

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

YIL / YEAR: 23 CİLT / VOLUME: 22 SAYI / ISSUE: 40

2021/1

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ölt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanmaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; baş editör, editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi P.K.: 16059 Görükle / Nilüfer /
BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

Dizgi - Baskı

Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi
Müdürlüğü P.K.: 16059 Görükle / Nilüfer /
BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999.

Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBİAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editor-in-chief, editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

Typesetting - Printing

Bursa Uludağ University
Printing House Directorate 16059 Görükle /
Nilüfer / BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ölt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

Baş Editör

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Editörler

Doç. Dr. Özlem ERCAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. İbrahim KARAHANCI

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Tevfik ALICI

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Hakan OKAY

(Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan BOZ

(Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KESKİN

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Alan Editörleri

Prof. Dr. Ayhan HELVACI

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Alanı)

Doç. Dr. Gülay DURMAZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Filoloji Alanı)

Yazım ve Dil Editörleri

Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Ebru KUYBU DURMAZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yabancı Dil ve Dizin Editörleri

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Zehra ÖZTÜRK

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Editors

Assoc. Prof. Dr. Özlem ERCAN

(Bursa Uludağ University)

Dr. İbrahim KARAHANCI

(Bursa Uludağ University)

Publication Board Members

Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

(Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

(Ankara University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI

(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ

(Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY

(Balıkesir Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. İbrahim KESKİN

(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ

(Muğla Sıtkı Koçman University)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Field Editors

Prof. Dr. Ayhan HELVACI

(Bursa Uludağ University, Fine Arts Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

(Bursa Uludağ University, Theology Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN

(Bursa Uludağ University, Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

(Bursa Uludağ University, Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL

(Bursa Uludağ University, Educational Sciences Field)

Assoc. Prof. Dr. Gülay DURMAZ

(Bursa Uludağ University, Philology Field)

Spelling and Language Editors

Res. Assist. Burcu KAYA ÇAKI

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Ebru KUYBU DURMAZ

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ

(Bursa Uludağ University)

Foreign Language and Index Editors

Res. Assist. Firat Ender KOÇYİĞİT

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Zehra ÖZTÜRK

(Bursa Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali TİLBE
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Aydın Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ölt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahim TARIM
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman Pınar TOSUN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay DUMANKAYA
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)
Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume 22 / Issue 40 / 2021-1

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali TİLBE
(Tekirdağ Namık Kemal University)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY
(Ege University)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
(Ege University)
Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe University)
Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hülya TAŞ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)
Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ University)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume 22 / Issue 40 / 2021-1

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)
Prof. Dr. Rahim TARIM
(Mimar Sinan Fine Arts University)
Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Veli URHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedi Eylül University)
Assoc. Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN
(Bursa Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(University of South Carolina)
Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)
Assist. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)
Assist. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)
Assist. Prof. Dr. Oktay DUMANKAYA
(Kahramanmaraş Sütçü İmam University)
Dr. Lale JAVANSHIR
(University of Toronto)
Dr. Shuntu KUANG
(University of Toronto)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanmaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ölt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinin* bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılarız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (*Turnitin*) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması gerekmekte ve bunu makalede belirtmesi gerekir.

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *Turnitin* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayın etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Dergimizde yayımlanan yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalımalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makededeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey

Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times News Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto

Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto

Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto

Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla

Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)

Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, “Kaynakça” başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına “&” konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E, Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsim. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretliler) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayınlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities. The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (Turnitin) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr. We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,

- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *Turnitin*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. The articles must not have been published or accepted to be published elsewhere. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/>.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a “&” between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarıoğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsim. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emiri Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretliler) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUEFSBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur Elhan NAYIR
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Celalettin YANIK
(Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine Nilgün METİN
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Behçet SAZEK
(Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. İsrail BABACAN
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN
(Manisa Celâl Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten BİRLİK
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ÇAHA
(İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih ŞAHİN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZÖĞLÜ
(Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ASLAN
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Ayla ULUDERE
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Adnan ARSLAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Banu ÖZEVİN TOKİKAN
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Çimen GÜNAY ERKOL
(Özyeğin Üniversitesi)
Doç. Dr. Demet GİRĞİN
(Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Dursun YENER
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan ASLAN
(Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma ELİBOL
(Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz DİĞİROĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökçe ÖZDEMİR UMUTLU
(Yaşar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ
(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÖNİZ
(Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk ÖNER
(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Ethem POLAT
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK
(Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mine ERSEVİNÇ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KALKAN
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Sait AKŞİT
(Yakın Doğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan IŞIK
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yücel NAMAL
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Ayşe Özlem AKDENİZ
(Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERTUŞ
(Hakkari Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eda Havva TAN METREŞ
(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe SARVAN
(Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökser GÖKÇAY
(Üsküdar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren ÖZDEMİR RİGANELİS
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Dr. Öğr. Üyesi Larisa ZAKHAROVA YETER
(Beykent Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mertcan AKAN
(Ege Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAL
(TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer AKA ERDEM
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Rüya ATAĞLI YAVUZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK
(Kocaeli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Turgay GÖKGÖZ
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Umut EROĞLU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ülke Evrim UYSAL
(Beykent Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume 22 / Issue 40 / 2021-1

REFEREES of THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ
(Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Aynur Elhan NAYIR
(Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Celalettin YANIK
(Bandırma Onyedli Eylül University)
Prof. Dr. Emine Nilgün METİN
(Hacettepe University)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hakan Behçet SAZYEK
(Kocaeli University)
Prof. Dr. İsrail BABACAN
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN
(Manisa Celâl Bayar University)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Nurten BİRLİK
(Middle East Technical University)
Prof. Dr. Ömer ÇAHA
(İstanbul Sabahattin Zaim University)
Prof. Dr. Salih ŞAHİN
(Gazi University)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
(Düzce University)
Prof. Dr. Zehra ASLAN
(Recep Tayyip Erdoğan University)
Prof. Ayla ULUDERE
(Mimar Sinan Fine Arts University)
Assoc. Prof. Dr. Adnan ARSLAN
(Bilecik Şeyh Edebali University)
Assoc. Prof. Dr. Banu ÖZEVİN TOKİAN
(Dokuz Eylül University)
Assoc. Prof. Dr. Çimen GÜNAY ERKOL
(Özyeğin University)
Assoc. Prof. Dr. Demet GİRGIN
(Balıkesir University)
Assoc. Prof. Dr. Dursun YENER
(İstanbul Medeniyet University)
Assoc. Prof. Dr. Erdoğan ASLAN
(Selçuk University)

Assoc. Prof. Dr. Fatma ELİBOL
(University of Health Sciences)
Assoc. Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK
(Dokuz Eylül University)
Assoc. Prof. Dr. Filiz DİĞİROĞLU
(Marmara University)
Assoc. Prof. Dr. Gamze ÖKSÜZ
(Ankara Hacı Bayram Veli University)
Assoc. Prof. Dr. Gökçe ÖZDEMİR UMUTLU
(Yaşar University)
Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ
(Uşak University)
Assoc. Prof. Dr. Hakan ÖNİZ
(Akdeniz University)
Assoc. Prof. Dr. Haluk ÖNER
(Bartın University)
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Ethem POLAT
(Gazi University)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK
(Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Mine ERSEVİNÇ
(Bursa Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KALKAN
(Çankırı Karatekin University)
Assoc. Prof. Dr. Sait AKŞİT
(Near East University)
Assoc. Prof. Dr. Yücel NAMAL
(Zonguldak Bülent Ecevit University)
Assoc. Prof. Dr. Volkan IŞIK
(Hacettepe University)
Assoc. Prof. Ayşe Özlem AKDENİZ
(Anadolu University)
Assist. Prof. Dr. Ayşe ERTUŞ
(Hakkari University)
Assist. Prof. Dr. Eda Havva TAN METREŞ
(Akdeniz University)
Assist. Prof. Dr. Gökçe SARVAN
(Kocaeli University)
Assist. Prof. Dr. Gökser GÖKÇAY
(Üsküdar University)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 40 / 2021-1

Assist. Prof. Dr. Gülseren ÖZDEMİR
RİGANELİS

(Karadeniz Technical University)

Assist. Prof. Dr. Larisa ZAKHAROVA YETER
(Beykent University)

Assist. Prof. Dr. Mertcan AKAN
(Ege University)

Assist. Prof. Dr. Mustafa BAL
(TOBB University of Economics and Technology)

Assist. Prof. Dr. Nilüfer AKA ERDEM
(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Assist. Prof. Dr. Rüya ATAĞLI YAVUZ
(Çanakkale Onsekiz Mart University)

Assist. Prof. Dr. Serhat KÜÇÜK
(Kocaeli University)

Assist. Prof. Dr. Turgay GÖKGÖZ
(Kilis 7 Aralık University)

Assist. Prof. Dr. Umut EROĞLU
(Çanakkale Onsekiz Mart University)

Assist. Prof. Dr. Ülke Evrim UYSAL
(Beykent University)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

20. Yüzyıl Yeni-klasikçilik Akımında Barok Üslup: M. Ravel'in "Le Tombeau de Couperin" Örneği / Baroque Style in the 20th Century New-classical Movement: "Le Tombeau de Couperin" by M. Ravel as an Example

Aylin ÇAKICI UZAR

ss. 1-17

Bireylerin Sosyodemografik Özelliklerinin Çalışma Hayatında Kadına Bakış Açılarına Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği / Analysis of Impact of Socio-Demographic Characteristics of Individuals on Their Perspective of Women in Working Life: Case of Turkey

Burcu YERLİKAYA - Selay GİRAY YAKUT - Aslan Tolga ÖCAL

ss. 19-62

Bursa Destinasyon Markasının Geliştirilmesinde İpek Üretimi Üzerine Nitel Bir Araştırma / A Qualitative Research on Silk Production in the Development of Bursa Destination Brand

Ercan TAŞKIN - Habibe Yelda ŞENER - Hülya DURAK

ss. 63-97

Cemal Şakar'ın Denemeleri / Cemal Şakar's Essays

Murat TURNA

ss. 99-123

Desperate Lovers Versus Tyrant Beloveds: The Master-Slave Analogy in the Poems of John Keats and Felicia Hemans / Umutsuz Aşıklara Karşı Zalim Maşuklar: John Keats ve Felicia Hemans'ın Şiirlerindeki Efendi-Köle Benzetmesi

Hediye ÖZKAN

ss. 125-152

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Endüstriyel Pazarlamada Fiyatlandırma Mitleri Üzerine Betimsel Bir Araştırma / A
Descriptive Research on Pricing Myths in Industrial Marketing

Recep TEPE - Çağatan TAŞKIN
ss. 153-182

Erken Çocuklukta Görülen Davranış Problemlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından
İncelenmesi / Examining Behavioral Problems in Early Childhood in Terms of
Various Variables

Esra IŞIK
ss. 183-226

Gumilyov'un Etnogenez ve Passionarlık Kuramlarının Simbiyotik İlişkisi / The
Symbiotic Relationship between Gumilev's Theories of Ethnogenesis and
Passionarnost

Onur AYDIN
ss. 227-251

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Tarım Politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler
Tarımsal Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1945-2000) / American Agricultural
Policies after The Second World War And Their Effects on Agricultural Economy of
Least Developed Countries (1945-2000)

Hacer KARABAĞ
ss. 253-299

İzlenimcilik Akımı ve İzlenimci Müziğin Morceaux Impose Geleneği ile Flüt
Repertuvarına Yansımaları / Impressionism and Reflections of the Impressionist
Music to the Flute Repertory with the Morceaux Impose Tradition

Melisa OKAN - Sezin ALICI
ss. 301-330

Kapitalizmin Self-Refleksif Karakteri Olarak Sosyoloji: Simmel'in Metropol Örneği /
Sociology as the Self-Reflexive Character of Capitalism: Simmel's Metropolitan
Example

İbrahim KESKİN
ss. 331-356

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Kırk Kuşak (Toplumcu Gerçekçi) Şiirinde Nâzım Hikmet Olgusunun Mitolojik İfadesi: Apollon ve Müz'leri / The Mythologic Expression of Nâzım Hikmet Phenomenon in Poem of Forty-Generation (Socialist Realist): Apollon and its Muses

Hilal ÖZKAYA
ss. 357-392

Manzum Hâl Tercemelerinin (Terceme-î Ahvâl) Edebiyat Tarihi Bakımından Önemi / The Importance of Verse Terceme-i Hal (Terceme-i Ahval) in terms of Literary History

Sadettin EĞRİ
ss. 393-420

"Millî / Erkek", "Gayr-ı Millî / Kadın": Türk Romanında Yabancı Okullar ve Cinsiyetler Üzerine Etkileri / "National / Male", "Non-National / Female": Foreign Schools and Their Effects on Genders in Turkish Novel

Gülçin OKTAY ERKOÇ
ss. 421-460

Milli Mücadele Sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki Yardım Faaliyetleri (1922-1923) / Welfare Activities of the 13th Red Crescent Health Assistance Group in Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) and Karacabey after the National Struggle (1922-1923)

Cemal SEZER
ss. 461-497

Müzik Öğretmeni Adaylarının İyi Oluşları ile Müzik Performans Kaygıları Arasındaki İlişki / The Relationship between the Well-Being and Music Performance Anxiety of Pre-service Music Teachers

Hatice ONURAY EĞİLMEZ
ss. 499-525

Nadejda Teffi'nin Öykülerinde Olumsuz Anne Tipi / The Negative Mother Type in Nadezhda Teffi's Stories

Yasemin GÜRSOY
ss. 527-546

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 40 / 2021-1

Reji Uygulamaları ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon
Bölükleri / Regie Practices and an Initiative to Prevent Tobacco Smuggling: Kordon

Unions

Burak ALTUNSOY

ss. 547-602

Romanya’da Modernizasyon ve İşgücü Kıtlığı Arasında Tarımsal Sorunlar ve Çözüm
Önerileri / Agricultural Problems and Solutions between Modernization and Labor

Shortages in Romania

Reyhan Rafet CAN

ss. 603-632

Sualtı Arkeolojisi ve Marmara Denizi / Underwater Archaeology and the Marmara
Sea

Serkan GÜNDÜZ

ss. 633-662

The Significance of the Kemalist Modernization for Modernization Theory /
Kemalist Modernleşmenin Modernleşme Kuramı Açısından Önemi

İbrahim SAYLAN - İlkin ÖZDİKMENLİ ÇELİKOĞLU

ss. 663-703

Yasmina Khadra’nın “Kaddafi’nin Son Gecesi” adlı Romanının Teknik Yönden
İncelenmesi / A Technical Analysis of Yasmina Khadra’s Novel “Gaddafi’s Last

Night”

Rıfat IŞIK - Mehmet Beşir BULUT

ss. 705-737

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği / Association for Fighting Communism
of Zonguldak

Erkan AYDINLI

ss. 739-784

Çakıcı Uzar, A. (2021). 20. yüzyıl Yeni-klasikçilik akımında Barok üslup: M. Ravel'in "Le Tombeau de Couperin" örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 1-17.

DOI: 10.21550/sosbilder.749366
Araştırma Makalesi / Research Article

20. YÜZYIL YENİ-KLASİKÇİLİK AKIMINDA BAROK ÜSLUP: M. RAVEL'İN "LE TOMBEAU DE COUPERIN" ÖRNEĞİ

Aylin ÇAKICI UZAR*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 15 Ekim / October 2020

ÖZET

19. yüzyıl sonlarında müzikte etkisini gösteren "Barok hareketi", özellikle Almanya ve Fransa'da birçok bestecinin eserlerinde bir üslup olarak ortaya çıkmıştır. Yeni-klasizm olarak sınıflandırılan bu akım kısa sürede Avrupa'ya yayılmış ve Fransız müziği için daha güçlü bir kimlik arayışındaki Ravel'in de içinde bulunduğu bestecileri etkisi altına almıştır. Bu çalışmada, 20. yüzyıl müziğinde önemli bir akım haline gelen "Yeni-klasikçi" anlayış araştırılmış, bu üslupta yazılmış eserler ve besteciler hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilere "Yeni-klasik" düşüncede eserleri olan Fransız besteciler de dâhil edilmiş, Maurice Ravel'in 20. yüzyıl Fransız müziğindeki yeri ve önemi söz konusu bağlamda ayrıca değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra M. Ravel'in "Yeni-klasik" üslupta önemli eserlerinden biri olan, solo piyano için "Le Tombeau de Couperin" süitinin ortaya çıkma süreci ve süitin bölümlerinin stilistik yapısından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni-klasik, Couperin, Barok, süit, Ravel

Baroque Style in the 20th Century New-classical Movement: "Le Tombeau de Couperin" by M. Ravel as an Example

ABSTRACT

* Doç., Bursa Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, çakiciay@uludag.edu.tr

The "Baroque movement", which showed its effect in music at the end of the 19th century, emerged as a style in the works of many composers especially in Germany and France. This trend, which is classified as Neo-classism, spread to Europe in a short time and influenced the composers, including Ravel, in search of a stronger identity for French music. In this study, the "neo-classicalist" understanding, which has become an important trend in 20th century music, has been researched and information has been given about the composers who have written works in this style. French composers with works in "New-classical" thinking were also included, and the place and importance of Maurice Ravel in 20th century French music were also evaluated in this context. In addition, the process of the emergence of the "Le Tombeau de Couperin" suite for solo piano, which is one of M. Ravel's important works in the "New-classical" style, and the stylistic structure of the suite's sections has been mentioned.

Key words: Neo-classic, Couperin, Baroque, suite, Ravel

Giriş

20. yüzyıl, müzikte birçok akımın ortaya çıktığı, Yeni yöntemlerin ve atılımların görüldüğü bir dönemdir. Özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası besteciler, 19. yüzyılın anlatım yöntemlerinden kaçınmış, alışılmış kalıplara uymayan yeni yapısal anlayışlara yönelmişlerdir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde müzik, teknik öğeler (ritim, armoni, form ve ezgi vb.) açısından kökten bir değişim sergiler. Bu değişiklikler, eserde tek bir tonalite yerine birden fazla tonalitenin kullanılması ve ton dışı yazı kurallarına başvurulması, sonat yapısının değişime uğraması, kromatizm, tonal dizi yerine pentatonik dizilerin kullanımı, antik modlar ve kilise makamlarının kullanılması, ezgisel yazının ortadan kalkması gibi köklü değişimleridir. Ritim, eski müzikte olduğu gibi, ezgi ve armoniye yardımcı bir unsur olmaktan çıkmış, önemli bir anlatım amacı olmuştur (Say, 2003: 471).

Alışlagelmiş ritim anlayışı yerini çok ritimliliğe bırakmış, aksak ölçüler kullanılmaya başlanmış ve ölçü çizgilerinin kullanılmadığı yazı teknikleri ortaya çıkmıştır. Müzikte görülen bu değişimlerin yanı sıra

enstrümanların olanakları zorlanarak, deneysel tını birleşimlerinden yararlanılmıştır. Ortaya çıkan bu köklü değişimler ve birçok yeni akımın ortaya çıkmasıyla 20. yüzyıl, müzik tarihinin en zengin çağı olarak görülmektedir.

Her kültürel tarih, genellikle kendi gelişme sürecini tetikleyen geçmişe dönüşün belirli unsurlarını içerir. Bu tür tarihsel gelişimler, bir yandan yenilenme arayışı, diğer yandan “yeni” ve “eski-yeni” olarak da adlandırılabilir. Geçmişe yönelik bir tür “hatırlama” eylemidir. Besteciler, arkaik sanat formlarından ve baroktan klasiğe, ortaçağdan romantizme eskiyi yeniden yapılandırma çabası içine girmişlerdir (Melnyk, 2012: 277).

Bu estetik değişiklikleri karakterize edebilmek, bireysel estetik inançlara göre yenilemek ve sembolize edilmek istenilen bu üslup çağı, “neo” (yeni) ön eki ile anlamını bulmuştur. Bu “yeni” ön eki, “Yeni-romantizm” veya “Yeni-barok” gibi diğer stillerde kullanılsa da, bu ifade en belirgin olarak “Yeni-klasik” terimi ile tam anlamını bulmaktadır.

20. yüzyılın tarihsel modellere başvurusu taklit veya tek tip bir üslup değil, çok farklı yönleri içeren sanatsal bir tutumdur. Bu sadece “Yeni-klasikçilik” değil, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında bir referans olarak anlaşılmakta ve aynı zamanda “Yeni-barok” veya bunun gibi her türlü tarihselleştirici yönleri içermektedir. “Yeni-barok” bir anlamda, kendi kökenine benzer bir üsluba sahiptir. Alman müzik eleştirmeni Kurt Wesphal, “Barok ve Yeni-barok” başlıklı makalesinde, baroku bir stil kategorisi olarak, yeni bir üslup görünümünün gerekliliklerini şu şekilde açıklar:

“... burada yapılan şey, sona ermekte olan 19. yüzyılın kilise mimarisindeki Yeni Gotik anlayışın 14. ve 15. yüzyıllardaki Gotik anlayışa öykünmesi gibi birebir taklit etmek değil, sadece barok anlayışı yaratıcı bir şekilde yeniden canlandırmaktır. Öyle ki, Barok dönemde kullanılan biçimlerin ve bestecilik tekniklerinin kullanımı, tıpkı

1700'lerin tematik materyallerinin işlenmesi ya da bu dönemin estetik anlayışına belli belirsiz vurgu yapılması durumlarında olduğu gibi, ortaya çıkan sonucu 'Yeni-barok' olarak adlandırmaya yetmez" (Chemin & Petit, 1977'den aktaran Melnyk, 2012).

"Yeni-barok", özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası müzikte 17. ve 18. yüzyıldan türler, formlar ve stil prensiplerine, polifonik ifade araçları doğrultusunda, barok dönemden bilinen bazı müzikal-retorik figürlerin veya ritmik-melodik oluşumlara başvurulmasıdır (Melnyk, 2012: 379).

Yeni-klasikçilik, 1. Dünya Savaşı sonrası tüm Avrupa müzik kültürünü etkileyen estetik bir akımı temsil eder. Bu akım geç-romantizmin, izlenimciliğin ve dışavurumculuğun açık bir şekilde reddedilmesi ile basitlik, açıklık ve düzeni karakterize etmektedir; bu sayede 18. yüzyılın (geç barok ve klasik öncesi) yazı teknikleri, formları ve türleri için bir model olmuştur. "Klasik", anlamı itibarı ile bir model olmaya devam eden veya değişik tekniklerle konuya uygun hale getirilmiş bir geçmiş zaman eseridir. Bu anlamda, "klasik" olanı meydana getiren, yeni eseri modelinden ayıran, bir tür uzaktakiyle tarihsel kesişmesidir. Bestecinin bütünlüğünü ve kimliğini koruyacak biçimde geçmiş stilleri yeniden kurgulayarak ya da kullanarak yeni yapıtların ortaya çıkmasıdır.

"Yeni-klasikçilik"ın başlangıcı 19. yüzyılın sonlarına, eski müziğe olan ilginin canlandığı yıllara kadar uzanır. Bu terim 20. yüzyılın ilk yarısında, teknik kurguyu sağlamlaştırmak adına klasik, barok ve barok öncesi dönemlere başvuran besteciler için geçerlidir (İlyasoğlu, 1995: 219).

1920'li yılların genç müzisyenleri, "geleceğe dönük" stilleriyle dikkat çektiği kadar geçmiş dönemlerin stillerini de yeni bir bakış açısıyla değerlendirerek abartıdan uzak, yapısal açıklığa ve dengeye önem veren bir estetik görüş yaratmışlardır. Bu bağlamda, geleneklerle bağları kopartmak istemeyen, geçmişin "tonal merkez", "melodik

gelişim" ve "amaca yönelik müziksel düşümler" gibi değerlerini yeniden canlandıran bir akım doğmuştur (Say, 2003: 483).

20. Yüzyılın İlk Yarısında Yeni-Klasikçi Besteciler ve Barok Üslup

"Yeni-klasik" akımda dikkat çeken bestecilerden biri, *Eski Üslupta Konser Parçası* eseri ile Max Reger'dir. Eserlerinin birçoğu füğ ve varyasyon formlarında olmakla birlikte, açılış temasını Mozart'ın K. 331 La majör Piyano Sonatı'ndan aldığı, *Mozart'ın Bir Teması Üzerine Varyasyonlar ve Füğ*, en iyi bilinen orkestra eserlerinden biridir. Reger, org için çok sayıda eser yazmıştır. Bunlar arasında *BACH üzerine Fantasie ve Füğ, op.46 Toccata ve Füğ, op. 52 Üç Koral Fantezi ve op.67 52 Koral Prelüd* gösterilebilir.

Reger'i takiben Sergei Prokofiev'in 1. Senfonisi, Yeni-klasikçi akımın etkilerinin görüldüğü ilk eserlerdendir. *Klasik Senfoni* başlıklı bu eserinde, önceki dönemlere ait malzemeleri bir araya getirdiği bir biçimsel plan uygulamıştır (Boran, 2010: 223).

20. yüzyıl müziğinin en önemli bestecilerinden Dimitri Şostakoviç'in de Prokofiev gibi Yeni-klasik stilde birçok yapıtı vardır. Özellikle, barok formu olan füğ yazısını son derece ustalıkla kullandığı *Burun* operası ile piyano için yazdığı *24 Prelüd ve Füğ*'ü bu anlayışta yazdığı eserlerdir.

Devrimci ve yenilikçi müziğin en büyük yaratıcılarından olan Igor Stravinski, 20. yüzyılın ilk yarısında müzikte önemli gelişimlerin öncüsü olmuştur. 1920 yılından sonra, Pergolesi ve diğer 18. yüzyıl İtalyan bestecilerin el yazmalarını kullandığı, Yeni-klasikçi anlayışta eserler ürettiği bir sürece girmiştir. Eserlerinde yoğun kontrpuan tekniğini benimsemiş ve klasik sonat formundan çok 17. yüzyılın

geleneksel formları olan “sonata da camera”¹, “sonata da chiesa”² ve “konçerto grosso”³ gibi daha eski formları kullanmıştır. Stravinski’nin bu anlayış doğrultusunda yazdığı ve 18. yüzyıl bestecisi Pergolesi’nin izlerini taşıdığı *Pulcinella* bale süiti, Yeni-klasikçi akımın en önemli eserlerindendir. Stravinski bu eser için şunları söylemiştir:

“Pergolesi’nin müziğini yeniden yazdığımda, amacım tekrarlamak ya da düzeltmek değildi. Kendimi bestecinin ruhuna yakın hissediyorum” (Boran, 2010).

Eski üslupta ele aldığı eserler arasında *Nefesli Çalgılar için Oktet*, *Piyano Sonatı*, J. S. Bach’ın Brandenburg konçertolarını model olarak bestelediği *Dumbarton Oaks Konçertosu*⁴, yine Bach’ın klavsen konçertolarının etkilerinin görüldüğü “*Piyano ve Nefesli Çalgılar için Konçertosu*” ve “*Do Majör Senfonisi*” bulunmaktadır (Musik handbuch, 1982: 293-294).

Alman besteci Paul Hindemith, genellikle Yeni-klasikçi anlayışın en önemli simgesi olarak gösterilmiştir. Bu anlayışta yazdığı *Ressam Mathis* operası ve J. S. Bach’ın klavsen için *48 Prelüd ve Füg* modelinde bestelenmiş *Ludus Tonalis* (Tonal Oyun), Hindemith’in önemli başlıca yapıtlarıdır (Mimaroğlu, 2009: 149).

¹ Sonata da camera: ‘Oda Sonatı’. 1650’li yıllardan 1740’lı yıllara kadar yaşayan bir çalgı müziği biçimi.

² Sonata da chiesa: ‘Kilise Sonatı’. Barok dönem çalgı müziği formu. Kontrpuan tekniği ve füg formu ile yazılır.

³ Konçerto grosso: ‘Solo’ ve ‘Ripieno’ (grosso) olmak üzere iki karşıt grubun oluşturduğu müzik türü. Solist grup genellikle iki keman ve ‘Continio’ (sürekli bas) olurdu.

⁴ Dumbarton Oaks: Washington’un Georgetown semtinde yer alan bahçeleri ile ünlü bir malikane.

Arnold Schönberg tarafından temsil edilen “Atonal Okul”da⁵ da Yeni-klasikçi fikirlerin etkisi görülmektedir. Schönberg’in 1920 sonrası eserleri açıkça “Yeni-klasik” olarak tanımlanmıştır. 18. yüzyıl üslup biçimini kullandığı *op. 29 Yedi Çalgı için Süit* eseri, *Uvertür*, *Dans Adımları*, *Langsam* ve *Gigue* başlıklı dört bölümden oluşmaktadır. Aynı şekilde bu formu kullandığı *op.25 Piyano Süiti*’nde de barok etkileri görülmektedir. Schönberg’in öğrencisi Alban Berg de, *op.6 Orkestra için Üç Parça* ve *Wozzeck* operasında, *passacaglia*, *rondo* ve *süit* formlarını kullanarak, Yeni-klasikçi anlayışta öğretmenin izinden gitmiştir.

Fransa’da Yeni-Klasikçilik Örneği Olarak Ravel’in “Le Tombeau de Couperin” Süiti

1871’de Gabriel Faure’nin öncülüğünde “Fransız Ulusal Birliği”nin kurulmasıyla, Fransız müzik tarihinde önemli yeri olan F. Couperin ve J. P. Rameau gibi bestecilerin eserlerinin yeniden ele alınması amaçlanmış, eski Fransız kaynaklarını “model alma” gibi bir yaklaşım sergilenmiştir.

Fransız Cesar Franck, eski türlere olan saygısı asla azalmayan bir besteci olarak, her zaman kanon, füg, varyasyon ve sonat gibi barok ve klasik formların yeni müzik için bir araç olduğunu savunmuştur. Franck’ın J. S. Bach’a olan eğilimi, son bestesi olan org için *Üç Koral*’de açıkça görülmektedir. Bach’a olan hayranlığı, onun prelüd ve füg formunu kendini eserlerinde kullanmasında açıkça görülmektedir. Franck bu formlara bir koral bölüm de ekleyerek daha da genişletmiş, “*Prelüd, Koral ve Füg*” olarak adlandırdığı bu ünlü piyano eseri sade, senfonik stilde ve döngüsel bir form olarak ortaya çıkmıştır.

⁵ Atonal Okul: A. Schönberg, A. Berg ve A. Webern ile anılan, atonal sistemi uygulayan müzik ekolü.

Fransa'da, öncülerinin Eric Satie olduğu "Les six" (Altılar) hareketi, romantik müziği savunan Wagner hayranlarına, izlenimcilere ve müzikte karmaşık yöntemlerin tümüne karşı çıkan bir grup olarak doğmuştur. D. Milhaud, F. Poulenc, A. Honneger, G. Auric, G. Tailleferre ve L. Douris'den oluşan "Altılar"ın amacı melodik, içten ve yalın müzik yapmak olup, müzik dili Yeni-klasikçi eğilimde ve post-izlenimci yapıdadır (İlyasoğlu, 1995: 234).

Poulenc ve Milhaud "Altılar"ın en önemli iki üyesi sayılmakla birlikte, Fransa'da Yeni-klasikçi eğilimi temsil eden bestecilerdir. Poulenc'in bu anlayışta yazdığı eserler olan *Pastoral Konçerto*, *Sol Majör Missa*, Motet'ler ve Koral'lerinde Rameau ve Scarlatti stili görülmektedir. D. Milhaud ise herhangi bir barok besteciye özellikle benimsememiş olsa da, piyano parçaları, süitleri, sonatları, kantatları ve orkestra için *Kırsal Süit*'i, barok stili model alınarak bestelenmiştir.

Maurice Ravel ise izlenimci olmaktan çok geleneksel Fransız müziğine bağlı bir klasikçi olarak görülmektedir. Fransız izlenimcilerinin önde gelen bestecilerinden kabul edilmesine karşın, çoğu eseriyle izlenimci akımın temsilcilerinden olduğu tartışılmaktadır. Kişisel stili, geleneksel müzikten dışavurumculuğa kadar uzanan çeşitli unsurları barındırmaktadır (Say, 2005: 125).

Ravel'in Rameau ve Couperin'e saygısı ve eskiye bağlılığı, özellikle 1917 yılına kadar bestelediği eserlerinde göze çarpmaktadır. Eserlerindeki melodik çizgi, ritmik yapı ve klasik stilin sağlam yapısı, Ravel'in müziğinin temelini oluşturur. Ravel, Wagner etkisindeki romantik izlenimcilere karşı, bir klasik izlenimci olarak gösterilebilir. Besteci olarak izlenimciliği ve klasikçiliği de piyano eserlerinde daha çok görülür. Eserlerinde belirli bir plan olgusunu hedefler; Ravel için form, müzikte önemli bir unsurdur. Piyano için *Sonatin*'i buna örnek olarak gösterilebilir. Ravel bu eseri klasik biçimlere ve klasik öncesine,

-Rameau ve Couperin gibi Fransız klavsencilerinin üsluplarına-yönelerek işlemiştir.

1917 yılına kadar yazdığı eserlerinde Ravel, 17. ve 18. yüzyıl Fransız müziğinin ustalarından Couperin ve Rameau'nun kontrpuan anlayışına eğilmiş, ancak bas partisini kullanmayarak yeni bir kontrpuan yazısı geliştirmiştir Say (2003: 465). Ravel besteleriyle diğer izlenimci çağdaşları gibi görülse de, eserlerinde eskiye yöneldiğini belirten başlıklar kullanmıştır. *Menuet Antique*, *Pavane Pour la Princesse Morte* ve *Le Tombeau de Couperin* gibi eserlerinde tarihsel kaynaklara yönelmiştir.

Le Tombeau de Couperin süiti, 20. yüzyıl müziğinin teknik, sonorite, armoni gibi unsurları ile eski stil ve formların bir arada kullanıldığı, Ravel'in Yeni-klasik üslupta yazdığı eserlerine önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yüzyılın başlarında yeni eserlerinin ortaya çıktığı besteleme süreci, Ravel'in şoför olarak hizmet verdiği 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğramış, kötüye giden sağlık durumu nedeniyle 1916 yılında ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır. Annesinin ölümü, savaş sırasında yaşadığı trajik ve üzücü deneyimler, belki de Ravel'in bir sonraki çalışması olan *Le Tombeau de Couperin* başlığındaki "tombeau" kelimesini kullanması ile ilişkilendirilebilir.

16. ve 17. yüzyılın başlarında Fransız edebiyatında "mezar" veya "mezar taşı" anlamına gelen "tombeau", başlangıçta seçkin kişilerin ölümünü anmak için bir kaç yazar tarafından kısa şiirlerde ve şiir koleksiyonlarında kullanılmıştır. 17. yüzyıl ortalarından itibaren bu terim müzisyenler tarafından enstrüman eserleri için kabul edilmiştir. Ennamond Gaultier (1575-1651), Jacques Gallot (?-1690), Charles Mouton (1617-1699) ve John Dowland (1563-1626) gibi besteciler, özellikle lute⁶ enstrümanını eserleri için kullanmışlardır. Louis

⁶ Lute: Rönesans ve Barok dönemde kullanılan telli çalgı.

Couperin (1626-1661), Johann Froberger (1616-1667) ve François Couperin (1668-1733), klavsen eserleri için bu terimi kullanan besteciler arasındadır. (Chen, 2013: 3)

“Tombeau” kelimesi bir anlamda Fransız barok müziği üslubunda F. Couperin için cenaze müziği olarak da gösterilmektedir. Ancak bu eseri Ravel, yalnızca Couperin’i anmak değil, aynı zamanda tüm 18. yüzyıl Fransız müziğine olan saygısını ve hayranlığını dile getirmiştir. Müzikal olarak “tombeau”, zamanında tek bir parça ya da parçaların oluşturduğu bir eser biçimindeydi. Barok dönemde prelüd, füg ve süit gibi barok müzik türleriyle birlikte popülerliğini tekrar kazanmış, fakat klasik ve romantik dönemde kaybolmuştur. 20. yüzyılın başlarında bu terim tekrar ilgi görmüş, kimi besteciler, Mahler ve Wagner müziğinin romantizmine tepki olarak müziğin gerçek özünü tekrar değerlendirmeye başlamışlardır. Müzikal “tombeau”nun tekrar canlanması, 20. yüzyıl bestecilerinin müzikal arayışlarının sonuçlarından biridir. Yeniden barok süit kullanımı, Yeni-klasik akımın başka bir sonucudur (Chen, 2013: 3).

Eserin başlığında da anıldığı gibi F. Couperin, 17. yüzyılın en önemli klavsençilerindendir. Couperin’in, içlerinde 27 süitin de bulunduğu kapsamlı klavsen eserleri, sonraki klavsen bestecileri için ilham kaynağı olmuştur. Ravel’in, Couperin’in eserleri üzerine çalışma konusundaki özel isteği, onun Couperin ve Fransız klavsençilerinin müziğine olan bağlılığını göstermektedir.

Bu süitin ortaya çıkışındaki geçmişine rağmen *Le Tombeau de Couperin*’in müziği üzüntülü olmayıp, belli bir üslubu gözeterek kurgulanmış bir bütünlüğe sahiptir. Melodi ve artikülasyonlardaki netlik, tanımlanmış formlar, müzikteki duygusallık ve bölümlerdeki canlı dans karakterleri, bir “tombeau” anlamından beklenenin tam tersini sergilemektedir. Bu süit için bu terimin kullanılması müziğin karakterini değil, eserin kendisini betimlemektedir.

Ravel'in eski stilleri ve formları kullanma alışkanlığı, 1895'te bestelediği erken çalışmalarından olan *Menuet Antique*'de de görülmektedir. *Menuet Antique*'in ardından gelen *Sonatine* (1905), *Menuet sur le nom de Haydn* (1909) ve *Vals nobles et sentimentales* (1911) eserleri, önceki dönemlerin müzikal unsurlarının kullanıldığı yapıtlardır. *Le Tombeau de Couperin*, Ravel'in barok formlarını canlandırdığı solo piyano için son eseridir (Weber, 2004: 204).

Ravel bu süiti 1914-1917 yılları arasında yazmıştır. Orijinali solo piyano için olan süit, barok danslarını içeren altı kısa bölümden oluşmaktadır. Süitin üçüncü bölümü olan *Forlane*, Couperin'in IV. *Concerts royaux*⁷ eserinden esinlenmiş, sonrasında bu bölümü piyano süiti olarak geliştirmiştir. Eserin ilk seslendirilişini 1919 yılında Paris'te, piyanist-pedagog Marguerite Long gerçekleştirmiştir.

Besteci, aynı yıl süitin dört bölümünün orkestra uyarlamasını da yapmış, ardından, seçilmiş üç bölümünü de (*Forlane*, *Menuet* ve *Rigaudon*) İsveç Balesi için uyarlamıştır. Orkestra uyarlamalarına ek olarak keman-piyano için ikili, keman-viyolonsel ve piyano için üçlü, piyanoda dört el için ve farklı enstrüman toplulukları için de uyarlamaları bulunmaktadır.

Le Tombeau de Couperin süitinin her bir bölümünün karakteristik ve yapısal özellikleri şu şekildedir:

Prelude: Birçok barok klavsen süiti gibi *Le Tombeau de Couperin* süiti de Prelüd bölümü ile başlar. Bu bölüm, teknik olarak Couperin ve Rameau'nun klavsen sonatlarından türetilmiş olsa da, barok süitlerde pek yaygın olmayan 12\16'lık ölçüde ve hızlı karakteriyle farklı bir giriş sergilemekte; her iki ele yayılmış onaltılık

⁷ *Concerts royaux*: F. Couperin'in XIV. Louis için yazdığı dört klavsen süitinin tamamına verilen isim.

nota figürleri kesintisiz olarak bölümün sonuna kadar devam etmektedir.

Fugue: Ravel'in geleneğe olan saygısı düşünüldüğünde, füğ sanatında titiz akademik yazının vazgeçilmez olduğuna olan inancı bu bölümde açıkça görülmektedir. Bölüm, barok üslupta yazılmış üç sesli füğ formundadır ve kontrpuan dokusu bölümün sonuna kadar korunmuştur. Ravel bu bölüm dışında başka bir füğ yazmamıştır; tüm eserlerine bakıldığında, tamamı ile sıkı füğ kurallarını uyguladığı ve bu üslupta yayımlanan tek eseridir.

Forlane: Kökeni barok dönemde Kuzey İtalya'da canlı bir halk dansı olan "forlana" veya "furlana"dan gelmektedir. Bu dans Fransız aristokrisinde yaklaşık 1697'den 1750'ye kadar popülerliğini sürdürmüştür. F. Couperin'in IV. *Concert Royal* (1722) eserindeki *Forlane* de bu üslupta bir danstır. Bu bölümde Ravel, zarif ve şiirsel bir anlatım kullanarak Couperin'in Mi majör *Forlane* bölümünden esinlenmiştir. Couperin örneğinde olduğu gibi Rondo formunda ve 6\8'lik ölçüde canlı bir karakter sergilemesi, geleneksel bir *Forlane*'de bulunan temel unsurlardan birkaçıdır (Chen, 2013: 19).

Ravel'in, Couperin'in *Forlane* eserinin oldukça benzerini yazmasının nedeni tam olarak bilinmese de, iki dans arasındaki çarpıcı benzerlikler, Couperin'in Ravel üzerindeki büyük etkisini göstermektedir. Her ikisi de 6\8'lik ölçüdedir ve aynı ritmik motiflerden oluşmaktadırlar. Bu benzerlikler sadece Couperin'in Ravel'in müziği üzerindeki etkisini doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda tüm süitin başlığında Couperin'e olan hayranlığının da göstergesidir.

Rigaudon: Tarihsel olarak, 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa ve İngiltere'de popüler enstrümanlar için yazılan halk dansıdır. Geleneksel olarak 2\4'lük ölçüdedir ve aynı isimli Ravel'in versiyonunda, canlı bir tempoda coşkulu bir barok dansı tasvir eder.

Menuet: Rokoko döneminin en popüler danslarından biri olan *Musette* tarzındadır. *Le Tombeau de Couperin*'den önce Ravel, üç menuet daha bestelemiştir: *Menuet Antique*, *Sonatin* (2. bölümü) ve *Menuet sur le nom d'Haydn*. Geleneksel saray danslarının aksine Ravel'in Menuet'leri, daha zarif ve nazik karakterdedir. Özellikle yavaş temposu ve lirik yapısıyla bu süitteki Menuet, daha çok bir şarkı ya da bir ninni gibidir. Genel yapısındaki sadelik, tematik gelişmeler ve çoğunlukla homofonik olan dokusu, bu Menuet'yi süitteki diğer bölümlerden daha geleneksel kılmaktadır.

Toccata: Ravel bu süiti, parlak bir görünüm kazandırmak için virtüöz bir toccata ile sonlandırmıştır. Tarihte de toccata, piyano becerileri ve teknikleri için gösterişli bir parçadır. Genellikle form olarak serbesttir, fakat geleneksel bir toccatadan farklı olarak Ravel'in *Toccata*'sı sonat-allegro yapısı sergilemektedir; bu yapı çerçevesinde Ravel'in armonik dili, bölüme modern bir dokunuş katmaktadır.

Ravel *Le Tombeau de Couperin* süitinin her bölümünü, 1. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetmiş yakın dostlarına adanmıştır:

1. *Prelude*: Ravel'in yayımcısı Jacques Duran'ın kuzeni Jacques Charlot'a;
2. *Fugue*: Jean Cruppi'ye;
3. *Forlane*: Baskı sanatı ressamı Gabriel Deluc'e;
4. *Rigaudon*: Ravel'in genç arkadaşları Pascal ve Pierre Gaudin kardeşlere;
5. *Menuet*: Yakın aile dostlarından Jean Dreyfus'e;
6. *Toccata*: Piyanist Marquarite Long'un eşi, Kaptan Joseph de Marliave'a.

Sonuç

20. yüzyıl, sanatın her dalında olduğu gibi müzik tarihinin de en zengin çağı olarak bilinmektedir. Özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası

yeni fikirlerin ve böylelikle birçok akımın doğduğu, besteciler için de alışlagelmiş stillerin dışına çıkıldığı “yaratıcı” bir süreçtir.

1900’lü yılların başlarında besteciler, eserlerinde “geleceğe dönük” stiller ortaya koyarken, geçmiş dönemlerin stillerini de yeni bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda, geleneklerle bağları kopartmadan, geçmişin “tonal merkez”, “melodik gelişim” vb. unsurları yeniden canlandıran bir akım doğmuştur.

Bu araştırmada 20. yüzyıl müziğinde önemli bir akım olarak kabul edilen “Yeni-klasik” anlayışa; aynı zamanda bu üslupta eserler yazmış olan P. Hindemith, I. Stravinski, S. Prokofiev, C. Franck, A. Schönberg ve D. Milhaud, F. Poulenc, A. Honneger, G. Auric, G. Tailleferre, L. Douris’den oluşan “Altılar”ın bazı eserlerine kısaca değinilmiştir. Bu besteciler, eserlerinde kanon, füg, varyasyon, sonat gibi barok ve klasik formları kullanmış ve bu formların yeni müzik için bir araç olduğunu savunmuşlardır.

Bir izlenimci olmaktan çok geleneksel Fransız müziğine bağlı bir klasikçi olarak bilinen M. Ravel, kimi eserlerinde klasik biçimlere ve klasik öncesine; Rameau ve Couperin gibi Fransız klavsencilerinin stillerine yöneldiği görülmektedir. Fransa’da “Yeni-klasik” akımın etkileri ile özellikle Ravel’in Fransız barok müziğine olan tutkusu ve bu dönemde yaşamış Fransız klavsenci ve besteci F. Couperin’e olan hayranlığı, “Le Tombeau de Couperin” eserinde görülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Boran, İ. (2010). *Kültürel tarih ışığında çok sesli batı müziği*. Yapı Kredi Yayınları.

Chen-Yi, C. (2013). *Synthesis of tradition and innovation a study of Ravel's Le Tombeau de Couperin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Indiana: Indiana University Jacobs School of Music.

İlyasoğlu, E. (1995). *Zaman içinde müzik*. Yapı Kredi Yayınları.

Melnyk, L. (2020, Mayıs 2). *Neobarocke tendenzen und sakrale symbole in der musikkultur des 20. jahrhunderts*.

www.gko.uni-leipzig.de.

Mimaroglu, İ. (2009). *Müzik tarihi*. Varlık Yayınları.

Musik handbuch. (1982). Taschen Verlag.

Say, A. (2003). *Müzik tarihi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Weber, H. (2004). *Komponisten*. Verlag J. B. Metzler.

EXTENDED ABSTRACT

20. century is a period of new methods and breakthroughs in music during which many currents emerge. Especially composers of the post-World War I avoided they avoided the narrative methods of the 19th Century and turned to new structural understandings that did not conform to the usual patterns. Music in the first quarter of the 20th Century exhibits a radical change in terms of technical elements. These changes include the use of more than one tonality instead of a single tonality in the work and the application of non-tonal writing rules, the change of Sonata structure, chromatism, the use of Pentatonic sequences instead of tonal series, the use of ancient modes and church authorities, the disappearance of melodic writing. Rhythm, as in old music, is not an auxiliary element of melody and harmony has become an important purpose of expression.

Each cultural history contains certain elements of the return to the past, which often triggers its own process of development. This type of historical development is a quest for renewal on the one hand, and a kind of "recollections" that can also be called "new" and "old-new" on the other. Composers have sought to reconstruct the old from archaic art forms and Baroque to classical, from the Middle Ages to Romanticism. To be able to characterize these aesthetic changes, to be renewed and symbolized according to individual aesthetic beliefs, this stylistic age has found its meaning with the prefix "neo" Although this "neo" prefix is used in other styles such as "New-romance" or "New-baroque" this phrase has most prominently found its full meaning with the term "New-classical".

"Neo-classicism" represents an aesthetic school that influenced the entire European music culture after World War II. This school of understanding characterizes simplicity, openness, and order with a clear rejection of late-romanticism, impressionism, and expressionism. By doing this, it has been a model for the writing techniques, forms and types of 18th Century (late Baroque and pre-classical). One of the notable composers in the "neo-classical" movement is Max Reger, with his concert Piece Work in the Old Style.

After Reger came Sergei Prokofiev's 1. Symphony is, which was one of the first to show the effects of the neo-classicist movement. Dimitri Shostakovic, one of the most important composers of century music, also has many works in the neo-classical style.

One of the greatest creators of revolutionary and innovative music, Igor Stravinski, has been a pioneer of important developments in music in the first half of the 18th Century. After the year 1920 Stravinsky had a period during which he used

the manuscripts of 18th Century Italian composers. He wrote Balet Suite Pulcinella in this style and very much influenced by Pergolesi. This piece is one of the most important examples of the neo-classicist movement. In 1871, under the leadership of Gabriel Faure, the "French National Union" was founded, and with this organization it was intended to reevaluate the works of great composers like F. Couperin and J. P. Rameau. The works carried out within this organization demonstrated an approach of "modeling" the resources of old French schools.

Maurice Ravel, rather than being an impressionist, is often seen as a neo-classical composer who are also bound with the traditional French music. Although he is considered to be one of the leading composers of French Impressionist movement, many of his works are disputed in terms of being included in this movement. Ravel's respect for Rameau and Couperin, and his devotion to the former, are particularly prominent especially in his works before 1917. The melodic line, rhythmic structure and solid structure of classical style in his works form the basis of Ravel's music. Ravel can be cited as a classical impressionist, as opposed to the romantic impressionists influenced by Wagner. Although Ravel is seen as one of his impressionist contemporaries, he has used titles in his works that indicate his orientation to the former. He turned to historical sources in his works such as the ancient Menuet, Pavan for the Dead Princess and Couperin's Tomb. Ravel's suite Le Tombeau de Couperin, which he wrote using the musical elements of both 20th Century and former periods, is an important example of neo-classical style.

Yerlikaya, B., Giray Yakut S., Öcal, A. T. (2021). Bireylerin sosyodemografik özelliklerinin çalışma hayatında kadına bakış açılarına etkisinin analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 19-62.

DOI: 10.21550/sosbilder.777139
Araştırma Makalesi / Research Article

BİREYLERİN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN ÇALIŞMA HAYATINDA KADINA BAKIŞ AÇILARINA ETKİSİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Burcu YERLİKAYA^{*}
Selay GİRAY YAKUT^{**}
Aslan Tolga ÖCAL^{***}

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Ağustos / August 2020
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 6 Kasım / November 2020

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin sosyodemografik özellikleri ile kadınların çalışma hayatına katılımlarına ve çalışma hayatındaki yerlerine yönelik bakış açıları arasındaki etkileşimi saptamaktır. Çalışmada ikincil veri kullanılmıştır. Kullanılan veri seti, Dünya Değerler Araştırması Türkiye'nin 2014 verileridir. Amaç doğrultusunda kullanılan bu verilere, Optimal Ölçeklemeli çok değişkenli analiz tekniklerinden Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda ulaşılan temel bulgu; bireylerin sosyodemografik özellikleri ile kadınların çalışma hayatındaki yerine yönelik bakış açıları arasında orta düzeyde bir ilişki bulunduğuudur. Daha sonra ise, Türkiye'deki bireylerin sosyodemografik özellikleri ve çalışma hayatında kadına bakış açıları bakımından benzerliklerine göre kümeleneşmesi amacıyla veri setine İki Aşamalı Kümeleme Analizi uygulanmıştır. Bu

^{*} Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Borçka Meslek Yüksekokulu İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, Artvin / TÜRKİYE, burcuyerlikaya@artvin.edu.tr

^{**} Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, selaygiray@marmara.edu.tr

^{***} Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, atolgaocal@gmail.com

analizin bulgularına göre ev kadınlarının daha ayrımcı, tam zamanlı çalışanların ise daha eşitlikçi bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra orta düzeyde eğitilmişler için; eğitim düzeyi arttıkça ilgili konuya bakış açısının ayrımcıdan eşitlikçiye doğru değiştiği saptanmıştır. Sonuç olarak, eğitim seviyesinin ve kadınların çalışma hayatına katılımlarının artması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın işgücü, uygulamalı istatistik, çok değişkenli analiz

Analysis of Impact of Socio-Demographic Characteristics of Individuals on Their Perspective of Women in Working Life: Case of Turkey

ABSTRACT

The main purpose of this study is to determine the interaction between the socio-demographic characteristics of individuals and their perspectives on the participation and place of women in working life. Secondary data were used in the study. The data set used is the 2014 data of the World Values Survey Turkey. Nonlinear Canonical Correlation Analysis, which is one of the Optimal Scaled multivariate analysis techniques, was applied on the data in accordance with the purpose of study. The key finding; there is a moderate relationship between the socio-demographic characteristics of individuals and their perspectives on the place of women in working life. Then, Two Step Cluster analysis was applied on the data set in order to aggregate the individuals in Turkey according to their socio-demographic characteristics and their perspectives of women in working life. According to the findings of analysis, it can be said that housewives have a more discriminatory perspective whereas the full-time employees have a more egalitarian one. In addition, for those with a secondary level of education, it was determined that the perspective on the subject changed from discriminatory to egalitarian as the level of education increases. As a result, education level and participation of women in working life should be increased.

Key words: gender inequality, gender roles, female labor force, applied statistics, multivariate analysis

Giriş

Bir toplumun ataerkil kültür normlarına bağlılık düzeyi, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizliklerin ağırlığını ve yönünü belirleyen en önemli faktörlerdendir. Bu bağlılık düzeyi, sosyodemografik özellikler tarafından şekillendirilmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, çocuk sayısı gibi değişkenler kadınların çalışma hayatındaki yerine ilişkin bakış açısı sunan önemli faktörlerdendir. Ayrıca kuşaklara göre bakış açılarının ve değerlerin değişebildiği de bilinmekte olup, literatürde bu konuda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Morsümbül, 2014; Şenturan vd., 2016). Bu temel değişkenler, kadınların çalışma hayatına katılımıyla ilgili bakış açısı sunarken aynı zamanda kadınların erkekler karşısındaki konumlarıyla ilgili ölçümler yapılmasını da sağlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışma, sosyodemografik özellikler tarafından şekillendirilen toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizliklerin, kadınların çalışma hayatındaki yerinin belirlenmesindeki etki düzeylerini ortaya koyabilmeyi hedeflemektedir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin değerlendirmelerin temelinde eşit(siz)lik kavramı üzerine kurgulanmış bir değerlendirme biçiminin hâkim olduğu görülmektedir. Günümüzde toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği düzeyini nesnel göstergeler ve belirlenmiş değer ve ölçütler aracılığıyla tespit etmeyi amaçlayan çeşitli endeksler bulunmaktadır. Bununla birlikte bireylerin toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine ilişkin öznel değerlendirmelerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçekler de son yıllarda toplumsal cinsiyet çalışmaları için önemli bilgiler sunmaktadır (Baydur & Uçan, 2016: 142). Cam Tavan (Küçükkömürler & Kırimer Aydın, 2019: 45), İnsani Gelişme, Cinsiyete Dayalı Gelişme, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksleri ve Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu gibi çeşitli ölçüm araçları ülkelerin toplumsal cinsiyete ilişkin bakış

açılarını ortaya koymaktadır (Deniz & Hobikoğlu, 2012: 123-126). 1981 yılından itibaren yaklaşık 100 ülkede düzenli olarak yapılan dünyanın en kapsamlı sosyal araştırma projelerinden olan Dünya Değerler Anketi (World Values Survey) de ülkelerin toplumsal cinsiyete dair bakış açıları hakkında önemli bilgilere erişilmesini sağlamaktadır.

Dünya Değerler Anketi (2020), 5'er yıllık periyotlarla yaklaşık 100 ülkede farklı toplumlara mensup bireylerin değer ve inanç yapısını ölçmenin yanı sıra bir ülkede yaşayanların farklı sosyal gruplara ve kişilere yönelik yaklaşımlarını da ölçmeyi amaçlamaktadır. Kadınların erkekler karşısındaki eşitsiz konumu, kadınları toplumun “öteki”leri haline getirmektedir. Bu bağlamda araştırma dezavantajlı gruplar arasında gösterilen kadınların çalışma hayatına katılımlarına ilişkin tutumları ölçen yanıyla önem kazanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine ilişkin tutumlar, içinde yaşanılan toplumun kültürel özellikleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Kadınla erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin tarihsel arka planında kadın ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri etkili olurken, erken yaşlardan itibaren kız ve erkek çocukların zihnine yerleştirilen bu eşitsizlik ilişkileri; cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş -dolaylı olarak kuşak- ve medeni durum gibi değişkenler tarafından şekillenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin bir uzantısı olarak kadının çalışma hayatına katılımıyla ilgili tutumlar da bu değişkenlerden doğrudan etkilenmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada öncelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik kavramsal çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeve çizilirken feminist kuramlardan “İkili Sistem Kuramı” merkeze alınmıştır. İkili Sistem Kuramı'nın özü itibarıyla kadın emeğini üretken ve üretken olmayan emek olarak ele alması (Walby, 1986: 34-35; Toksöz, 2011: 97-98) bu kuramı diğer feminist kuramlardan büyük

ölçüde ayırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bu kuramcılar, kadınların çalışma hayatına katılımlarında doğrudan etkili olan ev içi üretim faaliyetlerindeki karşılığı olmayan ve görünmeyen emeklerini de bir emek türü olarak gündeme getirmektedir.

İkili sistem kuramcıları ev içi üretim faaliyetlerini ücretsiz kadın emeği olarak gündeme getirmelerinin ve bu emek türünün hem kapitalizmin hem de ataerkinin yeniden üretilmesinin temel belirleyicisi olduğu görüşünden hareket etmelerinin yanı sıra (Acar Savran, 2013: 18) ücretli çalışma, kültür, devlet kapitalizminin yeniden üretildiği kurumlar olan aileler ve diğer kurumları da mercek altına almışlardır (Walby, 2016: 17-20; Yaman, 2013: 21). Bu bağlamda ikili sistem kuramcıları ataerkiyle birlikte kapitalist sistemin eril bakış açısıyla bir arada mücadele etmektedir.

İkili sistem kuramcılarının kadın emeği değerlendirmelerine ev içinden başlamak suretiyle konuya dair iki yönlü yaklaşımları, bu kuramın çalışmanın merkezine alınmasının esas nedenidir. Kadınların çalışma hayatına katılım ve burada kalmalarıyla ilgili kararlarında ev içi üretimdeki rollerinin ağırlığının belirleyici olması, bu emek türünün göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin kavramların tanıtılmasının ve çalışma hayatında kadına yönelik ayrımcılığın kökenlerine vurgu yapılmasının ardından Dünya Değerler Anketi verilerinin analiziyle ilgili teknik bilgilere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilerek Türkiye’de bireylerin sosyodemografik özelliklerinin kadınların çalışma hayatına katılımlarına yönelik bakış açısına etkisinin analizi yapılmıştır.

1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kavramsal Çerçeve

Dünyada eşitsiz güç ilişkilerine dayalı bir sistemin varlığından ve bu duruma bağlı olarak birçok ayrımcılık türünün ortaya çıktığından

bahsedilebilir. Tarihsel süreçte eşitsiz güç ilişkilerine dayalı ayrımcılığın bir ucunda da kadın ve erkek ilişkileri yer almaktadır. Kadının özel ve kamusal alanda maruz kaldığı eşitsiz muamele ise, cinsiyete dayalı ayrımcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın ve erkek arasında yaşanan bu eşitsizliğin kökeninde, esas olarak ataerkil kültür yatmaktadır.

Ataerki, kökeni kapitalizm öncesine dayanan, erkeklerin kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde tahakküm kurduğu eşitsiz cinsiyet ilişkileri sistemini ifade etmektedir (Yaman, 2013: 19). Bu eşitsiz cinsiyet ilişkileri sisteminin temelinde erkeğin üstün ve egemen bir tür olduğu düşüncesi yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarihsel süreçte kadın ve erkek arasında hemen her alanda görülen eşitsizliğin kökenleri, esas olarak “özne”nin eril, “nesne”nin ise dişil olarak tanımlanmasına dayanmaktadır. Özne konumundaki eril, evrensel eş tutulmaktadır. Bu doğrultuda eril, cisimleşmiş bir dişilden yani “öteki”den her zaman ayrılmaktadır. Erkek mutlak varlık, kadın ise “öteki cins” olarak kabul edilmektedir (de Beauvoir, 1993: 17). Bu kabul, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilerin temelinde kültürel ve toplumsal faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ataerkil toplumlarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olmak üzere iki cinsiyet biçiminin varlığından söz edilebilecektir.

Kadın ve erkek olarak adlandırılan iki türün birbirinden farklı şekilde tanımlanması, değiştirilemeyen ve somut biyolojik bir temele dayanmaktadır. Biyolojik özelliklerinden dolayı farklılaşan bu iki tür, cinsiyet (sex) kavramı ile kategorik olarak sınıflandırılmaktadır (Butler, 2014: 50). Biyolojik olan doğal olduğuna göre, cinsiyet de kadın ve erkek arasındaki doğal ve gözle görülür farklılıklara işaret etmek üzere kullanılmaktadır (Günindi Ersöz, 2016: 19). Ancak cinsiyet yalnızca biyolojik temelden ibaret değildir. Cinsiyetin üzerine kurulan ve toplumsal bağlama göre değişen (Bora, 2014: 37) ve hatta kadın ve

erkek arasındaki ayrımlara en çok vurgu yapan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, kadın ve erkek arasındaki doğal farklılıklardan daha öteye geçerek bu iki türe birbirinden farklı anlamlar yüklemektedir.

Toplumsal cinsiyet kadınların bakış açısıyla bir güç eşitsizliğine işaret etmektedir (MacKinnon, 2015: 250). Bununla birlikte bu kavram, “kadınlık” ile “erkeklik” rol ve davranışlarının toplumsal ilişkilerle kurulduğunu ve bu nedenle de değiştirilebilir olduğunu anlatmaktadır (Yaman, 2013: 19). Bu bağlamda kültürel bir inşa süreciyle oluşan toplumsal cinsiyet daha soyut bir durumu ifade etmektedir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasında ayırım yapılma ihtiyacı ise Freud’un “biyoloji kaderdir” ifadesiyle başlamıştır. Feminist kuramcılar tarafından toplumsal cinsiyet, cinsiyetin kültürel yorumu olarak kabul edildiğine göre, bu durumda “biyoloji kaderdir” ifadesinden “kültür kaderdir” ifadesine geçilmiştir (Butler, 2014: 50, 53). Nitekim toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kadınlık ve erkeklik rolleri dünyanın farklı yerlerinde farklı görünümde açığa çıkmakta ve bu rollerin ağırlığı toplumdaki topluma farklılık göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik özelliklerinin toplumsal ve kültürel inşasına vurgu yaparken toplumsal cinsiyet rolleri ise, bu inşa sürecinin devamında kültürün cinsiyetlere uygun bulduğu görevler olarak tanımlanmaktadır. Bu görevler, bebeklikten başlayarak biyolojik bir ayrımla kız ve erkek çocuklara farklı davranış biçimlerinin öğretilmesiyle toplumsallaşmaktadır. Bu toplumsallaşma sonucu klişe kadınlık ve erkeklik rolleri oluşmaktadır. Çocukların yaşamının her anı, kız veya erkek oluşlarına göre, cinsiyetlerinin kendilerine yükledikleri rolleri yerine getirmek için nasıl davranmaları veya düşünmeleri gerektiğini öğrenmekle geçmektedir (Millet, 2018: 57). Bahsi geçen bu roller yerine getirildikçe, bu durum daha yerleşik bir hal alarak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü ortaya çıkarmıştır.

Connel (2016: 200), toplumsal cinsiyete ilişkin rollerin esas olarak bir düzen içinde belirlendiğini ve bu düzendeki ilişkilerin irdelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu düzeni oluşturan daha büyük bir ağ olarak düşünebilecek toplumsal cinsiyet rejiminin en önemli belirleyicileri ise devlet, aile ve kurumlardır. Toplumsal cinsiyet rejimleri içerisindeki bu yapılar eş zamanlı olarak kadını ev içi üretimin temel yapı taşı olarak kabul etmektedir. Bunun çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Batı’da işçi sınıfı ailelerinde oluşan işbölümü kadını doğrudan ev içi üretimin merkezine almakta, çocuk bakımı ve ev işlerinin büyük bir bölümünü kadına bırakmaktadır. Dahası kadınlık kavramı, diğer aile üyelerinin bakımını “kadınca” yerine getirmek olarak tarif edilmektedir. Kadının ev içi üretimin merkezine alınması gibi kapitalist sistem ve devlet kontrolündeki işgücü piyasaları da düşük ücretli, düşük statülü ve yarı zamanlı işleri kadınlara uygun bulmaktadır. Yarı zamanlı işlere girenlerin büyük çoğunluğunun evli kadınlardan oluşmasıysa rastlantısal değil aksine bu işlerin ev içi üretimle eş zamanlı olarak yürütülmesi gerekmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ataerkil toplumlarda evli kadınların ücretleri “ikincil” kabul edildiği için işverenler ve kocalar da bu durumu onaylamaktadır (Connel, 2016: 201).

Bu bağlamda toplumsal olarak kurgulanan cinsiyetçi işbölümüne göre, erkeğin rol alanı evin gelirini sağlamakla başlamaktadır. Kadının temel rol alanı ise, özel alandan başlayarak ev içi üretimle sınırlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle, erkekler kamusal alanda ücretli çalışmaya katılarak eve gelir getirme sorumluluğunu üstlenirken, kadınlar özel alanda üretim yapmakta ve bakım emeğini icra etmektedirler (İlkkaracan, 2018: 35). Bakım emeği cinsiyetçi işbölümünün en temel unsuru olarak kadın ile erkek istihdamı arasındaki belirgin farkı yaratmaktadır (Daldal, 2017: 66). Ataerkil toplumlarda basit bir işbölümü olarak kurgulanan bu rol dağılımı, kadınların erkekler karşısındaki eşitsiz konumunun temelini

oluşturmaktadır. Kadının çalışma hayatına girse dâhi ev içi üretimden birincil derecede sorumlu tutulması, basit bir bölüşüm olarak algılanan ev içi üretimin öznesinin kadın olduğunun sıklıkla altının çizilmesinden kaynaklanmaktadır (Mies, 2014: 104-105). Bu durum, kadının erkek karşısında dezavantajlı hale gelmesinin temel nedenini oluşturmakta ve toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği kavramlarını gündeme getirmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeğin aile, çalışma hayatı, eğitim, hukuk, siyaset gibi toplumsal kurumlar içinde mevcut kaynakları, fırsatları ve gücü kullanımlarında eşitliği ifade etmektedir (Ecevit, 2003: 83). Ancak kadın ve erkek eşitliği, kadın ve erkeğin aynı olması olarak değil iki cinsin de eşit değer ve davranış görmesi olarak algılanmalıdır (Dedeoğlu, 2015: 260). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise; güç, statü, haklar ve fırsatlar açısından kız ve erkek çocukları ile erkekler ve kadınlar arasındaki bir eşitsizlik ve dengesizlik durumu olarak tanımlanmaktadır (Uluocak vd., 2014: 8). Sosyal ve ekonomik anlamda çok yönlü bir ayrımcılığa dönüşen bu eşitsizlik, kadının çalışma hayatında erkek karşısındaki konumunu da doğrudan belirlemektedir. Bu eşitsizliğin ortaya çıkışında ve şiddetinde, içinde yaşanılan toplumun sosyodemografik özellikleri belirleyici olmaktadır. Cinsiyet, medeni durum, yaş, kuşak, eğitim gibi değişkenler eşitsiz güç ilişkileri bağlamında kadının çalışma hayatında erkekler karşısındaki dezavantajlarını ortaya koymaktadır.

Cinsiyete dayalı eşitsizlik beraberinde ayrımcılığı da getirmektedir. En yaygın biçimiyle cinsiyet ayrımcılığı, yararlar ve konumların dağılmasında cinsiyetin keyfi ve akıl dışı kullanımı anlamına gelmektedir (Kymlicka, 2004: 524). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile kadının çalışma hayatına katılımıyla ilgili bakış açısının ve kadının çalışma hayatında karşılaştığı ayrımcı yaklaşımların arasında güçlü bağlantılar olduğu görülmektedir. Sosyokültürel özelliklerin oluşmasında etkili olan sosyodemografik özelliklerin

irdelenmesi, bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu öneme ithafen Dünya Değerler Anketi verileri ile Türkiye’de kadının çalışma hayatına katılımı ve çalışma hayatındaki yerine ilişkin bakış açısının yönü ve ağırlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Metodoloji

Sosyal bilimlerde olgular çoğunlukla çok sayıda değişkenle açıklanmaktadır. Sosyal bilimler konusu araştırmalarda olguların bir bütün olarak ele alınabilmesi, bu çok sayıda değişkenin toplu halde analiz edilmesiyle mümkün olmaktadır (Tatlıdil, 1996: 1-3). Sosyal araştırmalarda ilgili değişkenlerin çoğunun nicelden ziyade nitel olduğu gözlenmektedir (Agresti, 2002: 4-5).

Optimal Ölçeklemeli çok değişkenli analiz teknikleri ile nitel ve nicel değişkenlerden oluşan veri setleri analiz edilebilmektedir. Bu yöntem grubunda, temelde (özetle), değişken kategorilerine -belli kısıtlar altında, analizin kayıp fonksiyonu optimizasyonu gözetilerek- yeni sayısal değerler atanmaktadır (van de Geer, 1993: x-xi).

Bu çalışma kapsamında iki (karma ölçekli) değişken seti arasındaki ilişkiye odaklanıldığından ilgili yöntem grubundan “Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi” uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Bu yöntem grubuna getirilen temel eleştiri ise, işleyişlerinde teste yer vermemeleridir. Bu sebeple çalışmanın ikinci aşamasında benzer birçok değişkenli analiz tekniği ve “Ki-Kare Bağımsızlık Testi” ile bulgular desteklenmiş ve zenginleştirilmiştir. Seçilen ikinci temel çok değişkenli analiz tekniği “İki Aşamalı Kümeleme”dir. İki Aşamalı Kümeleme ise, (karma) veri setinde birbirine benzer bireyleri bir araya getirerek “küme”ler oluşturmakta, böylece ilgili kitle için genel profili ortaya çıkarmaktadır.

3. Ampirik Bulgular

3.1. Betimleyici İstatistikler

Yapılan analizler kapsamında ankete katılan 1388 kişinin çoğunluğu (% 50,9'u) erkektir. Katılımcıların çoğunun (% 64,8) medeni durumu evli olup, bu kitleyi % 28,3 ile bekârlar takip etmektedir. Katılımcıların % 38,5'i çocuk sahibi değilken % 24,2'si ise iki çocuklu bireylerden oluşmaktadır.

Kadın katılımcıların % 29'u tam zamanlı bir işte istihdam edilirken, % 30,6 gibi büyük bir kısmının ev kadını olması, kadınların önemli bir kısmının işgücü piyasası dışında kaldığını ve ev içi üretimde ücretsiz emek olduklarını göstermektedir.

Katılımcılar gelir düzeylerine göre incelendiğinde, yarısından fazlasının orta gelir düzeyinin üzerinde olduğu görülmektedir. Orta gelir düzeyinin üzerinde yer alanlara daha yakından bakıldığında ise; % 18,9'unun 5., % 17,9'unun 7. ve % 16,8'inin 6. gelir düzeyinde yer aldığı dikkat çekmektedir.

Eğitim seviyesi incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak ortaöğretim seviyesinde (% 31,6) oldukları görülmektedir. Bu grubu % 29,3 ile düşük bir eğitim seviyesine sahip ilköğretim seviyesindeki katılımcılar takip etmektedir.

Kuşaklar açısından katılımcıların çoğu Y kuşağı mensubu olup (% 51,7), bu grubu X kuşağı takip etmektedir (% 34,1).

Katılımcıların çalışma hayatında kadın konusuna bakış açılarını yansıtan değişkenlere ilişkin özet değerler Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1: Değişkenlere ait özet değerler tablosu

Değişken İsmi	Özet Değer
İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirdedir (%57,3). [Çoğunluk katılmaktadır.]
Ev kadını olmak ücretli iş kadar tatmin edicidir.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirdedir (%43,1). [Çoğunluk katılmaktadır.]
Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirde değildir (%36,7). [Çoğunluk bu yargı cümlesine katılmamaktadır.]
İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirdedir (%65,4). [Çoğunluk katılmaktadır.]
Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirdedir (%47,2). [Çoğunluk katılmaktadır.]
İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir.	Çoğunluk bu yargı cümlesi ile aynı fikirdedir (%40,7). [Çoğunluk katılmaktadır.]

Tablo 1 detaylı incelendiğinde anket verileri kapsamında katılımcıların; işgücü piyasasında, işgücü talebinin düşük olduğu dönemlerde, açık işlerin kadınlardan ziyade erkeklerle doldurulması gerektiğine dair inançlarının güçlü olduğu görülmektedir. Yine ev kadını olmanın ücretli iş kadar tatmin edici olduğunun düşünülmesi, katılımcılar üzerinde toplumsal cinsiyetçi bakış açısının hâkim olduğunu açıkça göstermektedir. Kadının gelirinin erkeklere kıyasla yüksekliğinin sorun olacağına ve çalışma hayatında yönetim kademelerinde erkeklerden daha az başarılı olduğuna yönelik yargı cümlelerine katılım % 50'nin altında kalmasına rağmen yine de çoğunluk bu fikirlere katılmaktadır. Bu durum katılımcıların önemli bir kısmının bu konuda emin olamadıklarını ya da fikir beyan etmek istemediklerini göstermektedir. Ücret ve yöneticilik konusunda

kadınlara karşı güvensizlik duyulması, kadının kamusal alanda ayrımcılığa uğradığının işaretidir. Bu ayrımcılık, çalışma hayatında kadının ikincil konumda değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadınların erkeklerden daha düşük ücret alması gerektiği düşüncesine karşın katılımcılar işin kadın için bağımsızlık aracı olduğu fikrine de katılmaktadır. Katılımcıların eğitim konusunda ayrımcılığı düşük bir oranla reddetmeleri, kadın-erkek fırsat eşitliği düşüncesinin toplumda yaygınlaşmaya başladığını ancak henüz yeterli olmadığını göstermektedir.

3.2. Metot: Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi

Optimal Ölçeklemeli (Doğrusal Olmayan) Kanonik Korelasyon Analizi uygulanırken SPSS paket programı 21.0 sürümünden faydalanılmıştır. [WVS Türkiye 2014; n= 1605]

Tablo 2: İterasyon geçmişi

	Kayıp	Uyum	Bir Önceki İterasyondan Farkı
0 ^a	1,901450	,098550	
47 ^b	,694045	1,305955	,000009

Analiz sürecinde iterasyon yoluyla kayıp fonksiyonu minimize edilerek durağanlık sağlanmakta bir diğer ifadeyle nesne skorları ve kategori sayısallaştırmaları belirlenmektedir. 47 iterasyonla yakınsama sağlanmış, kategori sayısallaştırmaları ve nesne skorları değerleri belirlenmiş, kayıp fonksiyonu minimize edilmiştir.

Tablo 3'teki değerler, analizin genel anlamlılığı, diğer bir ifadeyle verilerin analize ne kadar uyduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Kayıp ve uyum (fit) değerleri, çözümün ne kadar iyi olduğunun göstergeleridir.

Tablo 3: Analiz özeti

		Boyut		Toplam
		1	2	
Kayıp	Set 1	,314	,380	,694
	Set 2	,314	,380	,694
	Ortalama	,314	,380	,694
Özdeğer		,686	,620	
Uyum				1,306

Birinci boyut için özdeğer; 1 değeri ile birinci boyutun ortalama kayıp değeri (0,314) arasındaki farka eşittir (0,686). İkinci boyut için özdeğer ise, aynı şekilde 0,620 olarak elde edilir. Özdeğerler toplamı, toplam uyum değerini vermektedir. Buna göre toplam uyum 1,306 olmaktadır.

Maksimum uyum değeri, boyut sayısına (2) eşittir. Ortalama kayıp değeri ise, maksimum uyum ile gerçekleşen uyum arasındaki fark olan, $2 - 1,306 = 0,694$ 'tür.

İki setin olduğu durumlarda boyut başına kanonik korelasyon katsayısı aşağıdaki formülle elde edilir:

$$\rho_d = 2.E_d - 1$$

Birinci boyutta hesaplanan kanonik korelasyon katsayısı $2 \times 0,686 - 1 = 0,372$ 'dir. Diğer bir ifadeyle, çözümün birinci boyutuna göre bireylerin sosyodemografik özellikleri ile kadınların çalışma hayatındaki yerine yönelik bakış açıları arasında yaklaşık orta düzeyde (% 37,2 = % 40) bir ilişki bulunmaktadır.

Bileşen yükleri değerleri, sayısallaştırılmış değişkenle nesne skorları arasındaki korelasyon katsayılarıdır. Değişkenlerin yük

değerlerinin mutlak derece yüksek olması, çözümdeki yararlılıkları ve önemlerinin bir göstergesidir.

Bileşen yükleri grafiği nispeten serpilme diyagramı görüntüsünde olup, şekilde orijinden ilgili değişken noktalarına birer vektör çizilirse; vektörün boyu, ilgili değişkenin çözümdeki yararlılığının ve öneminin bir göstergesi olacaktır. Bileşen yükleri değerleri Tablo 4'te verilen çıktıda yer almaktadır:

Tablo 4: Bileşen yükleri değerleri

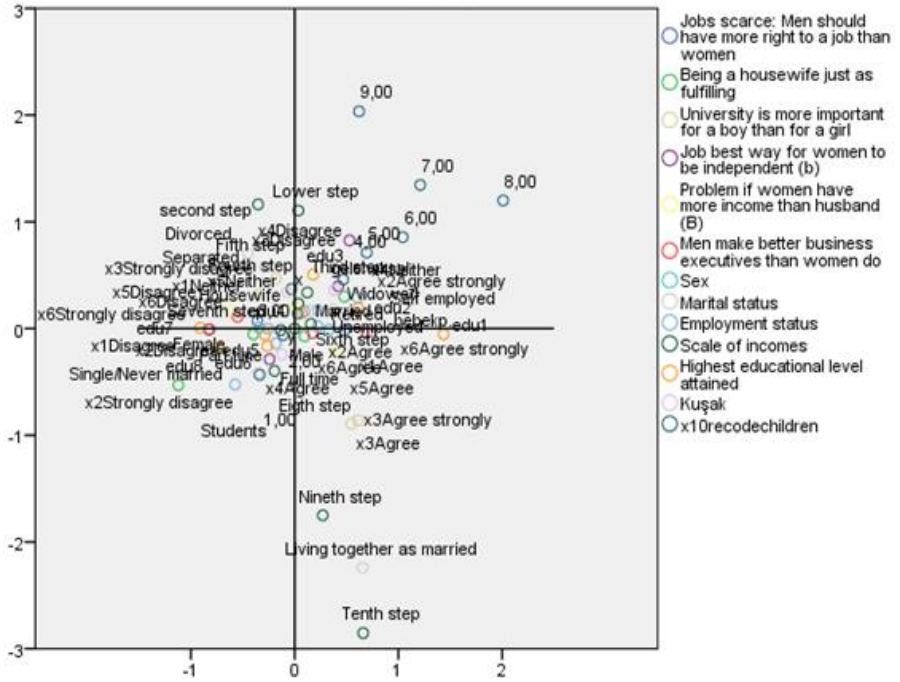
	Set	Boyut	
		1	2
1	İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır ^{a,b}	-,555	,019
	Ev kadını olmak ücretli iş kadar tatmin edicidir ^{a,b}	-,428	-,197
	Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir ^{a,b}	-,384	,593
	İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur (b) ^{a,b}	,334	,406
	Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur (B) ^{a,b}	-,412	,206
	İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir ^{a,b}	-,510	,042
2	Cinsiyet ^{b,c}	-,339	,010

Medeni Durum ^{b,c}	-,112	,211
İşteki durum ^{b,c}	,126	,137
Gelir Düzeyi ^{a,b}	,077	-,614
Eğitim Seviyesi ^{a,b}	-,584	-,114
Kuşak ^{b,c}	,104	-,227
Çocuk Sayısı ^{b,d}	,375	,434

Tablo 4’te önemli değişkenlerin detaylı ve sayısal ifadeleri yer almaktadır. Analizde en önemli değişkenler; bakış açısı setinden “İstihdam olanaklarının daralması durumunda kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır”, “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” ve “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” değişkenleri, sosyodemografik değişkenler setinden ise “Gelir”, “Eğitim” ve “Çocuk Sayısı” değişkenleridir.

Değişkenlerin kategorileri arasındaki ilişki yapısını daha iyi anlamak için Şekil 1’de yer alan Centroids (Ağırlık Merkezleri) Grafiği’ndeki kategori noktalarının konumlarına bakılmaktadır:

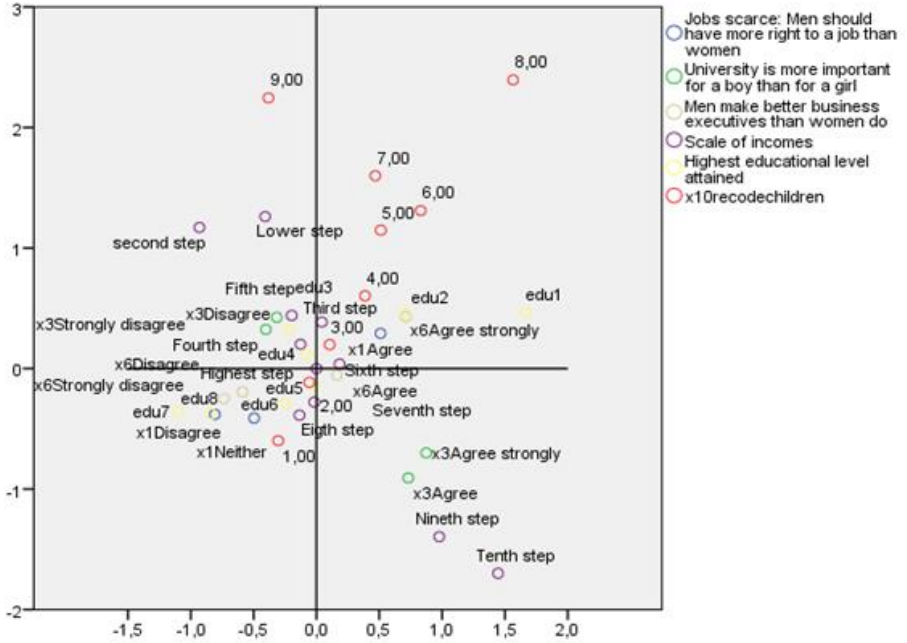
Şekil 1: Ağırlık merkezleri (centroids) grafiği

Analiz kapsamındaki değişken sayısı ve şık sayısı arttıkça, Centroids grafiğinin yorumlanması güçleşmektedir. Bu sebeple değişken sayısı azaltılarak analiz tekrar uygulanmış, Centroids grafiği daha sade bir şekilde elde edilmiştir (Şekil 2). Değişken sayısı azaltılırken çözüme en çok katkıda bulunan en önemli değişkenler analizde sabit tutulmuştur¹.

¹ Değişken sayısı azaltılarak analizin uyum değeri görece olarak azalmış olup; burada tek amaç Centroids grafiğini sadeleştirmek, yorumlanabilir hale getirmektir.

Şekil 2: Sadeleştirilmiş ağırlık merkezleri (centroids) grafiği

Şekil 2’de görülen Centroids grafiğine göre, göze çarpan iç içe geçmiş kategori noktaları da (ağırlık merkezleri şeklindeki konumları itibarıyla) çeşitli yorumlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. İlköğretim terk ya da ilköğretim mezunu olan düşük eğitim seviyesine sahip katılımcılar, “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” ifadesine güçlü bir şekilde katılmaktadırlar. Düşük eğitim seviyesindeki katılımcılar kamusal alanda erkekleri etkin olarak görmek eğilimindedirler. Ancak lisans mezunu seviyesindeki katılımcılar aynı ifadeye katılmamakta ve hatta bu konuda katı bir tutum sergilemektedirler. Bu durum, lisans mezunlarının kamusal alanda

ayrımcılığa karşı yoğun tepki gösterdiklerinin ifadesidir. Yine benzer şekilde lisans eğitimini yarım bırakanlar ve lisans mezunu seviyesinde olanların büyük bir çoğunluğu “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır” ifadesine güçlü bir şekilde katılmamaktadır. En düşük eğitim seviyesindekilerle kıyaslandığında, en yüksek eğitim seviyesindekilerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda çok daha duyarlı oldukları söylenebilir.

“Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” ifadesini kullananlar ağırlıklı olarak üst gelir düzeyinde yer almaktadırlar. “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” ifadesine katılanların çoğu da 6. gelir düzeyindedir. Orta ve üst gelir düzeyinde olmanın çalışma hayatında kadına bakış açısındaki ayrımcılığa pozitif bir etkisi bulunmamaktadır. TÜİK verileri (2020) incelendiğinde, kadınların çalışma hayatına katılımda erkeklere en çok yaklaştıkları eğitim seviyesinin yükseköğretim olduğu görülmektedir. Ancak yükseköğretim mezunu kadınlar, diğer eğitim seviyelerine kıyasla daha iyi ücret elde etmelerine karşın yine de yükseköğretim mezunu erkeklerle aynı konumda olmalarına rağmen onlardan daha az gelire sahiptir. Diğer bir ifadeyle, hangi eğitim seviyesinde olursa olsun cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı sebebiyle kadınlar erkeklere kıyasla daha az gelir elde etmektedir. TÜİK Kazanç Yapısı Araştırması’na (2020) göre yükseköğretim mezunu kadınların yıllık geliri erkeklerinkinin yaklaşık % 75’i düzeyinde kalmaktadır (Toksöz & Memiş, 2018: 129). Dolayısıyla orta ve üst gelir düzeyindekilerin, üniversite eğitiminin erkekler için daha önemli olduğunu düşünmesi normal görülmektedir. Çünkü yükseköğretim mezunu olmak kadınlara kıyasla erkeklere daha iyi bir gelir imkânı sunmaktadır.

5. gelir ve mesleki ve teknik lise terk eğitim düzeyinde olanlar “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir”

yargısına yönelik katı bir tutum sergileyerek bu ifadeye katılmamaktadır. Bu kesimde yer alanların eğitim imkânlarından yeterince yararlanamamış olması ve bununla bağlantılı olarak yüksek ücrete sahip olmamaları, eğitime katılımın her iki cinsiyet için de ne kadar önemli olduğunu fark etmelerine yardımcı olmaktadır.

Son olarak nesne skorları grafiği incelenmiş, analiz kapsamında diğerlerinin oldukça uzağında konumlanan herhangi aykırı bir gözlem bulunmadığı görülmüştür.

4. Araştırmanın Kısıtları ve Ek Analizler

Bu çalışmada ikincil veri kullanılmıştır. İkincil veri kullanımının başlıca avantajları ilgili veri setlerinin nispeten birincil veriye göre daha güvenilir olması, hacminin yüksek olması ve araştırmacılara zaman kazandırmasıdır. Bu konuda yaşanan başlıca dezavantaj ise mikro veri setlerinin güncel bir şekilde paylaşılmamasıdır. Ayrıca araştırmacılar ikincil veri seti kullanımıyla, ilgili veri setinde yer alan değişkenler ve şıkları konusunda kısıtlanmış olmaktadır.

Çalışmanın bulguları, kategorik verilerin çok değişkenli analiz tekniklerinden birine dayanmaktadır. Ulaşılan bulgular ek analizlerle desteklenmek istenmiş, amaç doğrultusunda veri setine İki Aşamalı Kümeleme uygulanmıştır. İşleyişinde teste yer vermeyen çok değişkenli analiz teknikleri temel alınarak gerçekleştirilen bu çalışmada sonuçlar Ki-Kare Bağımsızlık testleriyle de detaylandırılarak desteklenmeye çalışılmıştır.

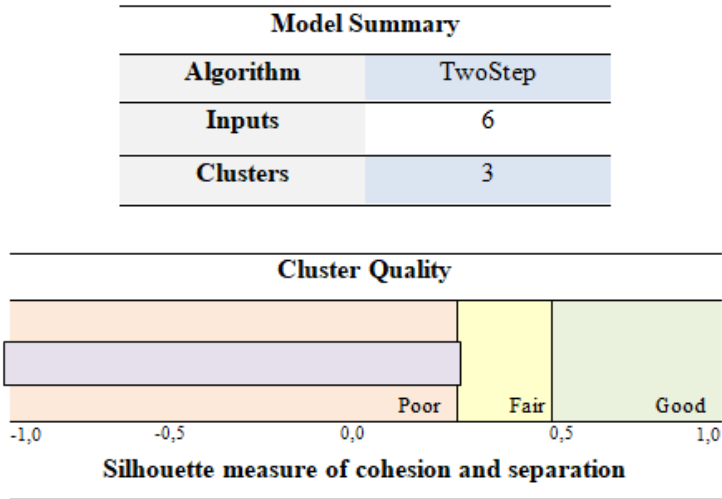
4.1. İki Aşamalı Kümeleme Analizi - Profil Belirleme

Çalışmanın bu kısmında amaç; Türkiye'deki bireylerin sosyodemografik özellikleri ve çalışma hayatında kadına bakış açıları bakımından benzerliklerine göre kümelenmesidir. Veri setinde her

ölçme düzeyinden değişken bulunduğundan, İki Aşamalı Kümeleme tekniği uygulaması tercih edilmiştir.

Bu analizde sadece bakış açısı göstergesi olan değişkenler baz alınmıştır². Kümeleme kalitesinin yeterli (uygun) olduğu görülmüştür. Analiz bulgularına göre; Türkiye’deki bireyler bu değişkenler bağlamında Şekil 3’te 3 grupta değerlendirilebilir.

Şekil 3: İki aşamalı kümeleme

² İlk olarak tüm değişkenlere göre analiz uygulaması gerçekleştirilmiş ancak kümeleme kalitesi istendiği gibi elde edilmemiştir. Bu sebeple ikinci denemede değişken sayısı indirgenmiş, odak değişkenlerle (bireylerin kadınların çalışma hayatındaki yerine yönelik bakış açıları göstergeleri) çalışılmıştır.

Tablo 5: Küme profilleri

	İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır.	Ev kadını olmak ücretli iş kadar tatmin edicidir.	Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir.	İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur. (b)	Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur.	İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir.
Küme 1: Mod	1	2	3	2	2	2
Küme 2: Mod	1	2	4	1	1	2
Küme 3: Mod	2	2	4	1	3	3

Küme 1 ve 2’dekiler profil olarak “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılırken, Küme 3’tekiler bu yargıya katılmamaktadır.

Küme 1’dekiler profil olarak “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” yargısına katılmazken, Küme 2 ve 3’tekiler bu yargıya daha güçlü bir şekilde katılmamaktadır. Dolayısıyla Küme 2 ve 3’tekilerin bu konuda daha hassas oldukları söylenebilir.

Küme 1 “İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına ne katılmakta ne katılmamakta iken, Küme 2 ve 3’tekiler bu yargıya katılmaktadır.

“Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına Küme 1 ne katılmakta ne katılmamakta iken, Küme 2 katılmakta, Küme 3 ise katılmamaktadır.

“İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına Küme 1 ve 2 katılırken, Küme 3 katılmamaktadır.

Bahsi geçen 3 Küme’ye ilişkin tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde her Küme’ye ilişkin bir bakış açısı profili ortaya çıkmaktadır. Küme 1’in kadınların çalışma hayatındaki yerine bakış açısına göre bu gruptakiler;

“İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılmakta, “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” yargısına katılmamakta, “İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına ne katılmakta ne katılmamakta, “Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına ne katılmakta ne katılmamakta ve “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına katılmaktadır.

Yine bahsi geçen 3 Küme’ye ilişkin tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde, Küme 2’nin kadınların çalışma hayatındaki yerine bakış açısına göre bu gruptakiler; “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılmakta, “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” güçlü bir şekilde katılmamakta, “İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına katılmakta, “Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına katılmakta ve “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına katılmaktadır.

Son olarak bahsi geçen 3 Küme’ye ilişkin tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde Küme 3’ün kadınların çalışma hayatındaki yerine bakış açısına göre bu gruptakiler; “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılmamakta, “Üniversite eğitimi kadınlara göre

erkekler için daha önemlidir” yargısına güçlü bir şekilde katılmamakta, “İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına katılmakta, “Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına katılmamakta ve “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına katılmamaktadır.

3 Küme’ye ait tüm veriler bağlamında Küme 1 ve 2 ayrımcılık açısından benzer özellikler göstermekle birlikte Küme 1’in ayrımcı, Küme 2’ninse daha da ayrımcı bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Küme 3’e bakıldığında, bu kümede yer alanların toplumsal cinsiyet rollerine ve çalışma hayatında kadına bakış açısı daha eşitlikçi bir yapıdadır. Bir başka ifadeyle, Küme 3 ayrımcılıkları reddetmektedir.

Kümelere göre sosyodemografik özellikler betimleyici istatistikleri Tablo 6’da sunulmaktadır:

Tablo 6: Kümelerin sosyodemografik profili

	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	İşteki durum	Gelir Düzeyi	Eğitim Seviyesi	Kuşak	Yaş
Küme 1	Mod1	Me1	Mod5	Me6	Me5	Mod1 y	Ort38
Küme 2	Mod1 (Evli)	Me1	Mod5 (Ev kadını)	Me6	Me4	Mod1	Ort37
Küme 3	Mod1	Me1	Mod1 (Tam zamanlı çalışan)	Me6	Me6	Mod1	Ort35

Küme 1 ve 2’dekiler çoğunlukla evli, 1 çocuk sahibi, ortalama 37-38 yaşlarında ve işgücü piyasasına katılmayan ev kadınlarıyken, Küme 3’tekiler çoğunlukla evli, 1 çocuk sahibi, ortalama 35 yaşında ve işgücü piyasasındaki tam zamanlı çalışanlardan oluşmaktadır. Küme

3'tekiler eğitim düzeyi diğer kümelere göre daha yüksek olup (lise mezunu düzeyi), Küme 2'de ise eğitim düzeyi diğer kümelere göre en düşüktür (mesleki ve teknik lise mezunu).

Bu bağlamda sosyodemografik özellikler betimleyici istatistiklerinin Küme'lere ilişkin verdiği bilgiye göre; ev kadınlarının daha ayrımcı bakış açısına sahip olduğu, işgücü piyasasındaki tam zamanlı çalışanlarınsa daha eşitlikçi bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca orta düzeyde eğitimliler için (mesleki ve teknik lise mezunu, lise terk ya da lise mezunu); eğitim düzeyi artıkça ilgili konuya bakış açısının ayrımcıdan eşitlikçiye doğru değiştiği de görülmektedir.

4.2. Ki-Kare Bağımsızlık Testleri

Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi ve İki Aşamalı Kümeleme Analizi, işleyişinde teste yer vermeyen istatistiksel analiz teknikleridir. Ki-Kare bağımsızlık testleri yardımıyla analizlere yapılabilecek bu eleştirinin önüne geçmek hedeflenmiştir.

Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi metodu ile sosyodemografik özellikler ve çalışma hayatında kadının yerine yönelik bakış açısı arasında orta düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır (yaklaşık % 40). İlişkiler testler yoluyla incelendiğinde göze çarpan durumlar, en güçlü ilişkiler ve anlamlı ilişkiler olarak değerlendirilmektedir. Buna göre en güçlü ilişkiler;

“İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılım; cinsiyet, eğitim düzeyi ve çocuk sayısı ile ilişkilidir.

“İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur”, “ Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur”, “ İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargılarına katılım derecesi, eğitim düzeyi ile ilişkilidir.

Anlamlı ilişkilere bakıldığında ise;

“İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılım düzeyi medeni durum, gelir durumu ve kuşakla ilişkilidir.

“Ev kadını olmak ücretli iş kadar tatmin edicidir” yargısına katılım düzeyi cinsiyet ve eğitim durumu ile ilişkilidir.

“Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” cinsiyet, medeni durum, gelir, eğitim ve kuşak ile ilişkilidir.

“İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına katılım düzeyi cinsiyet, çocuk sayısı ve gelir durumu ile ilişkilidir.

“Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına katılım düzeyi cinsiyet ve çocuk sayısı ile ilişkilidir.

“İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına katılım düzeyi cinsiyet, kuşak, iş durumu ve çocuk sayısı ile ilişkilidir.

Görüldüğü gibi Ki-Kare Bağımsızlık Testi ile ulaşılan sonuçlar, önceki analiz sonuçlarını desteklemektedir³. Böylece daha önce ulaşılan genel bulgular, testlerle de kanıtlanmıştır.

5. Tartışma ve Genel Değerlendirme

Kadının çalışma hayatına katılımının en önemli belirleyicilerinin başında, içinde yaşanılan toplumun ataerkil kültür normlarının üzerine inşa ettiği toplumsal cinsiyet rollerine olan bağlılığı gelmektedir. Ataerkil kültür yapısıyla ilişkisi oldukça kuvvetli olan Türkiye’de, cinsiyete dayalı işbölümüyle ilgili kalıp önyargılar sebebiyle kadınların

³ Tüm İkili Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonuçları beklenen frekansların yüzde kaçının 5’ten küçük olduğu da dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

çalışma hayatına katılmaları toplumsal cinsiyet rollerine ters düşmektedir. Annelik ve eş olma rolü atfedilen kadınlar, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalarak çalışma hayatındaki “öteki”ler olarak kabul edilmektedir (Şahin & Bayhan, 2020: 72).

Dünya Ekonomik Forumu’nun “Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu 2020 Raporu”na göre Türkiye 153 ülke arasında cinsiyet eşitliği sıralamasında 130. sırada yer almaktadır. Yine aynı endekste Türkiye; kadınların ekonomiye katılımı ve fırsat eşitliği kategorisinde 136., işgücüne katılımı 135., eşit işe eşit ücrette 106., eğitim olanaklarına erişimde 113., sağlık imkânları ve hayatta kalmada 64. ve siyasi hayatta temsilde 109. sıraya yerleşmiştir (Global Gender Gap, 2020: 9, 12, 343). Bu rapor, Türkiye’de kadının çalışma hayatında olduğu gibi diğer kamusal alan etkinliklerine katılımı da erkeklerin gerisinde olduğunu göstermektedir.

Dünya Değerler Anketi 2014 verileri bağlamında, Türkiye’de bireylerin kadının çalışma hayatına katılımı ve çalışma hayatındaki yerine ilişkin bakış açılarının sosyodemografik özelliklerle ilişkili olup olmadığına ilişkin analizde; “Ev kadını olmak ücretli bir işte çalışmak kadar tatmin edicidir” yargısına katılımcıların çoğu katılmıştır. Bu durum, esas olarak kadının tarihsel rollerinden kaynaklanmaktadır. Kadının toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü sonucu ev içi üretimden birincil derecede sorumlu tutulması ve karşılıksız emeğinin sürekliliği, ev içi üretim ilişkilerinin merkezinde durmanın kadınları en az ücretli bir iş kadar tatmin edici olacağı görüşünü doğurmaktadır. Bu görüşün esas nedeni karşılıksız ve görünmeyen bir emek biçimi olan ev kadınlığının “sevgi” temelinde yapıldığının düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyetçi işbölümüne göre “kadınlık rolleri”nin içi öncelikle ev içi üretim ve bakım emeği (çocuk/yaşlı bakımı) ile doldurulmaktadır (Aliyazıcıoğlu, 2020: 19). Bu bağlamda kadının kocasına ve çocuğuna sevgisini göstermesinin en önemli yolu

karşılıksız emeğini sunmasından geçmektedir. Bir diğer ifadeyle “Ev kadını olmak ücretli bir işte çalışmak kadar tatmin edicidir” yargısı esas olarak “sevgi karşılığı çalışma”ya denk düşmektedir (Acar Savran, 2013: 19).

“İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılımcıların çoğunluğunun katılması, yine toplumsal cinsiyetçi işbölümünün somut bir dışavurumudur. Ancak bu varsayım işgücü piyasasındaki durumu tam olarak yansıtmaz. Erkek için istihdam olanaklarının daralmasıyla, kadın için istihdam olanaklarının değişimi farklı şekillenmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında kadınlar kriz öncesi dönemlerde daha fazla uzun dönemli işsizliğe maruz kalmakla birlikte kriz dönemlerinde erkekler işlerini daha çok kaybetmektedir (Öcal, 2014: 1171). Bu durum erkek yoğun sektörlerin krizden etkilenmesiyle ilgili olduğu kadar kadınların uğradıkları ayrımcılığa bağlı olarak genel işsizliğin yaygın olduğu kriz dönemlerinde ev geçindirme rolünü de üstlenerek daha fazla işgücüne katılmalarından ve düşük ücretlerle enformel işleri kabul etmek zorunda kalmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim 2013 yılında Talaş ve Çakmak’ın, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımlarını Kohort analiziyle inceledikleri çalışma, kadınların işgücüne katılımlarının ancak erkek işsizliği arttığında gerçekleştiğini göstermektedir (Talaş & Çakmak, 2013: 30). Ancak işgücüne katılımın artmasıyla istihdam edilme arasında farklar oluşmaktadır. Toplumsal norm ve değerler açısından kadının ev dışı çalışmasına karşı takınılan tutumun yanı sıra işgücü piyasasında kadın işgücüne yaklaşım ve kadın işgücü talebi de çalışma hayatında kadının konumunun belirlenmesinde etkilidir (Uşen & Güngör Delen, 2011: 134). Kadın işgücüne olan talebin düşük olduğu, nitekim istihdam olanaklarının daralmadığı ve açık işlerin sayısının işgücü arzından fazla olduğu dönemlerde dâhi Türkiye’de kadın istihdam oranlarının düşüklüğünün önemli bir sosyal

politika ve kalkınma sorunu olarak ele alındığı (Dedeoğlu, 2015: 263) ve bu durumun hâlihazırda güncelliğini koruduğu bilinmektedir.

Bu bağlamda çalışma hayatına katılmak isteyen ancak ev içi üretim faaliyetlerinden birincil derecede sorumlu tutulan kadınlar için öncelikle zaman kullanımı oldukça önemli hale gelmektedir. TÜİK'in Zaman Kullanım Araştırması'na göre (2015), kadınlar erkeklere kıyasla ev içi üretim faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmaktadır. Ev içi üretim faaliyetleri ile birlikte annelik görevinin yanı sıra sosyal devletin üstlenmesi gereken yaşlı ve engelli bakımının da kadınlara yüklenmesi, kadının çalışma hayatında erkeklerin gerisinde kalmasının (Kaya, 2016: 49) ve zaman kullanımının öne çıkmasının en önemli sebeplerindendir. Bakım emeği büyük ölçüde ücretsiz ev içi emeğe dayalı olarak cinsiyetçi bir işbölümü temelinde şekillenmekte (Ecevit, 2012: 221), bu bağlamda kadınlar eğitim, siyaset, sivil örgütlenme gibi diğer kamusal alanların yanı sıra çalışma hayatına katılımında da ikincil konuma düşmektedir. Ev içi üretimin ve bakım emeğinin geçmişten günümüze ücretsiz kadın emeğine yaslanması, kadını sosyal devletin rolünü üstlenen ailenin yapı taşı haline getirmekte (Dedeoğlu, 2015: 263), bu durum ise toplumsal cinsiyete dayalı istihdam uçurumu, ücret uçurumu, mesleki ve sektörel ayrımcılık, siyasi katılım uçurumu gibi pek çok eşitsizliği sistematik olarak doğurmakta ve beslemektedir (İlkkaracan, 2018: 36). Kadının büyük oranda eş ve anne olarak kurgulandığı Türkiye'de, zaman kullanımının yanı sıra çalışma hayatına ilişkin TÜİK verileri, temel işgücü göstergelerinin cinsiyet açısından dağılımını gözler önüne sermektedir. Bu verilere göre; kadınlar çoğunlukla yarı zamanlı, kayıt dışı, süreklilik arz etmeyen işlerde istihdam edilmekte olup, işteki durumları ise çoğunlukla ücretsiz aile işçisi veya ücretli/yevmiyeli çalışan statüsündedir (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2020; Durmaz, 2018: 95). Bu bağlamda, kadın işgücü talebinin düşük düzeyde kalmasına yol açan kapitalist üretim biçimiyle birlikte kadın işgücü arzını belirleyen özel ve kamusal patriyarkanın ikili ortaklığında

gerçekleşen kadınların istihdam koşullarının o ülkedeki ataerkil sistemin işleyişiyle doğrudan bağlantılı olduğu (Toksöz, 2012: 169), diğer bir ifadeyle çalışma hayatında kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilenmenin temelinde toplumsal cinsiyetçi bakış açısının yer aldığı görülmektedir. Nitekim istihdam olanaklarının daralmadığı dönemlerde dâhi kadın işgücü bahsi geçen sebeplerle ikincil kabul edilmektedir. Dolayısıyla istihdam olanaklarının daralması durumunda söz konusu işleri erkeklerin hak ettiği görüşüne katılımın yüksekliği bu ikincilliği kanıtlar niteliktedir.

“İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” yargısına katılımcıların çoğunluğunun katılıyor olması, çalışma hayatında kadın ve erkek arasında yaşanan eşitsizliğin en somut dışavurumlarından bir diğeri olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınların ve erkeklerin farklı mesleklere yönlendirilmeleri ve kadınların bazı pozisyonlar için uygun bulunmamaları, kadınların Türkiye’de sıklıkla maruz kaldığı bir durumu gözler önüne sermektedir. Çalışma hayatında karşılaşılan bu eşitsizlik, yatay ve dikey cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlanmaktadır (Guy & Newman, 2004: 289-298; Acar Savran, 2010: 24-31). Yatay ayrılmaya göre kadınların daha çok duygusal emek gerektiren ve geleneksel olarak kendilerine düşen görevlerin uzantısı olan “kadın işleri”nde yoğunlaşmaları (Urhan, 2016:138), daha açık bir ifadeyle öğretmen, hemşire ve sekreterlik gibi işlere yönelmesi uygun bulunurken, erkeklerin daha çok güç ve iktidar içeren polislik ve askerlik gibi meslekleri seçmesi hoş karşılanmaktadır. Cam tavan olarak da adlandırılan dikey ayrılmaya göre ise, aynı meslekteki kadın ve erkeklerin statüleri kadının aleyhine olacak şekilde yüksek ve düşük derecelere ayrılmaktadır. Örneğin ilkökul öğretmenlerinin büyük çoğunluğu kadınsa okul müdürlerinin büyük çoğunluğu ise erkektir. Özel veya kamu olması fark etmeksizin yönetsel kademelerin çoğu erkeklerden oluşmaktadır (Günindi Ersöz, 2016: 23). Bu durum, yasal olmadığı halde kadınların yükselmesini engelleyen bariyerlerin

varlığına işaretir (Urhan, 2016: 140). Nitekim TÜİK'in İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre Meslek Grubu verilerine bakıldığında kadınların yönetici olarak istihdamının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu verilere göre; 2019'da yöneticilerin yalnızca % 24,4'ü kadındır (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2020).

“Kadın kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargısına katılımcıların çoğunluğunun katılması, esas olarak “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” yargısına katılımcıların çoğunluğunun katılımıyla benzer sebeplerden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de mesleki cinsiyetçiliğin şiddetini kültürel, sosyoekonomik ve sosyodemografik özellikler belirlerken, aynı işi yapan kadın ve erkeklerin ücretlendirme politikalarında farklı muameleye tabi tutulması da bu durumun bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Parlaktuna, 2010: 1218). Türkiye’de kadın ve erkek arasındaki ücret eşitsizliği, işgücü piyasalarının eril yapısı ve kadınlara kamusal alanda da yüklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle birlikte Türkiye’de ataerkil kültür normlarının baskınlığı sebebiyle kadınların ücretinin aile ekonomisi için ek gelir olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki ücret ayrımcılığı, aynı iş için kadın ve erkek çalışanlara farklı ödeme yapılması şeklinde gerçekleşebileceği gibi eşit verimliliğe sahip kadın ve erkeklerin farklı ücret düzeyine karşılık gelen farklı işlere yerleştirilmeleriyle de olabilecektir. Kısacası toplumsal hayatta kadının yerini ve sömürü ilişkilerinin yoğunluğunu belirleyen ataerkil ilişkiler, çeşitli yollarla çalışma hayatında da etkinliğini sürdürmektedir (Yerlikaya, 2020: 278). Dolayısıyla işgücü piyasası eril kurallara göre düzenlenirken kadınların erkeklerden yüksek ücret alması bir sorun olarak kabul edilmektedir.

Her ne kadar “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” ve “Kadın

kocasından daha fazla gelir elde ederse bu bir sorundur” yargılarına çoğunluk katılsa da “İş kadınlar için bağımsız olmanın en iyi yoludur” yargısına da yine çoğunluk katılmaktadır. Bu durum tezat gibi gözükse de kadınların ev içi üretim faaliyetleri, annelik ve beden politikaları arasında sıkışıp kalarak yabancılaştığını ve bu yabancılaşmadan kurtulmanın en iyi yolunun çalışma hayatına katılmak olduğunu ifade eden de Beauvoir’e (1986: 23) göre de; kadının bağımsız olması için bir işe sahip olması gerekmektedir. Kadınlar işgücü piyasasında erkekler karşısında ikincil konumda değerlendirilse dâhi ev kadının yabancılaşmasındansa çalışan kadının yabancılaşması tercih edilmeli, çalışmak her derde deva olmasa bile bağımsızlık için ilk koşul olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte ücret eşitsizliğine rağmen ekonomik özgürlük kadın için gereklidir. Kadınların ekonomik özgürlüğe erişememelerinin temel sebebi istihdama katılamamalarıdır (Aksoy vd., 2019: 150). Anket verileri de kadının çalışma hayatında ikincil konumda değerlendirilmesine karşın bağımsızlık için yine de bir işe sahip olması gerektiğini göstermektedir.

“Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir “ yargısına çoğunluk katılmamaktadır. Nitekim kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü, işgücü arzlarının da düşük düzeyde kalmasında önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye’de erkekler, eğitim düzeylerinden bağımsız olarak işgücüne katılırken, kadınların eğitim düzeyiyle işgücüne katılımı arasında sıkı ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kadınların düşük eğitim düzeyine sahip olması işgücüne katılımlarının önünde bir engel olup (Kılıç & Öztürk, 2014: 127), yükseköğretimle birlikte erkeklerinkine yakın bir katılım gerçekleşmektedir (Toksöz, 2017: 115). Bu bağlamda üniversite eğitime katılım erkeklerin işgücüne katılımında kadınlar kadar önemli bir rol oynamamaktadır. Eğitim seviyesindeki eşitsizlikler sadece işgücüne katılım ve istihdamı etkilememektedir. Ayrıca kadınların eğitim seviyesinin erkeklere oranla daha düşük olması ücret eşitsizliklerini daha da derinleştirmektedir.

Kaldı ki aynı eğitim seviyesindeyken bile erkeklerin kazançları kadınlara göre daha fazladır (Turgut, 2019: 326). İşyerlerinde ücret eşitliğinin sağlanması (Pekel, 2019: 37) cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesinde en önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte kadınların ücret farklılıkları dâhil çalışma hayatında karşılaştıkları her türlü dışlanma ve ayrımcı uygulamaların temelinde eğitim ve meslek edinmedeki fırsat eşitsizlikleri yatmaktadır (Çakır, 2008: 42).

Dünya Değerler Anketi 2014 verileri ile Türkiye’de kadının çalışma hayatına katılımı ve çalışma hayatındaki yeri ile ilgili belli başlı sorular aracılığıyla yürütülen tartışmaya ilaveten Türkiye’de kadın istihdam oranlarının erkeklere kıyasla düşük seyrettiği bilinmekle beraber kimi zaman, kadınların işgücüne katılımlarında artış yaşandığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin izlerinin silinmeye başladığı ve kadınların statülerinde ve yaşam biçimlerinde pozitif yönde ilerlemeler olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak bu tespit, esas olarak küçük bir kesim için geçerli olmaktadır (Yerlikaya, 2020: 279).

Bununla birlikte kadınların istihdama katılımlarında artış yaşanması, tek başına işgücü piyasalarının eşitlikçi bir yapıya kavuştuğunu göstermemektedir. Çeşitli sebeplerle kadın istihdamının zaman içerisinde artış yönünde eğilim göstermesi ekonomik ve sosyal olarak kadınların erkeklerle eşit hak ve koşulları paylaşımlarını sağlayamamıştır (Özateş Gelmez, 2015: 35). Kadınların işgücü piyasalarına ne kadar süre katıldıkları ve istikrarları ile çalışma şekilleri gibi hususlar çalışma hayatında kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği değerlendirmek için daha doğru veriler sağlamaktadır. Nitekim kadınlar iş ararken ev içi üretim sorumluluklarını yerine getirmeye uygun işleri tercih etmekte (Esping Andersen, 2011: 72) ve işgücü piyasası kadınlar için ikincil konumda kalmaktadır. Örneğin Türkiye’de kadın istihdamının en karakteristik özelliklerinden biri kısmi süreli çalışma

olup, kadınlar erkeklere oranla 2,9 kat daha fazla kısmi süreli çalışmaktadır (Akgeyik, 2017: 49).

Sonuç

Bu çalışmada Dünya Değerler Anketi (2014) verileri doğrultusunda, Türkiye’de bireylerin kadının çalışma hayatına katılımı ve çalışma hayatındaki yerine yönelik bakış açılarıyla sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkinin yönü saptanmıştır. Bu doğrultuda bireylerin sosyodemografik özellikleriyle kadınların çalışma hayatındaki yerine yönelik bakış açıları arasında yaklaşık orta düzeyde (% 37,2 = yaklaşık % 40) bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Analizdeki en önemli değişkenler; bakış açısı setinden “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş edinme hakkı vardır”, “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” ve “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” değişkenleri olurken, sosyodemografik değişkenler setinden ise “Gelir”, “Eğitim Seviyesi” ve “Çocuk Sayısı” değişkenleri olmuştur. Bakış açısı ve sosyodemografik değişkenler setlerinin birbirleriyle olan etkileşimleri neticesinde dikkat çekici bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Seçili bulgular topluca değerlendirilmeden önce ortaya çıkan sonuçlara göre; “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” ifadesine güçlü bir şekilde katılanlar en düşük iki eğitim düzeyine mensuplardır. “Üniversite eğitimi kadınlara göre erkekler için daha önemlidir” ifadesine katılanlar 9. ve 10. gelir düzeyinde yer almaktadır. “İş hayatında erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” ifadesine katılmayanlar ve bu konuda katı bir tutum sergileyenler çoğunlukla lisans mezunları olup, “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” ifadesine katılmama açısından da net bir tutum sergilemektedirler. Lisans terk ve lisans mezunu olanların çok büyük bir çoğunluğu “İstihdam olanaklarının daralması durumunda, kadınlara

göre erkeklerin daha fazla iş edinme hakkı vardır” ifadesine (güçlü bir şekilde) katılmamaktadır.

Bahsedilen bulgular değerlendirildiğinde ise genel manada; eğitim düzeyi arttıkça ayrımcı bakış açısının zayıfladığı söylenebilir.

Çalışma kapsamında ulaşılan kategori etkileşimleri İki Aşamalı Kümeleme Analizi yardımıyla profil belirleme yoluyla da desteklenmeye çalışılmıştır. Elde edilen İki Aşamalı Kümeleme bulguları aşağıdaki gibidir:

Veri seti İki Aşamalı Kümeleme ile 3 gruba ayrılmıştır. Kümeleme başarısı yeterlidir. Küme 1 ayrımcı bakış açısına sahip olanlar kümesidir. Küme 2 de ayrımcı bakış açısına sahiptir. Küme 1 ve 2 konuya bakış açısı profili olarak birbirlerine yakın olup; Küme 2’nin Küme 1’e göre daha da ayrımcı olduğu söylenebilir. Küme 3 ise ilgili konuda eşitlikçi bakış açısına sahip olanlar kümesidir. Küme 3 diğer kümelerden farklı olarak (çoğunlukla ev kadınları yerine) çoğunlukla tam zamanlı çalışanlardan oluşmaktadır ve medyan eğitim durumu diğer kümelere göre daha yüksek, yaş ortalaması ise diğer kümelere göre nispeten daha düşüktür. Diğer kümelerin sosyodemografik profilleri de incelendiğinde aşağıdaki yorumlarda bulunulmuştur:

Analiz bulgularına göre ev kadınlarının daha ayrımcı bakış açısına sahip olduğu, tam zamanlı çalışanların ise daha eşitlikçi bir bakış açısında sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca orta düzeyde eğitimliler için (mesleki ve teknik lise mezunları, lise terk ve lise mezunları); eğitim düzeyi arttıkça ilgili konuya bakış açısının ayrımcıdan eşitlikçiye doğru değiştiği görülmüştür. İşleyişinde teste yer vermeyen ileri istatistiksel analiz teknikleri ile ulaşılan bu başlıca bulgular, Ki-Kare Bağımsızlık Testleri ile de kontrol edilmiş, anlamlı ilişkiler ortaya koyulmuştur. Ki-Kare Bağımsızlık Testi ile ulaşılan sonuçlar, önceki analiz sonuçlarını desteklemektedir.

Tüm bu bulgular ışığında ataerkiye dayalı toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bireylerin sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkide eğitim seviyesinin ve ev kadınlığının diğer özelliklere göre ön plana çıktığı görülmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça kadınların çalışma hayatına katılımları ve çalışma hayatındaki konumları ile ilgili bakış açısının ayrımcıdan eşitlikçi bir yapıya kavuşması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için eğitim politikalarına ağırlık verilmesi gerektiğini gündeme getirmektedir. Eğitim seviyesindeki artış ayrıca kadınların ev kadınlığı rolünden sıyrılarak tam zamanlı çalışmaya katılımını da artıracaktır. Böylelikle ev kadınlığının getirmiş olduğu ayrımcı bakış açısından eşitlikçi bir yapıya geçiş sağlanacaktır. Bu bağlamda daha ayrımcı bir bakış açısına sahip Küme 1 ve 2'deki bireylerin azalarak daha eşitlikçi bir bakış açısına sahip Küme 3'teki bireylerin sayısının artması için eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte kadınların çalışma hayatına katılımlarının artması gerekmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Acar Savran, G. (2010). Modern tıp biliminin kadın bedenini denetleme biçimi. II. *Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi, Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Kongre Kitabı*, 23-30.

Acar Savran, G. (2013). *Beden emek tarih, diyalektik bir feminizm için*. Kanat Yayınları.

Agresti, A. (2002). *Categorical data analysis*. John Wiley & Sons Publication.

Akgeyik, T. (2017). Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen faktörler: TÜİK verileri üzerine bir analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 70(1), 31-53.

Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., Çeviş, İ. (2019). Türkiye’de kadın istihdamı ve etkileyen faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 146-163.

Aliyazıcıoğlu, E. (2020). Türkiye’de kadın istihdamının önemi ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik yapılan çalışmalar. *Journal of Ekonomi, Türkiye Ekonomisi I Özel Sayısı*, 18-21.

Baydur, H. & Uçan, G. (2016). Türkiye’de toplumsal cinsiyetin değerlendirilmesi. D. Şaşman Kaylı, F. Şahin (Der.), *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri* içinde (139-157. ss.), Nika Yayınevi.

Bora, A. (2014). *Kadınların sınıfı*. İletişim Yayıncılık.

Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası*. (Çev. B. Ertür), Metis Yayınları.

Connel, R. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (Çev. C. Soydemir), Ayrıntı Yayınları.

Çakır, Ö. (2008). Türkiye’de kadının çalışma yaşamından dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 25-47.

Daldal, Ş. (2017). Ekonomik modeller, postmodernizm ve feminist iktisat. G. Akgül Yılmaz (Ed.), *Çalışma Hayatında Kadın* içinde (51-88. ss.), ESKAR - Marmara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Merkezi.

de Beauvoir, S. (1986). *Ben bir feministim*. (Çev. Ayşe, Minu, Sedef), Kadın Çevresi Yayınları.

de Beauvoir, S. (1993). *Kadın I “ikinci cins” genç kızlık çağı*. (Çev. B. Onaran), Payel Yayınları.

Dedeoğlu, S. (2015). 2000’li yıllarda Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları: Muhafazakârlığın ve neoliberalizmin gölgesinde mi?. M. Koray, A. Çelik (Der.), *Himmet, Fıtrat, Piyasa* içinde (259-277. ss.), İletişim Yayınları.

Durmaz, N. (2018). Tamamlanmamış Devrim’in Türkiye yansımaları. Ç. Ünlütürk Ulutaş (Der.), *Feminist Sosyal Politika* içinde (67-98. ss.), NotaBene Yayınları.

Dünya değerler anketi. (2020, Haziran 4). www.worldvaluessurvey.org.

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu ilişki nasıl çalışılabilir?. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.

Ecevit, Y. (2012). Feminist sosyal politika bağlamında Türkiye’de çocuk bakımı ve erken çocukluk eğitime iki paradigmadan doğru bakmak. A. Makal, G. Toksöz (Haz.), *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde (220-265. ss.), Ankara Üniversitesi Yayınları.

Esping Andersen, G. (2011). *Tamamlanmamış devrim*. (Çev. S. Çağatay), İletişim Yayınları.

Global Gender Gap. (2020, Haziran 1).

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

Guy, M. E. & Newman, M. A. (2004). Women’s jobs, men’s jobs: sex segregation and emotional labor. *Public Administration Review*, 64(3), 289-298.

Günindi Ersöz, A. (2016). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Anı Yayınları.

Hacıoğlu Deniz, M. & Haykır Hobikoğlu, E. (2012). Cinsiyete göre gelişme endeksi çerçevesinde kadın istihdamının ekonomik değerlendirmesi: Türkiye örneği. *Büyüme ve Gelişme, International Conference on Eurasian Economies*, 123-130.

İlkkaracan, İ. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitlikçi, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için mor ekonomi. Ç. Ünlütürk Ulutaş (Der.), *Feminist Sosyal Politika* içinde (32-66. ss.), NotaBene Yayınları.

Kaya, Ş. (2016). Türkiye’de kadın istihdamı: hayatın içinde olmak ya da olmamak. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, (4), 31-50.

Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.

Küçükkömürler, Sanem & Kırimer Aydınli, F. (2019). Kadınların iş yaşamındaki konumunun Hofstede’nin kültür boyutları açısından incelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(1), 43-53.

Kymlicka, W. (2004). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş*. (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mackinnon, C. A. (2015). *Feminist bir devlet kuramına doğru*. (Çev. T. Yöney, S. Yücesoy), Metis Yayınları.

Mies, M. (2014). Cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal kökenler. (Çev. Y. Temurtürkan), M. Mies, V. Bennholdt Thomsen, C. von Werlhof (Der.), *Son Sömürge: Kadınlar* içinde (101-150. ss.), İletişim Yayınları.

Millet, K. (2018). *Cinsel politika*. Payel Yayınları.

Morsümbül, Ş. (2014). Kültürel değerlerin üç kuşak arasındaki değişimi üzerine bir inceleme: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21) 137-160.

Öcal, A. T. (2014). Avrupa Birliği'nde uzun dönem işsizlik sorunu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 1157-1175.

Özateş Gelmez, Ö. S. (2015). *Malumun ilanı kadın emeğinin saklı yüzü: ev içi bakım emeği*. NotaBene Yayınları.

Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.

Pekel, E. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının çalışma hayatındaki konumu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 30-39.

Şahin, T. & Bayhan, A. C. (2020). Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik boyutu. *Lectio Socialis*, 4(1), 59-74.

Şenturan, Ş., Köse, A., Dertli, E. M., Başak, S., Şentürk, N. (2016). X ve Y kuşağı yöneticilerinin iş değerleri algısı ve farklılıkları üzerine inceleme. *Business & Economics Research Journal*, 7(3), 71-182.

Talaş, E. & Çakmak, F. (2013). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımlarının Kohort analizi. *Ekonometri ve İstatistik*, (18), 18-34.

Tatlıldil, H. (1996). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Cem Web Ofset.

Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*. Varlık Yayınları.

Toksöz, G. (2012). Kalkınmada farklı yörüngeler kadın istihdamında farklı örüntüler ışığında Türkiye'de kadın istihdamı. A. Makal, G. Toksöz (Haz.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* içinde (168-200. ss.), Ankara Üniversitesi Yayınları.

Toksöz, G. (2017). Neoliberal piyasa, özel ve kamusal patriarka çıkmazında kadın emeği. S. Dedeoğlu, A. Y. Elveren (Der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde (103-126. ss.), İletişim Yayınları.

Toksöz, G. & Memiş, E. (2018). *İstihdamda toplumsal cinsiyet eşitliği (Avrupa Birliği destekli proje)*. CEİD Yayınları.

Turgut, A. Ş. (2019). Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin toplumsal cinsiyet, kadının istihdamı ve kadın yoksulluğu açısından değerlendirilmesi. *KOSBED*, (38), 315-329.

TÜİK. (2020, Haziran 9). <http://tuik.gov.tr/Start.do>.

TÜİK İşgücü istatistikleri. (2020, Mayıs 29).
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007.

TÜİK Kazanç yapısı araştırması. (2020, Haziran 9).
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1008.

TÜİK Zaman kullanımı araştırması. (2020, Haziran 3).
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068.

Uluocak, Ş., Gökulu, G., Bilir, O., Etizer Karacık, N., Özbay, D. (2014). *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet*. Paradigma Akademi.

Urhan, B. (2016). Kadın emeği ve toplumsal cinsiyet. F. Saygılıgil (Haz.), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (119-149. ss.), Dipnot Yayınları.

Uşen, Ş. & Güngör Delen, M. (2011). Eğitimli kadınların çalışma hayatına ilişkin tercihleri: İstanbul örneği. *Kamu-İş*, (4), 127-182.

Walby, S. (1986). *Patriarchy at work*. University of Minnesota Press.

Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı*. (Çev. H. Osmanağaoğlu), Dipnot Yayınları.

van de Geer, J. P. (1993). *Multivariate analysis of categorical data: theory*. Sage Publication.

Yaman, M. (2013). *Ataerkil kapitalist tahakküm altında kadın emeği, kadın bedeni*. Kayhan Matbaacılık.

Yerlikaya, B. (2020). *Toplumsal cinsiyet bağlamında 1980 sonrası Türk Sineması'nda çalışan kadın imgesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

Inequality of women against men is among the most important social policy issues that have remained current from past to present. This issue is conceptualized as social gender inequality in the widest sense. While social gender inequality brings up many types of discrimination in private and public spaces, patriarchal culture is in the roots of the secondary subordination of women before men. While women are generally identified with domestic production activities and therefore private space, men are identified with public space representing paid employment according to the norms of patriarchal culture. In this context, participation of women in work life and issues they encounter in the public space upon their participation are worth studying. The norms of patriarchal culture, as well as the socio-demographic attributes of individuals in the society, impact the perspective on participation of women in work life and their place in work life. In this context, this study will attempt to answer the question “Do socio-demographic attributes in Turkey impact the perspective on participation of women in work life and the place of women in work life?”, and the perspective of feminist “Binary System Theory” on female labor will be kept in focus while we seek the answer to this question.

Accordingly, primary objective of the study is to examine whether socio-demographic attributes of individuals in Turkey impact their perspective on the participation of women in work life and the place of women in work life, and to determine the level of positive correlation, if available. In the pursuit of this objective, secondary data was used. Used data set is the 2014 data of World Values Survey Turkey. While this data was used, “Non-Linear Canonical Correlation Analyses” was applied. However, there are certain fundamental criticism directed at this group of methods. The principal criticism is that they do not include testing in their operation. To offer an alternative to this criticism and strengthen the data, “Two Stage Clustering” and “Chi Square Independence Test”, which are multivariate analysis techniques, were applied in the secondary stage of the study.

Analysis techniques applied in the study led to certain general results and certain general evaluations were made, also in consideration of the perspective on social gender roles in Turkey, based on these general results. Primarily, during analysis of answers, given by individuals participating in the World Values Survey to questions directed to them, with “Non-Linear Canonical Correlation Analysis”, it was determined that there was a moderate correlation between socio-demographic attributes of individuals and their perspectives on the place of women in work life. The data set was divided into 3 groups (clusters) with the “Two Stage Cluster Analysis”

technique applied during the secondary stage of the study. As a consequence of the performance of all these analyses, it was generally concluded that housewives that did not have paid employment had a more discriminatory perspective, while those working full time were rather egalitarian. On the other hand, it was determined that the perspectives of those with medium level of education on participation of women in work life and their place in work life changed from discriminatory to egalitarian as the level of education increased.

Upon evaluation of all results together, it was seen that women were behind men in participation in work life, and it was also concluded that the perspective of the society on participation of women in work life has not yet improved enough to contribute positively to social gender equality. It was seen that women were held primarily responsible for domestic production as a result of the division of labor based on social gender, which corresponded to labor based on love as required by the “role of women”; thus, it participation in the public space, representing paid employment, was deemed to be more important for men, and it was even considered that men deserved paid employment and higher wages more than women. The majority of participants stated that if women participated in work life, they should be subordinates to men and men should occupy administrative levels, which was also caused by the identification of public space with masculinity. Although women are considered as subordinates to men in work life, it is also considered that women need to have paid employment for their independence; however, the fact that there is a direct correlation between their levels of education and having paid employment, in contradistinction to men, makes it compulsory for women to increase their levels of education.

Taşkın, E., Şener, H. Y., Durak, H. (2021). “Bursa destinasyon markasının geliştirilmesinde ipek üretimi üzerine nitel bir araştırma”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 63-97.

DOI: 10.21550/sosbilder.732618
Araştırma Makalesi / Research Article

BURSA DESTİNASYON MARKASININ GELİŞTİRİLMESİNDE İPEK ÜRETİMİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Ercan TAŞKIN**
Habibe Yelda ŞENER***
Hülya DURAK****

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Mayıs / May 2020
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 3 Aralık / December 2020

ÖZET

Global dünyada yaşanan rekabet, şehirleri markalaşma stratejileri geliştirmeye yöneltmektedir. Şehirler, sahip oldukları farklılıkları ziyaretçileri için eşsiz bir deneyime dönüştürebildiklerinde marka haline gelebilmektedir. Güçlü bir markaya sahip olan şehirler, hedef pazarda cazibe merkezi haline gelmekte, sosyal ve ekonomik standartlarını yükselterek ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Araştırmamızın amacı, Bursa'nın ipekböceği üretimi açısından mevcut durumunu ortaya koyarak; Bursa destinasyonunda üretilen, dünyanın en kaliteli olan ipekböceğinin geliştirilmesi ve ipeğin, Bursa destinasyon markasına katkısının artırılabilmesi için öneriler sunmaktır.

* Bu makale, Hülya Durak'ın Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında 2019 yılında tamamladığı “Bursa Destinasyonunun Geliştirilmesinde İpekçiliğin Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Kütahya / TÜRKİYE, ercan.taskin@dpu.edu.tr

*** Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Kütahya / TÜRKİYE, hyelda.sener@dpu.edu.tr

**** Bilim Uzmanı, Kütahya / TÜRKİYE, hulyadurak16@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 40 / Volume: 22 Issue: 40

Araştırmanın amacı doğrultusunda, keşifsel araştırma yapılmıştır. İpekçiliğin, Bursa destinasyonundaki tüm paydaşların işbirliğiyle yönetilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. İpekçilik odaklı girişimci ve/veya şirket üniversitelerinin kurulmasının Bursa markası açısından son derece önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: ipekböceği, Bursa, destinasyon markası, girişimci ve şirket üniversitesi

A Qualitative Research on Silk Production in the Development of Bursa Destination Brand

ABSTRACT

Competition in the world leads cities to develop branding strategies. Cities can become brands when they can turn their differences into a unique experience for their visitors. Cities with a strong brand become a center of attraction in the target market and contribute to the country's economy by raising its social and economic standards. The aim of the research is to present the current situation in terms of Bursa's silkworm production and to provide suggestions for the development of the world's highest quality silkworm produced in Bursa destination and to increase the contribution of silk to Bursa destination brand. In line with the purpose of the research, exploratory research was conducted. It has been emphasized that sericulture should be managed with the cooperation of all stakeholders in Bursa. It has been revealed that the establishment of sericulture-oriented entrepreneur or company universities is extremely important for Bursa brand.

Key words: silkworm, Bursa, destination brand, entrepreneur and company university

Giriş

Turizm destinasyonları temel çekiciliklerini; doğal faktörler, iklim koşulları, ekoloji, coğrafi konum, rekreasyonel aktiviteler, geleneksel mimari yapı, sosyokültürel faktörler, kültür, tarih, konaklama, yeme-içme, ulaşım, sağlık, eğlence işletmeleri kaynaklarından sağlamaktadır (Ünver, 2015: 62). Destinasyonlar, kendilerini diğer destinasyonlardan farklı gösterecek ürün çeşitlendirme faaliyetleri geliştirmek zorundadır (Tosun & Bilim, 2004: 127).

Destinasyon markalaması, bir destinasyonun; iç ve dış pazarda kendini arzu edilebilir bir turizm merkezi ve ekonomik gelişme açısından gelecek vaat eden bir yer olarak konumlandırabilmesi için eşsiz ve rekabetçi bir kimlik kazanmasıyla mümkündür (Cetinski vd., 2006: 105).

Bu açıdan, Osmanlı başkenti olduğu dönemlerde hızlı gelişim gösteren, Asya'nın batıya açılan kapısı konumundaki Tarihi İpek Yolu güzergâhındaki konumuyla Sanayi devriminin etkileri yayılncaya kadar uzun yıllar ipek üretimi ve ticareti ile ünlenen, yeşille sıfatlandırılan Bursa; Bizans öncesinde Olimpos, Bizans döneminde ise manastırları nedeniyle Keşiş olarak adlandırılan ve dünyada ender bulunan Apollon keleşinin kaynağı olan Uludağ'ı, kaplıcaları, han ve külliyesi, çeşmeleri, el sanatları, uluslararası gölge oyunu festivallerine vesile olan Karagöz oyunu, dünyaya yayılan lezzetleri (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020) ile güçlü bir destinasyon markası olmada eşsiz ve rekabetçi bir kimliğe sahiptir.

Yüzyıllarca, dünya ekonomisini etkileyen bir değer olan ipek ticareti; tüm dünyaya yayılmış, ipek yolu ticareti ülkelerin kontrol altına almaya çalıştığı bir odak olmuştur. (Alkan, 2005: 26; Altun, 2007: 103). İpek dokumacılığı, Bursa'yı önemli bir ticaret merkezi yapmıştır. XVI. yüzyılda Bursa'da dokunan ipekli kumaşların ünü dünyaya yayılmış ve Bursa, ipekli dokumanın öncelikli ve en eski merkezi olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda Bursa'da serveti artıran unsur olarak ipek kabul edilmektedir. (Oğuzoğlu, 2015: 41-47). Dünyanın en kaliteli ipeğinin Bursa'da üretilmesi Avrupa'nın ham ipek talebinin Bursa ve çevresinden karşılanmasını sağlamıştır (Taşlıgil, 1996: 237). Bursa'da ipekçilik sektörü Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte gelişim göstermiş, yapılan yatırımlarla değişim ve yenileşme süreci başlamıştır. Bu süreçte yabancı sermayedarların Bursa'da birçok fabrika açtıkları görülmüştür. (Çiftçi, 2017: 17). Ne yazık ki, 1856 yılında Fransa'da ortaya çıkan ve kısa sürede Osmanlı'ya da sıçrayan Pebrine

(Karabatan) hastalığı ipekçilik sektörünü büyük ölçüde sıkıntıya sokmuş, birçok koza türünün yok olmasına neden olmuş, üretimde hızlı düşüşler yaşanmıştır. Ardından da Süveyş kanalının açılmasıyla Avrupa piyasalarına giren ucuz Çin ve Japon ipeklerinin kısa zamanda Bursa İpeğinin yerini alması ekonomiyi zayıflatmıştır (Altun, 2007: 105). Osmanlı’da ipekçilikte yaşanan sıkıntının atlatılması, gelirlerinin artırılması yönünde yapılan çalışmalar sonucunda varılan karar ile ipekböcekçiliğinin ıslahını yapmak üzere 1888 yılında ipekböcekçiliği okulu ve ardından 1940 yılında Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği kurulmuştur (Kozabirlik, 2019; Nartop Kıraş, 2010: 10-11; Çiftçi, 2017: 18).

Diğer taraftan, ülkemizde 90’lı yıllarda çıkan kriz sonrası ipekçilik büyük ölçüde etkilenmiş ve hızlı bir çöküş yaşamıştır. Sonrasında ise Bursa’da yaşanan yoğun şehirleşme, sanayi ve endüstrinin giderek artmasından kaynaklanan doğal çevrenin bozulması, nüfus artışları, hızlı göç hareketleri, çiftçinin başka tarım ürünlerine yönelmesi gibi unsurlar ipekböceği üretiminin ve işlemeciliğinin giderek azalmasına neden olmuştur. Ülkemizde ipekböceği yetiştiriciliği eski gücünde olmamakla birlikte, sektörü tekrar canlandırmak adına çeşitli devlet politikalarıyla desteklendiği bilinmektedir. Ülke genelinde ve Bursa ilinde ipekböcekçiliği ile ilgili yapılan çalışmalar, tedbirler ve girişimler dikkate alındığında ipekçilik sektörünün birçok nedene bağlı olarak gelişmesi, yakın zamanda oldukça zor görünmektedir. Bu girişimler, sektöre yönelik somut bir katkı sağlamasa da, kültürel mirasın yaşatılıp korunmasında değer yarattığı aşîkârdır.

Bu çalışmanın amacı, Bursa destinasyon markasının ipekçilik açısından mevcut durumunu ortaya koyarak, dünyanın en kaliteli olan Bursa ipeğinin geliştirilmesi ve Bursa destinasyon markasına katkısını artırabilmek amacıyla öneriler sunmaktır. Araştırmanın bu amacı doğrultusunda keşîfsel araştırma yapılmıştır.

Destinasyon Markası

Turizm literatüründe destinasyon kavramı, “turizm hareketlerinde hedef olan ülke, yöre ya da yer; gidilecek yer, son varış noktası” olarak tanımlanmaktadır (Kılıç, 2007: 29). Destinasyon, bir turizm faaliyeti olarak bünyesinde; birden çok çekiciliği ve değişik özellikleri barındırmaktadır. Turizm destinasyonlarının analizinde altı unsurun yer aldığı görülmektedir. Bunlar; ilgi çekici yerler (doğal, insan yapımı, yapay, temalı alanlar, miras ve özel etkinlikler), erişilebilirlik (rotalar, araçlar ve terminallerden oluşan tüm ulaşım ağı), tesisler (konaklama, restoranlar, perakende satış noktaları, diğer turizm hizmetleri), mevcut paketler (düzenlenen paketler), aktiviteler (destinasyonda müşteriler için sunulan aktiviteler) ve yan hizmetler (bankalar, telekomünikasyon, posta hizmetleri, hastaneler vb.) olarak sıralanmaktadır (Buhalis, 2000: 2). Destinasyonun algılanmasında ön plana çıkan özelliklere ilişkin çekim gücü, destinasyonların tercihinde ve deneyimlerin tekrarlanmasında önemli rol oynamaktadır (Tekeli, 2001: 60-61; Türkay, 2014: 4). Destinasyon yönetim örgütleri, destinasyonun avantaj sağlayan özelliklerini fırsata çevirmek amacıyla turizm çekiciliklerini pazarlamak ve yönetmek için girişimlerde bulunmaktadır (Özdemir, 2008: 3). Destinasyon seçimini etkileyen unsurların yönetilmesi; rekabet avantajı sağlayacak, bölgenin güçlü bir destinasyon markası haline gelmesine ve daha olumlu imaj yaratılmasına destek olacaktır (Ersun & Arslan, 2011: 234-241).

Rızaoğlu (2016: 23), destinasyon pazarlamasını kısaca; ürün ve hizmetlerin pazarlanmasındaki yöntemlerin, tekniklerin, bilgilerin ve kavramların turizm alanında uygulanması olarak açıklamaktadır. Destinasyon pazarlaması, turizm etkilerinin en uygun hale getirilmesini ayrıca bölge için mevcut olan faydanın arttırılmasını sağlamaktadır (Buhalis, 2000’den aktaran Aydın, 2010: 64). Şehirlerin, turistlere cazip bir şekilde pazarlanabilmesi için hedef kitleye en uygun ürün ve hizmetlerin geliştirilerek iyi bir şekilde sunulması gerekmektedir

(Yıldırım vd., 2006'dan aktaran Çakmak & Kök, 2012: 82-83). Şehrin daha etkili bir şekilde pazarlanabilmesi için bazı performans göstergelerinin şehrin lehine olması önemlidir. Şehrin performansını etkileyen iç faktörler; coğrafi konum, tarihi yapı, doğal yapı, kültürel yapı, eğitim alt yapısı, yerel yönetim, endüstriyel alt yapı, güvenlik unsurları, yerel halkın sosyodemografik yapısı ve turiste bakış açısı, vizyon birliği dış faktörler; ülkenin ekonomik ve siyasi şartları, bölgenin gelişmişlik seviyesi, çevre iller, uluslararası aktörlerin o bölge üzerindeki etkileridir (Eroğlu, 2008'den aktaran Çakmak & Kök, 2012: 83).

Ayrıca, destinasyon markalamada bir destinasyonun bünyesinde bulunan diğer destinasyonlardan farklılaştıran; isim, logo, sembol, amblem ile diğer grafik unsurlarının oluşturulması, destinasyona ait unutulmaz deneyimlerin yaratılması ve turist ile destinasyon arasında duygusal bağın kurulması önemlidir (Gündoğdu Aksungur & Kastal, 2007: 11; Özkul & Demirel, 2012: 127; Şahin, 2008: 33). Bir destinasyon markası, o bölge hakkındaki reklamları, haberleri, fiyatları, deneyimleri, elde edilen mevcut bilgileri, web siteleri, yöre halkı, bölgeye ait çevredeki bireylerin düşünceleri gibi unsurların bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerektirmektedir (Ceylan, 2011: 92). Hudson ve Ritchie'e (2009: 218-219) göre destinasyon marka deneyiminin oluşturulması dört adımda yapılandırılmaktadır. Bu adımlar; destinasyon markasının şu anki durumunun değerlendirilmesi, marka kimliği ve marka vaadinin geliştirilmesi, turistlerin deneyimlerine odaklanan marka vaadi iletişimi, marka oluşturma çabalarının etkinliğini ölçme olarak sıralanmaktadır. Bu adımlar başarılı bir destinasyon markası oluşturma sürecinde yönlendiricidir.

İlaveten, destinasyon pazarlama yöneticileri, destinasyon marka imajını geliştirirken, ziyaretçilerin destinasyon hakkındaki düşüncelerini, algılarını iyi tespit etmeli ve destinasyonun SWOT analizini ayrıntılı çalışmalıdır (Yergaliyeva, 2011: 61). Bir destinasyon

için ziyaretçi perspektifinden oluşturulan müşteri temelli marka değeri; farkındalık, imaj, kalite ve sadakat boyutlarından oluşmaktadır (Konecnik & Gartner, 2007: 401). Farklı tüketici segmentleri, bu boyutların her birini farklı şekilde değerlendirmektedir (Olimpia vd., 2011: 195).

Bir şehrin marka olması, şehir yöneticileri ile yerel halkın hemfikir olarak istikrarlı bir şekilde marka bilincine sahip çıkmasıyla mümkündür (Torlak, 2015: 75). Yüzyıllarca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ayrıca Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa; tarihi, kültürel, doğal ve sosyal yapısı, eşsiz eserlerinin zenginliği ile göz kamaştıran özel bir şehir olma avantajına sahiptir. Bizans, Roma, Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçiş, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemlerinin mimari ve mekânsal özelliklerini bozulmadan günümüze taşıyan kültür ve tarih; otantik ve kırsal kesimdeki etkinlikleriyle, şenlikleri, festivalleri, halk oyunları, mehteri ve kılıç kalkanıyla, Hacivat ve Karagöz'ü ile kültür ve sanat; UNESCO Dünya Kültür Miras Geçici Listesine giren, MÖ 4. yüzyıla kadar uzanan, Bitinya, Roma, Selçuklu ve Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapan İznik'i ile "Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu" Dünya Miras alanı, Orhangazi Külliyesi ve çevresini içine alan Hanlar Bölgesi, Hüdavendigar (I. Murad) Külliyesi, Yıldırım (I. Bayezid) Külliyesi, Yeşil (I. Mehmed) Külliye, Muradiye (II. Murad) Külliyesi ve Cumalıkızık Köyü olmak üzere altı bileşenden oluşan değerleriyle 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren; İznik ve Ulubat Gölleri, şifalı termal suları, Kükürtlü ve Tümbüldek Kaplıcaları, Oylat Kaplıcaları, Saitabat ve Suuçtu Şelaleleri, mağaraları ile doğa harikası, geniş verimli ovaları ve özellikle zengin bitki örtüsü, bütün ihtişamı ile Bursa'ya tanıklık eden Uludağ'ı; şeftalisi, inciri, çileği, ahududusu, kirazı, armudu, zeytini, kestanesi, ipeği, İskender Kebabı, İnegöl Köftesi, Kemalpaşa Tatlısı, hünkârbeğendisi, Cennet Künkü ile sebze-meyve cenneti; evliya ve şehzadeler şehri; tüm bu güzelliklerin yanı sıra

sanayi ve teknoloji alanında dünyanın ileri ülkeleri ile eşit düzeye yükselen sanayi ve ticaret merkezi, Uludağ ile Türkiye'nin en büyük kış ve doğa sporları merkezi, iki limanı ile Marmara'nın göz bebeği, ipeğin anavatanı olarak sayısız güzelliklere sahip tarih, kültür, sanat ve sanayi şehridir (Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019).

Şehirler diğer bölgelerden farklılaşıp ayırt edici bir imaj geliştirerek pazarda güçlü bir marka yaratabilmektedir (Taşkın vd., 2017: 178). Böylelikle şehirler sahip oldukları markaları üreterek, bölgenin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda şehirlerin coğrafik ve sosyal yapısı gereği, kendi bünyesine ait ürünleriyle hedef pazarda marka değerini artırarak, sürdürülebilirliğini sağlamak için yerli üretime önem vermesi gerekmektedir. Bursa ekonomik bakımdan Türkiye'nin 4. büyük sanayi şehridir. Bursa'nın ekonomisi; sanayi, ticaret, tarım ve turizme dayanmakta olup maden rezervleri bakımından da oldukça zengin bir yapıya sahiptir (Dinçel, 2019). Topraklarının verimli olmasından dolayı tarıma elverişlidir. Bu sebepten dolayı, Bursa yerli üretiminde çeşitli tarım ürünlerine rastlamak mümkündür (Coğrafya Dünyası, 2019). Osmanlı döneminde oldukça yaygın olan ipekböcekçiliğinin, sun'î ipeğin yaygınlaşmasıyla koza üretiminin azalmasına bağlı olarak düşüşe geçtiği görülmektedir. Günümüzde daha çok kırsal alanlarda görülen ipekböcekçiliğinde, azda olsa koza üretimi yapılmaktadır. Bursa maden bakımından oldukça zengindir. Çelik sanayisinin hammaddesi olan, krom maden yatakları Bursa Harmancık ilçesi ve çevresinde bulunmaktadır. Silah ve uzay sanayiinde kullanılan volfram (tungsten) Uludağ'da çıkmaktadır. Tekstil sektöründe hiç şüphesiz ilk akla gelen şehrimiz Bursa olmaktadır. Günümüzde Bursa'da tekstil sektörü, otomotiv ile birlikte kentin ekonomisinde en fazla ağırlığa sahip olan iki sektörden bir tanesi haline gelmiştir. Bursa'da toplam 18 adet organize sanayi bölgesi ve ayrıca 1 adet serbest bölge içinde faaliyet gösteren yaklaşık 4100 tekstil ve hazır giyim firması, uluslararası markaları bulunmaktadır (Uludağ

İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterlikleri Ar-Ge Şubesi, 2020: 13). Türkiye'nin üç otomobil fabrikasından 2'si olan Renault ve Tofaş, Bursa'da bulunmaktadır. Bursa'da toplam katma değer % 25'den fazlası, tekstil sektöründen sağlanmaktadır. Ekonomik yapı üzerinde tekstilden sonra ağırlığı en fazla görülen sektör; otomotivdir. Türkiye geneli bakımından Bursa'nın gıda sanayi de önemli bir payının olduğu görülmekte makine sanayinde de güçlü bir konum elde ettiği anlaşılmaktadır. Bursa'nın ticaret yapısı incelendiğinde özellikle ipekböceği yetiştiriciliği ile haklı bir üne sahip olduğu bilinmektedir. Uludağ gazozu, Özdilek, Kafkas gibi uluslararası markalarla da ismini duyurmaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Bursa, sahip olduğu coğrafi işaretlerle de ön plandadır. Gemlik Atı, İnegöl Köftesi, Gemlik Zeytini, İznik Çinisi, Bursa Bıçağı, Orhangazi Gedelek Turşusu, Karacabey Soğanı, Bursa Şeftalisi, Bursa Siyahı İnciri, Gürsu Deveci Armudu ve son olarak 2019 yılında Bursa İpeği coğrafi işaret tescil belgesi almış olduğu ürünlerdir (T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020). Bursa'nın mevcut sanayi bölgeleri, alt yapı olanaklarının bilgi ve teknoloji ile desteklenmesi, inovasyonlara açık olması, farklı alanlarda üretim kapasitesinin ve kalitesinin artmasında önemlidir. Bu kapsamda, Bursa ipeğinin Bursa destinasyon markası için sağlayacağı değerin artırılmasına odaklanılmalıdır.

Bursa'da İpeğin Gelişimi

Türklerin ipekle tanışması, 6. yüzyılda Göktürklerin İpek Yolu'nu ele geçirmesi ile olmuştur. Ayrıca, bu dönemde İpek yolunun Bursa'dan geçmesi, Bursa ve etrafının coğrafi yapısı bakımından koza yetiştiriciliğine elverişli olması, Bursa'yı; ipeğin başlıca merkezi haline getirmiştir (Akbaba, 1999'dan aktaran Eroğlu Akkır, 2010: 3). Bursa'da basit el mancinıklarıyla çekilen iplikler, Avrupa pazarlarında büyük talep görmüştür (Emekci, 2011: 17). Osmanlı Devleti'nin Bursa'yı

başkent yapması ile Bursa ve İzmit'te ipekçilik, büyük ölçüde gelişme göstermiştir. Avrupa'da ipekli kumaşların talebinin artmasından dolayı, 1840 yılından sonra ipekçilik, Edirne'ye kadar yayılmıştır (Çolak, 2002). Osmanlı'da ipek çekme sanayi, 1845 yılında Bursa'da buharla çalışan ve 60 mancınığı bulunan ilk Harir Fabrikası ile başlamıştır ve zamanla Bursa ve İzmit civarlarında kurulan ipek çekme fabrikalarının sayısı 85'e yükselmiştir. Bu dönem, ipekçiliğin en ileri devreleri olarak bilinmektedir (Kozabirlik, 2019). İpek ticareti ve üretimi dönemin şartlarında oldukça kazançlı bir geçim kaynağı olarak görülmüştür. Ayrıca, Bursa'da ipek ticareti için birçok han inşa edilmiştir. Bunlar; Bey Hanı (Emir Han), Kapan Hanı, Bedesten (Bezzazistan), İvaz Paşa Hanı (Geyve Hanı), Fidan Hanı, Tuz Hanı, Pirinç Hanı, I. Mehmet'in saltanatı zamanında yaptırılan İpek Hanı ve II. Bayezid tarafından yaptırılan Koza Han olarak sıralanmaktadır ve en güzel hanlara örnek teşkil etmektedir (Alkan, 2005: 26; Altun, 2007: 103). 1856 yılında ipekböceklerinde görünen karabatan hastalığı, koza üreticilerini ve ipekçilik sektörünü perişan eden bir süreci başlatmıştır. İpekböceği hastalığının Osmanlı topraklarında görülmesine yönelik ilk işaretler 1857 yılında kendini göstermiştir. 1858 tarihinde Hüdavendigâr Meclisinden Meclis-i Vâlâ'ya havale olunan mazbatada, Bursa'da bulunan ipekböceklerinin o dönemde bir hastalığa yakalandığı, az koza üretilbildiği, dolayısıyla; koza üreticileri ve fabrikalarda çalışan halkın mağdur olduğu, özellikle harir mizanı ve gümrüğünün gelirlerinin düştüğü belirtilmektedir (Çiftçi, 2017: 18). Bu kötü dönemin ardından, Fransız kimyageri olarak bilinen Louis Pastör tarafından geliştirilen hastalıksız tohum üretme tekniklerinin bulunması ile ülkemizde ipekböcekçiliği ıslah çalışmalarının yapılması planlanarak, ipekböcekçiliği üretiminin yeniden canlandırılmasına yönelik atılımlar başlatılmıştır (Emekci, 2011: 18). İpekböcekçiliğinin ıslahını yapmak üzere 1888 yılında "Harir Darü't-Talimi" ipekböcekçiliği okulu kurulmuştur (Kozabirlik, 2019; Nartop Kıraş, 2010: 10-11; Çiftçi, 2017: 18). 1926 yılı Cumhuriyet döneminde Düyun-u Umumiye İdaresinin

kaldırılmasından sonra Harir Darü't Talimi Okulu “İpekböcekçiliği Mektebi” adıyla faaliyetlerine bir süre devam etmiştir. Ülkede ipekböcekçiliğin üretiminin daha çok geliştirilmesi amacıyla İpekböcekçiliği Mektebi, 1930 yılında İpekböcekçiliği Enstitüsü’ne dönüştürülmüştür (Günbulut, 2013: 26; Nartop Kıraş, 2010: 11). 1940 yılında da ülkemizde koza üretimini korumak ve arttırmak amacıyla merkez genel müdürlüğü Bursa’da bulunan “Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği” kurulmuştur (Eroğlu Akkır, 2010: 18). II. Dünya Savaşı’nın yaratmış olduğu ekonomik sorunlar ve Avrupa’da giderek artan sanayileşme ile birlikte ülkeler arasında yaşanan ekonomik rekabetler, yerli ipek sanayimizi büyük zarara uğratmış ve 1970’li yıllarda Türkiye’yi kuru koza ihraç eden bir ülke konumuna getirmiştir. İpekçilik sektöründe yaşanan gerilemeden dolayı, devletin almış olduğu önlemler kapsamında 1971 yılında İpekböcekçiliği Enstitüsü, Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü adı altında ipekböceği üretimini artıracak her türlü araştırmayı yapmak üzere görevlendirilmiştir (Eroğlu Akkır, 2010: 18; Emekci, 2011: 18-19; Günbulut, 2013: 26; Nartop Kıraş, 2010: 12). Ancak, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının, Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsünün kaldırılması hususunda ilgili bakanlıklarla yapmış olduğu yazışmalar neticesinde, 17.08.2004 Bakanlar Kurulu Kararı ile enstitü kapatılmıştır (Günbulut, 2013: 26; Memurlar.net, 2019).

Aynı şekilde, 1980 yılında Bursa’da, Kozabirlik tarafından Japon teknolojisinin kullanıldığı o döneme ait en modern ipek filatür ve bükme fabrikası kurulmuştur ancak 1995 yılında Çin’in ucuz ipek ipliği satmaya başlaması üzerine, sektörde rekabet avantajı sağlayamamasından dolayı kapanmak zorunda kalmıştır (Kozabirlik, 2019). Ne yazık ki, bu etkenler nedeniyle Türkiye’de yaygınlaşamayan ipekböcekçiliği üretimi genellikle, ek-yardımcı tarım faaliyeti olarak yapılmaktadır. İpekçilik kırsal bölgelerde gizli işsizliğin önlenmesinde

önemli bir rol oynamaktadır (Atav & Namırtı, 2011: 117; Davulcu, 2018: 69).

ISC'nin 2013-2018 yılları arasında dünya ham ipek verileri değerlendirildiğinde; 2018 yılında Çin'in 120.000 tonluk üretimle ilk sırada olduğu, Hindistan'ın 35.261 ton ile ikinci sırada yer aldığı, Özbekistan'ın ise 1.800 tonluk üretimiyle üçüncü sırada olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye, bu değerlendirmede 30 ton üretimi ile 11. sıradadır. 2003-2019 yılları arasında yaş koza üretiminin arttığı, 2003 yılında ipekböceği besleyen il sayısının 24 iken 2019 yılında 59'a yükseldiği; köy sayısının da aynı şekilde 2003 yılında 280 iken, 2018 yılına gelindiğinde 675'e çıktığı belirlenmektedir (2019 Yılı İpekböceği Raporu, 2020: 3-7).

Türkiye'de 2010 yılından itibaren ipekböcekçiliği faaliyeti yapan işletme sayısına bakıldığında 2011 yılı 2623 işletme sayısı ile en parlak yıl olarak görülmekte olup, diğer yıllarda ise ciddi düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. 2018 yılında faaliyet gösteren işletme sayısı ise bir önceki yıla oranla artış göstermiş 2210 olmuştur. İpekböcekçiliği faaliyeti yapan işletme sayısına bölgeler bazında bakıldığında; birinci sırayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin aldığı görülmektedir. Endüstriyel sanayi olarak gelişmiş olan Marmara Bölgesi'nin ise bu rakamın oldukça altında olduğu tespit edilmektedir (TÜİK, 2019). Bursa bölgesinde ipekböcekçiliği faaliyeti yapan işletmelerin sayısının 2018 yılında 50 olduğu ve Bursa ile ilçelerinde faaliyet gösteren işletme sayılarının yıllar bazında incelendiğinde, ciddi olarak düştüğü izlenmektedir (TÜİK, 2019). 2018 yılında Bursa çevresinde en çok ipekböcekçiliği faaliyeti yapan ilçeler arasında birinci sırada 10 köyü ile Mustafakemalpaşa, ikinci olarak da 6 köyü ile Büyükşehir ilçesi yer almaktadır (TÜİK, 2019). Her iki ilçenin de Bursa merkeze mesafesi incelendiğinde; Mustafakemalpaşa'nın 84 km, Büyükşehir ilçesinin de 86 km olduğu bilinmektedir.

Araştırmanın Tasarımı ve Yöntemi

Bursa'nın ipekböcekçiliği açısından mevcut durumunu ortaya koyarak; Bursa destinasyonunda üretilen, dünyanın en kaliteli olan ipekböceğinin geliştirilmesi ve ipeğin, Bursa destinasyon markasına katkısının artırılabilmesi için öneriler sunmaktır. Bursa destinasyon unsuru olarak ipekçilik, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyet tarihinde, Anadolu insanı için önemli geçim kaynaklarından biridir. Ayrıca Bursa, yüzyıllarca ipek ticaretinin en yoğun şekilde yapıldığı yer olması bakımından önem arz etmektedir. İpekböceği üretiminin geliştirilmesi ve dolayısıyla Bursa ipeğinin ön plana taşınmasına ilişkin öneriler sunan çalışmamız Bursa destinasyon markasına katkı sağlayacak niteliktedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda; destinasyon markası, Bursa'da ipekböceği üretimi ve ipek ticaretinin gelişiminin irdelenmesinin ardından ipeğin; Bursa destinasyon markasına katkısını değerlendirebilmek amacıyla keşifsel araştırma yapılmıştır. Keşifsel araştırma kapsamında uzmanlara danışma tekniği ile ipek üretim ve ticareti konusunda ehil olan katılımcılardan bilgiler elde edilmiştir. Araştırmaya katılacak uzmanların belirlenmesinde, ipek üretim ve ticareti ile ilgili uzman kişilerin saptanması ve bu kişiler vasıtasıyla yeni kişilere ulaşmaya imkân veren tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Alanlarında uzman olan bu katılımcılar; Kozabirlik Ticaret müdürü, Kozabirlik yönetim kurulu üyesi, Kozabirlik mühendisi, Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi üretim sorumlusu ile Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Tekstil mühendisidir. Verilerin toplanmasında derinlemesine mülakat ve gözlem yapılmış, araştırmanın amacına yönelik açık uçlu sorular yöneltilmiş, sorunlar tespit edilmeye çalışılmış ve destinasyon markasının gelişimi için ipekböcekçiliğinin geliştirilerek yerli üretimin artmasına yönelik önerilere yer verilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, ipekçilik; destinasyon markasının geliştirilmesine yönelik

sunulan teorik çatı altında bütüncül bir yaklaşımla işlenmektedir. İpekböceği üretiminden ipeğin işlenip ürün haline getirilmesi, eğitimi, tanıtımı ve ticaretinin; Bursa'nın coğrafi konumu, doğal yapısı, sanayisinin gelişmişliği, tarihi ve kültürel mirasları, yaz ve kış turizm unsurları perspektifinde değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında, Kozabirlik ve Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi'nin üst yönetici ve yetkili personeline, ***Bursa'nın ipekböcekçiliği açısından mevcut durumu, Bursa destinasyonunda üretilen ve dünyanın en kaliteli olan ipekböcekçiliğinin geliştirilmesinin nasıl sağlanabileceği, ipeğin Bursa destinasyon markasına etkilerinin neler olabileceğini*** ortaya koyabilecek açık uçlu sorular yöneltilmiş, yapılan değerlendirmeler kapsamında öneriler geliştirilmiştir (Kişisel Görüşme, 2019).

Bursa'nın ipekböcekçiliği açısından mevcut durumu kapsamında, Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Üretim Sorumlusu, ipekçiliğin tarihten günümüze kadar olan süreçlerini değerlendirerek ipekböcekçiliğinin üretiminin emek isteyen zor bir süreç olmasından dolayı günümüz şartlarında tercih edilmediğini, ipeğin eski değerini hem maddi hem de manevi olarak kaybettiğini, devletin dış ve iç pazara karşı tedbirler alarak hayata geçirmesi gerektiğini belirtirken; Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Tekstil Mühendisi, ipekböcekçiliğinin bu zorlu sürecinde tekrar hayat bulacağını ve ipeğin sektörde eski gücünü alması için Merkez'in çalıştığını beyan etmiştir. Kozabirlik Ticaret Müdürü; ipeğin piyasalarda eski gücünün olmadığını, üretimi memnun edici düzeyde olmasa da ipekböcekçiliğiyle uğraşan hanelerin mevcut olduğunu belirtmiştir. Devlet destekleri ile bu oranların daha da artacağını ifade etmiştir. Kozabirlik Yönetim Kurulu Üyesi; üreticinin payına düşen kar oranının az olması, ekonomik ve sosyal sorunların olması, kozalarda

görünen hastalıkların giderek artması, alınan önlemlerin yetersizliği, devlet politikalarındaki gözetimin yetersiz kalması gibi yaşanan tüm bu olumsuz etkilerin, Bursa ipekçiliğini derinden etkilediği belirtilmiş ve ipek kültürünün hızla yok olmasına neden olduğu ifade etmiştir. Kozabirlik Mühendisi; ipek üretim potansiyelinin yeterli düzeyde olmadığını belirtilerek, ülkemizde ipekböcekçiliği ile uğraşan bölgelerimizden az da olsa verimin alındığı söylemiştir. Genelde üretimin kırsal alanlarda olması, ortalama 50 yaş üzerinde bulunan bireyler için bu mesleğin daha çok cazip hale geldiğini ifade etmiştir.

Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan gerek hammadde gerekse ipekli ürünlerinin birçoğunu ülkemizin karşılıyor olması ve ipekçilik sektöründeki ihracatçı pozisyonumuzun eskiye dayanıyor olması önemlidir. İpekböcekçiliği açısından Bursa destinasyonunun güçlü yönleri değerlendirildiğinde; farklı medeniyetlere tanıklığıyla tarih ve kültür şehri olan Bursa'nın zengin mineralli toprak yapısıyla verimli ovalara sahip olması, ılıman iklim yapısı nedeniyle ipekböcekçiliği yetiştiriciliğinin bu topraklarda yapılabilmesi, ipeğe yüzyıllarca ev sahipliği yapması, tarihi İpek yolu güzergâhında bulunması, ipekçilik sektöründe sanayileşme adımlarını atabilmesi, ilk özel ve devlet ipek fabrikasının burada kurulmuş olması, ipekböcekçiliğinin sürdürülebilmesi için tarihte ilk "ipekböcekçiliği okulunun" Bursa'da açılması olarak sıralanabilmektedir. Ayrıca, ülkemizde üretilen ipekböceğinin, kalitesi bakımından dünyada ilk üçte yer alıyor olması, ipekböcekçiliğinin bir geçim kaynağı olarak görülmesi, üreticilerin derin bilgi sahibi olmaları nedeniyle Bursa ve çevresinde yetiştirilen ipekböceği ırkının üretmiş olduğu koza ve ipeğin, diğer bölgelerden elde edilen koza ipek ipliği kalitesinden daha üstün olması ve daha çok tercih edilmesi, Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık köyü ile UNESCO Dünya Miras listesinde yer alan Bursa'nın bu tarihi mekânlarıyla ipek ticaretinde tarih boyunca önemli yere sahip olması önemlidir. Bu hanların en başında yer alan Koza

Han'ın, ziyaretçilere çeşitli ipekli ürünlerle hitap etmesi ve alışveriş imkânının olması, yerel ve yabancı turistlerin ilgi odağı olması aynı zamanda dinlenme mekânı olarak da hizmet vermesi, ipekten elde edilen ürünleri işletmelerin kolaylıkla temin etmeleri, işlenen ipeğin nihai ürüne ulaştıktan sonra ulusal ve uluslararası pazarlara ulaşma olanaklarına sahip olması, ipekböcekçiliği kapsamında yapılan projelerin Büyükşehir Belediyesi ve STK'lar tarafından desteklenmesi, ipekböcekçiliği üretimi için önemli kooperatif kuruluşlarından olan Kozabirlik'in ana şubesinin Bursa'da olması; bu şehirde ipekböceği üretime ve ipek ticaretine katkı sağlamaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Dairesi Başkanlığınca 2015 yılı itibariyle yürütülen “Bursa İpeği Yeniden Hayat Bulacak” projesinin devam ediyor olması ve ipek üretiminin yapılıyor olması dikkat çekicidir. Şehir markalaşması çerçevesinde yapılan diğer adımlar ise; Bursa Büyükşehir Belediyesi adına Bursa Kültür A.Ş. tarafından BEBKA'ya ipekböcekçiliği ile ilgili bir proje hazırlanmış olmasıdır. Dünya ithalat ve ihracat verilerine bakıldığında en güçlü kuru koza ihracatçısı konumunda olan Çin'e, Türkiye'nin en çok koza ihracatını gerçekleştirmesi, Çin karşısındaki kalite üstünlüğümüzü vurgulamaktadır. Bu değerlendirme, Türkiye'nin koza üretimi bakımından ihracatçı konumunda olduğunun göstergesidir. Tüm bu güçlü yönlerine rağmen Bursa ipekçiliğinin zayıf yönleri de vardır ve bu zayıflıklar nedeniyle gelişimi istenen düzeyde değildir. İlk devlet ipek üretim fabrikasının günümüzde, Tasarım Meslek Yüksekokulu adı altında vakıf üniversitesi olarak işletiliyor olması ve ipekböcekçiliğine dair herhangi bir eğitim hizmetinin verilmemesi üzücüdür. Bursa'da açılan ipekböcekçiliği okullarının sürdürülebilirliğinin sağlanamaması eksikliklerdir. İpek üretimi için açılan fabrikaların günümüzde faaliyette olanların artık; yün, pamuklu ve çeşitli elyaf iplik üretimi yaptığı görülmektedir. Bursa ve çevresinde her geçen yıl ipekböcekçiliği üretimi ile ilgilenen aile sayısında hızlı düşüşler yaşanması ve işsizlik sorunlarının meydana gelmesiyle şehirlere olan göçler hızlanmaktadır.

Kozabirlik tarafından Bursa’da kurulan ipek çekme-bükme fabrikası 1995’te yeterli randıman alınamamasından dolayı kapatılmıştır. Bursa’da ham ipek ipliği üreten ve koza çekimi yapan fabrikaların günümüzde faaliyetleri durmuştur. Sadece Diyarbakır Kulp ilçesinde yer alan ipek çekim fabrikası bulunmaktadır. Konu ile ilgili AR-GE merkezleri veya enstitülerin bulunmaması ve ipekböcekçiliği konusu ile ilgili çalışmaların yetersiz olmasından kaynaklı bilimsel veri eksikliğinin yaşanması, Bursa bünyesinde köklü ve yeni kurulmuş olan Yükseköğretim kurumlarının bulunmasına rağmen ipekböcekçiliği dalında herhangi bölüm veya programın olmaması, ipekböcekçiliği ile ilgili üniversite-sektör işbirliğinin olmaması, ipekçilik ile ön plana çıkan projelerin devamlılığı hususunda çalışmaların yetersiz kalması düşündürücüdür. Bursa’nın sanayi ve endüstri şehri olmasından dolayı, merkez ve yakın çevre illerinde yetiştirilen dutlukların zehirli gaz, atık ve çok sayıda zirai ilaçlara maruz kalması ve bu bölgelerde yetişen dutluklardan koza üretiminin yapılamaması ve üretim sürecinin yılda bir sefere mahsus olmasından dolayı kırsal alanlarda işsiz kalma nedeniyle tercih edilmeyerek şehirlere göçlerin yaşanması ipekböcekçiliği yetiştiriciliğinin genç nüfus tarafından tercih edilmemesine neden olmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, ülkemizin hammadde üretiminin az olmasından dolayı üreticiyi memnun etmeyen ücretler elde edilmektedir.

Düzenlenecek olan devlet politikaları ile üreticinin kar oranının yükseltilmesi gerektiği düşünülmektedir. Üretilen hammaddeleri ihraç etmek yerine, ipek fabrikaları açarak, yerli üretime geçilmesi, iş istihdamının karşılanmasıyla bölge ve ülke kalkınmasına katkı sağlanacağı görülmektedir. Ayrıca, Bursa ipeğinin geçmişten gelen bir ününün olması, aranan özel bir ürün olması ve bunun, günümüzde devam ettirilmesi önemlidir. Tekstil alanında olduğu kadar; özellikleri nedeniyle sağlık ve savunma sektöründeki ürünlerin üretilmesinde de önemli bir hammadde niteliğinde olması ipeğin katma değer sağlayan

stratejik ürün üretiminde kullanıldığını göstermekte ve ülkelere rekabet avantajı sağladığı anlaşılmaktadır. Dünyanın en kaliteli ipekböceğinin Bursa’da üretilabiliyor olması; stratejik ürün üretiminde de rakip ürünlere göre daha iyi özelliklerde ürünler üretilmesine imkân sağlanacağı anlamına gelmektedir. Bu nokta, öncelikle Bursa ve sonrasında Türkiye için önemli bir rekabet avantajı sağlayacak fırsattır. Diğer taraftan ucuz Çin ipeği, Bursa’nın kaliteli ipekleri için en büyük tehdittir. Ancak markalaşma ürün üretiminden satışına kadar tüm aşamalarda kalite ve mükemmeliyeti gerektirmektedir. Bursa ipeği, stratejik ürünlerde de kalitesiyle farklılık yaratabilecek özelliklere sahiptir. Bu açıdan, Bursa’da ipekböceği üretiminin ve ipek ticaretinin canlanması adına atılan adımlar sayesinde Bursa ipeğinin marka değeri dünyada inkâr edilemeyecek şekilde kabul görecektir ve talep edilecektir.

Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Üretim Sorumlusu, ipekçiliğin hedef pazarını; koza için Çin ve İran olarak belirtmiştir. Devlet politikalarının devreye girmesiyle, lüks tüketim ürünleri içerisinde 50. sırada bulunan ipeğin özellikleri nedeniyle öncelikle stratejik ürün statüsüne alınması gerektiğini ifade etmiştir. İpek lifinin aynı kalınlıktaki çelikten 7 kat daha sağlam olduğu ve ipeğin kurşungeçirmez özelliğinin bulunması bu görüşü desteklemektedir. Bu özelliğin, tarihte ilk Cengiz Han zamanında keşfedildiği, savaşta oklardan korunmak için askerlerine devamlı ipek kıyafet giydirdiği, Osmanlı’da padişahlarının da ok geçirmeyen ipekten yapılmış kaftanlar giydiği bilinmektedir. Amerika, günümüzde ipeğin bu özelliğini kullanarak kurşungeçirmez yelek üretip patentini almıştır. İpeğin bir diğer özelliği ise, proteinlerden oluşması nedeniyle bir DNA’sının olmasıdır. İnsanoğlunun DNA’sı ile ipeğin DNA’sı hemen hemen aynı olmasından dolayı ipeğin; kulak zarı, kalp kapakçığı, yapay damar yapımında kullanıldığı ayrıca ameliyat ipliklerinin de ipekten üretilmesi, sağlık sektörü açısından da önemini ortaya koymaktadır. Dünya pazarına baktığımız zaman Amerika, Kanada, Japonya ve Arap

ülkelerine ipek halı satışımız bulunmaktadır. Kozabirlik Ticaret Müdürü ise ülkemizde ipek üretiminin çok maliyetli olmasından dolayı rağbet görmeyip kozaların yurt dışına ihraç edildiğini belirtmiştir. Kozaların ihracatımızın en çok Çin'e ve sonrasında İran, Özbekistan, İtalya gibi ülkelere gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ülkemizde üretimin istenilen düzeyde olmaması; ipekli ürünler sunabilecek küresel markaları geliştirme fırsatının kaçırılması anlamına gelmektedir.

Bursa destinasyonunda üretilen ve dünyanın en kaliteli olan ipekböcekçiliğinin geliştirilmesinin nasıl sağlanabileceğine ilişkin değerlendirmeler kapsamında; Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Üretim Sorumlusu; Abdülhamid Hanın kurmuş olduğu okulun günümüzde diğer okullara tahsis edildiğini, kuruluş amacında kullanılmadığını ve bu okulun ipekçilik alanında değerlendirilmesinin gerektiğini, Milli Eğitim Müdürlüğü ile yapmış oldukları görüşme ile ipeğin kaybolmaya yüz tutmuş meslek gruplarını oluşturarak bunların ders modüllerini hazırlayıp sunduklarını, Milli Eğitimin modüllerine eklendiğini, bu meslek grupları ile ilgili eğitim verilmeye hazır bir alt yapının şu an mevcut olduğunu belirtmektedir. Kurulacak veya mevcut üniversiteler ile yapılacak işbirliğinin, ipekçiliğin gelişimindeki katkılarını değerlendirirken, Bursa'daki mevcut Yükseköğretim Kurumlarında ipekçiliğe ait herhangi bir bölümün bulunmadığını, mevcut üniversitelerde Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Geleneksel Türk Sanatları Bölümünün açılması durumunda Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezinin de bu fakültenin bir kolu olarak çalışması sağlanırsa ipekçiliğin gelişim sürecine katkısının olacağını ifade etmiştir. Kozabirlik Ticaret Müdürü; ipekçiliğe dair eğitim-öğretimin çok eskiye dayandığını, o zamanlarda açılan okulların ipeğin gelişim sürecinde etkili olduğu özellikle de hastalıklarla mücadele konusunda başarılı olduğunu, en son kapatılan ipekböceği enstitüsünden sonra oradaki işlemlerin Kozabirlik tarafından yürütülmeye başlandığını, bu kurumda Türkiye'nin ilk ve tek ipekböceği yumurtasının yani

tohumunun üretildiğini, teknik laboratuvarlarında üretime hazır hale getirilerek, üreticiye dağıtımlarının yapıldığını belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise, açılması düşünülen veya mevcut eğitim kurumları ile işbirliğinin yapılabileceği, bu sayede ipekçiliğe dair her alanda eksikliklerin tespit edilerek çözüm üretilebileceği, ipekçiliği bir adım daha öteye götürebileceği, tüm bu uğraşların devlet politikalarıyla güçlendirilebileceği konusunda görüş bildirmiştir. Kurulacak okul ya da işbirlikleriyle yerli üretime odaklanılarak ipekçiliğin gelişimine katkı sağlanacağı vurgulanmıştır. İpekçiliğin yurt içinde ve yurt dışında tanıtımına yönelik değerlendirmede katılımcılar; Bursa ipeğinin tarihten gelen bir ününün olduğunu, günümüzde yapılan çalışmalar ile doğru ve daha yoğun şekilde tanıtılarak eski itibarının yeniden sağlanması için ortaklaşa girişimlerin olduğunu açıklamıştır.

Türkiye'nin ulusal ve uluslararası platformda sürdürebilir rekabetçi güç elde edebilmesi bakımından şehirlerin almış oldukları önlemler çerçevesinde üniversitelerin, bölgesel ekonomik faaliyetlerde daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bölgesel ve ulusal ekonomi için üniversiteler, önemli bir üretim faktörü haline gelirken bölgesel kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Sungur, 2015: 40). Dünyada birçok örnekleri bulunan girişimci ve şirket üniversite modelleri incelenmiş olup, bu tarz kurulan üniversitelerin hem işletmeler hem de kuruldukları bölgenin ekonomisinin gelişmesi açısından büyük önem arz ettiği görülmektedir. Bu kapsamda dünyanın en kaliteli ipekböceğinin üretilebildiği Bursa'da ipekçilik konusunda girişimci ve/veya şirket üniversitelerinin açılması ve mezunların, yerel üretimi canlandırmak amacıyla kurulacak fabrikalarda ilgili iş kollarında istihdam edilmesi öncelikle Bursa destinasyon markasına sonrasında ülke ekonomisi ve imajına değer katabilecektir.

İpeğin Bursa destinasyon markasına etkilerinin neler olabileceği kapsamında değerlendirme de ise, katılımcılar öncelikle Bursa'nın mevcut marka değerinin sürdürülebilirlik açısından gerekli

önlemlerin alınarak korunması gerekliliğini vurgulamıştır. Bursa destinasyonun çeşitli turizm özellikleriyle ziyaretçilere hitap edebildiğini, Bursa için coğrafi işaretin “İpek” olduğunu belirtmişlerdir. Bursa’nın kültürel mirası olan ipeğin, marka şehir imajına katkısını değerlendiren Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Üretim Sorumlusu; Bursa ipeğinin şehir markasına katkısının günümüz şartlarında zayıf olduğunu belirtirken, bunun nedenini ise Çin’in açık pazar haline gelmiş olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu durumun ancak devlet politikalarıyla tekrar düzenlenerek gözetim altına alınması ile önlenebileceğini açıklamıştır. Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Tekstil Mühendisi; ipekçiliğin şu anki mevcut durumunu iyileştirmek amacıyla, Bursa Kültür A.Ş. ve Büyükşehir Belediyesinin Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi’nin ortaklaşa bir proje yürüttüğünü; bunun neticesinde üretilen ipeğin bir marka adı altında Bursa Kültür A.Ş. tarafından satışlarının yapıldığını, bu sayede dünya pazarlarına tekrar girilmesi hedeflendiğini, ipeğin hak ettiği noktaya tekrar gelecek olmasıyla da Bursa destinasyon markasına katkı sağlayacağını belirtilmiştir. Kozabirlik Ticaret Müdürü; Kozabirlik olarak Türkiye’de üretilen tohumların üreticilere dağıtılarak üretimin çoğalmasının öncelikli hedeflerinin arasında olduğunu, böylelikle kaliteli kozaların elde edilerek ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi için çalışıldığını ifade etmiştir. Kozabirlik Yönetim Kurulu Üyesi; ülkemizde üretilen kozaların diğer ülkelere göre daha kaliteli olduğunu ve dış pazarda rahatlıkla satıldığını bunun da Bursa destinasyon marka imajına katkı sağladığını ifade etmiştir. Kozabirlik Mühendisi; ipekböcekçiliği azalsa da, ülkemizde ipekböceği ile uğraşan ailelerin olduğunu, her yıl üretim kapasitemizin artması için gerekli önlemlerin alınarak üreticilerin teşvik edildiğini belirtmiştir. Şu an için katkısının az olmasına rağmen ileriki yıllarda ipekböcekçiliğinin gelişmesi ve ipek ticaretinin artmasıyla Bursa destinasyon marka imajının daha olumlu gelişmesine fayda sağlayacağını ifade etmiştir.

Bu değerlendirmeler ışığında; Kozabirlik ve ilgili kuruluşların desteği ile ipekböcekçiliği faaliyetinde bulunan köy ve haneler belirlenerek, üretim oranının artması için teşvik ve desteklemeler yapılarak, kırsal alanlarda yaşanan işsizlik ve göç olaylarının önüne geçilebilecektir. Yerli ipek üretiminin ülkemizde tekrar başlatılması için ipek fabrikalarının devlet tarafından desteklenerek, faaliyete sokulması; ülkemizde hem üretimin hem de sanayinin canlanmasını sağlayabilecektir. Böylelikle ipek üretiminde dışarıya bağlı olmadan yerli ipek üretimin gerçekleştirilmesi çoğu sektörün de tekrar canlanmasına yardımcı olabilecektir. İpeğin yerli üretimle elde edilmesi, ipekböcekçiliğinden elde edilen gelir oranlarında artışların olmasını sağlayacaktır. Ham ipek ihracat fiyatının, kuru koza ihracat fiyatından daha yüksek olmasından dolayı, ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de ipek ipliği üretiminin yaygınlaştırılması, yerli üretimin ithal ürünler karşısında korunması ve sanayinin yerli üretime yönlendirilmesi ile ipekböcekçiliğinin rekabet gücünün artacağı açıktır. Buna ek olarak Türkiye ipekböcekçiliğinde kendi tohumunun tamamını üretilip ihracatını gerçekleştiren bir ülkedir. Bu açıdan yerli tohum üretiminin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Ülkemizde yerli ipek üretimin yaygınlaştırılarak günümüz ihtiyaçlarına uygun yeni ve modern ürünlerin örneğin; savunma sanayide kullanılan kurşungeçirmez yelekler, sağlık sektöründe kullanılan insan vücudunda absorbe olan ameliyat iplikleri, bantlar, bezler, kozmetik sektöründe kullanılan yapay kirpik, organik ipek pedler, ipekte bulunan faydalı birçok proteinlerden biri olan Sericin proteininin yorgan ve yastık içinde bulunan mayt gibi bakterileri barınmasını engellediği için ev tekstil ürünlerinin üretilmesinde önem arz etmektedir. Ülkemizde özellikle sağlık sektöründe hammaddesi ipek olan stratejik ürünlerin üretiminin yapılabilmesi için gerekli alt yapının sağlanması ve güçlü bir marka olarak dünya pazarına satışının desteklenmesi gerekmektedir. Bu

kapsamda devlet tarafından yapılacak olan destekler neticesinde ipeğin birçok sanayi kolu içerisine dâhil edilmesi ile sağlık, ilaç, savunma alanında geliştirilmesi sağlanarak, dışa bağımlı olunan birçok ürünün üretiminin ülkemizde yapılması ekonomimiz açısından önem arz etmektedir.

Dokumacılıkta önemli bir yer tutan ipek halı dokumacılığı giderek azalmakta ve dünya pazarındaki yerini de kaybetmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin hem ipek halı üretiminde küresel pazarlardaki gücünü koruyabilmesi hem de kırsal kalkınmaya destek olmak açısından ipekböceği yetiştiriciliğinin ve ipek halı dokumacılığının geliştirilerek sürdürmesi gerekmektedir.

Bursa'da ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi ve yerli üretimin artırılması bakımından, Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi ile Bursa'daki mevcut üniversiteler arasında işbirliği yapılarak, ipekçilik sektörüne destek sağlanabilecektir.

Girişimci üniversite modeli kapsamında Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bulunan Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkeziyle işbirliğinin yapılması ön görülmektedir. Yapılacak olan işbirliği kapsamında, hammaddesini ipeğin oluşturmuş olduğu günümüz ihtiyaçlarını karşılayacak olan stratejik ürünlerin tespit edilerek, projelerin oluşturulması, gerekli AR-GE çalışmalarının yapılması, üretimin olması için gerekli olan tüm olanakların sağlanarak, yerli ürünlerimizin üretiminin gerçekleştirilmesi ve gerekli patentlerin alınması sağlanmalıdır. Bu işbirliği sayesinde üniversiteler yeni uygulama ve çalışma alanlarına sahip olacakları gibi Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezinde üretilecek olan ürünler, bilgi ve teknoloji ortamlarında araştırılıp geliştirilerek daha kaliteli hale getirilebilecektir. Ayrıca, Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde, açılacak Geleneksel Türk Sanatları Bölümü ile Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi iş birliğinin sağlanması;

ipeğin, yeni nesillere modern bilgi ve teknoloji ile aktarımına imkân tanıyabilecektir. Yapılacak olan üniversite işbirliği ile yeni ve katma değerli ürünler geliştirebilme yeteneği; ipekçilik sektörüne rekabet avantajı kazandırabilecektir.

Bursa’da ipekçiliğin geliştirilmesi, sürdürülebilmesi ve yerli üretimin artırılması bakımından, Bursa’da mevcut güçlü şirketler ile işbirliği yapılarak şirket üniversitelerinin de kurulması düşünülmelidir. Dünyada şirketlerin ürünlerini küresel pazarda tutundurmak ve kaliteli, uzun soluklu ürünler üreterek piyasalarda rekabet avantajı yaratmak için şirket üniversiteleri kurdukları görülmektedir. Başarılı şirket üniversitelerine örnek olarak, McDonald’s Hamburger Üniversitesi görülmektedir. Türkiye olarak ipekçilik sektöründe hedef pazarlarda yerimizi sağlamlaştırmak için şirket üniversite modelinden yararlanarak “İpekçilik Üniversitesi” değerlendirilmelidir. Kurulması ön görülen İpekçilik Üniversitesinde ipekböceği üretiminden, satış ve pazarlamasının gerçekleşeceği tüm aşamalara ait bölüm eğitimlerinin yer alması gerekmektedir. İpekçilik Üniversitesinde, İpekböceği yetiştirilebilmesi için uygulama alanlarının bulunması gerekmektedir. İpekböceği yetiştirme koşulları ön plana alındığında bu alanların kırsal bölgelerde oluşmasının daha uygun olduğu görülmektedir. Çalışma esnasında yapılan araştırmalar neticesinde, Bursa ve çevresinde ipekböceği üretiminin en çok Büyükorhan, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, İnegöl ilçelerinde olduğu belirlenmiştir. İlçelerin Bursa merkeze olan uzaklıkları dikkate alındığında hemen hemen hepsinin 70-80 km uzaklıkta olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda çevre koşulları ve ipekböcekçiliği ile uğraşan hane sayısı dikkate alındığında, Büyükorhan ilçesinde böyle bir üniversitenin kurulmasının daha uygun olacağı öngörülmektedir. Üniversitenin yerleşkesinin belirlenmesinden sonra ipekböceğinin ana besin maddesi olan dut ağacı için de ayrıca dutluk alanlarının belirlenerek üniversiteye tahsis edilmesi sağlanmalıdır. Kurulacak olan üniversitede ayrıca böcekhaneler,

imalathaneler, teknik araştırmaların yapılabilmesi için laboratuvarların ve satış birimleri için de ayrı alanların kurulması gerekmektedir. Üniversitenin müfredatında ipekböceği üretimi, kozaların işlenmesi, pazarlanması gibi stratejik öneme sahip alanlarda eğitim verilmek üzere, alanlarında uzman kişilerden oluşan akademik bir kadro oluşturulması önemlidir. Günümüz bilgi ve teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurularak, üniversitenin laboratuvarlarında, stratejik ürünlerin üretilmesi için alt yapıların oluşturulması ve nihai ürüne dönüştürülmesi için projeler geliştirilerek ilgili kuruluşlarla iş birliği içerisinde bulunulmalıdır. Böylelikle stratejik ürün temininde dışa bağılılığımız minimum seviyeye indirilebilecektir. Ayrıca, ipekçilikte kaybolmaya yüz tutmuş meslek gruplarına ait eğitim modüllerinin bu üniversite kapsamına dâhil edilmesi gerekmektedir. İpekçilik alanında uzman kişilerin yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Üniversite mezunlarına açılacak olan ipek fabrikalarında direk iş istihdamı sağlanarak, kırsal alanlardaki işsizlik oranının düşmesi sağlanmalıdır. Üniversite sayesinde, ipekçilik sektöründe nitelikli elemanlar yetiştirilerek, kaliteli iş gücü elde edilmiş olunacaktır. İpekçilik üniversite modeli ile ülkemizde kaliteli ipek üretiminin gerçekleştirilmesinin yanı sıra, ipekçiliğin ihtiyacı olan tüm meslek grupları sektöre tekrar kazandırılacaktır. Üretilen ipeğin, dünya pazarında eski gücünü yakalaması öngörülerek, üretim kapasitemizin artması sağlanacaktır. Kurulacak olan bu üniversite modeli ile ipekböceği üretiminin artması, kaliteli koza üretiminin sağlanması, ipek dokumacılığın ön plana çıkması, kırsal alanların ekonomik ve demografik olarak değerlendirilmesi, ipekli sanayinin büyümesi, dünya pazarlarında marka haline gelmesi ve en önemlisi tüm bu gelişmeler ışığında bölge ve ülke ekonomisine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Kurulması öngörülen üniversite modelini ise Bursa şehrinde faaliyet gösteren şirketlerden olması öngörülmektedir. Mevcut şirketlerin kuracak oldukları üniversite ile hedef pazarlara daha iyi nüfuz ederek, rekabet avantajı elde etmeleri mümkündür.

Bursa şehrinde bulunan Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi'nin başlatmış olduğu projeler, ilgili kişi ve kuruluşlar tarafından desteklenmeli, faaliyetlerini daha hızlı bir şekilde yürütebilmeleri açısından kuruma bazı yetkilerin verilmesinin gerekli olduğu görülmüştür.

Turistler, ziyaretlerinde o bölgeye ait bir ürün almak istemektedir. Bunlar hediyelik eşya, yiyecek-içecek gibi o bölgenin coğrafiik işaretlerinden olan bir ürün veya ürün grubundan oluşan ürünlerdir. Bu kapsamda Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi'nde ve açılacak üniversitelerde üretilecek yerli ipek ürünlerinin tanıtılması ve turistlere sunulması bakımından; Bursa'nın en çok turist çeken mekânlarına örneğin, Uludağ Oteller bölgesine ve ipekle özdeşleşen han olarak bilinen Kozahan'a satış bürolarının açılması, Bursa ve Bursa ipeğinin tanıtımı bakımından önem arz etmektedir. Bursa'nın daha çok kış sporları turizmi, yaz turizmi, sağlık ve termal turizm, inanç turizmi, iş turizmi amaçlı yoğun ve kalabalık ziyaretçi ağırladığı bilinmektedir. Bu ziyaretçilerin şehirle olan deneyim süreçlerinde kullanılan mekânlarda ipeğinin üretim ve tasarımına ilişkin görsellerin sunulması, tanıtım ve satışına ilişkin faaliyetlerin yürütülmesi ziyaretçilerle ipeğinin temasını sağlamak açısından bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Şu anda üretilen, Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi işbirliğiyle mevcut olan üniversitelerde yeni eklenebilecek olan bölümde ve açılacak şirket üniversitelerinde üretilecek ürünlerin, dünya pazarında markalaşarak yerini alması bakımından devlet destekli markalaşma programı olan Turquality programı ile desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle küresel pazarda devlet destekli Bursa ipeğinin ve ipekli ürünlerin imajına bağlı olarak talebinin artırılması sağlanmalıdır.

Ülkemizde ipekböcekçiliğinde karşılaşılan sorunlar kapsamında, üretiminin artırılması, hastalıklarla mücadelede ve ürün kalitesinin artırılmasında üretici ve yetiştirici örgütlerinin daha etkin kılınması ve ithalata dayalı ipek dokuma sanayinin yerli üretime yönlendirilmesi gibi birçok konuda yurt içinde eğitim, konferans, seminerler veya meslek edinme kursları adı altında uzman kişiler tarafından eğitim verilerek, bireylerin ipekçiliğe teşvik edilmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bursa'nın ipekböcekçiliği açısından mevcut durumu ortaya koyarak; Bursa destinasyonunda üretilen, dünyanın en kalitelisi olan ipekböceğinin geliştirilmesi ve ipeğin, Bursa destinasyon markasına katkısının artırılabilmesi için öneriler sunma amacını taşıyan araştırma kapsamında keşifsel araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda uzmanlara danışma tekniğinden yararlanılmış; Kozabirlik Ticaret müdürü, Kozabirlik yönetim kurulu üyesi, Kozabirlik mühendisi, Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi üretim sorumlusu ile Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezi Tekstil mühendisinden açık uçlu sorular aracılığıyla bilgi edinilmiştir. Bu görüşmeler ışığında, ipekböceği yetiştiriciliğinin Bursa destinasyon markasının geliştirilmesinde istenilen düzeyde olmadığı ancak eşsiz özellikleri nedeniyle Bursa destinasyon unsuru olarak daha çok ön plana çıkarılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu gereklilik kapsamında izlenmesi gereken politikalar tespit edilmiştir.

Öncelikle devlet, ipekböceği üretiminin gelişimini sağlamak amacıyla konuyla ilgili politikaları tekrar düzenlemelidir. Üreticilerin, bilgi ve teknoloji üreten, pazarlık gücü yüksek, diğer bir ifadeyle piyasada güçlü alıcı, işleyici olması sağlanmalıdır. Devlet, üreticiye vermiş olduğu hibe ve teşvik oranlarını yükselterek, üretimin çoğalmasını sağlamalıdır. Geliştirilecek olan politikaların ülke ekonomisine daha çok katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

İpekböcekçiliğinde üretimin yaygınlaştırılması ve ithalata dayalı ipek dokuma sanayinin yerli üretime yönlendirilmesi açısından Türkiye'nin bu alanlardaki mevcut potansiyelini doğru kullanmasını sağlayacak, devlet düzenlemelerinin getirilmesi gerekmektedir. Böylelikle birçok sektörde kullanılan stratejik ürünlerin üretilmesi sağlanabilecektir.

Uluslararası pazarlarda rekabet şansını yükseltebilmek amacıyla üretiminin artırılmasıyla beraber ihracata yönelik politikaları da düzenlemek gerekmektedir. Koza üretiminin yaygınlaştırılarak, kısa vadede ham ipek talebini karşılayacak seviyeye çıkartılması için gerekli devlet politika çalışmaları başlatılmalıdır. Bu kapsamda, ipekböceği yetiştiriciliği ve ipek üretimine ilişkin girişimler desteklenmeli, ipekçilik sektörünün gelişimi için girişimci ve/veya şirket üniversitesi modelinden yararlanılmalı, bu kurumlarda üretilebilecek olan ve mevcut ürünler Turquality Programı'yla desteklenmeli, küresel bir marka oluşturma çabası için emek verilmelidir. Böylelikle, Bursa destinasyon markasının geliştirilmesinde ipek üretimi önemli bir role sahip olabilecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma 2019 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretildiği için etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alkan, N. (2005). *Bursa'da ipek üretim ve ticaretinin doğu ülkeleri ile olan ilişkisi (15-16. yy'lar)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altun, D. (2007). XIX. yüzyılda Bursa’da ipekböcekçiliği. *T. C. Balıkesir Üniversitesi F. E. F. Karası Tarih Kulübü Bülteni*, (1), 102-108.

Atav, R. & Namırtı, O. (2011). İpek liflerinin dünü ve bugünü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarımı Dergisi*, 1(3), 112-119.

Aydın, D. (2010). *Antalya’nın destinasyon markası özelliklerinin turistler ve turizm aktörleri açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21(1), 97-116.

Bursa Büyükşehir Belediyesi. (2020, Ekim 28). Marka kent Bursa. <https://markakentbursa.tr.gg/BURSANIN-MARKALARI.htm>.

Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2019, Nisan 16). <http://www.bursakulturturizm.gov.tr>.

Bursa Kültür Turizm ve Tanıtma Birliği. (2019, Mart 24). <http://www.bursatanitim.gov.tr/>

Cetinski, V., Perić, J., Smolčić Jurdana, D. (2006). The umbrella brand and branding process in the Kvarner destination. *Tourism and Hospitality Management*, 12(2), 103-110.

Ceylan, S. (2011). Destinasyon marka imajı ve Pamukkale yöresinde bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 3(7), 89-102.

Coğrafya Dünyası. (2019, Mayıs 26). İl il Türkiye Bursa. <http://www.cografya.gen.tr/tr/bursa/ekonomi.html>

Çakmak, A. Ç. & Kök, İ. T. (2012). Destinasyon pazarlaması ve Safranbolu'nun destinasyon imajının ölçülmesi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 80-101.

Çiftçi, C. (2017). Bursa'da ipekçilik. *Bursa'da Zaman Dergisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmeti, (24), 16-22.

Çolak, M. (2002). Cumhuriyet döneminde Muğla'da ipekböcekçiliği ve ipekli dokumacılık (1923-1970). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 69-84.

Davulcu, M. (2018). Alanya yöresinde ipek ve ipekböcekçiliği kültürü üzerine halkbilimsel bir inceleme. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(3), 63-86.

Dinçel, Ö. F. (2019, Mayıs 26). Yerel tarih olmadan genel tarih olmaz. <https://yereltarih.tr.gg/>.

Emekci, C. (2011). *Kozahane ve ipek fabrikaları üzerine bir araştırma: Edirne Kozahane Restorasyonu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Eroğlu Akkır, D. (2010). *Üç yerli ipekböceği ırkının (Alaca, Bursa Beyazı ve Hatay Sarısı) bazı moleküler genetik ve morfolojik özelliklerinin araştırılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ersun, N. & Arslan, K. (2011). Turizmde destinasyon seçimini etkileyen temel unsurlar ve pazarlama stratejileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 31(1), 229-248.

Günbulut, A. (2013). *Cumhuriyet döneminde Antalya'da ipekböcekçiliği eğitimi (1926-1960)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Gündoğdu Aksungur, A. & Kastal, İ. (2007). ‘*Turizmde markalaşma*’ *semineri raporu*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü.

Hudson, S. & Brent Ritchie, J. R. (2009). Branding a memorable destination experience. The case of ‘Brand Canada’. *International Journal of Tourism Research*, 17, 218-219.

Kılıç, S. (2007). *Destinasyon pazarlamasında marka stratejileri ve Kütahya örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konecnik, M. & Gartner, W. C. (2007). Customer-based brand equity for a destination. *Annals of Tourism Research*, 34(2), 400-421.

Kozabirlik (S. S. Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği). (2019, Nisan 3). İpekçilik tarihi hakkında.

<http://www.kozabirlik.com.tr/hakkimizda/tarihce.html>.

Memurlar.net. (2019, Mayıs 8). Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü kapatıldı.

<https://www.memurlar.net/haber/9538/bursa-ipekbocekciligi-arastirma-enstitusu-kapatildi.html/>.

Nartop Kıraş, S. (2010). *Bursa’da ipek üretiminin yöresel konut mimarisinde mekân biçimlenmesi ve mekân organizasyonları üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Oğuzoğlu, Y. (2015). İpek şehri Bursa. *Bursa’da Zaman Dergisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmeti, (14), 41-47.

Olimpia, B., Luminita, P., Simona, S. (2011). The brand equity of touristic destinations - The meaning of the value. *Annals of Faculty of Economics*, (1), 193-199.

Özdemir, G. (2008). *Destinasyon pazarlaması*. Detay Yayıncılık.

Özkul, E. & Demirer, D. (2012). Şehirlerin turistik markalama aşamasında kalkınma ajanslarının rolü, bölge planları üzerine bir doküman incelemesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 157-181.

Rızaoğlu, B. (2016). *Turizm pazarlaması*. Detay Yayıncılık.

Şahin, P. (2008). *Kent, markalaşma ve Rotterdam ofis binaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Taşkın, Ç., Öztürk, O., Karadamar, A. A. (2017). Müşteri temelli marka değeri: İnegöl destinasyonu üzerine bir araştırma. *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 19(1), 175-195.

Taşlıgil, N. (1996). Düünden bugüne Bursa'da ipekböcekçiliği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1(1), 237-246.

T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Türk Patent ve Marka Kurumu. (2020, Mayıs 25). Bursa coğrafi işaretler.

<https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=16>.

T. C. Ticaret Bakanlığı (2020). *2019 yılı ipekböceği raporu*. Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 3-7.

Tekeli, H. (2001). *Turizm pazarlaması ve planlaması*. Detay Yayıncılık.

Torlak, M. (2015). Marka şehir oluşturma ve Bursa şehrinin markalaşması için yol haritası. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 47-93.

Tosun, C. & Bilim, Y. (2004). Şehirlerin turistik açıdan pazarlanması: Hatay örneği. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 125-138.

Türkay, O. (2014). *Destinasyon yönetimi: yönetimbilim bakış açısıyla işlevler, yaklaşımlar ve araçlar*. Detay Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019, Nisan 13).

<http://www.tuik.gov.tr/>.

Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterlikleri Ar-Ge Şubesi. (2020). Türkiye tekstil sektörü ve Bursa.

https://uib.org.tr/tr/kbfile/turkiye_tekstil_sektoru_ve_bursa_ocak_2020

Ünver, G. (2015). *Destinasyonların pazarlamasında gastronominin etkisi: İstanbul örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yergaliyeva, A. (2011). *Destinasyon markalaşma sürecinde yerel mutfağın yeri (Uralsk Bölgesi'ndeki restoranlar üzerine bir araştırma)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözlü Kaynaklar

Yunus Emre AKYOL, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 24 Nisan 2019.

Durmuş Yılmaz, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 30 Nisan 2019.

F. Ramazan AKYÜZ, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 30 Nisan 2019.

Erkan TAŞATMANLAR, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 16 Mayıs 2019.

Mehmet ÜNAL, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 16 Mayıs 2019.

Mustafa ÇAKIR, Mülakat: Hülya DURAK, Bursa, 16 Mayıs 2019.

EXTENDED ABSTRACT

It is important that the destinations bring their natural, historical and cultural features to the fore in the process of branding and provide unique experiences to their visitors in relation to these features. The city of Bursa, which is an important place in the transportation of silk to Europe on the route of the Silk Road starting from China to the West, has become a commercial center where silkworm processing has developed. The fact that Bursa and its surroundings have fertile soil for silkworm production has ensured that silkworm cocoons are of higher quality than cocoons obtained in other countries and that Bursa silk has become more attractive in European markets. Silk trade was made in inns in Bursa, schools and institutes were opened for the development of silkworm processing. The spread of Pebrine disease, which began in Europe, has badly affected silkworm production. The crisis in Turkey in 1990 also caused the silkworm processing to take a major blow. In addition, the rapid urbanization of Bursa, damage to the natural environment with increasing industry, rapid migration movements, and farmers turning to more profitable products caused the silkworm production to decrease.

Although silkworm farming in Turkey is not in its former strength, it is observed that there are various government policies in order to revive the sector. Especially, considering the studies, measures and initiatives on silk farming in Bursa province, the development of silkworm production due to many reasons is seen as quite difficult recently. Although these initiatives have not made great progress for the sector, they have been seen to contribute to the survival and protection of cultural heritage.

The aim of this study is to present the current situation in terms of Bursa's silkworm production and to provide suggestions for the development of the world's best quality silkworm produced in Bursa destination and to increase the contribution of silk to Bursa destination brand. In this context, exploratory research has been conducted. The expert consultation technique was used and the participants were asked open-ended questions and gathered information. During the negotiations, the advantages and weaknesses and the existing opportunities and threats of Bursa silk were evaluated within the scope of the current situation of Bursa silkworm processing. In particular, the activities that can be carried out in the field of education have been evaluated regarding the development of Silkworm which is the highest quality in the world produced in Bursa. Within the scope of the effects of Silkworm on the Bursa destination brand, the projects carried out and the activities to increase the national and international brand value of Bursa Silk have been evaluated.

Within the scope of these negotiations, it was emphasized that silk is not at the desired level in the development of Bursa destination brand, but because of its unique characteristics it should be brought to the fore more as an element of Bursa destination. Policies to be followed within the scope of this requirement have been identified.

First, the state should re-regulate the policies related to the issue in order to ensure the development of silkworm production. Manufacturers should be provided with a strong position in the market against high bargaining power, i.e. strong buyers, handlers and retail chains that produce information and technology. The state should increase production by raising the rates of grants and incentives it has given to the producer.

In terms of spreading silkworm production and directing the import-based silk weaving industry to domestic production, state regulations should be introduced that will enable Turkey to use its current potential in these areas correctly. It will be possible to produce strategic products.

Silk production, which has a high chance of competing in the international market in the short term, should strengthen its export-oriented policies. In order to expand cocoon production and increase it to a level to meet the demand for raw silk production in the short term, necessary state policy efforts should be initiated. In this context, Bursa has a strategic position. In particular, the establishment of silk-oriented entrepreneurial and/or corporate universities in Bursa may enable more rational steps to be taken in the production, design and sales stages of silk. In terms of introducing local silk products and offering them to tourists, the opening of sales offices in the most tourist-attracting places of Bursa may contribute to the promotion of Bursa silk. All these activities are initiatives that can bring the Bursa destination brand to the fore.

Turna, M. (2021). Cemal Şakar'ın denemeleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 99-123.

DOI: 10.21550/sosbilder.795575

Araştırma Makalesi / Research Article

CEMAL ŞAKAR'IN DENEMELERİ

Murat TURNA*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Aralık / December 2020

ÖZET

Cemal Şakar, 1980 sonrası Türk hikâyeciliğinde isminden söz edilen bir sanatçıdır. Şakar her ne kadar hikâyeleri ile tanınmış olsa da deneme türünde de eserler vermiştir. Bu makalede Cemal Şakar'ın denemeleri üzerinden yol almak suretiyle onun sanat anlayışı ve ideolojik tarafı hakkında bilgi sunulduğu gibi sahip olduğu entelektüel müktesebatın edebî kamuya ve daha genel biçimde kendisinin de içinde olduğu "İslâmcı sanatçı" çevresine ne gibi katkılar sağlayabildiği üzerinde durulmaktadır. Varılan sonuçlar, sanatı kendi ideolojik düzlemiyle yorumladığı ve fikirleri ile ortaya koyduğu sanat arasında uyum arayışı içinde olduğudur. Ayrıca modern sanatın açmazlarına dikkat çeker. Müslüman aydın ve sanatçıları, modern sanatın rahatsızlık verdiğini düşündüğü konularda, kendi aradığı çözüme ortak olmaya davet eder. Cemal Şakar'ın denemeleri kültür, sanat ve özellikle edebiyatla ilgilenen kesimi modernizm, edebiyat ve ideoloji üçgeninde düşündürmeye çalışır.

Anahtar Kelimeler: Cemal Şakar, deneme, modern sanat

Cemal Şakar's Essays

ABSTRACT

Cemal Şakar is an artist whose name is mentioned in Turkish storytelling after 1980. Although Şakar is known for his stories, he also produced works in essay type. In this article, by going through the experiments of Cemal Şakar, information about his understanding of art and its ideological side is presented, as well as the contributions of his intellectual acquis to the literary public and more generally to the "Islamic

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya / TÜRKİYE, mturna@erbakan.edu.tr

artist" environment in which he is included. The conclusions reached are that he interprets art with his own ideological plane and seeks harmony between his ideas and the art he puts forward. He also draws attention to the dilemmas of modern art. It invites Muslim intellectuals and artists to be partners in the solutions they seek, on issues they consider disturbing by modern art. Cemal Şakar's essays try to make people who are interested in culture, art and especially literature think within the triangle of modernism, literature and ideology.

Key words: Cemal Şakar, essay, modern art

Giriş

Cemal Şakar'ın bütün deneme kitaplarını tek tek incelemek yerine, onları, işlenen konular açısından ana hatlarıyla sınırlı tutarak panoramik şekilde ele almak, ayrıntılarda boğulmayı önleyeceği gibi genel bir hükme varmayı da kolaylaştıracak bir yöntem olacaktır.

Basım yılına göre *Yazının Gizledikleri, Yazı Bilinci, Edebiyatın Sırça Kulesi, İmge, Gerçeklik ve Kültür, Edebiyat Ne Söyler, Dile Kolay, Edebiyatın Doğası* ve *Satır Arasındaki Anlam* şeklinde sıralanan Şakar'ın denemeleri, şu an için toplam sekiz kitaptan ibarettir.

Şakar, denemelerinde pek çok hususu konu edinir: İslâm sanatı, entelektüel figürler, edebiyat ortamları, estetik kavramı, ideoloji ve sanat, milliyetçilik, kültür, kurmaca vb. Bazı denemelerinde ise okuduğu sanatçıları ve eserleri yorumlar; bunlar aynı zamanda inceleme mahiyetindedir.

Deneme eserlerindeki fikrî mihveri, din merkezli bir sanat yorumu oluşturur. Buna göre Şakar'ın denemeleri iki hat üstünden ilerler. İlki, sanatın kutsalla olan ilişkisidir. Yazdığı pek çok yazının esasen bu ilişki çevresinde toplandığı gözlemlenir. O, “mahremiyet ve sanat”, “görsellik ve kurmaca”, “ilham ve eser”, “kimlik ve medeniyet”, “yabancılaşma ve sanatçı” gibi genişleyen haleler eşliğinde ele aldığı

tüm konularını, öz itibarıyla kutsal ile kurulan ilişki perspektifinde irdeler.

1. Sanat - Kutsal İlişkisi

Cemal Şakar, sanatın kutsal ile ilişkili olduğunu düşünür. Sanat, hayranlık uyandıran ve kendisine saygı gösterilendir. Yazarın bakış açısına göre sanat da kutsal gibi “tazim ve ihtiram gösterilesi” olduğu için sanatla kutsallık arasında doğaları itibarıyla bir benzerlik ya da yakınlık bulunur. Kurulan ilk bağ budur. Şakar’ın kurduğu koşutluk, “*Sanat ve edebiyat, bu bakımdan donandığı kutsallık kendisinde pek sık duran etkinlik alanları olarak karşımıza çıkar.*” cümlesinde belirginleşir (Şakar, 2017a: 10). Onun “Kutsal sanat” diye nitelediği ise aslında, “İslâm sanatı” olarak adlandırılan sanatın kökleri ve öğretisi ile ilişkilidir ve özü itibarıyla “Hakikat”ten neşet eder (Şakar, 2017a: 10).

Kutsal sanat, nefsin Allah ile aydınlandığı ana aittir. Kutsal, Allah’ın tecelli ettiği mahaldir. O yüzden böyle bir niteliğe sahip olan sanat, hakikat bilgisine ulaştırabilir. İnsanın “Mutlak Varlık”a yükselmesine vasıta olabilir (Şakar, 2017a: 19-20).

İslâm inancında, nefsini bilmek, Rabbini bilmek olduğu için¹ insanın edebiyat vasıtasıyla kendi mahiyetini bilmesi hikmettir; dolayısıyla böyle bir edebiyat kutsalla ilişkilidir.

Şakar’ın sanat ve kutsal ilişkisi bağlamında edebiyata yüklediği misyon barizdir. Edebiyat aynı zamanda insanın mahlûk olduğunu bildirir. Ona göre edebiyat, insanı, insana anlatmak üzere kurgulanmıştır. Bu nedenle edebiyatla tasavvuf arasında da bir ilişki vardır. Tasavvuftaki insan odaklı kâinat fikri, insanı konu edinen bu

¹ “Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû” ifadesi, “Kendini bilen, Rabbini bilir” anlamına gelir ve bu söz kimi kaynaklarda hadis-i şerif kimi kaynaklarda ise hikmetli bir söz olarak geçer. İster hadis isterse hikmetli söz olsun bu ifadenin İslâmî akidenin ruhunu ve tasavvuftaki marifet makamını yahut fikrini verdiği ortadadır.

sanat dalını etkilemiştir. Buradan yola çıkarak birçok alegori, mecaz, imge geliştirilmiş; sembolik bir sistem inşa edilmiştir (Şakar, 2017a: 31). Tam bu noktada, Cemal Şakar'ın, hikâyelerinde böylesi bir sistemden faydalandığı söylenmelidir. Onun hikâyelerinde geçen ayna, sır, ses, yol, kapı gibi kelimelerin dinî-tasavvufî bir fikir planından kaynaklandığı ve bu sayede yazarın metafizik bir fon teşkilinde zorlanmadığı belirtilmelidir.

Şakar, sanatçının deveran eden “kadim arketipler”i, kendine mal etmeyi beceren kişi olduğu fikrindedir. *Edebiyatın Sırça Kulesi*’nde yukarıdan itibaren dile getirilen görüşleri işleyen yazar, bu kitabında edebiyatın mahiyeti, ontolojik boyutu, manevi-epistemolojik kökeni konularına eğilir. Bu eserinde sanatçı sanat üretim biçimleri, form meselesi gibi hususların etrafında dolaşır. Bahsedilen konulara daha fazla girmek isteği belli olsa da bunların derin felsefî boyutları olduğunun farkındadır ve o yüzden hep bir mesafe eşliğinde ihtiyatla ilerler.

İmge, Gerçeklik ve Kültür kitabında yine aynı fikrî izleğin takip edildiği, kutsalın merkez kabul edilerek seçilen konuların buna göre yorumlandığı gözlemlenir. Nitekim bu hususta denemelerin başlıkları dahi fikir vermeye yeter: “Dünyevileşmenin Paradoksu”, “Kutlu Simgeler Üretmek”, “Necat Vesilesi Olarak Hz. Peygamber”, “Mahremin Şeffaflaşması”, “Yabancılaşmanın Zevali” vb. (Şakar, 2017b: 5).

Edebiyat Ne Söyler isimli eserde de yazarın aynı kaygılarla konularını işlediği görülür. Hatta kitaptaki ilk yazı, “Modern Zamanlarda İslâm Sanatı ve Estetiği Ne Söyler?” başlığını taşır. “İyi Edebiyat Kötü Edebiyat” başlıklı denemede yazar, iyi ve kötü kavramlarını kutsalın mihengine vurur. “Sanal Medeniyet”, “Siret ve Suret Arasında”, “Küp İçindeki Sızdırır”, “Eserin Kim-liği” başlıklı

denemelerde, Şakar yine aynı doğrultudaki hassasiyetlerini yansıtır. Sanatçının diğer yazdıkları da bundan varestedir.

Yazının Gizledikleri inceleme mahiyetinde bir deneme kitabıdır. Sanatçının buradaki yazıları daha önce çeşitli edebî mahfillerde yayımlanmıştır (Bulut, 2019: 43). Söz konusu yazılar bir araya getirilmek suretiyle sonradan kitaplaşmıştır. Bununla beraber, yazar, belirtmekten kendini alıkoyamadığı görüşlerini, yazdıklarının arasına serpiştirir. Dinî hassasiyetlerinden doğan ölçüler, onun dikkatinin ve algılamasının seçiciliğine tesir eder. Tespit ve değerlendirmeleri, okuma atlası bu gözle ele alınmalıdır. Söylenenleri kanıtlamak için birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. Mesela *Yazının Gizledikleri*'ndeki ilk yazıya, “Mehmet Akif: ‘Kucaklaşır medeniyetle din tamâmiyle’ ” başlığı konmuştur. Konu, Mehmet Akif'in Safahat'ında medeniyete dair sergilenen yaklaşımdır. Şakar'ın inceleme esnasında verdiği yargılar, bakış açısını açıklar niteliktedir:

“Aslında Âkif, İslâm'dan uzaklaşmayla yaşanan zilletin topyekûn bir çöküş olduğunun bilincindedir.” (Şakar, 2010: 12)

Bir başka yerde, dinin, Batılı paradigmanın ürünü olan medeniyetle uzlaşmadığı görüşünü savunur ki bu noktada, Akif'in arzu ettiği, Batı'nın enstrümanlarını Doğu'da işe yarar şekilde kullanma fikrine dahi mesafeli olduğunu belli eder. Ona göre Batı medeniyetinin unsurlarıyla memlekette kalkınmayı başlatma fikri, bir “bilinç yarılması”ndan kaynaklanır. Tutumunun gayet köktenci olduğu aşikârdır. Şakar'ın zihnî koordinatlarını ele veren bu yaklaşım mühimdir:

“Medeniyetle İslâm'ı barışırma gayreti aslında derinden derine sözünü ettiğimiz bilinç yarılmasının göstergesidir.” (Şakar, 2010: 15)

Kitaptaki bu ilk denemenin ardından, “Gerisini emanetçilerim düşünsün” başlığıyla sunulan bir Necip Fazıl yazısı gelir. Ardından Nurettin Topçu, onun ardından Yahya Kemal ve peşi sıra Nuri Pakdil,

Atasoy Müftüoğlu, Rasim Özdenören, Cahit Zarifoğlu üzerine kaleme alınmış inceleme-deneme mahiyetindeki yazılar sıralanır. Bunların bazılarında doğrudan şahısları, bazılarında ise onların eserlerini konu edinir.

Şakar'ın tespit ve değerlendirmelerinde kullandığı ölçülerin onun hassasiyetleri ile oluştuğu yukarıda belirtilmiştir. Buna kitaptan son bir örnek olarak, Hasan Aycın'ın *Esrarnâme*'sini tahlil ederken yaptığı -aşağıdaki- yorum verilebilir. Bu bağlamda her yorumun, onu dile getirenin beslendiği kaynaklara da işaret eden bir tarafı olduğu düşünülmelidir. Böylece Şakar, bir eseri/metni yorumlarken kutsaldan nasıl beslendiğini okuyucusuna da göstermiş olur. *Esrarnâme*'deki bir masalı, metafizik bir fon eşliğinde, Sezai Karakoç'tan Kur'an-ı Kerim ayetlerine uzanan çizgide yorumlarken sergilediği şahsi tasarrufa dikkat çekilmelidir:

“... Yıllar sonra karşılaştıklarında Nur Nine: ‘dağ kavistir’ der (s. 72). – Bu kavis bize Sezai Karakoç’un şiirinde Taha’nın gördüğü kavisi çağırıştırır. – Yıllarca süren Dervişin arayışlarında seçtiği yolun, yolculuğunu gereksizce uzattığını imâ eder Nur Nine: [K]endi sesinin yankısına varan/vara vara dağa vardı/kavisi görmeyene göz ne gerek/sese varamayana ayak ne gerek/kör kötürüm olup geri geldi’ (s.72). Çünkü geleneksel İslâm düşüncesinde; göz aslâ gözü ve görüleni hakkıyla göremez; akıl aslâ akli ve düşünülünü hakkıyla anlayamaz; his aslâ hissedilene hakkıyla idrak edemez. Dervişin kötürümlüğünü de bu anlamda almalıyız. Başka vasıtalar kullanmadan, insan sadece, gördükleriyle, aklıyla ve hisleriyle hiçbir zaman layıkıyla idrak edemez. ‘Gözler kör olmaz, ama göğüslerdeki kalpler kör olurlar’ (Kuran-ı Kerim, 22/46).” (Şakar, 2010: 104-105)

Ömer Lekesiz, Ramazan Dikmen, Ahmet Mithat Efendi, Peyami Safa, Cemal Şakar'ın okuma listesine eklenen diğer isimlerdir. Bu kitapta bazı eser incelemeleri ile birlikte Yakup Kadri, Adnan Benk, Sevim Burak da konu edilir. Nazım Hikmet de Şakar'ın ele aldığı bir sanatçıdır fakat ona dair yazdıklarında da pek yumuşak ve üstü kapalı eleştiriler yer alır. *Yazının Gizledikleri* adeta Şakar'ın okuma notları

tarzında derlenmiş yazılardan ibarettir. Kitaptaki denemelerin sıralanışı ve tercih edilen isimlerin ideolojik cepheleri genel anlamda düşünüldüğünde, Şakar'ın, kendine yakın hissettiği sanatçıları bilhassa öne çıkarttığı izlenimi doğar. Kitaptaki eser ve şahıslara bir bütün olarak bakıldığında ise söz konusu kadronun, onun edebî kişiliğinin bir tarafını inşa ettiği ileri sürülebilir.

Tıpkı *Yazının Gizledikleri*'nde olduğu gibi *Satır Arasındaki Anlam*'da da sanatçılar ve eserler üstünde durur. Bu iki kitap deneme-inceleme mahiyeti taşıdıklarından ötürü üslup bakımından birbirine benzerdir. Şakar'ın son deneme kitabı olan *Satır Arasındaki Anlam*, sanatçının farklı yazılarından; karikatür tahlillerinden, kitap incelemelerinden meydana gelir. O yüzden bu son deneme kitabında bir derleme havası vardır.

Yazarın denemeleri incelendiğinde, savunduğu bir tezi sıkça tekrarladığı müşahade edilir. O, nasıl bir edebiyat anlayışı benimsenmiş olursa olsun mutlaka arkasında bir inanç sistemi yattığı görüşünü savunur (Şakar, 2017a: 141). Bunu bazen açıkça bazen üstü örtülü şekilde belirtir. Sanatçı tezinde ısrarcıdır. Bu vesileyle İslâm sanatının kutsal boyutunu öne çıkarır. Sanatın kutsal ile olan ilişkisi, onun, muhteva ve biçim boyutlarını etkiler. Hangi konunun, nasıl işleneceği sanatçının kutsal ile kurduğu ilişkiye göre tayin edilir. Bundan dolayı İslâm sanatının hangi esaslara dayandığının bilinmesi, Şakar için önemlidir.

“İslâm sanatı mimetik değildir... İslâm sanatı daha çok Allah'ın güzel âyetlerine dikkat çekmek ve bu âyetlerle Allah'ı hatırlatmak, ima etmek üzerine kurgulanmıştır.” (Şakar, 2017: 11). Kendi sanatının ilkelerini bu cümlelerle oturtmaya çalışan yazar, tevhit anlayışını temel kabul eder. Sanat ve estetiği bu temel üstünde yükseltir. İslâm'ın tevhit prensibi, Müslüman sanatçının bütünsel bir tasavvur ortaya koymasının nedenidir. Oysa modern zamanlar, tevhidin göz ardı edildiği ve

bütünsel tasavvurun parçalandığı bir dönemin anlayışını verir. Müslüman sanatçı, bu yüzden modern zamanlarda büyük zorluklarla karşılaşır.

Yazarın perspektifine göre Müslüman sanatçının edindiği formasyon, ona bilinç ve sorumluluk yükler. Dolayısıyla o, rolünü ve ödevlerini unutmamalıdır. Sözelimi Müslüman sanatçı sosyal acıları, kıyımları, yaraları anlatmakla yükümlüdür. Aksi takdirde vazifesini ifa etmiş olmaz. İnandığı değerlerle de ters düşmüş olur. Mamafih modern çağ içinde görevlerini yerine getirmesi kolay değildir. Evvela onun inandığı değerler bütününü arka plana iten bir süreç söz konusudur. Modernizm, yerleşik değerler yerine, kendi yeni değerlerini ikame eden bir zihniyetin ürünü olduğundan, modern çağ içinde ister istemez bazı sorunlar yaşanmaktadır. Buna sanat alanı da dâhildir. Şakar'ın denemelerindeki en belirgin ikinci hattı ise bu oluşturur. Modern sanat sorunludur ve Müslüman sanatçının üstesinden gelmesi gereken güçlükler vardır.

2. Modern Sanatın Sorunları

Cemal Şakar, edebiyata İslâmi öz çerçevesinden yaklaşır. Modern sanat, edebiyat ise dinî hassasiyetin veya kaygıların gözetilmediği bir yapı ortaya koyar. Şakar'ın anlayışına göre insan “Ahsen-i Takvim üzere” yaratılmıştır. “Ahsen-i Takvim” ifadesi, Kur'an-ı Kerim'de, Tin Suresi'nin dördüncü ayetinde geçer. Ayet mealen, insanın en güzel şekilde yaratıldığını beyan eder. Şakar kutsalı, daha açık bir deyişle İslâmî kaynakları rehber edindiği için temel referanslarını Kur'an, hadis, dinî-tasavvufî eserler, dinî menkıbeler, hikmetli sözler/nüktele oluşturur. Dolayısıyla Kur'an'da geçen ve insanı mana ve şekil itibarıyla açıklayan bu ifadeyi bir ölçüt/kıymet olarak seçmesi tabiidir. Buna göre insan, “Hakk'ın suretinde” yaratılmıştır. Bunda çok derin anlamlar bulunur. İnsan, kendisini yaratanın sureti üzerinedir, “Hakk'ın nüshası”dır ve sırf o yüzden

saygıdeğerdir. Yine İslâmi görüşe göre, insan “eşref-i mahlûkat”tır; yani yaratılmışların en şerefliisidir. Oysa modern edebiyatın insanı ele alış biçimi, İslâm'ın insanı tavsif edişi ile bağdaşmaz. Şakar buna örnek olarak Kafka'yı verir (Şakar, 2017a: 72). *Dönüşüm* romanında, başkahraman Gregor Samsa'nın kendini bir böceğe dönüşmüş olarak bulması, modern edebiyatın “bilinçdışının bulanık derinliklerinde” kendini anlamlandırmaya çalışmasını anlatır ve bu İslâm'ın, insanı eşref-i mahlûkat gören, “Ahsen-i Takvim” üzere yaratıldığını söyleyen perspektifiyle açıkça çatışır. İslâm'da bir insanı kurtarmak, insanlığı kurtarmak iken modern edebiyatta “başkalarının cehennem” olmakla itham edilivermesi Şakar'ın kabullenemeyeceği bir durumdur.

Modernizmle birlikte Batı'da revaç bulan edebiyat anlayışı, kul ve yaratıcı boyutlarını dışlar. Asırlardır belli bir semantik içinde kullanılan kelime ve kavramlar, yeni bir semantik içinde kullanılmaya başlar. İnsan, yükselen yeni değerlerin kulluğuna soyunur. O artık insan teki olarak ele alınır ve birey kavramı doğar. Bu doğrultuda bireyi ve metni merkeze alan bir edebiyat anlayışı ortaya atılır. Şakar bunun sebebinin, yükselen sosyal ve fen bilimlerinin teorileriyle (izafiyet, bilinçaltı vb.) olduğu kadar yaşanan savaşlar ve ruhi tahribatla da ilgili olduğunu düşünür. Batı, anlam yüklediği değerler üzerine buhran yaşamıştır. Bunun neticesinde, Tanrı'yı yeniden bulmak ya da tercih etmek yerine Tanrı'yı terk etmiştir.

Modernizm bağlamında olup bitenler hiç kuşkusuz edebiyatı etkiler. Bu sahada uğraşanlar da artık yeni ölçülere riayet eder. Modern sanatçı, sanat dairesinde kayıtlara bağlı olmayı değil, hür olmayı ister. O yüzden kutsalın koşullarını kabullenmez. Neredeyse sanat yeni bir din, sanatçıysa yeni bir dinin peygamberi olur (Şakar, 2017c: 125). Cemal Şakar modern sanatın serencamını anlatırken bir soysuzlaşma yaşandığına, bunun da modern sanatın kutsalla olan bağını koparmasından kaynaklandığına hükmeder. “Özgürlük Kaybı” başlıklı denemesinde şunları söyler:

“Gelenen bu noktada özgürlük, sorumluluk almanın, sorumluluklarını yerine getirmenin bir mükâfatı olarak görülmediği gibi tam tersine her türlü ‘bağlanma’ özgürlük önündeki engel olarak değerlendiriliyordu. Her türlü bağdan/bağlanmadan azade bir insan tasavvuru; tabii ki bilkuvve olarak bireyde var olan ‘insan olmak’ müjdesini ve potansiyelini de öldürüyordu. İnsan olmak derekesinden gittikçe uzaklaşan birey için belirleyici tek güdü olarak heva ve heves kalıyordu. Bundan dolayı sanatta cinselliğin, pornografinin baskın unsur olarak öne çıkmasının aynı dönemlere denk gelmesi tesadüf değildir. Yine mahremin ihlali ve bir iç dökme olarak başkalarıyla paylaşılması tabuları yıkmak, sanatçıyı sınırlayan otosansürü kaldırmak adı altında meşrulaşıyordu.” (Şakar, 2017b: 125-126)

Yazarın özellikle vurgulamak istediği için imleyerek kullandığı “bağlanma” kavramı, onun da takip ettiği isimlerden olan Nuri Pakdil’i hatıra getirir. Pakdil, bağlanma ifadesine özel bir önem verir. Hatta *Biat I*’de, sanatın mukaddes olana bağlanması gerektiğini savunur ve aslında, kutsala bağlanan sanatçının tam manasıyla özgür olabileceğini ifade eder. Bu bağlanmayı da biat kelimesiyle anlatır. Denemelerini bir araya getirdiği kitaplara *Biat* adını vermesi de bu sebeptendir. “Mutlak Öğreti”ye biat etmeyen sanatçı, kendini özgür sansa da gerçekte öyle değildir. Biat etmeyen sanat ise konformizme teslim olur. Biat aslında sanatı asli mecrasına çeker, ona hakiki anlamını verir. Kutsalla irtibatını koparan sanat, yörüngesinden çıkar (Pakdil, 2014: 12).

Şakar’ın bu görüşleri paylaştığı açıktır. Nitekim yukarıdaki metin de buna işaret eder. Ayrıca “Bir Mamül Olarak Sanat” denemesinde, *“Kur’an, insanı sürekli olarak Allah’ın yasalarına çağırmaktadır; insan, kendini Allah’a bağladıkça, diğer ‘birçok rab’lere karşı özgürleşecektir. Batı’nın insanın yüzünü Tanrıdan yana değil de kendine döndürdükçe özgürleşeceğine dair vaatlerine karşın; Kur’an sürekli olarak insanın yüzünü Allah’a dönmesini; O’na döndükçe insanın şerefli bir varlık olacağını; ancak böylelikle izzet sahibi olacağını vazeder... Görüleceği üzere bu bağlamda problem, sanatın özerkliği/özgürleşmesi değil, insanın, sanatçının*

özgürleşmesidir... Sanatçı kendini ya sınırsız özgürlük taleplerinin baş döndürücü rüzgârlarına bırakacaktır ya da Allah'la yaptığı misaka bağlı kalacaktır. Zaten geriye dönüp bakıldığında, Müslümanların bu şekilde bir özgürleşme problemini tartışmadıkları görülecektir.” diyerek Pakdil ile aynı çizgi üstünde olduklarını teyit eder (Şakar, 2017a: 87-88).

Tüm bunların yanı sıra, Şakar, ortaya koyduğu ürünleri ahiret azığı gibi değerlendiren bir bakış açısı geliştirmiştir. Bir söyleşisinde, hikâyelerini merkeze koyarak söyledikleri, onun bu bakış açısını gayet net biçimde anlamaya yarar:

“...yazarken gözettiğim ilkeler, dünya görüşümün belirledikleridir. Güzel, iyi, doğru, ahlâkî olan yayılsın; çirkin, kötü, yanlış, gayr-i ahlâkî olan da örtülsün, gizlensin, toplumun katmanlarına yayılmasın; öykülerim de bu amaca hizmet etsin isterim. Bunu başarabilirsem sevap kazanacağımı; aksi halde günaha düşer olacağımı düşünüyorum.” (Şakar, 2017d: 458)

Sanatçının anlayışına göre modern sanat estetiği, İslâm sanat estetiği ile uyuşmaz. Modern sanat, gelenekle çatışır. Modernizmle gelenek arasında, doğaları gereği bir gerilim mevcuttur. Yazar, bir asrı geçen bu gerilim ve çatışma hâlinin neticesinde, modernizmin üstünlüğünü kabul ettirdiği kanaatindedir. Öyle ki artık dinî hassasiyetleri olan sanatçılar dahi selefleri gibi salt iyi, güzel ve doğru olanı yazamamakta; kaleme aldıkları hikâyeye ve romanlar hep bir dağılma, parçalanma tedirginliğini içermektedir. Müslümanın amentüsünde olmayan trajediye, yazdığı eserlerde çok sık rastlanılmaktadır. Savrulma, bölünme, kaygı, sanatçıyı acının girdabına sürükler. Böylece selefî iyi, güzel ve doğrusu yerine; halefî ortaya koyduğu ürünlerde kötü, çirkin ve yanlış öne çıkar. Modern sanat zaten kutsalla bağı kopardığından içine çok rahat şekilde lüzumsuz, fena, zararlı girebilmektedir. Üstelik bunu men etmek bir tarafa, söz konusu durum meşruiyete oturtulmaktadır. Büyük bir zihniyet deformasyonu

yaşanmıştır. O yüzden modernizm içinde geleneksel sanatların bile ortaya koyduğu eserler “saf” olamamaktadır. Varılan noktada, geleneksel sanatlar modern sanatla imtizaca bakar ya da doğrudan onun kulvarından ilerleyerek İslâm estetiğinde olmayan *mimesise* dayalı ürünler meydana getirir (Şakar, 2017c: 14-15).

Şakar modernizmin galebe çaldığı bu duruma hayıflanır. Hatta bir hikâye yazarı olarak hikâye temelinde meseleyi ele aldığı bir yazısında, şu görüşünü paylaşır:

“Öykücülüğümüz açısından baktığımızda hastalık bir yanda tedavi bir yandaydı; şimdi yapılması gereken senteze ulaşmaktı. Aslında senteze ulaşmak değil, özcü yaklaşımlar nedeniyle modernite tümünden reddedilip yerine gelenek ikame edilmeliydi.” (Şakar, 2019: 145)

Dini hassasiyetleri olan sanatçı grubunu “İslâmcı sanatçı”lar olarak gören Şakar, kendisini de bu grubun içinde kabul eder. Dahası, Şakar, açık bir dille “siyasal İslâmcı” bir görüşe sahip olduğunu dile getirir (Kayaoğlu, 2018: 206). O yüzden kendisiyle müşterek kaygıları olup hikâye sahasında kalem oynatanları da “İslâmcı öykücü”ler olarak nitelendirir. Bu sanatçıların üretim havzası bellidir. “İslâmcı öykü”, modernizm karşısında zamanla karakteristik bazı tutumlar geliştirmiştir. Şakar birkaç maddede bunları sıralar. “İslâmcı öykü” modernizm-gelenek çatışması içerir. Bariz şekilde gelenekten yanadır. Buna rağmen biçim olarak gelenekten uzak kalmıştır. Mesaj kaygısı taşımaz; zira modern öyküde mesaj, eseri zayıflatan bir unsur olarak düşünülür. Her ne kadar gelenekten yana gibi görünse de doğası itibarıyla modernizmin özellikleriyle şekillenmiştir. Aktüalite “İslâmcı öykü”nün ilgi alanının dışındadır (Şakar, 2019: 42-47). Şakar, söylediklerinin genelleme içerdiğini bildirirse de bunların “İslâmcı öykü”nün genel karakteristiği olduğunda kararlıdır. Bugün artık “İslâmcı öykü”nün kendine meşru bir saha açtığını ve birkaç iyi “İslâmcı öykücü”nün olduğunu düşünür. Ona göre zaten önemli olan da “bu üç-beş kişi”nin çıkmasıdır. Bunları dile getirirken, “İslâmcı sanat”ın modernizmin koşullarıyla şekillendiği

gerçeğini yadsımaz. “İslâmcı sanatçı”ların modern koşulları benimseyen diğer sanatçılara nazaran azlığı ise konunun bir başka tarafıdır. Mamafih söz konusu durumu içine sindiremediği satırlarından sezilir.

O, Batılı paradigma bağlamından sanatı konumlandırmanın sıhhatli olmadığı kanaatindedir. Modern zamanların yaygın anlayışına göre sanat ya toplum içindir ya da salt sanat içindir. Oysa bunun arkasında yine Batılı fikir mekanizması vardır. Batı’da sanayileşme süreciyle birlikte toplumsal sınıflar doğmuştur. Sanatın toplum için olduğunu söyleyenler, Batı’nın sınıf ayrımına göre konuşmaktadır. Sanatın sanat için olduğunu söyleyenler ise liberal dünya görüşünü savunanlardır (Şakar, 2017a: 86-87). Yazar modern sanatın her halükarda angaje bir sanat olduğu fikrini öne sürer.

Çağın koşullarından ötürü yaşanan değişimden nasibini alan sanat, sanatçıya da dayatmalarda bulunur. Müslüman sanatçı ya modern sanatın boyunduruğuna girecek ya da kendine özgü bir yol tayin edecektir. Onun yeni paradigmanın kodlarıyla üretmesi, gelenekten sapmasına yol açacak ve tutarsızlaşmasına neden olacaktır. Bu noktada Şakar, çözümün nasıl olacağı üstüne düşünür. Modern sanatın karşısına anlamlı bir alternatif koymak için yeni bir sanat ve edebiyat dili meydana getirmenin şart olduğunu öngörür. Maksudı büsbütün bir değişim değildir. Geçmiş ve temsil değeri olmayan bir dil inşa etmenin faydasız olacağı aşîkârdır. Oluşturulacak dil, “adaleti, ahlakı ve bilgiyi” önemsemeli, onları ön plana almalıdır. Nitekim dünya ancak bu şekilde değişebilir. Ayrıca kurulacak olan dilin sadece estetik kaidelerle sınırlı kalmayacağı bilinmelidir. Hem hakikati yansıtan bir estetik paradigma hem de davranışlarla bu paradigmanın oturduğu bir zemin meydana getirilmelidir (Şakar, 2017c: 98-99). Sergilenen tavırlar ve kullanılan dil uyum arz ederse; ancak buradan yola çıkılarak yeni bir sanat dünyası inşa edilebilir.

Şakar'ın esaslı bir teklif sunduğu düşünülebilir. O, hikmet odaklı bir dil ve sanat dünyası kurmaktan bahseder. Bunun için de Müslüman aydınlar kendi kavramlarını oluşturmalıdır. Yeni bir terminoloji ortaya konmalıdır. Bunlar elbette çok ciddi meselelerdir. Zamana yayılacak bir çalışma ve kendinden beslenilecek bir entelektüel birikim icap eder. Batılı paradigmanın, modern sanatın arka planında, asırlar boyunca yaşanmış tecrübeler yatar. Kültürel, sosyal, ilmî birikim nihayetinde Batı, kendi anlayışını sisteme dökmüştür. Görme, algılama, üretim biçimleri; tüketim alışkanlıkları; sorunlar karşısında geliştirdiği çözümler hep kendi zihniyet kalıplarından doğmuştur. Müslüman sanatçıların da insana ve eşyaya Batı perspektifinden bakmak yerine, kendi sosyopolitik ve kültürel dinamikleri perspektifinden bakması isabetli olacaktır. Yazarın işaret ettiği bu mesele, son iki asırdır yaşanan kültürel ikilemin de kökenine ışık tutar.

O, Batı'nın açtığı kulvarda koşmanın faydasızlığını anlatır. Başka bir yol bulmanın lüzumunu vurgular. Yeni dil, yeni tasavvurlar; dayatılan kavramlarla, ikame bir zihniyetle olmaz. İthal düşünme tarzları sağlıklı sonuçlara ulaştırmaz. Henüz yabancılaştırma kavramına bile yerli bir teklif sunulamıyorsa, Müslüman aydın ya Batılı gibi düşünmekte bir beis görmemekte ya da böyle bir sorunun olmadığını varsaymaktadır. Fikirlerini bu şekilde açıklayan yazar, durumdan şikâyetçidir. Yabancılaştırma kavramı üzerinden görüşlerini açıklamayı sürdürerek söz konusu kavramı kendi açısından yorumlar. Ona göre yabancılaştırma bu topraklarda hep bir “iman problemi” olarak telakki edilmiştir. Klasik sorunlara ve klasik kaynaklara yüzünü dönmek, yabancı kavramlara yerli teklifler getirmeyi kolaylaştırır (Şakar, 2017b: 40). Tarih ve kültür tecrübelerinden yararlanmalıdır. Bu doğrultuda yabancılaştırmanın modern bir sorun olmadığı; bilakis geçmişten bugüne, değişik zamanlarda tekerrür eden bir sorun olduğu sonucu çıkar. Dolayısıyla böyle bir sorunun “bize ait” sözcük dağarcığında olmayan yabancılaştırma ile ifadesi, aslında, ikame bir zihinle düşünüldüğünü

gösterir. Yazarın itirazı bunadır. Hem kendi sorunlarımız üstünden düşünölmeli hem de kendi kelimelerimizle kavramlaştırma yapılmalıdır. “Kutlu simgeler üretmek”, “yabancılaşmanın zevali” olacaktır. Toplumsal kodlardan beslenen bir simgeleştirmeye yönelmelidir. Modern olanı sorgulamak ve ona durmadan “Neden?” sorusunu sormak, alışlageldik kalıpları yıkacaktır. Hikmet, kaybolanın keşfiyle başlar. Şakar, modern sanatın hikmetle, kutsalla bağlarını kurmak zorunda olduğu kanaatindedir. Müslüman sanatçı tezleri, ölçüleri, kültürel havzasıyla devreye girmeli ve gereken bağları kurmalıdır. Yoksa tasvip edilmeyen bir estetiğin içine hapsolması mukadderdir.

“Muhayyile Sınırı” başlıklı denemesinde, sanatçının, ait olduğu kültür dünyasına özeleştirici getirdiğı ve yukarıda dile getirilenler çerçevesinde, makul bir teklifte bulunduğu müşahede edilir. Mütedeyyin kesimlerin sanata olumsuz yaklaşımlar sergilediğini çeşitli örneklerle aktaran yazar, dışlayıcı ve sorunları görmezden gelen tavırların çözüm olmadığını kaydeder. Söyledikleri mühimdir:

“Müzik; ruha heva ve hevesler üfler, bir de işin içinde kadın sesi varsa zinhar haramdır. Resim ve heykelde, suret-put ilişkisi vardır. Sinema zaten mahremın yıkılmasıdır. Edebiyat başta görme, duyma, koku alma gibi duyumlara ‘seslenmediğı’ için aralarında en şanslı olanıdır; ama edipler tasvir ya da imge marifetiyle insanlarda kimi nefsanî uyanışlara sebebiyet vermektedirler. Sanat/edebiyata yaklaşım böyle olunca, aslında iki büyük cürüm işlenmektedir. Birincisi, Müslümanları, cinsellik eşiğı alabildiğıne düşük insanlar olarak algılamak. İkincisi, zımnen, Müslüman sanatçıların eserlerinde yeteri kadar İslâmî hassasiyet göstermediklerini söylemek.” (Şakar, 2017c: 101-102).

Sürekli sanatçıya ve esere suç yükleyen bir yaklaşımı kabul etmeyen Şakar, okurun kendisini gözden geçirmesini salık verir. Kur’an merkezli olan “Yusuf Sınırı” dediğı bir teklifi öne sürer. Hz Yusuf kıssasından mülhem geliştirilmiş teklife göre, mahremle mesafe gözetilmelidir. Eğer okunan metinde mesafe varken okuyan yokmuş

gibi davranıyorsa, o noktada, okur kendi kalbindekini sanatçıya, eserine mal etmiş olur. Bozuk bir kalbin vebali ise sanata yüklenemez. Şakar muhayyile ve algı eşiğinin anlam ve önemine dikkat çeker. Mütedeyyin kesimlerin sanata yaklaşım biçimlerinin aktardığı şekilde devam etmesi hâlinde ne yaşanılan çağı kavrayıp yakalayabilecekleri ne de ortaya bir sanat eseri ve anlayışı koyabilecekleri bildirilir. Ona göre edebiyat, modern hayatla başa çıkmanın pedagojik yolu olabilir. Dinî hassasiyet taşıyanlar da sanatın bu imkânından yararlanmayı bilmelidir. Yazar söyleşilerinde de bu fikirlerini vurgular: Ahlak, sanat, felsefe ve dinî düşüncede üretim olmadığı gerçeğiyle yüzleşmelidir. Müslümanlar modern dünyanın baskın olduğu alanlarda söz sahibi değildir. Şakar mensubu olduğu kültür âleminde dair özeleştirir yapar:

“Genel anlamda bugünkü dinî düşüncede sanat, -özellikle resim, müzik, heykel, sinema- ve felsefe neredeyse haramdır. İlahiyat fakültelerinden felsefeyi kaldırmayı daha dün tartıştık. Yani felsefeyi ve sanatı biz terk ettik... Müslüman cemaatlerin sanat/edebiyat konusunda kafası çok karışık. Heykelden müziğe, sinemadan tiyatroya birçok alan, sadece fikhın argümanlarıyla değerlendirildiği için helal-haram arasına sıkışıp kaldı. Oysa tartışma, sanatın/edebiyatın argümanlarıyla ve onun diliyle yapılmalıdır.” (Şakar, 2017d: 231-240)

Mamafih Şakar, bu doğrultudaki eleştirilerini son deneme kitabında da sürdürür. Ali Şeriatî'nin *Sanat* adlı kitabından yola çıkarak, Müslümanların, estetik bilimini, ciddi bir mesele olarak telakki etmediğini söyler. Bu disiplini kurma gereğini hissetmeyişin nedenini de geleneksel toplumda yaşamakta bulur (Şakar, 2020: 80). Geleneğin din olduğu, güzelin iyide olduğu anlayışının yattığı bir toplum düzeninde; çirkinde meyledilmeyeceği inancı, estetiğin bağımsız bir disiplin hâlini alamayışının sebebidir. Şakar, Müslümanların estetik kavramıyla, modernizmle beraber karşılaştığı görüşündedir; çünkü modernizm dini tahrip etmiş; dolayısıyla geleneksel değerler de zarar görmüştür. Geleneksel yapıda hiçbir kavram hayatın dışında ve ondan bağımsız değilken; estetik kavramı, sanat-hayat ayrımıyla baş

göstermiş; üstelik ahlaktan ve güzellikten bağımsız bir alan olarak doğmuştur. Geleneksel yapı, din merkezlidir. O yüzden her kavram yine onunla beraber düşünülür. Hâlbuki modernizmle birlikte toplumdaki anlayış, algılayış mutabakatı bozulmuştur. Sanat, bilim, estetik dinin dışında müstakil alanlar olarak ele alınmaya başlanır. İslâm toplumunda sanat, Allah'ı tanımak olarak düşünölmüşken artık sanatın kendi başına bir âlem olarak kabulöyle büyük bir değışim yaşanmıştır. Müslöman sanatçının travması aslında karşılaşılan yeni değler ve kabuller nedeniyledir. Estetik ise bu işin küçük bir parçasıdır. Şakar, esasen çok daha ciddi ve kapsamlı meselelerin yaşandığına müdriktir.

Şakar, Batı'dan gelen sanata mistisizm kıyafetini giydirerek "İslâm sanatı" ortaya koymanın yaygın bir çaba olduğunu kaydeder. Bunu da eleştirir. Üstelik bu çaba sembolik yönler taşıması itibarıyla sakıncalıdır: *"Bu bağlamda sanatın yaratılmış olanlarla kurduğı temsili, imai ilişkinin de nesnel boyutları vardır. Bu nedenle alabildiğine sembolizm ve eşyadan bağımsız bir soyutlama İslâm sanatının ruhuna aykırıdır. Çünkü bağılı olduğu Hakikatle bağı kopan sembol her zaman simgelediğinin yerine geçmeye meyyaldır."* (Şakar, 2020: 89). *"Sanat asla bir başına hedef, gaye değildir; bir sözün, bir mesajın iletilmesinde vasıtaadır."* diyen Şakar, açıkça, sanatı amaç değil, araç olarak gördüğünü ifade eder ve modernizmin getirdiğı sembolizmin özden uzak düşme riski taşıdığına dikkat çeker (Şakar, 2020: 93). Ona göre asıl olan, özün nakledilmesidir. Modern sanat ilahi özü gözetmez. Salt estetik, salt sembolizm gibi fikirler, geleneksel yapıda Tanrı ile insan arasına giren perdelerdir. Şakar bunu reddeder.

Sanatçıya göre İslâm sanatı, modern çağa belli cephelerden tepki gösterir. Şakar, roman ve öykü üstünden modernizme karşı gelişen iki refleks olduğunu tespit eder. Müslöman sanatçının modern hayatın kötölükleri yok sayması ve eserlerinde bunları konu etmemesi gösterilen ilk reflekstir. İkincisi ise çağa direnmek ve onunla

hesaplaşmaktır. Sözünü bu yolda sarf etmektir (Şakar, 2017c: 17). Şakar'ın kendi hikâyelerinde bu iki refleksi tespit etmek mümkündür.

Genel olarak değerlendirildiği takdirde, Cemal Şakar'ın modern sanatın handikaplarından rahatsızlık duyduğu ve bunu aşmak için bir gayret içinde olduğu gözlemlenir. O da aynı kaygıları paylaşan sanatçılar gibi modern sanatın doğasını ortaya çıkaran tespitlerde bulunur. Bunların hatırı sayılır bir kısmının önceden beri dile getirilen hususlar olduğu belirtilmelidir. Farklı deneme kitaplarında tekrarlanan tespitlerin, okuyucunun ufkunu açan bir tarafı yoktur. Bununla beraber kendini ait hissettiği kültür dünyasına eleştirel bakabilmesi, onun farkını ve özgünlüğünü verir. Şakar'ın sorunların çözümüne yönelik sunduğu teklifler sınırlı olsa da somut ve anlaşılabilir olması itibarıyla bunlar, kayda değerdir. Sorunların kökenine inme gayreti ve samimi arayışları Türk sanat ve edebiyatı adına umut verir. Şakar'ın bu husustaki ciddiyetine binaen, gelecek yıllarda, çözüme yoğunlaşan ve görüşlerine açılım kazandıracak denemeler kaleme alacağı tahmin edilebilir.

Sonuç

Cemal Şakar'ın sanatını incelemek isteyenlerin, işe, onun denemelerinden başlaması uygun olur; çünkü sanatının dayandığı temel görüşler en açık hâliyle denemelerinde bulunur. Dolayısıyla deneme eserleri, Şakar'ın sanatını kavramak için anahtar kıymetindedir. Ayrıca yazarın okuma atlasını tespit etmek, referanslarını nasıl tayin ettiğini bulmak ve hikâyelerinin arkasında yatan fikrî planı anlamak bakımından da denemeleri önem arz eder.

Deneme kitaplarında yer alan yazıların hemen hemen hepsi daha önce muhtelif edebî mahfillerden çıkmış yazılardan oluşur. Bunların sonradan belirli konu başlıkları altında toplanıp bir araya getirilerek kitaplaştırıldığı söylenilmelidir.

Cemal Şakar, denemelerinde “edebiyatın doğası” etrafında durur. Çeşitli kavramlar ve son iki asrın aydınlarının üzerinde durduğu bazı temel meseleler onun da gündemidir. Sanatın insanla ve kutsal olanla münasebeti, modern sanatın sorunları, genel itibarıyla denemelerindeki en belirgin hatlardır. Kimlik ve yabancılaşma gibi konuları bu çerçevede ele alıp işler. Hikâyelerindeki teorik temeli de denemeleriyle atar. *Yazının Gizledikleri* ve *Satır Arasındaki Anlam* hariç, diğer deneme kitaplarında daima edebiyatın mahiyeti, teorik kısmı hakkında kalem oynatır ve konuyu mutlaka modernizmle ilişkili kılar. Bahsedilen iki kitap ise inceleme yanının belirginliği dolayısıyla deneme-inceleme şeklinde nitelenebilir. Şakar, modernizmi, daha ziyade sonuçları bağlamında ele alır. Onu doğuran koşullara o kadar yoğunlaşmaz. Modernizm sonrasında Doğu’nun ve Batı’nın nasıl şekillendiğiyle daha çok ilgilidir. Bunu da özellikle sanat sahasına münhasır biçimde işler. Hikâyeci olması sebebiyle modernizmin bu sahada yol açtığı gelişmelere özel bir ilgisi vardır. O, kendini dini hassasiyetleri olan biri olarak “İslâmcı sanatçı” olarak görür. “İslâmcı öykücü” dediği bir grubun içinde olduğunu denemelerinde açıkça yazar. Şakar’ın genel anlamda sanata, daha dar bir anlamda ise kendi sanatına getirdiği ideolojik yorum/yaklaşım barizdir. Bu yüzden yazdıklarında kendiliğinden kutup başları oluşur. Modern sanat, bir kutup başı iken kutsal yahut geleneksel olan sanat, diğer kutup başını teşkil eder. Seküler anlayış, uhrevi yaklaşımla çatışır. Gelenekle yoğrulmuş mazi, hâlihazırdaki sorunların çözümü için mümbit bir rezervdir. Bu noktada Şakar’ın denemelerinde daima gözetilen ideolojik bir hassasiyet olduğu ve bunun kelime kadrosundan genel edebî tutumuna kadar genişleyen bir açıyla aksettiği belirtilmelidir. Şakar’ın denemelerinde-fikir düzleminde-modern sanatçının karşısında daima Müslüman sanatçı yer alır; ancak o, Müslüman sanatçı demek yerine, özel bir tercihle, sanatçı ya da hikâyeci kelimesinin önüne “İslâmcı” sıfatını getirmekte bir beis görmez. Bu da edebî görüş ve tercihlerindeki ideolojik seçmeciliğine işaret eder. O, aynı şekilde, hikâyeciliğinde de ideolojiyi, daha açık bir

deyişle, İslâmcılığını öne çıkartmış bir sanatçıdır. Hatta ideolojiye yaslanmayan hikâyelerin “sadra şifa olma”dığı kanaatini taşır. Ne var ki Cemal Şakar “İslâmcı sanatçı”ların genel karakteristiğiyle uyuşmayan bazı yönleri sahiptir. Gelenek ve modernizm çatışmasında, mütemadiyen iyiliğin ve huzurun gelenekte olduğu sabit hükmüyle hareket eden sanatçıların zamanla bir tekdüzelik meydana getirdiği fikrindedir. *Edebiyatın Doğası*’nda bu fikri işler. Devamlı alışlageldik kalıplarla sanat icrasında bulunmak, “İslâmcı sanatçı”nın konformizme düşmesi riskini taşır. Şakar, kendisinin de içinde olduğu kesimin devamlı maziye yönelip bir türlü günümüze gelemeyişine tepki duyar. Bu ısrarlı aktüelden uzak duruş tavrını anlamlı bulmadığı hem denemelerinde yazdıklarından hem de hikâyelerinde işlediği aktüel konulardan anlaşılır. Mamafih tartışılması ve sonuca bağlanması gereken sorunlar da günümüzdedir. Şakar, “İslâmcı sanatçı”lar arasından yüzünü bugüne dönerek, sanat zemininde İslâm tarihini, geleneği hatta mütedeyyin okur kesimlerini pek de üstü örtülü olmayan bir şekilde sorgulaması itibarıyla da ayrılır².

² Şakar’ın İslâm sanat geleneğini, muhafazakâr zihin evrenini sorgulayan bir yazısında, “İslâmcı sanatçı”ların pek sergilemediği bir çıkışı yapması da buna ayrı bir örnek olarak verilebilir. Şakar İslâm’daki suret yasağını sorgular ve bunun aslının olup olmadığı konusundaki tereddütlerini açıkça dile getirir: “Biz suret yasağı vardır, tasvir yasağı, temsil yasağı vardır diyoruz ama geleneksel formları hiç kimse sorgulamıyor.” diyen Şakar aynı zamanda, sanat ve din söz konusu olduğunda çok katı tutum takınan bir kesimin şiddetine maruz kalmaktan da çekindiğini şu sözlerle kaydeder: “Bu şartlar altında bir sanatçı olarak ben mesela öykü yazarken elim ayağım titriyor. Aman Allah’ım yanlış bir şey yaparım da beni de öldürürler diye.” Ayrıca gülün bir imge olarak Peygamberle özdeşleşmesinin de putlaşma olduğunu söylemesi, bir başka sıra dışı yorumudur. Bunun çok tehlikeli bir sembolizm yüklemesi olduğu fikrindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şakar, 2018: 83-89.

Bir söyleşisinde ise İslâmi kesimin hiç çile çekmeden kolaylıkla tasavvufun simge dünyasını talan edebildiğini söyler. Mensubu olduğu camiayı da eleştirilerinden muaf tutmaz. Bir hoyratlık gözlemlediğini ve durumdan rahatsızlık duyduğunu açıklar.

Bugünün sanatında Müslüman sanatçıların neler yapması gerektiği fikirleri, Müslüman okurun sanata yaklaşımına dair hissettiği kaygılar, Müslümanca bir sanat-kültür paradigmasının oluşturulması arzusu Şakar'ın denemelerini yazma sebepleri olarak gösterilebilir. Bu husus, denemelerinde yöneldiği sanat ve edebiyat konulu yerli ve yabancı teorik kaynakların zikredilişini de açıklamaktadır. Bu vesileyle Şakar'ın eserlerinde, okuma atlasını belli eden kişi ve kitap isimlerine de değinmek mümkündür. Öncelikle Kur'an ayetleri, hadisler olmak üzere İbni Arabî'nin "Füsusul Hikem"i, "İlme'l Huruf'u, Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"i, Mevlana, Şebüsterî, Niyazi Mısırî, Muhammed Esed, Ebul Ala Âfîfî, Seyyid Hüseyin Nasr, Ali Şeriatî, Elmalılı Hamdi Yazır, Ferüdüddin-i Attar, Mehmet Zihni Efendi'nin Nimet-i İslâm'ı, edebiyat dünyasından ise Necip Fazıl, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, İsmet, Özel, Sait Faik, Memduh Şevket, Oğuz Atay, Ramazan Dikmen, Sevim Burak, Nurdan Gürbilek, Rasim Özdenören, Mustafa Kutlu, Necip Tosun, Akşit Göktürk, Yıldız Ecevit; yabancı düşünür ve sanatçılardan Terry Eagleton, Izutsu, Bauman, Calvino, Baudrillard, Adonis, John Berger, Fredric Jameson, William Chittick, Edward Said, Zygmunt Bauman bunların başlıcalarıdır.

Şakar, modern sanatın açmazlarına karşı çıkış bulmak istediğinden, isabetli bir şekilde, konuyu önce teorik zemine oturtmanın önemli olduğunu fark etmiştir. Terim bulma, kavramlaştırma, terminoloji kurma yoluyla Müslüman aydın ve sanatçıların entelektüel bir kültürel vasatı meydana getireceğini düşünür. Bu fikri makul ve önemlidir. Müslüman sanatçının kendine ait bir dili, İslâm sanatının çağa cevap veren bir terminolojisi olmalıdır. Sırf bu yüzden "İslâmcı öykücü" gördüğü, Rasim Özdenören'in kavramlaştırma meselesinde söylediklerini önemser ve denemelerinde ona yer verir. Kendisi de bu

(Dile Kolay, s. 426) Tüm bunlar Şakar'ın İslâmcı kanadın genel tutumuna ve ezberlerine karşı çıkan yanına verilecek çarpıcı misallerdir.

doğrultuda bir arayış çabası sergiler. Ne var ki “İslâmcı sanatçı”ların henüz bu doğrultuda sistemli bir yapı inşa ettiklerini, somut ve herkesçe kabul gören bir paradigma geliştirdiklerini söylemek mümkün değildir. Hikmet üstüne bina edilecek dilin, terminolojinin nasıl bir sisteme oturtulacağı, ne şekilde yürütülüp geliştirileceği hakkında somut öneriler Şakar’ın yazdıklarında da yoktur. O, Müslümanların, yüzünü klasik kaynaklara dönmesi gerektiğini ve terminolojinin oradan doğacağını söylemenin dışında herhangi bir çıkış yolu bulamaz. Şakar gibi düşünen -ve yaklaşık elli yıldır edebiyat sahnesinde boy gösteren pek çok meşhur ismin de içinde olduğu- İslâmcı kanadın bu şekilde ileri sürdüğü birkaç teklif de zaten bahsedilen katmanlı sorun karşısında cılız çözüm teklifleri olarak kalmaktadır. Hâlbuki bahsedilen sorunu aşmak için çok boyutlu ve sürdürülebilir planlar üretilmeli, devamlı surette alternatifler araştırılmalıdır. Bu meselenin çok daha yoğun mesai ve sıhhatli bir tartışma ortamı istediği aşîkârdır. Bununla beraber Şakar’ın fark ettiği, modernizmle beraber karşılaşılan problemler, hakikaten büyük, kapsamlı ve derindir. Bunları aşmak, problemlere çözüm yolu bulmak bireysel çabalarla üstesinden gelinecek işler de değildir. Şakar’ın sanat düzleminde dikkat çektiği ancak hayatın tamamını kuşatan genel meselelerin çözümü hiç kuşkusuz nesillerin gayreti ile olacaktır. Cemal Şakar’ın denemelerini de bu yolda verilen samimi ancak mütevazı kültür ve sanat ürünleri olarak değerlendirmek icap eder.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Bulut, S. (2019). *Cemal Şakar’ın öykülerinde yapı ve tema*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Kayaoğlu, İ. (2018). *Birey ve toplum ilişkisi ekseninde Cemal Şakar'ın hikâyeleri ve hikâyeciliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakdil, N. (2014). *Biat I*. Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Şakar, C. (2010). *Yazının gizledikleri*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2015). *Yazı bilinci*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2017a). *Edebiyatın sırça kulesi*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2017b). *İmge, gerçeklik ve kültür*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2017c). *Edebiyat ne söyler*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2017d). *Dile kolay*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2018). Hz. Peygamber'i sanatla anlatamamak. S. Akdeniz, T. Avcı (Ed.), *Hz. Peygamber'i sanatla anlatmak içinde* (83-89. ss.). *Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Sakarya Kitaplığı*.
- Şakar, C. (2019). *Edebiyatın doğası*. İz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2020). *Satır arasındaki anlam*. İz Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Essay is a very suitable genre for artists, writers and intellectuals to convey their ideas to large masses. There are important writers in Turkish literature with their essays. Cemal Şakar, who stands out with his storytelling after 1980, is also a name that attracts attention with his recent essays. Şakar's essays are quite numerous. Şakar's essays give the intellectual ground on which his stories are based. It is possible to determine the basic principles of his art from his experiments. In addition, the world view of the artist is clarified through his experiments. In short, it is important to consider Şakar's essays in order to grasp the mind universe and to have an idea about its literary efficiency. The essays generally focus on the nature and characteristics of literature. The stated are essentially the provisions made by Şakar as a result of his readings and experiences. While reading them, it is understood which sources the artist used. The intellectuals and artists he read and the views he was influenced by will be evident. Examining Şakar's essays also contributes to the understanding of the artist's intellectual theme by readers and literary researchers. The compatibility of his storytelling, which constitutes the other aspect of his artist, with his views in his essays is noticed. The essays of Şakar, explaining what he wanted to do with his art, are also valuable in terms of the course he regards as "Islamic art". In his writings, it is seen that the "Islamic artist" is concerned with the difficulties and searches of the "Islamist story". The relation of art with the sacred, modern art and especially the issues of the story field are the subjects that he mostly covered in his essays. What are the problems caused by modernism in the field of art and what should be done by Muslim artists to overcome these problems, are the issues that Şakar emphasizes in these essays. In this article, by going through the experiments of Cemal Şakar, information about his understanding of art and its ideological side is presented, as well as the contributions of his intellectual acquis to the literary public and more generally to the "Islamic artist" environment in which he is included. The conclusions reached are that he interprets art with his own ideological plane and seeks harmony between his ideas and the art he puts forward. He also draws attention to the dilemmas of modern art. It invites Muslim intellectuals and artists to be partners in the solutions they seek, on issues they consider disturbing by modern art. Cemal Şakar's essays try to make people who are interested in culture, art and especially literature think within the triangle of modernism, literature and ideology. If evaluated in general, it is observed that Cemal Şakar is uncomfortable with the handicaps of modern art and is in an effort to overcome this. Like the artists who share the same concerns, he makes determinations that reveal the nature of modern art. It should be noted that a considerable part of these are issues that have been raised before. Repeated determinations in different essay books do not open the

reader's horizons. Along with this, being able to look critically at the world of culture, which he feels to belong to, gives his distinction and originality. Although Şakar's proposals for the solution of the problems are limited, they are noteworthy as they are concrete and understandable. His efforts to get to the root of the problems and his sincere searches give hope for Turkish art and literature. Due to the seriousness of Şakar on this matter, it can be predicted that in the coming years, he will write essays that will focus on the solution and bring an expansion to his views.

Özkan, H. (2021). Desperate lovers versus tyrant beloveds: The master-slave analogy in the poems of John Keats and Felicia Hemans. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 22(40), 125-152.

DOI: 10.21550/sosbilder.781469
Research Article / Araştırma Makalesi

DESPERATE LOVERS VERSUS TYRANT BELOVEDS: THE MASTER-SLAVE ANALOGY IN THE POEMS OF JOHN KEATS AND FELICIA HEMANS

Hediye ÖZKAN*

Sending Date / Gönderim Tarihi: 17 August / Ağustos 2020

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 17 November / Kasım 2020

ABSTRACT

Although love of nature as a source of inspiration is one of the primary themes in Romantic period, romantic love, which conveys the passion, pleasure, or the pain of love, often appears as a common theme in Romantic poetry. Romantic poetry becomes as a fertile space where some of the poets explore romantic love as a powerful, intense, and irresistible emotion that gives pain and melancholy rather than pleasure and happiness. I argue that the uneasy relationship between the lovers and beloveds in Romantic poetry, particularly in poems of John Keats and Felicia Hemans parallels with a long-lasting theme, the pain of love, depicted through the sultan-servant or master-slave analogy in Ottoman Divan poetry. Discussing the function of master-slave analogy in Ottoman Divan poetry and theorizing love within philosophical and scientific contexts with the ideas of Ficino and Hegel, this paper examines how Keats and Hemans employ this analogy in their poems and explore the pain of love to demonstrate the power dynamics between the lovers and beloveds.

Key words: romantic poetry, Divan poetry, love, John Keats, Felicia Hemans

* Lecturer Dr., Aksaray University Faculty of Arts and Sciences Department of Western Languages and Literature Department of English Language and Literature, AKSARAY / TÜRKİYE, hediyeozkan@aksaray.edu.tr

Umutsuz Âşıklara Karşı Zalim Maşuklar: John Keats ve Felicia Hemans'ın Şiirlerindeki Efendi-Köle Benzetmesi

ÖZET

İlham kaynağı olarak tabiata duyulan aşk Romantik dönemin ana temalarından biri olsa da, sevgiliye duyulan aşk, tutkuyu hazzı ve aşk acısını ileten Romantik şiirde oldukça sık rastlanan tematik bir öğedir. Romantik şiir bazı şairlerin sevgiliye duyulan aşkı haz ve mutluluk yerine melankoli ve acı veren güçlü, yoğun ve karşı konulamaz bir his olarak ele aldıkları verimli bir alan oluşturmaktadır. Özellikle John Keats ve Felicia Hemans'ın şiirlerindeki âşık ve maşuk arasındaki huzursuz ilişki, Osmanlı Divan şiirinde sultan-kul ya da efendi-köle benzetmesi ile resmedilen aşk acısı teması ile benzerlik göstermektedir. Divan şiirindeki efendi-köle benzetmesini tartışan ve Ficino ve Hegel'in aşk üzerine düşüncelerini filozofik ve bilimsel çerçeveler içinde ele alan bu çalışma, Keats ve Hemans'ın âşık ve maşuk arasındaki güç dinamiğini göstermek için bu benzetmeyi ve aşk acısını şiirleriyle bütünleştirdiklerini inceler.

Anahtar kelimeler: romantik şiir, Divan şiiri, aşk, John Keats, Felicia Hemans

Introduction

Although love of nature as a source of inspiration is one of the primary themes in Romantic period, romantic love, which conveys the passion, pleasure, or the pain of love, often appears as a common theme in Romantic poetry. Driven by the feeling of love based on personal experiences or observations, William Wordsworth describes love in “Strange Fits of Passion Have I Known” as a secret feeling he “will dare to tell, / in Lover’s ear alone, / What once to [him] befell,” (1984: 148) while for Robert Burns, love is a fresh flower and long-lasting feeling depicted in “A Red Red Rose.” Instead of writing her romantic experience, or perhaps employing a woman’s story as a reference to hers, Felicia Hemans narrates an Italian Renaissance sculpture Properzia de’ Rossi’s pain of love through “Properzia Rossi” which is seen a “self-mirroring poem” by critics (Luu, 2014: 49). Similarly, a

less-known female Romantic poet Letitia Elizabeth Landon explores the pain of love in “Love Tormenting the Soul,” looks for the ways of forgetfulness in “Love’s Last Lesson,” and expresses her disappointments in “Revenge.”

Compared to the heartbroken, therefore melancholic female poets who bitterly reproach their lovers/beloveds, male Romantic poets seem relatively enthusiastic to express admiration to the beloveds. In “Bright Star, would I were steadfast as thou art,” John Keats declares his love for Fanny Brawne with whom he was infatuated, while Lord Byron explores not directly love but deep affection and admiration for a woman in “She Walks in Beauty.” Using natural imagery and laws of nature that command connectedness and intermingling, Percy Shelley playfully attempts to seduce the beloved for physical unity in “Love’s Philosophy,” while Samuel Coleridge writes how all feelings are connected to love in “Love” and reveals his admiration for the beloved in “The Presence of Love.”

It is not unusual to see various examples of love poems, epitaphs, and ballads written by Romantic poets since Romantic poetry is defined as “spontaneous overflow of powerful feelings” by Wordsworth in the Preface of *Lyrical Ballads* (1802: 1). Therefore, Romantic poetry becomes a fertile space where some of the poets can examine romantic love as a powerful, intense, and irresistible emotion that gives pain and melancholy rather than pleasure and happiness. I argue that the uneasy relationship between the lovers and beloveds in Romantic poetry, particularly in the poems of John Keats and Felicia Hemans, parallels with a long-lasting theme, pain of love, depicted through sultan-servant or master-slave analogy in Ottoman Divan poetry. Discussing the function of sultan-servant analogy in Ottoman Divan poetry, particularly in rhyming couplets called gazel, I will examine how Keats and Hemans employ this analogy in their poems and explore the pain of love to demonstrate the power dynamics

between the lovers and beloveds. To theorize love within philosophical and psychological framework, I will discuss the ideas of Marsilio Ficino and G. W. F. Hegel on love along with psychologist Robert J. Sternberg's the triangular theory of love and sociologist John Lee's taxonomy of love. This conceptualization of love develops a better understanding about how and why the literary beloveds and lovers act the way they do since the beloveds become dominant and tyrant while the lovers are subordinate, pathetic, needy, and desperate like a slave. Moreover, philosophical approaches and scientific research on love shed more light on the motivations of the literary lovers and beloveds.

Throughout history, philosophers and scientists have strived to theorize and conceptualize the epistemology of love with different definitions classifications, and schemes. Among many, the pioneering German sexologist and physician Richard von Krafft-Ebbing identifies five main varieties of love: true love, sentimental love, platonic love, friendship, and sensual love (Regan, 2016: 3). On the other hand, religious theoretician C. S. Lewis identifies other types of love including *affection*, *friendship*, *eros*, and *charity*. *Eros* is a state of "being in love," and *charity*, a selfless and "Divine-Gift-love" that has no expectations of reward or reciprocity, is "simply best for the beloved" (qtd. in Regan, 2016: 4). In more contemporary context, however, psychologist Robert J. Sternberg proposes three components of love: intimacy, passion, and decision/commitment. The intimacy is emotional and involves feelings of closeness, warmth, and connection. Passion is less stable and includes physical and romantic attraction and sexual consummation. Hatfield and Walster refer to passion as "a state of intense longing for union with the other" (qtd. in Sternberg, 1986: 122). The needs for affiliation and submission feed passion. The decision/commitment, however, is closely related to conscious control and includes decisions about short and long-term commitment (Sternberg, 1986: 119). Sternberg argues that the three components of

love produce eight different love types one of which is infatuation driven by passion, and characterized by extreme attraction without intimacy and decision/commitment. On the other hand, sociologist John Lee's taxonomy on love includes:

(a) *eros*, the love style characterized by the search for a beloved whose physical presentation of self-embodies an image already held in the mind of the lover; (b) *ludus*, which is Ovid's term for playful or game like love; (c) *storge*, a style based on slowly developing affection and companionship; (d) *mania*, a love style characterized by obsession, jealousy, and great emotional intensity; (e) *agape*, which is altruistic love in which the lover views it as his or her duty to love without expectation of reciprocation; and (f) *pragma*, a practical style involving conscious consideration of the demographic characteristics of the loved one. (qtd. in Sternberg, 1986: 125)

For the discussion on the literary beloveds in the second part of this paper, Lee's categorization, particularly *eros* and *ludus* are significant due to their function between the lovers and beloveds. The ludic lover considers love as a game and has several partners simultaneously. They do not have a place in ludic lovers' future life plans because "The ludic lover avoids seeing the partner too often and lies and deception are justified, and expect the partner to remain in control of his or her emotions" (Regan, 2016: 9).

Although scientists substantially conceptualize love over the last fifty years, today's research draws on the discussions on love in the Ancient Greeks. In philosophy, particularly Platonic tradition, love is defined as the desire for beauty and transcends the physical body. There are three notions of love according to the Ancient Greeks philosophy: *eros*, *agape*, and *philia* (Moseley, 2001: para. 4). *Eros* is a passionate and intense desire for an object, particularly sexual passion. *Agape* is the love of God in the Judaic-Christian tradition or brotherly love. *Philia* is a love for family members, public, community, or country.

Philia and *eros* are responsive to the beauties and goodness of the beloved. Influenced by Plato, Italian philosopher Marsilio Ficino explains his conception of love in *Commentary on Plato's Symposium*,

He who loves, dies; for his consciousness, oblivious of himself, is devoted exclusively to the loved one, and a man who is not conscious of himself is certainly not conscious in himself. Therefore, a soul that is so affected does not function in itself, because the primary function of the soul is consciousness.... If it does not exist in him, it also does not live in him, and he who does not live is dead. Therefore, everyone who loves is dead in himself. But at least he lives in the other person, does he not? Certainly. (1944: 144)

Ficino expands Plato's discussion on love by reinterpreting various aspects and characterization of love. For example, he explains 'simple love' that "occurs when the loved one does not return his lover's affections" while "mutual love" occurs if the love of the lover is reciprocated (1944: 144). Ficino's ideas correspond to that of Hegel who characterizes love with his theory of recognition:

The fundamental principle of the empirical character is love, which has something analogous to reason in it, insofar as love finds itself in other men, or rather by forgetting itself, puts itself outside of its own existence, and, so to speak, lives, feels, and acts in others, just as reason as the principle of universally valid laws knows itself again in every rational being, recognizing itself as fellow citizens of an intelligible world. (2001: 59)

Both philosophers mention the self-forgetfulness of the lover who forgets himself to live in another person. For Hegel, "the mind of the lover (in Hegel: the self-conscious person) leaves the body and tries to 'incarnate' itself in the body of the beloved" (Lemanski, 2019: 105). According to Ficino, the lover puts himself in danger because he does not know if the beloved loves him in return. "If the love of the lover is not reciprocal," the lover "is completely dead" (*omnino mortuus est*)

because he has left his body and his soul is not revived in the body of the beloved” (Lemanski, 2019: 105). In this case, the love of the lover is not intersubjective.

The Master-Slave Analogy in Divan Poetry

The self-forgetfulness of the lover suggested by both Ficino and Hegel pervades Ottoman Divan poetry where the love of the lover is mostly not intersubjective. The lover depicted as a servant/slave is a passive character who loses his willpower and is completely under the control of the beloved. The words categorized to depict the lover in Divan poetry are “naked, lost, helpless, afflicted, ruined, yellow, maddened, burning, bewildered, powerless, downtrodden, disheveled, ill, insane, fallen, weak, unhappy and destroyed” (Andrews, 1976: 45). He has genuine feelings for the beloved, and his life is his only capital. He is loyal, brave to die for the beloved, and keeps his promises. Being away from the beloved is equal to death, thus the lover constantly goes back and forth between life and death. The lover is willing to risk his life for the beloved although the beloved attempts to kill the lover with her gaze which is as sharp as a sword or “arrow-like” eyelashes. For example, fifteenth-century poet Ahmet Paşa asks: “Is there any heart not bleeding from the arrows of your glance / Is there any life not sacrificed to the bow of your brow?” He continues describing his pain, “I have wept so much blood longing for your rubied lips / Every door and wall of your town are made coral from my tears” (Andrews et al., 2006: 35). Similarly, the sixteenth-century poet Figâni describes the beloved’s intention to kill the lover with her gaze writing, “Close friends! If only I knew what sin I committed toward that beloved! / Her drunken eye became enraged and drew a dagger to kill me” (Andrews, 1976: 161). Besides arrow, dagger is used as a metaphor for the lethal gaze of the beloved.

The beloved, on the other hand, can be defined a “ludic lover” as examined in Lee’s taxonomy of love. Being the source of pain, grief, and love sickness is the major characteristic of the beloved, who is playful and sometimes unfaithful by seeing multiple suitors simultaneously. The beloved has a heart made of rock and does not keep her promises nor care about the lover who is about to die due to sorrow and heartache. The beloved tortures the lover psychologically and emotionally. For example, the sixteenth-century poet Necâtî writes, “The custom of the beautiful ones is tyranny and torment / But they’ve never ruined anyone the way they’ve ruined me!” However, he consoles himself saying, “Hey Necâtî, have patience, what can you do? / Who among the lovers has not learned torment from the beauties?” (Andrews, 1985: 41). If the beloved is no longer mean and tyrant, it is considered as a bad omen by the lover because this could mean that the beloved lost interest towards the lover. The lover seeks to stay in the center of the beloved’s attention although the beloved is mostly mean and disinterested. The primary reason of the beloved’s cruel attitude is to test the lover to see whether she/he is committed. Despite the tortures of the beloved, the lover should be steadfast, endure the tortures with patience, and most importantly, not complain about the beloved.

Ottoman Divan poetry is highly complex and sophisticated. It inherited formidable poetic tools, forms, and themes common to Arabic and Persian literary traditions within Islamic context, and included “the most intricate metaphors, the most perplexing ambiguities, and the most mind-boggling hyperboles” (Andrews et al., 2006: 7). With the influence of Arabic and Islamic context, the Divan poetic tradition emerged in the thirteenth century. Divan poetry, which was a highly symbolic art form allowing numerous interpretations and potential meanings, ended in the nineteenth-century due to the influence of modernism and degradation of the Ottoman Empire. In this period, besides long poems, poets wrote gazel, a short lyrical poem in couplets

ranging from four to fourteen or more lines. It is considered as the heart and soul of classical Ottoman literature and a popular poetic form in Divan poetry.

Within a male dominated literary tradition, some of the female poets wrote gazel to express their love by transgressing the male lover and female beloved image. For example, Mihri Hatun “had to belong to the Empire’s highest social class, where classical poetry was produced and performed” (Silay, 1997: 204) and one of the elite women who attempts to exist in the conventional literary circle controlled exclusively by male artists. Andrews notes that Mihri Hatun “is said to have been of a passionate nature and to have fallen in love several times, which her poetry is then presumed to reflect” (Andrews et al., 2006: 219). In one of her poems titled “My Heart Burns,” Mihri Hatun addresses her beloved and expresses the pain of love. Her poem begins with the following lines: “My heart burns in flames of sorrow / Sparks and smoke rise turning to the sky/Within me, the heart has taken fire like a candle / My body, whirling, is a lighthouse illuminated by your image” (Andrews et al., 2006: 51). Like her male counterparts, she praises the physical appearance of the male beloved saying, “See the rope-dancer of the soul, reaching for your ruby lips/spinning, descending the twist of your curl/Oh you with the bright face, radiant as Venus / The moon twisted into a crescent to resemble your arching brow” (Andrews et. al., 2006: 51). She emphasizes the beauty of his “ruby lips,” curly hair, “bright face” and “arching brow.” The face of the beloved including the eyes, forehead, eyebrows, lashes, cheeks, lips, teeth, chin, and mole are examined elaborately by the poets. The beloved is often portrayed unapproachable, which leads the lover to idealize her beauty. This practice corresponds to *Eros* as a love style which leads the lover to create an image about the beloved in his mind. Patriarchic literary tradition clearly shaped Mihri Hatun’s artistic creativity since she adopted the same descriptive images and metaphors

used by male poets. Female poets followed the traditional style exclusively created and used by males. Perhaps, for Mihri Hatun, Zeynep Hatun or Leyla Hanım, adopting the clichés about physical beauty attributed to the female beloved was the only way to get acceptance from the male dominated literary club.

Since Divan poetry is highly metaphorical and multidimensional, the master-slave analogy between human beings which I examined in earthly framework can also be interpreted within a spiritual and metaphysical context where the lover is a faithful servant while the beloved is the Lord. In corporeal and earthly context, the lover is after physical pleasure, but encounters rejection, suffering, and pain. When his unavailing endeavor does not find an answer, he concludes to disregard earthly ambitions which allow him to receive divine insight. The earthly love transforms into a spiritual love, and the new consciousness of the divine power “puts the lover in contact with the other world, thereby ‘curing’ him of the ills of this transitory world” (Andrews, 1985: 82). Moreover, the lover gains a new insight about the world and life which is temporary and full of tests measuring the lovers—servants’ endurance. This love corresponds to Lewis’s *charity* and *agape* in both Greek philosophy and Lee’s taxonomy of love. The love of the lover is altruistic, and he acts without expectation or reciprocation.

Most of the characteristics of the beloved symbolize the Divine love in Islamic mysticism since God is the source of eternal beauty, the reason of continuation, and perfection. The cruelty of the beloved/God is to test the lover/servant and purify him/her from the sins through various tortures. However, the lover needs the beloved, his mercy, protection, and forgiveness, and “man’s love for God is expressed through obedience to him” (Abrahamov, 2003: 15). Unlike the material love, Divine love “awakens man’s soul from the slumber of negligence and folly and makes the soul ascend from the material to the rational

things, from the sensational to the spiritual entities” (Abrahamov, 2003: 20). The soul leaves the material temporary pleasures for the permanent spiritual gratification. One of the renowned Ottoman poets, Bâki says, “Do not heedlessly waste life now in the corner of despair / For the place to be is the edge of the garden and the bank of the stream. / Do not lose the opportunity for, like the time of the rose, / The sway of the garden of this world is transitory” (Andrews, 1976: 42). The passionate lover who is growing insensible to the surrounding world forgets all attachments other than the beloved. He reaches to a point where his essence and the essence of the beloved unite. “The Platonic-Socratic position maintains that the love we generate for beauty on this earth can never be truly satisfied until we die; but in the meantime we should aspire beyond the particular stimulating image in front of us to the contemplation of beauty in itself” (Moseley, 2001: para. 5). Likewise, the lover in mystical discourse closes himself to the pleasures of physical world and sharpens the power of insight to perceive the love of God.

The Pain of Love

In most of Keats’ poetry, we see an idealized beloved whose beauty is incomparable to any of the living creature. She is depicted as a “dove” in “Ode to Psyche,” or “Full beautiful—a faery’s child,” whose “hair was long, her foot was light, / And her eyes were wild” in “La Belle Dame Sans Merci” (Keats, 1899: 139). In “Lamia” published in 1820, the beloved is a “full-born beauty” (Keats, 1820: 13) and “was a maid/More beautiful than ever twisted braid, / Or sigh’d, or blush’d, or on spring-flowered lea / Spread a green kirtle to the minstrelsy: / A virgin purest lipp’d, yet in the lore” (Keats, 1820: 14). Virginity of the beloveds can be related to purity and chastity as well as secular and religious discourse. It suggests that Keats uses these particular words to emphasize one of the popular criteria of woman’s beauty associated with body rather than personality. The physically idealized beloved

points out Keats's intention to create a love style like *Eros*, which allows both the speaker and the poet to create a perfect image of the beloved in their minds.

However, Keats often hides wickedness behind the charming face of the beloved as in "Lamia" where "happy Lycius" will learn the deep love "to the red heart's core." "Lamia" can be considered as a "text about love for ideal and perfect things and, at the same time, as aesthetic existence of confusion by ideal, perfect things possessing magic tempting power of transformation and reincarnation" (Semerenko & Pliushchai, 2018: 180). In the poem, Lycius takes the role of a slave who tastes the pain of love while Lamia becomes a tough and relentless master who is graduated from "Cupid's college." As the beloved in Divan poetry, Lamia allures Lycius with her beauty.

Lycius surrenders to Lamia's charm and is fascinated by her appearance, coyness, and soft voice with a sweet tone. As the lovers drink "the wine of love" in Ottoman Divan poetry, Lycius drinks Lamia's beauty, becomes intoxicated and is "chain[ed] so sure" (Keats:, 1820: 18). Being chained refers to the master-slave relationship between the lover and the beloved. The following lines point out how Lycius becomes desperate and helpless due to Lamia's seductive magnetism:

For so delicious were the words she sung,
It seem'd he had lov'd them a whole summer long:
And soon his eyes had drunk her beauty up,
Leaving no drop in the bewildering cup,
And still the cup was full,—while he afraid
Lest she should vanish ere his lip had paid
Due adoration, thus began to adore,
Her soft look growing coy, she saw his chain so sure. (Keats, 1820: 19)

Lamia has most of the characteristics of the beloved in Ottoman Divan poetry. She is "cruel," and makes Lycius sick with her love. When Lamia spreads her "white arms," "He, sick to lose / The amorous

promise of her lone complain, / Swoon'd, murmuring of love, and pale with pain. / The cruel lady, without any show / Of sorrow for her tender favourite's woe" (Keats, 1820: 19). Lycius's face becomes pale due to the fear of losing Lamia and the pain of love. Lycius is drawn to Lamia, acting as if he was under a spell. He loses self-control and will-power whenever he hears Lamia's sweet voice and songs. However, when she "put[s] her new lips to his and gave afresh/ The life she had so tangled in her mesh:/And as he from one trance was wakening" (Keats, 1820: 22), it becomes a renovation and resurrection for the lover. Lycius "from death awoke into amaze, / To see her still, and singing so sweet lays; / Then from amaze into delight he fell / To hear her whisper woman's lore so well; / And every word she spake entic'd him on / To unperplex'd delight and pleasure known" (Keats, 1820: 22). He cannot resist but gives his possession to Lamia who takes him from death to life, amazement to delight, or perplexity to pleasure. On one hand, Lamia desires to take Lycius's life like a witch and supernatural creature; on the other, she resurrects him with a kiss like a savior angel. For the public, Lycius is a "senseless" or "madman," but he ignores the rumors and reason instructed by Apollonius that human passion cannot be ruled by rationality and intellect. The duality of the beloved between cruelty and mercy in "Lamia" parallels with the role of the beloved depicted in Ottoman poetic tradition.

In another poem titled, "La Belle Dame sans Merci," meaning "the beautiful lady without mercy," Keats tells the story of an unfortunate knight lured by a destructively beautiful woman without pity. "La Belle Dame sans Merci," "reveals Keats seemingly struggling with his vexed attitudes towards women and women readers. His knight is emasculated by his subjugating desire for the beautiful faery" (Ulmer, 2017: 142). The lady is depicted as an attractive, yet deadly and mysterious creature whose victims are "pale kings and princes / Pale warriors, death-pale were they all; / They cried—"La Belle Dame sans

Merci/Thee hath in thrall!" (Keats, 1899: 139). The knight in the poem is lost and abandoned "On the cold hill's side. / Alone and palely loitering, / Though the sedge is withered from the lake, / And no birds sing" (139). Even though the knight "remains unloved, unloving even *dying*, nonetheless *he gets to tell the story*" (Mellor, 1993: 184). The knight tells his story, feelings and thoughts; however, belle dame's voice is never heard. Women in Keats's poetry are usually supernatural, mysterious, destructive, and sexually powerful. On the other hand, men such as the knight in "La Belle Dame sans Merci" or Lycius in "Lamia" is between love and death, dream and waking, and ecstasy and its aftermath of despair. They cannot escape from the tortures of the cruel beloveds who treat them like slaves. In Keats' poetry, love and death goes hand in hand as in Divan poetry where unity means death of love and the idealized image of the beloved. Keats suggests that the lovers need to take the risk of losing their lives before entering the dangerous domain of love.

The lovers in Keats poetry endanger their lives for the unity with the beloved which is also true for the lovers in Divan poetry. Physical unity occurs in Keats's imagination as the lovers embracing each other in "Ode to Psyche," living together in "Lamia" or spending time together in an "Elfin grot" in "La Belle Dame sans Merci." However, although the lovers yearn for a physical unity in Divan poetry, there is always distance between the lover and the beloved. Thus, meeting, touching, embracing, and kissing are relatively rare in Divan poetry. The only place the lover can see the beloved is the dreams, which is very similar to Keats's idea of creating a secret place like the paradisiacal forests in "Ode to Psyche" and "Lamia" in his imagination to meet his ideal love.

Compared to Keats's male lovers who unite with the beloved, yet suffer afterwards or lose their lives like Lycius, Felicia Hemans presents a heartbroken female lover through a historical figure to

portray the pain of love from a unique feminine perspective in “Properzia Rossi.” Helen Luu defines Hemans’ poetry “not merely domestic and nationalistic, but also cosmopolitan and transnational; not simply sentimental and affectional, but also prophetic and vatic; not passionate, unstudied, extempore effusions, but restrained and reserved, polished and academic, scholarly and pedagogical poetry” (2014: 41). Through her unusual literary style, Hemans “speaks for” important women figures lived and died before Hemans who explores their stories in *Records of Woman*. Hemans makes the dead speak by using a literary device, prosopopeia — “a figure of speech in which an imaginary person is represented as speaking,” which enables us to enter into the “frozen world of the dead” (de Man, 1979: 928). Literary critic Paul De Man defines prosopopeia as “the-voice-from-beyond-the-grave” (927). The rhetorical function of prosopopeia in Hemans poetry is to restore the life and the voice of the dead through poetic form and connect the dead and the living. Replacing the actual voice with a fictionalized one, Hemans essentially grants immortality to the dead and resurrects a historical figure, Properzia de’ Rossi by making the history accessible. She “moves the dead from private parlors to public fora” (Gates, 2014: 59) and creates a direct bond with her dead subject.

Hemans reconstructs the unfortunate romantic experience of Properzia de’ Rossi revealing the passions and pain of love. However, as a critic, Glennis Byron is skeptical whether the poem, as its title suggests, should be associated with the experience of one woman and asks:

So with whom do we associate these lines: Rossi the sixteenth-century Italian artist, Joan the fifteenth-century French heroine, Mme de Staël’s fictional Corinne, or the nineteenth-century English poet herself, Felicia Hemans. Or, to expand the possibilities to a ridiculous degree, perhaps they should be associated with the tragic Ariadne of classical myth; after all, this is the woman whom Rossi is sculpting and to whom she gives her “form” and “lineaments.” (2003: 82-83)

Byron indicates that the poem not only mirrors Hemans's persona as a tragic lover but also gives voice to diverse women and connects them in a multicultural sphere. Hemans publishes her poems in *Records of Woman* and preserves the lives and memories of women unrecorded and unremembered by memorializing them. Hemans relies on the universality of love experienced by women in different geographical locations, cultural domains, and time periods. Thus, her poem connects the past and present and transcends time and space through effigial forms. Disregarding nationalism, Hemans has "a less grounded imagination looking beyond the home into a variety of wider aesthetic and geographic horizons" (Singer & Sweet, 2014: 1). The multiplicity of voices in the poem points out Hemans's multidimensional work and ambitions to construct a global aesthetic art.

At the beginning of "Properzia Rossi," a dramatic monologue, Hemans notes that Rossi "died in consequence of an unrequited attachment" in a short explanation and pictures the Renaissance Italian sculpture working on her final project (Hemans, 1853: 25). The speaker in the poem dedicates her last work to talk to both the beloved and the others. Addressing the beloved, she says, "May this last work, this farewell triumph be— / Thou, loved so vainly" (25). She desires to leave "Something immortal of my heart and mind, / That yet may speak to thee when I am gone" (26). It is the desire of lovers to communicate with the beloved and express themselves in some way. Thus, the lover carves a sculpture, which reveals her feelings to the beloved, and her story to the others, as the speaker in the poem reveals, "Yet the world will see / Little of this, my parting work in thee" (28). Hemans, on the other hand, creates a "verbal art from visual art" (Scott, 2001: 36). This last artistic work of the speaker is "something that may prove / What she hath been, whose melancholy love / On thee was lavished—silent pang and tear" (Hemans, 1853: 26). The unrequited love, "Simple Love" as Ficino puts it, is "Stealing the brightness from her life away,"

yet the speaker places it in her artistic piece to give it a life. By doing so, she hopes that the beloved would feel guilty of not reciprocating her romantic feelings. She states, “Live in thy work breathe out!—that he may yet, / Feeling sad mastery there, perchance regret / Thine unrequited gift” (Hemans, 1853: 26). The lover also attributes the role of a mediator to the sculpture to convey her feelings to the beloved.

The love pain the speaker experiences is the primary motivation of her creating an artistic piece as a form of visual expression. The speaker/lover suffers due to the pain of love as she states, “How had my spirit soared, and made its fame / A glory for thy brow!” (Hemans, 1853: 29). The lover has not only a “burning heart”—a heart, whereon to lean, / With all these deep affections that o’erflow” but also an “aching soul, and find no shore below” (27). Like a typical lover, “the fire / Burns faint within [her],” (29) while the beloved takes the “the brightness” from her life, leaving her “under the burden and the agony / Of this vain tenderness” (26). The beloved is depicted as a merciless man; however, the lover is willing to carry the burden of the unrequited love that brings lovesickness, disappointment, and broken-heartedness.

Enthusiastically watching the masterpiece she is making, the speaker is proud of herself: “The bright work grows/Beneath my hand, unfolding, as a rose, / Leaf after leaf, to beauty; line by line, / I fix my thought, heart, soul, to burn, to shine, / Thro’ the pale marble’s veins. It grows—and now / I give my own life’s history to thy brow” (Hemans, 1853: 26). Comparing her experience to that of Ariadne, a mythological character, Hemans uses intertextuality to connect the experiences in ancient and modern times. “Forsaken Ariadne!—thou shalt wear / My form, my lineaments; but oh! more fair” (26). The sculpture records the experiences of the speaker as she mentions, “Thou art the mould / Wherein I pour the fervent thoughts, the untold, / The self-consuming!” (27). The sculpture not only restores a personal story, but also becomes an interpreter for the speaker because the lover asks the sculpture to

“Speak to him, lorn one, deeply, mournfully, / Of all my love and grief!” (27). She gives flesh to the stone and blurs the boundaries between the living and the dead. Besides feelings, the speaker desires to give it a voice by saying, “Oh! could I throw / Into thy frame a voice—a sweet, and low, / And thrilling voice of song!” (27). As the lovers discussed in Keats’s poems and Divan poetry, the speaker is between life and death: “Surely my parted spirit yet might know, / If love be strong as death!” (27). Comparing love and death, Hemans suggests that these two concepts are equal in terms of the damage and pain they cause. As Ficino and Hegel mention, the speaker is already dead since she leaves her body to revive in the body of the beloved; however, her love is not reciprocated.

Although the speaker cannot incarnate in the body of the beloved, she ironically constructs a new body form—sculpture to cherish her life as well as love. She states, “Now fair thou art, / Thou form, whose life is of my burning heart” (Hemans, 1853: 27). Metaphorically placing her heart/life into the sculpture, the speaker challenges the philosophical death of the lover due to unrequited love. Though she is not dead, nor is she free due to the chains of love because “where’er I move, / The shadow of this broken-hearted love/ Is on me and around!” (28). Like a slave, she is under surveillance and has limited power to control her feelings. Thus, she loses her hope: “Therefore my brief aspirings from the chain / Are ever but as some wild fitful song, / Rising triumphantly, to die ere long / In dirge-like echoes” although through the sculpture, she “might have given / Birth to creations of far nobler thought” or “might have kindled with the fire of heaven” (27-28). Despite the unfinished work, the sculpture will complete its mission. On behalf of her, the sculpture should not only tell her story but also “Give the parched flower a raindrop, and the meed / Of love’s kind words to woman” (28). Although Williamson argues, “In fact, the sculpture becomes the vehicle not for her voice, but for the

voice of an abstracted male commemorator who sees in the sculpture a simulacrum for the body and voice which once created, and yet now can command, speech in others” (2014: 36), the speaker creates a visual interpreter for her feelings in a way by creating a sculpture. The last lines of the poem point out her intention: “I leave it, with a sound, / A spell o’er memory, mournfully profound; / I leave it, on my country’s air to dwell— / Say proudly yet—‘*Twas hers who loved me well!*’” (29). The speaker fantasizes to hear the voice of the beloved in the sculpture. Moreover, the lover opens her bitter experience to the public rather than keeping it as a secret incident. The sculpture transforms into a hybrid medium which unites public and private so that the bitter personal story will historically be preserved.

Similar to Properzia de’ Rossi’s unrequited love story conveyed through poetry, in “Juana,” Hemans portrays the desperate lover Juana, the mother of the Emperor Charles W.. In the headnote, Hemans mentions that Juana lost her husband Philip the Handsome of Austria, “who had treated her with uniform neglect” during his lifetime (Hemans, 1853: 69). Besides his infidelities, humiliations, and physical and emotional abuse, Philip “spread[s] rumors of Juana’s spiritual and mental tribulations, and to promote her insanity: refusal to confess or to receive Holy Communion, poor personal hygiene, mistreating servants, and hatred of other women” (Gómez et al., 2008: 12). Juana I of Castile, also known as Juana the Mad becomes a source of inspiration for many artists, including Hemans. The headnote along with historical documents suggest that Juana’s husband did not love his wife in their marriage. The tragic fate of Juana allows us to define her as a lover while her husband was/is the beloved. Juana, “a woman with long raven hair sat watching by the dead,” is “possessed with the idea that it would revive” (Hemans, 1853: 69). Watching the dead body of her husband, the speaker laments for her husband to whom she assigns a superior position by calling him “my prince, my lord!” (Hemans, 1853: 71). This

attribution automatically makes the speaker a servant for her “lord” and highlights the master-slave relationship between the husband and wife.

The master-slave relationship between the speaker and her husband is also highlighted through their different physical characteristics. For example, while “On *her* wan cheek no beauty dwelt, and in her garb no pride,” the dead body of her husband majestically lays, “Proudly and sadly glittering in royalty’s array” (Hemans, 1853: 70). Stressing her husband’s beauty, the speaker addresses him as “a monarch, robed and crowned / With all thy bright locks gleaming still, their coronal beneath, / And thy brow so proudly beautiful” (70). Similar to the speaker in “Properzia Rossi,” Juana describes her husband as the “Fairest and stateliest of the earth!” (Hemans, 1853: 70). However, “I am not fair like thee,” she says, and “A frail and drooping form is mine—a cold unsmiling cheek” compared to “the very glance of whose clear eye threw round a light of glee!” when she mentions her husband (71). Unlike her faded cheeks and sad face, her husband has a “sunny” smile. The speaker declares ownership over her husband’s smile “Which brightly fell, and joyously, on all *but* me erewhile” by protesting, “my own, my own shall be the sunny smile” (Hemans, 1853: 71). In Hemans’s poetry, “The regenerative, redemptive power of sentimental Christian feminine affection is often motivated by thoughts of ownership and appropriations of male beauty that are hardly pure, saintly, or holy” (Williamson, 2001: 39). The speaker’s dark hair and color draws a sharp contrast with her husband’s hair and features, indicating the idealized purity and beauty of the beloved. Like Mihri Hatun who praises the beauty of her beloved, the speaker in “Juana” admires her husband’s physical appearance.

The speaker is aware of the fact that her love was not reciprocated by her husband, but keeps her hope alive as a persistent lover. Showing feminine affection, she calls him “the beloved one!” and asks if “thou hast not loved me yet” (71). As if she was not worthy of

his love, she sees him above herself. Asking for mercy from her husband, the speaker hopes to win his love, saying, “I have but a woman’s heart wherewith *thy* heart to seek” (71). She eventually concludes that only “a patient love must win back love at last!” (71). Like the hopeless lover in Divan poetry, the speaker finds consolation in patience and chooses to endure the pain of the beloved. Although the beloved is dead and cannot answer the desperate calls of his wife, he continues to torture her as indicated that it is an unsettled case between the wife and husband when he was alive. She bitterly reflects on that saying, “No more in vain affection’s thirst my weary soul shall pine—“ if “years of hope deferred were paid by one fond glance of thine!” (71). She is in denial of her husband’s death and faithfully waits for the smile of the beloved who keeps withholding it from the lover. Williamson notes that, Hemans’s “Women who mourn their husbands are supposed to view dead men as irreplaceable” (2001: 20). Delusional of the reality like typical lovers discussed earlier, the speaker is in despair and grief while the cruel and dead beloved continues to punish Juana by leaving her questions and demands unanswered.

Due to grief and love-longing, the speaker is in deep pain: “But wake my heart within me burns, yet once more to rejoice / In the sound to which it ever leaped, the music of thy voice” (72). Eventually, “The passion of that loving dream from a troubled soul found way” when “they bore away the royal dead with requiems to his rest, / With banners and with knightly plumes all waving in the wind” (72). When the dead is buried, “a woman’s broken heart was left in its lone despair behind” (72). Not coming to terms with her loss along with unrequited love, the lover becomes melancholic and mentally unstable. However, Hemans states the message of the poem in the headnote: “too much we give / Unto the things that perish” (Hemans, 1853: 69). The pain of love intermingles with the pain of loss and grief in “Juana” where Hemans presents a historical figure and the voice of the dead. Unlike her male

Romantic counterparts, Hemans brings a feminine perspective to the private life of women like Juana and Rossi to the public by exploring the central conflict between the lovers and beloveds.

Conclusion

Romantic love urges philosophers and scientist to know its various aspects along with the poets who explore this intense feeling through the master-slave analogy in both Romantic and Ottoman Divan poetry. Through the analysis of Keats's and Hemans's poems, this study demonstrates that both poets adapt the theme of pain of love through the master-slave analogy which is a common theme in Ottoman Divan poetry between thirteenth and nineteenth centuries. The theoretical and philosophical context on love provide a sufficient background to develop my argument within philosophical and scientific framework. Particularly, Ficino's theory of love and Hegel's theory of recognition allow us to define and categorize different types of love that correspond to my discussion about the lovers who experience "self-forgetfulness" in the poems of Keats and Hemans as well as Divan poetry. Keats' poems "La Belle Dame sans Merci" and "Lamia" present how the lovers are possessed and lose their self-control due to cunning beloveds who imprison desperate lovers into their almost demonic domains. The analyses of these poems show that the lovers are chained and embrace the role of a slave who follows his master and orders. Consequently, the lovers experience the pain instead of the pleasure of love. Similarly, Hemans conveys the pain of love in her poems "Juana" and "Properzia Rossi" where she uses a literary device called prosopopeia to make an imaginary person speak. By doing so, Hemans gives voice to a historical figure and builds a connection between the past and present. In her poems, Hemans depicts tyrant male beloveds who torture the lovers by not reciprocating the lovers' feelings. Using the master-slave analogy to explore the theme of love that gives pain rather than pleasure

both Keats and Hemans present the complicated relationship between the lovers and beloveds in Romantic poetry.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Abrahamow, B. (2003). *Divine love in Islamic mysticism: the teachings of Al-Ghazâlî and Al-Dabbâgh*. Routledge.
- Andrews, W. G. (1976). *Introduction to Ottoman poetry*. Bibliotheca Islamica.
- Andrews, W. G. (1985). *Poetry's voice, society's song: Ottoman lyric poetry*. Washington University Press.
- Andrews, W. G., Black, N., Kalpaklı, M. (2006). *Ottoman lyric poetry: an anthology*. Washington University Press.
- Batıslam, D. H. (2003). Divan şiirinde âşık, sevgili, rakip üçlüsü ve ölüm. *Folklor/Edebiyat*, 9(34), 186-199.
- Byron, G. (2003). Rethinking the dramatic monologue: Victorian women poets and social critique. In A. Chapman (Ed.), *Victorian Women Poets* (pp. 79-98), Brewer.
- de Man, P. (1979). Autobiography as De-facement. *MLN Comparative Literature*, 94(5), 919-930.
- Ficino, M. (1944). *Commentary on Plato's symposium: the text and a translation, with an introduction*. (Trans: S. R. Jayne), University of Missouri.

- Gates, A. L. (2014). Fixing memory: the effigial forms of Felicia Hemans and Jeremy Bentham. *Women's Writing*, 21(1), 58-73.
- Gómez, M. A., Juan-Navarro, S., Zatlin, P. (2008). Introduction: Juana of Castile: from romanticism to the Twenty-First century. In M. A. Gómez, S. Juan-Navarro, P. Zatlin (Eds.), *Juana of Castile: History and Myth of the Mad Queen* (pp. 9-28), Bucknell University Press.
- Halman, T. S. (2005). *Nightingales & pleasure gardens: Turkish love poems*. Syracuse University Press.
- Hegel, G. W. F. (2001). *Miscellaneous writings of G. W. F. Hegel*. (Trans: J. B. Stewart), Northwestern University Press.
- Hemans, F. (1853). *Records of woman and other poems*. William Blackwood and Sons.
- Keats, J. (1820). *Lamia, Isabella, the eve of St. Agnes, and other poems*. Taylor and Hessey.
- Keats, J. (1899). *The complete poetical works and letters of John Keats*. Houghton, Mifflin and Company.
- Keats, J. (1909). *Keats: poems published in 1820*. M. Robertson (Ed.). The Clarendon Press.
- Lee, J. A. (1973). *Colours of love: an exploration of the ways of loving*. New Press.
- Lemanski, J. (2019). An analogy between Hegel's theory of recognition and Ficino's theory of love. *British Journal for the History of Philosophy*, 27(1), 95-11.
- Luu, H. (2014). Fantasies of "woman": Hemans's deconstruction of "femininity" in *Records of Woman*. *Women's Writing*, 21(1), 41-57.
- Mellor, A. K. (1993). *Romanticism & gender*. Routledge.

- Moseley, A. (2001). Philosophy of love. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/love/>.
- Regan, P. C. (2016). *The mating game: a primer on love, sex, and marriage*. SAGE Publications.
- Scott, G. F. (2001). The fragile image: Felicia Hemans and romantic ekphrasis. In S. Nanora, J. Melnyk (Eds.), *Felicia Hemans: Reimagining Poetry in the Nineteenth Century* (pp. 36-54), Palgrave Macmillan.
- Semerenko L., Pliushchai, A. (2018). Myth and beauty in the intertextual structure of John Keats' poetry. *Сепія*, 15(1), 177-181.
- Sılay, K. (1997). Singing his words: Ottoman women poets and the power of patriarchy. In M. C. Zilfi (Ed.), *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (pp. 197-213), Brill.
- Singer, K., Sweet, N. (2014). Beyond domesticity: Felicia Hemans in the wider world. *Women's Writing*, 21(1), 1-8.
- Sternberg, R. J. (1986). The triangular theory of love. *Psychological Review*, 93(2), 119-135.
- Ulmer, W. A. (2017). *John Keats: reimagining history*. Palgrave Macmillan.
- Williamson, M. T. (2001). Impure affections: Felicia Hemans's elegiac poetry and contaminated grief. In N. Sweet, J. Melnyk (Eds.), *Felicia Hemans: Reimagining Poetry in the Nineteenth Century* (pp. 19-35). Palgrave Macmillan.
- Williamson, M. T. (2014). Felicia Hemans's public poetry, Winckelmann's *History of the Art of Antiquity* and the imaginative plenitude of the victory ode. *Women's Writing*, 21(1), 25-40.

Wordsworth, W., Coleridge, S. (1802). Preface to Lyrical Ballads. *Lyrical Ballads with Pastoral and Other Poems*. T. N. Longman and O. Rees.

Wordsworth, William (1984). *William Wordsworth: the major works*. S. Grill (Ed.). Oxford University Press.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to show how Romantic poetry shares similar themes with Ottoman Divan poetry. Through close reading of selected poems of John Keats and Felicia Hemans and bringing the philosophical discussions of Ficino and Hegel, this paper examines how Keats and Hemans employ the master-slave analogy in their poems as one of the common themes in Ottoman Divan poetry. Although love of nature as a source of inspiration is one of the primary themes in Romantic period, romantic love, which conveys the passion, pleasure, or the pain of love, often appears as a common theme in Romantic poetry. Romantic poetry becomes as a fertile space where some of the poets explore romantic love as a powerful, intense, and irresistible emotion that gives pain and melancholy rather than pleasure and happiness. I argue that the uneasy relationship between the lovers and beloveds in Romantic poetry, particularly in poems of John Keats and Felicia Hemans parallels with a long-lasting theme, the pain of love, depicted through the sultan-servant or the master-slave analogy in Ottoman Divan poetry.

In order to reveal the thematic relationship between Romantic and Divan poetry, the characteristics of Divan poetry, particularly the interaction of the lovers and beloveds in selected gazels are discussed. This discussion elaborates the parallels between the eastern and western poetic traditions in regards to the master-slave analogy to depict the pain of love theme. The philosophical and psychological epistemologies of love are employed to situate my argument within a theoretical framework. Influenced by Plato, Italian philosopher Marsilio Ficino explains his conception of love by arguing that the lover dies and the soul of the lover leaves him. He categorizes love as “simple love” and “mutual love” depending on whether the love of the lover is reciprocated. Similar to Ficino’s ideas, influenced by Fichte, Rousseau, and Aristotle, Hegel characterizes love with his theory of recognition by proposing that the lover forgets the sense of self and desires to revive in the beloved’s body. If the love of the loved is not reciprocated, the love is not intersubjective. The philosophical concepts paved the way to the scientific research about love as psychologist Robert Sternberg and sociologist John Lee propose taxonomies of love. Their research suggests different types of love and lovers, which provide a background for my discussion about the motivations of lovers and beloveds in the poems of Keats and Hemans.

The theoretical and philosophical concepts of love allow us to define and categorize different types of love that correspond to my discussion about the lovers

who experience “self-forgetfulness” in the poems of Keats and Hemans as well as Divan poetry. Keats poems “La Belle Dame sans Merci” and “Lamia” present how the lovers are possessed and lose their self-control due to cunning beloveds who imprison desperate lovers into their almost demonic domains while Hemans conveys the pain of love in her poems “Juana” and “Properzia Rossi” where she uses a literary device called prosopopeia to make an imaginary person speak. By doing so, Hemans gives voice to a historical figure and builds a connection between the past and present. Using the master-slave analogy to explore the theme of love that gives pain rather than pleasure, both Keats and Hemans present the complicated relationship between the lover and the beloved in Romantic poetry.

Tepe, R. & Taşkın, Ç. (2021). Endüstriyel pazarlamada fiyatlandırma mitleri üzerine betimsel bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 153-182.

DOI: 10.21550/sosbilder.749818
Araştırma Makalesi / Research Article

ENDÜSTRİYEL PAZARLAMADA FİYATLANDIRMA MİTLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ARAŞTIRMA*

Recep TEPE**
Çağatan TAŞKIN***

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Eylül / September 2020

ÖZET

İşletmelerin kârlılıklarını arttırmanın yollarından biri de fiyatlandırmaların doğru bir şekilde yapılmasıdır. Fiyat aynı zamanda etkili bir rekabet aracı olarak kullanılabilir. Pazarlama karmasında bulunan diğer unsurlar ile karşılaştırıldığında fiyatın gelir getirici yönü vardır ve aynı zamanda ikna aracı olarak da kullanılabilir. Tüm bu olumlu özelliklerine rağmen fiyat ve fiyatlandırma konusu akademik alanda yeterli ilgiyi görmemektedir. Özellikle endüstriyel fiyatlandırma konusunun pazarlama bakış açısıyla ele alınması hakkında literatür gelişmiş değildir. Bu nedenle de bu durum endüstriyel fiyatlandırmada bazı ön kabullere ve ön yargılara (efsanelere / mitlere) hareket alanı sağlamaktadır. Bu makalenin temel amacı otomotiv yan sanayinde fiyat karar vericilerinin endüstriyel fiyatlandırma ile ilgili literatürde mevcut olan fiyatlandırma mitlerine ilişkin algılarını ölçmek ve betimsel çıkarımlarda bulunmaktadır. Araştırmanın ana kütlesi TAYSAD üyesi olan işletmelerin fiyatlandırma konusunda

* Bu makale, Recep Tepe'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında 2020 yılında tamamladığı “Endüstriyel Pazarlarda Fiyatlandırma Kararlarının Belirleyicileri: Otomotiv Yan Sanayi Sektöründe Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜKİYE, receptepe2@gmail.com

*** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Bursa / TÜKİYE, ctaskin@uludag.edu.tr

karar veren yöneticileridir. Çalışmada toplamda altı adet fiyatlandırma miti incelenmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *endüstriyel fiyatlandırma, fiyatlandırma, fiyatlandırma mitleri, otomotiv yan sanayi, TAYSAD*

A Descriptive Research on Pricing Myths in Industrial Marketing

ABSTRACT

One of the ways to increase the profitability of company is pricing correctly. The price also can be used as an effective competitive tool. Compared to other elements in the marketing mix, it has an income generating aspect and can also be used as a persuasion tool. Despite all these positive features, the subject of price and pricing does not get enough interest in the academic field. Especially the industrial pricing literature with marketing perspective is not developed. For this reason, this provides space for some pre-acceptance and prejudices (legends / myths) in industrial pricing. The main purpose of this article is to measure the perceptions of price decision makers in the automotive supplier industry regarding the pricing myths available in the literature on industrial pricing and make descriptive inferences. The universe of the research is the managers of TAYSAD members who decide on pricing. In the study, six pricing myths in total were examined and the results were evaluated.

Key words: *industrial pricing, pricing, pricing myths, automotive supplier industry, TAYSAD*

Giriş

Fiyat kavramı, farklı paydaşlar için farklı anlamlar taşımakla birlikte içerdiği öğeler ve oluşturduğu etkiler yönünden tüm kesimler için ortak nitelikleri kapsamaktadır (Alpugan vd., 1990: 303). Hizmetlerin, fikirlerin, ürünlerin, hakların ve hemen hemen her şeyin değeri fiyat ile belirlenir (Pride & Ferrell, 2000: 516).

Fiyat, bir ürün veya hizmete sahip olunması veya edinilmesi karşılığında beklenen faydalar toplamıdır. İktisadi anlamda ise fiyat, arzu duyulan, istenilen herhangi bir şey için feda edilmesi gereken para miktarı olarak ifade edilebilmektedir (Monroe, 1990: 5).

Fiyat, pazarlama bilimi açısından değerlendirildiğinde pazarlama karmasını oluşturan dört temel unsurdan biridir. Pazarlama karmasının amacı müşteriye doğru ürünü doğru tutundurma ve dağıtım yöntemleriyle doğru fiyattan sunarak, müşteriye rakiplerden daha fazla tatmin etmek suretiyle işletmenin amaçlarına ulaşmasını sağlamaktır. Pazarlama karmasının temeli ürün / hizmet üzerine kurulurken, diğer unsurlar olan dağıtım, tutundurma ve fiyat, ürünü / hizmeti destekleyici görevlerde bulunur (Indounas, 2006: 415).

Schindler'e göre, ürün, dağıtım ve tutundurma işletmeye değer sağlarken sadece fiyat bu değerın "hasadını" toplar (Schindler, 2012: 5). Dolayısıyla fiyat işletmenin kazancını doğrudan etkilemekte, bu nedenle pazarlamacılar açısından büyük önem taşımaktadır (Lowengart & Mizrahi, 2000: 525). Fiyat bu önemine rağmen, pazarlama profesyonellerinden ve akademi dünyasından yeterli ilgiyi görmemiştir (Avlonitis & Indounas, 2006: 203). Fiyat birçok işletmede yöneticilerin kişisel tecrübeleriyle belirlendiği için pazarlama disiplininde en basit yoldan çözüm elde edilebilecek pazarlama karması elemandır. Çok az sayıda yönetici, kârlılığı önemseyerek elverişli durumlar yaratmak için fiyatlandırma üzerinde stratejik olarak yaklaşır.

Hinterhuber'in Fortune 500 listesinde bulunan işletmeler üzerine yaptığı araştırmaya göre işletmelerin % 5'inden az bir oranı (CPO)¹ fiyatlandırma yöneticisi pozisyonuna sahiptir. (Hinterhuber & Liozu, 2012: 69). Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu durum farklı değildir. Fiyat belirleme genellikle satış profesyonellerine bırakılır ve doğal bir sonuç olarak satış gerçekleştirmek için fiyat indirimi yapma en önemli silahlardan biri olarak kullanılır. Bu da işletmelerin kârlarında azalmaya yol açar. Daha önce de belirtildiği üzere endüstriyel fiyatlandırma konusunun pazarlama bakış açısıyla ele alınması hakkında literatür gelişmiş değildir. Bu nedenle de bu durum endüstriyel fiyatlandırmada

¹ Cheif pricing officer: Fiyatlandırma yöneticisi

bazı ön kabullere ve ön yargılara (efsanelere / mitlere) hareket alanı sağlamaktadır. Bu makalenin amacı da otomotiv yan sanayinde fiyat karar vericilerinin endüstriyel fiyatlandırma ile mevcut olan fiyatlandırma mitlerine ilişkin algılarını ölçmek ve betimsel çıkarımlarda bulunarak ilgili literatüre katkıda bulunmak ve gelecek çalışmalara ışık tutmaktır.

1. Fiyatlandırma

Fiyatlandırma süreci, sezgisel ve rasyonel bilgi işlemlerinin diğer uygulamalara bağlı ve bağlantılı olduğu bir dizi karar verme sürecidir (Thrane vd., 2019: 137). Fiyatlandırma yöneticileri çoğu işletmede satış ve pazarlama bölümleri ile beraber çalışır. Yeni ürünlerin fiyatlarını oluşturmak, fiyat rekabetinde işletmenin hareket sınırlarını belirlemek gibi görevlerin yanı sıra temel görevi, işletmenin hedefleri doğrultusunda satılan ürünlerin fiyatlandırma stratejilerini belirleyerek maksimum kârlılık seviyesini yakalamaktır.

Fiyatlandırma stratejisi, çeşitli kaynaklarda fiyat politikası ya da fiyatlandırma yöntemleri olarak da isimlendirilmiştir. Strateji, uzun vadeli belirlenebilen hedeflere ulaşmak için tasarlanan eylemler ve düşünceler bütünüdür (Oxenfeldt, 1975: 5). Dolayısıyla fiyatlandırma stratejisi daha doğru bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiyatlandırma stratejisi, kârlı bir fiyatın finansal kararlar, rekabet ve pazarlama ile proaktif olarak yönetilmesidir (Nagle & Holden, 2002: 149).

Fiyatlandırma, aynı zamanda işletmelerin en önemli rekabet araçlarından biridir. Fiyatlar oluşturulurken strateji belirleyicileri çeşitli ön kabullere veya ön yargılara sahip olabilir. Bu ön kabuller veya ön yargılar, fiyatlandırma aşamasında karar vericilerin zihninde bir çıpa etkisi yapabilir. Hinterhuber (2016) bu ön kabuller ile ilgili yaptığı araştırmada en önemli ve en fazla yaygın bulunduğu altı adet fiyatlandırma mitini ortaya koymuştur. Bu mitler aşağıda sıralanmıştır.

1. Maliyet fiyatlandırmanın temelidir.
2. Küçük fiyat değişimlerinin kârlılık üzerine etkisi küçüktür.
3. Müşteriler fiyata aşırı duyarlıdır.
4. Fiyatlandırmaya konu olan ürünlerde farklılaşmak zordur.
5. Yüksek pazar payı yüksek kârlılık getirir.
6. Fiyat yönetimi fiyat değişimi anlamına gelir.

Fiyat ve fiyatlandırma konusunda literatürün eksik olması, nitelikli bilgilerin yerini uygulamada ön kabul ve ön yargılara bırakmaktadır. Bu çalışmada öncelikli olarak bu mitlerin iş hayatındaki karşılıkları araştırılmaktadır.

2. Fiyatlandırma Mitleri

Mit 1: Maliyet fiyatlandırmanın temelidir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalar maliyet temelli fiyatlandırma stratejilerinin en fazla tercih edilen fiyatlandırma yöntemlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. 2005 yılında Strategic Pricing Group, Amerika Birleşik Devletlerinde teknoloji sektöründeki pazarlama müdürleriyle yaptığı araştırmaya göre % 50 gibi büyük bir oranda, işletmelerin maliyet temelli fiyatlandırmayı kullandıklarını ortaya koymuştur (Hinterhuber, 2015: 407). Araştırmanın evreni olan teknoloji sektörü, günümüz dünyasının en yenilikçi sektörü olmasına rağmen bu oranlar bazı temel kabullerin hala değişmediği göstermektedir. Bu inanışın temel nedeni her ne kadar birbirleriyle haberleşen makinalardan, nesnelerin internetinden bahsedilse de fiyatlandırma kararlarını yine insanlar vermektedir ve insanların ne kadar rasyonel oldukları üzerine yapılan çalışmalar Kahneman ve Tversky'e Nobel ödülü kazandırmıştır.

Maliyet temelli fiyatlandırma stratejileri, en eski ve en geleneksel fiyatlandırma stratejileridir (Mitchell, 1985: 2). Maliyet temelli fiyatlandırma, güçlü bir şekilde içsel odaklı yaklaşımdır (Shapiro & Jackson, 1978: 120). İşletmeler satış fiyatlarını, tahmin

edilen tüm maliyetlerinin üzerine belirli bir kâr oranı ekleyerek belirler (Kotler, 2003: 142). Maliyet temelli fiyatlandırma stratejisinin en olumsuz tarafı, tüketici davranışlarını, pazar yapısını ve rakiplerini göz ardı etmesidir. Bu güçsüz yönlerinin yanı sıra maliyeti tahmin etmesi de diğer bir zayıf tarafıdır (Dolgui & Proth, 2010: 104).

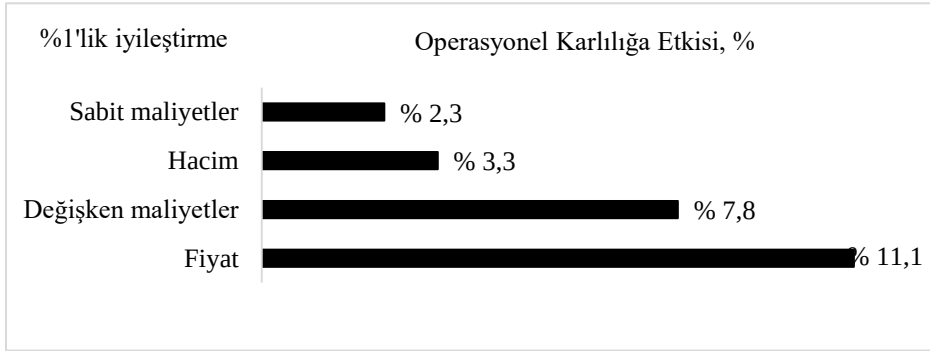
Maliyet temelli fiyatlandırma ile değer temelli fiyatlandırma arasında işletmelerin kâr düzeyleri arasında önemli farklar vardır. Fiyatlandırma, müşterinin ödemeye razı olduğu fiyat (WTP)² üzerinden yapılmalı, müşterinin ödediği rakam karşılığında aldığı değere vurgu yapılmalıdır. Ürün maliyeti ve müşterinin ödemeye razı olduğu fiyat arasında herhangi bir ilişki yoktur (Hinterhuber, 2016: 75). Müşterinin ödemeye razı olduğu fiyatı anlamak, maliyetlerin bir hayli üzerinde bir fiyat ile müşteriye tatmin etmek ve daha fazla kâr etmek anlamına gelmektedir. Maliyetler sadece fiyatlandırma sınırlarını belirlemelidir. Ancak kesinlikle fiyatın en önemli referansı olmamalıdır.

Mit 2: Küçük fiyat değişimlerinin kârlılık üzerine etkisi küçüktür.

Bir fiyat anlaşması sürecinde, müşteriye teklif edilen ilk fiyat ya da liste fiyatı ile satışın gerçekleştiği fiyat arasında ciddi farklar olduğu açıktır. Bu konuda McKinsey ve Company fiyat şelalesi (price waterfalls) kavramını ortaya atmıştır. Fiyat şelalesine göre, liste fiyatı ile müşterinin belli bir ürün için ödeyeceği fiyat ortalama olarak % 29 gibi büyük bir oranda negatif yönde farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların nedeni liste fiyatı üzerinden genel bayi / müşteri indirimi, özel indirim, paranın maliyeti vb. konularda uygulanan indirimlerdir. Bu indirimler de kârlılığı ciddi anlamda düşürmektedir. Bu indirimlerin yanı sıra fiyat yuvarlamanın bile ciddi etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Asyalı satıcıların “her kuruş için savaş” yaklaşımının kârlılık üzerine pozitif etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

² Willing to pay

Marn ve Rosiello, 2463 işletme üzerinde yaptığı finansal analizler sonucunda, fiyatlardaki % 1 pozitif iyileşmenin, operasyonel kârlılıkta ortalama % 11,1 artış sağladığını ortaya koymuştur. Değişken maliyetlerdeki % 1 iyileşme ise operasyonel kârlılıkta % 7,8 artış sağlarken, hacimdeki % 1'lik artış kârlılığı % 3,3 oranında arttırmaktadır. Sabit maliyetlerdeki % 1 iyileşme ise kârlılık üzerinde sadece % 2,3'lük bir artış sağlamaktadır (Marn & Rosiello, 1992: 2).

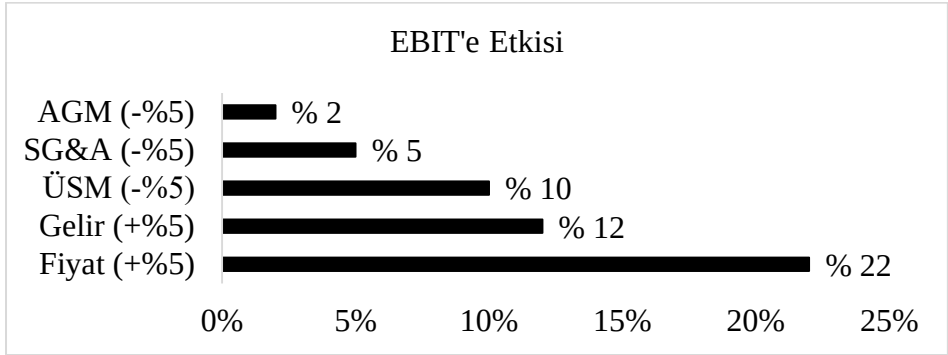

Grafik 1: Kârlılık kaldıraçları (Marn & Rosiello, 1992: 2)

Hinterhuber'in Fortune 500 işletmeleri üzerinde yaptığı araştırmaya göre fiyattaki ufak değişikliklerin, vergi ve faiz öncesi kazançlara (EBIT)³ etkisinin büyük olduğu bulunmuştur. Fiyattaki % 5 artışın EBIT üzerine etkisi ortalama % 22'dir. Fiyatın, gelirin % 5 arttırılması, ürün satışının maliyetinin, araştırma geliştirme maliyetinin ve satış, genel ve idari gider maliyetinin (SG&A)⁴ % 5 azaltılmasının EBIT üzerine etkisi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir (Hinterhuber, 2015: 397).

³ Earnings before interest and taxes

⁴ Selling, general and administrative expenses

Grafik 2: Fiyat değişiminin EBIT üzerine etkisi (Hinterhuber, 2015: 397)

Yapılan tüm bu çalışmaların yanında, SKF ve Volkswagen gibi küresel işletmelerin üst düzey yöneticilerinin de bu yaklaşımları tecrübe ettiği bilinmektedir. Fiyatlar üzerindeki küçük değişiklikler işletmeler için çok önemli ve göz ardı edilmemesi gereken konulardan bir tanesidir.

Mit 3: Müşteriler fiyata aşırı duyarlıdır.

Diğer bir kabul görmüş yaklaşım da müşterilerin fiyata karşı aşırı derece duyarlı olduğudur. Sık satın alınan ürünler için bile, müşterilerin % 50'den fazlasının ödenen fiyatlar hakkında hiçbir fikri yoktur (Gaston Breton ve Raghubir, 2013: 39). En azından biraz bilgisi olan müşteriler arasında, müşterilerin çoğunluğu fiyatları fazla görmeye eğilimlidir (Evanschitzky vd., 2004: 402). Bir başka ifade ile bu fiyat hassasiyetinin ilk paradoksudur. Teorik olarak, talep edildiğinde müşteriler fiyata yüksek derecede duyarlıdır. Uygulamada ise değildir. Fiyat hassasiyetinin ikinci paradoksu, yöneticilerin müşteri fiyat hassasiyetinin yüksek olduğunu düşünürken uygulamada ise müşteri fiyat hassasiyetinin düşük olduğunu düşünmektedir (Hinterhuber, 2016: 76). Bazı araştırmalar yöneticilerin, fırsatlar arttığında artan bir şekilde

fiyat hassasiyetli, anlaşma eğilimli ve daha düşük fiyata geçmek için duyarlı olduklarını göstermektedir (Reimann vd., 2010: 193-194).

Endüstriyel pazarlarda fiyat farkındalığı yüksektir ancak fiyat en önemli satın alma faktörü değildir. Güncel çalışmalarda önemli olan faktörün, rakipler arasından farklılaşarak anahtar tedarikçi statüsüne yükselmek olduğu vurgulanmaktadır (Ulaga & Eggert, 2006: 132-133). Toplam sahip olma maliyeti (TCO)⁵, müşteri değeri yaratan tüm unsurları, yani maliyet azaltmalarını, gelir yaratmayı, fiyat primlerinin gerçekleşmesini, risk azaltmayı veya işletme sermayesini azaltmayı içeren bir araçtır (Snelgrove, 2011: 78). Çoğu endüstriyel satın alıcılar için ürünün satın alınan fiyatından ziyade, toplam sahip olma maliyetini (TCO) optimize etmek daha önemlidir (Plank & Ferrin, 2002: 460).

300 üzeri tecrübeli satın alma müdürleriyle yapılan bir çalışmada, işletmelerin rakiplerinden farklılaşması için, fiyatın %20 oranla en zayıf satın alma faktörü olduğu tersine, potansiyel anahtar tedarikçi olarak seçilmek için, faydalar zinciri yaratmanın, müşteriye değer sağlamanın %80 gibi bir oranla daha fazla etki sahibi olduğu ortaya konulmaktadır (Hinterhuber, 2015: 413). Sonuç olarak, endüstriyel müşteriler, maliyete nazaran ürünün sağladıkları değer için daha fazla duyarlılık göstermektedir.

Mit 4: Fiyatlandırmaya konu olan ürünlerde farklılaşmak zordur.

Farklılaşma, bir konumlandırma / rekabet stratejisidir. İşletmeler farklılaşarak rakiplerinden farklı bir konum elde etmek isterler. Konumlandırma ise müşterilerin zihninde farklı bir yer edinme iddiasında bulunan işletmelerin bunu tasarlama eylemi olarak görülmektedir (Kotler & Keller, 2012: 276). İşletmeler, rekabetçi bir endüstriyel pazarda kendilerini diğer firmalardan farklılaştırmaya

⁵ Total cost of ownership

çalıştıkları için rakipleri ve müşterilerin ihtiyaçları hakkında bilgi toplamaları ve ardından müşterilerin zihninde ayrı bir yer tutan bir değer önerisi tasarımları gerekir (Liu & Atuahene Gima, 2018: 10).

Farklılaşma, işletmelerin sunduğu ürün veya hizmette benzersiz bir şekilde rakiplerinden pozitif olarak ayrılmak üzere tasarlanmış eylemler bütünüdür. Dolayısıyla farklılaşma teknoloji, tasarım, ürün özellikleri veya satış ağı gibi konularda olabilir. Bu strateji, maliyetleri göz ardı etmemekle birlikte maliyeti birincil stratejik hedef olarak görmemektedir. Farklılaştırma stratejisinin temel amaçlarından biri müşteriye fiyata karşı duyarsızlaştırarak daha fazla kâr oranı elde etmektir (Porter, 2010: 47-48).

Endüstriyel pazarlarda farklılaşmak ile ilgili konular kısıtlı çerçevede düşünülmektedir. Bunun temel nedeni nihai ürün üzerine odaklanmak olabilir. Hâlbuki pazarlama karmaşasının diğer unsurları üzerinde bir farklılaşmak da söz konusu olabilir. Anlamsız bulunan farklılaşmalar bile müşterinin ödemeye razı olduğu fiyatı arttırarak müşteriye değer sağlayabilmektedir. Farklılaşma tamamen algıya dayanmaktadır. Müşteri, ürünün ya da hizmetin farklı olduğunu düşünüyorsa, o ürün ya da hizmet küçük bir seviyede olsa bile farklılaşmıştır. Bu durum ayrıca, farklılığın emtia olarak algılanabilecek ürünler için bile gerçekte kârlı ve mümkün olduğunu da göstermektedir (Hinterhuber, 2016: 77).

Mit 5: Yüksek pazar payı yüksek kârlılık getirir.

Akademik çalışmalar, pazar payı ile kârlılığın arasında herhangi bir anlamlı ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur (Anterasian vd., 1996: 67). Şirketler pazar lideri olmak gibi bir hedef belirlediklerinde satış elemanları da mümkün olan en fazla satış yapmak zorunda hissedeceklerdir. Bu da fiyat baskısı nedeniyle indirimlerde ciddi bir artışa neden olacak ve kârlılığı düşürecektir. Yüksek pazar payı sahibi yüksek kârlı işletmeler olsa bile günümüz rekabet koşulları

düşünüldüğünde bu iki değişkenin de uzun süreler aynı oranlarda kalması pek mümkün gözükmemektedir. Yüksek kârlılığa sahip iş alanları kısa sürede farklı işletmeler tarafından bir fırsat olarak algılanıp yatırım alanına dönüşebilmektedir.

Yüksek pazar payını elde etmek için uygulanan en önemli stratejiler maliyet temelli fiyatlandırma yaklaşımları stratejileridir. Bunun yanı sıra yeni ürünlerde kullanılan ve hızlı bir pazar payı elde etmeyi amaçlayan pazarın derinliğine nüfuz etme stratejisi de önemli bir seçenektir. Pazarın derinliğine nüfuz etme stratejisi, endüstriyel pazarlarda en önemli seçim kistası fiyat olmadığı zamanlarda kullanılmamalıdır (Tellis, 1986: 152). Ölçek ekonomisi ve yığın üretim kullanılarak elde edilen yüksek pazar payı, işletme tarafından kademeli fiyat artışına gidilmediği takdirde yüksek kârlılık getirmemektedir (Jobber & Shipley, 2001: 310).

Mit 6: Fiyat yönetimi, fiyat değişimi anlamına gelir.

Fiyat yönetimi, işletmenin genel stratejisine uygun olarak belirli bir sistem ve strateji ile ürünlerin satış fiyatlarının yönetilmesidir. Endüstriyel pazarlar gibi yoğun bir şekilde hammaddenin kullanıldığı, uluslararası ticaretin yüksek boyutlara ulaştığı ve bununla birlikte kambiyo risklerinin arttığı pazarlarda fiyat yönetimi en yüksek düzey yöneticiler tarafından yönetilmelidir. Fiyat değişimi ise farklı nedenlerden dolayı satış fiyatlarının değişimidir. Fiyat yönetimi ve fiyat değişimi ayrı kavramlar olup, fiyat değişimleri, fiyat yönetiminin içerisinde yer alır.

3. Otomotiv Yan Sanayinde Fiyatlandırma Mitleri Üzerine Bir Araştırma

Endüstriyel pazarlar ve nihai tüketici pazarları arasında müşteri sayısı bakımından önemli miktarda fark vardır. Nihai tüketici pazarlarında potansiyel müşteri toplam nüfusa eşit olabilir. Endüstriyel

pazarlarda ise müşteriler işletmelerden oluşur ve sayısı nihai tüketici pazarlarına oranla çok düşüktür. Ekonomik değer bakımından değerlendirildiğinde ise endüstriyel pazarlar nihai tüketici pazarlarından daha fazla işlem hacmine sahiptir. Dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin’de 2011 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) verilerine göre 9,8 trilyon dolar B2B⁶ imalat endüstrisi hacmi varken nihai tüketici pazarlarında bu rakam sadece 1 trilyon dolardır. Diğer gelişmiş ülkelerin işlem hacimlerine dair tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: B2B ve B2C işlem hacimleri

B2B ve B2C işlem hacimleri (2011), OECD, *milyon dolar					
B2B			B2C		
Ülke	Hacim*	Oran	Hacim*	Oran	Toplam*
Kanada	439.668,40	% 62,90	259.337,90	% 37,10	699.006,30
Çin	9.804.186,6	% 90,28	1.055.088,60	% 9,72	10.859.275,20
France	838.919,70	% 65,62	439.542,90	% 34,38	1.278.462,60
Almanya	994.435,60	% 68,83	450.419,10	% 31,17	1.444.854,70
Japonya	2.542.406,80	% 73,96	895.212,40	% 26,04	3.437.619,20
Singapur	157.542,10	% 93,10	11.681,20	% 6,90	169.223,30
İsveç	165.180,40	% 70,38	69.517,40	% 29,62	234.697,80
Birleşik Krallık	609.470,80	% 62,40	367.230,30	% 37,60	976.701,10
A.B.D.	134.124,70	% 39,14	208.531,20	% 60,86	342.655,90

Kaynak: Kleinaltenkamp, 2018: 126.

Türkiye’de de durum farklı değildir. Gayri safi millî hâsıla (GSMH) içerisindeki sanayi üretiminin payı 2018 itibarıyla % 22,3’tür. Bu da yaklaşık 171 milyar dolar değerinde bir hacim demektir. Bu işlem hacmi farkına rağmen endüstriyel pazarlar, nihai tüketici pazarları kadar akademik alanda ilgi görmemektedir. Akademik hayatta son yıllarda önde gelen genel pazarlama dergilerindeki makalelerin sadece

⁶ Business to business

% 5 ile % 10'u bu alandaki konuları ele almıştır (Kleinaltenkamp, 2018: 125). Bu düşük ilgi, akademi ve endüstri arasında yeterli işbirliğinin sağlanamaması ve sosyal bilimler için önemli olan araştırmalarda veri toplamının zorluğu ile açıklanabilir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Fiyatın maliyeti olmayan tek pazarlama elamanı olması, işletmeye maliyet unsuru olan diğer tüm pazarlama elemanlarının çıktılarını toplaması yönünden ayrı bir öneme sahip olduğu çalışmanın başında aktarılmıştır. Ayrıca fiyattaki küçük değişikliklerin kârlılık üzerindeki etkisi de daha önce yapılan çalışmalar ile ortaya koyulmuştur. Sektörün büyüklüğü ve ülke endüstrisinde yaşanan temel problem olan katma değerli iş eksikliği göz önüne alındığında, kârlılığa etki eden en etkili ve hızlı araç olan fiyat, yeterli derecede önemli görülmemektedir. Bu araştırma ile beraber profesyonellerin bu mitler hakkındaki görüşlerini analiz etmek amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

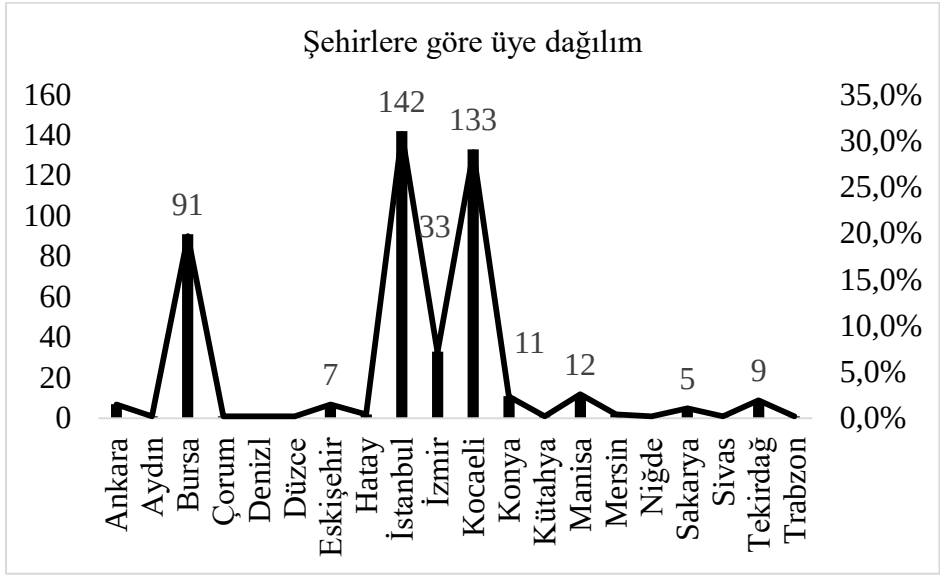
Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan sorular için 7'li Likert yanıt skalası ile toplanmış verilerin istatistiksel analizleri için SPSS 24.0 programından yararlanılmıştır. Araştırma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotlar (Ortalama, Standart Sapma, Medyan, Frekans, Oran, Minimum, Maksimum) kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğü

Araştırmanın evreni olan otomotiv yan sanayi, otomotiv ana sanayi ile birlikte, Türkiye imalat sanayinin ve ihracatın lokomotif sektörlerinden biridir. Otomotiv ana ve yan sanayi aynı zamanda savunma sanayi ve gemi inşa sanayinin de altyapısını oluşturmaktadır. Türkiye, 2018 itibarıyla dünyanın en büyük 16. otomotiv üreticisi ve Avrupa'daki en büyük hafif ticari araç ve otobüs üreticisidir.

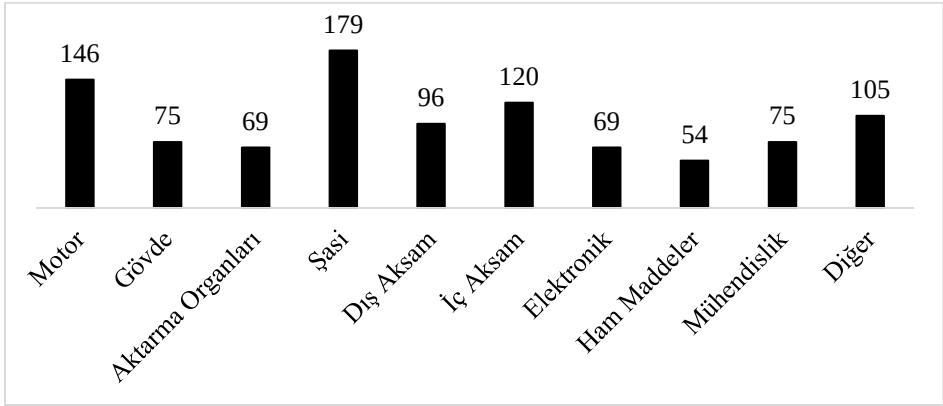
Türkiye İstatistik Kurumu verilerine (2019) göre 2019 başı itibariyle Türkiye’de yerleşik 14 otomobil markasının toplam araç kapasitesi 2,1 milyon adettir. 2018 yılı içerisinde üretilen toplam 1,587 milyon araç ile % 78 gibi bir kapasite kullanım oranına ulaşılmıştır. Türkiye İhracatçılar Meclisi (2019) verilerine göre 2018 yılı ülkemizin toplam ihracatı olan 168 milyar doların, 32 milyar doları otomotiv ana ve yan sanayi işletmeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine göre otomotiv ana sanayi 22 milyar dolar, yan sanayi ise 10 milyar dolar ihracat rakamına ulaşmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkemizdeki en büyük endüstriyel pazardır.

Hinterhuber’in (2016) ortaya koyduğu fiyatlandırma ile ilgili ön kabullerden türeyen mitler üzerinde Türkiye’de yerleşik, otomotiv yan sanayi sektöründe faaliyet gösteren toplamda 462 adet Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği (TAYSAD) üyesi işletme araştırma kapsamına alınmıştır. Bu işletmelerin tamamı TAYSAD üyesidir. Üyelerin büyük çoğunluğu (% 79,2) Bursa, Kocaeli, İstanbul gibi sanayileşmiş şehirlerde yerleşiktir. Bu şehirleri İzmir (% 7,1), Manisa (% 2,6) ve Konya (% 2,4) gibi diğer sanayileşmiş şehirler takip etmektedir. İşletmelerin şehirlere göre dağılımı grafik 3’te verilmiştir.

Grafik 3: Üyelerin şehirlere göre dağılımı

Otomotiv yan sanayi sektörü içerisindeki işletmelerin hizmet verdiği ürünler ile ilgili de ayrımlardan söz edilebilir. TAYSAD üyeleri işletmelerde bu ayrım dış aksam, iç aksam, elektronik parçalar, hammaddeler, mühendislik hizmetleri ve diğer ürünler olarak yapılmıştır (TAYSAD, 2019). Ürünlere göre üye dağılımı grafik 4'te gösterilmiştir. Toplamda 988 sayısının elde edilme nedeni bazı işletmelerin birden fazla kategoride sektöre hizmet ettiğini göstermektedir.

Grafik 4: Üyelerin ürünlere göre dağılımı

Anket soruları, işletmelerin fiyatlandırma süreçlerini yöneten, yapısal olarak büyük işletmelerde fiyatlandırma, satış, proje, pazarlama yöneticilerinin ve personellerinin, organizasyonel yapısı yeterince gelişmemiş küçük çaplı işletmelerde ise genel müdür, fabrika müdürü ya da işletme sahiplerinin dikkatine gönderilmiştir.

3.4. Araştırmanın Anket Formu

Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, katılımcılar ve şirketleri hakkında işletmenin büyüklüğü (yıllık net satış), çalışan sayısı, katılımcının görevi gibi demografik bilgilerden oluşurken ikinci bölüm ise fiyatlandırma mitleri hakkında tasarlanan soruları içermektedir. Altı adet sorudan oluşan ikinci bölümde, soruların tamamı 7’li Likert yanıt skalası ile hazırlanmıştır.

İşletme büyüklükleri, küçük ve orta büyüklükteki 4778-1 (KOSGEB, 2019) sayılı işletmenin tanımı, nitelikleri ve sınıflandırması hakkındaki yönetmeliğe göre değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) işletme tanımları verilmiştir.

Tablo 2: İşletme tanımları

Ölçek	Çalışan sayısı	Net satışlar, milyon Türk lirası
Mikro işletmeler	< 10	< 1 milyon Türk lirası
Küçük işletmeler	$10 \leq \dots < 50$	$1 \leq \dots < 8$ milyon Türk lirası
Orta ölçekli işletmeler	$50 \leq \dots < 250$	$8 \leq \dots < 40$ milyon Türk lirası
Büyük işletmeler	≥ 250	≥ 40 milyon Türk lirası

Veriler toplamda 55 işletmeden 125 katılımcıdan toplanmıştır. Cevaplandırma oranı (55/462) % 11,9’dur. Veriler 1-15 Mayıs 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Anketin ikinci bölümünde bulunan fiyatlandırma mitleri hakkındaki anket soruları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Anket soruları 7’li likert yanıt skalası

Fiyatlandırma Mitleri		Kesinlikle Katılmıyorum	Çoğunlukla Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Çoğunlukla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.	Maliyet fiyatlandırmanın temelidir.	1	2	3	4	5	6	7
2.	Küçük fiyat değişimlerinin kârlılık üzerine etkisi küçüktür.	1	2	3	4	5	6	7
3.	Müşteriler fiyata aşırı duyarlıdır.	1	2	3	4	5	6	7
4.	Fiyatlandırmaya konu olan ürünlerde farklılaşmak zordur.	1	2	3	4	5	6	7
5.	Yüksek pazar payı yüksek kârlılık getirir.	1	2	3	4	5	6	7
6.	Fiyat yönetimi sadece fiyat değişimi anlamına gelir.	1	2	3	4	5	6	7

3.5. Araştırma Sonuçlarının Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu bölümde ilk olarak araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgileri incelenmiştir. Demografik özellikler sıklık ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Ardından mitlerin ortalama değerleri incelenmiş olup ve her mit teker teker yorumlanmıştır.

Katılımcıların sadece % 23,2’si satış personelidir. Geri kalan 96 katılımcı (% 76,8) işletme yöneticileridir. İşletme yöneticilerinin % 20’si işletme sahiplerinden, % 10,4’ü genel müdürlerden, % 15,2’si satış ve pazarlama müdürlerinden, % 12,8’i fabrika müdürlerinden ve % 4,8’i de proje müdürlerinden oluşmaktadır. Ticaret yöneticileri % 8 ve

iş geliştirme yöneticileri ise % 3,2'lik bir yüzdeyi kapsamaktadır. Fiyatlandırma müdürü ise katılımcıların sadece % 2,4'ünü (3/125) oluşturmaktadır.

İşletmelerin ticaret hacim büyüklükleri yıllık net satış miktarına göre sınıflandırılmıştır. 1 milyon Türk lirasından az yıllık net satışı olan işletmeler % 8,1 milyon Türk lirası ve 8 milyon Türk lirası arası satış gerçekleştiren işletmeler % 20,8 ve 8 milyon Türk lirası ile 40 milyon Türk lirası arası satış gerçekleştirenlerin oranı % 21,6 olarak ölçülmüştür. Yıllık net satışı 40 milyon Türk lirası olan işletmeler ise % 49,6 ile en büyük kategoriyi oluşturmuştur.

Diğer bir demografik özellik olan çalışan sayısı ise 10 kişiden az çalışana sahip işletme oranı % 19,2, 10 kişi ile 50 arasında % 19,2 ve 50 ile 250 arasında çalışana sahip işletme oranı ise % 32,8 olarak ölçülmüştür. 250'den fazla çalışana sahip işletme oranı da 36 işletmeyle % 28,8'dir. Katılımcıların tüm demografik bilgileri, sıklık ve yüzdelik sayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların demografik bilgileri

Görev	Sıklık	Yüzde
Satış ve pazarlama müdürü	19	15,2
Satış personeli	29	23,2
İşletme sahibi	25	20
Proje müdürü	6	4,8
Fabrika müdürü	16	12,8
Genel müdür	13	10,4
Fiyatlandırma müdürü	3	2,4
İş geliştirme yöneticisi	4	3,2
Ticaret yöneticisi	10	8
Total	125	100

İşletme büyüklüğü	Sıklık	Yüzde
< 1.000.000 TL	9	8
1.000.000 TL ≤ < 8.000.000 TL	26	20,8
8.000.000 TL ≤ < 40.000.000 TL	27	21,6
≥ 40.000.000 TL	62	49,6
Total	125	100

Çalışan sayısı	Sıklık	Yüzde
< 10 kişi	24	19,2
10 kişi ≤ < 50 kişi	24	19,2
50 kişi ≤ < 250 kişi	41	32,8
≥ 250 kişi	36	28,8
Total	125	100

Mit 1 ile ilgili yapılan analizlerde katılımcılar, maliyetin fiyatlandırmanın temeli olduğunu kuvvetli bir biçimde (Mean 5,65) savunmuşlardır. Mit 1, uygulayıcılar için de geçerli olduğu, gerçek bir olgu olduğu sonucuna varılabilir. Hâlbuki daha önce açıklandığı gibi maliyet fiyatlandırmanın sadece sınırını belirlemelidir. Maliyet temelli fiyat vermek işletmenin alabileceği kârdan taviz vermesi ile sonuçlanabilir (Hinterhuber, 2016: 75).

Maliyet temelli fiyatlandırma stratejisinin en olumsuz tarafı, tüketici davranışlarını, pazar yapısını ve rakiplerini göz ardı etmesidir (Dolgui & Proth, 2010: 104). Bunun yanı sıra maliyet tahmin edilmektedir. Bu da işletmenin kârlılığına azaltıcı etki yapmaktadır. Ancak değer temelli bir fiyatlandırma yaklaşımı kullanıldığında potansiyel kârın diğer fiyatlandırma yaklaşımlarında nazaran çok daha fazla olduğu varsayılmaktadır (Amaral & Guerreiro, 2019: 1851).

Mit 2 ile ilgili analizlerde ise katılımcıların kararsız (Mean 3,91) olduğu sonucuna varılabilir. Marn ve Rosiello (1992) ve Hinterhuber (2015) araştırmaları ise fiyatlardaki küçük artışların kârlılığa etki eden

en önemli etken olduğu ortaya koymuştur. Özellikle otomotiv sektöründe bulunan yığın üretim yapan ve bu ürünlerin satışını gerçekleştiren işletmeler için küçük fiyat farklarının önemi daha da yüksektir.

Müşterilerin fiyata karşı aşırı duyarlı olduklarını belirten Mit 3'te ise katılımcılar kısmen katıldıklarını (Mean 5,08) belirtmişlerdir. Yapılan araştırmalarda ise toplam sahip olma maliyetini (TCO) optimize etmenin ürünün fiyatından daha önemli olduğu bulunmuştur (Plank & Ferrin, 2002: 460). Toplam sahip olma maliyetinde ise fiyatın dışında, kalite, servis hizmeti, ödeme koşulları, garanti ömür, ürünün yarattığı katma değer gibi farklı boyutlar da söz konusudur.

Katılımcılar Mit 4 ile ilgili kararsız (Mean 4,03) bir görüş belirtmiştir. Sadece bir üründe değil işlemleri kapsayan tüm süreçlerde farklılaşma gerçekleştirilebileceği fikri katılımcılar tarafından kararsız bir şekilde karşılanmıştır. Farklılaşma ile müşteriye değer sunmak hedeflenmektedir. İşletmeler bu değer karşılığında rakiplerinden daha fazla kâr elde etmeyi amaçlamalı ve buna uygun fiyatlandırma stratejileri kullanmalıdır. Değer temelli fiyatlandırma ile ilgili literatür, müşterilerin bakış açısından değeri analiz etmenin ve ölçmenin faydalı olabileceğini göstermektedir (Stoppel & Roth, 2015: 151).

Ancak literatürde değer temelli fiyatlandırmanın açık bir tanımının ve kavramsallaştırılmasının eksikliği, üst düzey yöneticiler tarafından tam olarak anlaşılmasının nedeni olarak düşünülmektedir. Ayrıca değer temelli fiyatlandırma konusu ile ilgili bir diğer problem de, yöneticiler arasında değer temelli fiyatlandırma stratejisinin pazarlama alanında sadece hizmet sektörüyle ilgili bir tanım olduğu fikrinin yaygın olmasıdır (Reen vd., 2017: 92).

Katılımcıların kararsız bir pozisyon aldıkları (Mean 3,99) diğer bir mit de Mit 5'tir. Akademik çalışmalar, pazar payı ile kârlılığın arasında herhangi bir anlamlı ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur

(Anterasian vd., 1996: 67). Ancak genellikle işletmeler pazar lideri olmak gibi bir hedefleri olduğunda mümkün olan en fazla satışı yapmak zorundadırlar. Bu yaklaşım indirimlerde ciddi bir artışa neden olabilir. Bu indirimlerin de kârlılık üzerine etkisi negatif yöndedir. Diğer yandan yüksek pazar payı ve yüksek kârlılık aynı anda olduğu zaman sektör giriş bariyerleri yüksek değilse sürdürülebilir bir yapı oluşmamakta ve kısa zaman içerisinde yeni rakipler pazarda yerini almaktadır.

Son olarak da mitler içerisinde katılımcıların kısmen de olsa katılmadıkları (Mean 2,91) tek mit, fiyat yönetimi ile ilgili olan Mit 6'dır. Tüm sonuçlar aşağıdaki tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Betimsel istatistik sonuçları

<i>Mitler</i>	N	Mean
Mit 1: Maliyet fiyatlandırmanın temelidir.	125	5,6560
Mit 2: Küçük fiyat değişimlerinin kârlılık üzerine etkisi küçüktür.	125	3,9120
Mit 3: Müşteriler fiyata aşırı duyarlıdır.	125	5,0880
Mit 4: Fiyatlandırmaya konu olan ürünlerde farklılaşmak zordur.	125	4,0320
Mit 5: Yüksek pazar payı yüksek kârlılık getirir.	125	3,9920
Mit 6: Fiyat yönetimi fiyat değişimi anlamına gelir	125	2,9120

Sonuç

Pazarlama karmasının unsuru olarak fiyat ve fiyatın önemi detaylı olarak açıklanmıştır. İşletmelerin temel amaçlarından biri olan kârlılık üzerindeki etkisi düşünüldüğünde fiyat, akademi tarafından yeterli ilgiyi görmemektedir (Avlonitis & Indounas, 2006: 203). Özellikle endüstriyel pazarlamada fiyat üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Türkiye'de birincil veriler toplanarak yapılan endüstriyel pazarlarda fiyatlandırma çalışması bulunmamaktadır. Bu araştırma Türkiye'de yerleşik otomotiv yan sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin fiyatlandırmaya karar veren yöneticilerinden veri toplanarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin önemli sektörlerinden biri olan otomotiv yan sanayi sektöründe işletme sahipleri, genel müdürler, satış ve pazarlama müdürleri gibi fiyatlandırmada son kararı veren uygulayıcıların Hinterhuber'in (2016) tanımladığı mitler konusunda farklı düşünmemeleri araştırmanın önemli bir çıktısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca Hinterhuber (2016) mitleri, Türkiye otomotiv yan sanayi sektöründe sınanmış ve yanlışlanmamıştır.

Özellikle, maliyeti fiyatlandırmanın temeli olarak kabul eden (Mit 1), fiyatlandırmaya konu olan ürünlerde farklılaşmanın zor olduğunu vurgulayan (Mit 4) ve müşterilerin fiyata karşı aşırı duyarlı olduklarını belirten (Mit 3) mitler, işletmelerin hala maliyet odaklı fiyatlandırma yaklaşımlarını benimsediğini göstermektedir. Ancak pazarlama teorisinde değer temelli bir fiyatlandırma yaklaşımı kullanıldığında potansiyel kârın diğer fiyatlandırma yaklaşımlarında nazaran çok daha fazla olduğu varsayılmaktadır. Teoriye rağmen araştırmalar, fiyatların müşterilere sunulan değere göre belirlenmediği sonucuna varmıştır (Amaral & Guerreiro, 2019: 1851).

Dikkat çekici sonuçlardan biri, özellikle satış personellerinin maliyeti fiyatlandırmanın temeli olarak görüp, müşteri ile fiyat anlaşmalarında kolay bir biçimde indirim uygulayabilme eğilimi gösterme olasılığıdır. Bu olasılık işletmelerin üretim sahasında yoğun uğraşlar ve emekler sonucu ile üretim maliyetlerinde elde edilen %2-3'lük bir iyileştirmenin, fiyat üzerinden kolay bir şekilde yapılacak indirim ile anlamsızlaştırılabileceği bir ortam hazırlamaktadır.

Orta gelir tuzağına sıkışmış, katma değer üreten işletmelerin az olduğu ve ağırlıklı olarak hala emek-yoğun üretim gerçekleştiren ülkelerde, kârlılık büyük bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayi hamleleri yapmak uzun dönem planlama ve vizyon gerektiren eylemler olması nedeniyle kârlılık, işletmelerin bireysel becerilerini ilgilendiren bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Yöneticiler, işletmelerin

kârlılığın en hızlı ve etkili kaldırıcı olan fiyatlandırma konusunda daha proaktif davranmalıdır ve fiyatlandırma konusuna daha fazla zaman ayırmalıdır. Ürün / hizmete göre doğru bir şekilde kurgulanmış ve bütünleşik pazarlama stratejilerine uygun fiyatlandırma stratejileri, işletmelerin kârlılığını hızlı bir şekilde arttırmada işletmelere yardımcı olacaktır.

Mevcut araştırmanın endüstriyel fiyatlandırma konusuna sunduğu faydalı anlayışlara rağmen, bununla ilgili bazı kısıtlar da mevcuttur. İlk olarak, bu çalışmada araştırılan sektörün tek bir sektörle sınırlı kaldığı düşünüldüğünde, araştırma sonuçları diğer endüstriyel sektörlerle genellenemez. Bu nedenle, çalışmanın diğer endüstriyel pazarları içeren daha büyük bir örneklem ile yapılması gelecekteki araştırmalar için daha ışık tutucu olabilir. İkincisi, çalışmanın bağlamı, sonuçları diğer ulusal bağlamlarda genelleme yeteneğini sınırlayan başka bir kısıttır. Çalışmanın farklı kültürel özelliklere sahip diğer ulusal bağlamlarda tekrarlanması, burada rapor edilen sonuçların diğer ülkelerde ne ölçüde genelleştirilebileceğini test edecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alpugan, O., Demir, H., Oktav, M., Üner, N. (1990). *İşletme ekonomisi ve yönetimi*. Beta Basım Yayınları.

Amaral, J. V. & Guerreiro, R. (2019). Factors explaining a cost-based pricing essence. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 34(8), 1850-1865.

Anterasian, C., Graham, J. L., Money, R. B. (1996). Are U. S. managers superstitious about market share?. *MIT Sloan Management Review*, 37(4), 66-77.

Avlonitis, G. & Indounas, K. (2006). How are prices set: an exploratory investigation in the Greek service sector. *Journal of Product and Brand Management*, 15(3), 203-213.

Dolgui, A. & Proth, J. M. (2010). Pricing strategies and models. *Annual Reviews in Control*, (34), 101-110.

Evanschitzky, H., Kenning, P., Vogel, V. (2004). Consumer price knowledge in the German retail market. *Journal of Product and Brand Management*, 13(6), 390-405.

Gaston Breton, C. & Raghubir, P. (2013). Opposing effects of sociodemographic variables on price knowledge. *Marketing Letters*, 24(1), 29-42.

Hinterhuber, A. & Liozu, S. (2012). Is it time to rethink your pricing strategy. *MIT Sloan Management Review*, 53(4), 69-79.

Hinterhuber, A. (2015). Value delivery and value-based pricing in industrial markets. *Advances in Business Marketing and Purchasing*, 14, 381-448.

Hinterhuber, A. (2016). The six pricing myths that kill profits. *Business Horizons*, 59(1), 71-83.

Indounas, K. (2006). Making effective pricing decisions. *Business Horizons*, 49(5), 415-424.

Jobber, D. & David, S. (2001). Integrative pricing via the pricing wheel. *Industrial Marketing Management*, 30(3), 301-314.

Kleinaltenkamp, M. (2018). LaPlaca the best marketer of industrial and B2B marketing research. *Industrial Marketing Management*, (69), 125-126.

Kotler, P. (2003). *Principle of marketing*. Pearson Education.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2019).

<https://www.kosgeb.gov.tr/site>

Liu, W. & Atuahene Gima, K. (2018). Enhancing product innovation performance in a disfunctional competitive environment: the roles of competitive strategies and market-based assets. *Industrial Marketing Management*, 73, 7-20.

Lowengart, O. & Mizrahi, S. (2000). Applying international reference price market structure, information seeking and consumer welfare. *International Marketing Review*, 17(6), 525-537.

Marn, M. & Rosiello, R. L. (1992). Managing price, gaining profit. *Harvard Business Review*, 70(5), 84-93.

Mitchell, G. E. (1985). *Profitable pricing strategies*. Alexander Hamilton Institute.

Monroe, K. (1990). *Pricing: making profitable decisions*. McGraw-Hill.

Nagle, T. & Holden, R. K. (2002). *The strategy and tactics of pricing: a guide to profitable decision making*. Prentice Hall.

Oxenfeldt, A. (1975). *Pricing strategies*. Amacon.

Plank, R. E. & Ferrin, B. G. (2002). How manufacturers value purchase offerings: an exploratory study. *Industrial Marketing Management*, 31(5), 457-465.

Pride, M. W. & Ferrell, O. C. (2000). *Marketing concepts and strategies*. Houghton Mifflin Company.

- Porter, M. (2010). *Rekabet stratejileri: sektör ve rakip analizi*. (Çev: G. Ulubilgen), Aura Yayınevi.
- Reen, N., Hellström, M., Wikström, K., Perminova Harikoski, O. (2017). Towards value-driven strategies in pricing IT solutions. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 16(1), 91-105.
- Reimann, M., Schilke, O., Thomas, J. S. (2010). Toward an understanding of industry commoditization: its nature and role in evolving marketing competition. *International Journal of Research in Marketing*, 27(2), 188-197.
- Schindler, M. R. (2012). *Pricing strategies: a marketing approach*. Sage Publication.
- Shapiro, B. P. & Jackson, B. B. (1978). Industrial pricing to meet customer needs. *Harvard Business Review*, (56), 119-127.
- Snelgrove, T. (2012). Value pricing when you understand your customers: total cost of ownership - past, present, and future. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 11(1), 76-80.
- Stoppel, E. & Roth, S. (2015). Consequences of usage-based pricing in industrial markets. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 14, 140-154.
- Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği (TAYSAD). (2019). <https://www.taysad.org.tr/tr/>
- Tellis, J. G. (1986). Beyond many faces of price: an integration of pricing strategies. *Journal of Marketing*, 50(4), 146-160.
- Thrane, S., Jarmatz, M., Laursen, M. F., Kornmaaler, K. (2019). A practice-based approach to collective decision making in pricing. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 16(1), 117-143.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2019). İhracat rakamları.

<https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>.

Ulaga, W. & Eggert, A. (2006). Value-based differentiation in business markets: gaining and sustaining key supplier status. *Journal of Marketing*, 70(1), 119-136.

EXTENDED ABSTRACT

One of the ways in order to increase the profitability of company is pricing correctly. The price also can be used as an effective competitive tool. Compared to other elements in the marketing mix, it has an income generating aspect and can also be used as a convincing tool. Despite all these positive features the subject of price and pricing does not get enough attention in the academic field. Especially the industrial pricing literature with marketing perspective is not developed. For this reason, this provides space for some pre-acceptance and prejudices (legends / myths) in industrial pricing.

Hinterhuber (2016) revealed six pricing myths that he found most important and most common in his research on these preliminary pre-acceptances. These myths are listed below.

- Myth 1: Costs are the basis for pricing.
- Myth 2: Small price changes have little impact.
- Myth 3: Customers are highly price sensitive.
- Myth 4: Products are difficult to differentiate.
- Myth 5: High market share equals high profits.
- Myth 6: Managing price means changing prices.

The main purpose of this article is to measure the perceptions of price decision makers in the automotive supplier industry regarding the pricing myths available in the literature on industrial pricing and make descriptive inferences. The universe of the research is the managers of TAYSAD members who decide on pricing.

The data were collected from 125 participants of 55 enterprises in total. The response rate (55/462) is 11.9 %. The data were collected between 1 May and 15 May 2020. The first part of the survey includes demographic questions such as position of participant, number of employees and size of the enterprise. The survey questions about pricing myths in the second part of the survey.

Firstly, demographic information of the participants in the research was examined. Demographic features are expressed as frequency and percentage. Then the significance levels of the myths were examined and each myth was interpreted one by one.

In the analysis of myth 1, the participants strongly defend (Mean 5,65) that cost is the basis for pricing. It can be concluded that the first myth is confirmed by the professionals and is a real phenomenon.

In the analysis of myth 2, it can be concluded that the participants are undecided (Mean 3,91). Marn and Rosiello and Hinterhuber studies have revealed that small increases in prices are the most important factor affecting profitability.

In Mit 3, which states that the customer is highly sensitive to the price, the participants stated that they partially approved (Mean 5.08). Studies have found that optimizing the total cost of ownership (TCO) is more important than the price of the product.

In myth 4, the participants did not provide a meaningful (Mean 4.03) opinion. The idea that differentiation can be realized not only in a product but also in all processes involving processes was uncertainly received by the participants.

Another myth in which participants take an unstable position (Mean 3.99) is Myth 5. Academic studies have revealed that there is no significant relationship between market share and profitability (Anterasian et al. 1996: 67).

Finally, the only myth among the myths that the participants did not agree with, (Mean 2.91), is Myth 6, which is related to price management.

An important consequence of our research, even the decision makers who make the final decision in pricing, such as business owners, general managers, sales and marketing managers in the automotive supplier industry, which is one of the most important sectors of our country, is do not think differently about the myths defined by Hinterhuber (2016).

Işık, E. (2021). Erken çocuklukta görülen davranış problemlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 183-226.

DOI: 10.21550/sosbilder.854768
Araştırma Makalesi / Research Article

ERKEN ÇOCUKLUKTA GÖRÜLEN DAVRANIŞ PROBLEMLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Esra IŞIK*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11 Ocak / January 2021

ÖZET

Bu araştırmada erken çocuklukta görülen davranış problemlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma grubunu Ankara ili Keçiören ilçesine bağlı 7 bağımsız anaokulunda bulunan 177 çocuk ve çocukların öğretmenlerinin (34) oluşturduğu çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline ve kesitsel tarama desenine göre tasarlanmıştır. Çalışmada verilerin elde edilmesinde “Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ)” ile araştırmacı tarafından geliştirilen “Öğretmen Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin normal dağılmaması nedeniyle, iki gruplu karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi, üç ve daha fazla gruplu karşılaştırmalarda ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, okul öncesi dönem çocuklarında görülen davranış problemlerinin çocukların cinsiyetine, yaşına, daha öncesinde herhangi bir eğitim kurumuna gitme durumuna, çocuğun sakatlık, özür ya da özel eğitim gerektiren durumu ile ailenin gelir düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği; buna karşın çocuğun kardeş sayısı, anne ve baba yaşı ile anne ve baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: okulöncesi dönem, erken çocukluk dönemi, davranış problemleri, içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemler, öğretmen

* Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum / TÜRKİYE, esra38isik@gmail.com

Examining Behavioral Problems in Early Childhood in Terms of Various Variables

ABSTRACT

In this study, it is aimed to investigate behavioral problems in early childhood according to various variables. The study sample included 177 children between the ages of 4 and 6 attending 7 independent kindergartens in Keçiören District of Ankara Province, and their teachers (34). This study was designed from a quantitative research method according to the screening model and cross-sectional screening design. Study data were collected using “Preschool and Kindergarten Behavior Scales (PKBS-2)” as well as “Teacher Information Form” developed by the researcher. Since the data obtained from the research were not exhibited a normal distribution, the Mann-Whitney U test was used in two-group comparisons and the Kruskal-Wallis H test was used in comparisons with three or more groups. As a result of the study, it was found that the behavioral problems observed on children’s of preschoolers indicates a significant difference depending on the gender of the child, age, the status of attending an educational institution before, presence of a condition requiring special education and total income of the family; on the other hand, it was found that there was no significant difference depending on the children’s number of siblings, and age and education levels of the parents.

Key words: *preschool children, early childhood, behaviour problems, internalised and externalised problems, teacher*

Giriş

Erken çocukluk dönemi, tüm gelişim alanlarında hızlı bir ilerlemenin yaşandığı gelişimsel açıdan oldukça kritik, önemli ve büyüleyici bir dönemdir (Kandır & Alpan, 2008; Major vd., 2020; Oruç vd., 2011). Bu dönemde yaşanan olumlu gelişimsel ilerlemelerin yanı sıra yaşanan olumsuzlukların da çocukların gelişimsel seyirleri üzerinde kalıcı etkilere sahip olduğu bilinmektedir.

Çocukların gelişim sürecinde olumsuz etkilere sahip olan davranış problemleri, oldukça yaygın ve önemli bir toplumsal sorundur. Erken dönemde tespit edilemeyen ve müdahalede bulunulmayan

davranış problemlerinin ilerleyen zamanlarda topluma artan iş yükü ve maliyet olarak geri dönmesi kaçınılmazdır. Hem ebeveynleri hem de devam etmeleri durumunda okul öncesi eğitim kurumları ve çalışanları açısından problem teşkil edebilecek bu çocukların sergiledikleri davranış problemlerine yönelik gereken tedbirlerin alınmaması bu davranışların pekişerek kalıcı hale gelmesine neden olabilmektedir.

En genel tanımıyla davranış problemi, çocuğun büyümesini ve gelişimini olumsuz etkileyen, çevreye uyumunu zorlaştıran, işlevsel olmayan ya da zarar verici nitelikte olan ve normdan çok fazla sapma gösteren davranışlar olarak tanımlanmakta (Woolfolk vd., 2010, Cooper, 2011'den; İşmen Gazioğlu vd., 2018), dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş davranışlar olarak iki genel kategoride sınıflandırılmaktadır (Cicchetti & Toth, 1991, Poulou, 2015'ten). Tespit edilmesi kolay olmasından dolayı ebeveynler tarafından daha kolay fark edilen dışsallaştırılmış problemlerin aksine (vurma, ısırma, bağırma, tükürme vb.), içselleştirilmiş problem davranışların (içine kapanma, utangaçlık, depresyon vb.) fark edilmesi daha uzun sürmektedir (Weist vd., 2018).

Problem davranışın doğru bir şekilde tanımlanması davranışla ilgili yapılacak müdahalelerin etkili olmasında oldukça önemlidir. Bazen çocuklar gelişimsel dönem özellikleri kapsamında beklenenden farklı davranabilmekte, bazen de kendilerini ifade etmenin doğru yolunu bilmedikleri için problem davranışlar sergileyebilmektedirler. İşmen Gazioğlu ve arkadaşları (2018) çocukların arada sırada sergiledikleri olumsuz davranışların bazen yaramazlık olarak tanımlanan davranışlardan daha öte olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla ortaya çıkan problem davranışın gerçekten “problem” olup olmadığı konusunda doğru yargıya varmada, problem olarak nitelendirilen davranışın “altı aydan daha uzun bir sürede görülüyor olması” kriterinin dikkate alınması gerekmektedir (İşmen Gazioğlu vd., 2018).

Problem davranışların hiçbirini tek bir nedene bağlanamaz. Bu aşamada önemli olan bu davranışların gerçek nedenlerinin ne olduğu (Davies & Noble, 2018), çocukların bu davranışları ne elde etmede ya da neden kaçınmada kullandıklarının belirlenmesidir. Çocuklarda davranış problemlerinin ortaya çıkması ya da var olan bozuklukların pekişmesi genellikle bulunulan sosyal ortamlarda strese maruz kalma (Gleason vd., 2016; Manti vd., 2019), ebeveyn ruh sağlığı bozuklukları, düşük gelir (Gleason vd., 2016), ebeveyn depresyonu ve neden olduğu kalitesiz ebeveynlik göstergeleri, ebeveynlik üzerinde artan mevcut stres (Galbally & Lewis, 2017), kronik ebeveynlik stresi (Crnic vd. 2005), doğru bilinen yanlış ebeveynlik uygulamaları, ebeveynlerin sergiledikleri olumsuz tutumlar ile karşılaştıkları problem davranışlarla nasıl baş edilebilecekleri konusunda yaşadıkları bilgi yoksunluğu ile ilişkilidir. Bunların yanı sıra dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının meydana gelmesinde ebeveynlerin sahip oldukları olumsuz ebeveynlik (Emerson vd., 2019), ebeveynlerin kardeşler arası ilişkilerde sergiledikleri rekabet içeren tutum ve davranışlar (Akbaş, 2019), ebeveynlerin kaygıları ve yaşadıkları yetersiz ebeveynlik duyguları (Manti vd., 2019), problem davranışları gelişimsel dönem özelliklerinden ayırt etmede yaşadıkları güçlükler (Gardner & Shaw, 2008, Poulou, 2015'ten), okul öncesi dönem çocuklarının akranlarıyla olan sosyal becerilerinde yaşadıkları problemler (Gülay Ogelman & Çiftçi Topaloğlu, 2014), çocukların karşılaştıkları problem durumlara uygun çözümler bulamamaları (Yörükoğlu, 2008), birden fazla risk etmenine maruz kalma (Poulou, 2015) okul öncesi dönem çocuklarında problem davranışların görülme olasılığını artırmakta (Galbally & Lewis, 2017) ve çocuk psikopatolojisinde risk faktörü olarak kabul edilmektedir (Emerson vd., 2019).

Davranış problemi/leri, hem çocuk hem de çevresi üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Erken çocukluk döneminde karşılaşılan ve uygun olmayan sosyal-duygusal davranışları önleyici tedbirlerin

alınmaması, bu davranışların ilerleyen yaşlarda olumsuz ve saldırgan davranışlara dönüşebilme ihtimalini güçlendirmektedir (Ural vd., 2015). Erken dönemde başlayan bu problem davranışlar çok sayıda küçük çocuğun giderek artan sayıda okul öncesi eğitim kurumlarından atılmasına (Burke vd., 2010), ilerleyen dönemlerde ciddi düzeyde anti-sosyal problemlerin görülme olasılığına (Fox vd., 2002), kişilerarası ilişkilerde ve davranış düzenlemede problemler yaşamalarına (Hughes vd., 2000), çocuklarda özsaygının azalmasına (Njoroge & Bernhart, 2011), iletişimlerinde saldırgan ve yıkıcı davranışlar sergilemeleri neticesinde akranları tarafından daha az kabul görmelerine (Gülay Ogelman & Çiftçi Topaloğlu, 2014) neden olabilmektedir.

Birincil derecede erken müdahalenin oldukça önemli olduğu okul öncesi dönem çocuklarında görülen davranış problemleri yaygınlık oranının, yaşça daha büyük olan çocuklarla benzer hatta onlardan daha yüksek orana sahip olduğu bilinmektedir (Egger & Angold, 2006; Lavigne vd., 2009). Toplum içerisinde yaygınlık oranı azımsanmayacak düzeyde olan bu çocuklar, sahip oldukları problem davranışlardan kaynaklı daha fazla sabır, emek ve etkili yönetim becerileri gerektirmektedir. Bu çocukların ve ailelerinin tespit edilmesi (Bauer & Webster-Stratton, 2006), çocukların korunması ve desteklenmesi noktasında gerekli ortamın oluşturulmasında ebeveyn-öğretmen işbirliğinin ve ortak yaklaşımın tek taraflı müdahalelerden daha fazlası olduğu bilinmektedir (Bauer & Webster-Stratton, 2006; Janzen, 2014).

Problem durumun tespiti, problem duruma uygun müdahale ve önleme girişimlerinin uygulanması öncesinde risk altında bulunan kesime ulaşma noktasında önemli bir aşamadır. Bu kapsamda davranış problemlerini önlemeye yönelik çalışmalar yapacak uygulayıcıların, davranış problemlerine neden olan etmenlere ve bu etmenlerin etkilerine ilişkin bilgi sahibi olarak hedef kitleye ulaşmalarında yapılan tarama çalışmalarının uygulayıcılara probleme yönelik bakış açısı

kazandırması bakımından önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Her yaşta problem davranışlarla mücadele etmek önemli olmakla birlikte özellikle erken yaş döneminden okula başlama yaşına kadar olan dönemde problemli davranışlara neden olan unsurların belirlenmesi önem kazanmaktadır (Akçınar & Baydar, 2018). Bu araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler aracılığı ile davranış problemine sahip çocukların ve problemlerinin tespit edilmesi; bu kapsamda problem davranışların çocuğa ve ebeveynine yönelik birtakım değişkenlerle olan ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmanın toplumsal açıdan daha sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi noktasında başta ebeveynlere, öğretmenlere ve konu ile ilgili alanda müdahale çalışmaları yapacak uzmanlara katkı sağlayacağı öngörülmekte ve bu bağlamda önemli olduğu düşünülmektedir.

Yöntem

Erken çocuklukta görülen problem davranışların çeşitli değişkenlere göre incelendiği bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline ve kesitsel tarama desenine göre tasarlanmıştır. Kesitsel tarama deseninde incelenen olgunun herhangi bir andaki durumunu tanımlamak amaçlanır (Özdemir, 2016).

Çalışma Grubu

Araştırma uygulanmadan önce çalışma grubunun belirlenmesinde davranış problemlerine neden olan etmenler üzerinde oldukça büyük etkiye sahip olan göç durumu dikkate alınarak araştırmanın yapıldığı Ankara ilinde en fazla göç sirkülasyonuna (alma-verme) sahip ilçenin Keçiören olduğu bilgisine ulaşılmıştır (İstatistiklerle Ankara, 2018). Uygulama yapılacak olan merkez ilçenin belirlenmesinin ardından, örneklemin evreni temsil etme gücünü artırmak amacıyla ilçede bulunan 11 bağımsız anaokulundan veri

toplanması hedeflenerek yetkililer ile görüşülmüştür. Yapılan görüşmeler neticesinde uygulama yapılmasını kabul etmeyen 4 okul dışında kalan yedi kurum çalışmaya dâhil edilmiştir. Ankara ilinin Keçiören ilçesinde yer alan ve çalışmaya katılmayı kabul eden yedi bağımsız anaokulunda bulunan 4-6 yaş arası 177 çocuk ve bu çocukların 34 öğretmenleri araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Tablo 1: Araştırmaya katılan çocukların demografik özellikleri

Değişkenler	Gruplar	F	%
Cinsiyet	Kız	46	26,0
	Erkek	131	74,0
Yaş	4 yaş	70	39,5
	5 yaş	98	55,4
	6yaş	9	5,1
Daha öncesinde eğitim kurumuna gitme durumu	Evet	83	46,9
	Hayır	94	53,1
Özel eğitim gerektiren durumu var mı?	Evet	11	6,2
	Hayır	166	93,8
Çocuğun kardeş sayısı	Kardeşi yok	58	32,8
	Bir kardeş	78	44,1
	İki kardeş	31	17,5
	3 kardeş ve daha fazla	10	5,6

Araştırmaya katılan çocukların demografik özelliklerini gösteren tablo 1 incelendiğinde, çocukların % 26'sının kız, % 74'ünün erkek olduğu görülmektedir. Çocukların % 39,5'i 4 yaşında, % 55,4'ü 5 yaşında ve % 5,1'i 6 yaşındadır. Çocukların % 46,9'u daha öncesinde eğitim kurumuna gitmişken, % 53,1'i eğitim kurumuna gitmemiştir. Çocukların % 6,2'sinin özel eğitim gerektiren durumları olduğu, % 93,8'inin ise özel eğitim gerektiren durumları olmadığı görülmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan çocukların kardeş sayılarına

bakıldığında ise, % 32,8'inin kardeşi yokken, % 44,1'i bir kardeşe, % 17,5'i iki kardeşe ve % 5,6'sı 3 ve daha fazla kardeşe sahiptir.

Tablo 2: Araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinin demografik özellikleri

Değişkenler		Gruplar	F	%
Yaş	Anne	30 yaşından küçük	65	36,7
		31-40 yaş	98	55,4
		41 yaş ve üzeri	14	7,9
	Baba	30 yaşından küçük	29	16,4
		31-40 yaş	123	69,5
		41 yaş ve üzeri	25	14,1
Eğitim durumu	Anne	İlkokul ve altı	16	9
		Ortaokul	24	13,6
		Lise	69	39,0
		Üniversite	68	38,4
	Baba	Ortaokul ve altı	26	14,7
		Lise	85	48,0
Aile	Gelir düzeyi	5000 TL ve altı	110	62,1
		5000 TL ve üzeri	67	37,9
Ebeveyn	Medeni durum	Evli-birlikteler	170	96,0
		Boşanmış	5	2,8
		Evli-ayrı yaşıyorlar	2	1,1

Araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinin demografik özelliklerini gösteren tablo 2 incelendiğinde, annelerin (% 55,4) ve babaların (% 69,5) büyük bir çoğunluğunun 31-40 yaş aralığında olduğu, annelerin (% 39,0) ve babaların (48,0) çoğunluğunun eğitim durumunun lise olduğu görülmektedir. Ayrıca toplam gelir düzeyi 5000 TL ve altı olanlar ebeveynler çalışma grubunun % 62,1'ini oluşturmaktadır ve ebeveynlerin neredeyse tamamı medeni durum olarak (% 96,0) evli ve birliktedirler.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, çocukların davranış problemlerinin belirlenmesine yönelik verilerin elde edilmesinde Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) ile çocuklara ve ebeveynlerine yönelik demografik bilgilerin elde edilmesinde araştırmacı tarafından geliştirilen ve çalışmaya ilişkin bilgilerin üst kısmında yer aldığı “Öğretmen Bilgi Formu” kullanılmıştır.

Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) (Preschool and Kindergarten Behaviour Scales (PKBS-2))

1994 yılında Kenneth W. Merrell tarafından 3-6 yaş okulöncesi ve anaokulu öğrencilerinin problem davranışlarını ve sosyal becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçeğe ilişkin norm çalışması 2003 yılında yapılmıştır. Fazlıoğlu ve arkadaşlarının (2011) Türkçeye uyarlamasını yaptıkları ölçeğin tümü için elde edilen Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .96 iken, sosyal beceri alt ölçeği için (SP) .96 ve problem davranış alt ölçeği için .89 elde edilmiştir.

Sosyal beceri ve problem davranış alt ölçeği şeklinde iki alt ölçekten oluşan ölçeğin, çalışma kapsamında yalnızca 42 maddeden oluşan problem davranış alt ölçeği kullanılmıştır. Dörtlü likert şeklinde derecelendirilerek puanlanan ölçek, dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem davranışlar alt boyutlarından meydana gelmektedir. Ölçekten alınan puanların artması problem davranışın şiddetinin arttığı anlamına gelmektedir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Öğretmen Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen ve toplam 10 sorudan oluşan öğretmen bilgi formu, davranış problemleri olan çocuklara ve ailelerine yönelik demografik özelliklerinin belirlenmesine yöneliktir. Formda; çocuğun ebeveynlerine yönelik eğitim, gelir, yaş ve medeni durum bilgileri ile çocuğa yönelik özel eğitim gerektiren durumunun olup-

olmadığı, kardeş sayısı, yaş, cinsiyet ve daha öncesinde herhangi bir eğitim kurumuna gidip gitmediğini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Erken çocuklukta görülen davranış problemleri gösteren çocukların belirlenmesi kapsamında Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonundan ve Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli onay ve izinler alınmıştır. Veri toplamak için kullanılan ölçek ve anketler araştırmacı tarafından kurum yetkililerine bırakılarak bir ay içerisinde yine kurum yetkililerinden teslim alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış olup verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Verilerin normal dağılmaması nedeniyle, iki gruplu karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi, üç ve daha fazla gruplu karşılaştırmalarda ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	U	p
Dışsallaştırılmış problem	Kız	46	30,59	30,00	1,00	66,00	20,31	71,36	2201,5	0,007*
	Erkek	131	40,33	44,00	1,00	76,00	20,22	95,19		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	Kız	46	15,96	15,50	1,00	37,00	8,85	88,20	2976	0,901
	Erkek	131	16,72	16,00	1,00	41,00	9,94	89,28		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	Kız	46	46,54	45,50	7,00	97,00	25,42	74,15	2330	0,022*
	Erkek	131	57,26	58,00	3,00	115,00	26,57	94,21		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde; çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin toplam ve dışsallaştırılmış problem alt boyutundan almış oldukları puanlar, çocukların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu bulgu üzerinden, erkek çocukların belirtilen boyutlarda kız çocuklara göre daha fazla davranış problemine sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının okul öncesi eğitim kurumuna gitme durumuna göre Mann-Whitney U testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Kuruma gitme durumu	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	U	p
Dışsallaştırılmış problem	Evet	83	41,34	44,00	1,00	76,00	20,29	97,88	3164	0,031*
	Hayır	94	34,67	38,00	1,00	73,00	20,54	81,16		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	Evet	83	16,95	15,00	1,00	40,00	9,56	90,99	3735	0,626
	Hayır	94	16,14	16,00	1,00	41,00	9,76	87,24		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	Evet	83	58,29	58,00	8,00	115,00	25,80	95,88	3330	0,093
	Hayır	94	51,11	51,50	3,00	106,00	27,03	82,93		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

*p<0,05

Tablo 4'te görüldüğü gibi dışsallaştırılmış problem alt boyutu puanı, çalışma grubunu oluşturan çocukların daha öncesinde okul öncesi eğitim kurumuna gitme durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu kapsamda daha öncesinde okul öncesi eğitim kurumuna giden çocukların gitmeyenlere kıyasla daha fazla dışsallaştırılmış problem davranışa sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının özel eğitim gerektiren durumuna göre Mann-Whitney U testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Sakatlık, özürlü ya da özel eğitim gerektiren durumu	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	U	p
Dışsallaştırılmış problem	Evet	11	43,36	42,00	15,00	74,00	20,96	102,23	767,5	0,377
	Hayır	166	37,43	41,00	1,00	76,00	20,63	88,12		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	Evet	11	24,73	27,00	8,00	41,00	10,88	128,59	477,5	0,008*
	Hayır	166	15,98	15,00	1,00	41,00	9,35	86,38		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	Evet	11	68,09	53,00	30,00	106,00	27,84	110,36	678	0,153
	Hayır	166	53,57	56,00	3,00	115,00	26,39	87,58		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

*p<0,05

Tablo 5'e bakıldığında, içselleştirilmiş problem alt boyutu puanı çocukların özel eğitim gerektiren durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu bulgu üzerinden; özel eğitim gerektiren herhangi bir duruma sahip olan çocuklarda görülen içselleştirilmiş problem davranışların diğer çocuklara kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının çocuğun yaşına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Yaş	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p	İkili Karşılaştırma
Dışsallaştırılmış problem	4 yaş (1)	70	37,56	41,50	1,00	76,00	21,57	88,50	10,8	0,004*	3-1 3-2
	5 yaş (2)	98	36,02	38,00	1,00	73,00	19,78	84,39			
	6 yaş (3)	9	59,00	58,00	48,00	74,00	8,43	143,06			
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64				
İçselleştirilmiş problem	4 yaş (1)	70	17,79	18,00	1,00	41,00	10,02	95,77	10,6	0,005*	3-1 3-2
	5 yaş (2)	98	14,99	14,50	1,00	41,00	9,40	80,17			
	6 yaş (3)	9	23,33	24,00	18,00	30,00	4,06	132,50			
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65				
Ölçek toplam puanı	4 yaş (1)	70	55,60	58,00	9,00	115,00	28,41	91,05	13,3	0,001*	3-1 3-2
	5 yaş (2)	98	51,11	53,00	3,00	107,00	24,87	82,21			
	6 yaş (3)	9	82,33	79,00	71,00	104,00	10,82	146,94			
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63				

*p<0,05

Tablo 6 incelendiğinde, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda, 6 yaş çocuklarının 4 yaş ve 5 yaş çocuklarına göre daha fazla davranış problemine sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 7: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının çocuğun kardeş sayısına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Çocuğun kardeş sayısı	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	Kardeşi yok	58	37,67	40,50	1,00	75,00	20,85	88,70	1,8	0,607
	Bir kardeş	78	36,01	37,50	1,00	76,00	20,00	84,54		
	İki kardeş	31	41,35	47,00	1,00	73,00	22,13	98,08		
	3 kardeş ve fazlası	10	41,40	45,00	5,00	69,00	20,91	97,40		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	Kardeşi yok	58	18,17	17,00	1,00	40,00	10,29	96,09	2,4	0,488
	Bir kardeş	78	15,83	16,00	1,00	41,00	8,96	87,15		
	İki kardeş	31	16,03	15,00	2,00	41,00	9,73	85,87		
	3 kardeş ve fazlası	10	13,80	11,00	2,00	37,00	10,82	72,00		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	Kardeşi yok	58	55,84	62,50	8,00	115,00	27,77	91,08	1,38	0,711
	Bir kardeş	78	51,85	51,50	7,00	102,00	25,54	84,49		
	İki kardeş	31	58,29	67,00	3,00	106,00	27,81	96,60		
	3 kardeş ve fazlası	10	55,20	55,00	12,00	106,00	26,54	88,60		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

Tablo 7’de görüldüğü gibi, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların kardeş sayılarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 8: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının annenin yaşına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Annenin yaşı	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	30 yaş altı	65	34,92	34,00	1,00	75,00	19,32	81,37	2,8	0,238
	31-40 yaş	98	38,87	42,50	1,00	76,00	21,66	92,03		
	41 yaş ve üzeri	14	43,64	49,00	1,00	69,00	18,44	103,25		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	30 yaş altı	65	16,02	15,00	1,00	41,00	10,20	85,74	2,4	0,299
	31-40 yaş	98	16,40	15,50	1,00	41,00	9,51	88,31		
	41 yaş ve üzeri	14	19,71	20,00	2,00	37,00	7,81	109,00		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	30 yaş altı	65	51,09	51,00	3,00	115,00	26,47	82,48	3	0,221
	31-40 yaş	98	55,27	57,50	8,00	107,00	27,21	90,65		
	41 yaş ve üzeri	14	64,64	70,00	21,00	106,00	21,25	107,75		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

Tablo 8 incelendiğinde, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların annelerinin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 9: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının babanın yaşına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Babanın yaşı	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	30 yaş altı	29	34,66	33,00	1,00	73,00	20,38	81,22	3,48	0,175
	31-40 yaş	123	37,19	40,00	1,00	76,00	21,05	87,41		
	41 yaş ve üzeri	25	44,44	49,00	1,00	69,00	18,09	105,82		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	30 yaş altı	29	15,76	11,00	1,00	41,00	12,10	81,12	0,832	0,661
	31-40 yaş	123	16,68	16,00	1,00	41,00	9,28	90,35		
	41 yaş ve üzeri	25	16,60	19,00	1,00	37,00	8,56	91,50		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	30 yaş altı	29	50,76	51,00	7,00	106,00	29,01	81,76	2,67	0,262
	31-40 yaş	123	53,87	55,00	3,00	115,00	26,74	87,74		
	41 yaş ve üzeri	25	61,76	69,00	17,00	106,00	22,55	103,58		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

Tablo 9'a bakıldığında, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların babalarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 10: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının anne eğitim durumuna göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Anne eğitim durumu	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	İlkokul ve altı	16	41,63	44,50	10,00	73,00	18,10	96,72	6,9	0,073
	Ortaokul	24	38,79	46,00	8,00	73,00	19,62	91,42		
	Lise	69	41,30	48,00	1,00	70,00	20,71	98,71		
	Üniversite	68	32,99	33,50	1,00	76,00	20,92	76,48		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	İlkokul ve altı	16	17,63	18,50	2,00	41,00	11,42	93,88	1,1	0,777
	Ortaokul	24	14,58	14,00	1,00	29,00	8,09	80,67		
	Lise	69	17,23	18,00	1,00	41,00	10,25	92,18		
	Üniversite	68	16,22	15,50	1,00	40,00	9,17	87,57		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	İlkokul ve altı	16	59,25	59,00	12,00	106,00	26,58	96,34	5,09	0,165
	Ortaokul	24	53,38	54,50	11,00	102,00	24,91	87,42		
	Lise	69	58,68	69,00	3,00	107,00	27,48	97,86		
	Üniversite	68	49,47	49,50	8,00	115,00	25,99	78,84		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

Tablo 10’da görüldüğü gibi, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 11: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının baba eğitim durumuna göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Baba eğitim durumu	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	Ortaokul ve altı	26	38,27	43,00	8,00	64,00	19,11	90,13	0,884	0,643
	Lise	85	39,01	45,00	1,00	76,00	20,51	92,23		
	Üniversite	66	36,05	39,50	1,00	75,00	21,54	84,39		
	Toplam	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	Ortaokul ve altı	26	14,92	15,00	1,00	41,00	9,98	80,73	1,3	0,515
	Lise	85	16,01	16,00	1,00	38,00	9,29	87,74		
	Üniversite	66	17,80	17,00	1,00	41,00	9,97	93,88		
	Toplam	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	Ortaokul ve altı	26	53,19	57,00	11,00	105,00	25,39	86,38	0,294	0,863
	Lise	85	55,24	57,00	3,00	106,00	26,73	91,15		
	Üniversite	66	54,00	54,50	8,00	115,00	27,33	87,26		
	Toplam	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

Tablo 11 incelendiğinde, çalışma grubunu oluşturan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeğinin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş problem alt boyutlarından ve ölçek toplam puanından almış oldukları puanlar, çocukların babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 12: Çalışma grubunda yer alan çocukların Okulöncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (AODÖ) alt boyutları ve toplam puanının aile gelir düzeyine göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları

AODÖ Alt boyutları	Gelir düzeyi	n	$\bar{X}$	Ortanca	Min	Max	ss	Sıra ort.	H	p
Dışsallaştırılmış problem	5000 TL ve altı	110	35,72	37,50	1,00	75,00	20,89	84,27	3164,5	0,115
	5000 TL ve üzeri	67	41,21	42,00	1,00	76,00	19,90	96,77		
	Total	177	37,80	42,00	1,00	76,00	20,64			
İçselleştirilmiş problem	5000 TL ve altı	110	15,05	15,00	1,00	41,00	9,55	81,56	2867	0,013*
	5000 TL ve üzeri	67	18,93	19,00	4,00	38,00	9,39	101,21		
	Total	177	16,52	16,00	1,00	41,00	9,65			
Ölçek toplam puanı	5000 TL ve altı	110	51,03	50,50	3,00	115,00	27,25	82,53	2973,5	0,031*
	5000 TL ve üzeri	67	60,13	63,00	8,00	107,00	24,73	99,62		
	Total	177	54,47	56,00	3,00	115,00	26,63			

*p<0,05

Tablo 12'ye bakıldığında, içselleştirilmiş problem alt boyutu puanı ve ölçek toplam puanı ailenin gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu bağlamda, ailesinin gelir düzeyi 5000 TL ve üzerinde olan çocukların ailesinin gelir düzeyi 5000 TL ve altında olan çocuklara kıyasla belirtilen boyutlarda daha fazla davranış problemine sahip olduğu söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Erken çocuklukta görülen davranış problemlerinin çeşitli değişkenlere göre incelendiği araştırmadan elde edilen bulgulara göre, demografik değişkenlerden çocuğun cinsiyetinin çocuklarda görülen davranış problemleri üzerinde anlamlı düzeyde etkili olduğu bulgusuna erişilmiştir. Bu bulgu üzerinden, erkek çocuklarda kızlara kıyasla daha fazla dışsallaştırılmış ve genel problem davranışlara rastlanmıştır. Ertürk Kara ve Gürge'nin (2016) 48-72 ay çocukların davranış problemlerini çeşitli değişkenler açısından incelediği çalışma sonucu, araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Bu çalışmada; erkek çocukların kız çocuklarına göre daha fazla kavgacı ve saldırgan olma,

dikkatsiz ve aşırı hareketli olma gibi davranış sorunlarına sahip olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde Kılınç ve Ceylan (2018) tarafından yapılan çalışmada 5-6 yaş grubu okul öncesi çocuklarında erkek öğrencilerin dışa yönelim problem davranışlarının kızlardan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülürken, içe yönelik problem davranış, anti-sosyal davranış ve benmerkezci davranış boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı belirtilmiştir. Gültekin Akduman ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da okul öncesi dönem çocuklarının (48-60 ay) problem davranış düzeylerinin erkek çocuklarda kızlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Kargı ve Erkan (2004) tarafından yapılan ve okul öncesi eğitime devam eden 3-5 yaş aralığındaki çocukların duygusal ve davranışsal sorunlarının öğretmen ve ebeveyn görüşlerine göre incelediği çalışmada farklı bulgular elde edilmiştir. Çalışmada öğretmenler dışa yönelimde erkek çocuklarının daha fazla problem davranışa sahip olduğuna ilişkin görüş belirtirken, anneler içe ve dışa yönelim problem davranışlarının kız çocuklarında daha çok görüldüğüne ilişkin görüş belirtmişlerdir. Maglica ve arkadaşları (2020) da okul öncesi dönem çocuklarında erkeklerde dışsallaştırma problemlerinin daha fazla görüldüğünü, buna karşın içselleştirilmiş problem davranışları üzerinde çocuğun cinsiyetinin anlamlı olmadığını belirtmiştir. Araştırma bulgusunu destekleyen bir diğer çalışma Seven (2007) tarafından altı yaşındaki 580 ana sınıfı öğrencisinin sosyal davranış problemleri ile ailesel faktörler arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmadır. Çalışmada, içselleşmiş davranış problemleri çocukların cinsiyetlerine göre farklılık göstermezken; dışsallaşmış davranış problemlerinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı ve erkek çocuklarda daha fazla görüldüğü belirtilmiştir. Erkek çocukların kızlardan daha fazla problem davranış sergilemelerinde kültürel etmenlerinin etkisinin olduğu; bu kapsamda hem ailenin hem de toplumun erkek çocuklarından erkeklik rolüyle ilgili beklentilerinin davranış problemlerini etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Bu kapsamda

erkek çocuklar tarafından sergilenen saldırgan davranışlar, aşırı hareketli olma ya da onaylanmayan davranışlar erkek çocuklarının cinsiyetleri ile ilişkilendirilip makul karşılanırken, aynı davranışları kız çocuklarının sergilemesi hem çocuğun bakım verenleri hem de toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Çocuklarda görülen davranış problemlerinde toplumdaki ataerkil yapının da etkisinin olduğu söylenebilir. Nitekim evde sadece babanın egemen olduğu ve egemenliğin şiddete ve zorbalığa dayalı yöntemlerle elde edildiğini gözlemleyen çocuk olumsuz baba figürünü model alabilmekte ve bu durum da erkek çocuklarda görülen davranış problemleri üzerinde tetikleyici bir etken olabilmektedir. Buna karşın literatürde az sayıda da olsa çocuklarda görülen davranış problemlerinin çocukların yaşına göre değişmediği bulgusuna sahip çalışmalar olduğu gözlenmektedir. Nitekim Gülay Ogelman ve Çiftçi Topaloğlu (2014) tarafından yapılan çalışmada, 4-5 yaş çocukların saldırganlık puanlarının cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, daha önce herhangi bir okul öncesi eğitim kurumuna gitme durumunun, çocuklarda dışsallaştırılmış problem davranışların görülmesi üzerinde etkili olduğu bulgusudur. Okul öncesi eğitim kurumuna devam etme çocuklar üzerinde birçok gelişimsel etkiye sahiptir. Ailesinden sonra çocuğun dâhil olduğu ilk ekolojik çevre olan okul ortamının yeterliliği ve niteliği çocukların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çevrede kurum yetkililerinin ve personelinin (var ise) baskıcı tutumu, kurumda bulunan katı kurallar, öğretmenin çocuklar arasında ayrımcılık yapması, taraf tutması, gereken yönetim becerilerinden yoksun olması, yarışa dayalı rekabetçi bir ortam oluşturması, çocuğun en çok etkileşimde bulunduğu akranlarının kişilik özelliklerinin yanı sıra çocuğun kuruma uyum sağlamasında gereken sosyal beceri düzeyi yeterliliğine sahip olmaması gibi birçok durumun çocukların problem davranışları üzerinde olumsuz bir etkiye neden olabileceği söylenebilir. Araştırmada elde edilen

herhangi bir okul öncesi eğitim kurumuna gitme durumunun, çocuklarda görülen dışsallaştırılmış problem davranışların görülmesi üzerinde etkili olduğu bulgusunun, araştırmada yer alan çocukların daha öncesinde gittikleri kurumlarda bu etmenlerden bir ya da birkaçına maruz kalmaları sonucu meydana gelmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bahsedilen tüm bu etmenler etkili olabilmekle birlikte özellikle çocukların gereken sosyal becerilerden yoksun olmasının da çocuğun ortama ve geliştirdiği ilişkilere uyum sağlamasında güçlükler yaşayarak problem davranış(lar)a neden olabileceği varsayılır. Nitekim Gültekin Akduman ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada okul öncesi dönem (48-60 ay ve üzeri) çocuklarının sosyal beceri düzeyleri arttıkça problem davranışlarının azaldığı tespit edilmiştir. Benzer bir çalışma Kılınç ve Ceylan (2018) tarafından yapılmıştır. 5-6 yaş çocuklarının sosyal becerileri, problem davranışları ve oyun davranışlarının öğretmen görüşlerine göre incelendiği çalışmada, çocukların problem davranışları ile oynadıkları sosyal oyunlar arasında negatif yönde ilişki olduğu, bu bağlamda sosyal oyun oynayan çocukların daha yüksek sosyal becerilere sahip oldukları, dolayısıyla daha az davranış problemi sergiledikleri bulgusu paylaşılmıştır. Ceylan ve Özyürek (2014) tarafından yapılan çalışmada da 4-6 yaş okul öncesi dönem çocuğuna sahip aileler tarafından okul öncesi öğretmenlerinin çocuklarının sosyal becerilerin gelişmesinde oldukça etkili oldukları ve bu kapsamda çocuklara davranışlarıyla olumlu model olmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ebeveynler, hem çocukları hem de ebeveyn olarak kendi becerilerini destekleme konusunda öğretmenlerden beklenti içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın; Gültekin Akduman ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada okul öncesi dönem (48-60 ay ve üzeri) çocuklarından okula yeni başlayanlarda görülen davranış problemlerinin bir ve iki yıldır okula gidenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu bulgu üzerinden okul ortamının çocukta görülen olumlu davranışların şekillenmesinde etkili olduğu yorumu yapılabilir.

Okul öncesi dönem çocuklarında görülen içselleştirilmiş problem davranışlarının çocuğun özel eğitim gerektiren herhangi bir duruma sahip olmalarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Bu araştırma bulgusu kapsamında literatürde yapılan çalışmalara ulaşmada güçlük yaşanmıştır. Ulaşılan çalışmalarda özel gereksinim tanılı çocukların gelişimsel süreçlerinde yaşadıkları güçlüklerle ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Ancak çalışma kapsamında yaşanan güçlüklerin çocuklarda görülen davranış problemleri ile ilişkisi değerlendirilmek istenmiştir. Özel eğitim gereksinimi olan çocukların normal gelişim gösteren akranlarına kıyasla daha fazla problem davranış göstermesi engel ya da yetersizliklerinden dolayı beklenen bir durumdur. Bu duruma; çocuğun sahip olduğu hastalık ya da engel durumundan dolayı kendini yeterince ifade edememesi, akranları tarafından dışlanabilmesi, faaliyetlere erişim ve sürdürmede yaşadıkları kısıtlılıklar ve aile tutumları gibi birçok durumun etkili olacağı düşünülmektedir. Karşılaştıkları durumlar karşısında bazı çocuklar tepkilerini dışa yansıtırken (dışsallaştırılmış), bazıları ise içine dönme ve yalnız kalmaya yönelik (içselleştirilmiş) durumların normalden fazla görüldüğü davranış problemi döngüsüne girebilirler. Önemli olan çocukların özel durumlarından dolayı görülebilecek problem davranışların olumsuzluklarının en aza indirilmesidir. Charach ve arkadaşları (2017) tarafından okul öncesi sağlık hizmetleri kapsamında çocuklarda yıkıcı davranış sorunlarının tarandığı çalışmada, 2 ila 5 yaş arasındaki saldırganlık ve öfke nöbetleri gibi uyumsuzlukların bazılarının geçici olduğunu, ancak bu durumlara fonksiyonel bozuklukların ve hastalıkların eşlik etmesi durumunda görülen problem davranış seviyelerinin erken müdahale çalışmaları kapsamında belirlenmesi ve gereken müdahalelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, okul öncesi dönem çocuklarında görülen davranış problemlerinin (dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş) çocukların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiğidir. Araştırma bulgusunda 6 yaş çocuklarının 4 yaş ve 5 yaş çocuklarından daha fazla davranış problemine sahip oldukları görülmektedir. Kargı ve Erkan'ın (2004) okul öncesi eğitime devam eden 3-5 yaş aralığındaki çocukların duygusal ve davranışsal sorunlarının öğretmen ve ebeveyn görüşlerine göre incelediği çalışma sonuçları araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Çalışmada öğretmenler 5 yaş grubu çocukların 4 yaşındaki çocuklara nazaran toplam problem alanlarında (içe yönelim ve dışa yönelim) daha fazla davranış problemi gösterdiklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Ertürk Kara ve Gürgen (2016) tarafından yapılan ve 48-72 ay çocukların davranış problemlerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada; 60-72 aylık çocukların 48-60 aylık çocuklara göre endişeli olmakla ilgili davranış sorunlarının daha fazla olduğu belirtilmiştir. Buna karşın literatürde artan yaşla birlikte problem davranışların azaldığı yönünde bulgulara sahip çalışmalar bulunmaktadır. Nitekim Akçınar ve Baydar (2018) erken çocukluk dönemindeki (3 yaşından 7 yaşına kadar) çocuklarda dışsallaştırma davranış problemlerinin zaman içerisindeki değişiminin annelerin davranışlarıyla olan ilişkisini araştırmak amacıyla yaptıkları boylamsal çalışmada; çocukların dışsallaştırma davranışlarının yaşa göre gelişimsel olarak bir düşüş gösterdiğini belirtmişlerdir. Problem davranışlardaki azalma çocuğun gelişimsel seyri içinde artan beceri ve olumlu davranış kazanımı ile farklılaşmakla birlikte, bazı problem davranışlarla dönemsel olarak daha sık karşılaşılabilir. Kaya ve arkadaşları (2018) 0-12 yaş aralığındaki problem davranışları azaltmaya yönelik yaptıkları çalışmada, çocukları 0-2 yaş, 2-4 yaş, 4-6 yaş, 6-12 yaş olmak üzere 4 gelişimsel döneme ayırmış ve dönemsel davranış problemlerine odaklanmışlardır. Çalışma kapsamında 4-6 yaş çocuklarında en çok görülen ve dikkat çeken davranışlar tutarsız duygu durumu, öfke

nöbetleri, davranışları kontrol etmede yetersizlik ve uyku düzensizliği olarak belirtilmiştir. Literatürde büyük yaş gruplarında davranış problemlerinin fazla olduğu belirten çalışmalar olduğu gibi, çocuklarda görülen davranış problemlerinin daha küçük yaş grubunda olan çocuklarda daha fazla olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Gültekin Akduman ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada 48-60 ay çocukların problem davranış düzeylerinin 61 ay ve üzeri çocukların problem davranış düzeylerinden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Kılınç ve Ceylan (2018) tarafından, 5-6 yaş grubu çocukların problem davranışlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği çalışmada ise anti-sosyal davranış ile dışa yönelim ve içe yönelim problem davranışlarının yaşa göre farklılaşmadığı; buna karşın 5 yaş grubunun benmerkezci davranışlarının 6 yaş grubuna göre daha fazla olduğu belirtilmiştir.

Okul öncesi dönem çocuklarında görülen problem davranışların çocuğun sahip olduğu kardeş sayısına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Gültekin Akduman ve arkadaşlarının (2015) yapmış olduğu çalışmada sahip olunan kardeş sayısı ile problem davranışlar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmaması sonucu bu araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Araştırma bulgusundan farklı olarak, Akcan ve Ergün (2015) ana sınıfı öğrencilerinde saldırgan davranışı etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada; kardeş sayısının, cinsiyetin, televizyon izleme süresinin saldırgan davranışlar üzerinde etkili olduğu belirtmişlerdir. Seven (2007) tarafından altı yaşındaki 580 ana sınıfı öğrencisinin sosyal davranış problemleri ile ailesel faktörlerinin incelendiği çalışmada; çocuklarda görülen içselleşmiş ve dışsallaşmış (sosyal) davranış problemlerinin kardeş sayısına göre farklılaştığı belirtilmiştir. Bu kapsamda kardeş sayısına bağlı olarak davranış problemlerinin arttığı bulgusu elde edilerek, bu durum artan çocuk

sayısına bağlı olarak ebeveynlerin çocukla ilgilenme sürelerinin azalması ile ilişkilendirilebilir.

Araştırma grubunu oluşturan çocukların anne ve baba yaşı ile çocuğun davranış problemleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmaması araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Ebeveynlerin (anne-baba) enerjilerini çocuk için kullanabilme, sabırlı olma, deneyimli olma gibi farklı nedenlerden dolayı yaşlarının çocuklara yönelik tutum ve davranışları etkilediğini belirten çalışmalar bulunmaktadır. Best Start Resource Centre (2014) tarafından yapılan çalışmada; genç ebeveynlerin daha yaşlı ebeveynlere göre çocuk disiplinine yönelik daha olumlu tutum ve davranışlara sahip olma eğiliminde oldukları araştırmadan elde edilen ilginç bir bulgu olarak paylaşılmıştır. Çalışma, 6 yaş ve altındaki çocukların ebeveynlerine ve birincil bakım verenlerine yönelik çocukların disiplinlerine ilişkin bilgilerin, inançların ve davranışların incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Beş yüz yetişkinin katıldığı çalışmada; çocuklarına tokat ya da şaplak atarak disipline etmeye çalışan ebeveynlerin % 23'ünün 35 yaş altında, % 30'unun 35-44 yaş aralığında ve % 29'unun 45-54 yaş aralığında olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn(ler) tarafından fiziksel şiddetin disiplin sağlamaya yönelik bir yöntem olarak kullanılması çocuklarda görülen davranış problemlerinin artmasında etkin rol oynayabilir. Anne yaşının çocukların davranış problemleri üzerinde etkili olduğunu belirten bir diğer çalışmada ise farklı bir bulguya ulaşılmıştır. Öztürk ve Giren (2015) tarafından yapılan ve annelerin ebeveynlik algıları ile okul öncesi çocuklarının problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada; yaşı genç olan annelerin çocuklarının diğer yaş grubundaki annelerin çocuklarına göre daha fazla problem davranışlara sahip olduğu görülmüştür. Yapılan araştırma sonuçları farklılık göstermekle birlikte, Masiran ve arkadaşlarının (2019) de belirttiği gibi duygusal ve davranışsal sorunları olan çocukların

yönetiminde ebeveynlerin her zaman kilit bireyler olduğu gerçeği yadsınamaz.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu çalışma grubunu oluşturan çocukların anne ve baba eğitim durumu ile çocuğun davranış problemleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamasıdır. Öztürk ve Giren'in (2015) yapmış olduğu çalışma sonucu araştırma bulgusuyla uyumludur. Annelerin ebeveynlik algıları ile çocuklarının davranış problemlerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada; annelerin eğitim durumlarının çocuklarının davranış problemleri üzerinde (dışa yönelik, içe yönelik, ben-merkezci ve anti sosyal problem davranışları alt boyutlarında) anlamlı bir fark oluşturmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Ertürk Kara ve Gürgen (2016) tarafından yapılan ve 48-72 ay çocukların davranış problemlerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada da; anne ve baba eğitim durumlarının çocukların davranış sorunları üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Ancak literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında, ebeveyn (anne-baba) eğitim durumlarının çocuklarda görülen problem davranış üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan bir kısmı anne ve/ya baba eğitim durumunun yüksek olmasının çocuklarda daha az problem davranış görülmesine yönelik sonuçlar ortaya koymaktadır. Nitekim Zhang ve arkadaşları (2019) 3-6 yaş çocuklarının ebeveynleri ile yaptıkları çalışmada, eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarında görülen duygusal değişkenliğin daha düşük; buna karşın duygu düzenleme becerilerinin daha yüksek olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Bu bulgu, eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin karşılaşılan problem durumları yönetmede daha başarılı oldukları şeklinde yorumlanabilir. Benzer bir çalışmada Gülay Ogelman ve Çiftçi Topaloğlu (2014) tarafından yapılmış ve anne eğitim durumu ile çocukların saldırganlık puanları arasında bir farklılık olduğu ve bu farklılığın eğitim düzeyiyle ters orantılı bir ilişkiye sahip olduğu sonucu

elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, üniversite mezunu olan annelerin çocukları en düşük saldırganlık puanına sahipken, en yüksek saldırganlık puanı ilkokul mezunu olan annelerin çocuklarına aittir. Çalışmada ayrıca çocukların saldırganlık puanlarının baba eğitim durumuna göre farklılaşmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bir başka çalışma Köyceğiz ve Özbey (2018) tarafından yapılmış ve eğitim seviyesi yüksek olan annelerin çatışma çözme becerilerinin de yüksek olduğu dolayısıyla annelerin aldıkları eğitimin çatışma çözme konusunda olumlu bir etkiye sahip olduğu bulgusu paylaşılmıştır. Aynı çalışmada babaların öğrenim durumu ile çatışma çözme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ebeveynlerin karşılaştıkları problem durumları yönetebilmelerinde ve üstesinden gelmelerinde sahip olunan çatışma çözme becerileri önemli bir etkiye sahiptir. Babaların eğitim düzeyinin çocuklarının kızgınlık davranışlarını kontrol etme, değişikliklere uyum sağlama, dinleme becerisi ile çocuklarının sosyal becerileri arasında olumlu yönde bir ilişkiye sahip olduğunu belirten çalışma Pekdoğan (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada (5-6 yaş) okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerilerinin bazı değişkenlerle olan ilişkisi incelenmiş ve okul öncesi dönem çocuklarının babalarının eğitim düzeyi arttıkça, çocukların sosyal becerilerinin de artış gösterdiği belirtilmiştir. Bu kapsamda ebeveyn(ler)in sahip olduğu eğitim düzeyi etkili olmakla birlikte yüksek öz-yeterlik algısına sahip ebeveynlerin de karşılaştıkları olumsuz durumların üstesinden gelme noktasında etkin olduğu söylenebilir. Nitekim Peacock-Chambers ve arkadaşları (2017) 15-36 aylık çocukların ebeveynleri ile yaptıkları çalışmada lise sonrası eğitimini tamamlayan ebeveynlerin öz-yeterlik algılarına ilişkin puan ortalamalarının diğer ebeveynlerden yüksek olduğunu ortaya konmuştur. Benzer şekilde Coleman ve Karraker (2000) eğitim düzeyi yüksek olan annelerin ebeveynlik öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğu belirtmiştir. Tüm bu çalışma bulgularından yola çıkılarak çocukların yaşamlarında önemli bir yere sahip olan ebeveynlerin olumlu

ebeveynlik becerilerine ve çocuklarına yönelik bilgiye sahip olmalarının çocuklarıyla kurdukları iletişim sürecini kolaylaştırdığı yorumu yapılabilir. Buna karşın Best Start Resource Centre (2014) tarafından yapılan çalışmada eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarının daha fazla davranış problemine sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Çalışmada çocuklarına tokat ya da şaplak atarak disipline etmeye çalışan ebeveynlerin % 26'sı üniversite eğitim düzeyine sahipken, % 20'si lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Bazen ebeveynler durumu yönetebilme bağlamında yaşadıkları sıkıntıdan dolayı çocuklarına fiziksel şiddet uygulayarak denetim kurabilme çaresizliğine başvurmakta ve bu da zaten ebeveynlerinden gereken ilgi ve desteği göremeyen çocuklarda davranış problemlerinin artmasına neden olabilmektedir. Bu kapsamda ebeveynlerin sahip oldukları eğitim düzeylerinin yanı sıra uygulamaya yönelik olumlu tutumlar içerisinde olmalarının davranış problemlerinin görülme oranında etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma grubunu oluşturan çocukların aile gelir düzeyi ile çocuğun davranış problemleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanması, bu kapsamda ailesinin gelir düzeyi 5000 TL ve üzerinde olan çocukların ailesinin gelir düzeyi 5000 TL ve altında olan çocuklara kıyasla daha fazla içselleştirilmiş ve davranış problemine sahip olduğu araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Günümüzde ailelerin maddi olanaklarının geçmişe oranla iyileşmesi, ailelerin artan maddi olanakları sayesinde çocuklarının ihtiyaçlarını gidermeye yönelik imkânlarının da arttığı şeklinde yorumlanabilir. Maddi ihtiyaçların karşılanması önemli olmakla birlikte, çocukların manevi ve sevgi ihtiyaçlarının maddi ihtiyaçlardan daha önemli olduğu, bedenlerin doyurulması kadar ruhlarının da doyurulması gerektiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Ancak ne yazık ki bazı ebeveynler bu konuda yeterli duyarlılığa sahip olamayabilmektedirler. Çoğu ebeveyn kendi çocukluklarında erişemediği ve içlerinde uhde olarak kalan birçok fırsat ve imkân

çocuklarına fazlaca sunma konusunda olabildiğince cömert davranmakta ve aşırı cömertlik neticesinde çocukların ulaştığı her şey, çocukları doyumsuzluk ve mutlu olamama gibi sorunlara bir adım daha yaklaştırmaktadır. Özellikle çalışma bulgusunda içselleştirilmiş problem davranışlarında görülen anlamlılık düzeyi bu yorumu destekler niteliktedir. Buna karşın maddi ihtiyaçların gereken düzeyde karşılanmasının problem davranışları azaltma noktasında etkili olduğu söylenebilir. İhtiyaçları karşılanan çocuk daha huzurlu ve mutludur. Nitekim Seven (2007) altı yaş grubu çocuklarında görülen sosyal davranış problemlerinin alt sosyoekonomik düzeydeki ailelerden üst sosyoekonomik düzeye doğru azaldığı belirtilerek, bu durumu ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocuklarının fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını daha rahat karşılamaları ile açıklamıştır. Zhang ve arkadaşları (2019) 3-6 yaş çocukları ve ebeveynleri ile yaptıkları çalışmada, yıllık geliri daha yüksek olan ebeveynlerin düşük olanlara göre ebeveyn-çocuk etkileşimlerinde daha özenli olduğunu belirtmiştir. Sahip olunan sosyoekonomik düzey ailelerin gelir yetersizliğinden kaynaklanan stres ve baskı altında kalmamalarından dolayı bir nebze de olsa ebeveynleri rahatlatıcı bir etkiye sahiptir. Nitekim Nicholson ve arkadaşları (2002) fakirliğin olumsuz ebeveynlik uygulamaları için bir risk faktörü olduğunu belirtmiştir. Öztürk ve Giren (2015) tarafından yapılan ve çocuklarının problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada; annelerin gelir düzeyleri ile çocuklarının problem davranışlara sahip olma durumları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu belirtilmiştir. Bu farklılaşma, aylık geliri düşük olan annelerin çocuklarında görülen davranış problemi toplam puanlarının, içe yönelik ve benmerkezci problem davranışlarının daha yüksek olması yönündedir. Düşük gelir, ebeveynleri çözümleyemedikleri sıkıntılarla karşı karşıya getirmekte ve karşılaştıkları maddi sıkıntılıları aşma noktasında güçlük yaşayan ebeveynlerin stres düzeyleri artabilmektedir. Ebeveynlerde artan stres düzeyinin kontrolünün sağlanamaması olumsuz ebeveynlik

davranışlarına ve dolayısıyla çocukta artan problem davranışlara neden olabildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu kapsamda Akçınar ve Baydar (2018) tarafından yapılan çalışmanın sosyoekonomik düzeyi düşük olan ailelerde çocukların daha çok dışsallaştırma davranışları sergilediği bulgusu yapılan yorumu destekler niteliktedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak okul öncesi dönem çocuklarında görülen davranış problemleri üzerinde birçok değişkenin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle aile ve öğretmenin çocuğun gelişimi üzerinde daha etkili olduğu okul öncesi dönemde ebeveynler kadar öğretmenlerin de çocuklar ve gelişimleri hakkında gereken düzeyde bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Sahip olunan bilgi düzeyi, çocukların dünyalarını anlama ve dünyalarındaki bilinmezlikleri keşfetme bağlamında başta çocuğun ebeveynleri olmak üzere çocuğun diğer bakım verenlerine de kılavuz olma niteliğindedir. Çocuğun gelişimsel süreci hakkında yeterli bilgiye sahip olmak, çocuğun hangi dönemde ne gibi problemlerle karşılaşacağını, bunların hangilerinin gelişimsel sürece bağlı olarak geride kalacağını bilmek ve çocuktan yapabilecekleri konusunda gerçekçi beklentiler içerisinde bulunmak adına oldukça önemlidir.

Okul öncesi dönem öğretmenlerinin okul öncesi dönem çocuklarının problem çözme becerilerini desteklediği (Ceylan & Özyürek, 2014), okul öncesi dönemde görülen öğretmen-çocuk ilişkisi kalitesinin çocukların uyum davranışları özellikle içselleştirme davranış sorunları üzerinde etkili olduğu (Roorda vd., 2014), davranış sorunlarını önleme konusunda eğitim alan öğretmenlerin sınıflarındaki 48-72 ay çocukların, eğitime katılmayan öğretmenlerin sınıflarındaki çocuklara göre ağlamaklı ve endişeli olma konularında daha az davranış sorunları sergilediği belirtilmiştir. Ertürk Kara ve Gürgen (2016) tarafından yapılan ve 48-72 ay çocukların davranış problemlerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmada; davranış sorunlarını önleme konusunda eğitim alan öğretmenlerin sınıflarındaki çocukların,

eğitime katılmayan öğretmenlerin sınıflarındaki çocuklara göre ağırlıklı ve endişeli olma konularında daha az davranış sorunları sergilediği belirtilmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri gereken konularda eğitim almalarının önemine dikkat çekmektedir.

Ebeveynlik, ödüllendirici ve değerli bir çaba olsa da, çoğu zaman zor ve streslidir (Williamson & Johnston, 2019). Bu süreçte çocukların davranış sorunları üzerindeki önleyici etkilere sahip olan etkili ebeveynlik davranışlarının oldukça önemli olduğu ve olumlu ebeveynlik temelli müdahalelerinin öğretilmesinin hedeflendiği ebeveyn eğitimlerinin önemi (Mingebach vd., 2018) bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Ebeveynlik programları, ebeveynleri ebeveynlik rollerinde desteklemek, karşılaştıkları durumları kolaylaştırarak güçlendirmek amacıyla hazırlanır. Programlarda ebeveynlerin yeterliklerini artırarak çocukların problem davranışlarının üstesinden gelmeye yönelik becerileri geliştirmelerine yönelik fırsatlar sunulur (Bloomfield & Kendall, 2012). Bu bulgular ışığında, ebeveynlerin katıldıkları eğitimlerin çocuklarının yaşamlarına olumlu katkılar sunacağı aşîkârdır.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırma sonucunda; okul öncesi dönem çocuklarında görülen davranış problemlerinin çocukların cinsiyetine, yaşına, daha öncesinde herhangi bir eğitim kurumuna gitme durumuna, çocuğun sakatlık, özür ya da özel eğitim gerektiren durumu ile ailenin gelir düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği; buna karşın çocuğun kardeş sayısı, anne ve baba yaşı ile anne ve baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Okul öncesi dönemde çocukların en yakın çevresini ebeveynleri ve ebeveynlerinden sonra öğretmenleri oluşturduğu dolayısıyla ebeveynler kadar öğretmenlerin de çocukların davranışlarını

etkiledikleri bilinmektedir. Bu kapsamda okul öncesi eğitim kurumlarında bulunan öğretmenlerin katılabileceği hizmet içi eğitimlerin yaygınlaştırılması, verilecek olan hizmet içi eğitimlerden önce gerekli kurum ve kuruluşlar tarafından öğretmenlerin en çok ihtiyaç duydukları konuları belirlemeye yönelik ihtiyaç analizi çalışmalarının yapılması önerilmektedir. İhtiyaca yönelik verilecek eğitimlerin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Ebeveyn ve öğretmenlere desteğe ihtiyaç duydukları alanlarda verilecek eğitimler çocuklarda istendik davranışlara evrilerek öğretmen ve ebeveynlere olumlu bir şekilde geri dönecektir. Bu kapsamda ebeveynlerin de sunulan aile eğitim programı, konferans, seminer vb. gibi hizmetlerden olabildiğince faydalanmaları ve çocuklarının gelişimlerine yönelik konularda kendilerini olabildiğince geliştirmeleri önerilmektedir. Bu süreçte öğretmen ve ebeveynlerin ortak bir tutum içerisinde olmaları ve öğrendiklerini birbirlerine aktarma noktasında çocuğun iyiliği ve refahı göz önünde bulundurularak daha işbirlikçi çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Davranış problemlerinin erken dönemde tespit edilip önlemeye yönelik gereken müdahalelerde bulunulmadığında ilerleyen zamanlarda topluma ve bireylere artan olumsuzluklarla geri döneceği bilinmektedir. Özellikle okul öncesi dönemde tespit edilen davranış problemlerinin ilerleyen yaşlara aktarılmasında bağlamında önemli olduğu göz önünde bulundurularak, okul öncesi dönemde görülen davranış problemlerinin tespit edilmesine yönelik farklı değişkenler ve daha büyük örneklem grubu ile çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca problem davranışların önlenmesinde kullanılan müdahale programlarının çeşit ve uygulama sıklığının artırılarak daha geniş kesimlere ulaşması noktasında hem araştırmacılar hem de kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan çalışma ağlarının derinlemesine ele alınması önerilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurulu izni, Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonunun 9 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda alınmıştır.

Kaynakça

- Akbaş, İ. (2019). Okul öncesi dönemde sosyal beceriler. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 7(77), 25-29.
- Akcan, A. & Ergün, A. (2015). Ana sınıfı öğrencilerinde saldırgan davranış ve etkileyen faktörler. *Türkiye Klinikleri Public Health Nursing - Special Topics*, 1(1), 17-25.
- Akçınar, Berna & Baydar, N. (2018). Erken çocuklukta ebeveyn davranışlarının dışsallaştırma problemleri ile ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 455-471.
- Bauer, N. S. & Webster-Stratton, C. (2006). Prevention of behavioral disorders in primary care. *Curr Opin Pediatr Lippincott Current Opinion in Pediatrics*, 18(18), 654-660.
- Best Start Resource Centre. (2014). Child discipline: Ontario parents' knowledge, beliefs and behaviours. Toronto, Ontario, Canada. www.beststart.org
- Bloomfield, L. & Kendall, S. (2012). Parenting self-efficacy, parenting stress and child behaviour before and after a parenting programme. *Primary Health Care Research & Development*, 13(4), 364-372.
- Burke, R. V., Kuhn, B. R., Peterson, J. L., Peterson, R. W., Badura Brack, A. S. (2010). "Don't kick me out!": day treatment for two preschool children with severe behavior problems. *Clinical Case Studies*, 9(1), 28-40.

- Ceylan, Ş. & Özyürek, A. (2014). Okul öncesi çocuklarda sosyal becerilerin desteklenmesi konusunda öğretmen ve veli görüşlerinin belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (35), 99-114.
- Charach, A., Bélanger, S. A., McLennan, J. D., Nixon, M. K. (2017). Screening for disruptive behaviour problems in preschool children in primary health care settings. *Paediatrics & Child Health*, 22(8), 478-484.
- Coleman, P. K. & Karraker, K. H. (2000). Parenting self-efficacy among mothers of school-age children: conceptualization, measurement, and correlates. *Family Relations*, 49(1), 13-24.
- Cooper, P. (2011). Teacher strategies for effective intervention with students presenting social, emotional and behavioural difficulties: an international review. *European Journal of Special Needs Education*, 26(1), 71-86.
- Crnic, K. A., Gaze, C., Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the preschool period: relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. *Infant and Child Development*, 14(2), 117-132.
- Davies, S. & Noble, R. (2018). Understanding your child's behaviour: information for parents of disabled children. Contact.
- Egger, H. L., & Angold, A. (2006). Common emotional and behavioral disorders in preschool children: presentation, nosology, and epidemiology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 313-337.
- Emerson, L. M., Aktar, E., De Bruin, E., Potharst, E., Bögels, S. (2019). Mindful parenting in secondary child mental health: key parenting predictors of treatment effects. *Mindfulness*.

Ertürk Kara, G. H. & Gürgen, F. (2016). 48-72 aylık çocukların davranış sorunlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(4), 1207-1216.

Fazlıoğlu, Y., Okyay, L., Ilgaz, G. (2011). Okul öncesi ve anaokulu davranış ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 255-268.

Fox, L., Dunlap, G., Powell, D. (2002). Young children with challenging behavior: issues and considerations for behavior support. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 4(4), 208-217.

Galbally, M. & Lewis, A. J. (2017). Depression and parenting: the need for improved intervention models. *Current Opinion in Psychology*, 15, 61-65.

Gleason, M. M., Goldson, E., Yogman, M. W. (2016). Addressing early childhood emotional and behavioral problems. *American Academy of Pediatrics*, 138(6), 1-13.

Gülay Ogelman, H. & Çiftçi Topaloğlu, Z. (2014). 4-5 yaş çocuklarının sosyal yetkinlik, saldırganlık, kaygı düzeyleri ile annesabalarının ebeveyn özyeterliliği algısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 241-271.

Gültekin Akduman, G., Günindi, Y., Türkoğlu, D. (2015). Okul öncesi dönem çocukların sosyal beceri düzeyleri ile davranış problemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 673-683.

Hughes, C., White, A., Sharpen, J., Dunn, J. (2000). Antisocial, angry, and unsympathetic: "hard-to-manage" preschoolers' peer problems and possible cognitive influences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(2), 169-179.

İşmen Gazioğlu, A. E., Canel, A. N., Deniz, M. B. (2018). Çocuk yetiştirmede temel beceriler. AEP Yayınları.

İstatistiklerle Ankara. (2018, Haziran 20). Ankara.

https://www.ankaraka.org.tr/tr/istatistiklerle-ankara-2017_4028.html

Janzen, J. F. (2014). Parent and teacher involvement: children with emotional and behavioral disorders. Master of Science. Manhattan, Kansas: Kansas Wesleyan University School of Family Studies and Human Services College of Human Ecology.

Kandır, A. & Alpan, Y. (2008). Okul Öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi. *Aile ve Toplum*, 4(14), 33-38.

Kargı, E. & Erkan, S. (2004). Okul öncesi dönem çocuklarının sorun davranışlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (27), 135-144.

Kaya, G., Açar, D., Güneş, G. (2018). 0-12 yaş çocuklarda problem davranışları olumlu yönde geliştirme süreci. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 167-187.

Kılınç, N. & Ceylan, Ş. (2018). 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları ile oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 297-332.

Köyceğiz, M. & Özbey, S. (2018). Okul öncesi dönem çocuğu olan ebeveynlerin çatışma eğilimleri ile çocuklarının sosyal becerileri ve problem davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 655-669.

Lavigne, J. V., LeBailly, S. A., Hopkins, J., Gouze, K. R., Binns, H. J. (2009). The prevalence of ADHD, ODD, depression, and anxiety in a community sample of 4-year-olds. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38(3), 315-328.

- Maglica, T., Ercegovac, I. R., and Ljubetić, M. (2020). Mindful parenting and behavioral problems in preschool children. *Hrvatska Revija Za Rehabilitacijska Istrazivanje*, 56(1), 44-57.
- Major, S. O., Seabra-Santos, M. J., Martin, R. P. (2020). Preschoolers' social skills and behaviour problems at home: mothers and fathers' (dis)agreement. *Early Child Development and Care*, Mart, 1-16.
- Manti, F., Giovannone, F., Sogos, C. (2019). Parental stress of preschool children with generalized anxiety or oppositional defiant disorder. *Frontiers in Pediatrics*, 7(Ekim), 1-7.
- Masiran, R., Ibrahim, N., Awang, H., Ying, L. P. (2019). Improving multicultural parenting program for children with emotional and behavioral problems: an integrated review. *Asian Journal Of Psychiatry*, 9(1), 62-71.
- Mingebach, T., Kamp-Becker, I., Christiansen, H., Weber, L. (2018). Meta-meta-analysis on the effectiveness of parent-based interventions for the treatment of child externalizing behavior problems. *PLOS ONE*, 13(9), 1-21.
- Nicholson, B., Anderson, M., Fox, R. A., Brenner, V. (2002). One family at a time: a prevention program for at-risk parents. *Reprinted from Journal of Counseling and Development*, 80(3), 362-371.
- Njoroge, W. F. M., & Bernhart, K. P. (2011). Assessment of behavioral disorders in preschool-aged children. *Curr Psychiatry Rep*, 13(2), 84-92.
- Oruç, C., Tecim, E., Özyürek, H. (2011). Okul öncesi dönem çocuğunun kişilik gelişiminde rol modellik ve çizgi filmler. *Ekev Akademi Dergisi*, 15(48), 303-319.

Özdemir, E. (2016). Tarama yöntemi. M. Metin (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (77-97. ss.), Pegem Akademi.

Öztürk, M. & Giren, S. (2015). Annelerin ebeveynlik algıları ile çocuklarının problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 477-503.

Peacock-Chambers, E., Martin, J. T., Necastro, K. A., Cabral, H. J., Bair-Merritt, M. (2017). The influence of parental self-efficacy and perceived control on the home learning environment of young children. *Academic Pediatrics*, 17(2), 176-183.

Pekdoğan, S. (2016). 5-6 yaş çocukların sosyal becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1946-1965.

Poulou, M. S. (2015). Emotional and behavioural difficulties in preschool. *Journal of Child and Family Studies*, 24(2), 225-236.

Roorda, D. L., Verschueren, K., Vancraeyveldt, C., Van Craeyevelt, S., Colpin, H. (2014). Teacher-child relationships and behavioral adjustment: transactional links for preschool boys at risk. *Journal of School Psychology*, 52(5), 495-510.

Seven, S. (2007). Ailesel faktörlerin altı yaş çocuklarının sosyal davranış problemlerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (51), 477-499.

Ural, O., Güven, G., Sezer, T., Efe Azkeskin, K., Yılmaz, E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 589-598.

Weist, M. D., Eber, L., Horner, R., Splett, J., Putnam, R., Barrett, S., Perales, K., Fairchild, A. J., Hoover, S. (2018). Improving multitiered systems of support for students with “internalizing” emotional / behavioral problems. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 20(3), 172-184.

Williamson, D. & Johnston, C. (2019). Maternal ADHD symptoms and parenting stress: the roles of parenting self-efficacy beliefs and neuroticism. *Journal of Attention Disorders*, 23(5), 493-505.

Yörükoğlu, A. (2008). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.

Zhang, W., Wang, M., Ying, L. (2019). Parental mindfulness and preschool children’s emotion regulation: the role of mindful parenting and secure parent-child attachment. *Mindfulness*, (10), 2481-2491.

EXTENDED ABSTRACT

Behavioral problems, which have negative effects on children's development process, are quite common and important social problems. It is inevitable that problem behaviors that cannot be detected and intervened in the early period will return to the society in the future as an increased workload and cost.

Method

Research Model

In this study, which investigated behavioral problems in early childhood according to various variables, it was designed from a quantitative research method according to the screening model and cross-sectional screening design (Özdemir, 2016).

Purpose of the Study

In this study, the determination of children with behavioral problems and their problems through teachers who are working in independent kindergartens; in this context, it was aimed to examine the relationship between problem behaviors and some variables for the preschool children and their parents.

Study Sample

Before the study was implemented, it was indicated that the Keçiören District had the highest migration circulation (incoming-outgoing) in Ankara, where the study was conducted, the migration situation, which has a great impact on the factors causing behavioral problems in determining the study group (İstatistiklerle Ankara, 2018). After the determination of the central district where the implementation will be made were interviewed with the relevant authorities. As a result of the interviews, the independent kindergartens were included in the study (7). Children aged between 4 and 6 years (177) and their teachers (34) consisted of the study sample.

Data Collection Tools

In the study, the Preschool and Kindergarten Behavior Scales (PKBS-2) were used to collect data on the determination of children's behavioral problems and the Teacher Information Form developed by the researcher was used to collect demographic information about children and their parents.

Preschool and Kindergarten Behaviour Scales (PKBS-2)

Originally designed by Kenneth W. Merrell in 1994 to assess the problematic behaviors and social skills of preschool and kindergarten students aged between 3 and 6 years, the scale was revised through a norm determination study in 2003. The Turkish adaptation of the scale was conducted by Fazlıoğlu et al. (2011). The Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the scale was .96 for the overall scale, .96 for the social skills subscale, and .89 for the problematic behavior subscale.

The scale consists of the problematic behavior and the social skills subscales. For the study purposes, only the problematic behavior subscale includes 42 items was used in this research. The scale, which is graded and scored as a four-point Likert, consists of externalized and internalized problem behavior sub-dimensions. A high score on the problematic behavior subscale indicates a greater severity of the problematic behavior.

Teacher Information Form

The Teacher Information Form developed by the researcher consists of 10 items, was used in the study to determine the demographic characteristics of the participating children with behavioral problems and their families.

Data Collection Process

Necessary approvals and permissions have been obtained from Hacettepe University Senate Ethics Committee and the Directorate of National Education within the scope of determining children with behavioral problems seen in early childhood.

Data Analysis

The Kolmogorov-Smirnov test was used to determine whether the data exhibited normal distribution, and it was observed that the data did not exhibited normal distribution. Since the data obtained from the research were not exhibited a normal distribution, the Mann-Whitney U test was used in two-group comparisons and the Kruskal-Wallis H test was used in comparisons with three or more groups.

Findings

As a result of the study, it was found that the behavioral problems observed on children's of preschoolers indicates a significant difference depending on the gender of the child, age, the status of attending an educational institution before, presence of a condition requiring special education and total income of the family; on

the other hand, it was found that there was no significant difference depending on the children's number of siblings, and age and education levels of the parents.

Discussion, Conclusion and Suggestions

Based on the findings obtained from the study, it can be said that many variables are effective on problem behaviors observed in preschool children. Teachers as well as parents should have the necessary knowledge about children and their development, especially in the preschool period, when the family and the teacher are more effective on the development of the child. Early childhood is a highly critical and important period to prevent behavioral problems. So, it is recommended to conduct studies with different variables and a larger sample group to determine the problem behaviors observed in the preschool period.

Aydın, O. (2021). Gumilyov'un etnogenez ve passionarlık kuramlarının simbiyotik ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 227-251.

DOI: 10.21550/sosbilder.792588
Araştırma Makalesi / Research Article

GUMİLYOV'UN ETNOGENEZ VE PASSİONARLIK KURAMLARININ SİMBİYOTİK İLİŞKİSİ*

Onur AYDIN**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Ekim / October 2020

ÖZET

Bilimde bazı kuramlar canlı organizmalar gibidir. Birbirlerinden doğar, birbirleri içinde şekillenir ya da birlikte bilimsel yaşamlarını sürdürürler. Sovyet bilim insanı Lev Gumilyov'un (1912-1992) en ünlü çalışmaları olan etnogenez ve passionarlık kuramları arasında da böyle bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. İki ayrı isimle adlandırılmış olsalar da Gumilyov'u daha yakından tanımak ve kuramlarını daha iyi anlamak için bilim insanının sözü edilen kuramları arasındaki bağlantının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmamızda ilk olarak, Gumilyov'un yaşamına ve bilimsel çalışmalarına kısaca değinilecektir. Ardından etnogenez kuramı detaylı olarak incelenecektir. Daha sonra etnogenez safhaları tablo olarak sunulacak ve passionarlık kuramına geçilecektir. Passionarlık sözcüğü ilk olarak anlam bilimsel olarak incelenecek, Gumilyov'a özgü bir terim olan sözcükle bilim insanının anlatmak istediği ifade ortaya çıkarılacaktır. Son olarak passionarlık ve etnogenez kuramları arasındaki simbiyotik ilişki çözümlenecektir. Etnogenez ve passionarlık kuramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, birtakım tarihsel olaylara bütüncül bakış açısı geliştirilmesini ve olaylar arasındaki sistematik bağlantıların daha iyi çözümlenmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Lev Gumilyov, tarih, etnogenez, passionarlık, etnos*

* Bu makale, yazarın Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ'ün danışmanlığında sürdürdüğü “Lev N. Gumilyov'un Etnogenez Görüşleri Temelinde Passionar Kişilik Kuramı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE, onur_aydin@anadolu.edu.tr

The Symbiotic Relationship between Gumilev's Theories of Ethnogenesis and Passionarnost

ABSTRACT

Some theories in science are like living organisms. They are born from each other, formed into each other, or continue their scientific lives together. It can be mentioned that there is such a relationship between the most famous works of the Soviet scientist Lev Gumilev (1912-1992), the theories of ethnogenesis and passionarnost. Although they are named with two different names, the connection between the aforementioned theories of the scientist should be examined in order to get to know Gumilev better and to understand his theories better. For this purpose, first of all, Gumilev's life and scientific studies will be briefly mentioned in our study. Then, theory of ethnogenesis will be examined in detail. Afterward, the phases of ethnogenesis will be presented as a table and the theory of passionarnost will be introduced. The word passionarnost will first be examined semantically, and the meaning that the scientist wants to express will be revealed by using the word, which is a Gumilev's specific term. Finally, the symbiotic relationship between the theories of ethnogenesis and passionarnost will be analyzed. To reveal the relationship between the theories of ethnogenesis and passionarnost will provide a holistic perspective on a number of historical events and a better analysis of the systematic connections between events.

Key words: Lev Gumilev, history, ethnogenesis, passionarnost, ethnos

Giriş

Dünya tarihi okumaları bölgeden bölgeye, ulustan ulusa ve kişiden kişiye farklı yorumlamalara olanak verir. Farklı coğrafyalardaki benzer olaylara ve hatta aynı coğrafyadaki tek bir olaya çok çeşitli yaklaşımlar geliştirilebilir. Kimi zaman milliyetçi duygularla kimi zaman da birtakım amaçlar doğrultusunda ele alınan tarihe, nesnel ve evrensel yaklaşıma çalışmak, bilimsel bakış açısının bir gereğidir. Tarihteki olayların doğru bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi ve apaçık görünüyormuş gibi gelen gerçeklerin asıl arka planlarının ortaya çıkarılması yalnız bu şekilde olanaklı hâle gelebilir. Peki, tarihsel olayların ve görünen gerçeklerin arka planında yer alan, çoğu zaman hiç

görülemeyen ya da net görülemeyen gerçekler nasıl gün yüzüne çıkarılabilir?

Rus bilim insanı Lev Nikolayeviç Gumilyov'un¹ (1912-1992) bilim dünyasındaki var olma amacı yukarıdaki soruya yanıt aramaktır. Lev Gumilyov, şair Nikolay S. Gumilyov (1886-1921) ile Anna A. Ahmatova'nın (1889-1966) çocuğu olarak 1912 yılında Petersburg'da dünyaya gelir. Gumilyov'un çocukluğu Sovyet tarihi açısından I. Dünya Savaşı, Ekim Devrimi, İç Savaş gibi zorlu geçen bir döneme rastlar. Bu rastlantıya bir de altı yaşındayken anne ve babasının ayrılmasının eklenmesi bilim insanının kaderinin Sovyetler Birliği'nin kaderiyle benzeşmesine neden olur. Ağır koşullar altında Rusya'nın Bejetsk şehrine bağlı Slepnyov Köyü'nde yaşamını sürdürmek zorunda kalan Gumilyov'un bakımını babaannesi Anna İ. Gumilyova, eğitimini ise halası Aleksandra S. Sverçkova üstlenir. 1929 yılında ilköğrenimini tamamlayan genç Gumilyov, annesinin yanına, Leningrad'a gider. Başvurduğu eğitim kurumları soylu kökeni yüzünden kendisini kabul etmek istemeyince Gumilyov, Bejetsk'e geri döner ve çalışma yaşamına atılır. 1931 yılında yer bilimsel keşif gezilerine gidebilmek için kurslara kayıt yaptırır (Belyakov, 2013: 50-51). Gumilyov 1931-1967 yılları arasında toplamda yirmi bir budun betimsel, yer bilimsel ve kazı bilimsel araştırma gezisine katılır. 1934'te çok istediği Leningrad Üniversitesi Tarih Fakültesi'ne girer. Ancak 23 Eylül 1935 tarihinde Sovyet karşıtı söylemleri nedeniyle tutuklanır. Annesi, oğlunun salıverilmesine ilişkin, Stalin'e iletilmek üzere bir mektup kaleme alır. Mektup sayesinde salındıktan sonra bilimsel araştırmalarına devam etse de 11 Mart 1938'de tekrar tutuklanır. Gumilyov, 1939 yılbaşına doğru hapisanede artık dayanacak gücünün kalmadığını, yürümekte bile

¹ İsim Türkçeye çevrilmiş bazı çalışmalarda 'Gumilev' olarak geçse de ismin okunuşu 'Gumilyov' şeklindedir. Bu durum Rusça bilimsel metinlerde 'ë' (okunuşu "yo") harfinin yerine genellikle 'e' (okunuşu "ye") harfinin kullanılıp çevirmenlerin fonetik kuralların yerine transkripsiyona öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır.

zorlandığını ifade eder (Varusin, 1990: 19). Çıkarıldığı mahkeme tarafından beş yıl kamp cezasına çarptırılan bilim insanı, Norilsk'te bulunan maden ocaklarına gönderilir. Ancak Gumilyov burayı sevmiştir, çünkü maden ocağı nispeten sıcaktır, hava sıcaklığı eksi dörtler civarındadır (Dyomin, 2007: 63). 1943'te yeniden salıverilse de II. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı tutuklu olarak kaldığı şehirden çıkması yasaklanır. 1944'te askere çağrılır ve Almanlara karşı cepheye çarpışır. Gösterdiği çeşitli başarılarından dolayı ödüller alır. Savaşın bitmesiyle Leningrad Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nde hem çalışmaya başlar hem de öğrenim yaşamına devam etme fırsatını yakalar.

Gumilyov, 1948 yılında *İlk Türk Kağanlığının Siyasi Tarihi* başlıklı teziyle savunmaya girer². Tam işleri yolunda gitmeye başlamışken 1951'de tekrar tutuklanır. 1956'da suçsuzluğu ispat edilir ve salınır (dosyası ise ancak 1975 yılında kapanacaktır). Sürdürdüğü kamp yaşamı yüzünden bilim insanının ilk bildirisini yayımlanması da bu yıla kadar bekler. Dört yıl sonra da *Hunlar: Eski Çağlarda Orta Asya* adlı ilk kitabı okuyucusuyla buluşur. 1961 yılında *Eski Türkler. Eski Çağ'ın Sonundan Orta Çağ'ın Başlangıcına Kadar (VI.-VIII. Yüzyıllar) Orta Asya Tarihi* başlıklı tarih alanındaki tezini savunur ve “doktor nauk”³ unvanı alır. 1962'de emekliye ayrılana kadar çalışacağı Leningrad Üniversitesi Coğrafya-Ekonomi Bilimsel Araştırma Enstitüsü'ne atanır. 1966'da gerçekleştirdiği araştırma ve keşif gezi notlarına yer verdiği *Hazar Kağanlığı'nın Keşfi*, bir yılın ardından *Eski Türkler*, 1970 yılında *Hayali Çarlık Arayışları*, dört yıl sonra *Çin'deki Hunlar* kitapları basılır. Aynı yıl *Etnogenez ve Yeryüzü Biyosferi*

² Gumilyov tezini başarıyla savunarak ‘kandidat nauk’ unvanı alır, bu unvan Türk eğitim sisteminde doktora unvanına denk gelir.

³ Rus eğitim sisteminde ‘doktor’ unvanı alabilmek için monografi, yayın, tez hazırlamak gerekir. Bu çalışmaları başarıyla savunan kişi ‘doktor nauk’ unvanını almaya hak kazanır.

başlıklı coğrafya alanındaki tezini savunur. Bu tez yazara, ikinci “doktor nauk” unvanını coğrafya alanında almaya hak kazandırır. Yazar, tezini aynı adla kitap hâline getirir ve yayımlatır. *Eski Rusya'dan Yeni Rusya'ya, Eski Rusya ve Büyük Bozkır Halkları* yazarın sanatında son dönem görüşlerini yansıttığı diğer kitaplarıdır. 1987 yılında emekliye ayrılan Gumilyov, 1992 yılında yaşama gözlerini yumar.

Rus araştırmacılar Viktor Shnirelman ve Sergey Panarin, yaşamını kaybettikten sonra dahi Gumilyov'un popülaritesini korumasının nedeni olarak evrensel tarihsel sürecin ana kaynaklarına ilişkin kendine özgü çıkarımlarını gösterirler. Çünkü isteseydi bilim insanı, tarih yorumlamalarında Ortodoks kuramlarından, Karl Marks'tan, soyut toplumsal ilişkilerden ya da üretim güçlerinden yararlanabilirdi (Shnirelman & Panarin, 2001: 1-2). Ancak tüm eleştirilere rağmen Gumilyov özgün ve sıra dışı kuramlarını ortaya koyar. Sovyet bilim insanının dünya bilim sahnesinde hâlâ birçok çalışmada adının geçmesini sağlayan başlıca kuramları etnogenez ve passionarlıktır. Etnogenez çalışmaları birtakım farklılıklar içerse de Gumilyov'un akademik yaşamından daha önce başlamıştır, ancak passionarlık üzerine çalışmalar bilim insanının özgün bir kuramıdır ve onunla var olmuştur. Sözü edilen bu kuramların bir araya getirilmesi her ikisinin de daha iyi anlaşılabilmesine olanak verecektir. Bir biyoloji terimi olarak simbiyoz (*ortakyaşam*), “*başka türden iki canlının dengeli ve sıkı bir iş birliği ile birbirinden yararlanarak yaşamaları durumu*” (Özel vd., 2012: 1313) tanımlamasıyla karşımıza çıkar. Gumilyov'un etnogenez ve passionarlık kuramları arasında da böyle bir ilişki mevcuttur. O nedenle her iki kuramın da birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

1. Etnogenez Kuramı

“Etnogenez” sözcüğü, Yunanca “ethnos” ile “genesis” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşur. “Genesis” kavramının

“*yaratılış, oluşum*” gibi anlamlara geldiği daha yaygın olarak kabul edilse de “*ethnos*” kavramının anlam yelpazesi çok geniş olduğundan tam olarak hangi anlama geldiği günümüzde bile tartışma konusudur. Rus sözlük bilimcilerden Dmitriy N. Uşakov (2013: 790), etnos kavramını *millet, ulus, uyruk*; Sergey İ. Ojegov ile Natalya Yu. Şvedova ise (2006: 914) *halk, kabile, ulus* gibi oluşumlar temelinde ele alır. Ayrıca bir kavramın anlamına daha doğru olarak ulaşabilmesi için tarih çizgisinde geçirdiği anlam bilimsel serüven de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda etnos sözcüğünün, Antik Yunan’da *polis* kavramıyla birlikte yerleşim alanlarını ifade etmek için kullanıldığı göze çarpar. Antik Yunan edebiyatında ise daha çok *sürü, klan, grup* gibi anlamlara gelir. MÖ V. yüzyıla birlikte *halk, kabile* anlamları öne çıkarken MÖ I. yüzyılda sözcüğün, Yunan olmayan topluluklar için kullanıldığı görülür (Poplinskiy, 1970: 77-79). Orta Çağ’a gelindiğinde etnos, dönemin özelliklerine ayak uydurarak *pagan, putperest* anlamlarında *etnik (ethnicos)* sözcüğüne dönüşür. Yine bu dönem içinde *ortak soy, dil ve gelenekler gibi özelliklere sahip insan topluluğu* anlamlarında da kullanılan etnos sözcüğü Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi ile birlikte *halk* sözcüğüyle yakınlaşır. Sözcüğün günümüzdeki *halk, millet, ulus* anlamlarında kullanılmaya başlaması XIX. yüzyıla denk gelir. Yine bu dönemde etnik kökenin, kültürün, ortak özelliklerin etnosu değerlendirme ölçütü olarak kullanıldığı görülse de yüzyılın sonuna doğru sözcük, tüm bu anlamları kapsayarak anlam evrenini genişletir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Fransız bilim insanı Georges de Lapouge “*kültürel birlik*” olarak tanımladığı *ethnie* sözcüğünü ortaya atar. Onun ardından Ferdinand de Saussure *ethnisni* sözcüğünü kullanır (Bromley, 1983: 8-9). I. Dünya Savaşı’nın getirdiği koşullar da göz önünde bulundurulduğunda etnos sözcüğü daha çok ortak etnik kökene sahip insanları ifade etmek için kullanılır. Aynı dönemde Rus bilim insanı Nikolay Mogilyanskiy (1916: 11), etnosu “*ortak fiziksel işaretler ile manevi kültüre sahip topluluk*” olarak ilk kez tanımlayarak kavramın ileride budun betimi, ırk ve kazı bilimi

alanlarında kullanılmasının temellerini atmış olur. 1923 yılında Rus Sergey Şirokogorov, etnos sözcüğüne ilk kez bilimsel bir açıklama getirir. Şirokogorov'a göre etnos: “(...) ortak dili konuşan, ortak soydan geldiğini kabul eden, birbirine yakın yaşam tarzına ve âdetlere sahip olan, geleneklerini önemseyen, onları koruyan ve diğer topluluklardan ayrılan bir insan grubudur” (2002: 4). Böylelikle etnos, yalnızca etnik bir yapı olarak görülme prangalarından kurtulmuş olur. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği milliyetçilik duyguları ile birlikte etnos kavramı; *etnik topluluk*, *etnik grup*, *etnikos*, *etno-sosyal organizma* gibi ifadelerle yan yana getirilir (Bromley, 1983: 15). 1960'larda kapitalizm rüzgârlarıyla özellikle İngilizce *etnisite* sözcüğü çoğu dilde kendine kullanım alanı açar (Glazer & Moynihan, 1981: 3-18). Son yıllarda ise etnisite sözcüğü, bir etnik grubun çoğu üyesinin belirli sosyal çıkarlarıyla uyumlu olarak dile getirilen etnik fenomenin durumsallığını, yani belirli bir durumunu ifade etmek için kullanılır. Bu durum, dünyada birçok insan bilimcinin günlük kullanımında halk, bilim dünyasında etnos denen topluluktaki gerçekliğin kendisi olan etnisitenin tarihsel yönünü gözden kaçırdığını gösterir (Zarinov, 2002: 6).

Lev Gumilyov, çalışmalarında birçok etnos tanımına yer verir. Kavramı açığa kavuşturma amacının yanı sıra etnogenez ve passionarlık kuramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için yazar bu anlam çeşitliliğine başvurur. Yazara göre etnosun kendine özgü bilinci, davranış kalıpları vardır, etnos bir sistemdir ve dinamiktir. Yalnızca biyolojik, dilsel, kalıtsal ya da toplum bilimsel unsurlara indirgenemez. Etnosun oluşumunda sayılan unsurlardan hepsi de etken olmuş olabilir, yalnız biri de. O hâlde Gumilyov'un şu etnos tanımına yer vermek doğru olacaktır: “*Etnos, bazı özellikler açısından birbirine benzeyen sıradan insanlar topluluğu değil, zevk ve kişisel yetenekleri, aktivite ürünleri, gelenek, coğrafi alan ve etnik çevreye göre farklılıklar arz eden, aynı zamanda sistemin gelişiminde hâkim rol oynayan belirli eğilimlere göre birbirinden ayrılan bireylerin meydana getirdiği bir sistemdir*” (2016:

139). Bilim insanının amacı dil, ırk ya da ortak köken gibi benzerlikleriyle değil etnosun, üyeleri arasındaki özel bir ilişki türü ile tanımlandığını göstermektir (Titov, 2005: 63). Gumilyov'un etnos kavramını ele alış biçiminden de anlaşılacağı üzere etnos sözcüğüyle kastedilen *kabile*, *halk*, *millet*, *ulus* kavramlarının hangisinin kullanılacağına bir önemi yoktur. Etnos bir kabile de olabilir ulus da, ancak önemli olan bu topluluğun nasıl oluştuğudur. Örneğin, etnos üyeleri mutlaka aynı dili konuşmak zorunda da değildir, farklı dillerin konuşulduğu iki ayrı devlet bünyesinde aynı etnos üyeleri yaşam sürebilir. Ya da aynı coğrafi koşulların hâkim olduğu bölgede yaşayan halklar tek bir etnos sayılmak zorunda değildir. Ancak kesin olan bir şey vardır ki o da etnosun oluşmasını, etnos üyelerinin bir araya gelmesini sağlayan bir ya da birden çok unsur bulunur. Bu unsurların neler olduğu konusunda daha iyi bir fikir yürütebilmek için etnosun doğup geliştiği ve yok olduğu süreç olan etnogeneze göz atmak gerekir.

Etnogenez dendiğinde akla ilk gelen isimlerden biri şüphesiz İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'dir. Toynbee, toplumları “*ilkel*” ya da “*uygar*” olmak üzere ikiye ayırır ve uygar bir toplumun ortaya çıkışını, toplumun coğrafi kaynakları başarılı kullanıp kullanamamasına dayandırır. Bilim insanına göre ilkel toplumlar atalarını, uygar toplumlar lider kişileri taklit ederler, böylelikle ilkel olanlar “*statik*”, uygar olanlar da “*dinamik*” toplumlara dönüşürler. Toynbee, toplumların bu gelişim yoluna *mimesis* (taklit) adını verir. Bilim insanı, toplumların ortaya çıkışı ve gelişme göstermesi konusunda öne sürdüğü bir diğer yöntemini “*meydan okuma*” olarak nitelendirir (Toynbee, 1947: 60). Buna göre bir toplum uygarlık seviyesine yükselmek istiyorsa o güne dek hiç karşılaşmadığı bir olaya, gelişmeye meydan okuyarak karşılık vermelidir. Kötü coğrafi koşullar, düşman saldırıları, eski uygarlıkların yok olması sözü edilen “*meydan okuma*” çeşitlerinden bazılarıdır.

Amerikalı tarihçi Michael Kulikowski (1969: 52-53), *etnogenez* kavramının “*barbar*” toplulukların soylarını ve gelişimlerini ortaya koymak için türetilen bir sözcük olduğunu iddia eder. Bir diğer Amerikalı bilim insanı Geoff Emberling’e göre toplum, etnik yapı üzerine şekillenir ve oluşum, gelişim, yok olma süreçlerini, kısacası etnogenezi yaşar (1997: 296). Fransız tarihçi Rene Grousset etnogenez sürecini kabul eder, ancak sürecin, özellikle kötü yönde, seyrini değiştiren olayların nedenini etnik gelişmelerdeki eşitsizlik, ahlakla ilgili yaşanan sıkıntılar olarak görür (1946: 103-104). Sovyet bilim insanı Yulian Bromley (1973: 122-123) etnogenezi sosyal unsurların belirlediği bir süreç olarak görürken diğer Sovyet bilim insanları Viktor Kozlov ve Vadim Pokşışevskiy ise coğrafı, biyolojik ya da fizyolojik değil, sosyotarihsel unsurların ön planda olduğu bir kategori olarak tanımlar (1973: 9-10).

Lev Gumilyov’a göre etnogenez, bir etnosun tarih sahnesine çıkışından silinişine kadar geçirdiği süreçtir. Gumilyov, etnogenez kuramını ilkel, barbar ya da uygar fark etmeksizin tüm topluluklara uygular. Çünkü ona göre tüm etnoslar bu süreci yaşar, ilkellik ve uygarlık burada belirleyici bir unsur değildir. Aynı şekilde Toynbee’nin “*meydan okuma*” ilkesine de karşı çıkan Gumilyov’a göre Toynbee, etnosu çok fazla pasif görür, dış unsurları daha fazla öne çıkarır. O dönem Sovyet Rusya’ında hâkim olan görüşe de karşı çıkan Gumilyov, etnogenez sürecinin yalnızca toplum bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilemeyeceğini iddia eder. Bilim insanına göre aynı şekilde, etnogenez süreci yalnızca etnik bir bakış açısıyla ya da *etnisite* kavramıyla okunamaz. Çünkü etnik yapı, etnogenez sürecinde rol alacak sistemi oluşturabilecek unsurlardan yalnızca biridir.

Gumilyov’a göre bütüncül yaklaşım bilimsel çalışmalar için olmazsa olmazdır. Buna göre bilimsel tüm araştırmalar derinlemesine olduğu kadar kuşbakışı yöntemle de yürütülmelidir, çünkü yalnız bu yöntemle araştırma pratik bir zemine oturtulabilir (2001: 21-22). Belirli

bir mimari tarzla inşa edilen, Gotik, Rönesans, barok ya da rokoko, binanın tek tek taşları incelenerek ait olduğu tarzın özellikleri ve güzellikleri tam olarak anlaşılamaz (Selye, 1964: 68). Tarih bilimine de aynı şekilde yaklaşan Gumilyov tarihin ana yaklaşımları olan *genel dünya tarihi* ve *kültür tarihini* sentezleyerek araştırmalarını yürütür. İlki, insanlığın yaşam sürdüğü tüm bölgeleri tek bir gelişim alanı olarak görürken ikinci yaklaşım, her kültür bölgesinin kendine özgü gelişimi olduğu görüşünü savunur. Bu bağlamda çalışmalarını yürüten Gumilyov, toplumların varlıklarını sürdürdükleri bölgelerdeki coğrafi şartların, karakteristik ve davranış özelliklerinin yaşanan tarihsel olaylar üzerine etkisini etnogenez kuramı aracılığıyla açıklar. Gumilyov'un etnogenez kuramı sayesinde tarih çalışmalarında doğa-insan-toplum ilişkisi daha fazla önem kazanır. Bilim insanının asıl amacı da insan ve doğa arasındaki sistematik bağlantının tarihsel gelişmelere olan etkisini saptamaktır.

Gumilyov'a göre bir etnosun ortaya çıkmasının ardından geçirdiği etnogenez süreçleri sırasıyla şunlardır: *yükseliş (kapalı ve açık dönem)*, *doruk*, *kırılma*, *eylemsizlik*, *silinme*, *hatıra* ve *homeostaz*. Her dönemin kendine özgü emir kalıpları, bakış açısı ve yaşam tarzı bulunmaktadır.

Tablo 1: Etnogenez safhaları (Gumilyov, 2001: 596)

Safhalar	Süresi (+,– 50 yıl)	Safha Geçişleri
Etnos üyelerinin birbirleriyle ve bölgenin coğrafi koşullarıyla kaynaşması		
Passionar yükseliş: kapalı dönem	0-150	Passionar patlamanın gerçekleşmesi (etnogenez sürecinin başlaması)
Passionar yükseliş: açık dönem	150-450	Doruk
Doruk	450-600	Kırılma
Kırılma	600-750	Eylemsizlik
Eylemsizlik	750-1000	Silinme
Silinme	1000-1150	Hatıra (yenilenme gerçekleşebilir)
Hatıra	1150-1500	Homeostaz (bakiye)

Toplamda tüm etnogenez süreci, uygun koşulların var olması şartıyla, 1200-1500 yıldır ve tüm etnoslar bu süreçleri geçirir. Peki, nedir bir etnosun tarih sahnesine çıkmasını sağlayan, etnogenez sürecini başlatan ve sürecin seyrini değiştiren önemli gelişmelere sebep olan unsur?

2. Passionarlık Kuramı

Etnos, mutlaka bir temas ve ilişki sonucunda oluşur. Etnos üyelerinin zihinlerinde ve bedenlerinde oluşan bir enerji, bireylerin

eylem ve davranışlarını şekillendirerek diğer bireylerle özel bir iletişim kurmasını sağlar. İletişim sonucunda etnos üyeleri, koşullar uygunsa, aralarında ortak birtakım unsurlar çerçevesinde bir araya gelerek etnosu oluşturur. Gumilyov, etnosları oluşum şekilleri bakımından *statik* ve *dinamik* olmak üzere ikiye ayırır. Statik etnoslarda bireyin yeri, doğumuyla hazırdır ve yaşamı boyunca o yerde kalması beklenir. Ayrıca bireyden gelenekleri değiştirmemesi, yenilik getirmemesi, sürer durumu koruması ve hâline şükretmesi istenir. Dinamik etnoslarda ise birey tüm kazanımlarını doğuştan değil daha sonradan elde eder, bunun için de çalışıp çabalaması gerekir. Birey, elinde olanlarla yetinmez, görev ve sorumluluk bilinciyle çalışır, sürer durumu yıkmak, gelenekleri bozmak, yeni bir düzen getirmek ister. Elbette etnosun statik mi dinamik mi olduğu, geçirdiği etnogenez süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Statik bir etnosun dinamik bir etnosa dönüşmesi ancak enerji patlaması, itki sayesinde gerçekleşir (Gumilyov, 2016: 328).

Gumilyov'a göre etnosun doğmasını, dinamizm kazanmasını sağlayan, etnogenez sürecini başlatan ve süreçlerin seyrini değiştiren bir unsur olmalıdır. Bilim insanı buna *x faktörü*, *etnogenetik işaret*, *enerji patlaması*, *itki* gibi farklı isimler verse de yazarın kastettiği itici güç *passionarlık* kavramıdır. Kavram ilk bakışta *tutku*, *ihtiras* gibi anlamlara gelen İngilizce *passion* sözcüğünü çağırıştır. Ancak bu çağrışım iki sözcüğün anlam bakımından benzer ya da yakın olduğu sonucunu vermez. Yazar *passionarlık* kavramıyla vermek istediği anlamı *passion* sözcüğüyle tam olarak aktaramadığını paylaşır. Çünkü bilim insanına göre, *passion* sözcüğü egoist ahlakın, vahşi içgüdünün, bozuk ruhsal durumun bir ürünü ve zayıf ya da güçlü bir istek için kullanılabilir. *Passionarlık* ise özgeci ahlakın, sağlıklı bir ruh hâlinin önlenemeyen güçlü isteğidir (Gumilyov, 2016: 271). Kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için Gumilyov'un etnogenez ve passionarlık

kuramlarına yer verdiği *Etnogenez ve Yeryüzü Biyosferi*⁴ kitabında sözcüğün geçtiği bölümlerin çözümlenmesi gerekir. Bu inceleme sayesinde kavramın anlamına ilişkin daha net çıkarımlar yapılabilir.

Gumilyov, kuramlarının özgünlüğünü ve nispeten zorluğunu göz önünde bulundurarak kitabının sonunda bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlüğe göre passionarlık sözcüğünün içinde geçtiği ifadeler şöyledir:

Passionar dürtü: Bireysel ve çoğunlukla kendini koruma içgüdüsüne zıt vektöre sahip davranış dürtüsü

Passionar endüksiyon: Passionarların, enerji etki alanında bulunan uyumlu tipleri ve süb-passionarları “mayalayarak” belirli oranda passionarlara dönüştürmesi

Passionar: Kendini koruma içgüdüsünden bile güçlü içsel passionarlık enerjisi ve dürtüsüyle belirli bir amaç için yaşayan, eylemde bulunan ve aksini yapamayan kişi

Passionar alan: Biyokimyasal enerjinin (passionarlığın) uygun koşullar oluştuğunda ortaya çıktığı yer

Passionar işaret: Dış etmenlerin vasıtasıyla oluşan biyokimyasal enerjinin emilip eylem olarak dışa vuran genetik belirtisi

Passionar basınç: Bir etnik sistemin passionar basınç düzeyi

Passionar itki: Bir etnik sistemin ya da sistem bünyesinde passionar işaretin doğmasını sağlayan mikro-mutasyon (Gumilyov, 2016: 485-486).

Başlıklar ve kitabın sonundaki sözlük bölümü dışında metin içerisinde toplamda iki yüz kez *passionarlık* sözcüğü geçer. Çalışmamız kapsamında sözcüğün geçtiği bölümler Rusça aslından anlam bilimsel

⁴ Eser ülkemizde, Ahsen Batur'un çevirisiyle Selenge Yayınları'ndan *Etnogenez Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri* adıyla çıkmıştır.

açından tek tek incelenmiştir. Çünkü passionarlık kuramının ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için passionarlık sözcüğünün cümle ve bölüm içerisinde hangi anlamlarda kullanıldığının çözülmesi gerekir, ancak bu yöntemle kuramın kapsam alanına ulaşılabilir.

Kitapta *passionarlık* (*наccионаphность*) sözcüğüne altıncı bölüme kadar hiç yer verilmez. Sözü edilen bölüme gelene kadar passionarlık kavramının yerine daha önce de değinilen *x faktörü*, *etnogenetik işaret*, *enerji patlaması*, *itki* gibi farklı ifadeler kullanılır. Altıncı bölümün hemen başında yazarın passionarlığa ilişkin “*etnogenezin başlaması ve etnogenez süreçlerinin devam etmesi için olmazsa olmaz bir işaret*” ile “*dış etmenlere karşı direnç ve tepki gösterme, eyleme geçme duygusu*” olmak üzere ilk ve genel tanımlamaları yer alır (Gumilyov, 2017: 267).

Yazara göre passionarlık, doğal bir olgudur, doğuştan geldiği için dış etmenlere bağlı değildir. Diğer yandan din, ideoloji, savaş gibi etnogenez süreçlerini etkileyen etnik baskın karakter ile de şekillenebilir (Gumilyov, 2017: 279). Sosyal koşullar insan davranışlarını değiştirebilir ve uzun süre içinde mutasyona uğratabilir. Passionarlık ise aniden ve mutasyon geniyle birlikte ortaya çıkan bir işarettir (Gumilyov, 1984: 218). Ancak kimin genlerinde saklı olduğu belli değildir, çünkü passionarlık belirli bir zümreye özgü bir özellik değil toplum içinde heterojen durumdadır. Herkes passionar olabilir. Passionarlık kahramanlık değil, belirlenen hedefe doğru kitleleri arkadan itebilmektir (Gumilyov, 2017: 295). Bireyde ortaya çıktığı için bireysel bir özellikmiş gibi görünse de etnos içinde şekillenir. Nitekim Gumilyov (2017: 277-278), passionarlığın kişisel kahramanlık olmadığını, etnosu arzulanan hedefe ulaştıracak etnik bilincin yaratılma becerisi olduğunun altını çizer.

Passionarlık, bireyin kendi davranışlarının sonucunu hesaplamasına olanak vermeyecek kadar güçlü bir dürtüdür. İnsanın

zihin ve davranış yönetiminde en fazla ağır basan unsur kendini koruma içgüdüsüdür. Passionarlık ise zıt vektöre sahip bir dürtüdür. Çünkü passionar enerjinin gurur, şöhrat gibi dışa vurumu, kişinin bir amaç uğruna kendi yaşamını tehlikeye atmasına yol açabilir (Gumilyov, 2017: 343). Passionarlık sinir sisteminde doğan bir işarettir, bilincin değil bilinçaltının ürünüdür (Gumilyov, 2017: 275-276). Passionarlık bireyin kendini koruma içgüdüsünden daha güçlü bir iç dürtüdür. Bilinçaltında doğar ancak hedefe doğru yürüme bilincin kontrolünde olmalıdır, aksi hâlde bilinçli hedeften sapma, bir başka deyişle *aşırı ısınma* meydana getirir. Passionarlık pozitif ya da negatif yönde olabilir. Gumilyov (2017: 295) serserileri, serkeş askerleri ve soysuzları negatif passionarlığa sahip kişilere örnek gösterir. Örnekten de anlaşılacağı üzere passionarlık, insanlarda çeşitli biçimlerde kendini gösterebilir. Passionar bir insanda bu özellik kahraman, katil, açgözlü, şöhrat olma ya da hükmetme isteği olarak ortaya çıkabilir. Yazar, kitabında passionar bir örnek olarak Makedonyalı İskender'den söz eder. Buna göre İskender'de passionarlık, aşırı sayılabilecek iki özelliği olan şöhrat tutkusu ve gurur olarak kendini gösterir. Etrafındaki Cleitus, Perdicas, Seleucus gibi arkadaşlarında ise bu özellik, yeni topraklar fethetme, ganimet elde etme, devlet kurma gibi arzular biçiminde ortaya çıkar (Gumilyov, 2017: 275). Ancak tüm passionarlarda ortak olan evrensel değer, onların bedenlerinde ve zihinlerinde eylemsizliğe ve vurdumduymazlığa kesinlikle yer olmamasıdır. Çünkü *“passionarlık, çevreyi değiştirme, ortamın agregat yapısının süredurumunu bozma arzusu ve yeteneğidir”* (Gumilyov, 2017: 275).

Passionarlık, dış etkilere verilen tepkilerden farklı bir eylemdir. Çünkü bu tepkiler daha çok kısa süreli ve sonuç odaklı olmazken passionar eylem içseldir ve bir hedef doğrultusunda, bir amaç uğruna sergilenir. Nitekim passionar enerji patlamalarının bir sonucu olmalı ki olaylar tarihi bu sonucu kayda geçirebilsin. O hâlde kayıtlarda passionarlık yerine passionarlığın sonuçlarını aramak gerekir. Çünkü

passionarlık gözle görülebilen bir olgu değildir, yalnızca belirme şekillerine bakılarak anlaşılabilir. Bu şekiller de olaylar tarihinin süzgecinden geçirilerek çözümlenebilir (Gumilyov, 2017: 283-285). Gözlemlenebilmesi için etnosta passionarların sayısının çok olması gerekir. Bir etnosun passionarlık enerji düzeyi, tarih çizgisindeki olaylar ve bu olaylara karşı etnosun davranış kalıpları incelenerek hesaplanabilir. Diğer yandan bu hesaplama çok kolay değildir ve bazı araştırmacılara göre biraz öznel (Shnirelman & Panarin, 2001: 11). Belirli bir dönem seçilmeli, doğrudan ya da dolaylı olayların nedenleri, etkileri ve sonuçları iyi analiz edilmelidir. Davranış kalıpları Gumilyov'un kuramı için çok önemlidir, çünkü bilim insanına göre bir kişinin belirli bir durumda davranışı etnik kimliğinin bir tezahürüdür (Titov, 2005: 64).

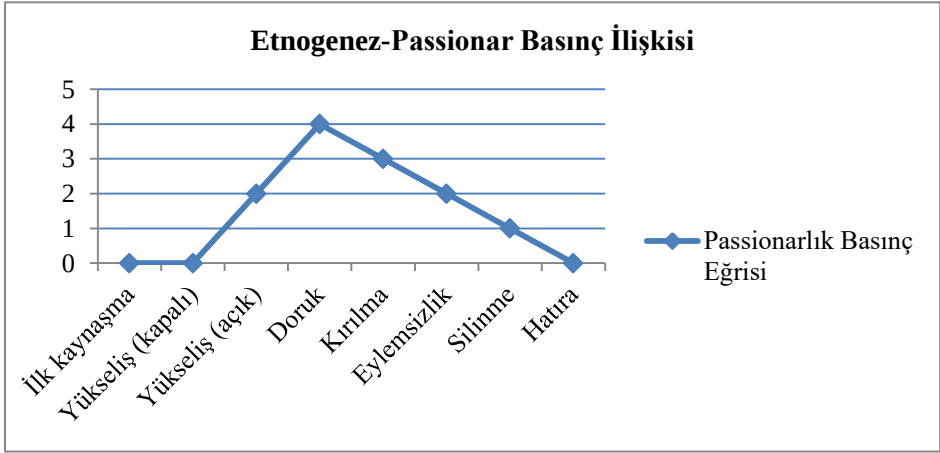
Passionarlığın enerji yönü temel alınarak yapılan bir diğer tanımlama ise, *“organizmanın doğuştan gelen, dış ortamdaki enerjiyi içine çekme ve onu eylem olarak dışarı verme yeteneği”* olarak karşımıza çıkar (Gumilyov, 1984: 217). Gumilyov'a göre (2017: 293), passionarlık olmasa Amerika keşfedilemez, piramitler inşa edilemez, yer çekimi kanunu bulunamazdı. Bu dürtü, büyük keşiflere ve icatlara olanak sağlayan bir enerjidir. Passionarlık yalnızca tarihsel olaylarda değil kültürel ve sanatsal gelişmelerin arka planında da etkilidir. İtalya'da Fra Angelico, Sandro Botticelli, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael ya da Rusya'da Puşkin, Gogol, Dostoyevski, Turgenyev gibi isimlerin kendilerini bu alanlara adamalarının altında yine passionarlık yatar. Passionarlık çevreyi ve toplumu değiştirmek için bilime, sanata ya da edebiyata adanmış bir enerji gerilimidir (Gumilyov, 2017: 303-304).

“Passionarlık olgusu, biyosferdeki canlı maddenin bir tür biyokimyasal enerji biçimidir” (Gumilyov, 2017: 330). Nasıl ki ay, güneş gibi doğa unsurları jeomanyetik alanlar oluşturup küçük titreşimler aracılığıyla insan fizyolojisi ve psikolojisi üzerinde birtakım

etkiler bırakıyorsa (Akinşçikova, 1977: 99), Gumilyov'a göre passionarlık da aynı etkiyi gösterir. İçsel enerji dürtüleri, dürtüler beyni, beyin de davranışları harekete geçirir (Gumilyov, 2017: 317). Benzer görüşleri paylaşan Shnirelman ve Panarin (2001: 11), biyokimyasal süreçlerin mutasyonlara yol açtığını ve duygular üzerinde etkileri olduğunu, duyguların da insanları eyleme geçirdiğini ve böylece passionar bir neslin ortaya çıktığını ileri sürer.

Passionarlığın bir diğer özelliği de Gumilyov'un *passionar endüksiyon* diye nitelendirdiği bulaşıcı olmasıdır. Buna göre passionarlarla doğrudan temasta olan uyumlu kişiler de kendilerini passionar hisseder. Özellikle savaş, kriz gibi önemli olaylar yaşanırken passionarlar tarafından bir *passionar alan* (*manyetik alan*) oluşturulur. Bu alanın etkisi altına giren kişilerle birlikte gruplar passionar kitlelere dönüşür (Gumilyov, 2017: 287). Passionarlık yalnızca bir tür enerji akımı değil, aynı zamanda bir enerji alanı olarak da ifade edilebilir. Diğer yandan artan enerji akımının etnik sistemde bir enerji, basınç alanı yaratabilmesi etnogenezin hangi safhada olduğuyla doğru orantılıdır. Unutulmamalıdır ki passionarlık bireyde doğar etnosta şekillenir. Bu bağlamda passionarlık basınç eğrisinin etnogenez sürecine (safha ve yıl bakımından) göre değişimi aşağıda sunulmuştur:

Şekil 1: Etnogenez safhalarına göre passionar basınç değişimi (Gumilyov, 2001: 405)

Sonuç

Etnogenez ve passionarlık kuramları arasındaki simbiyotik ilişkinin temeli, her iki kuramın da canlı ve dinamik birer olgu olmalarına dayanır. Birey organizması ne kadar canlıysa etnos sistemi de o kadar canlıdır. Bu canlılık da dinamik bir süreç olan etnogenez safhalarını şekillendirir. Diğer bir deyişle bireyin zihninde oluşan ve sonrasında tüm bedenini saran passionarlık enerjisi, bireyde çevresindeki süredurumu değiştirme ve kişileri harekete geçirme isteği yaratır. Eğer etnogenez süreci ve koşulları uygunsa passionar sayısı giderek artar ve bu enerji tüm etnosa yayılır. Bu ani ve önlenemeyen enerji patlamasıyla yeni bir sistem ortaya çıkar ve etnogenez süreci başlamış olur. Yalnızca başlangıcında değil, tablo 1’de yer verilen tüm etnogenez süreçlerinin seyrini de passionar enerji belirler. Sonuç olarak iki canlı olgu olarak passionarlık ve etnogenez arasında simbiyotik bir ilişki bulunur. Etnogenezin uygun koşulları oluşmazsa passionar enerji yayılma fırsatı bulamaz ve kayda geçirilemez, passionar itki olmazsa da etnogenez süreci başlayıp devam edemez.

Lev Gumilyov passionarlık kuramına çok değer verir, çünkü bu kuramıyla kilitli kapıları aralama fırsatını yakaladığını düşünür. Gerçekten de davranışsal bir model olarak ele alındığında passionarlık, insanı ve insan davranışlarını analiz edip nitelendirmede yeni ve farklı bir yaklaşım ortaya koyarak tarih araştırmalarına önemli katkıda bulunur (Titov, 2005: 59). Gumilyov, passionarlık kavramı üzerine neden bu kadar çok durduğunu “*tek yönlü etnogenez araştırmalarının yarattığı boşluğu doldurmak*” olarak açıklar (2016: 356-357). Bilim insanına göre tarihin karanlık kalan noktalarına bu kavram ile ışık tutulabilir. Böylece bilimsel araştırmaların olmazsa olmazı bütüncül yaklaşım, tarih bilimine de uygulanmış olur.

Gumilyov, passionarlığın tanımını yaparken ilk olarak kavramın etnogenezle ilişkisi üzerinde durur. Çünkü etnogenezin başlangıcı ani bir parlama ile gerçekleşir, bu parlamada görülen ışığın enerjisini ise passionarlık üretir. Gumilyov’a (2017: 333) göre: “*Etnogenez bir enerji süreciyken, passionarlık ise o enerji türünün etnogenezi besleyen etkisidir*”. Passionarlık, yeni oluşumlara hayat veren biyolojik ve genetik bir işarettir. Yeni bir etnosun doğmasına, etnogenez sürecinin başlamasına ve sürmesine olanak verir. Buna göre passionarlık, etnogenezin olmazsa olmaz elementidir. Ancak etnogenez süreçlerini etkileyen yerel unsurların aksine passionarlık evrensel ve ortak bir özelliktir. Passionarlık, artıp eksilebilen bir değerdir. Etnosun statik ve dinamik hâle gelmesi passionarlığın artıp eksilmesiyle ilişkilidir. Etnogenez süreçleriyle doğru orantılı olarak etnosun passionarlık basınç oranında aşağı ya da yukarı hareketler gözlemlenebilir (Gumilyov, 2017: 285-292). Örneğin şekil 1’de de görüleceği üzere yükseliş safhalarında passionarlık gerilim eğrisi yukarı yönlüken kırılma ve silinme safhalarında eğri aşağı yönlüdür.

Gumilyov’un başta *Etnogenez ve Yeryüzü Biyosferi* adlı kitabı olmak üzere etnogenez ve passionarlık kuramlarına yer verdiği çalışmalarında sözünü ettiği *etnogenetik işaret, x faktörü, enerji*

patlaması, itki gibi ifadelerle kastettiği *passionarlık* kavramıdır. *Passionarlık* kavramıyla kastettiği ise bir etnosun doğuşunu, dinamik hâle gelişini tetikleyen, etnogenezi başlatan ve etnogenez süreçlerinin rotasını belirleyen dürtüdür. Bir dürtü olarak *passionarlık*, içseldir. Bireyde çok güçlü bir istek yaratır, açığa çıkması önlenemez, bireyin kendini koruma içgüdüsünden bile daha güçlüdür. Bu güçlü isteğin *passionarlık* olarak sayılabilmesi için sağlıklı bir ruh hâline ve özgeci ahlaka sahip bireyde ortaya çıkması gerekir. *Passionarlık* bir çeşit mikro-mutasyondur. Aniden ortaya çıkar, etnos üyelerinin düşünce biçimlerini ve davranış kalıplarını değiştirir. Düşünce ve davranış kalıpları değişen birey etnosa, etnos da kendi etnogenez sürecine yön verir.

Sosyal ve dış etmenlerden farklı olarak *passionarlığın* yarattığı değişiklikler uzun süreli ve kalıcıdır. Değişimler, etnogenez sürecinin tamamı, ortalama 1200-1500 yıl, gözlemlenerek yorumlanır. Ani ve kısa süreli değişimler *passionar* enerjinin kesin bir göstergesi sayılamaz. Ayrıca değişim hareketi mutlaka davranışlara ve eylemlere yansımalıdır, çünkü tüm *passionarların* ortak özelliği kayıtsızlığa ve eylemsizliğe tahammüllerinin olmamasıdır. Bu nedenle olaylar tarihi incelenerek, etnogenez sürecinin ve tarihin seyrini değiştiren olaylar yorumlanarak çıkarımlarda bulunulabilir.

Passionarlık, bireyin ve etnosun enerji yüklenmesidir. *Passionar* kişi, ilk olarak zihninde, sonra tüm bedeninde bu enerji akımını hisseder. Eğer etnogenez süreci ve koşullar uygunsa etnostaki *passionar* bireylerin enerjisi bir manyetik enerji alanı yaratarak endüksiyon yoluyla tüm etnosu sarar. Ancak etnostaki *passionarların* sayısı muhakkak belirli bir sayıda olmalıdır ki etnosun *passionar* basınç seviyesi yükselbilsin. Gerekli yükseliş gerçekleşmezse *passionarlar* ortadan kaldırılır, eğer gerçekleşirse etnos belirlenen amaçlar doğrultusunda hedeflerini gerçekleştirmeye koyulur.

Sonuç olarak canlı maddenin biyokimyasal enerjisi olarak passionarlık dürtüleri, insan zihninde parçalanarak açığa çıkar, etnosların doğmasını ve yaşam sürmesini sağlar. Passionarlık gerilimi azaldığında da etnos zayıflayarak ya tarih sahnesinden silinir ya da kalıntı olarak yaşamına devam eder. Aslında tasvir edilen süreçler bizi etnogenez kuramına ulaştırır. Nasıl ki passionarlar her zaman etnos bünyesinde bulunuyorsa passionarlık da, az ya da çok, tüm etnogenez süreçlerinde vardır. Bu durum da passionarlık kuramı üzerinden çok yönlü etnogenez araştırmalarının tüm dünya ölçeğinde yapılabilmesine ve tarihte birtakım yanıtsız sorulara yanıt bulunabilmesine olanak verir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akinşçikova, G. (1977). *Somatiçeskya i psihofiziçeskaya organizatsiya çeloveka*. LGU.
- Belyakov, S. (2013). *Gumilyov sın Gumilyova*. AST.
- Bromley, Y. (1973). *Etnos i etnografiya*. Nauka.
- Bromley, Y. (1983). *Oçerki teorii etnosa*. Nauka.
- Dyomin, V. (2007). *Lev Gumilyov*. Molodaya Gvardiya.
- Emberling, G. (1997). Ethnicity in perspectives complex societies: archaeological perspectives. *Journal of Archaeological Research*, 5(4), 295-344.
- Glazer, N. & Moynihan, D. (1981). Introduction. N. Glazer, D. P. Moynihan (Ed.), *Ethnicity: Theory and Experience* içinde (1-26. ss.), Harvard University Press.
- Grousset, R. (1946). *Bilan de l'histoire*. Plon.

- Gumilyov, L. (1984). *PASSIONARIUM. Teoriya passionarnosti i etnogeneza (sbornik)*. AST.
- Gumilyov, L. (2001). *Etnogenez i biosfera Zemli*. Kristall.
- Gumilyov, L. (2016). *Etnogenez halkların şekillenışı yükseliş ve düşüşleri*. (Çev: D. A. Batur), Selenge Yayınları.
- Gumilyov, L. (2017). *Etnogenez i biosfera Zemli*. AİRİS-press.
- Kozlov, V. & Pokşışevskiy, V. (1973). *Etnografiya i geografiya. Sovetskaya etnografiya*, (1), 3-13.
- Kulikowski, M. (1969). *Rome's gothic wars*. Cambridge University Press.
- Mogilyanskiy, N. (1916). *Predmet i zadaçi etnografii. Jivaya starina*, (1), 1-22.
- Ojegov, S. & Şvedova, N. (2006). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka*, 4-ye izd. OOO «A TEMP».
- Özel, S., Yaşayan, S., Özdemir, K. (2012). *Türkçe sözlük*. Dil Derneği Yayınları.
- Poplinskiy, Y. (1970). Termin 'etnos' v drevnegreçeskoy literature klassičeskogo perioda. *Kratkoye soderjaniye dokladov godičnoy naučnoy sessii İnstituta Etnografii AN SSSR 1696 g*. Nauka, 77-79.
- Selye, H. (1964). *From dream to discovery*. McGraw Hill.
- Shnirelman, V. & Panarin, S. (2001). Lev Gumilev: his pretensions as founder of ethnology and his eurasian theories. *Inner Asia*, 3(1), 1-18.
- Şirokogorov, S. (2002). *Etnografiçeskiye issledovaniya: etnos. İssledovaniya osnovnih printsipov izmeneniya etniçeskikh i etnografiçeskikh yavleniy v 2-x kn., kniga vtoroya*. İzdatelstvo Dalnevostoçnogo universiteta.

- Titov, A. (2005). *Lev Gumilev, ethnogenesis and eurasianism*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University College London.
- Toynbee, A. (1947). *Study of history. Abridgement of volumes I-VI*. Oxford University Press.
- Uşakov, D. (2013). *Tolkoviyy slovar russkogo yazıka*. Adelant.
- Varustin, L. (1990). Lev Gumilyov: «povoda dlya aresta ne daval». Beseda s doktorom fil. nauk L. E. Varustinım. *Avrora*, (11), 3-30.
- Zarinov, İ. (2002). Sotsium - etnos - etniçnost - natsiya - natsionalizm. *Etnografiçeskoye Obozreniye*, (1), 3-30.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of history in terms of time and number is a word that everyone accepts. However, when the subject is about developing a perspective or approach to historical events, the situation is reversed. The Soviet and Russian scientist Lev Gumilev (1912-1992), who carried out studies in many fields such as ethnology, ethnography, archaeology, history and geography, devoted his scientific life to finding universal truths. The common goal of the scientist's work is to develop a universal theory for historical events and to shed light on the dark points of history. Gumilev's most important works, which made his name place in the world of science, are the theories of ethnogenesis and passionarnost.

The polysemantic structure of the concept of ethnos causes it not to be fully understood and confused with words such as tribe, people, nation and ethnicity. This situation leads to confusion in terms of scientific studies. A similar problem is valid for ethnogenesis studies. Very different approaches have been developed on ethnogenesis, but there is no consensus. This situation causes some difficulties in other related fields, especially in ethnogenesis research. Passionarnost, another concept included in our study, is a word introduced into the scientific literature by Gumilev. In addition, the semantic world of this new concept should be revealed. Failure to comprehend the theories accurately in terms of meaning and content, and the inability to clearly reveal the relationship between them cause practical problems in scientific researches.

The aim of our study is to determine the systematic connection between Gumilev's two main theories, ethnogenesis and passionarnost, to provide a better understanding of the theories, and consequently to contribute to the correct application of the theories. In line with this purpose, it is aimed to first determine the semantic changes of the word ethnos, reach its most accurate and common use, and then outline the theories of ethnogenesis and passionarnost.

A better understanding of the aforementioned concepts and theories will contribute to many fields, especially ethnology, ethnography and history. Thanks to the study, ambiguity will be eliminated, different interpretations about world history readings will be developed, common and universal inferences will be made, and some closed doors of history will be opened slightly.

In our study, first of all, Gumilev's life and scientific studies were mentioned. Then the word of ethnogenesis was examined etymologically. Ethnos, which is one of the words that build the word ethnogenesis, has been explored chronologically and the semantic world of the concept has been reached. In this process, descriptive

analysis method was used. In addition, in this study, the concept of ethnos is presented with other words that are close in meaning, and Gumilev's ethnos approach is also presented through the comparative analysis method with the approaches of other scientists. Likewise, Gumilev's views on ethnogenesis were presented in comparison with other approaches. Then, in the book Ethnogenesis and the Biosphere, in which the scientist mentioned theories of ethnogenesis and passionarnost, the chapters in which the word passionarnost is mentioned were examined one by one from the original Russian texts. Finally, the symbiotic relationship between ethnogenesis and passionarnost theories has been investigated.

As a result of the analysing, it has been found that the word ethnos was used in different meanings in different dates, today it is mostly confused with the word ethnicity, that different definitions of ethnos are still included, and that Gumilev has a different ethnos approach from other scientists. Likewise, it is striking that Gumilev's ethnogenesis approach is a more active, dynamic and natural phenomenon compared to other researchers' approaches, and the nature-human-society relationship gains more importance in his theory. It has been determined that the concept of passionarnost has a unique meaning and it is used with different names such as x factor, ethnogenetic sign, energy explosion and impulse in the book. The theories of ethnogenesis and passionarnost are two intertwined approaches. While passionarnost is an indispensable element of ethnogenesis, if the ethnogenesis process and conditions are not suitable, passionarnost cannot appear significantly. Passionarnost is a biochemical energy that fosters ethnogenesis, while ethnogenesis is an energy process. Passionarnost is the element that gives birth to a new ethnos, initiates ethnogenesis processes and changes the course of its phases. As a result, passionarnost expands the boundaries of history reading, adding depth and versatility to ethnogenesis studies.

Karabağ, H. (2021). İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan tarım politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler tarımsal ekonomisi üzerindeki etkileri (1945-2000). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 253-299.

DOI: 10.21550/sosbilder.816403
Araştırma Makalesi / Research Article

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI AMERİKAN TARIM POLİTİKALARI VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER TARIMSAL EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1945-2000)*

Hacer KARABAĞ^{**}

Gönderim Tarihi / Sending Date: 26 Ekim / October 2020
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 25 Kasım / November 2020

ÖZET

Gıda maddelerinin ülkeler için stratejik öncelikli mallar sayılması, devletlerin tarımsal alanda politikalar üretmelerinin temel sebebi olmuştur. Devletler, tarımsal üretim ve verimliliği arttırmak adına bir taraftan tarımsal teknolojinin yaygınlaşması için çalışmalar yapmakta, diğer taraftan taban fiyat uygulamaları, tarımsal girdi desteği (tohum, gübre vb.) veya ihracat sübvansiyonları gibi bir dizi araçla tarım sektörünü finanse etmekte ve dış rekabete karşı koruma yoluna gitmektedir. Tarım kesimine yönelik müdahalelerin modern anlamda ilk uygulayıcısı, 1929 Ekonomik Krizi sonrası ABD olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası tarıma yönelik devlet müdahaleleri artış göstermiş ve dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır. ABD'nin bu dönemde uyguladığı tarımsal politikalar, Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri, tahıl ithalatı konusunda kendisine bağımlı kılarken, geleneksel tarımsal üretimlerini de tahrip etmiştir. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim güç olan ABD'nin, 1945-2000 döneminde uyguladığı tarım politikaları ve Az Gelişmiş Ülkelerin tarımsal ekonomisi üzerindeki etkileri, Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) sunmuş olduğu istatistiki veriler aracılığıyla incelenecektir.

* Bu makale, yazarın Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında tamamladığı “Bursa’da Tarımsal Değişim ve Bu Değişimin Sosyo-Ekonomik Sonuçları (1945-1980)” başlıklı yayımlanmış doktora tezinden genişletilerek üretilmiştir.

^{**} Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, hkarabag@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 40 / Volume: 22 Issue: 40

Anahtar Kelimeler: *tarım politikaları, ABD, Az Gelişmiş Ülkeler, Marshall Planı, gıda krizi*

American Agricultural Policies after The Second World War And Their Effects on Agricultural Economy of Least Developed Countries (1945-2000)

ABSTRACT

The fact that foodstuff was considered as strategically priority goods for countries had become a driving force for states to produce policies in the agricultural field. In order to increase agricultural production and productivity, the states, on one hand, carry out works to extend agricultural technology, on the other hand they finance the agricultural sector with a set of tools such as minimum price applications, agricultural input support (seeds, fertilizers and etc.) or export subsidies and go to protection against foreign competition. The first implementer of interventions in the agricultural sector in the modern sense was the USA after the 1929 Economic Crisis. The fact that state interventions conducted toward agriculture increased and widespread worldwide had been in question after the Second World War. The agricultural policies implemented by the USA during this period made the Least Developed and Developing Countries dependent on grain imports and also destroyed their traditional agricultural productions. In this study, the agricultural policies implemented by the USA, which was the dominant power after the Second World War, in the period of 1945-2000 and their effects on agricultural economy of Least Developed Countries will be examined through the statistical data provided by the Food and Agriculture Organization (FAO).

Key words: *agricultural policies, USA, Least Developed Countries, Marshall Plan, food crisis*

Giriş

1974 yılında, Eski ABD Tarım Bakanı Earl Butz, “Gıda bir silahtır. Müzakere kitimizin temel araçlarından biridir.”, Senatör Hubert Humphrey ise: “Gıda güçtür. Ve gerçek anlamda bu bizim ekstra güç ölçümümüzdür.” (Time Magazin, 1974) şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Bu sözler, ABD’nin Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan

Ülkelere uyguladığı tarım politikalarının özeti niteliğindedir. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim güç olan ABD'nin uyguladığı tarım politikaları ve doğurduğu sonuçlar ele alınmıştır. Makalenin ilk bölümünde, çalışmanın temel tarihsel aralığını oluşturan 1945-2000 sürecinde tarımsal üretimde yaşanan teknolojik gelişmeler ortaya konulmuştur. İkinci kısımda, ABD'nin uyguladığı tarım politikaları ve bu politikaların uygulamaya geçirilmesinde yardımcı elemanlar olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Marshall Planı'nın etkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, 1945-2000 tarih aralığında, tarımsal üretimde yaşanan değişimin ve uygulanan ABD merkezli tarım politikalarının, Az Gelişmiş Ülkelerin kırsal alanlarında yaşayan köylü grupları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analizler alt başlıklar içinde verilmiş ve sonuç bölümünde yenilenerek toparlanmıştır.

Makalede, eldeki verilerin analizini temel alan nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma aynı zamanda veri taramasını içermesi sebebiyle betimsel çalışmalar grubunda da değerlendirilebilir. Dünya Bankası, özellikle de Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) nüfus ve tarımsal üretime yönelik istatistikleri araştırmanın en önemli veri tabanını oluşturmaktadır.

Tarım politikaları, tarımsal faaliyetin sosyoekonomik ve teknik ortamını etkilemek üzere yapılan devlet müdahalelerinin tümünü ifade etmektedir (Şahinöz, 2010: 332). Gıda maddelerinin ülkeler için stratejik öncelikli mallar sayılması ve buna karşılık tarım kesiminin doğal koşullara bağlılığından dolayı diğer sektörlerden daha fazla piyasa istikrarsızlığına açık olması, devletlerin bu alanda uyguladıkları politikaların ana itici gücü olmuştur.

Devletler, tarımsal üretim ve verimliliği arttırmak adına bir taraftan tarımsal teknolojinin yaygınlaşması için çalışmalar yapmakta, diğer taraftan taban fiyat uygulamaları, tarımsal girdi desteği (tohum,

gübre, tarımsal ilaç, mazot vb.) veya ihracat sübvansiyonları¹ gibi bir dizi araçla tarım sektörünü finanse etmekte ve dış rekabete karşı koruma yoluna gitmektedir. Tarım kesimine yönelik müdahalelerin modern anlamda ilk uygulayıcısı, 1929 Ekonomik Krizi sonrası ABD olmuştur. Bahsedilen müdahale ve tarımsal politikaların yaygınlık kazanması ise İkinci Dünya Savaşı sonrası söz konusu olmuştur.

Az gelişmişlik, toplumların sanayi devrimlerini gerçekleştirerek tarım toplumu olmaktan çıkamamaları olarak tanımlanmaktadır (Antropoloji Sözlüğü, 2003: 106). Az Gelişmiş Ülkeler tanımının ise literatürde farklı karşılıkları olmakla birlikte temelde benzer ölçütler sıralanmaktadır. Bu ülkelerde:

- Tarımsal üretim, ulusal gelirin büyük kısmını oluşturmaktadır.
- Kişi başına düşen ulusal gelir düşüktür.
- Kırsal alanlarda yoksulluk sınırı içinde yaşayanların genel nüfusa oranı yüksektir.
- Yetersiz beslenme yaygındır.
- Çocuk ölümlülüğü yüksek görülmektedir. Ortalama ömür düşüktür.
- Siyasi ve ekonomik belirsizlikler yaygındır. Darbeler sık sık yaşanmaktadır.
- Kişi başına tüketilen enerji ve çelik miktarı sanayi toplumlarına göre çok düşük seyretmektedir (Antropoloji Sözlüğü, 2003: 106; İsmayilov, 2007: 1-2).

FAO ve Dünya Bankası'nın Az Gelişmiş Ülkeler (Least Developed Countries) olarak ifade ettiği listede, 33'ü Afrika, 9'u Asya,

¹ Devletçe yapılan para yardımı, destekleme (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1988).

4'ü Okyanusya ve bir tanesi de Latin Amerika'da olmak üzere toplam 47 ülke bulunmaktadır (Worldbank, 2020; FAO, 2020). Azgelişmişlik üzerine çalışmalar ise genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanıp gelişmiş ülkelerin dışında birer ekonomik birim olduktan sonra başlamıştır (Ekonomi Sözlüğü, 2006: 65).

1. Tarımsal Üretimde Yaşanan Teknolojik Gelişmeler (1945-2000)

Dünya tarihinde, tarımsal alanda yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurularak kimi dönemlendirmeler yapılmıştır. Bu dönemlendirmelerde toplayıcılık-avcılıktan tarıma geçiş “Tarım Devrimi” ya da “Neolitik Devrim” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu köklü değişim ile insan, içinde yer aldığı eko sistemin pasif bir üyesi olmaktan çıkıp doğaya müdahale edebilen aktif bir özneye dönüşmüştür (Şahinöz, 2011: 82; Mazoyer & Roudart, 2009: 78). İnsanlık tarihinin tanık olduğu bu ilk büyük devrimden sanayi devrimine kadar geçen on bin yıllık dönem boyunca “geçimlik tarım” dünyada insan yaşamının temel uğraşısı olmuştur.

Tarımda karşımıza çıkan ve büyük dönüşümleri içinde barındıran diğer bir dönem, Birinci Sanayi Devrimi ile eşzamanlı gelişen “İkinci Tarım Devrimi”² olmuştur. Bahsi geçen dönemde nadas sisteminin yerine tahılların, yemlik bitkilerle nöbetleşe ekim usulünün uygulanmaya başlanması hem bitkisel üretimde hem de hayvansal üretimde büyük bir verimliliği ortaya çıkarmıştır. Uygulanan yeni sistem eskiye göre iki kat daha üretkendir ve ciddi anlamda büyümüş olan nüfusun çok daha iyi beslenmesine olanak vermiştir. Tüm bunlarla birlikte yeni tarım, yüksek üretkenlik sayesinde, doğmakta olan

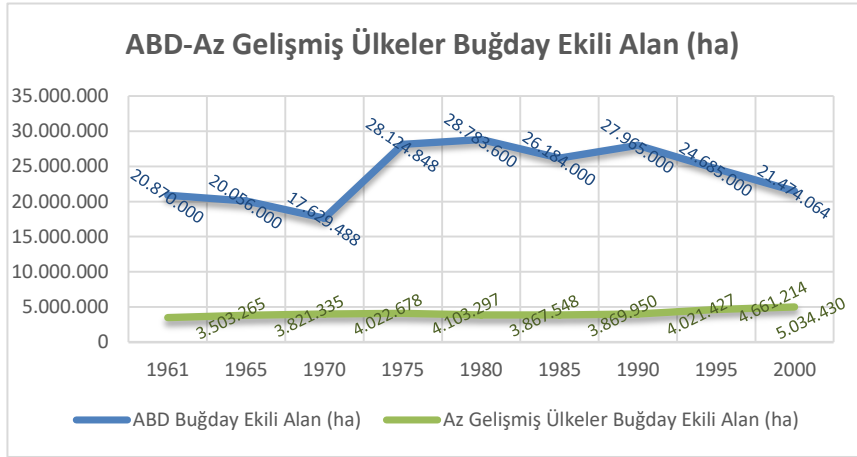
² Dönemlendirmede tarihler konusunda fark olmamakla birlikte, dönemlerin isimlendirilmesi ile ilgili kimi farklılıklar bulunmaktadır. Biz bu konuda Ahmet Şahinöz'ün dönemlendirmesini temel aldık (Şahinöz, 2011: 141).

endüstriye hem sermaye hem de hammadde ve işgücü kaynağı sağlamıştır (Mazoyer & Roudart, 2009: 324-343).

Dönemlendirmede bir sonraki süreç, “Modern Tarım” olarak adlandırılan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan süreçtir. Bu dönemde tarım, sanayi kökenli girdilerle beslenen yeni bir gelişme sürecine girmiştir. Tarımda makineleşme ile gübre, tohum ve tarımsal ilaçlar konusunda yaşanan gelişmeler tarımsal üretimde verimliliği bu döneme kadar görülmemiş bir şekilde arttırmıştır (Bairoch, 1999: 287, Şahinöz, 2011: 152-153’ten). İktisat tarihçisi P. Bairoch’un yaptığı hesaplamalara göre, sanayi devriminden sonra Batılı ülkelerde 40 kat artan tarımsal verimlilik, neolitik dönemden sanayi devrimine kadar geçen süre içerisinde ancak 1,6 kat artabilmiştir (1997: 96, Şahinöz, 2011: 141’den).

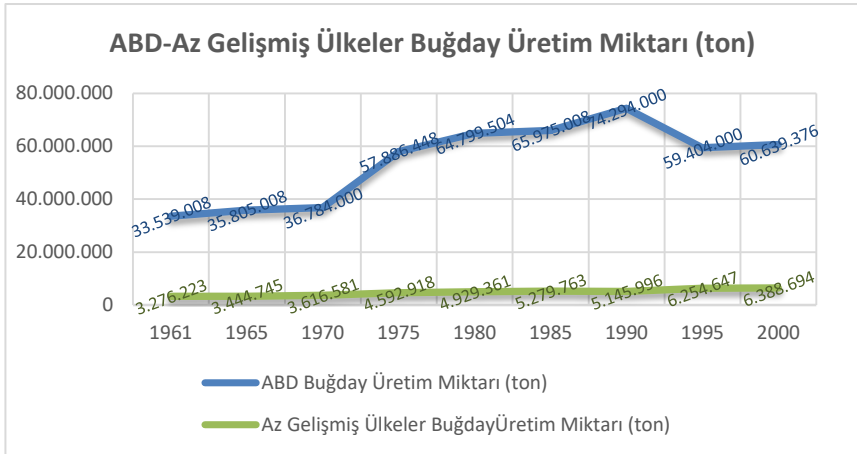
Bir diğer dönem “İkinci Modern Dalga” olarak ifade edilen dönemdir ve makalenin temel tarihsel aralığını içermektedir. Bu dönemde tarım kesimi, traktörden kimyasal gübreye, mücadele ilaçlarından laboratuvarlarda geliştirilen yüksek verimli tohumluklara ve hayvan cinslerine kadar çok yoğun bir girdi akımına tanık olmuştur. Öyle ki sanayi kökenli girdi kullanımlarındaki yıllık artışlar tarımsal üretim artışlarını ikiye katlamıştır. Batı toplumlarında bir ton buğday üretmek için, sanayi devrimi öncesi gerekli olan 1200-1800 çalışma saati, 1990’lı yıllarda ABD’de iki saate düşmüş, bir hektar topraktan elde edilen buğday miktarı da 600-700 kg’dan 6-7 tona çıkmıştır. 1970’lerin başında dünya tarımsal üretiminin dörtte birinin kimyasal gübre kullanımından kaynaklandığı hesaplanmıştır (Bairoch, 1997: 96, Şahinöz, 2011: 157’den) Hektar başına gübre kullanımı, 1913 yılında, Kuzey Amerika’da 5 kg iken, 1953 yılında 24, 1990 yılında 87 Kg’a yükselmiştir (Bairoch, 1999: 95, Şahinöz, 2011: 154’ten).

Grafik 1: ABD - Az Gelişmiş Ülkeler buğday ekili alan (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 2: ABD - Az Gelişmiş Ülkeler buğday üretim miktarı (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 1 ve 2 birlikte değerlendirildiğinde, teknolojik gelişmelerin tarımsal üretimdeki etkileri daha net görülebilmektedir. 1960-2000 yılları arasında ABD’de buğday ekim alanında % 2,89’luk artış gerçekleşirken, buğday üretim miktarı % 80,8 artış göstermiştir. Söz konusu dönemde Az Gelişmiş Ülkelerde ise tahıl ekim alanlarında % 43,7’lik bir artış gerçekleşmiş olmasına rağmen, üretim miktarındaki artış % 95 ile ABD’nin çok gerisinde kalmıştır. Gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklar ABD’deki üretim miktarının Azgelişmiş ülkelerin üretim miktarlarından çok daha yüksek olması neticesini doğurmuştur. ABD’nin modern girdi konusunda uyguladığı destekleme politikaları da aradaki farkın açılmasına sebep olmaktadır.

Makineleşme, tarım sektörüne traktör kullanımı ile ulaşım ve taşımacılık konusundaki gelişmelerle de katkıda bulunmuştur. Özellikle kamyon, demiryolları, gemi ve uçaklarla motorlaşan taşımacılık sayesinde, tarım bölge ve işletmelerinin tam anlamıyla dışarıya açılması mümkün olabilmıştır. Böylece uzak yerlerden geniş ölçüde gübre alabilen tarımsal bölge ve işletmeler, kendi ürünlerini de uzak yerlere yoğun bir biçimde aktarabilmişlerdir. Bu durum tarımsal işletmeleri, temel tüketim ve üretim mallarını üretme zorunluluğundan kurtarmış ve tarımsal üretimde uzmanlaşma sağlamıştır. İşletmeler her bölgenin fiziksel ve ekonomik koşullarına ve her işletmeye özgü üretim koşulları ve araçlarına göre kendi yararlarına satışından en çok avantaj sağlayacakları birkaç ürünü seçmişler, bitkisel ya da hayvansal kökene dayanan çoklu üretimi bırakmışlardır (Mazoyer & Roudart, 2009: 387-388).

1960’lı yılların başında yaşanan önemli bir tarımsal gelişme, daha sonraları “yeşil devrim” olarak anılan tohumluk denemeleri olmuştur. Yeşil Devrim, dünyanın o dönemde başlıca gıda ürünleri olan pirinç, buğday, mısır ve darı üzerinde yoğunlaşmıştır. Amerikalı mühendis Normon E. Borlaug, Meksika’da 1940’lı yıllarda

gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda hastalık direnci yüksek buğday çeşitleri geliştirmiştir. Meksika, Borlaug'un buğday çeşitlerini yeni mekanize tarım teknolojileri ile birleştirerek kendi vatandaşlarının ihtiyaç duyduğu buğdaydan daha fazla buğday üretmeyi başarmış ve 1960'larda buğday ihracatçısı haline gelmiştir. Bu çeşitlerin kullanılmasından önce ülke buğday arzının neredeyse yarısını ithal etmekteydi (Briney, 2017).

Elde edilen yeni yüksek verimli tohum çeşitleri, yılda iki, hatta bazen üç ürün üretme kabiliyetine sahip oldukları için, üretimde gerçek ve önemli artışlar sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde pirinç ve buğday üretimi, 1965-1980 yılları arasında % 75 oranında artarken, bu bitkilerin ekildiği alanda sadece % 20'lik bir artış olmuştur. Endonezya'da, 1960 yılındaki pirinç verimi hektar başına 1,3 tondan (t / ha) 1994 yılında 4,3 t / ha'ya yükselmiştir (Fitzgerald Moore & Parai, 2017). Hindistan ve Pakistan'da buğday ve mısır, Filipinler'de ise pirinç üretiminde bir yıldan diğerine % 35-40'a varan verimlilik artışları sağlanmıştır. Başarılı sonuçlar, yeni cins tohumların Asya kıtasında ekildiği alanların, 1964/65 döneminden 1968/69 dönemine 200 dönümden 34 milyon dönüme yükselmesine neden olmuştur (Şahinöz, 2011: 162).

Yapay ortamlarda geliştirilen tohumlar, geleneksel türlere göre daha verimli, ancak kuraklık ve don gibi doğal afetlere, hastalık ve zararlılara karşı daha az dayanıklıdır. Bu bakımdan yüksek verimli tohumluklar, ancak sulama, gübreleme ve ilaçlama gibi bir "paket program" çerçevesinde kullanılabilir. Bu tür bir paket program ise, ister istemez önemli bir finansman kaynağı ve teknolojik donanım gereksinim duymaktadır. Yüksek kullanım maliyeti ve teknolojik birikim zorunluluğu söz konusu tohumların, yetersiz beslenme ve açlık sorunları ile karşı karşıya bulunan ülkelere yayılmasını engellemiştir (Şahinöz, 2011: 163).

Toprağın sürekli ve daha yoğun kullanımına dayalı yeni tarımsal üretim yöntemi, sonuç olarak hem işgücünde hem de toprağın verimliliğinde önemli artışlara yol açmıştır. Tarım devrimi tarımsal artığın büyümesine, aynı dönemde gerçekleştirilen sanayi devrimi ve hızlı kentleşme ise artığın en uygun ekonomik koşullarda değerlendirilmesine olanak sağlamıştır (Şahinöz, 2011: 157).

2. ABD Tarım Politikaları (1945-2000)

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren, devletler tarafından tarım kesimine yönelik müdahaleler gerçekleştirilmiş olsa da modern anlamda ilk uygulayıcı 1929 Ekonomik Krizi sonrası ABD olmuştur. Tarıma yönelik devlet müdahalelerinin artması ve dünya genelinde yaygınlık göstermesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşmiştir. Savaş sonrasını izleyen dönemde, Batı rejiminin en tipik unsurlarından biri ekonomide devlet müdahaleciliği olmuştur (Berend, 2011: 249). Savaş döneminde yaşanan gıda kıtlığı ve savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada “soğuk savaş” rüzgârlarının esmesi gıda güvencesinin sağlanması konusunda devletlerin dikkatini tarım kesimine çekmiştir. Ayrıca, savaşın hemen devamında antibiyotik ilaçların devreye girmesi, her yerde ölümleri hızla azaltarak nüfus artış hızını yükseltmiştir; bu artış, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarihte görülmemiş oranlara varmıştır (Kazgan, 2013: 285). Tüm bu sebeplerle tarım üretimini arttırma ve oluşan üretim artığını değerlendirebilecek yeni pazarlar bulma amaçlı politikalar, özellikle en sanayileşmiş kapitalist ülkeler olan ABD, AB ve Japonya tarafından uzun yıllar değişik yöntemler kullanılarak uygulanmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisindeki değişim, bu döneme kadar görülmemiş bir hızlilikte ve genişlikte olmuştur. Bu süreçte iki önemli dönüm noktasından bahsedilebilir. Bunlardan ilki İkinci Dünya Savaşı ile başlayan ve ABD’nin dünya ekonomisinde ve küresel tarım politikalarında önemli bir güç olarak

karşımıza çıktığı dönemdir. 1970'lere kadar devam edecek bu sürecin en önemli özelliği, başta ABD olmak üzere, devletlerin tarımsal üretimin arttırılmasına yönelik müdahaleci politikalar uygulamış olmalarıdır. 1970'lere gelindiğinde sistemde yaşanan tıkanmalar ve krizler yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Gıda Krizi ve arkasından yaşanan Petrol Krizi tarımsal üretime yönelik politikalarda devlet denetimlerini azaltmış, tarımın uluslararası ticarete ve çok taraflı ticaret anlaşmalarına konu edilmesini gündeme getirmiştir.

Bu arada bahsedilmesi gereken bir diğer konu da Avrupa Topluluğu'nun kurulması ve topluluğun üyesi ülkelerin tarımsal üretimlerine yönelik kabul edilen Ortak Tarım Politikası'dır. Bu sayede gümrük tarifesiinden muaf bir Avrupa Pazarı oluşturmuştur. 1970-72 yıllarında, Avrupa ithalatının % 70'i ve ihracatının % 72'si -yani Avrupa ticaretinin dörtte üçü- diğer Avrupa ülkeleri ile gerçekleştirilir duruma gelmiştir (Berend, 2011: 333). Ayrıca topluluğun çıkarları doğrultusunda kabul edilen, Ortak Tarım Politikası ile tarımsal üretim ve ticareti koruma altına alan pek çok düzenleme gerçekleştirilmiştir (Roberts, 2016: 1073). Avrupa Topluluğu'nun bu adımları, 1970'lerde ABD ile ticaret savaşlarını gündeme getirmiş ve ABD büyük sınırlamalar getirilen Avrupa pazarı sonrası SSCB ve Çin pazarına yönelmiştir (Balcı, 1973).

2.1. Küresel Tarım Politikalarının Yardımcı Elemanları: Marshall Planı, Dünya Bankası, IMF ve GATT

İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde, ABD'nin önemli bir hegemonik güç olarak ortaya çıkması ile savaştan ağır hasar almış bir dünya ve SSCB tehdidi, ABD'ye hem politik ve hem de ekonomik gücünü yayabilecek önemli bir alan açmıştır. ABD'ye dünyanın geri kalanı üzerinde tesis edeceği gücün yardımcıları da bu dönemde oluşturulmuştur: Bunlardan en önemlisi 1944 tarihinde ABD'nin Bretton Woods kentinde düzenlenen konferanslar sonunda alınan

kararlarla 1947’de kurulan ve daha sonra Dünya Bankası adını alan İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu’dur (IMF). 1948’de yapılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ise sürecin işleyiş kurallarını belirlemektedir (Biber, 2011: 35). Bahsettiğimiz süreçte bir diğer yardımcı da Marshall Planı olmuştur.

IMF, uluslararası ödemeleri düzene sokup, ülkelerin ödemeler bilançosunda ortaya çıkacak dengesizliklerin giderilmesine yardım etmek üzere tasarlanmıştır. DB, savaşta yıkılan ekonomileri yeniden ayağa kaldıracak kalkınma projelerini uzun vadeli ucuz kredilerle finanse etme görevini üstlenmiştir. GATT ise ticaret engellerini en aza indirmek ve ülkeler arasında ayırım gözeten ticaret anlaşmalarını sınırlamak suretiyle dünya ticaretinin serbestleştirilmesini sağlama amacıyla kurulmuştur (Acar & Aytüre, 2014: 41).

Ekim 1947’de 23 ülke tarafından imzalanan GATT, her ne kadar “En Çok Kayrılan Ülke”, “Ulusal Muamele”, “Karşılıklılık”, “Tarife İndirimleri ve Bağlayıcılık” ve “Şeffaflık” ilkesi gibi belirli temel ilkeler ve hükümler çerçevesinde yapılacak görüşmelerin ve konferansların altını çizmiş olsa da uygulamada önemli istisnalar yaşanmıştır. Sözleşmenin “Bölgesel Uygulamalar-Sınır Trafiği-Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Alanları” başlığını taşıyan 24. maddesinde, ayrı tarifelerin ve ticaret mevzuatının geçerli olabileceği gönüllü anlaşmalarla tahsis edilebilecek, gümrük bölgeleri ve serbest ticaret alanlarının kurulabileceği belirtilmektedir (GATT 1947). Dolayısıyla 24. madde, yukarıda sıraladığımız ilkeler ile bağdaşmamaktadır. Tarife indirimleri, bölgesel imtiyazlar yaratırken ülkeler arasında da gelişmişlik farklarına neden olmaktadır. Dolayısıyla GATT sözleşmesinde kurallar, gelişmiş ülkelerdeki büyük tarım üreticilerinin tarım politikalarına izin verecek biçimde oluşturulmuştur (Biber, 2011: 37-38). Bu durumu rakamlarla ifade etmek gerekirse; Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, 1947 yılında Batılı sanayi ülkelerinin

dünya cirosundaki payları % 64'tür ve 15 yıl sonra, 1962'de bu oran % 75'e yükselmiştir. Aynı dönemde Az Gelişmiş Ülkelerin oranları ise 1947'de % 30'dur ve 1962'de % 23'e gerilemiştir (Yüksel, 1968).

GATT'ın kuruluşundan itibaren, her biri uzun yıllar sürmüş olan, toplam 8 çok taraflı serbest ticaret müzakere turu yapılmıştır. Yapılan her müzakere turunda, özellikle sanayi ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi açısından önemli adımlar atılmıştır. Tarım, teorik olarak görüşmelerin kapsamında yer alsa da Uruguay Turu'na (1986-1994) kadar, görüşmelerde ikinci planda tutulmuş ve tarım ürünleri ticaretinde serbestleşme oldukça sınırlı düzeylerde kalmıştır. Tarımsal ürünler ticareti ile ilgili olarak kayda değer tek gelişme, et ve süt ürünleri ticaretinin kısmen serbestleştirilmesinin kararlaştırıldığı, 1979'da sona eren, Tokyo Turu'nda sağlanabilmiştir (Acar & Aytüre, 2014: 42).

1980-1984 döneminde başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde durgunluk hâkim olmuştur. 1973-74'te % 2,8 olan ortalama reel büyüme hızı 1980-81'de % 1,3 ve 1982'de -% 0,6 gerilemiştir (Sönmez, 2015: 278). Dünya ekonomisinde itici güç rolünü üstlenmiş olan ihracat artık krizin amortisörü olma işlevini de yitirmiştir. Bu olumsuz gelişmeler ithal ürünlerine karşı mevcut korumacılığın güçlenmesine yol açmış ve mamul mal ticaretine kısıtlamalar getirilmiştir. Yeni korumacılık özellikle Az Gelişmiş Ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemiştir (Sönmez, 2015: 279). Dünya ekonomisinde durgunluğun hâkim olduğu bu dönemde, ABD, GATT aracılığıyla ticaretin daha ileri bir düzeyde serbestleştirilmesine olanak sağlayacak yeni bir görüşmenin yapılması için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıya yanıt olarak Uruguay Turu, 1986 Eylül ayında 108 ülkenin katılımıyla başlamıştır. Yedi yıl sürecek olan bu tur boyunca tarım, görüşmelerin en kritik maddesini oluşturmuştur (Aysu, 2008: 34). 15 Nisan 1994'te, 117 ülkenin katılımıyla imzalanan Sonuç Anlaşması

(Final Act), Dünya tarım tarihinde, tarım ticaretini geniş oranda liberalize eden ilk uluslararası anlaşma olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Uruguay Turu sonrası, 1 Ocak 1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuş ve GATT yerini DTÖ'ye bırakmıştır (Aysu, 2008: 41).

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin önemli bir güç olarak ortaya çıkmasında Marshall Planı'nın hayata geçirdiği dış yardım politikaları da etkili olmuştur. Yardım planının Avrupa'yı yeniden inşa etme çabasının arkasında, ABD'nin sağladığı kaynak aktarımı ile kendisi için önemli olan Avrupa pazarını yeniden güçlendirmek istemesi de yatmaktadır. Bu yüzden Marshall Planı'nın öne sürdüğü koşullar arasında dış ticarete serbestlik ve ABD'nin hammadde kaynaklarına serbestçe ulaşması da yer almıştır. Nitekim ABD'nin sağladığı mali kaynaklardan yararlanan ülkeler ihtiyaç duydukları sanayi ürünlerinin % 60'ını ve tarımsal ürünlerin % 78'ini ABD'den ithal etmişlerdir (Sönmez, 2015: 89-90). Bu dönemde tarımsal alanda, ABD'nin dış yardım politikalarının da etkisiyle özellikle Batı Avrupa ülkelerinde önemli bir mekanizasyon süreci yaşanmış, kimyasal ürünlerin, makinelerin vb. teknolojik olanakların kullanımı büyük ölçüde artış göstermiştir (Tören, 2006: 33-34).

2.2. ABD'nin Uyguladığı Tarım Politikaları ve Gıda Krizi

ABD'nin iç tarımsal üretimine yönelik uyguladığı korumacı politikalar, sadece kendi tarımsal üretiminde değil aynı zamanda dünyanın geri kalanının tarımsal üretimi ile ilgili de belirleyici olmuştur. Bu bağlamda ilk bahsedilmesi gereken, ABD hükümetinin 1933'ten beri uyguladığı ve 1938'de üzerinde düzenlemeler yapılan Tarımsal Uyum Yasasıdır (Agricultural Adjustment Act). Hükümet, bu yasa ile ülke içi tarımsal üretimi denetim altında tutmuştur. Kanun özellikle depolanabilir mısır, pirinç, buğday, tütün, pamuk gibi ürünlere fiyat desteği sağlamakta ve ekim alanlarının kontrolüne imkân

vermektedir. ABD hükümeti daha sonra bahsi geçen yasaya yaptığı eklerle gıda yardımı (food stamp) adı altında ürün fazlalıklarını okullara, hayır kurumlarına ve ihtiyacı olanlara dağıtma kararı almıştır. Böylece çiftçiden aldığı ürün fazlasını eritme yoluna gitmiştir (Doğruel, 1993: 6).

1950’li yıllarda da hızlı teknolojik gelişme, ucuz gübre ve azalan ihracat bir kez daha arz fazlasına yol açmıştır. Bu problemin üstesinden gelebilmek için toprağın ekilmeyip boş bırakılması ve ihracatın artırılması uygun görülmüştür. Bu amaçla hazırlanan program “Soil Bank”tır (Agricultural Act-1956). Ürün fazlalıklarını kontrol edebilecek kadar ekim alanının dışarıda bırakılmasını amaçlayan bu program, 1960’lı yılların sonlarına kadar devam etmiştir (Doğruel, 1993: 8).

ABD ve Avrupa’nın tarımsal üretim konusunda ilk karşı karşıya gelişleri de 1950’lerin başında, süt ürünleri ihracatı sırasında yaşanmıştır. Avrupa tarımı, Marshall Planı’nın da etkisiyle canlanıp ABD’ye süt ürünleri ihraç etmek isteyince (ki bu dönemde ABD pazarında Avrupa süt ürünlerinin payı % 1’den azdır) ABD Tarım Bakanlığı, süt ürünleriyle birlikte pek çok tarımsal ürünün ithalatını kısıtlayan bir yasa değişikliğine gitmiştir. Ancak bu uygulama tarımsal bir yasayla değil, 1950 tarihli Savunma Üretimi Yasası değiştirilerek gerçekleştirilmiştir (Bernstein, 2015: 36).

1954’te yürürlüğe sokulan PL-480 (Public Law) Yasası ile ABD kendi iç piyasasında ürün fazlasını çiftçiden almaya devam etmiştir. Fakat bu sefer talep fazlası ürünler Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere % 30’u hibe, % 70’i imtiyazlı satış olmak üzere “Barış için Besin” (Food for Peace) sloganıyla ihraç edilmiştir (Middle East Research and Information Project, 1987).1965 itibarıyla ABD’nin hibeli yiyecek satışları ABD buğday ihracatının % 80’ine ve dünya buğday ticaretinin % 25’ine karşılık gelmektedir (Philip vd., 1994: 320; Köymen, 2012: 80’den). PL-480 Yasası, soğuk savaş döneminde

“bombadan daha etkili bir silah” olarak değerlendirilmiştir (Middle East Research and Information Project, 1987). Bu ifadenin altında yatan gerçek, Az Gelişmiş Ülkelerin, ABD’ye başta buğday olmak üzere gıda ürünleri konusunda bağımlı hale gelmiş olmasıdır. Bu ülkelerde buğday tüketiminin artmasında ithal fiyatların yerel üretimden düşük olması ve hükümetlerin ithal buğday ununu ve ekmeğini doğrudan desteklemeleri etkili olmuştur. Örneğin, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde ithal edilen unun yarısını devlet karşılamaktaydı (Byerlee vd., 1992: 312-318; Köymen, 2012: 81’den).

Yasanın Az Gelişmiş Ülkeler üzerinde ABD lehine yarattığı etki sadece gıda bağımlılığıyla sınırlı kalmamıştır. 10 Aralık 1974 tarihli, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’a ait “Dünya Geneline Nüfus Artışının ABD Güvenliği ve Denizası Çıkarları Üzerindeki Etkileri” başlıklı raporda şu ifadeler yer almaktadır: “Nüfus artışı gıda talebindeki artışların önemli bir belirleyicisi olduğundan, kısıtlı PL-480 kaynaklarının tahsisi, bir ülkenin gıda üretiminin yanı sıra nüfus kontrolünde hangi adımları attığını da hesaba katmalıdır.” (Kissenger, 1974). Rapor, Az Gelişmiş Ülkelerdeki nüfus artışının ABD ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit olduğunu ve PL-480 yasası ile bu tehdidin kontrol edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Başkan Gerald Ford tarafından Kasım 1975’te resmi politika olarak kabul edilen Kissenger’in raporu, gıda yardımı yapılan bu ülkelerde³ doğum kontrolü, savaş veya kıtlık yoluyla dolaylı olarak nüfus artışını azaltmayı hedeflemiştir (Brewda, 1995: 15).

1970’li yıllarda üretim artışı ve tarımsal politikalarda değişikliğe yol açacak bir gelişme Petrol Krizi ile çıkan Gıda krizi olmuştur. Gıda

³ Raporda nüfus artışı konusunda tehdit oluşturabilecek 13 ülke sıralanmıştır. Bu ülkeler Türkiye, Bangladeş, Nijerya, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Mısır, Etiyopya, Meksika, Brezilya ve Kolombiya’dır.

Krizini ortaya çıkaran durum ABD ve SSCB arasında yapılan buğday anlaşmasıdır. ABD, Avrupa pazarında karşılaştığı kısıtlamalar neticesinde yeni pazar arayışlarıyla SSCB'ye yönelmiştir⁴. 1972-73 tarım yılı boyunca, Sovyetler Birliği dünyada ticari olarak satılan tahılların dörtte üçüne karşılık gelen 30 milyon ton tahıl satın almıştır. Bu işlemin ölçeği, eşi görülmemiş bir sıkıntıya ve hızla yükselen fiyatlara neden olmuştur (Friedmann, 1993: 40).

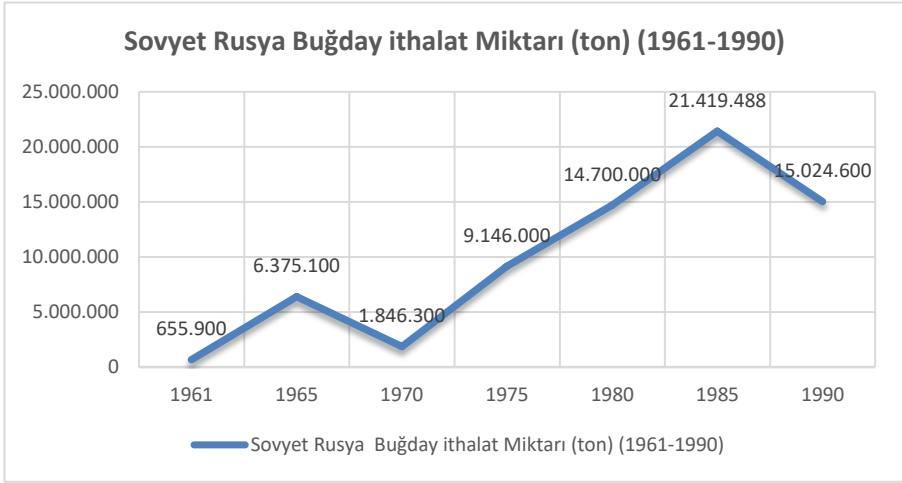
ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan anlaşma, ABD'deki kronik ürün fazlasını erittiği gibi tahıl fiyatlarını da yükseltmiştir. 1970'lerde ortaya çıkan bu durum, ABD'de uygulanan tarımsal politikalarda bir değişim yaratmış; daha önce üretimden çekilen tarım alanları tekrar üretime döndürülmüştür. Yine bu dönemde, destek fiyatları artırılmış ve üreticilerin zararları devlet tarafından karşılanmıştır. Bu politika değişikliği, çiftçilerin tüm topraklarını ekime açmaları sonucunu doğurmuştur (Doğruel, 1993: 9). 1973 buğday kıtlığından sonra tarımsal ürün fiyatlarının yüksek artış göstermesi ABD'li üreticilerin, hükümetin de desteğiyle aşırı borçlanarak, üretimlerini arttırmalarına sebep olmuştur. Bu durumun neticesinde 1970'lerde ABD çiftçi borçları, üç kat artış gösterirken 1985'e gelindiğinde, Latin Amerika'nın ABD'ye borcunun iki katına ulaşmıştır (Berlan, 1989: 205; Köymen, 2012: 82'den).

⁴ Sovyetler Birliği, geniş tarım arazilerine ve yoğun bir tarımsal nüfusa sahip olmakla birlikte yetersiz politikalar dolayısıyla tahıl ithalatçısı haline gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, İkinci Dünya Savaşı'nda, bilinçli tarım kesiminin büyük kısmının kaybedilmesi de etkili olmuştur. 1970'lerin ortalarında, gözlemciler, Sovyetler Birliği'nin, ABD'den iki kat daha fazla çiftlik arazisine sahip olduğunu ve bu topraklarda ABD'den altı kat daha fazla kişinin çalıştığını ancak verimliliğin çok daha düşük olduğunu bildirmiştir. Sovyetler Birliği Stalin döneminde bile, tahıl ihraç etmişti (Dorsey, 2017: 3-4).

ABD ve SSCB arasındaki tahıl anlaşmasının ortaya çıkardığı sonuçlardan kazançlı çıkan kesim buğday, mısır ve soya üreticileri olmuştur. Ancak hayvancılık kesimi bu değişimin kazançlarından faydalanamadığı gibi yem maliyetleri yükseldiği için zararlı duruma düşmüşlerdir. Anlaşmadan kaynaklanan ihracat patlamasının en önemli etkilerinden biri tarım içi gelir dağılımı üzerinde olmuş ve hayvancılık kesiminden bitkisel üretimle ilgilenen kesime yönelik bir gelir kayması gerçekleşmiştir (Doğruel, 1993: 8).

Ancak Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma istikrarlı olmamıştır. Gizlilikle yürütülen anlaşma ABD kamuoyunda duyulduğunda gazetelerde “Sovyet Soygunu” (New York Times, 1974) olarak yer almıştır. ABD tahıl üretiminin % 25’ine karşılık gelen bir tahıl ihracatının, iç piyasada yarattığı fiyat artışlarına karşı oluşan tepki dolayısıyla, birkaç defa geri adım atılmış ve Sovyetler Birliği’ne ambargo uygulanmıştır (Evans, 2015: 18-20). Yine de ABD-Sovyetler Birliği tahıl ticareti neticesinde 1980 yılında, tahıl ve yem ihracatı, 1970 seviyesinden sekiz kat artmıştır. Fakat 1979’da Sovyet ordusunun Afganistan’a girişi ile ABD Sovyetler Birliği’ne tahıl ambargosu uygulama kararı almıştır (Friedmann, 1993: 41). İki ülke arasında ticaret anlaşmalarının geçersiz hale gelmesi ABD için yeni pazarların bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçten sonra Avrupa Topluluğu, Japonya ve ABD arasında kıyasıya bir “pazar savaşı” başlamıştır (Hobsbawm, 2015: 336).

Grafik 3: SSCB buğday ithalat miktarı (ton) (1961-1990)

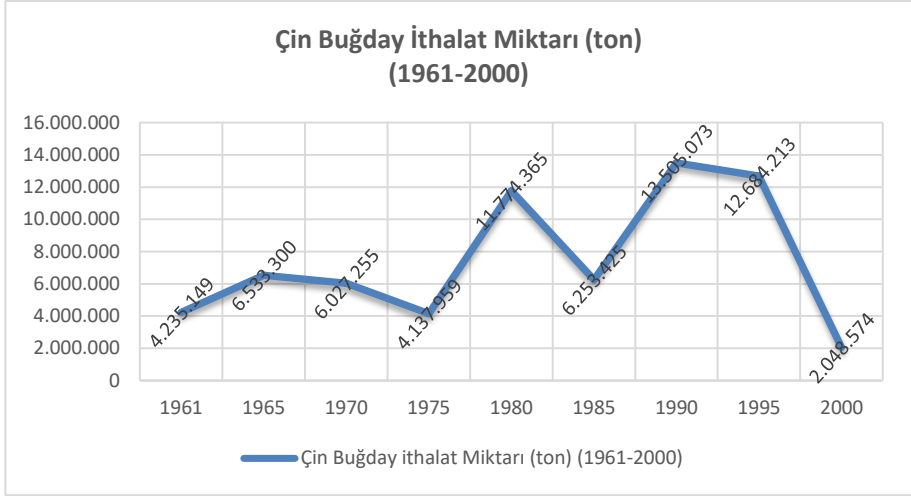
Kaynak: FAOSTAT (2020)

ABD-SSCB anlaşması ile büyük çapta yapılan buğday ithalatı ve kademeli olarak artışı Grafik 3'te görülebilmektedir. Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma istikrarsız olduğu için büyük iniş ve çıkışlar yaşanmıştır.

Büyük bir nüfusa sahip olması dolayısıyla Amerika için önemli bir pazar olarak görülen ve ABD tarım politikaları kapsamında bahsedilmesi gereken bir diğer ülke de Çin'dir. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nden kopuşla Batı'ya yaklaşan Çin, 1976'da Mao'nun ölümü ile tüm alanlarda olduğu gibi tarım sektöründe de hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Batı ile eklemleme sürecine giren Çin, tarımın özelleştirilmesi ve serbest ticaret anlaşmalarının yapılması konusunda adımlar atmıştır. Çin için, bu bedelleri olmayan bir politika değildir ve bu adımların ilk sonucu ülkede tahıl üretiminin düşmesi olmuştur. 1980'lerin başında ise enflasyon kendini hissettirmeye başlamış ve dış borç artmıştır (Roberts, 2016: 1079). Çin'in son 30

yılda geleneksel tarımsal üretimi ve ihracatı yavaş yavaş gerilemiş ve ülke, 1980’de net bir ithalatçı olmuştur (Kennedy, 1998: 531). (bk. Grafik 4)

Grafik 4: Çin buğday ithalat miktarı (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Mao’nun ölümü ile Çin’in Batı’ya yaklaşmasının ekonomik etkileri Grafik 4’te açıkça görülebilmektedir.

Sübvansiyon savaşlarının başlamasıyla, ABD ve AB gibi gelişmiş ülkeler, çiftçilerine sağladıkları doğrudan gelir destekleri ile maliyetlerin altında fiyatlarla ihracat yapabilme olanağı yaratmışlardır. ABD, 1996 yılında uygulamaya koyduğu Federal Tarımsal İyileştirme ve Reform Yasası ile üreticiye, üretimden bağımsız doğrudan gelir destekleri sağlayarak hızlı bir üretim artışı sağlamıştır. Yasa, piyasa fiyatlarının dört yıl içerisinde % 48 oranında düşmesine ve tarım sektörüne yapılan desteklemelerin üç kat artmasına yol açmıştır. Bu düzenlemeler, Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin, düşen

fiyatların cazibesi ile ithalatlarını hızlı bir biçimde arttırmalarına neden olmuştur. Düşen fiyatlar sonucu artan ithalat bu ülkelerin, genelde düşük verimlilikte çalışan çiftçilerini zor durumda bırakmış ve gıda güvencelerini tehlikeye atmıştır (Şahinöz, 2006: 14).

3. ABD'nin Uyguladığı Tarım Politikalarının Az Gelişmiş Ülkeler Tarımsal Üretimi Üzerindeki Sosyoekonomik Sonuçları (1945-2000)

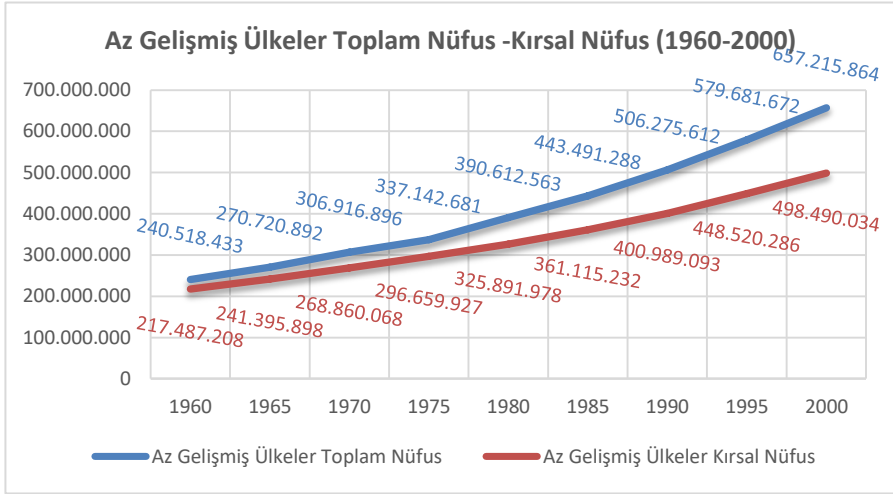
19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarımda yaşanan hızlı gelişmeler, sosyal açıdan en önemli etkisini, Ortaçağ'ın uzantısı olan köy toplulukları ve ortak işletmecilik üzerinde hissettirmiştir. Bireyin mevcut sosyoekonomik sistemin dışına çıkıp üretimin yönünü pazara çevirebilmesi, bir ölçüde ticaret, kentleşme ve sanayileşme gibi tarım dışında yaşanan özendirici gelişmeler ile mümkün olmuştur. Kullanımı belli bir sermaye ve bilgi birikimini gerektiren sanayi kökenli modern teknikler küçük aile işletmelerinin bir bölümünü tarım dışına iterken, insan gücünden tasarruf sağlayan makinelerin üretime sokulması ve kırsal atölyelerin sanayi tarafından çökertilmesi ilk kitlesel kırsal göç hareketini başlatmıştır (Şahinöz, 2011: 155-156). 1978'de Ernest Feder, köylüyü "*küreselleşmenin neredeyse soyu tükenmiş bir türü*" olarak nitelendirmiştir. Köyden kentlere göç eden bu insanlar, gittikleri yerlerde sosyolojik, psikolojik ve ekonomik anlamda birçok sorunlar yaşamışlardır (Ernest, 2004: 103). Bir BM raporunda (2003) gecekondü sakinlerinin küresel Güney nüfusunun ortalama yüzde 43'ünü oluşturduğu belirtilmektedir (McMicheal, 2007: 6).

1930'lu yıllarda, İngiltere dışında, tarımsal nüfusun % 20'nin altında olduğu tek ülke Belçika'dır. Bu oran, Almanya ve ABD'de % 25; Fransa, İsveç, Avusturya'da ise % 35 ile % 40 arasında seyretmekteydi. Bulgaristan, Romanya gibi tarım ülkelerinde ise her beş kişiden dördü toprakta çalışmaktaydı (Hobsbawm, 2015: 390).

1980'lere gelindiğinde, İngiltere, ABD ve Belçika'da 100 kişiden en çok üçü tarımla uğraşmaktadır. Aynı dönemde "Demir Perde" sınırlarının dışındaki hiçbir Batı ülkesinde nüfusun % 10'undan fazlası çiftçilikle uğraşmamaktaydı. Japonya'da çiftçiler 1947'de nüfusun % 52,4'ünden 1985'te % 9'una inmiştir. Latin Amerika'da köylülerin oranı yirmi yıl içinde Kolombiya'da, Meksika'da ve Brezilya'da yaklaşık olarak yarı yarıya azalmıştır (Hobsbawm, 2015: 391-392).

1980'lerden itibaren, dünyada küreselleşme ve neoliberal politikaların egemen olmasıyla, Az Gelişmiş Ülkelerdeki tarımsal üretimin çöküşü ve köylülüğün tasfiyesi mülteci sorununa dönüşmüştür (Köymen, 2012: 100). Hobsbawm'ın 20. yüzyılın en dramatik olayı olarak ifade ettiği "*köylülüğün ölümü*"ne (Hobsbawm, 2015: 390). Tarımdaki modernizasyon ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında başta ABD'nin ve onun takipçisi olan sanayi devletlerinin uygulamış olduğu tarımsal politikalar etkili olmuştur. ABD'nin uygulamış olduğu tarımsal politikalar özellikle Az Gelişmiş Ülkelerde, tarımsal nüfusu yerlerinden koparıırken geleneksel tarımsal üretimleri de sona erdirmiştir.

Grafik 5: Az Gelişmiş Ülkeler toplam nüfus-kırsal nüfus (1960-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

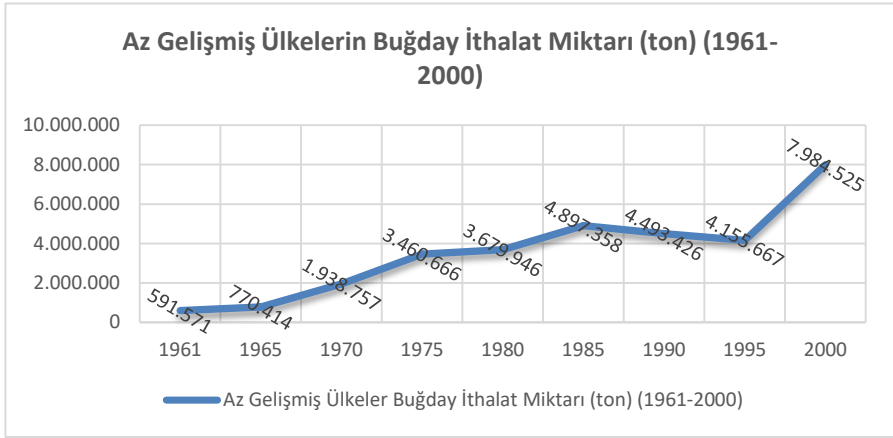
Grafik 5'te görüldüğü üzere 1960 yılı itibariyle Az Gelişmiş Ülkeler nüfusunun % 90,42'si kırsal alanda yaşamaktadır. Bu oran, kırk yıl içerisinde hızlı bir değişim göstererek % 75,84'e gerilemiştir.

1954 yılında Public Law 480 olarak resmileştirilen gıda yardımı programı, ABD'nin küresel gıda ticaretine hâkim olmasını sağlamıştır. ABD tarafından yönetilen gıda fazlaları, jeopolitik cephedeki devletlere imtiyazlı gıda yardımı olarak ve / veya yardımdan ticarete geçişi takiben geleceğin müşterileri olarak görülerek dağıtılmıştır. Bu gıda ihracat rejimi, Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerdeki yerel çiftçileri düşük fiyatlı temel gıda maddeleri karşısında zayıflatırken tüketicilerin geleneksel yeme alışkanlıklarını da Batılılaştırmıştır (McMicheal, 2009). En önemli tropik ihracat ürünlerinden şeker ve bitkisel yağların yerini, endüstriyel ikame maddeleri olan tatlandırıcılar ve yağlar almıştır. Şeker kamışı için ana sanayi yerine, ABD

sübvansiyonları ve mısır fazla stokları nedeniyle ekonomik olarak daha uygun hale gelen yüksek fruktoz mısır şurubu ithal edilmiştir. Tropikal bitkisel yağların yerini soya yağı alırken, hayvan yemi olarak da soya unu ikame edilmiştir. Tabi ki bu değişimin nedeni soya yağının, buğdaydan sonra ABD'nin ikinci büyük gıda yardımı maddesi olmasıdır. Dolayısıyla, ABD'nin uyguladığı gıda rejimi, Az Gelişmiş Ülkelerde ABD ve Avrupa'daki tropikal yağların ve şekerlerin ithal ikamesini teşvik etmiştir (Friedmann, 1993: 38). Önemli tahıl ve pirinç üreticileri olan Ruslar, Hintliler ve Çinliler kendilerini Amerika ve Kanada buğdayını alırken bulmuşlardır (Roberts, 2016: 980).

Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki Az Gelişmiş Ülkelerin çoğu, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kendilerine yeterli bir tarımsal üretime sahipken, 1971'de dünya buğday ithalatının yarısını, 1981'de de ABD buğday ihracatının % 78'ini ithal eder duruma gelmiştir. ABD'nin takip ettiği gıda politikaları, Az Gelişmiş Ülkelerin, buğday gibi temel ürünlerde ABD'ye bağımlı hale gelmesine neden olurken, bu ülkelerin geleneksel üretimlerini değiştirerek yeni egzotik ürünler ve çiçekler konusunda uzmanlaşmalarına neden olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak ABD'nin ihracata yönelik ekim alanları 1940'ta toplam ekim alanının % 2'siyken, 1980'de % 39'a ulaşmıştır. Az Gelişmiş Ülkelerin de 1950'lerde dünya buğday ithalatı içindeki payı % 10 iken 1980'de % 57'ye yükselmiştir. 1973 dünya krizinden sonra yardımın yerini normal ticari satışlar almaya başlamıştır. ABD'nin dünya yiyecek yardımındaki payı 1960'larda % 90'ı aşarken, 1973'te % 59'a düşmüştür (Pierre, 1989: 208; Köymen, 2012: 80'den).

Grafik 6: Az Gelişmiş Ülkelerin buğday ithalat miktarı (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 6’da ABD’nin, Az Gelişmiş Ülkelere, yardım programları adı altında, 1950’li yıllardan itibaren gerçekleştirdiği buğday ticaretinin, daha sonraki yıllarda artarak devam ettiği görülebilmektedir.

IMF’nin yapısal uyum programları köylülüğün tasfiyesinde bir diğer dönüm noktasını oluşturmuştur. ABD, kontrolündeki finans kuruluşları IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla Az Gelişmiş Ülkelerin tarımını çokuluslu şirketlere açmak için “*yapısal uyum programları*” başlatmıştır. 1950’lerden itibaren birçok gelişmekte olan ülke ithal ikameci sanayileşme modeli ile kalkınma yolunu seçmiştir. 1970’lere gelindiğinde ise bu ülkeler sanayilerini finanse etmek için gelişmiş ülkelere borçlanmış, ancak bu süreç bir borç krizine dönüşmüştür (Stiglitz, 2002: 37-38; Biber, 2011: 42’den) Durgunluk ve monetarist⁵

⁵ Monetarizm, ekonomide paranın önemini sürekli vurgulayan ve genişletici para politikası önererek Keynesyen ekonomiye karşı çıkan görüştür. 1950’lerden itibaren

politikalar, dış talebin daralması, uluslararası piyasalarda faizlerin yükselmesi ve 1979'da yaşanan ikinci petrol şoku Az Gelişmiş Ülkelerin dış borç stokunun artmasına ve ağır borçlu ülkelerin önemli bir bölümünün dış borç krizine sürüklenmesine yol açmıştır (Sönmez, 2015: 278). 1970'te 1 milyar doların üzerinde borcu olan on iki ülke bulunmaktadır. 1980'lere gelindiğinde ise altı ülke GSMH'leri kadar ya da daha büyük bir borç altındadır (Hobsbawm, 2015: 568-569). 1983-89 arası dönemde IMF aracılığı ile Az Gelişmiş Ülkelerden, Gelişmiş Ülkelere net 242 milyar dolar transfer edilmiştir. Bu ülkelerin borçları da 1970'lerde 100 milyar dolarken 1980'lerde 650 milyar dolara ve 1990'larda 1.350 milyar dolara çıkmıştır (Human Development Report, 1992: 45).

1988'de, eski IMF çalışanı Davidson Budhoo'nun ifade ettiği şu sözler durumu özetlemektedir: *“IMF-Dünya Bankası uyum programları, az gelişmiş ülkelerde halkın tüketimini kısırarak sanayi ihracatının teşvikine aktarılmasıyla sağlanan kaynaklarla, borç ödenmesini amaçlıyordu. IMF-Dünya Bankası'nın Afrika, Latin Amerika ve Asya'da, halkın gereksinimlerini göz önüne almayan neredeyse soykırıma varan politikaları yüzünden 1980'lerden bu yana her yıl 5 yaşın altında, 6 milyon çocuğun yaşamını yitirdiği sanılıyor... Bugün Üçüncü Dünyada yaklaşık 1,2 milyar insan mutlak yoksulluk içinde yaşıyor (10 yıl öncesine göre % 100 artış). Çevre sorunları açısından, milyonlarca yerli insan geleneksel tarımdan çiftliklere kereste plantasyonlarına sürüldüler. IMF-Dünya Bankası'nın*

monetarist yaklaşımı benimseyen Milton Friedman'ın görüşleri, 1970'lere doğru işsizlik ve enflasyonun birlikte artmasıyla 1980'lerde birçok ülkede uygulamaya konulmuştur. Monetarizm, para arzının denetlenmesiyle, piyasa kurallarına göre işleyen ekonominin istikrar içinde yürüyeceğini savunan, piyasanın kendiliğinden işleyişine güvenerek devlet müdahalesine karşı çıkan bir anlayıştır (Ekonomi Sözlüğü, 2006: 603; Orhan, 1987:145).

politikalarının Güney halkının yaşamı üzerinde felaket boyutlarına ulaşan toplumsal-ekonomik etkiler yarattığında hemen herkes anlaşıyor.” (Yıldızoğlu, 1996).

1980’li yılların başında, aşırı borçlanma sonucu krize giren ülkelere, finans kuruluşlarınca sunulan yapısal uyum programları, birçok Az Gelişmiş Ülke iç pazarının gıda malları ithalatına ve tarım alanlarının da çokuluslu tarım ve gıda şirketlerine açılmasına sebep olmuştur (Aysu, 2008: 31). Yaygın tanıma göre, çokuluslular, iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösteren şirketlerdir. 1970’lerin başlarında çokuluslu şirketlerin sayısı yaklaşık 7000’dir; yüzyılın sonunda, dış ülkelerde yaklaşık 300 bin yan kuruluşu olan 44 bin şirket faaliyettedir. Bu şirketler, 12 milyon kişi istihdam etmekte, dünya hasılasının üçte biri ile dörtte birini üretmekteydiler (Berend, 2011: 352). Gelişmiş ülkelerin ileri düzey tarım teknik ve teknolojilerine sahip çokuluslu şirketleri, ucuz ihraç ürünler ile yerel piyasalarda hâkim olmuşlar ve böylece piyasada rekabet edemeyen küçük aile çiftçiliğinin ve geleneksel tarımın, tahrip olmasına neden olmuşlardır.

Sophia Murphy serbest ticaretin yarattığı olumsuzlukları şöyle ifade etmektedir:

“Birçok satıcı ve alıcının geldiği, sebze ve meyve satılan semt pazarlarında her şey herkesin gözü önünde olmaktadır ve serbest piyasa bu imajdan güç almaktadır. Serbest piyasa bütün dünyayı bir pazar yapma iddiasındadır. Ancak gerçek böyle değildir. Arjantin, Brezilya ve ABD çiftçilerinin soyalarını getirip en fazla fiyat verene mallarını verecekleri bir küresel pazar yoktur. Bu çiftçiler için gerçek ürünlerini satabilecekleri, çiftliklerinin yanında tek bir alıcı olduğudur. En fazla iki alıcı olabilir. Ürünleri kalite kontrollerine tabi tutulacaktır. Sağlık kontrolleri ve politik kaprisler söz konusudur. Küçük çiftçilerin durumu daha da beterdir. Kötü yollar, yetersiz depolama olanakları, dengesiz arazi dağılımı, kötü yasalar, dengesiz pazar güçleri, zayıf

yerel ve ulusal kurumlar hepsi ticareti etkiler ve hiç biri serbest değildir... Kalkınmakta olan ülkeler Tarım Anlaşmasını imzalayarak; kendi pazarlarını açmayı kabul ederken, büyük tarımsal süper güçlerin desteklenmiş tarımsal üretimlerine dayalı sistemlerini pekiştirdiklerini, bunların büyük üretim fazlalarını dampinglerle⁶ kendi pazarlarına süreceklərini, böylelikle kendi küçük üreticilere dayalı tarımlarını tahrip edeceklerini anladılar” (Murphy, 2009).

Honduraslı bir çiftçi tarımda uygulanan politikalarla ilgili şunları söylemektedir: “*Bugün, Avrupa, Kanada ve ABD’den ucuz gıda ürünleri ithalatı nedeniyle kendi çiftlik ürünlerimizi pazarlarda satamıyoruz. Serbest ticaret çokuluslu şirketler içindir; Küçük köylü çiftçileri için değildir*” (McMicheal, 2007: 8). Tarımsal üretime yönelik, gıda güvenliği adı altında çıkarılan kısıtlamalar, yalnızca çiftlik desteklerini (kredi, sübvansiyonlu girdiler vb.) azaltmakla kalmamış, aynı zamanda küçük çiftçileri, tarımsal ürünler için ucuz dünya fiyatlarının rekabetçi baskılarına maruz bırakmıştır. Örneğin Malawi, Zimbabwe, Kenya, Ruanda ve Somali gibi kendine yeterli durumdaki ülkelerde, tahılda liberalizasyon politikaları, ‘serbest pazarlar’ isteyen IMF-Dünya Bankası yapısal ayarlamalarına dayanmaktaydı. Bununla birlikte, tarım ihracatının istikrarsızlığı, dinamik kentsel pazarlara yakın olan çiftçileri nakit geliri düzene sokmak için ‘hızlı ekin’ üretimine (meyve ve sebze) yöneltmeye teşvik etmiştir (McMicheal, 2007: 11).

Üçüncü Dünya’da uygulanan politikaların neticesini üç farklı ülke üzerinde inceleyebiliriz:

⁶ Damping; bir malın ülke içinde satıldığı fiyattan daha düşük bir fiyatla, dış piyasalarda satılmasıdır (Gültekin, 2010: 11).

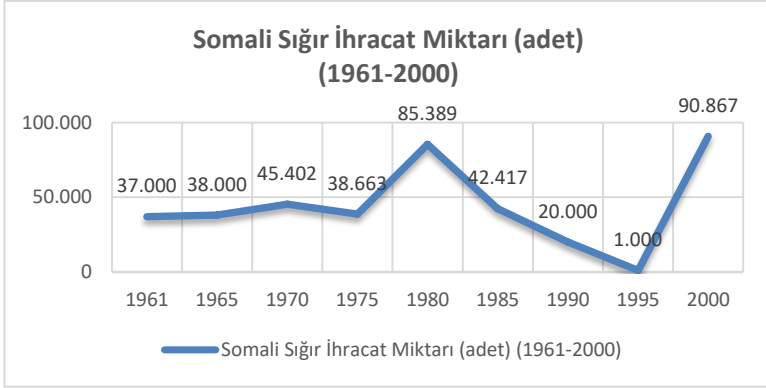
3.1. Aşağı Sahra Afrikası-Somali

Somali ekonomisi göçebe çobanlar ile küçük çiftçiler arasındaki değişime dayalı bir ekonomidir. Geleneksel olarak, hayvancılık sektörü Somali'nin ekonomik ve kültürel yaşamının merkezinde yer almaktadır. Hayvancılık sektörü, GSYİH'nın yaklaşık % 40'ına resmi olarak katkıda bulunmakta ve toplam tarımsal GSYİH'nın yaklaşık % 90'ını ve tüm ihracatın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu sektör, toplam nüfusun % 60'ından fazlasına gıda ve gelir sağlamaktadır (Maystadt & Ecker, 2014: 1159). Kırsal nüfusun sadece % 20'si bitkisel üretim ile uğraşmaktadır (Samatar, 1985: 45).

Ülke, üst üste gelen kuraklıklara rağmen 1970'lere dek gıda açısından kendine yeterliliğini korumuştur. 1980'lerin başında, IMF müdahalesi Somali'de tarım krizinin şiddetlenmesine yol açmıştır. Zorunlu tutulan yapısal uyum programı, tahıl ithalatına bağımlılığı arttırmıştır. 1970'lerin ortasından 1980'lerin ortasına değin Somali'ye yapılan gıda yardımı 15 kat artmıştır (Oral, 2006: 116). 1984'ün ilk altı ayında, 100.000 tondan fazla tahıl beklentisi ile ciddi gıda sorunları ortaya çıkmıştır. Hükümet, ülkenin karşılaştığı gıda açığının büyüklüğünü kabul ederek ticari gıda ithalatı için tüm ithalat kontrollerinden feragat etmiştir (Joyce, 1985: 179). Hükümetin teşvik ettiği ABD tahılının, ülkeye girişiyle tarımsal ürün fiyatları düşmüş, buna karşılık tarımsal girdi fiyatları yükselmiştir. Bu durumun en önemli sonucu ise Somali'de, küçük çiftçilerin piyasa şartları ile rekabet edemeyip yok olması olmuştur. En verimli tarım toprakları bürokratlar, subaylar ve tüccarların eline geçmiş ve ülkenin temel gelirini oluşturan sığır ihracatı engellenmiştir (Oral, 2006: 116). Somali'nin kırsal ekonomisi, yapısal uyum programları tarafından sübvansede edilerek sığır ve süt ürünlerinin gümrüksüz ithalatı dolayısıyla harap edilmiştir (McMicheal, 2007: 11). Grafik 7'de görüldüğü üzere ABD gıda yardımının artış gösterdiği 1980'lerde Somali'de sığır ihracatı düşüşe

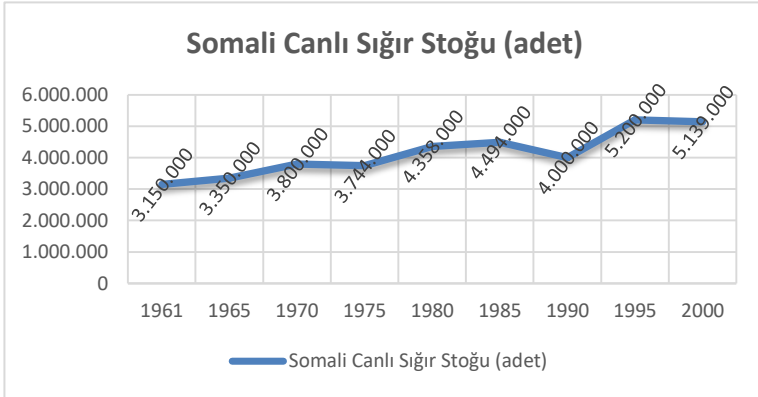
geçmiştir. Oysa Grafik 8’de açıkça görülmektedir ki Somali sığır stoku 1980-1985 arasında % 3,12 artış göstermiştir. 1991’de Somali’de iç savaşın patlak vermesiyle sığır ihracatı durma noktasına gelmiştir.

Grafik 7: Somali sığır ihracatı (adet) (1961-2000)

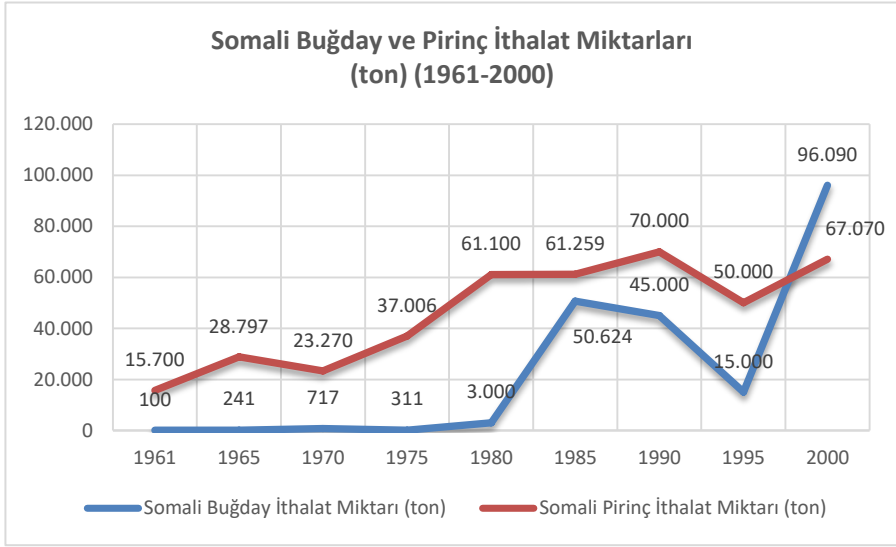
Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 8: Somali sığır stoku (adet) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 9: Somali tahıl ithalatı (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 9’da Somali’nin diğer Az Gelişmiş Ülkeler gibi tahıl ithalatına bağımlı bir hale geldiği görülmektedir.

3.2. Güney Asya-Bangladeş

Bangladeş’te Başkan Mujibur Rahman’ın 1975’te bir askeri darbeye iktidardan düşürülmesi ve ardından yapılan ABD askeri yardımlarının devam etmesi, ülkenin IMF politikalarına tam olarak uyması koşuluna bağlanmıştır. IMF’nin dayatmasıyla, Bangladeş hükümetinin tarıma sağladığı teşvikler kaldırılmıştır. Gıda yardımları ile tarım ürünleri fiyatlarının ülke çapında düşmesi neticesinde birçok köylü buğday ve pirinç mahsullerini kaybetmiştir (McHenry & Bird, 1977: 83-84). Bu durum 1980’lerin başlarında küçük ve orta ölçekli

tarım işletmelerinin batmasına yol açmıştır. Ancak, yapısal uyum programı kapitalist çiftliklerin gelişimine de katkı sağlamıştır.

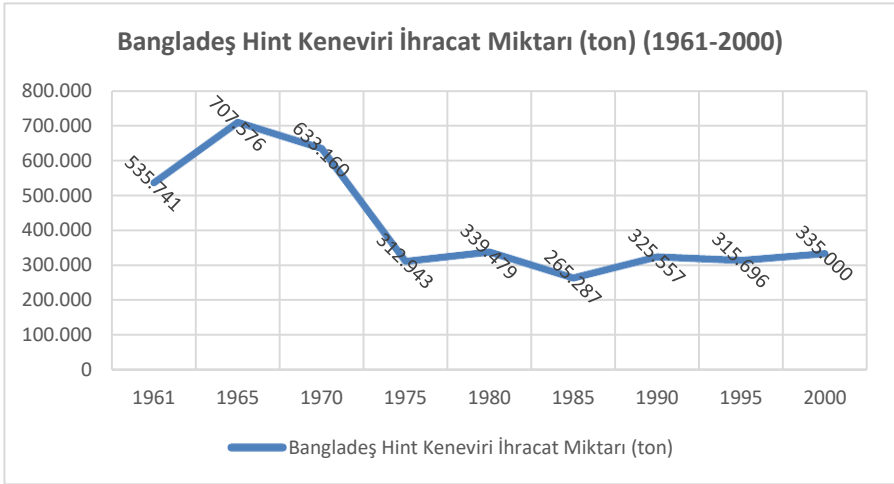
Bangladeş temel döviz girdisini hintkenevirinden elde etmekteydi. Çokuluslu tekstil şirketleri lehine karar veren Dünya Bankası, 1990’da Bangladeş hükümetine hintkeneviri endüstrisi hakkında bir çalışma yapılmasını önermiştir. Çalışma, fazla üretim kapasitesinin ve iş gücünün kaldırılması ve Bangladeş Hintkeneviri Fabrikaları Birliği kapsamındaki değirmenlerin özelleştirilmesini içermektedir. Dünya Bankası, bunları ve diğer birkaç tavsiyeyi uygulamak için Bangladeş Hükümetine 250 milyon ABD doları tutarında bir kredi teklif etmiştir. Bangladeş Hükümeti bu tavsiyeleri kabul etmiş, dört değirmeni kapatmış ve Bangladeş Hintkeneviri Fabrikaları Birliğinin fabrikalarına aşırı işgücünün kaldırılması için ihracat kaybına ve mali yardımlara karşı fon sağlamıştır (Mufakharul, 2020). Ancak yaşamları hintkeneviri ekimine bağlı olan 3 milyon çiftçi ailenin bundan nasıl etkileneceği hiç düşünülmemiştir. Sonuçta ülkenin değişik bölgelerinde kronik açlık yoğunlaşmış ve çoğunlukla tahıldan oluşan beslenme sonucu A vitamini eksikliğinin yaygınlaşmasıyla, kırsal alanlarda yaşayan pek çok yetişkin ve çocuk kör olmuştur (Oral, 2006: 119).

Bangladeş’te geleneksel tarımı bitiren dış yardımlar ve devamındaki yapısal uyum programları, karides yetiştiriciliğinin bölgede artış göstermesi konusunda bir etki yaratmıştır (bk. Grafik 12). 1970’lerde başlayan ve kârlı bir üretim olarak görülen karides yetiştiriciliğinin neticeleri bölge halkı için olumsuz olmuştur. Tuzlu suda yaşayan karidesler için halk, tarlalarına açtıkları kanallar aracılığıyla, deniz suyunu içeri çekerek, karides çiftlikleri kurmuşlardır. Fakat tuzlu su bölgede tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş, sebze ve meyve tarımını tamamen bitirmiştir. İhracat getirisi yüksek olan karides, Avrupa gıda güvenliği standartlarının getirilmesiyle birlikte

değer kaybetmeye başlamış ve küçük karides üreticilerini sefaletle sürüklemiştir (SSNC Youtube, 2017).

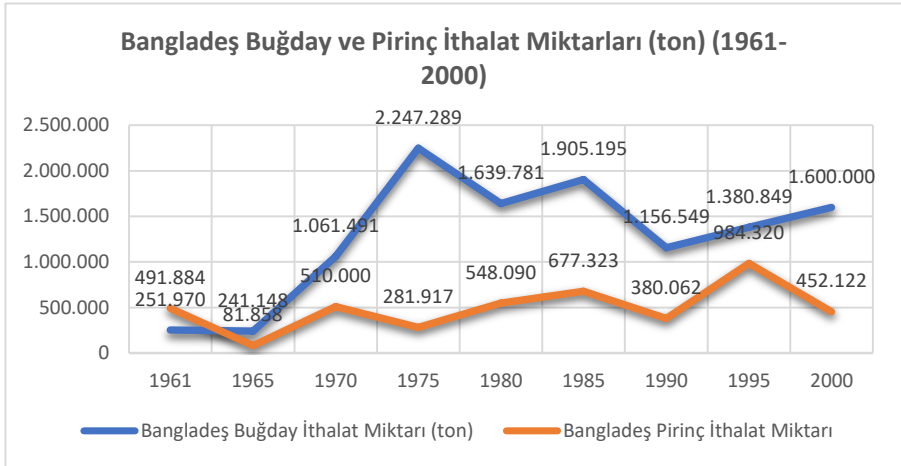
Bangladeşli Gautam Mondol karides yetiştiriciliğinin olumsuz etkileri konusunda şunları söylemektedir: *“İnsanlar gittikçe daha fakirleşiyor. Bu alanda hiçbir şey yetiştiremiyoruz, sığır dahi büyümmez. Hemen hemen tüm çocuklarımız yetersiz beslenme sıkıntısı çekiyor. Çünkü burada temel besleyici yiyecekleri alamıyoruz. Bu bölge bir çöle döndü. Tüm altyapı neredeyse yok edildi. Çok sayıda arazi görüyorsunuz fakat bunların çoğu yabancıların kontrolü altındadır. Yerel yönetim yardımı ile topraklarımızı elde ettiler”* (SSNC Youtube, 2017).

Grafik 10: Bangladeş hint keneviri ihracat miktarı (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

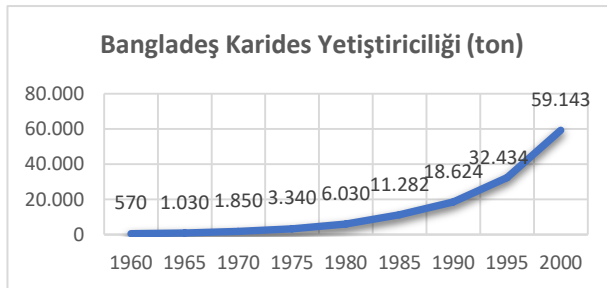
Grafik 11: Bangladeş buğday ve pirinç ithalat miktarları (ton) (1961-1985)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 10 ve 11’de görüldüğü üzere Bangladeş de tahıl ithalatına bağımlı ve geleneksel tarımsal üretimleri tahrip olmuş ülkelerden biridir. Ülkede gerçekleşen 1975 askeri darbesi, ithalat miktarlarının düşmesine neden olmuşsa da 1980 itibariyle tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir.

Grafik 12: Bangladeş karides yetiştiriciliği (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

3.3. Latin Amerika-Haiti

Yedi milyonluk küçük bir ekonomi ve politik istikrarsızlıklarla dolu bir tarihe sahip olan Haiti, batı yarımküredeki en yoksul ülkedir. Nüfusun yaklaşık % 70'i kırsal alanda yaşamaktadır ve 1970'ler boyunca tarımsal üretim halkın ana gelir kaynağıdır (Mobekk & Spyrou, 2002: 528).

Haiti'de, baba ve oğul Duvalier'in uzun diktatörlük dönemleri sonrası kendilerini Ulusal Yönetim Konseyi olarak adlandıran cuntanın, 1986 yılında, yönetimi ele geçirmesiyle yeni bir döneme geçilmiştir. Cunta, IMF ve Dünya Bankası tarafından tasarlanan yapısal uyum programı kapsamında politika reformlarını üstlenmek zorunda kalmıştır. Program kısa vadeli istikrara kavuşmaya odaklanmıştı, ancak önlemlere rağmen Haiti ekonomisinde kötüye gidiş devam etmiştir. Bu süreçte, tarımsal üretim düşmüş, montaj sektörü durgunlaşmış ve asgari ücret 1985-1990 arasında yüzde 45 azalmıştır (Mobekk & Spyrou, 2002: 530).

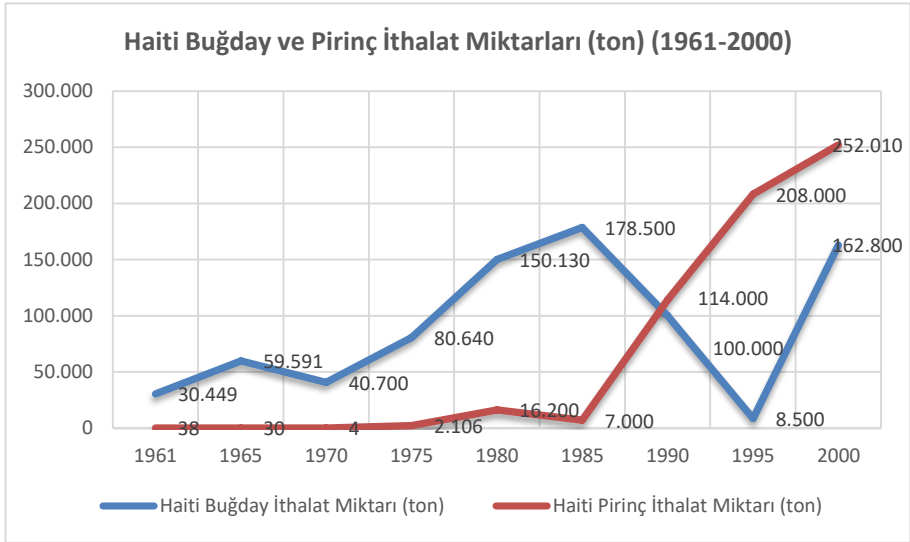
Ağustos 1994'te Cumhurbaşkanı Aristide ABD desteği ile iktidara döndüğünde, IMF, Dünya Bankası ve ABD ile bir araya gelerek özelleştirme uygulanmasına ilişkin hükümleri taahhüt eden bir plan imzalamıştır. İçerisinde çimento fabrikası, un fabrikası, bitkisel yağ fabrikası, limanlar, havaalanları, elektrik ve telekomünikasyon ortaklıkları ve iki bankanın bulunduğu özelleştirme listesini kabul etmiştir (Mobekk & Spyrou, 2002: 533).

IMF raporları, Haiti'nin Batı Yarımküredeki en yoksul ülke konumunu doğrulamaktadır. Raporlara göre, Haiti'de, GSYİH 1990-94 arasında yüzde 30 oranında azalmış, 1994'te kişi başına gelir yaklaşık 260 \$'a düşmüştür (IMF, 1995).

Haiti geleneksel tarımsal üretiminde, kahve ve şeker önemli bir yer tutmaktadır. Uzun darbe yılları ve ülkeye uygulanan ambargolar

kahve üretiminin azalmasına neden olmuştur (Sample-Haiti coffee history, 2019) (bk. Grafik 13). Ülkede şeker endüstrisi de mısır bazlı früktozun uluslararası pazara hâkim olmasıyla düşüşe geçmiştir. Haiti’de şeker üreticileri, üretim maliyeti 1980’lerde dünya fiyatından üç kat daha fazla olan şeker üretimi konusunda piyasa ile rekabet edemez hale gelmişlerdir. Toplam şeker ihracatı 1980’de 19.200 tondan 1987’de 6.500 tona düşmüştür. 1981, 1982 ve 1988’de Haiti şeker ihraç edememiş ve Haiti’nin dört şeker fabrikası on yıl boyunca birkaç kez geçici olarak kapanmıştır (bk. Grafik 14). Haiti’de geleneksel tarımsal ürünlerin yerini kakao, soya fasulyesi ve uçucu yağlar almıştır (Malik, 1989).

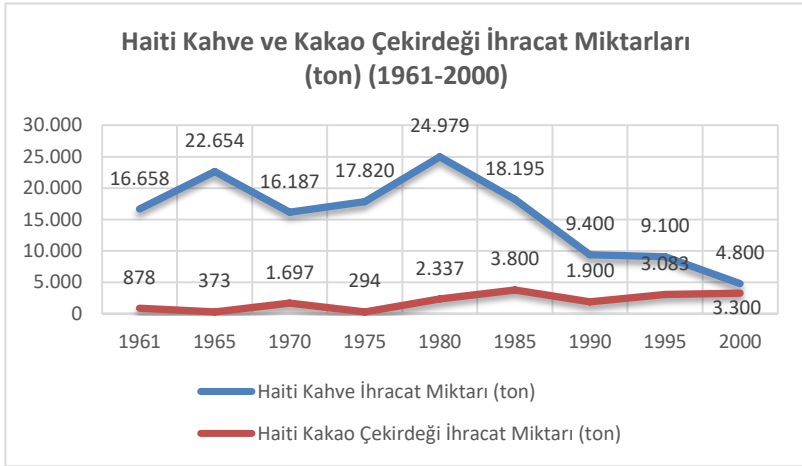
Grafik 13: Haiti buğday ve pirinç ithalat miktarları (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

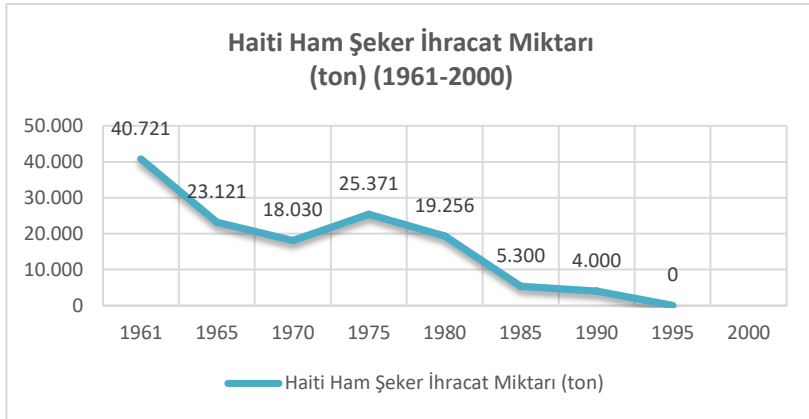
Grafik 13’te, Haiti’nin, darbe dönemlerindeki kesintiler dışında net besin ithalatçısı haline geldiği görülebilmektedir.

Grafik 14: Haiti kahve kakao çekirdeği ihracat miktarları (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Grafik 15: Haiti ham şeker ihracat miktarları (ton) (1961-2000)

Kaynak: FAOSTAT (2020)

Sonuç

20. yüzyıl ortalarında tarım kesimi, traktörden kimyasal gübreye, mücadele ilaçlarından laboratuvarlarda geliştirilen yüksek verimli tohumluklara ve hayvan cinslerine kadar çok yoğun bir girdi akımına tanık olmuştur. Öyle ki sanayi kökenli girdi kullanımlarındaki yıllık artışlar tarımsal üretim artışlarını ikiye katlamıştır. Tarımsal modernizasyon yalnızca sanayi kökenli makine ve teçhizat kullanımı ile sınırlı kalmamış, tarımsal verimlilik artışı sağlayan kimyasal gübre, sulama, yüksek verimli tohumluk, tarımsal ilaç, hayvan yemi, yakıt, elektrik, vs. gibi modern girdilerin kullanımını da beraberinde getirmiştir

İki dünya savaşı, ekonomik kriz ve hızlı nüfus artışı, devletlerin tarımsal üretimin sürekliliğini sağlama ve oluşan üretim artığını değerlendirecek yeni pazarlar bulma konusunda politikalar belirlemelerinin itici gücü olmuştur. Bu anlamda modern tarım politikalarının ilk uygulayıcısı da ABD'dir.

ABD'nin, 1929 Ekonomik Krizi sonrası, ülke içinde tarıma uyguladığı sübvansiyonlar ve destekleme alımları, yüksek verimlilik ve tarım teknolojisi ile birleşince tarımsal üretimde büyük artış yaşanmıştır. Ortaya çıkan üretim fazlası ise Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Henry Kissinger'ın, toplumları kontrol etme konusunda gıdanın bir silah olarak kullanılabileceği düşüncesi, ABD'nin bu dönemde, Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere uyguladığı tarımsal politikaların özeti niteliğindedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaştan ağır hasar almış bir dünya ve SSCB tehdidi, ABD'nin önemli bir güç olarak ortaya çıkmasına imkân verirken hem politik ve hem de ekonomik gücünü yayabilecek önemli bir alan da sağlamıştır. Dünya Bankası, IMF,

GATT ve Marshall Planı ise ABD'nin küresel gücünün tesisine katkı sağlayan yardımcı elemanlar olmuştur.

ABD'nin uygulamış olduğu tarımsal politikalar özellikle Az Gelişmiş Ülkelerde, tarımsal nüfusu yerlerinden koparıırken geleneksel tarımsal üretimleri de sona erdirmiştir. 1980'lerden başlayarak dünyada küreselleşme ve neoliberal politikaların egemen olmasıyla bu ülkelerde tarımın çöküşü ve köylülüğün yok oluşunun sonuçları artık mülteci sorununa dönüşmüştür.

1980'lerin başında patlak veren borç krizi sonrası IMF ve Dünya Bankası devreye girerek borçlarını ödeyemeyen ülkelere 'Yapısal Uyum Programları' dayatmışlardır. Bu programlar gereğince birçok Az Gelişmiş Ülke iç piyasasını dünya ekonomisine yani besin malları ithalatına ve tarım alanlarını yabancı yatırıma açmak zorunda kalmıştır. Böylece sermayenin tarım alanlarında da uluslararasılaşması hızlanmış ve yeni bir uluslararası iş bölümü şekillenmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde verimliliği yüksek ve devlet tarafından desteklenen hayvancılık ve tahıl ürünlerinin, Az Gelişmiş Ülkelerin piyasalarına, ithalat serbestisi ile düşük fiyatlarla girmesi, yerli üreticilerin bu rekabete dayanamayarak yok olmaya başlamasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu toplumlara yeni tüketim normları yerleştirmiştir. Bahsedilen gelişmelere paralel Çokuluslu şirketler, küresel stratejilerinin bir parçası olarak düşük ücret alanlarına kayarken tarım sektöründe, Az Gelişmiş Ülkelerde yaptıkları yatırımlar, ihracatı teşvik tedbirleri ile birleşerek tarımsal üretimin şeklini değiştirmeye başlamıştır. Sonuç olarak, Az Gelişmiş Ülkeler, kendi kendilerini beslemekten aciz ve aynı zamanda net besin maddeleri ithalatçısı haline gelmişlerdir. Bu ülkelerde tarım, temel beslenme ürünleri üreticiliğinden ve ulusal bir politika konusuna olmaktan çıkıp küresel sanayiye tarımsal girdi üretir duruma gelmiştir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Acar, M. & Aytüre, S. (2014). *Dünyada ve Türkiye’de tarım ve tarım politikalarının geleceği*. Ekin Yayınevi.

Antropoloji Sözlüğü. (2003). K. Emiroğlu, S. Aydın (Haz.), Bilim ve Sanat Yayınları.

Aysu, A. (2008). *Küreselleşme ve tarım politikaları*. Su Yayınları.

Berend, I. T. (2011). *20. yüzyıl Avrupa iktisat tarihi*. (Çev: S. Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bernstein, H. (2015). Food regimes and food regime analysis: A selective survey. *Land grabbing, conflict and agrarian-environmental transformations: perspectives from East and Southeast Asia*, An International Academic Conference, Chiang Mai University.

Biber, A. E. (2011). Dünya tarım ticareti serbestleşme sürecinde neo-merkantalist politikalar. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 31-52.

Brewda, J. (1995). Kissinger’s 1974 plan for food control genocide. *Executive Intelligence Review*, 22(49), 15.

Doğruel, F. (1993). *Tarım destekleme politikaları ve sonuçları: ABD, AT ve Türkiye*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Ekonomi Sözlüğü. (2006). K. Demiroğlu, B. Danişoğlu, B. Berberoğlu (Haz.), Bilim ve Sanat Yayınları.

Evans, D. L. (2015). Agriculture sales and the making of détente: The U.S.-Soviet grain deal of 1972. *NC State Graduate Journal of History*, 3. 1-28.

Friedmann, H. (1993). The political economy of food: a global crisis. *New Left Review*. (197). 29-57.

Gültekin, S. (2010). Dış ticarete haksız rekabet: damping. *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi*, 10(1), 9-18.

Hobsbawm, E. (2015). *Kısa 20. yüzyıl, 1914-1991 aşırılıklar çağı*. (Çev: Yavuz Alogan), Everest Yayınları.

İsmayilov, A. (2007). *Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınma sorunu: bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Joyce, S. (1985). Community level forestry development: options and guidelines for collaboration in PL 480 programs. S. Joyce, B. Burwell (Haz.), *Graduate School U. S. Depth Of Agriculture International Programs Division*, Produced Under The AID / PC Forest Resource Management Project.

Kazgan, G. (2013). *Tarım ve gelişme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kenedy, P. (1998). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (Çev: B. Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Köymen, O. (2012). *Kapitalizm ve köylülük, ağalar, üretkenler, patronlar*. Yordam Kitabevi.

Maystadt, J. F. & Ecker, O. (2014). Extreme weather and civil war: Does drought fuel conflict in Somalia through livestock price shocks?. *American Journal of Agricultural Economics*, 96(4), 1157-1182.

- Mazoyer, M. & Roudart, L. (2009). *Dünya tarım tarihi Neolitik Çağ'dan günümüzdeki krize*. (Çev: Ş. Ünsaldı), Epos Yayınları.
- McHenry, D. F. & Bird, K. (1977). Food bungle in Bangladesh. *Foreign Policy*, (27), 72-88.
- McMichael, P. (2007). Globalization and the Agrarian world. G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Companion to Globalization* içinde (216-238. ss.), Blackwell Publishing Ltd.
- McMichael, P. (2009). The world food crisis in historical perspective. *Monthly Review*, 61(3), 32-47.
- Mobekk, E. & Spyrou, S. I. (2002). Re-evaluating IMF involvement in low-income countries: the case of Haiti. *International Journal of Social Economics*, 29(7), 527-537.
- Murphy, S. (2009). Free trade in agriculture: a bad idea whose time is done. *Monthly Review*, 61(3), 78-91.
- Oral, N. (2006). *Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi.
- Orhan, O. Z. (1987). Monetarist istikrar politikasının teorik temelleri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(1-2), 143-166.
- Roberts, J. M. (2016). *Dünya tarihi, 18. yüzyıl ve sonrası*. (Çev: İ. Erman, T. Akgün), İnkılap Yayınları.
- Samatar, A. I. (1985). The predatory state and the peasantry: reflections on rural development policy in Somalia. *Africa Today, Crises of State and Society 3rd Qtr*, Indiana University Press, 32(3), 41-56.
- Sönmez, S. (2015). *Dünya ekonomisinde dönüşüm*. İmge Kitabevi.
- Şahinöz, A. (2006). DTÖ ve değişen tarım politikaları. *İktisat Dergisi*. (477), 7-14.

Şahinöz, A. (2010). Yeni Binyıl'da yeni tarım politikaları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (19), 331-349.

Şahinöz, A. (2011). *Neolitikten günümüze tarım ekonomi ve politikaları*. Turhan Kitabevi.

Tören, T. (2006). *Yeniden yapılanan dünya ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (1988). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Welch, C. (2004). Peasants and globalization in Latin America: a survey of recent literature. *Revista Nera*, 7(5), 102-112.

Resmi Kaynaklar

General Agreement on Tariffs and Trade (1947). Part III, Article XXIV.

Human Development Report (1992). Oxford University Press.

Kissenger, H. (1974). Implications of worldwide population growth for U.S. security and overseas interests. National Security Study Memorandum 200, December 10,
https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pcaab500.pdf.

Sürelî Yayınlar

Balcı, E. (1973, Nisan 18). Politikada sorunlar: Avrupa meydan okuyor. *Cumhuriyet*.

Special section: the world food crisis. (1974, Kasım 11). *Time Magazine*.

Soviet wheat sale ineptly managed. (1974, Temmuz 29). *New York Times*.

Yıldızoğlu, E. (1996, Kasım 18). Dünyayı kim doyuracak!. *Cumhuriyet*.
Yüksel, A. S. (1968, Ocak 28). GATT ve Yeni Delhi konferansı. *Cumhuriyet*.

Web Kaynakları

- Agriculture in Haiti. (2020, Nisan 20).
https://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_Haiti.
- Briney, A. (2017, Nisan 23). Green revolution - History and overview of the green revolution. Updated March 03, 2017,
<https://www.thoughtco.com/green-revolution-overview-1434948>.
- Dorsey, K. (2017, Nisan 23). The 1972 Soviet-American grain deal: the unintended environmental consequences of trading with the enemy.
<http://files.constantcontact.com/1d374365501/851101bb-81da-41b6-a09c-c8dbd238ce3e.pdf>.
- Engdahl, F. W. (2020, Nisan 24). Monsanto Buys ‘Terminator’ Seeds Company. Global Research, August 27, 2006,
<https://www.globalresearch.ca/monsanto-buys-terminator-seeds-company/3082>.
- FAOSTAT (Fishstatj-FAO Global Fishery and Aquaculture Production Statistics). (2020, Nisan 19). <http://www.fao.org/faostat/en>.
- Fitzgerald Moore, P., Parai, B. J. (2017, Nisan 23). The green revolution, <http://people.ucalgary.ca/~pfitzger/green.pdf>.
- IMF - Press release: IMF approves stand-by credit for Haiti. (2020, Nisan 18). March 8, 1995,
<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9514>.
- Mufakharul, I. (2020, Nisan 21). Jute industry. *Banglapedia National Encyclopedia of Bangladesh*,
http://en.banglapedia.org/index.php?title=Jute_Industry.

Public Law 480: better than a bomber. (2017, Nisan 25). *Middle East Report 145 (March/April 1987)*,
<http://www.merip.org/mer/mer145/public-law-480-better-bomber>.

Sample-Haiti coffee history. (2020, Nisan 18).
<https://www.haiticoffee.com/blogs/news/test>.

SSNC Youtube - The devastating truth behind shrimp farming. (2017, Nisan 29). *The Swedish Society for Nature Conservation (SSNC)*,
<https://www.youtube.com/watch?v=hPJpPEH3l7o>.

The Food and Agriculture Organization (FAO) Country profiles. (2020, 5 Mayıs).
<http://www.fao.org/countryprofiles/en>.

Worldbank - Least developed countries: UN classification. (2020, Mayıs 5). <https://data.worldbank.org/region/least-developed-countries-un-classification>.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the agricultural policies implemented by the USA, which was the dominant power after the Second World War, and their results were discussed. In the first part of the article; the technological developments in agricultural production in the period between 1945 and 2000, which constitute the basic historical range of the study, are presented. In the second part, the agricultural policies implemented by the USA and the effects of the World Bank, the International Monetary Fund (IMF), the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) and the Marshall Plan, which are the auxiliary elements in the implementation of these policies, are examined. In the third part, the effects of the change in agricultural production and the implemented USA-centered agricultural policies on rural areas of the Underdeveloped Countries between the years of 1945 and 2000 are analyzed. Analyzes are given in sub-headings and they are repeated and cleared up in the conclusion part.

In the article, quantitative research method based on the analysis of the present data was used. The study can also be evaluated in the descriptive study group since it includes data searching. The statistics of the World Bank and of especially the Food and Agriculture Organization (FAO) for population and agricultural production constitute the most important database of the research.

Agricultural policies describes all state interventions made in order to affect the socioeconomic and technical environment of the agricultural activity. The fact that foodstuffs are considered as strategic priority goods for countries, on the other hand the agricultural sector is more open to market instability than other sectors due to its dependence on natural conditions has been the main driving force of the policies implemented by states in this area.

In order to increase agricultural production and productivity, the states, on one hand, carry out works to extend agricultural technology, on the other hand they finance the agricultural sector with a set of tools such as minimum price applications, agricultural input support (seeds, fertilizers and etc.) or export subsidies and go to protection against foreign competition. The first implementer of interventions in the agricultural sector in the modern sense was the USA after the 1929 Economic Crisis. While, the aforementioned intervention and the agricultural policies became widespread after the Second World War.

In the period, which covers the main historical range of the article, the agricultural sector witnessed a very intensive input flow from tractors to chemical

fertilizers, from pesticides to highly productive seeds and animal breeds developed in laboratories. In fact, the annual increases in the use of industry-based inputs doubled the increases in agricultural production. New agricultural production methods based on continuous and more intensive use of the soil caused significant increases in both labour force and soil fertility. The agricultural revolution made the agricultural stubbles to increase, on the other hand the industrial revolution and rapid urbanization realized in the same period enabled the stubbles to be utilized under the most proper economic conditions.

The agricultural policies implemented by the USA, especially in the Underdeveloped Countries, ended the traditional agricultural production while removing the agricultural population from their places. Along with the domination of globalization and neoliberal policies in the world after the 1980s, the consequences of the collapse of agriculture and the extinction of the peasantry in these countries have turned into a refugee problem now.

After the debt crisis that erupted in the early 1980s, the IMF and the World Bank stepped in and they imposed “Structural Adjustment Programs” upon the countries that could not pay their debts. In accordance with these programs, many Underdeveloped Countries had to open their domestic market to the world economy, in other words, to food goods imports and their agricultural lands to foreign investment. Since therefore, the internationalization of capital in agricultural fields has accelerated and a new international division of labor began to take shape. Livestock and grain products, which are highly productive in developed countries and supported by the state, entered the markets of the Underdeveloped Countries at low prices with the freedom to import, which caused domestic producers to disappear by not being able to stand this competition. In conclusion, the Underdeveloped Countries have become incapable of feeding themselves and have also become importers of net foodstuffs. In these countries, agriculture has been no longer producers of basic foodstuffs and an issue of national policy, and it has become productive to agricultural input for the global industry.

Okan, M. & Alici, S. (2021). İzlenimcilik akımı ve izlenimci müziğin Morceaux Imposé geleneği ile flüt repertuvarına yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 301-330.

DOI: 10.21550/sosbilder.749346
Araştırma Makalesi / Research Article

İZLENİMCİLİK AKIMI VE İZLENİMCİ MÜZİĞİN MORCEAUX IMPOSE GELENEĞİ İLE FLÜT REPERTUVARINA YANSIMALARI

Melisa OKAN*
Sezin ALICI**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Haziran / June 2020
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22 Eylül / September 2020

ÖZET

19. yüzyılın Avrupası'nda yaşanan Endüstri Devrimi ile Avrupa ülkelerinde teknolojik ve toplumsal değişikliklerin meydana gelmesi bütün sanat dallarını etkileyen önemli gelişmelerden biri olmuştur. Batıda gerçekleşen bu değişimler ile 19. yüzyılın ikinci, 20. yüzyılın ilk yarısında müzik ve tüm sanat dallarına da yansıyan yeni akımlar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl sanatına yeni boyutlar kazandıran bu akımların ilki, önce resim sanatında ortaya çıkıp sonra diğer sanat dallarını etkileyen İzlenimcilik akımı olmuştur. Bu çalışmada, İzlenimcilik (Empresyonizm) akımının doğuş süreci, müzikte İzlenimcilik akımının etkisi, bu akımın etkilemiş olduğu 1850-1950 yılları arasında Paris Konservatuvarı'nda ortaya çıkan Morceaux Imposé geleneği, bu geleneğin özellikleri ve Morceaux Imposé eserlerin bestecilerinin flüt repertuvarına kazanımları araştırılmış, elde edilen bulgular sunulmuştur. Bu doğrultuda Paris Konservatuvarı'na, flüt çalgısının teknik ve yapısal değişimine, izlenimci bestecilerin flüt için yazdığı eserlere ve izlenimci müzikte flütün yerine ve önemine değinilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, melodimelisaokan@gmail.com

** Doç., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, sezinalici@uludag.edu.tr

Anahtar Kelimeler: *İzlenimcilik akımı, izlenimci müzik, Paris Konservatuvarı, Morceaux Imposé, flüt repertuvarı*

Impressionism and Reflections of the Impressionist Music to the Flute Repertory with the Morceaux Imposé Tradition

ABSTRACT

The Industrial Revolution and the emergence of technological and social changes in European countries have been one of the most important developments affecting all branches of art in the 19th century Europe. With these changes taking place in the west culture, new trends emerged in the end of the 19th and the beginning of the 20th century, which were reflected in music as well as all branches of art. The first of these trends, which brought 20th century art to new dimensions, first appeared in the art of painting and then influenced other branches of art was Impressionism movement. In this study, the process of the birth of impressionism, the influence of impressionism in music, the Morceaux Imposé tradition that emerged at the Paris Conservatory between 1850 and 1950, the features of this tradition and the achievements of the composers who wrote Morceaux Imposé pieces for the flute repertory were investigated and the obtained findings were presented. In this regard, the Paris Conservatory, technical and structural change of the flute instrument, the works written by the impressionist composers for the flute, and the place and importance of the flute in the impressionist music was also mentioned.

Key words: *Impressionism, impressionist music, Paris Conservatory, Morceaux Imposé, flute repertory*

Giriş

İzlenimcilik akımı romantizmden sonra sanatta büyük değişimlere yol açan özel bir akım olmuştur. Bu akım aynı zamanda yeni bir çağa 20. yüzyıla girerken çağın ilerleyen zamanlarında başka yeni arayışlara, yeni akımlara da ışık tutmuştur. En çok etkisine aldığı sanat dalları resim ve müziktir. İzlenimcilik akımının doğuşuyla resim sanatına bakıldığında, alışlagelmiş şekil ve objelerin renklerle uyumlu olması alışkanlığının bırakılarak yerine renklerin farklı tonlarıyla oluşan yansımalarla ortaya çıkan, görünenden çok algılananı aktaran tablolar

resmedildiği görülmektedir. Müzik sanatında ise resim sanatında olduğu gibi belli kalıp ve formlara bağlı motiflerin geride bırakılması ve geleneksel armoni yapısının dışına çıkılmasıyla belirsiz ritim ve ölçülere, tını saflığı arayışına, duyguları bestecinin dilediğince müziğe aktarma isteğine eğilim gösterildiği görülmektedir. İzlenimci ressamların çalışmalarından etkilenen besteciler, bir nesneyi, olayı olduğu gibi betimlemek yerine kendilerinde bıraktığı izlenimle hareket ederek, yeni tınlarla yeni müziklere yelken açmışlardır. Flüt çalgısı için bu yılların, geçmiş evrelerine bakıldığında en parlak dönemi olduğu gözlenmektedir. Bunun iki nedeni vardır; ilki çalgının teknik gelişimi, diğeri ise Paris Konservatuvarı'nın Morceaux Imposé geleneği sayesinde izlenimci bestecilerin flüt için eserler yazmalarıdır.

Amaç

Bu araştırmada, İzlenimcilik akımı yılları süresince Paris Konservatuvarı'nda uygulanmakta olan Morceaux Imposé geleneğinin, flüt repertuvarına katkısı araştırılarak belgeler ışığında sentezlenip sunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına yönelik olarak, İzlenimcilik akımı yıllarında devam eden Morceaux Imposé geleneği ile ilgili, flüt icracılarının Morceaux Imposé eserleri seslendirirken bu eserler hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olabilmeleri ve eserleri daha iyi yorumlayabilmelerine olanak sağlayacak Türkçe bir kaynak olması, araştırmanın önemini oluşturur.

Yöntem

Bu araştırma, İzlenimcilik akımının genel özellikleri ve söz konusu yıllarda Paris Konservatuvarı'nda süregelen Morceaux Imposé geleneğinin, flüt repertuvarına etkisinin, çeşitli kaynaklarla incelenip sunulması amaçlanan betimsel bir araştırmadır. Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi olan genel tarama modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda, temel veri toplama aracı olan yazılı kaynakların taranması

ve bu yazılı kaynaklardan toplanan verilerin, kavramsal olarak tanımlanarak sistematik olarak sunulması amaçlanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın amacından yola çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında temelleri atılan ve tüm sanat dallarını etkileyen akımlardan biri olan İzlenimcilik akımının doğuş süreci, müzikte İzlenimcilik akımının etkisi, izlenimci müziğin öncüleri kabul edilen Claude Debussy ve Maurice Ravel'in müziği, bu akımdan etkilenmiş olan Paris Konservatuarı'nda uygulanan Morceaux Impose geleneği sayesinde yazılan eserlerin müzikal, teknik ve yapısal özellikleri ve Morceaux Impose eserlerini yazan bestecilerin flüt repertuvarına kazanımları sunulmuştur. Ayrıca flüt repertuvarındaki gelişime olanak sağlayan flütün teknik yapısının tarihsel gelişim süreci Rönesans, Barok, Klasik Dönem flütlerinin yapısal özellikleri de sunularak gösterilmiştir.

İzlenimcilik Akımı

İzlenimcilik, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Fransa'da ilk olarak resim sanatında görülmüş daha sonra edebiyat ve müzikte de etkili olmuş bir akımdır. Temel ilkesi dış dünyanın, sanatçıda uyandırdığı izlenimlerin aktarılmasıdır. Sanatçının amacı, dünyayı olduğu gibi yansıtmak değil, kendi izlenimleriyle duyumsadığı şekliyle yansıtmaktır. Başka bir ifadeyle, nesnenin ya da dış dünyanın öznel olarak aktarılmasıdır. Bu yüzden izlenimci akımın sanatçıları olan izlenimciler, çevresindeki varlıkları olduğu gibi değil, onların kendilerinde bıraktığı izlenimleri aktardıkları için çalışmalarını öznel olarak ele almışlardır (Koyuncu, 2002: 1; Yöre, 2011: 6; Alıcı, 2017: 2985; Doğan, 2013: 2).

Curt Sachs İzlenimcilik'le ilgili şunları söylemiştir:

“İzlenimcilik... şiirde, resimde ve musikide romantik karşıtı bir akım olarak ortaya çıktı. İzlenimcilik klasik anlayışa karşıdır. Klasik ustaların sanat anlayışında hayatın ve doğanın özleri, öz olmayan şeylerden sıyrılarak ortaya konur: süreye bağlı şeyler, süresizliğe, sonsuzluğa çıkarılır. Buna karşılık izlenimcilik süre ile ilgilidir, dahası geçici olana, en küçük zaman kesitine ilgi duyar; demek ki duranla değil yürüyenle ilgilenir; bir şeyin kendinden çok, o şeyin belli bir ışık ya da gölge altındaki görünüşünü izlemek ister; kesin çizgili yapılarla, çizgilerle değil, gelip geçici duyguların belirsizliği ve inceliğiyle dünyasını kurar.” (Sachs, 1965, Çıtır Karaman’dan 2019: 66).

İzlenimci ressamlar, ışığın, gölgenin ve rengin nesneler üzerinde her an değişmiş olmasını ele alırlar. Bu ressamların tercihi, gördükleri nesnelerin biçimi, renkleri ve anlık görüntüleridir. Onlar için güneş ışığı ve renk kavramı çok önemlidir. Bu açıklamaya uygun en iyi örneklerden biri, izlenimci akımın öncülerinden olan Claude Monet’in, günün farklı zamanlarında, ışığın renkleri nasıl etkilediğini, denize yansıyan güneşin doğuşu ile resmettiği tablosudur (Haznedar, 2015: 9, Çevik, 2007: 102). İzlenimcilik akımı adını 1874 yılında Claude Monet’in Paris’te sergilenen “impression: Soleil Levant” (İzlenim: Gündoğumu) tablosundan almıştır (bk. Resim 1).

Resim 1: Claude Monet “Soleil Levant” (İzlenim: Gündoğumu) (2020)

19. yüzyılda, öncelikle resim sanatında ortaya çıkan İzlenimcilik akımının öncüleri Claude Monet, Camille Pissarro, Edgar Degas, Pierre-Auguste Renoir gibi ressamlar önceki kuşaklara karşı çıkarak, doğada gördükleri anlık resimleri kendi izlenimleriyle aktarmış ve bu izlenimlerini atölyede çalışarak değil de açık havada çalışarak yansıtmayı amaçlamışlardır. Onlar için güneş ışığından faydalanmak önemlidir. Bu yüzden izlenimci ressamlar atölye ve stüdyo çalışmasını tamamen reddedip, açık havada yağlı boya çalışmasını benimsemişlerdir (Koyuncu, 2002: 1; Çevik, 2007: 102; Haznedar, 2015: 9; Dede, 2004: 5; Dindar, 2019: 5).

İzlenimcilik akımıyla birlikte resim sanatına farklı biçimde renk kavramı gelmiştir. İzlenimci ressamlar, günün farklı saatlerinde ışığın ve gölgenin, renkleri nasıl etkilediğini yansıtmayı hedeflemiş ve bu yansımaları kalın yağlı boya ile hızlı ve kabaca yapılmış fırça darbeleri kullanarak, titreşen noktacılarla birlikte renkleri birbirine harmanlayıp yansıtmak istemişlerdir. Böylece bu teknikle yapılmış resimlere bakan gözler, yakından fırça darbelerini görecektir, uzaklaştıkça da renklerin iç içe girip bir bütün olduğunu fark edecektir. A. Renoir'ın "Salıncak" adlı tablosunda ağaçların arasından süzülen ışığı, benekli ışık yöntemini kullanarak yansıttığı buna örnek olarak gösterilebilir (Koyuncu, 2002: 3; Barbur, 2008: 5; Dindar, 2019: 5).

Resim 2: Pierre Auguste Renoir “The Swing” (Salıncak) (2020)

İzlenimci ressamların tablolarına yakından bakıldığında, fırça darbelerinin hafif ama düzensiz olduğu, uzaktan bakınca da o fırça darbelerinin ve benekli ışık yönteminin harmanlanarak bir bütün oluşturduğu gözlenmiştir. Daha önce görülmemiş olan bu teknik ile yapılan resimler, sanat tarihinde büyük tepkilere yol açmış ve bunun üzerine halk, düzensiz ve hızlıca yapılmış gibi görünen bu resimleri, kendileriyle alay edildiğini düşünerek acımasızca eleştirmişlerdir (Barbur, 2008: 6; Altuna, 1970: 25; Dede, 2004: 4). Zamanla kabul gören akım ardından en başta müzik sanatına ve bestecilere esin kaynağı olmuştur.

Müzikte İzlenimcilik

Resim sanatındaki izlenimciliğin ışık ve gölge kavramlarını, düzensiz fırça darbelerini ve daha önce görülmemiş renk kavramını

izlenimci müzikte; tını, belirgin olmayan ritim ve ölçülerle görmekteyiz (Dede, 2004: 8; Barbur, 2008: 10).

Pamir’e göre müzikte izlenimcilik;

“Resim sanatındaki ışıktan gölgeye, ya da gölgeden ışığa kaymaları birbirinden kopuk gibi duran lekelerin oluşturduğu bütünselliği, kesin çizgilerden kaçışı ve renk düşkünlüğünü yansıtmıştır. İzlenimci müzikte ritim ve ölçü, belirsizliğe eğilim gösterir. Zarif, uçucu, yumuşak renkler, doğa varlıklarının suda yansması gibidir, hatta biraz da belli belirsizdir. Kimi yerde sessizliktir.” (Alıcı’dan 2017: 2990)

19. yüzyılın sonları romantik anlayışın benimsendiği dönemde, geç-romantik müziğin amacı, bir olayı anlatmak ya da bir duyguyu ifade etmeye çalışmak iken; izlenimci müziğin amacı, bir olayın ya da bir duygunun, kendilerinde bıraktığı izlenimleri özgürce aktarmak ve imgelerin sınırsız boşluğunda dolaşmaktır. İzlenimci müzik, gergin yapıdan ve hızlı tempolardan olabildiğince uzak durmasıyla, saf tınılarla ve yalın anlayışa yönelmesiyle Romantik Dönem stili ile farklılık gösterir (Dede, 2004: 9; Barbur, 2008: 10; Alıcı, 2017: 2988).

İzlenimci müziğin en önemli temsilcileri; Claude Debussy ve Maurice Ravel’dir. Bu önemli bestecilerin müziğinde tıpkı izlenimci ressamalarda olduğu gibi doğanın kendilerinde yarattığı izlenimleri, ezgi, armoni, ritim gibi temel kavramları özgün bir biçimde ve sesleri en saf, en yalın halleriyle yansıttıkları söylenebilir (Doğan, 2013: 2; Dede, 2004: 9). Debussy ve Ravel’in izinden giden birçok İzlenimci besteci olmakla birlikte, izlenimci müziği tanımak için bu akımın öncüleri olan iki büyük bestecinin yapıtlarına ve müzik anlayışlarına daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

Claude Debussy (1862-1918)

Müzik sanatına büyük etkisi olan Claude Debussy, İzlenimcilik akımının öncülerinden biridir ve müzik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yenilikçi bakış açısına sahip olan besteci, çağdaş Fransız

müziğinin değişikliğe ihtiyacı olduğunu düşünmüş ve yeni fikirler ortaya koyarak müziğin akışını değiştirmek istemiştir. Paris Konservatuvarı'nda armoni öğretmenini olan Emile Durand, Debussy'nin İzlenimcilik akımına yol gösterecek olan bu düşüncelerini ve çalışmalarını fark etmiştir fakat kurallara uygun bulmamıştır (Çevik, 2007: 105; Sarıboğa, 2018: 1151).

Resim 3: Claude Debussy (1862-1918)

C. Debussy, eserlerini kendi iç sesine kulak vererek yazmış ve belli başlı olan kuralların dışına çıkmıştır. Bu nedenle bestecinin müziği, dinleyenlerin hayal gücünü etkilemektedir. Onun için tını ve renk önemli olduğu gibi özgünlük de çok önemlidir. Ses renklerinin karışmaması için titizlik göstermiş, her çalgının özgün tınısının kaybolmamasına dikkat etmiştir. Bu durum da Debussy'nin, doğayı ve denizi, bir çocuk kadar saf ve yalın bulduğunu söylemiş olduğunu destekler niteliktedir. Dede'ye (2004: 9) göre, Debussy için, parçaların özüne hangi enstrüman daha uygunsa, seslendirilecek olan parçayı o enstrüman seslendirmelidir. Flütle seslendirilmesi gereken bir parçanın piyano ile seslendirilmesi, flüt için yazılmış olan o parçanın özünden çok şey kaybettirecektir.

Debussy birçok şair ve ressam arkadaşından etkilenmiştir. Bu yüzden Debussy, Noktürnler’ini bestelerken, Whistler’in Thames nehrindeki gece görüntülerinin katkısı olmuş, Verlaine ve Mallarme’nin dizeleri de Debussy’nin eserlerine yansımıştır (Doğan, 2013: 3; İlyasoğlu, 2003: 202).

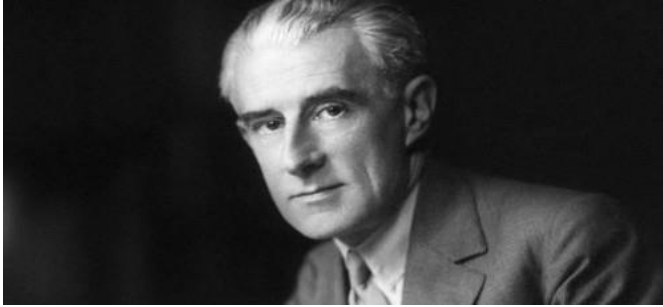
Resim 4: James McNeill Whistler “Thames River” (2020)

Maurice Ravel (1875-1937)

İzlenimci müziğin öncülerinden olan M. Ravel, klasik izlenimci olarak bilinmektedir. Ravel’in eserlerinde, öznellikten çok nesnellik ön plandadır ve aynı zamanda eserleri fantastiktir. Ravel’in çok yönlü yapıtları üzerine söylenebilecek en belirgin sözcükler üstün incelik ve açık seçikliktir (Alıcı, 2017: 2994; Mimaroglu, 1990: 125; Barbur, 2008: 34).

Çoğu sanatçı, şüphesiz eserlerine kişiliğini yansıtır. Ravel de, kişiliğindeki esrarengizliği ve düş dünyasını çevresine ve müziğine yansıtmıştır. Ravel’in eserlerinden söz edilince ilk akla gelen eserlerinden biri, Bolero’dur. Besteci, bale müziği için bestelenmiş olan bu eserin hikâyesini şu şekilde anlatmıştır:

“1928 yılında madam Rubinstein orkestra için bir Bolero yazmamı rica etti. Bu öyle bir dans ki, aynı formda usul usul kıpırdayan bir melodiyi, armoniyi ve ritmi içermeliydi. Ve dans, trampetin bitmez tükenmez desteğiyle sürmeliydi. Değişken tek öge, orkestranın getirdiği crescendo olmalıydı.” (Say, 2003: 461; Alıcı, 2017: 2995; Barbur, 2008: 34).

Resim 5: Maurice Ravel (1875-1937)

İzlenimcilik akımının doğmasında etkili olan izlenimci ressam Claude Monet'in ve genel olarak izlenimci ressamların resimlerindeki ışık ve gölge ayrımı, birbirinden etkilenen izlenimci müziğin sanatçıları Debussy ve Ravel'i oldukça etkilemiş ve eserlerine yansımıştır. Her iki besteci de C. Monet'in resimlerinden ilham almıştır (Barbur, 2008: 31-32).

Debussy ve Ravel'in, Uzakdoğu kültürüne, pentatonik tınlara, çan ve su seslerine, aynı zamanda çocuk dünyasına merakları olduğu bilinir. Su seslerinden esinlenmiş olduklarına örnek olarak Debussy'nin Suda Yansımalar adlı eseri, Ravel'in de Su Oyunları eseri örnek olarak gösterilebilir (Barbur, 2008: 31-32).

İzlenimci Müzikte Flüt Çalgısının Yeri

İzlenimci müzikte flüt çalgısı önceki dönemlere göre daha parlak bir yere sahiptir. Bunun sebeplerinden biri flütün gelişim

evresini tamamlamış olması ve daha kusursuz bir teknik yapısının olmasıdır. Yeni tınlara açık olan izlenimci müzik, flüt tınlarını da güzel değerlendirmiştir. Örneğin izlenimci müziğin öncüsü Debussy, “Bir Pan’ın Öğleden Sonrasına Prelüd” adlı eserinde ana temayı flütle duyurmuştur (Alıcı, 2017: 2991). Debussy’nin “Syrinx” i ve Ravel’in yazmış olduğu “Daphnis et Chloe” adlı eserindeki flüt solosu da izlenimci müzikte flüt tınlarına örnek olarak gösterilebilir. Ravel ve Debussy orkestra eserlerinde flüte özel bir yer vermiştir. Gabriel Faure’nin orkestra için süiti “Pelleas et Melisande”ın büyüleyici 6/8’lik Sicilienne teması flüt solosuyla başlar. Gabriel Faure, Claude Debussy, Andre Caplet, Louis Ganne, Paul Taffanel ve daha birçok izlenimci besteci flüt için solo eserler de yazmıştır.

Flüt tınısına yönelen bu koşullar, Rönesans’tan bu yana adı aynı olsa da büyük teknik değişim geçirmiş olan flütün, gelişimini tamamlamasıyla ilişkilidir. Flüt önceleri tamamen tahta bir çalgı iken zamanla metal bir çalgıya dönüşmüş fakat adı tahta üflemeli grubunda kalmıştır. Zamanla flütün materyalinin değişmesiyle birlikte mekanik yapısı da gelişmiştir. Bu gelişimi özetle anlatmak gerekirse Rönesans, Barok, Klasik ve Çağdaş dönemlerde flüt çalgısına kısaca göz atmak gereklidir.

Flütün Mekanik Yapısının Tarihsel Gelişimi

Rönesans Dönemi’nde flüt, ahşap ve tek parçadan oluşmaktadır. Flütün yapılışında seslerden çok, insan eline uygun olacak şekilde yapılması önemli olmuştur. Rönesans flütlerinin boyutları net değildir fakat flütlerin üzerinde altı ses deliği bulunmaktadır (Dik, 2016: 326; Powell, 2002: 57; Şenol & Demirbatır’dan, 2011: 586).

Resim 6: Rönesans flüt örneği (alto flüt- tenor flüt- bas flüt) (Tomaszewicz, 2020).

Barok Dönem’e gelindiğinde, flüt üç parçaya ayrılmıştır ve flüte perdeler dâhil olmuştur. Erken Barok Dönem flütleri, Rönesans Dönemi’ndeki flütlerle benzerlik göstermektedir. Altı delikten oluşmuştur ve bununla birlikte flüte, re diyez perdesi eklenmiştir. Bu dönemde Jacques Hotteterre adlı Fransız çalgı yapımcısı, flütü yeniden tasarlamıştır (Dik, 2016: 327; Şenol & Demirbatır, 2011: 587).

Resim 7: Jacques Hotteterre tarafından re diyez perdesi eklenmiş flüt (Europeana, 2020).

Barok Dönem’de flütü yeniden tasarlamak isteyen J. Hotteterre, flüt üzerinde tekrar değişiklikler yapmak istemiş ve flütün gövde kısmını iki parçaya ayırmıştır. Böylelikle flüt ilk kez dört parça halinde tasarlanmıştır (Hotteterre, 1968; Şenol & Demirbatır’dan 2011: 588).

Resim 8: Jacques Hotteterre tarafından yapılan 4 parçalı flüt (Baroque flutes, 2020)

Klasik Dönem’de ise flüt gelişimini devam ettirmiştir. İngiliz çalgı yapımcıları, flüte do ve do diyez perdeleri eklemek için iki delik daha eklemişlerdir. Böylelikle flütün boyu, biraz daha uzamıştır (Powell, 2002; Şenol & Demirbatır’dan 2011: 589; Rockstro, 1928; Dik’den 2016: 329).

Resim 9: Do ve do diyez perdesi eklenmiş Quantz flüt (Baroque flutes, 2020)

Flüt, en büyük gelişimini Romantik Dönem’de göstermiştir. Bu büyük gelişimin sebebi Theobald Boehm olmuştur. Theobald Boehm ve Rudolph Greve, birlikte 9 perdeli çalgı sistemini geliştirerek flütün her yerini metal olacak şekilde tasarlayıp flüte bambaşka bir boyut kazandırmışlardır (Şenol & Demirbatır, 2011: 585).

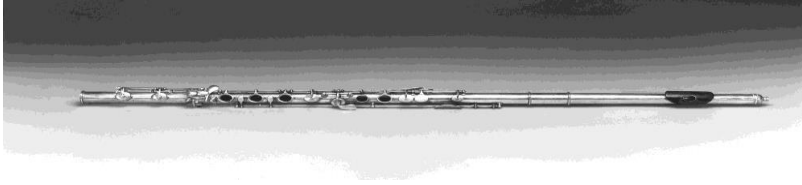
Resim 10: Boehm ve Greve’in 1829’da ürettikleri 9 perdeli basit sistem flütü (19th century Boehm flutes, 2020)

Resim 11: B. Pentenrieder’in 1840’ta ürettiği 7 perdeli basit sistem flütü (19th century Boehm flutes, 2020)

Romantik Dönem yıllarında Boehm'in, flütü geliştirme çabaları sayesinde günümüzde kullanılan flüt, 1847'de son halini almıştır. Flütün eski haliyle son hali arasında büyük farklar vardır. Bu büyük farklara eski flütün, basılmadığı halde kapalı duran perdeleri ve yeni flütün, basılmadığı halde açık duran perdeleri örnek olarak gösterilebilir (Şenol & Demirbatır, 2011: 589).

“Bu çalışmaların sonucunda yapmış olduğu flüte, kendi gelişmiş ‘ring keys’ denen perdelerini (icracı bir perdeyi kapattığında aynı anda flütün başka bir kısmındaki ses deliğini de kapatabilmesi sistemi), ‘clutch keys’ (bir ses deliğini uzaktaki bir perde ile kapatmak) denen Boehm’ün sistemi ile çalışan perdeleri ve akustik olarak doğru şekilde genişletilmiş ses deliklerini de eklemiş ve flütünü son şekline getirmiştir. Ara sıra yapılan küçük iyileştirmelerle Boehm flütü, az ya da çok tanınır bir şekilde genel olarak kabul görmüştür.” (Galway, 1982; Dik’ten 2016: 333)

Resim 12: Theobald Boehm flute (2020)

1847 yılında Theobald Boehm sayesinde son halini almış olan flüt, müzik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eski flütlerde üst oktavlarda yani tiz seslerde flütün ağızlığından gelen garip hava seslerini en aza indirmek için Boehm, ağızlık deliğinin olduğu yere bir plaka yerleştirmiştir. Böylelikle flütten daha temiz seslerin ve çok daha kaliteli tonların elde edilmesini sağlamıştır. Boehm flütü, 1847 yılında ilk olarak New York'ta ithal edilmeye başlamış ve Paris Konservatuvarı'nda resmi bir çalgı olarak kabul görülmüştür (Boehm, 1922; Dik'ten 2016: 333).

Flüt evrimini, tam olarak Romantik Dönem’de tamamladığı söylenebilir. Bu yüzden, gelişimini tamamlamış olan bu yeni flüt için birçok eser yazılmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar gelişimini henüz tamamlanmadığı için flüt repertuarı belli başlı eserlerle sınırlı kalmıştır (Dik, 2016: 329).

Flüt müziği tarihinde, solo eserlere bakıldığı zaman Barok Dönem için Quantz, Handel, Vivaldi, Bach, Telemann gibi bestecilerin eserleri öne çıkmaktadır. Klasik Dönem’de, flüt için solo eserlere bakıldığı zaman C.P.E. Bach, W.A. Mozart, J. Stamitz, F. Devienne ön plandadır. Romantik Dönem’e bakıldığı zaman ise C. Reinecke, C. Chaminade, F. Doppler, D. Cimarosa başlıca flüt eserleri yazmış bestecilerdir. Orkestra eserleri için ise flüte önem veren besteciler arasında P. I. Çaykovski, C. Debussy, G. Faure, G. Bizet, E. Grieg gibi isimler başta gelir (Şenol & Demirbatır, 2011: 604).

Müzikte İzlenimcilik Akımının Flüt Repertuvarına Yansımaları

İzlenimcilik akımının etkili olduğu 1890’lı yıllarda, flütün mekanik yapısı, flüt çalış tekniği ve bununla paralel olarak flüt eğitiminde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişim flüt repertuvarına da yansımış ve bu tarihlerde yazılan yeni eserlerle flüt repertuarı oldukça zenginleşmiştir.

Flüt repertuvarında gözlenen gelişimin başlıca sebebi, Fransız Flüt Ekolü’nün öncüsü Paul Taffanel’in, Paris Konservatuvarı’nda 1893 yılında flüt öğretmenini olarak göreve başlamasıdır. Taffanel, konservatuvarda görev yaptığı yıllarda flüt repertuarını başta kendi yazdığı eserlerle zenginleştirmiş, aynı zamanda ton için alıştırma, etütler ve flüt için yazdığı metotlarla flüt müziği tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Paul Taffanel, yazmış olduğu flüt eserleriyle önceki yıllara göre kısıtlı olan flüt repertuarının genişlemesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Paris Konservatuvarı’nda eğitim verdiği

yıllarda, diğer bestecilerin ona ithaf ederek bestelemiş oldukları flüt eserleriyle de flüt repertuvarına dolaylı olarak katkıları olmuştur (Alıcı, 2010: 15; Hepyücel, 2009: 8).

Günümüz flüt eğitiminde, çoğu sınav ve yarışmalarda baraj parçası olarak çalınan eserlerin birçoğu Paul Taffanel ve diğer Fransız bestecilerine aittir. Flüt repertuvarının yelpazesinin genişlemesini sağlayan ve zenginleştiren, teknik anlamda flütte virtüözlük olanaklarını sağlayan bu eserlerin çoğu, Morceaux Imposé geleneğinin sayesinde yazılmıştır (Alıcı, 2010: 1-2-26; Hepyücel, 2009: 5).

Morceaux Imposé eserler, Paris Konservatuvarı'ndaki öğrencilerin mezun olabilmeleri için çalması zorunlu olan eserlerdir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de ve dünyada flüt eğitimiyle ilgili sınavlarda ve yarışmalarda çoğunlukla çalınması gereken eserler listesinde karşımıza çıkan eserlerin kökeni Morceaux Imposé geleneğine dayanır (Alıcı, 2010: 26; Hepyücel, 2009: 20).

Paris Konservatuvarı

Paris Konservatuvarı'nın henüz kurulmadığı yıllarda müzisyenler, usta-çırak eğitimiyle gelişmekteydi. Genellikle aile ya da akrabalarda bulunan müzisyenler dersler verirdi, daha sonra bu dersleri, yaşanılan dönemin ünlü müzisyenleri devam ettirirdi. Bu gelenek, yani usta-çırak eğitimi yıllarca sürdükten sonra yerini, 16. Louis Dönemi'nde Paris'te 28 Haziran 1669 yılında kurulan, yönetiminde Fransız besteci François Joseph Gossec olan Ecole Royale de Chant Kraliyet Şan Okulu'nun kuruluşuyla uzmanlar tarafından önceden planlanmış eğitim programları ile uygulanan müzik okullarına devretmiştir (Gabaron, 2005: 11; Alıcı, 2010: 25; Hepyücel, 2009: 5).

“Ecole Royale de Chant Kraliyet Şan Okulu, Fransız ihtilalinden sonra 1793 yılında ordunun müzik akademisi olmuştur. Bu okulun kurucusu olan Bernard Sarette, müzikseverdir aynı zamanda bando müzikseverlerini bir araya getirmek istediği için Garde National

bandosunu kurmayı amaçlamıştır. Ünlü bir flüt ve fagot solisti olan François Devienne, yeni kurulmuş olan cumhuriyetin askerlerine müzik öğretmek amacıyla bu akademinin, Garde National adlı orkestrasının başına getirilmiştir. 1792 yılında Garde National için müzik okulu kurma çalışmalarına başlayan Sarett, bu okulda müziğin bütün dallarında öğretim yapılmasını amaçlamıştır. Böylelikle çalışmalarına başlanan bu kurum, Institut National de Musique adını alıp resmi bir müzik okulu olmuştur.” (Alıcı, 2010: 25; Hepyücel, 2009: 5)

Sarett ve Gossec, 1794 yılında bu iki kurumu birleştirmek istemiştir ve 1796 yılında yüz on beş öğretmen, üç yüz elli bir öğrenci ile birlikte Conservatoire Nationale de Musique et de Declamation adı altında, günümüzdeki Paris Konservatuarı’nın temelleri atılmaya başlanmıştır (Cook, 1991: 2; Alıcı, 2010: 26; Hepyücel, 2009: 5).

Morceaux Imposé Geleneği

Genel olarak flüt repertuvarında Fransız bestecilerinin eserleri büyük bir yer kaplamaktadır. Ve bu eserlerin üzerinde, yıllıyla birlikte Paris Konservatuarı eğitmenlerine ithaf edildikleri ya da Paris Konservatuarı mezuniyet sınavı (concours) için bestelendikleri belirtilmiştir. Bestelenen bu eserlerin, günümüzde yarışmalarda ya da sınavlarda, baraj parçası olarak listede yer alması çok büyük bir olasılıktır (Alıcı, 2010: 26).

Flüt repertuvarının yelpazesini oldukça genişleten bu eserlerin adı, Fransızca Morceaux Imposé olarak müzik tarihinde yer almaktadır. Fransızca bir terim olan Morceaux Imposé, Türkçede ‘mors empoze’ olarak okunmaktadır. ‘Morceaux’ sözcüğü ‘parça’, ‘imposé’ sözcüğü ise ‘zorunlu olan’ anlamına gelmekte ve birlikte Morceaux Imposé yani zorunlu parça kavramını oluşturmaktadır. Paris Konservatuarı öğrencileri, mezun olabilmek için bu zorunlu parça kapsamına giren eserleri seslendirmek zorundadırlar (Alıcı, 2010: 28; Hepyücel, 2009: 20).

Paris Konservatuvarı tarihinde en önemli gelişmelerden biri, Paul Taffanel'in konservatuvarda eğitim vermeye başlamasıyla birlikte, mezuniyet sınavları için yeni stil müziklerin yazılması olmuştur. Bu zamana kadar sadece okuldaki flüt eğitimcilerinin yazdığı eserler mezuniyet sınavlarında Morceaux Imposé olarak sunulurdu ve bu zorunlu eserler, güçlü ve kaliteli bir ton, aynı zamanda da virtüözlük düzeyinde beceri gerektiren zor seviyede sayılan eserlerdi. Taffanel'in öğretmenlik yaptığı zamanlarda ise çağdaş müzisyenlerin bestelemiş olduğu yeni stilde ve armoni açısından daha zengin eserler ilgi görmeye başlamış bununla birlikte farklı çalgılarla birliktelik sağlanmış ve flüt, solist bir çalgı olarak daha fazla değer kazanmıştır (Alıcı, 2010: 27).

Morceaux Imposé eserlerinin en belirgin özelliklerinden biri, eserin daha önce hiç seslendirilmemiş olmasıdır. Bu eserlerin hiç bilinmeyen, yeni eserler olmasıyla birlikte öğrencilere, yarışma ya da sınavlardan dört hafta önce verilmesi Morceaux Imposé'nin belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Böylelikle bütün öğrencilerin eşit bir süre içerisinde, almış oldukları zorunlu eserleri çalışmaları sonucunda, seslendirme kabiliyetlerini değerlendirmek, seviyelerini belirlemek ve test etmek amaçlanmış, bununla birlikte çoğunlukla bir kurul tarafından oylanarak sonuca ulaşılmıştır. Günümüzde birçok konservatuvarın giriş sınavlarında ve mezuniyet sınavlarında bu uygulama karşımıza çıkmaktadır. Morceaux Imposé eserleri müzik eğitimi veren kurumlarda olduğu gibi ulusal ve uluslararası yarışmalarda da yer almaktadır (Alıcı, 2010: 28; Hepyücel, 2009: 4).

Her bir müzisyenin kendine has stilini değerlendirmek ve farklı ölçütlerden bahsetmek mümkün olduğu gibi, adayları aynı eseri seslendirirken sergiledikleri performansları ortak ölçütler ile değerlendirmek de çok önemlidir. Morceaux Imposé geleneğinin uygulandığı yerlerde icracılar aynı yapıtları seslendirdikleri zaman, entonasyon ve ton, ritim, dinamikler, teknik, artikülasyon, müzikalite ve yorumlama gibi ortak ölçütler ile değerlendirilmektedir. Öğrencinin,

teknik, müzikal açıdan bütün hünelerlerini sergileyebilmesini ve sınırlarını aşmaya imkân sağlaması, Morceaux Imposé eserlerinin en önemli özelliklerinden biridir. Sipariş üzerine yazılan bu eserler, bazen yalnızca teknik için, bazen de müzikalite için yazılabilmesi mümkündür. Örneğin yalnızca dil tekniği, artikülasyon gerektiren bir eser ya da sadece armonik sesleri vurgulayan bir eser olabilir. Bunun sonucunda Morceaux Imposé eserleri genel olarak, mümkün olan tüm teknik zorlukları içerdiği gibi icracının genel olarak teknik ve müzikal becerilerini göstermelerine olanak sağlayan eserlerdir (Alıcı, 2010: 29).

Flüt İçin Morceaux Imposé Eserler Besteleyeni İzlenimci Besteciler

19. yüzyılda, Paris Konservatuvarı'nda yirmi yıldan fazla flüt eğitmenliği yapan Jean-Louis Tulou ve Henri Altes, yılsonu yarışmalarına (Concour de Prix) eserler besteledikleri ve flüt metodları yazdıkları için flüt tarihinde ve aynı zamanda Morceaux Imposé geleneğinde önemli bir yere sahiptirler. Hem flüt eğitmeni hem de besteci olan bu iki önemli ismin solo eserleri, 1860'dan 1893 yılına kadar yılsonu sınavlarında seslendirilmiştir. 1893 yılında ise konservatuvarda flüt eğitmenliğine başlayan ve flüt eğitimine oldukça katkı sağlayan Paul Taffanel'in döneminde Gabriel Faure, Cecile Chaminade ve George Enesco gibi bestecilerin Boehm flütün teknik özelliklerini öne çıkardıkları eserleri seslendirilmeye başlanmıştır (Hepycel, 2009: 7-8).

Konservatuvar tarihinde, flütçü olmayan fakat flüt için 1898 yılında Morceaux Imposé eseri yazan ilk besteci Gabriel Fauré'dir. Fauré, klasik tonalite anlayışının yanı sıra makamsal melodik kaynakları da özümlediği için, dönemin Fransız müziğine yeni bir hava getirmiştir. Aynı zamanda Ravel'in öğretmeni olan Fauré, Fransız Ulusal Müzik Akademisi'nin kurucularından biridir ve kendinden sonraki kuşağın müzik anlayışına kattığı etkilerle, Fransız müzik

tarihinde saygın bir yere sahip bir bestecidir (Say, 2015: 413). Flüt için Fantezi'sini yazdığı yıl içerisinde aynı zamanda, orkestra eseri ve deşifre parçası olan Pelleas ve Melisande'yi, flüt ve piyano için ise Sicilienne'i bestelemiştir. Faure, Fantezi'sini, Taffanel'e karşı hissettiği büyük minnet duygusuyla yazmıştır ve bu eser, zor seviyede kabul edilen parçalardandır. Günümüzde flüt öğrencilerini zorlayan eserlerden biri olarak sayılır. Faure'nin yazmış olduğu bu eser, Morceaux Imposé eserler için bir model olmuştur. Paul Taffanel'in eğitim verdiği bu süreçte daha birçok besteci flüt eserleri yazmıştır. Bu eserlere, Duvernoy'un 1899 yılında yazmış olduğu Op.45 Konçertino'su, Ganne'nin 1901 yılında yazmış olduğu Andante ve Scherzo'su, Chaminade'nin 1902 yılında Op.107 Konçertino'su, Perillou tarafından 1903 yılında yazılan Ballade, Enesco'nun 1904 yılında yazmış olduğu Cantabile ve Presto'su ve Gaubert'in 1906 yılında yazdığı Noctürn ve Allegro Scherzando'su, Büsser'in Prelüt ve Scherzo'su ve örnek olarak gösterilebilir. Chaminade'nin eserlerinde lirik çizgilerden oluşur Fransız müziği özellikleri belirgindir; doğal bir ton, net artikülasyon, akıcı cümleler, müzikal ifadeler ve kusursuz teknik içerir. Chaminade'nin konçertinosu, bir şarkı olarak Chaminade'nin yeteneklerinden büyük ölçüde yararlanıyor gibi görünse de besteci, melodilerle olan kolaylığı ve Fransız dilinin nüansları ile eşleştirme yeteneğini müziğin vurguları ve biçimi yine de Taffanel'in kendi prensipleriyle uyumludur (Piccini, 2013: 10-11).

Morceaux Imposé olarak yazılmış bu eserler, zengin armonileri ile güçlü ve aynı zamanda virtüöz düzeyde tekniğe sahip olmaları sebebiyle, günümüzde flüt repertuarında önemli bir yere sahiptirler (Alıcı, 2010: 27; Sözer, 2013: 10).

Paul Taffanel, 1907 yılında Morceaux Imposé için Andante Pastoral ve Scherzettino adlı parçasını yazmıştır. Bu parça, seslendirecek olan flüt icracısına, gösterişe ve abartıya kaçmadan duygularını ve müziği aktarabilme fırsatı veren bir müziği içerir.

Taffanel'in bu eseri aynı zamanda, sağlam bir teknik beceriyi ortaya koyan bir eser olmuştur (Alıcı, 2010: 27).

Flüt repertuvarında önemli yeri olan bu eserler bakıldığında daha önce yazılanlardan farklı ses, tını, renk anlayışının olduğu, dinamiklerin çok daha geniş bir yelpazede ppp'dan fff'ye uzanan bir aralıkta olduğu bu yeniliklerin çağdaş müziğe ışık tuttuğunu görmekteyiz. Flüt eserlerinde daha önce inici ve çıkıcı diziler, arpejler, aralıklar ve oktavlardan oluşan bir tekniğe dayalı eserler çoğunlukta iken, izlenimci flüt müziği flütün ses ve tını özelliklerini vurgulayan kromatik pasajlar, tonalden atonele doğru giden ve hem müzikal olarak hem teknik olarak çağdaş flüt müziğine hazırlık yapan bir müzik stili ortaya çıkmıştır. Biçimsel olarak analiz edildiğinde bu eserlerin hepsinin iki bölümlü olduğu, ilk bölümün yavaş, ikinci bölümün hızlı karakterde olduğu görülmektedir. Yavaş ve hızlı bölümlerle farklı teknik ve müzikal özelliklerin sınanması amaçlanmıştır. Yavaş bölümler, nefes, ton, müzikalite, rubato çalış gibi özellikleri sergilerken flütün tek tipte değil birçok farklı renkte ses elde edebileceği farklı karakterde ezgiler içermekte, hızlı bölümlerde, dilli (staccato), bağlı çalış (legato), agelite (hızlı çalış), oktavlar ve geniş aralıklar (intervals) gibi virtüozite gerektiren pasajlar olduğu görülmektedir. Bu özellikler eseri seslendiren kişinin tüm müzikal becerilerini ortaya koymasına olanak sağlar. Söz konusu eserler ve besteciler listesi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: İzlenimcilik akımı yıllarında Paris Konservatuvarı'nda flüt için yazılan Morceaux Imposé eserler listesi (Alıcı, 2010)

Yıl	Besteci	Eser
1860	J.L. Tulou	5. Konçerto
1861	H. Altes	Solo
1862	P.J. Lindpaintner	Büyük Konçerto Pathetique
1863	J.L. Tulou	3. Büyük Solo

1864	L. Dorus	Konçertino C.G. Reissiger
1865	T. Boehm	Ekose Havaları Üzerine Fantezi
1866	J.L. Tulou	4. Konçertino
1867	G. Briccialdi	Konçertino
1868	J.L. Tulou	13. Konçertino
1869	J.L. Tulou	12. Solo
1870	H. Altes	2. Solo
1872	J.L. Tulou	1. Solo
1873	H. Altes	6. Solo
1874	H. Altes	La Majör 3. Solo
1875	H. Altes	La Majör 4. Solo
1876	J.L. Tulou	Sol Majör 2. Solo
1877	J.L. Tulou	Re Majör 3. Solo
1878	H. Altes	1. Solo
1879	J.L. Tulou	5. Solo
1880	H. Altes	5. Solo
1881	J.L. Tulou	8. Solo
1882	H. Altes	7. Solo
1883	J.L. Tulou	4. Solo
1884	H. Altes	8. Solo
1885	J.L. Tulou	5. Solo
1886	H. Altes	9. Solo
1887	J. Demersseman	1. Solo
1888	H. Altes	10. Solo
1889	J.L. Tulou	11. Solo
1890	J.L. Tulou	3. Solo
1891	J. Demersseman	2. Solo
1893	H. Altes	La Minör 8. Solo
1894	Langer	Sol Minör Konçerto
1895	J. Andersen	Konser Parçası
1896	J. Demersseman	Fa Majör 6. Solo
1897	J. Andersen	Sol Minör 2. Konser Solosu
1898	G. Faure	Fantezi
1899	A. Duvernoy	Konçertino

1900	J. Demersseman	6. Solo
1901	L. Ganne	Andante ve Scherzo
1902	C. Chaminade	Konçertino
1903	A. Perilhou	Sol Minör Ballade
1904	G. Enesco	Cantabile ve Presto
1905	L. Ganne	Andante ve Scherzo
1906	Ph. Gaubert	Noktürn ve Allegro Scherzando
1907	P. Taffanel	Andante Pastoral ve Scherzettino
1908	H. Büsser	Prelüt ve Scherzo
1909	J. Mouquet	Eglogue
1910	A. Perilhou	Sol Minör Ballade

Tartışma ve Sonuç

İzlenimcilik akımı yıllarında, flüt repertuvarında büyük değişim ve gelişimlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu gelişme hem eser sayılarında, hem flüt eseri besteleyen besteci sayılarında paralel olarak yükseliş göstermiştir. Bunun sebeplerinden biri ve en önemlisi flüt çalgısının teknik özelliklerinin Boehm flüt ile daha sağlam bir mekanizmaya sahip olmasıdır. Bu çalgının teknik yapısının daha kusursuz olmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca İzlenimcilik ile başlayan yeni müzik ya da 20. yüzyıl müziği yeni tınılara açık, farklı müzikal ifadelerin, armoni ve biçim açısından farklı müzikal yapıların ortaya çıktığı eserleri repertuvara kazandırmıştır. Müzikte tını arayışları ise izlenimci müziğin belki de en önemli farkı ve özelliğidir. Flütün yeni tınıları, izlenimci bestecilerin öncüsü kabul edilen Debussy ve Ravel'in müziğinde, gerek solo gerek orkestra içinde yerini almıştır. İzlenimci Müzik akımı yıllarına kadar daha çok flütçülerin kendi eserlerini yazıp, bunları icra ediyor olması ister istemez repertuvarda sınırlılıklara neden olmuştur. Fakat Paul Taffanel'in Morceaux Imposé eserleri sipariş vererek çağdaş bestecilere yazdırması, flüt repertuvarının yeni eserler kazanmak adına doruk noktası olmasını sağlamıştır. Taffanel, Büsser, Perilhou, Duvernoy, Ganne, Chaminade,

Perillhou, Enesco ve Gaubert gibi bestecilerin unutulmaz eserleri flüt repertuvarını taçlandırmıştır.

Paris Konservatuvarı'nda Morceaux Imposé geleneğinin İzlenimcilik akımı öncesinde de var olduğu görülmektedir. Fakat o yıllara kadar konservatuvardaki hocalar, geleneğin amacına yönelik olarak, mezun olma aşamasındaki öğrenciler için müzikal açıdan daha zengin, yorumlaması daha zor ve öğrencileri teknik açıdan zorlayacak türden eserler yazmışlardır. Sınavlarda çalınması gereken bu eserlerin adı, zorunlu parça anlamına gelen Moceaux Imposé olmuştur. İzlenimcilik akımının öncesinde bu eserler, sadece Paris Konservatuvarı'ndaki hocalar tarafından yazıldığı için besteci ve eser sayısı daha sınırlıdır. Flüt repertuvarında, İzlenimcilik yıllarında ortaya çıkan yeni eserlerin, yeni tekniklerin ve flüt eserleri yazan bestecilerdeki artışın nedeni olarak Paris Konservatuvarı'nda süregelen Morceaux Imposé geleneğinin Çağdaş besteciler olan izlenimci besteciler tarafından yazılmış olması söylenebilir. Günümüze kadar süregelen geniş ve zengin flüt repertuvarının zengin tınılı, ileri teknikli ilk göze çarpan eserleri, varlığını ve zenginliğini Morceaux Imposé geleneğine ve izlenimci müziğe borçludur.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

19th century Boehm flutes. (2020, Mayıs 6).
<http://www.oldflutes.com/boehm.htm>.

Alıcı, S. (2010). *Paul Taffanel ve Morceaux Impose geleneği*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Alıcı, S. (2017). 19. yüzyılda sanatın başkenti Paris ve İzlenimcilik akımı. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(38), 2985-2995.

Altuna, S. (1970). *Empresyonist ressamlar hayatları ve eserleri*. Hayat Kitapları.

Barbur, S. (2008). *İzlenimcilik akımının müziğe yansıması ve bu akımdan etkilenmiş bestecilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baroque flutes. (2020, Mayıs 6).
<http://www.oldflutes.com/baroq.htm>.

Claude Debussy. (2020, Mayıs 3).
<https://www.astroenerji.com/wp-content/uploads/debussy-216x300.jpg>.

Claude Monet'in "Impression, Sunrise" eseri. (2020, Mayıs 5).
<https://resimbiterken.wordpress.com/2014/03/15/claude-monetin-impression-sunrise-eseri/>.

Cook, K. R. (1991) *The Paris Conservatory and the "Solo de Concours" for flute 1900-1955*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Wisconsin: The University of Wisconsin.

Çevik, D. B. (2007). Çağdaş müziğin öncüsü: Claude Debussy, hayatı, eserleri ve müziğe katkıları. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1). 102-106.

Dede, E. Ö. (2004). *İzlenimcilik akımı ve Debussy*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dik, C. (2016). Flüt çalgısının gelişim sürecinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*. (6), 326-336.

Dindar, S. (2019). *Claude Debussy ve Maurice Ravel'in eserlerinde empresyonist yaklaşımlar ve flüt müziğine etkileri*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Doğan, Ö. (2013). *Türk Beşleri'nin solo piyano eserlerinde İzlenimcilik etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Europeana. (2020, Mayıs 15).

https://www.europeana.eu/portal/en/record/09102/CM_0130255.html.

Gabaron, N. (2005). *L'Enseignement de la flute traversiere, histoire de la constitution d'une discipline d'Excellence en France*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Lyon: CEFEDem Rhône-Alpes.

Haznedar, F. M. (2015). *19. yüzyılda Empresyonizm akımı ve fotoğraf ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Hepyücel, C. (2009). *19. yüzyıldan günümüze Fransız ekolü ve Marcel Moyse'un dünya flüt sanatına etkileri*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

James McNeill Whistler "Thames River". (2020, Mayıs 4).

<https://i0.wp.com/freersackler-development.mystagingwebsite.com/wp-content/uploads/2012/03/F1902.97ab.jpg?w=1024&ssl=1>.

Koyuncu, S. (2002). Empresyonizm. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 1-3.

Maurice Ravel. (2020, Mayıs 8).

https://66.media.tumblr.com/49433bc030f6f0ca17ab03488a1d7898/tumblr_inline_p812q5cZEp1r091v3_500.jpg.

Mimaroglu, İ. (1999). *Müzik tarihi*. Varlık Yayınları.

Piccini, C. A. (2013). *French women perpetuating the French tradition: women composers of flute contest pieces at the Paris Conservatory*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Houston: University of Houston.

Pierre Auguste Renoir salıncakta. (2020, Mayıs 5).

<https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-r/renoir-pierre-auguste/pierre-auguste-renoir-salincakta-1707/>.

Sarıboğa, B. (2018). Antik Yunan mitolojisinde “Pan” karakterinin Batı müziği bestecileri üzerindeki etkisi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(28), 1147-1159.

Say, A. (2005). *Müzik tarihi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Sözer, E. (2013). *Dünya flüt sanatında Jean Pierre Rampal fenomeni*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Şenol, A. & Demirbatır, E. (2011) Flütün tarihsel gelişimi ve Romantik Dönem özelliklerinin flüt eserlerine yansması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 585-604.

Theobald Boehm flute. (2020, Mayıs 6).

https://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_606256.

Tomaszewicz, G. (2020, Mayıs 8). Renaissance and Baroque musical instruments.

<https://gtmusicalinstruments.com/de/musikinstrumente/renaissance-floeten-traverso-und-frueher-barock/>.

Yöre, S. (2011). Çağdaş müzik: bestecilik ana akımları, teknikleri ve başlıca besteciler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1-19.

EXTENDED ABSTRACT

Impressionism is a mouvement of art that was first seen in painting in France at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, and later became influential in literature and music. The artist's goal is not to reflect the world as it is, but to reflect the way he feels through his own impressions. This movement took its name from Claude Monet's painting "impression: Soleil Levant" in 1874 in Paris.

The pioneers of the Impressionism movement, such as Monet, Pissarro, Degas, and Renoir opposed the previous generations and conveyed their own impressions of the snapshots they saw in nature, and aimed to reflect these impressions by working in the open air rather than by working in the workshop. Influenced by the work of Impressionist painters, composers have projected an object into their music with indistinct patterns of rhythm and harmony, moving with the impression they left on themselves rather than depicting the event as it happened.

Claude Debussy is one of the pioneers of the impressionism movement and has an important place in music history. Having an innovative perspective, the composer wanted to change the flow of music by introducing new ideas. His work "Prelude L'après Midi d'une Faune" has been accepted as one of the building blocks of new music. This music starts with a beautiful flute solo. This solo has been an example to later flute works and other composers as well for new acquisitions to the flute repertory.

Maurice Ravel, one of the pioneers of impressionist music, is known as a classical impressionist composer. In Ravel's works, objectivity rather than subjectivity is at the forefront and at the same time his works are fantastic. The most obvious words that can be said on Ravel's works are superior delicacy and clearness. Ravel is an impressionist composer who, like Debussy, has featured flute timbres in the orchestra. The flute solo in Ravel's work "Daphnis et Chloe" can also be cited as an example of flute timbres in Impressionist music. Another impressionist composer Gabriel Faure's suite "Pelleas et Melisande" for orchestra, begins with a flute solo of a mesmerizing 6/8 Sicilienne theme.

During the years of the Impressionism movement, major changes and developments in the flute repertoire took place. This development has shown a parallel rise in both the number of works and the number of composers composing the flute work. One of the reasons for this, and most important, is that the flute instrument technically has a more robust mechanism with the Boehm flute than its predecessors.

The other is that morceaux Imposé works, which were performed in graduation exams at the Paris Conservatory, are now being composed by composers of the period.

Paul Taffanel, founder of the French Flute School and professor of flute at the Paris Conservatory, ordered morceaux imposé works to compose to the contemporary composers, enabling the flute repertory to reach its climax in gaining new works. These works introduced to the flute repertory are all in two parts when analyzed formally, the first part is slow and the second part is fast in character. Slow sections exhibit characteristics such as tone, musicality, and so on, while fast sections appear to have passages that require virtuosity. The first notable works of the vast and rich flute repertoire that continues to the present day owe their existence and richness to the morceaux imposé tradition and impressionist music.

Keskin, İ. (2021). Kapitalizmin self-refleksif karakteri olarak sosyoloji: Simmel'in metropol örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 331-356.

DOI: 10.21550/sosbilder.778162
Araştırma Makalesi / Research Article

KAPİTALİZMİN SELF-REFLEKSİF KARAKTERİ OLARAK SOSYOLOJİ: SİMME'İN METROPOL ÖRNEĞİ

İbrahim KESKİN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Eylül / September 2020

ÖZET

Bu makale modernite ile kapitalizm arasında organik bir ilişki olduğu varsayımından yola çıkarak modernitenin sosyoloğu olarak ünlenmiş Simmel'in metropol analizleri çerçevesinde sosyolojinin, kapitalizmin self-refleksif bir işlevi olarak kullanıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunula ilişkili olarak şu sorular çerçevesinde sosyolojik bilginin soruşturmaya açılması hedeflenmektedir; sosyolojik bilgi sadece toplumsal olanın teorik bir ele alınışını mı ifade etmektedir? Yoksa toplumsalın manipülasyonu, kontrolü ve tahakkümü için aynı zamanda işlevsel olarak kullanılmakta mıdır? Çağdaş dünya modernitenin ethos'uyla oldukça çelişik görünmektedir. Moderniteye dair kaygılar aşılması imkânsız düzeyde derinleştirmiştir. Kapitalizme yönelik eleştiriler hatta sonuna dair beklentiler, kapitalizmi daha yaygın, daha incelikli ve nüfuz edici hale getirmiştir. Çağdaş dünya, kapitalizmin mutlak bir zafere ulaştığı görünümü sergilemektedir. Söz konusu eleştirilerin kapitalizmin bu seviyeye ulaşmasında pozitif bir katkısı olmuştur. Sosyoloji ve kapitalizm arasında böyle bir ilişkinin olabileceği ve sosyolojinin küresel dünyanın inşasında işlevsel olarak kullanıldığı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: self-refleksivite, kapitalizm, sosyoloji, Simmel, metropol

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, ikeskin@uludag.edu.tr

Sociology as the Self-Reflexive Character of Capitalism: Simmel's Metropolitan Example

ABSTRACT

Based on the assumption that there is an organic relationship between modernity and capitalism, this article aims to reveal that sociology functions as a self-reflexive functioning of capitalism as part of the metropolitan analysis of George Simmel, who is famous as the sociologist of modernity. Related to this, within the framework of the following questions, it is aimed to open sociological knowledge to the examination; does sociological knowledge mean only a theoretical consideration of the social? Or is it used functionally at the same time for manipulation, control and domination of the social? The contemporary world seems very contradictory to ethos of modernity. Concerns about modernity have deepened to a level impossible to overcome. Criticism and even expectations of its end about capitalism have made capitalism more widespread, more subtle and penetrating. The contemporary world displays the appearance that capitalism has achieved an absolute victory. Could these criticisms have contributed positively to capitalism's attainment of this level? We believe that such relationship can exist between sociology and capitalism and sociology is used functionally in the construction of the global world.

Key words: self-reflexivity, capitalism, sociology, Simmel, metropole

Giriş

Eşitlik, özgürlük, kardeşlik. Aydınlanmanın siyasal devrimi aynı zamanda modernitenin vaadini de ifade ediyordu. İnsanlığın karanlıklardan kurtularak aydınlığa ulaşacağını müjdelemekteydi. Fransız ihtilalinin somutlaştırdığı slogan, modern toplumun *ethosunu* sembolize eden kavramlar olmuştur. Oldukça farklı biçimlerde yorumlanıyor olsa da, çağdaş dünyada karşı karşıya kaldığımız durum söz konusu vaatler ile örtüşüyor gibi durmamaktadır. Giddens ve Beck'in tespitleriyle ifade etmek gerekirse, içinde olduğumuz dünya bir risk dünyasıdır. Özgürlük vaadinin yerini oldukça incelikli ve zarif bir biçime bürünmüş akışkan gözetim almış, eşitlik vaadine karşılık servetin büyük oranda tekellerde biriktiği ve dünyanın büyük bir

kesiminin sefaletle terk edildiği, kardeşlik vaadinin yerini ise çağdaş ırkçılıkların aldığı bir durumla karşı karşıyayız. Bir kesim aşırı beslenme sonucu ölürken diğer taraftan yoksulluk ya da yoksulluktan kaçmak için yollarda ölenlerin oluşturduğu bölünmüş bir dünyada yaşıyoruz. Marx, kapitalizmin içerdiği çelişkinin, kapitalizmi sona erdireceği öngörüsünde bulunurken, kapitalizmin çağdaş tarzının ulaştığı biçime yönelik bir fikir yürütebilir miydi bilemiyoruz. Kapitalizme yönelik süregelen eleştirilerin kapitalizmin bu seviyeye ulaşmasında pozitif bir katkısı olmuş olabilir mi? Zira hem modernitenin vaatleri hem de kapitalizmin sonuna dair ütopyalara karşın, kapitalizmin daha yaygın, daha incelikli, daha zarif ve daha nüfuz edici bir biçime dönüşmüş olduğu gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Doksanlı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Fukuyama, tarihin sonunu ilan etmişti. Bu ilan, elbette ki zamanın sonunun ilanı değil, ilerlemeci tarih kavrayışının, tarihin *telosu* olarak varsaydığı, insani evrimin nihai noktasını ifade etmekteydi. Buna göre artık insanlık evrimini kapitalist batının ulaşmış olduğu noktada nihayete erdirerek, çağdaş Batı medeniyetinin ötesinde ulaşabilecek herhangi bir insanlık durumunun olmadığını ima etmekteydi. Dolayısıyla bu sadece bir öngörü ya da umudun ifadesinin ötesinde bir zihin biçiminin tezahürüydü. Çağdaş dünya, bu öngörüye büyük oranda onaylamış bir görünüm sergilemektedir. Zira karşı karşıya kaldığımız durum kapitalizmin ötesine dair tüm umutları anlamsızlaştıracak veya sadece bir hayalmiş gibi gösterecek düzeyde işlemektedir. Çağdaş dünyanın durumuna dair ifadeler ile çelişiyor gibi dursa da, dünyanın karşı karşıya kaldığı krizlere rağmen, insanların zihninde kapitalizmin ötesine dair umutları anlamsızlaştırmış gibidir. Zira kapitalizm, self-refleksivite¹ aracılığıyla sürekli çelişkileri ile yüzleşip söz konusu

¹ Refleksivite (İng.: reflexivity), kelime olarak Türkçeye; “düşünömsellik, düşünömlülük, kendi üzerine düşünme” şeklinde tercüme edilmektedir fakat bir terim

çelişkileri aşmaya dair sürekli bir refleks geliştirmektedir ve bunu da büyük oranda kapitalizme yönelik eleştiriler dolayısıyla yapmaktadır.

Sosyolojik perspektiften bakıldığında moderniteye ve kapitalizme dair tüm eleştiri ve değerlendirmelere rağmen, karşı karşıya kalınan durum kapitalizmin söz konusu aşaması olmuştur. Siyaset ve iktidar arasındaki ilişki geleneksel biçiminden oldukça farklılaşmış, siyaset iktidarını kaybetmiş, iktidar siyasetten bağımsızlaşmış gibi görünmektedir. Kapitalizmin iktidarı küresel hale gelirken siyaset ise yerelleşmiş ve ulus devletler küresel kapitalizmin bölgesel karakolları işlevini üstlenmişlerdir. Bauman'ın ifadesiyle ulus devletler, küresel sorunların ve risklerin bölgesel çöpçüleri durumuna gelmişlerdir. Dahası ekonomik olarak çok büyük bir dengesizlikle karşı karşıya bulunmaktayız. Birçok ulus devletten daha fazla kişisel servete sahip olan bireylere karşılık dünyanın azımsanamayacak düzeyde nüfusu günlük bir doların altında bir yaşama mahkûm olmuş durumdadır. Çağdaş dünyanın içinde bulunduğu kriz durumuna dair eleştiriler ya da kapitalizme yönelik suçlamalar ise Amerika ve Avrupa'nın ekonomik kaba kuvvetini, imtiyazlıların imtiyazlarını savunmak, zenginlerin varlıklarını korumak ve kendi çıkarları için yaptıkları hareketlerin meşrulaştırmasından öteye gitmemektedir (Bauman, 2013: 33-35). Küresel kapitalizmin çağdaş durumu, ulus devletlerin tek başlarına sorunlarla baş edebilmesini neredeyse imkânsız hatta ulus devletleri büyük oranda işlevsiz hale getirmiş gibi görünmektedir (Bauman, 2013: 37-38).

Sosyoloji kendini objektif bir bilim olarak tanımlıyor olsa da, sosyoloji-sınıf, sosyoloji-burjuva ve sosyoloji-kapitalizm ilişkisi yadsınamaz. Sosyolojiyi objektif bir bilim olarak kabul etmek suretiyle ideolojik işlevini görmemek ya da görmezlikten gelmek onun tarihsel

olarak bu çevirilerin, kapsadığı anlamı yansıtmadığını düşünerek, biçim olarak Türkçe yazımını esas alıp olduğu gibi kullanmayı tercih ettik.

olarak inşa edilmesini görmezlikten gelmek olacaktır. Kavramların bizlere tarihsel geçmişlerini unutturarak ulaşması gibi, sosyoloji de gerçek tarihsel arka planı göz ardı edilerek kavranmaktadır. Bauman'ın ifade ettiği üzere, ulusun zihnini etkileyip, politik liderlerin eylemlerini biçimlendirmek suretiyle siyasal sürece doğrudan müdahale etmeyi ahlaki sorumluluk ve kolektif hak olarak görmeden (1996: 7) bağımsız bir sosyoloji varsayımı, sosyolojinin inşa sürecini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Sosyoloji modernliğin bilimi olarak ortaya çıkmıştır².

Kapitalizm ile modern dünyayı birbirinden ayrı düşünemeyiz. Marx ve Durkheim, modern çağı sorunlu bir dönem olarak görmelerine rağmen bir umut içindedirler. Modern çağ kapitalizmin şekillendirdiği bir çağdır fakat onun sağladığı olanakların, açığa çıkardığı olumsuzluklara ağır bastığına inandılar. Marx, sınıf mücadelesini kapitalist düzen içindeki temel bölünmelerin kaynağı olarak görmüş ama aynı zamanda daha insancıl bir toplumsal sistemin ortaya çıkışını da düşleyerek bu düşünüyü de kapitalizm ile organik bir ilişki içinde ele almıştır. Durkheim, modernliğin ve endüstriyalizmin yaygınlaşmasını, çok daha büyük bir umutla karşılamıştır. İşbölümü ve ahlaki bireyciliğin birleşerek daha bütünlüşmüş, daha uyumlu ve doyurucu bir toplumsal yaşamı kuracağına inanmıştır. Weber, Marx ve Durkheim ile kıyaslandığında daha kötümserdir ve modern dünyayı, ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği yok edici bir biçimde genişlediği paradoksal bir durum olarak değerlendirmiştir (Giddens, 1994: 14-15). Toplumbilimde, Marx, Durkheim ve Weber'in çalışmalarından kaynaklananlar da dâhil olmak üzere, en seçkin kuramsal gelenekler modernliğin doğasını yorumlarken tek bir egemen dönüşüm dinamiğine bakmaya eğilim göstermişlerdir. Buna göre

² Geniş bilgi için bk. Bauman, 1996: 50-123.

modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü güç kapitalizmdir (Giddens, 1994: 18).

Sosyoloji ve İdeoloji ya da İdeoloji Olarak Sosyoloji

Avrupa sosyolojisinin temel fikirleri 19. yüzyılın başlarında, endüstrileşmenin ve devrimci demokrasinin yıkıcı etkisiyle, eski rejimde ortaya çıkan düzen problemine verilen cevaplar olarak anlaşılabilir. Fikirlerin niteliği ile toplumsal bağlamları arasındaki ilişki ele alındığında, sosyolojinin entelektüel unsurlarını üreten güçler ve gerilimler birebir modern liberalizmin, muhafazakârlığın ve radikalizmin temellerini oluşturan güçler ve gerilimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Nisbet, 2013: 29). Ortaçağın çeşitli iktidar, refah ve statüsünü oluşturan eski düzenin çözülmesi 19. yüzyıl Avrupa toplumunu siyasi manzarasının altüst edince, bu unsurları yeniden tahkime yönelik büyük bir çaba - yeni bir düzen inşası ya da düzenin yeniden inşa çabası- ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyıl tarihi, yeniden bu tahkim çabasının tarihi olarak görülebilir. Cemaatin doğası, iktidarın/gücün mevzilenişi, refah ve imtiyazın tabakalaşması, ortaya çıkmakta olan -modern- toplumda bireyin rolü, kutsal değerlerin siyasi ve ekonomik gerçekliklerle uzlaştırılması, Batı toplumunun yöneliminin nereye doğru olduğu gibi hususlar 19. yüzyıl insan bilimlerinin ana temaları olmuştur. Söz konusu temalar sanayi devrimi ile Fransız ihtilalinin etkisinden bağımsız temalar değildir. Bununla fikirler ile onların bağlamları olarak hadiseler arasındaki ilişkinin doğrudan ve zorunlu, mutlak bir ilişki olduğu iddiasında değiliz ancak olayların kavranış tarzı dolayısıyla bu ilişkinin analizlerde göz önünde tutulmasının bir zaruret olduğu kanaatindeyiz³.

Dolayısıyla sosyolojik fikirler de, hem bağlamları hem de bağlamlarıyla ilişkili ideolojilerden bağımsız ele alınması hem söz

³ Söz konusu meseleye dair geniş bilgi için bk. Nisbet 2013: 30.

konusu fikirlerin kavranması hem de onlar aracılığıyla yapılacak analizlerin bir tarz eksikliğe maluliyeti kaçınılmaz olacaktır. Özellikle de siyasi ve sosyal düşüncedeki fikirleri, yaşanan bunalımlara ve sosyal düzende gerçekleşen büyük değişikliklerin şekillendirdiği meydan okumalara cevaplar olarak görmek gerekir (Nisbet, 2013: 12). İdeolojiler yüzyılın doktrinel ve kavramsal meselelerinin kaynağını oluşturmaktadır (Nisbet, 2013: 22). Ve kurucu sosyologların yaptıkları sosyolojiyi, ideolojilerin içinden sosyoloji olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat bizim burada ideolojiden kastımız siyasal anlamın ötesinde sosyoloji ve sosyoloji yoluyla gerçekleştirilmesi umulan ya da hedeflenen şeyleri ifade etmeye yöneliktir. Bu anlamı sosyolojik muhayyilenin *ethosu* ya da ahlaki temeli olarak da ifade etmek mümkündür. Zira Nisbet'in ifade ettiği üzere, sosyal bilimlerdeki temel fikirlerin kökleri tartışmaya mahal bırakmayacak düzeyde ahlaki beklentilerde ve umutlardadır. Bilim adamları ve teorisyenler objektiflik iddialarına rağmen, söz konusu fikirleri ahlaki kökenlerinden bağımsız ele almak mümkün değildir. Bu fikirler, saf bilimin yalın ve ahlaka kayıtsız akıl yürütmelerinden doğmuş değildir (Nisbet, 2013: 24-25).

Modern çağa geçişle birlikte açığa çıkan kaosu ortadan kaldırarak yeni bir düzen kurmayı hedefleyen modern birey ve modern zihin, sosyolojiyi yeni toplumsal düzenin inşa edici bilimi olarak görmüştür. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, sosyolojik girişim ortaya çıkmakta olan yeni toplumsal düzenin sadece bir betimlemesi değildir. Sosyoloji aynı zamanda yeni toplumsal düzenin ortaya çıkardığı problemlerin tespiti ve teşhisini yaparak telafisine yönelik önerileri de içermektedir. Söz konusu sosyolojik tavır, gerek liberal gerek muhafazakâr gerekse de radikal tarzda gerçekleştirilmiş olsun. Fakat bu gün moderniteye yönelik muhafazakâr ve radikal tepkiler, büyük oranda sadece bir eleştiri gibi anlaşılarak, sosyolojinin söz konusu işlevini gözden kaçırma eğilimi göstermektedir. Mesela Durkheim sosyolojiyi Fransa'da, toplumsal ve siyasi gerilimlerin etkisiyle kendini tam olarak

kuramamış üçüncü cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu ahlaki boyutu kazandırmanın aracı olarak görmüştür. Ona göre bilimin kılavuzluğunda oluşturulacak yeni ahlak, toplumu bilimsel olarak inceleyecek ve toplumun ahlaki olarak yönlendirilmesinde bir araç olarak işleyecektir (Kabakçı, 2019: 172).

Sanayi kapitalizminin açığa çıkışı, kapitalizmin ilk biçimi olarak, kapitalizmin oldukça kaba bir biçimidir. Ortaya çıktığı zamandan itibaren devam eden süreçte kapitalizm, tüm eleştiri ve karşıtlıklara rağmen sürekli kendini revize ederek daha incelikli daha saydam, daha akışkan, daha nüfuz edici ve yayılmacı bir nitelik kazanmıştır. Kapitalizme kendini yenileme imkânı veren nedir? Neden içerdiği çelişkiler sistemin çöküşüyle değil de daha muhkem bir tarzda işlemesine neden olmaktadır? Bu ve buna benzer soruların cevapları kapitalizme yönelik eleştirilerin, onun self-refleksivitesi ve kendini tahkim etmeye yönelik işlevi yerine getirdiği varsayımıyla ilişkili ele alınabilir. Kapitalizm ve eleştirileri arasındaki ilişki Batı düşünme biçiminin en temel niteliği olan kutupsal karşıtlıklar (*binary oppositions*) aracılığıyla işleminin doğal bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Zira batı düşünme biçimi, kutupsal karşıtlıklar yoluyla işlemek suretiyle kendi karşıtını, kendinin tahkimine yönelik işlevsel bir tarzda inşa eden bir karaktere haizdir⁴.

Modern toplumu, tarihsel akışın açığa çıkardığı değişimin bir biçimi olarak yorumlamak ne kadar mümkün ise rasyonel bir tasarım neticesinde inşa edilen bir toplum biçimi olarak yorumlamak da o derece mümkündür. Zira aydınlanma filozoflarının modern toplumun nasıl olması gerektiğine dair fikirleri söz konusu iddiayı desteklemektedir. Bu tasarımın faillerinin hedefledikleri toplumsallaşmanın ideolojik bir arka plana sahip olduğunu, sosyolojinin de bu ideolojik *telosun* bir ajanı olarak görev üstlendiğini söylemek

⁴ Geniş bilgi için bk. Küçükalp, 2008.

mümkündür. Zira toplumsal teorinin, toplumsalın nasıl işlediğinin hem analizini hem de işleyişinin bilgisini elde etme ve bu yolla da toplumsalın denetimini hedeflediğini söyleyebiliriz. Söz konusu hedefi en bariz biçimde Bacon'un *Bilgi güçtür, bilmek egemen olmaktır* ifadeleri ortaya koymaktadır.

Modernite ve Kapitalizm

Sosyolojik literatürde kapitalizm üzerine yazılanlar Marx ve Weber'e refere edilmeden yazılamamaktadır. Hem Marx'ın hem de Weber'in kapitalizmin doğasına yönelik analizleri sosyolojik muhayyile için önemli uğrak noktaları olsalar da bazı bakımlardan eksik analizler olarak karşımızda durmaktadır. Marx için modern dünyayı biçimlendiren temel dönüştürücü güç kapitalizmdir ve modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni, hem ekonomik sistemi hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir (Giddens, 2004: 20). Marx'a göre üretim biçimi yalnızca ekonomik sistemi değil diğer tüm toplumsal sistemleri de belirleyen temel bir faktördür. Bu bakımdan kapitalizmle yükselen yeni yaşam tarzları da modern toplumun yansımaları arasında yerini bulur. Marx söz konusu durumu "Eski ve saygın hüküm ve kanaat dizileriyle birlikte tüm yerleşik, donuklaşmış ilişkiler yok ediliyor, yeni oluşumlar ise henüz kemikleşmeden geçerliliğini yitiriyor. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey kutsallığını yitiriyor ve nihayetinde insan, temkinli bir duyguyla yaşamına ilişkin gerçek koşullarla ve kendi türüyle olan ilişkileriyle yüzleşmek zorunda bırakılıyor" diyerek ifade etmiştir. Marx, modern gelişmenin temeli olarak gördüğü sınıfsal ayrımların kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerden kaynaklandığını iddia ederek aslında modern çağa yönelik eleştirel bir tutum sergilemiştir. Fakat öte yandan geleceğe ilişkin optimist bir bakış açısıyla kendi içerisindeki çelişkileri nedeniyle kapitalizmin kendisini sonlandıracağı öngörüsünde bulunmuştur. Dolayısıyla Marx modernliği onaylamaktadır.

Max Weber, toplumsal yaşamda endüstriyel bir düzenden ziyade “kapitalizmi hâkim unsur olarak görmüş olmasına rağmen, birtakım konulardaki görüşleri Marx’tan ziyade Durkheim’a yakındır. Nitekim onun “kapitalizm” terimini kullanıma biçimi açık bir biçimde Marx’inkinden farklıdır. O, teknolojiye ve bürokratik örgütlenmede “rasyonelleşmeyi” anahtar kavram olarak ele almıştır. Bir başka deyişle Weber’e göre modernliğin temel dönüştürücü gücü rasyonelleşmedir (Giddens, 2004: 21). Weber’in modernite düşüncesinin merkezi, Batılı rasyonalizasyon ve tarihsel-dinsel bir süreç olarak dünyanın büyüünün bozulmasıdır (Çiğdem, 2004: 120). Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizm arasındaki ilişkiyi vurgulayarak mikro düzeydeki bireysel değerler ile makro düzeydeki iktisadi yapı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı hedeflemiş ve aslında modern düşünce biçiminin modernite projesinin temellerini nasıl güçlü bir biçimde oluşturduğunu göstermeye çalışmıştır. Öte yandan Weber, rasyonalizasyonun ortaya çıkardığı kapitalist toplumu tahakküm edici bulmaktadır. Rasyonalizasyon kaçınılmaz olsa da modern toplum ruhsuz, anlamını ve özgürlüğünü yitirmiş bir toplumdur (Slattery, 2012: 49). Bu anlamda Weber’in moderniteye yönelik yaklaşımı ikircikli bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan rasyonelleşme dolayımı ile moderniteye yönelik olumlayıcı diğer taraftan ortaya çıkaracağı sonuçlar itibariyle oldukça kaygılı bir tavır sergilemektedir.

Georg Simmel, bireysel yaşamlardaki fragmanlar üzerindeki vurgusuyla modernliğin sosyolojisini yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alarak modern kültürü analiz eder (Jung, 1995: 56). Simmel için modernitenin birbirinden ayrı olmayan iki boyutu vardır. Bunlar; toplumsallığın bireysel deneyimleri dolayımıldığı metropolis ve modernitenin nesnel tahakkümle kendisini kurduğu olgunlaşmış para ekonomisidir (Çiğdem, 2004: 107). Simmel, 19. yüzyılda nesnel kültürün öznel kültür üzerinde kazanmış olduğu üstünlükten bahsederek, nesnel kültürü eşya kültürü olarak” adlandırmış (Jung,

1995: 61) ve para ekonomisinde her şeyin mübadele değeri ile ölçüldüğünü bunu da bıkın ve doyumsuz bir kişilik tipi yarattığını söylemiştir (Frisby, 2015: 24). Simmel, bu analizler ile modernitenin açığa çıkardığı *yabancılaşmayı* ortaya koymayı hedeflemiştir. Onun nesnel ve öznel kültür ayrımı, yabancılaşmış olan bireyi tanımlamaya matuftur ve moderniteye yönelik eleştirilerinin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiğdem, 2004: 111).

Modernite analizleri bağlamında her üç sosyoloğun modernite-kapitalizm ilişkilerine yönelik analizlerine dayanarak vardığımız çıkarım, moderniteyle kapitalizmi özdeşleştirmek değildir. Modernliğin ortaya çıkışı, modern ekonomik düzenin, yani kapitalist ekonomik düzenin, ortaya çıkışına denk düşse de modernlik kapitalizmle eşitlenemez (Giddens & Pierson, 2001: 85). Fakat yine de modernite ve kapitalizm arasındaki organik bağın farkında olmamız gerekmektedir. Bazı yorumcular söz konusu ilişkiyi daha radikal boyutta yorumlayarak ele almışlar ve bunu bir nevi özdeşlik olarak görmeye müsait bir biçimde ifade etmişlerdir. Mesela Wallerstein, dünyayı “kapitalist dünya ekonomisi” tarafından biçimlenen bir toplumsal sistem olarak değerlendirmiştir. Wallerstein’a göre 16. yüzyıldan itibaren kapitalist dünya ekonomisi veya modern dünya sistemi olarak adlandırılabilir. Özgül bir sistem Avrupa’da ortaya çıkmış ve 19. yüzyılın ikinci yarısında yeryüzünün tüm bölgelerinin kendine eklemleyinceye kadar devam etmiştir (1993: 146-148; 2004: 35).

Modernliğin Self-refleksif Karakteri

Sosyolojik literatürde genel olarak modernliği, özü itibarıyla gelenek ile bir karşıtlık ilişkisi içinde ele alma eğilimi olsa da, modernliğin, birçok geleneksel toplumsal formu, en azından biçimsel olarak, sürdürdüğü ve somut toplumsal ortamlarda gelenek ile modernliğin birçok birleşiminin bulunduğu da ifade edilmektedir. Dolayısıyla gelenek ve modernlik, herhangi bir genel karşılaştırmayı

anlamsız kılacak kadar sıkı biçimde iç içe geçmiştir. Yine de söz konusu durumu, bir refleksif karakteri dolayısıyla, mutlak bir karşıtlık olarak değerlendirmek mümkündür.

Modern dünyayı şekillendiren, hızlı ve yoğun bir değişimdir. Bu değişimin toplumu nereye götüreceğine dair öngörü, kurucular olarak nitelendirilen yazarların temel uğraşısı olmuştur. Weber, moderniteyi genel anlamda olumluyor görünse de, onun tutumunun ikircikli ve oldukça bedbin olduğu ifade edilmişti. Marx, kapitalist modernleşmenin ufkunu kapitalizme içkin bulduğu paradoks ve çelişkilerde görmüştür. İnsanlığın kurtuluşu ve özgürleşmesi söz konusu çelişki ve paradokslarda yatmaktadır (Harvey, 1997: 120). Modernliğe yönelik bu yorumları esas almak suretiyle, modern dünyanın büyük oranda kapitalizm dolayısıyla biçimlendirildiği sonucunu çıkarabiliriz. Kapitalizm, nasıl ki feodal üretim biçimini değiştirirken ve ortadan kaldırırken insan ilişkilerini de dönüştürmüştü (Sarup, 1995: 156) doğal olarak kendini dönüştürme potansiyelini de içeriyor olmalıdır. Çağdaş dünyada kapitalizmin evrildiği aşamayı merkeze koymak suretiyle söz konusun dönüşümün, doğasına içkin olduğunu varsaydığımız self-refleksivite yoluyla gerçekleştiğini söyleme imkânı ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin söz konusu niteliğini onun rasyonel doğasıyla ilişkili görmek mümkündür. 20. yüzyılda modernitenin geldiği aşama itibarıyla ortaya çıkarmış olduğu militarizm ve iki dünya savaşı, kapitalizmin kendini dönüştürme imkânını da ifade etmektedir. Söz konusu durumları aydınlanmacı aklın, *ethosu* bağlamında bir tür kendini test etmenin ifadesi ya da tezahürü olarak yorumlanabilir. Zira hem faşizmler hem de her iki dünya savaşı, modernitenin nasıl evrensel bir baskıya dönüştüğünün göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Söz konusu durumlar, aydınlanmanın vaadiyle örtüşmek bir yana, nasıl bir dünya açığa çıkardığını gözlemlene imkânı vermiştir. Fakat bunları oldukça kaba bir formda gerçekleşen modernitenin denetim ve tahakkümüyle yüzleşmek suretiyle erek onun üzerine düşünme imkânı

da açığa çıkardığını söyleyebiliriz. Yaşanan tecrübe, iktidarın kaba biçimini revize ederek ve şiddetten arındırarak daha incelikli, daha zarif fakat nüfuz ediciliğini daha da artırmış bir biçimde yeniden inşa etme imkânını da ima etmektedir. Zira çağdaş dünya söz konusu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Modern tahakküm, Bauman'ın ifadesiyle “akışkan gözetim”e evrilmiştir⁵. Söz konusu evrilmeyi modernitenin self-refleksif karakterinin bir neticesi olarak görmek / yorumlamak mümkündür. Çağdaş durumu farklı biçimlerde yorumlayan ve isimlendiren yorumcular bulunsa da, bu anlamda modernlik biçim değiştirerek devam eden bir süreçtir.

Mesela Habermas'ın modernliğe yönelik yaklaşımı tüm olumsuzluklara rağmen bir umudu ifade eder. Zira Habermas modernliğin bitmemiş bir proje olduğunu düşünür (Harvey, 1997: 25). Beck'in çağdaş dünyaya yönelik tanımlaması ise refleksif modernliktir. Beck, çağdaş öncesi modernliği basit modernlik olarak tanımlamış ve çağdaş modernliği refleksiviteyle özdeşleştirerek refleksif modernleşme olarak yorumlamıştır (2005: 13-14).

Giddens ve Pierson refleksiviteyi tüm insan eylemlerinin tanımlayıcı bir karakteristiği olarak yorumlar. İnsanların, rutin olarak yaptıkları şeylerin nedenleriyle bağlantılı kaldıklarını bunun insani yapıp-etmelerin ayrılmaz bir parçasını olduğunu söyler ve bunu eylemlerin refleksif olarak izlenmesi şeklinde adlandırır. İnsan eylemi, bir araya gelmiş etkileşimler ve nedenler zincirini değil, davranış ve bağlamlarının tutarlı ve hiç durmayan biçimde izlenmesini kapsar (2001: 39). Fakat Giddens ve Pierson'a göre refleksivite, geleneksel ve modern zamanlara göre temelde farklı bir karakter taşımaktadır. Geleneksel kültürlerde geçmişe duyulan saygı, önceki kuşakların deneyimlerini içerdiği ve sürdürdüğü içindir (2001: 39-40). Gelenek, refleksif davranışın izlenmesiyle, topluluğun zaman-uzam

⁵ Geniş bilgi için bk. Bauman & Lyon, 2013.

düzenlemesinin bir araya getirilme tarzlarından biridir ve yine belirli bir etkinlik ya da deneyimi, yinelenen toplumsal uygulamalarla yapılanmış olan geçmişin, bugünün ve geleceğin sürekliliği içine yerleştiren bir zaman ve uzam kullanma yoludur. Fakat gelenek, önceki kuşaklardan kültürel mirası devralan yeni kuşaklar tarafından yeniden icat edilmek zorundadır. Modernlik öncesi uygarlıklarda refleksivite, büyük oranda geleneğin yeniden yorumu ve açıklanmasıyla sınırlı ve geçmiş, geleceğe göre çok daha baskın iken modernliğin ortaya çıkışıyla refleksivite, temel bir değişim geçirmiş ve çok farklı bir karakter kazanmıştır; Düşünce ve eylemin, sürekli olarak birbirinin üzerine yansıtılmasıyla, sistemin yeniden üretiminin temeline yerleşir. Artık, günlük yaşam akışının geçmişle hiçbir asli bağlantısı kalmamıştır (2001: 39-40). Modern toplumsal yaşamın refleksif karakteri, toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip reforme edildiği, böylece karakterlerini yapıcı olarak değiştirdikleri gerçeğinden oluşur. Tüm toplumsal yaşam biçimleri aktörlerin onu nasıl sürdürecekları bilgisine dayanır ve bu toplumsal yaşamdaki uzlaşımların özünü oluşturur. Sürekli bir biçimde değişimle karşı karşıya olsalar da uzlaşımların radikal ve insan yaşamının tüm yönlerini kapsayacak düzeyde olması, sadece modernlik dönemindedir. Aklın talepleri geleneğin yerini aldığında geleneğinkinden daha fazla kesinlik sunuyormuş gibi görünmüştür. Modernlik tümüyle refleksif olarak uygulanmış bilgidir. Giddens ve Pierson'a göre, baştanbaşa refleksif olarak kurulmuş bir dünyada yaşamaktayız (2001: 41). Söz konusu durum büyük oranda toplumbilimlerin işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum bilimleri, modernlik içine derin bir biçimde girmiş durumdadır ve toplumsal uygulamaların gözden geçirilmesi işlevini üstlenmiştir (2001: 42). Toplum bilimlerinin modernliğin refleksif karakterindeki merkezi konumu, modern toplumsal yaşam üzerindeki en genel düşünce türü olarak oynadığı rolden ileri gelir. Refleksivite, modernitenin en temel karakteristiğini oluşturur. Söz konusu bu niteliğin merkezi konumunda toplumbilimleri

bulunmaktadır. Hatta Giddens ve Pierson'ın ifadesiyle modernliğin kendisi derinden ve aslen toplum bilimseldir (2001: 44).

Modern Kapitalist Toplumun Self-refleksif Karakteri ve Modernitenin Sosyoloğu Olarak Simmel

Simmel bir kuram oluşturmak niyetinde olmasa ve onun sosyolojik muhayyilesini bir teori olarak kavramak güç görünse de, üstü örtük bir biçimde onun yazılarında bir teori bulmak mümkündür (Jung, 1995: 27). Fakat onun teorisi için temel teşkil edici yaklaşımının ne olması gerektiğine yönelik karar vermek büyük bir güçlük barındırmaktadır. Zira onun yazılarının genişliği ve kapsayıcılığı böyle bir güçlüğü doğası gereği barındırmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen Simmel, gerçek bir modernite sosyoloğu olarak tanımlanmıştır. Simmel, çağdaşlarında gözlemlenen kapitalist toplum öncesine yönelik nostaljik bir öykünme içinde olmadığından, modernitenin gerçek bir sosyoloğu olarak değerlendirilmiştir (Ünsaldı & Geçgin, 2013: 157). Kimileri, Simmel'in modernitenin temel deneyimlerini çağdaşlarının çok azının ulaşabileceği düzeyde, yakalayabildiğine inanıyor ve Simmel'in zamanının gerçek anlamdaki tek filozofu, dönemin fragmanlara ayrılmış ruhunun gerçek ifadesi olduğuna inanmaktadır (2015: 16).

Simmel'in modernite kuramı, büyük ölçüde, modern hayatın deneyim tarzlarına dair bir çözümlemedir. Modernitenin doğasını anlama ve açıklamaya yönelik Simmel'in becerisi, sadece onun modernite çözümlemesinin içeriğinde değil, aynı zamanda çözümlemelerinin sunuş tarzında da kendini gösterir. Simmel'e göre sosyoloji bir şimdiki zaman çözümlemesine evrilmiştir. Dolayısıyla Simmel evrilen bu sosyolojik kavrayışla moderniteye dair ilk sosyolojiyi oluşturan isim olmuştur. O, sosyolojiyi geçici, anlık, rastlantısal olanın ve modern hayatın uçucu güzelliğinin çözümlemesi olarak uygulamıştır. Simmel'in modernite değerlendirmesi, o dönem Alman toplumunda yaşanan bazı değişimlere yönelik tarihsel bir

incelemeye dayanmamıştır. İlk çalışmalarından itibaren, toplumu tözselletirmekten ısrarla kaçınana Simmel, toplumun, kendi içine kapalı, mutlak bir kendilik olmadığını vurgulamıştır (2015: 17-18). Her şeyin birbiriyle etkileşim içinde olduğu, düzenleyici bir dünya ilkesinden hareket eden Simmel, dünya üzerindeki her nokta ile diğer bütün kuvvetler arasında, durmaksızın devinen ilişkiler olduğunu söylemiştir. Bu onun için sadece toplumsalı incelemeye yönelik yol gösterici bir ilke değil aynı zamanda modernitenin temel bir niteliğidir.

Simmel için, modernitenin toplumsal gerçekliğinin dinmeyen bir akış olarak yaşanmasını ve akışkan gerçekliğini ifade edecek en iyi kavramlar etkileşim ile toplumlasmadır (2015: 16). Simmel bu kavramlar çerçevesinde, toplumsal etkileşimlerin rastlantısal fragmanlarıyla ilgilenmiştir ve sosyolojisi için, uçucu etkileşim anları gibi, modernitenin unsuru olan ince, görünmez ilmekleri incelemeye yönelmiştir (2015: 19). Simmel'in modernite analizlerinde toplumsal deneyimler büyük bir önemi haiz olsalar da sadece bu deneyimlerin çözümlenmesi ile yetinmemiş aynı zamanda düşüncelerini de büyük ölçüde aynı toplumsal deneyimlerden elde etmiştir (2015: 20). Simmel için Berlin'in, 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında kentten metropole dönüşümü süreci yaşadığı en sağlam, en kapsamlı gelişmeyle aynı zamana tekabül eder (2015: 21).

Simmel, modern hayatın en derin sorunlarının, ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, toplumsal kültür ve hayat tekniği karşısında bireyin, varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini koruma talebinden kaynaklandığını düşünür (2015: 85). Simmel modern hayatın açığa çıkardığını düşündüğü derin sorunlar karşısında sosyolojiye bir görev yükler; “sosyoloji, metropol türü yapıların, hayatın bireysel içerikleri ile bireyüstü içerikleri arasında kurduğu denklemini çözmeye çalışmalı, “kişiliğin, dışsal kuvvetler karşısında kendini nasıl uyarladığını” araştırmalıdır. Simmel'in sosyolojiye yönelik belirlediği görev, modernitenin en derin sorunun, “kişinin, metropol tarzı toplumsal-

teknolojik bir mekanizmayla aynı seviyeye getirilip yıpratılmaya” direndiği varsayımında yatmaktadır. Simmel’e göre, şeyleşmiş bir nesnel kültür olarak değerlendirilen bu “toplumsal-teknolojik mekanizma”, öznel kültürümüz karşısında yabancı bir şey olarak varlığını sürdürür (Frisby, 2015: 27). Simmel’e göre modern hayat tarzı, kişisel hayat formunun eşi görülmedik bir biçimde tekdüzeleşmesine yol açmıştır. Bu, hayat tarzının kitlesel doğasından, hızlı çeşitliliğinden, olanaklı bütün sınırları ve bugüne dek korunmuş sayısız kendiliği aşan eşitleme eğiliminden kaynaklanan bir süreçtir.” Fakat Simmel söz konusu tekdüzeleşmeye yönelik bir reaksiyon olarak abartılı bir öznelleşmeye vurgu ile bireyi güçlendirme çabasına da dikkati çekmiş ve bunun da modernitenin öznelliği yok edici etkisinin bir sonucu olduğunu söylemiştir (Frisby, 2015: 26-27).

Metropolde Toplumsal Deneyim ve Kapitalizm Üzerine Refleksivite Olarak Sosyoloji

Yukarıda da değinildiği üzere, Simmel’e göre modernliğin geldiği nokta itibariyle, sosyoloji nitelik değiştirmiştir ve sosyolojiye yüklenen görev de farklılaşmıştır. Artık sosyoloji “Modern hayatın ve ürünlerinin kendine özgü anlamını, yani kültürel gövdenin ruhunu irdeleyen bir araştırma, metropol türü yapıların hayatın bireysel içerikleri ile bireyüstü içerikleri arasında kurduğu denklemi çözmek zorundadır: Böylesi bir araştırma, kişiliğin dışsal güçlere karşı kendini nasıl uyarladığı sorusunu yanıtlamalıdır. Simmel sosyolojisini tam da bu amaca matuf olarak inşa etme çabası içinde olmuştur (2015: 94).

Daha önce ifade edildiği üzere Simmel, modernitenin açığa çıkarmış olduğu nesnel kültürün öznel kültür üzerindeki yok edici etkisi bireyin toplumsal güçler karşısında kendi varlığının özerkliğini ve bireyselliğini koruma isteminden kaynaklanmaktadır. Fakat Simmel’e göre bu süreç, ilkel insanın doğayla girdiği savaşıyla başlayan en sonunda modern formunu alan bir süreçtir. Dolayısıyla sorun

modernitenin bir sonucu gibi görünse de, modernitenin bizzat kendisi söz konusu sürecin bir aşaması olarak yaşanmaktadır (Jung, 1995: 29). Modern dönemde bu süreç, bilim teknoloji ve sanatın eş zamanlı geliştiği fakat bireysel kültürün gerilediği bir trajedidir. Nesnel kültür, sürekli ilerlerken bireysel kültür geriler. Bireysel kültür ancak kendisini bu süreçten uzak tutarak gelişebilir (Swingewood, 1991: 193).

Simmel'e göre öznel kültürü negatif yönde etkileyen dışsal güçlerin başında rasyonelleşme gelmektedir. Simmel negatif etki olarak rasyonelleşmeye vurgu yapsa da soyut etkileşim biçimlerinin analizini yapmak yerine görünür güçlerin kültürel güçlerle etkileşimini göstermeyi, yani günlük ve görünür süreçler üzerinden toplumun somut işleyişini ele almayı hedeflemiştir. Ona göre bu güçlerin en başında metropol yaşamı gelir. Metropol yaşamının analizinde Simmel'in kent tanımlaması fiziksel sınırlarla değil, sosyolojik sınırlarla yapılmıştır. Simmel'e göre kent, "içerisindeki toplumsal etkileşimler üzerinde temel bir etkisi olan kendine özgü bir-toplumsal mekân olsa da, sosyolojik sonuçları olan mekânsal bir kendilik değil, mekânsal olarak oluşmuş sosyolojik bir kendiliktir (Frisby, 2015: 35).

Rasyonel ve endüstriyel süreçlerin ortaya çıkardığı metropol, yeni toplumsallığın çevresini oluşturur. Metropol, modern mekânlar olarak kapitalizmin matrisleridir. Metropol, bir yandan tek tek atomik düzeyde en küçük ilişki biçimlerini diğer yandan o ilişki biçimlerinin karşılıklığının en üst düzeyini ifade eder. Metropol, sürekli karmaşılaşan karşılıklı etki süreçleri alanıdır. Metropolde etkileşimin yoğunluğu ve çeşitliliği sürekli artar. Sadece kişisel etkileşimler değil, kavramsal ve endüstriyel ürünlerle etkileşimler de toplumsal etkileşimin bir parçası haline dönüşür. Bireyin, içinde bulunduğu sabit bir gruba özgü bağlılık, yerini, giderek göreceli hale dönüşmüş çok yönlü bağlılıklara bırakır. Kent, bir kimseye yakın çevresi de dâhil olmak üzere, günlük etkileşim içerisinde karşılaştığı herkese karşı mutlak kayıtsızlık imkânı sunar. Bireylerin etkileşim alanları çeşitlenir,

ilişkilerin sayısı artarken ilişkilerin kurulduğu alanla bağı zayıflar. Bu çok farklı ve gevşek ilişkiler alanı, bireysel özgürlüğün artışı olarak yansır.

Simmel'e göre metropol kültürünün özne kültür karşısında üstünlük kazanmasının daha derin kökenleri, metropolün para ekonomisinin merkezi olması olgusunda aranmalıdır. Gerçekten de para ekonomisi, metropolü egemenliği altına almıştır. Para ekonomisinin yayılması nihayetinde bir zihin egemenliğine dönüşür. Modern metropolde neredeyse tüm üretim, piyasa için yani üreticinin asla yüz yüze karşılaşmadığı, bütünüyle yabancı alıcılar için yapılır. Bu meçhullük her iki tarafın çıkarlarına katıksız bir tarafsızlık kazandırır. İki taraf da, zihinsel hesaplarla iktisadi çıkar elde etme peşindedir ve kişisel bir ilişkinin tartıya gelmez hukukuyla hesaplarının bozulacağı korkusu taşımaz (Simmel, 2015: 94). Nihayetinde modern Tin, gittikçe daha da hesapçı hale gelmiştir. Paranın hesaba dayalı doğası, hayatın öğeleri arasındaki ilişkilere yeni bir kesinlik kazandırmış, özdeşliklerin ve farklılıkların saptanmasına bir katiyet, anlaşmalara ve sözleşmelere bir netlik getirmiştir (Simmel, 2015: 96). Metropol, insan hayatına dakiklik, hesaplanabilirlik ve kesinlik gibi nitelikleri dayatır. Bunlar, yalnızca metropolün para ekonomisiyle ve zihinsel doğasıyla yakından ilgili özellikler değil aynı zamanda hayatın içeriğine de damgasını vuracak, akıldışı, içgüdüsel, başına buyruk özelliklerin ve itkilerin saf dışı edilmesine yarayacaktır (Simmel, 2015: 98). Görüldüğü üzere Simmel'e göre metropol yaşamı salt bir olumsuzluklar alanı değildir. Her ne kadar yaşanan süreç özne kültürün aleyhine de olsa, açığa çıkardığı rasyonel ve hesaplanabilir düzen metropol yaşamını olumlamaya yeterlidir. Zaten yaşanan olumsuzluk modernitenin bir sonucu olmaktan ziyade insanlığın insanlığının doğal bir sonucu gibi durmaktadır. Bu anlamıyla Simmel ilerlemeci tarih kavrayışını da sürdürüyor gibi durmaktadır.

Yapısal farklılaşmaya neden olan modernleşme bireyi geleneksel toplumsal yapılardan özgürleştirmiştir. Özerk bir varlık haline gelen bireyin iç güvenliğinin yerini, belirsiz bir gerilim, hafif bir özlem duygusu, gizli bir huzursuzluk, çaresizce bir telaş almıştır. Tekrar ifade etmek gerekirse Simmel'e göre bu huzursuzluğun kendini en açık biçimde gösterdiği yer kent hayatıdır. Kent hayatında rastladığımız uç durumlar, para ekonomisinin uzanımlarının sonucudur (Simmel, 2015: 99). Buna eşlik eden rahatsız edici gerilim, modern zamanlara, özellikle de son dönemlerine ait bir olgudur. Bir gerilim, beklenti hissi, güçlü arzuların açığa çıkamaması duygusu bu zamanın niteliği olarak açığa çıkmaktadır. Simmel'e göre bu bir nevroz durumudur ve bilinç eşiğinin altında yatan bu nevrozun kökeni, doğadan giderek uzaklaşmanın ve para ekonomisine dayanan kent hayatının dayattığı soyut varoluşa yatmaktadır (2015: 101).

Bürokratik örgütlenmenin artan etkisi, bireyin söz konusu durumunu daha da derinleştirmektedir. Geleneksel toplumların aksine bürokratik örgütler, bireyi daha fazla ilişkiye zorlasalar da özgün ilişkilerin yoğunluğunun kaybolması, söz konusu ilişkileri araçsal ve biçimsel ilişkilere dönüştürmüştür. İşbölümünün bireyden gittikçe daha da fazla başarı talep etmesi ve tek yanlı ilgideki büyük ilerlemenin nesnel tinin öznel tine baskınlığını açığa çıkarır (Simmel, 2015: 107). Metropol yaşamı, para ekonomisinin de etkisiyle, bezgin ve budala bir insan profili açığa çıkarır. Söz konusu bezgin tavrın kökü hızlı bir biçimde değişen ve çok kısa aralıklarla çatışan algısal uyarılardır. Bu durum aynı zamanda metropole özgü zihinselliğin genişlemesinin de temelini oluşturur. Bezgin tavrın psikolojik kökeni, ayırt etme yeteneğinin körelmesidir. Söz konusu etki bireylerde şeyleri tek düze bir biçimde ve birbirinden farksız gri bir tonda görmeye sebep olur. Simmel bunun temelinde hayat tarzının doğasından, çeşitliliğinden, olanaklı bütün sınırları ve bugüne dek korunmuş sayısız kendiliği aşan eşitleme eğilimini görmüştür. Simmel'in bu durumun açığa çıkarmış

olduğu tekdüzeleşmeye karşı önerisi, bireyselliğin ve özneliliğin güçlendirilmesidir. Fakat dönemin açığa çıkardığı abartılı öznelcilik de bu sürecin bir sonucu olduğu hususunda dikkat çeken Simmel'e göre kültürün aşırı nesneleşmesi karşısında bir tepki olarak kendini gösteren bu aşırı öznelcilik, metropolde doruk noktasına varır. Metropol, kişisel olan her şeyi yutarak büyüyen bu kültürün bütün çıplaklığıyla sergilendiği bir mekândır (2015: 100-101).

Sonuç

Simmel'in de ifade ettiği üzere endüstriyel kapitalizm, kentlere muhtaçtır. Bu kentler hem kültür hem de sanayi kentleridir ve bu ikisini birleştirmeden metropolis denen şehir mümkün değildir (Baker, 2014: 119). Simmel, modern yaşamın kendine özgü formlarına yönelik bir tür karşı çıkış ve yeni tarz bir tasvir faaliyeti olarak sosyoloji yapmıştır (Baker, 2014: 121).

Sosyolojinin modernliğin bilimi olarak ortaya çıktığı bilindik bir gerçektir. Buna rağmen sosyolojinin modern yaşamın doğasına yönelik analizleri büyük oranda yalnızca modernliğe yönelik bir kritik ve eleştiri olarak görülmeye müsait bir karakter taşımaktadır ve sosyolojik yazın büyük oranda bağlamsal motivasyonunu unutmaya müsait bir biçimde sürdürülmektedir. Sosyolojinin moderniteye yönelik bir eleştiri olarak görülmesi bütünüyle yanlış değildir elbette fakat çağdaş bir takım yorumcuların da gösterdiği üzere, sosyolojik muhayyileyi modernitenin self-refleksivitesi olarak ele almak, sosyolojik muhayyileye önemli bir katkı olacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere modernite ile rasyonalizasyon, daha doğru bir ifade ile aydınlanmacı rasyonalizasyon mutlak ve organik bir ilişkiye sahip gibi durmaktadır. Refleksiviteyi rasyonalizasyonun doğasının gereği olduğu varsayımıyla, modernite ve modernitenin bir tezahürü olarak kapitalizmin self-refleksif karakterini bu sürecin kaçınılmaz neticesi olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla sosyolojinin, modernliğin bir

bilimi olarak, modernliğin self-refleksivitesinin bir yolu olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Klasik sosyologların içinde modernliğin sosyoloğu olma sıfatını en fazla hak eden isim olması hasebiyle Simmel'in analizlerini bu bağlamda düşünmek böyle bir değerlendirmeyi de mümkün kılmaktadır. Simmel, çağdaş toplumun kültür üzerinden analizini (modernliğin ve gündelik hayatın) yaparak, çağdaş kapitalizmi çelişkileri, açmazları ve negatiflikleriyle yüzleştirmektedir. Belki Simmel sosyolojisiyle böyle bir hedefi amaçlamamış olabilir fakat onun böyle bir amaç gütmemesi, onun sosyolojisini böyle bir işleve haiz olmadığı anlamına gelmeyecektir. Zira o'nun sosyolojisi sadece modern kültürün trajedisini ortaya koymayı hedeflemez, aynı zamanda onu aşmaya yönelik imkânı da açığa çıkarmayı hedefler. Simmel, modern kültürü, insan yaşamının doğal sürecinin bir sonucu ve tarihsel olarak muhakkak uğranılması gereken, bir uğrak olarak değerlendirirken, onu onaylar. Simmel, orada olup biteni tasvir eder fakat bu sadece yitirilenlere bir ağıt, bir umutsuzluğun açığa çıkardığı feryat değildir. Böyle bir karakter taşıyor izlenimini uyandıracak argümanları içeriyor olsa da o, olanı onaylamaya çağırır bizi. Simmel'de kapitalist toplumun ötesinde ya da dışında mümkün bir yer yoktur ve kapitalist toplumun yitime neden olduklarını bize sunacak olan bir davet asla bulunmaz. Onun önerisi kapitalist toplumun açığa çıkardıklarına alışıarak öznelliği geliştirmekten başka çare göstermez. Dolayısıyla bir modernite eleştirisi olarak okumak mümkünse de, Simmel sosyolojisini, sosyolojinin ideolojik işlevi bağlamında, kapitalizmin kendi üzerine düşümünün ve kendisiyle yüzleşmesinin bir tarzı, bir yolu olarak okumak da mümkündür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Baker, U. (2014). *Sanat ve arzu*. İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ve yorumcular*. (Çev: K. Atakay), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm, küresel çağda sosyal eşitsizlik*. (Çev: F. D. Ergun), Say Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. (Çev: E. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın icadı*. (Çev: N. Ülner), İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2004). *Bir imkân olarak modernite: Weber ve Habermas*. İletişim Yayınları.
- Frisby, D. (2015). *Sunuş / Georg Simmel - İlk modernite sosyoloğu. Modern Kültürde Çatışma içinde (7-52. ss.)*, (Çev: T. Bora, E. Gen), İletişim Yayınları.
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). *Modernliği anlamlandırmak*. (Çev: S. Uyurkulak, M. Sağlam), Alfa Yayınevi.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları*. (Çev: E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu, kültürel değişimin kökenleri*. (Çev: S. Savran), Metis Yayınları.
- Jung, W. (1995). *Georg Simmel; yaşamı, sosyolojisi, felsefesi*. (Çev: D. Özlem), Ark Yayınları.
- Kabakçı, E. (2019). *Sosyolojiyi kurmak*. Vadi Yayınları.
- Küçükalp, K. (2008). *Batı metafiziğinin dekonstrüksiyonu; Heidegger ve Derrida*. Sentez Yayınları.

- Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik düşünce geleneği*. (Çev: Y. Kaplan), Paradigma Yayınları.
- Sarup, M. (1995). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (Çev: A. B. Güçlü), Ark Yayınevi.
- Simmel, G. (2015). *Modern kültürde çatışma*. (Çev: T. Bora, E. Gen), İletişim Yayınları.
- Slattery, M. (2012). *Sosyolojide temel fikirler*. Ü. Tatlıcan, G. Demiriz (Yay. Haz.), Sentez Yayıncılık.
- Swingewood, A. (1991). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (Çev: O. Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ünsaldı, L. & Geçgin, E. (2013). *Sosyoloji tarihi*. Heretik Yayınları.
- Wallerstein, I. (1993). *Jeopolitik ve jeokültür*. (Çev: M. Özel), İz Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern dünya sistemi*. (Çev: L. Boyacı), Bakış Yayınları.
- Weber, M. (2013) *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (Çev: L. Boyacı), Yarın Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Is it possible to think about sociology of sociology? This question will, of course, reveal a controversial answer. In this article, it is necessary to open sociological knowledge to evaluation on the basis of the assumption, we believe that an examination should be made into the relationship between sociology and capitalism. The motto embodied by the French Revolution has been concepts that symbolize the ethos of modern society. Liberty, Equality, Fraternity... Although interpreted in quite different ways, the situation we face in the modern world does not seem to coincide with these promises. To put it by Giddens and Beck's determinations, the world we are in is a world of risk. The promise of liberty has been replaced by fluid oversight in a very subtle and elegant form. In return for the promise of equality, wealth is largely accumulated in monopolies, and much of the world has been left in misery. We are faced with a situation where the promise of fraternity has been replaced by contemporary racism.

We cannot think of capitalism and the modern world apart. Although Marx and Durkheim see the modern age as a troubled period, they are hopeful. Marx predicted that the contradiction contained in capitalism would end capitalism, while Fukuyama declared the end of history after the collapse of the Soviet Union. According to this, by ending the evolution of humanity at the point reached by the capitalist West, it was implying that there was no human condition beyond modern Western civilization. The contemporary world seems to have largely endorsed this idea. Because the situation we face is functioning at a level that makes all hopes beyond capitalism meaningless or make it look like it is just a dream. Although it seems to contradict statements about the state of the modern world, despite the crises facing the world, it seems to have rendered meaningless the hopes of beyond capitalism in people's minds. Because capitalism, through self-reflexivity, constantly develops a reflex to confront contradictions and overcome them, and this is largely due to criticism of capitalism.

The modern individual and the modern mind, aiming to establish a new order by eliminating the chaos unleashed with the transition to the modern era, saw sociology as the building science of the new social order. Sociology's analysis of the modern world is largely seen only as a critique and critique of modernity, but it is possible to treat it as the self-reflexivity of capitalism. Because sociological knowledge gives capitalism the opportunity to develop itself by enabling it to confront its dilemmas and contradictions. Thinking about analysis of Simmel, who had a reputation as a sociologist of modernity in this context also makes such an assessment possible. By analyzing contemporary society through culture (modernity and everyday

life), Simmel confronts contemporary capitalism with its contradictions, dilemmas and negatives. His sociology not only aims to reveal the tragedy of modern culture, but also to reveal the possibility of transcending it. There is no possible place in Simmel beyond or outside of capitalist society, and there is never an invitation to present to us what capitalist society has caused loss. His proposal shows no alternative but to develop subjectivity by acclimating to what capitalist society reveals. Therefore, while it is possible to read as a critique of modernity, it is also possible to read Simmel sociology as a way for capitalism to reflect upon itself and confront itself in the context of the ideological function of sociology.

Özkaya, H. (2021). Kırk Kuşağı (Toplumcu Gerçekçi) şiirinde Nâzım Hikmet olgusunun mitolojik ifadesi: Apollon ve Müz'leri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 357-392.

DOI: 10.21550/sosbilder.784136
Araştırma Makalesi / Research Article

KIRK KUŞAĞI (TOPLUMCU GERÇEKÇİ) ŞİİRİNDE NÂZIM HİKMET OLGUSUNUN MİTOLOJİK İFADESİ: APOLLON VE MÜZ'LERİ

Hilal ÖZKAYA*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 22 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 19 Ekim / October 2020

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Kırk Kuşağı şairlerinin kimlerden oluştuğu üzerinde durulmuştur. Ardından Nâzım Hikmet'in mitleştirilmesi üzerine yapılan tartışmalara kısaca değinilmiştir. Daha sonra Hasan İzzettin Dinamo'nun Nâzım Hikmet'i ve diğer Kırk Kuşağı şairlerini mitolojik birer karakter olan Apollon ve müz/musa benzetmesi temel alınarak diğer Kırk Kuşağı şairlerinin de şiirlerinden örneklerle Nâzım Hikmet'e bakışları ortaya koyulmuştur. Bu şairlerin Nâzım Hikmet'e duydukları saygı, sevgi ve bağlılığı ifade etmek için onu şiirlerinde mitleştirip yücelttikleri görülmüştür. Böylece Nâzım Hikmet'i Türk şiirinde bir konu, bir olgu haline getirecek şiirlerin ilk örneklerini onların verdiği tespit edilmiştir. Nâzım Hikmet ve Kırk Kuşağı arasındaki ilişkiyi anlamanın Toplumcu Gerçekçi Türk şiirinin serüvenini anlamayı kolaylaştıracağı tezine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâzım Hikmet, Toplumcu Gerçekçi Kırk Kuşağı, mitoloji, Apollon, Müz/Musa

The Mythologic Expression of Nâzım Hikmet Phenomenon in Poem of Forty-Generation (Socialist Realist): Apollon and its Muses

ABSTRACT

At this study, who are the poets of the forty generation has been discoursed firstly. Then the discussion about mythologizing Nazım Hikmet has been mentioned briefly.

* Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Giresun / TÜRKİYE, h.hilalozkaya@hotmail.com

After all, the viewpoint of the poets to Nazım Hikmet has been revealed based on Hasan İzzettin Dinamo's Apollon and muse assimilation, which are mythological characters, for Nazım Hikmet and other forty-generation poets and also by using the examples from other forty generation poets' poems. It has been seen that the poets have mythologized him in their poems to express their respect, like and adherence. So that it has been determined that the first examples of the poems, that would make Nazım Hikmet a subject and a phenomenon in Turkish poems, has been given by these poets. It has been reached that understanding the relation between Nazım Hikmet and forty generation, makes it easier to understand the adventure of socialist realist Turkish poem.

Key words: Nazım Hikmet, Socialist Realist Forty-Generation, mythology, Apollon, Muse

Giriş

Türk şiirinin önemli yeniliklerle tanıştığı dönemlerden biri 1940'lı yıllardır. Nâzım Hikmet'in 1929'da yayımladığı "835 Satır"daki şiirlerin, edebiyat dünyasında büyük ses getirmesinin ardından oluşmaya başlayan, böylece Nâzım Hikmet'in öncü olarak kabul edildiği Toplumcu Gerçekçi şiirin ilk temsilcileri, Nâzım Hikmet'in ilk izleyicileri adını bu yıllardan alır. Daha çok "Kırk Kuşığı"¹ olarak adlandırılan bu şairler topluluğu, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan değerlendirilmesi sebebiyle kesin olarak belirlenememiştir. Ancak değerlendirmelerin çoğunda araştırmacıların belirli isimlerde mutabık olduğu görülür. Kırk Kuşığı üzerine müstakil ilk kitabı hazırlayan Hikmet Altınkaynak, *Edebiyatımızda 1940 Kuşığı* adlı çalışmasında Nâzım Hikmet'in Türk şiirine sınıfsal bir boyut getirdiğini, şiirleriyle pek çok şairi etkileyen büyük bir sanatçı olduğunu belirtir ve Kırk Kuşığı şairlerini onun düşüncelerine ve sanat anlayışına

¹ Bu şairler şu adlarla da anılır: 1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşığı, 1940 Toplumcu Kuşığı, 40 Kuşığı, 1940 Kuşığı, 1940 Sosyalist Gerçekçi Kuşığı, Fedailer Mangası, Acılı Kuşak.

sahip “acılı bir kuşak”² olarak görür. Toplumcu Gerçekçi hassasiyetle şiir yazan fakat daha sonra yönelimini değiştiren, şiir yazmayı sürdürmeyen ya da roman gibi farklı edebiyat türlerine yönelen şairleri farklı bölümlerde inceler. Bunlar dışında 13 ismi Kırk Kuşığı şairleri olarak değerlendirir ve yaşlarına göre sıralar³. Kırk Kuşığı şairleriyle ilgili hazırlanan en son çalışmada ise Öner Yağcı, kırklı yıllarda sol dergiler⁴ etrafında toplanan bu kuşağın içine 21 şairi dâhil eder ve bunları doğum tarihlerine göre sıralar⁵. Siyasî sebeplerle adları çok duyurulmayan bu şairler, Fahir Onger (1946), Asım Bezirci (1997) gibi eleştirmenler tarafından edebiyat dünyasına tanıtılır. Kırk Kuşığı şairleri, bağımsız araştırmacıların yanı sıra bilimsel çalışmalarla (Berhumoğlu, 2001; Sakallı, 2013; Aydoğdu, 2017) da bu tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Kuşak şairlerinden bazılarının kaleme aldığı anılarda da bu kuşağın kimlerden oluştuğunun yanı sıra amaçlarının ne olduğuna dair

² Bu deyim de Kırk Kuşığı şairlerinden Mehmed Kemal’in döneme ait anılarını, arkadaş çevresini, 40’lı yılları anlattığı anı kitabına ve bu dönemin şairlerine verdiği addır (Mehmed Kemal, 1977).

³ Hasan İzzettin Dinamo (1909-1989) , Rıfat Ilgaz (1911-1993), Cahit Irgat (1916-1971), M. Niyazi Akıncıoğlu (1919-1979), A. Kadir (1917-1985), Suat Taşer (1919-1982), Mehmed Kemal (1921-1998), Enver Gökçe (1920-1981), Ömer Faruk Toprak (1920-1979), Ahmed Arif (1925-1991), Atilla İlhan (1925-2005), Arif Damar (1925-2010), Şükran Kurdakul’dur (1927-2004) (Altınkaynak, 1977: 110).

⁴ Yağcı bu dergileri şöyle sayar: Yurt ve Dünya, Görüşler, Yeni Adam, Servet-i Fünun (Uyanış), Adımlar, Küllük, Yeryüzü, La Turquie, Markopaşa, Malum Paşa, Merhum Paşa, Başdan, Gerçek, Hür, Ses, Nor Lor, Gün, Hür Gençlik, Yığın, Dost, Nuhun Gemisi, Sendika, Zincirli Hürriyet, Yeni Dünya, Ant, Hamle, İnsan, Kovan, Oluş, Pınar, Söz, Yeni Edebiyat, Yeni İnsanlık... (Yağcı, 2020: 59).

⁵ İlhami Bekir, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz, Cahit Saffet (Irgat), M. Niyazi Akıncıoğlu, A. Kadir, Fahri Erdinç, Muzaffer Arabul, Fethi Giray, Sabri Soran, Zihni Anadol, Suat Taşer, Avni Dökmeci, Enver Gökçe, Mehmed Kemal, Ömer Faruk Toprak, Suphi Taşan, Arif Damar, Atilla İlhan, Ahmed Arif, Şükran Kurdakul’dur (Yağcı, 2020: 59-60).

bilgiler yer alır. Değerlendirmelerin ortak sonucuna göre, onlar şiirlerinde her şeyden önce insanı tüm gerçekliğiyle anlatmayı amaçlarlar. “Bir sanat eserinde insancıl damar atmıyorsa, büyük bir eser niteliği kazanmaz.” (Toprak, 1968: 223) anlayışıyla eserlerinin kaleme alırlar. Mehmed Kemal de “1940 kuşağı İkinci Dünya Savaşı’na karşı direnen, onu eserlerinde yansıtanlardır. Alman nazizmine, İtalyan faşizmine karşı erkekçe bir ses çıkmışsa, bu 1940 şairlerinin haykırmasıdır.” (1977: 63) der. Kırk Kuşağı, savaşı, emeğin sömürülmesine, yoksulluğa yani emperyalist dünya düzenine hayatın gerçeklerinden yararlanarak kaleme aldığı şiirlerle karşı duran bir şairle topluluğudur.

Kırk Kuşağı şairlerinin en önemli işlevlerinden biri, Nâzım Hikmet şiirinin taşıyıcısı olmalarıdır. Onların şiirleriyle, özellikle Nâzım Hikmet’in yasaklı olduğu 1938’den 1960’lara kadar Toplumcu Gerçekçi şiirin temsilcileri olarak, Nâzım Hikmet’in şiir anlayışının devamını sağlayan bir lokomotif görevi görmüşlerdir. “(...) Nâzım’ın erken dönem şiirlerinin ruhunu canlı tutmalarıyla, 1940 kuşağı şairlerinin, 60’ların şairleri üzerinde en az Nâzım kadar etkili olduğu (...)” (Sharpe, 2019: 200) ileri sürülmektedir.

Bir Mit Olarak Nâzım Hikmet

Nâzım Hikmet, yaşadığı çağda Türk şiirine yeni bir yön veren, sadece Türk edebiyatında değil, dünya edebiyatında uyandırdığı⁶ yankılarla büyük bir üne kavuşan, ölümü üzerinden yarım asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen, Türk şairlerini hâlâ etkilemeye devam

⁶ Nâzım Hikmet’in hapisneden çıkıp yurt dışına gittiği 1950’de hazırlanmasıyla dikkat çeken, Türk sanatçıların onun hakkındaki düşünceleri ve hem Türk hem de dünya basınında uyandırdığı yankılar için bk. Kaya, 1950.

eden ve “mitik bir figür”⁷ haline gelen öncü şairlerden biridir. Öyle ki bir mit haline getirilmesi zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Onun bir mit haline gelmesinde şiirinin yenilikçiliğinin yanı sıra yaşamının da etkisi olduğu söylenir⁸. Türkiye’de uzun süre yasaklı olması, şiirine ulaşılabilmesi özellikler 40 ve 50’li yıllarda onu biraz da gizemli hale getirmiştir. Zira yasağın kaldırılmasından sonra, Yön dergisinde Kurtuluş Savaşı destanının yayımlanmasıyla birlikte bazı çevrelerin “bıyık altından güler” “bir mit yıkıldı” dedikleri, onun şiirini küçümstedikleri konuşulur. Bu küçümseme karşısında, o yıllarda Nâzım Hikmet’in eserlerinin özgürlüğe kavuşmasının ardından hakkında pek çok yazı, eser kaleme alındığından ancak bunların çoğunun şairin şiiriyle ilgili olmadığından yakınan Günel Altıntaş, Nâzım Hikmet’in bir mit olmadığını, yenilikçi bir şair olduğunu kanıtlamak adına kaleme sarılmıştır. Onun şiirinin özelliklerini sıraladıktan sonra da “O, nasıl kendinden öncekileri kaynak olarak aldıysa, bugünün ozanı da onu öyle kaynak olarak alacaktır.” (Altıntaş, 1966: 40) sözleriyle kendisinden sonrakilere kaynak olacağını belirtir.

Aziz Nesin de Nâzım Hikmet’in bir mit haline getirilmesinden rahatsız gibidir. Vatan gazetesinde 1976 yılında Nâzım Hikmet’le ilgili kaleme aldığı *Şen Olsun Nâzım Hikmet* başlıklı yazı dizisinde, Nâzım Hikmet’in “Benim için bütün gerçekler açıklanıp yazılmalıdır, kadınların yaşamıma nasıl yön verdikleri de bilinmelidir.” sözünü

⁷ Boğaziçi Üniversitesi Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi’nin çağdaş şairlerin Nâzım Hikmet’le olan ilişkilerini, onunla etkileşimini ortaya koymak adına yürüttüğü sözlü tarih projesinin verileri için bk. Gülsoy & Uysal, 2019.

⁸ Bu konuda Kırk Kuşağı şairlerinden Ömer Faruk Toprak düşüncelerini şöyle belirtir: “Şimdi Nâzım Hikmet konusuna yaklaşılim. Büyük yeteneğinin önünde, büyük yaşamı olmasaydı, büyük ozan olur muydu? Sözü dolaştırmadan söyleyeyim, büyük ozan olamazdı. Nâzım eğer Marksist olmasaydı, on sekiz yıl damda yatmasaydı, bütün dünyayı bir sürgün olarak dolaşmasaydı, büyük ozan olamazdı. Hece ile yazdığı ilk şiirlerindeki derin duyarlılığı sürdürdü, o kadar.” (Toprak, 1994: 252)

arkasına alarak, “onu mit’leştirmek isteyenleri tedirgin edecek (...)” (Nesin, 2014: 10) bazı gerçeklerden söz edeceğini söyler. Nâzım Hikmet’in Moskova’da bir ilişkisine dair özel ayrıntılara ve şairin sanatçılığıyla ilgili olmayan, kimilerince de bir sanatçı biyografisinde anlatılmasının gereksiz görüldüğü bazı kişisel bilgilere yer verir. Belki de Nâzım Hikmet’i insanlaştırma/normalleştirme çabası olarak görülebilecek bu bilgiler, yazıldığı dönemde oldukça ses getirir ve tepkilere neden olur. Bunun üzerine, *Tiyatro/79* dergisi, Kasım-Aralık sayısında “gerçeğin ortaya çıkarılması adına (...) Nâzım Hikmet’in yakınlarına, arkadaşlarına ve onunla ilgili kitaplar çıkarmış yazarlara” sorular⁹ yönelterek bir soruşturma düzenler. Soruşturmada Nâzım Hikmet’in mitleştirilmediği, bir put haline getirilmediğinde hem fikir olur soruşturmacılar. Zira A. Kadir’in “Bir ulu şaire büyük sevgi, büyük saygı ve hayranlık onu putlaştırmaksa eğer, bir sözüm yok.” (Nesin, 2014: 354) dediğinden de anlaşıldığına göre, Nâzım Hikmet’in mitleştirilmesi, kahramanlaştırılması ona duyulan sevgi, saygı ve hayranlığın ifadesidir. Ayrıca Nâzım Hikmet gibi “çok alçak gönüllü”, “övmekten hoşlanmayan” bir adamı putlaştırmak pek de mümkün görülmemektedir. Asım Bezirci de Nâzım Hikmet’e karşı yapılan karalamalara karşı onun putlaştırılıp, mitleştirilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek Aziz Nesin’in Nâzım Hikmet’i bir put ya da mit olmaktan kurtarmak için kaleme sarılmasını yersiz bir davranış olarak görür. Nesin’in bu davranışını “belki de gereksiz bir kıskançlığın, aşağılık duygusunun ürünü” (Nesin, 2014: 357) olarak değerlendirir.

⁹ Soruşturmada sekiz soru vardır. Sorular kısaca; Nâzım Hikmet’i mitleştirmek isteyenler var mıdır, Nâzım Hikmet yıllardır gördüğü karalamalara rağmen nasıl putlaştırılıp mitleştirilebilir, Nâzım Hikmet’in yalan söylediği olur muydu, Celile Hanım iyi bir anne değil miydi, şair açlık grevine Münevver Hanım için mi girdi, Nâzım Hikmet’in sanatçılığı dışındaki kişisel yönlerini şişirerek anlatmak iyi bir davranış mı şeklindedir. Bunlara A. Kadir, Asım Bezirci, İbrahim Balaban, Kemal Sülker, Müzehher Vâ-nû, Samiye Yaltırım gibi isimler yanıt vermiştir (Nesin, 2014: 353-380).

Nâzım Hikmet'in mitleştirilmesi, putlaştırılması günümüzde de konuşulmaya devam etmektedir. Gündüz Vassaf, konuyla ilgili Nâzım Hikmet'in oğlu Mehmet'in "(...) babası eserleriyle, şiirleriyle tanınsın, putlaştırılarak tanınmasın" isteğini aktarır. Haluk Oral ise putlaştırma meselesinin edebiyatla değil, politikayla ilgili olduğunu söyler: "(...)Yani hiçbir şair Nâzım Hikmet'i putlaştırmıyor. Nâzım Hikmet'i putlaştıranlar ya böyle küçük, şiiri az bilen, işte üç dört dize okumak isteyen insanlar, ya da politik gözle Nâzım Hikmet'e bakıp o anlamda putlaştırmak isteyenler" (Oral, 2020: XIX-XX).

Gerek şiire getirdiği yeni anlayış ve tekniklerle gerekse siyasî görüşüyle tepki çekse de Nâzım Hikmet'e duyulan saygı ve sevgi bu tepkileri gölgelemiş, ona düşman olanlar da şiirdeki ustalığını kabul etmiştir¹⁰. Zira onun ilk takipçileri olan Kırk Kuşığı şairlerinden başlamak üzere, günümüz şairlerine kadar bakıldığında her dönemde onun saygı ve minnetle anıldığı görülür. Şairler, bu saygı ve minnetlerini Nâzım Hikmet için şiir yazarak, şiirlerinde onu anarak ifade ederler. Onu şiirlerinin konusu haline getirirler. Bu şiirlerde onu mitolojik karakterlere ya da üstün özellikler taşıyan varlıklara benzettikleri görülür. Ancak öncelikle buradaki mitleştirmenin, yüceltmenin anlamını sorgulamak gereklidir. Bu çalışmada Kırk Kuşığı şairlerinin Nâzım Hikmet için yazdığı şiirleri incelenerek bu

¹⁰ Yakup Kadri, onun 835 Satır'ı yayımlandıktan sonra şu yorumu yapar: "835 Satır, Türk şiirindeki hatta Türk dilindeki inkılâbın ilk satırıdır. Nâzım Hikmet taa Âşık Paşa'dan beri alıştığımız bütün nazım kaidelerini, vezin sistemlerini altüst ederek ve Türk kamusunun hudutlarının kırıp geçirerek yeleleri dimdik olmuş şahlanan bir 'Demir Beygir' üstünde sıcak ve acayip naralar atarak koşuyor. O, yalnız Türk şiirinde çığır açmış bir edebiyat inkılâpçısı değil, hiç görmeğe alışmadığımız bir şair tipidir." (Bezirci 1997: 18-19). Nâzım Hikmet'in görüşüne karşı çıkmasına rağmen Zahir Güvemli ise onun için; "Ne kadar erkek adam olduğunu, onu yakından tanımış olanlar çok iyi bilirler." (Akt. Nesin, 2014: 334) der.

mitleştirmenin, yüceltmenin ne anlama geldiği görülecek, şairlerin Nâzım Hikmet'e bakışı somut bir şekilde ortaya koyulacaktır.

Kırk Kuşığı şairlerinin en büyüğü olan, Nâzım Hikmet'le kısa bir süre de olsa hapishanede birlikte vakit geçiren, onu yakından tanıyan Hasan İzzettin Dinamo, Nâzım Hikmet'in ilk izleyicilerinden biridir. O, Nâzım Hikmet'e karşı büyük saygı ve sevgi besleyen şairlerin başında gelir. “Dinamo, Nâzım Hikmet gibi büyük bir yenilikçinin arkasındaki sanatçı olarak şiirin onaya yetişmesini istemiş. Bunun için ona yaklaşma çabaları gütmüş, ona şiirler yazmış, onu en güzel konularından biri yapmıştır.” (Türk, 2013: 101). Zira Nâzım Hikmet için yazdığı şiirlerden oluşan *Nâzım'dan Meltemler*¹¹ adlı kitabı, bunun en belirgin kanıtıdır. Dinamo'nun sadece şiirlerinde değil, romanlarında, edebiyatla, sanatla ilgili yazılarında da Nâzım Hikmet'e olan duygularının izlerine rastlamak mümkündür. Bu saygı, sevgi ve bağlılık duygularının herhangi bir başarılı şaire duyulan hislerden biraz daha ileri olduğu söylenebilir.

Hasan İzzettin Dinamo'nun, Nâzım Hikmet'e olan sevgisini, ona duyduğu saygıyı ve onun şairliğini nerede konumlandığını ifade etmek için yazılarında, şiirlerinde ve romanlarında mitolojiden¹² faydalandığı görülür. Dinamo, *Yeni Ortam* (25 Kasım 1975)

¹¹ Nâzım'dan Meltemler kitabındaki 17 şiirden beşinin doğrudan Nâzım Hikmet için yazıldığı, geri kalan şiirlerin dördünde şairin adının anıldığı görülür. Kitaptaki, *Nâzım'dan Meltemler, Şiirin Yeni Rüzgârı, Nâzım Hikmet'e Ağıt, Nâzım İçin, Nâzım'ın Açlık Grevi* Dinamo'nun Nâzım Hikmet için yazdığı şiirlerdir.

¹² Dinamo'nun şiirlerinde Yunan Mitolojisi'nin önemli bir yeri vardır. Sivas Öğretmen Okulundayken (1930'lar) Virgil'den çeviriler yaptığı, daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsündeyken İnsan dergisinde “Anadolu'da Arkadya” şiirini yayımlandığı görülür. Böylece Dinamo'nun mitolojiye olan ilgisinin sanat yaşamının başladığı yıllara, 20'li yaşlarına dayandırmak mümkündür. Ayrıca şairin Virgilius'tan mülhem *Çoban Şiirleri* (1982) adlı kitabı da tamamen mitolojik imgelerle oluşturulan şiirlerden oluşur.

gazetesinde kırklı yılları ve Kırk Kuşığı şairlerinin durumunu değerlendirdiği *1940 Kuşığı Üstüne* bir yazı kaleme alır. Bu yazıda, Nâzım Hikmet ve Kırk Kuşığı şairlerini mitolojik karakterler olan *Musalara (Müzlere)* benzettiği görülür:

“Bu, yaşla ilgisi olmayan anlamsal bir kuşaktır. 1940, İngiltere dışında bütün Avrupa’nın Gamalı Haç’ın demir çizmeleri altında çiğnendiği yıldır. Elinde silahı, kâğıdı, kalemi olan bütün Musalar (Müzler), kuğunun güzel ölüm şarkısını andıran bir direnişe geçmişlerdi. Bütün özgür ya da tutsak Musalar, senfonik özgürlük şiirleri döktürmeye başlamışlardı. Türkiye’de de Müzlerin korosunda, damdaki Nâzım Hikmet’le birlikte, damdan yeni kurtulmuş birkaç şairin de faşizme karşı direniş şarkıları yükseliyordu. 1940 yılı, Avrupa kültürünün benzin yerine özgürlüğü yakan Panzer tanklarının pestile döndüğü yıllardır. Faşizm celladının her adımında yüz binlerce, milyonlarca insanı tutsak ya da yok ettiğini bilen her özgür insan birer özgürlük havarisi kesilmişti. Türkiye’de de faşizmin içerdeki, dışardaki yürüyüşüne karşı direnen şairler, yazarlar, türlü sanatçılar düşünürler, yerli faşizmin kara tırnaklarıyla didik didik edildiler. Özgürlük şarkıları susturulup müzler damlara atıldılar, öldürüldüler, en yeğniği sürgüne gönderildiler... İşte 1940 Kuşığı, 1950’ye kadar süren yıllarda kendisini toplumcu sayan bütün sanatçıları, düşünürleri kapsamaktadır... Türk edebiyatının yüzünü ağartan düşün sanat yapılarının, kalıcı şiirin en güzellerini bunların yarattıklarını göreceksiniz. Türk toplumunun bir iki adım ileri atmasında bile bu çabanın karınca kararınca etkisi vardır.” (Akt. Yağcı, 2020: 45-46)

Bu yazıda Dinamo, kırklı yıllarda, dünyada Nazizm ve emperyalizme karşı mücadelenin sanat safında yer alan şairlerini, Antik Yunan’da *sanatın kaynağı* (İsababayeve, 2015: 10) olarak görülen, *ilham perisi* (Can, 1970: 68) anlamına gelen¹³, *Musa / Muse / Müz*¹⁴ adlı

¹³ “İlham Perisi” anlamıyla “muse” dünya edebiyatında farklı alanlardaki çalışmalara ad olmuştur. Fransız edebiyatında Victor Hugo, Alfred de Vigny gibi genç sanatçılar Romantizme şekil vermek için çıkardıkları derginin adını “Muse Française” yani Fransız İlham Perisi koyarlar (Perin, 1942: 26). Türk edebiyatının seçilmiş sanatçılarının şiir, roman, tiyatro, makale ve diğer türlerde yayımlanan seçilmiş

mitolojik kahramanlara benzetir. “*Elinde silahı, kâğıdı, kalemi olan bütün Musalar (Mûzler)*” emperyalizme karşı direniş şiirleri yazan tüm Sosyalist şairlerdir. Dinamo “*Türkiye’de de Mûzlerin korosunda, damdaki Nâzım Hikmet’le birlikte, damdan yeni kurtulmuş birkaç şairin de faşizme karşı direniş şarkıları yükseliyordu.*” derken Nâzım Hikmet’i ve kendisinin de içinde bulunduğu hapishaneye girip çıkan Kırk Kuşığı şairlerini direniş şarkısı söyleyen Mûzler korosuna benzetir. Yine “*Özgürlük şarkıları susturulup mûzler damlara atıldılar, öldürüldüler, en yeğniği sürgüne gönderildiler...*” derken de Kırk Kuşığı şairlerinin durumunu betimler. Bu mitolojik simgelemenin izleri Dinamo’nun edebî eserlerinde de devam eder. Ancak şairin bu yazıdaki açıklamaları onun diğer eserlerindeki simgelemelerini aydınlatması açısından çok önemlidir. Zira bu Musa / Mûz gibi adların, mitolojik simgelemelerin başka eserlerde de kullanıldığı görülecektir. Bunlardan

eserlerin tanıtıldığı ve incelendiği, Amerika’da İngilizce yayımlanan bir çalışmanın adı ise “The Turkish Muse”dür. Bk.: Halman, 2006.

¹⁴ Musalar antikitede ahlakî düzen ve sanatsal mükemmeliyet idealarını temsil eder. Şairlerin mükemmele ulaşmasının şartı, Musaların onlara lütfkâr olmasıdır. Bu yüzden şairler eserlerinin başlarında Musa’ları anarlar. Musaların en önemli fonksiyonları da şairlere ilham vermesidir. Bu konuda Platon “Tanrılar bize acıyarak koro arkadaşı ve kılavuzu olarak Apollon’u ve Musa’ları vermiştir.” (İsababayeve, 2015: 9) der. Yani “Sanatın kaynağı Musa’dır. O, uygun ahlaki niteliklere sahip olan şaire ideal bir ilham vermektedir. Şair ise öyle bir eser yaratır ki o eser, ‘zincirin’ son halkası olan insanın ahlaki durumunu değiştirip yükseltecektir.” (İsababayeve, 2015: 10). Ayrıca bk. Muse, Greek mythology, 2020.

Mûze (tarihi eserlerin sergilendiği yer) kelimesinin kökeni de mûzlere dayandırılmaktadır. “Köken olarak; Yunan Mitolojisi’ndeki Mouseion’dan gelir. Yunan Mitolojisi’nde Mouseion, ‘Musalara (İlham Perilerine) tanrıçalara adanan tapınak’ ve Atina’da ‘Musalara Ayrılan Tepe’ ya da diğer bir tabirle Antikçağ’ da akıl düşünce ve yaratıcılık gücünü temsil eden esin kaynağı perilerine adanan yapılardır. Ayrıca bu yapılar sadece antikçağın temsilcileri olan mousalara adanan tapınaklar olmayıp içinde ders verilen bir okul ve bilimsel araştırmaların yapıldığı enstitü niteliğindedir. Bu kelime daha sonra; ‘Bilimler Tapınağı’ anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.” (Mûze kelimesinin kökeni, 2020)

biri şairin *Nâzım Hikmet'e Ağıt*¹⁵ şiirindedir. Bu şiirde Dinamo, Nâzım Hikmet'i mitolojide Musaları yöneten, onların reisi olan şiir ve musikî tanrısı Apollon'a¹⁶ benzetir:

“O sarışın Apollon benim dostum, arkadaşımdı
O'nun büyük gözyaşları benim de göz yaşımdı” (Dinamo, 1989: 43)

Nâzım Hikmet'i sarışın bir Apollon'a benzetip kendinin de onun dostu, arkadaşı olduğunu söylerken, açık olarak ifade etmese de, *Apollon ve Musaların ilişkisi*¹⁷ göz önüne alındığında, şairin kendisini

¹⁵ Şiir hem *Nâzım'dan Meltemler* hem de *Gecekondundan Şiirler* (1976) kitabında yer alır. Dinamo'nun yukarıda bahsedilen, Kırk Kuşağı şairleri ve Nâzım Hikmet'i Musalara benzettiği *Yeni Ortam* (25 Kasım 1975) gazetesinde yayımlanan yazısıyla Nâzım Hikmet'i Apollon'a benzettiği *Nâzım Hikmet'e Ağıt*'ın yer aldığı *Gecekondundan Şiirler*'in (Ocak 1976) yayımlandığı tarih ve Aziz Nesin'in yine yukarıda sözü geçen, Nâzım Hikmet'i mitleştirenlere karşı onu insanlaştırma çabasına girdiği yazıların tarihi (8 Temmuz 1976-21 Temmuz 1976) dikkate alındığında, Aziz Nesin'in Nâzım Hikmet'i mitleştirdiği için tepki gösterdiği isimlerden birinin Dinamo olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

¹⁶ Apollon, Antik Yunan'da güneşin sembolü, şiir, musikî ve güzel sanatların, dansın, ilhamın tanrısıdır. Yunanlara göre kendini güneş ışığı ile göstermektedir. İlham perileri olan Musa'ların / Mûzlerin danslarını o yönetir. Lakabı da Musagetos yani ilham perilerinin reisidir (Can, 1970: 55).

¹⁷ “Şiir musiki ve güzel san'atlar Tanrısı Apollon'un beğendiği yer, kendine seçtiği mevki **Parnassos** dağı idi. Bu muhteşem dağın yamaçları ormanlarla örtülü idi. Burada korkunç uçurumlar, eğri büğrü dar boğazlar, derin büyük mağaralar vardı. Mersin, zeytin ve defne ağaçları bu dağın eteklerini yemyeşil gösterirdi. Kışın karlarla örtülü bulutların tepesi, yazın yeni bir **Olympos** dağı olurdu. İşte bu dağda güzel sanatların Tanrısı **Apollon**, '**Karîtes**'lerin ve **Musa**'ların danslarını idare ederdi. Dağın parlak tepesinde kitarını çalardı. (...) **Zeus**'un kızları olan beyaz kollu 'İlham perileri' Apollon'un kitarına seslerini uydurarak şarkı söylerler, dans ederler ve Tanrıları överler, onlara şükrederlerdi. (...)

Apolloun'un arkadaşları olan “Hâtıranın kızları, **Musa**'lar, bütün olayların bilgili perileri idi. Onlar yeryüzüne indikleri zaman güzel sesler çıkararak akan kaynakların, derelerin başlarını kendilerine konak yeri olarak seçiyorlar, **Helicon**'un serin ormanlarını, girintili çıkıntılı vadilerini beğeniyorlardı. Hiçbir şarkı, hiçbir bilgi

bir *Musa* / *Mûz* olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Antik Yunanistan'da Apollon'un lakabı Musagetos, yani "Musaların reisi"dir (İsababayeve, 2015: 13). Dinamo, Apollon'un mitolojide bir güneş olarak görüldüğü gibi Nâzım Hikmet'in de Türk şiirinin bir güneşi olarak görüldüğünü ifade eder. Apollo nasıl Musaların / Mûzlerin danslarına yön verip, onları yönetiyorsa, Nâzım Hikmet de kendisinin ve diğer Kırk Kuşığı şairlerinin sanatına yön vermekte ve onlara yol göstermektedir. Mitolojide Apollon'un, diğer adıyla Musagesto'nun yönettiği Musaların diğer şairlere ilham perisi olduğu gibi, Nâzım Hikmet'in öncülüğünde Kırk Kuşığı şairlerinin de Türk şiirinin diğer şairlerine ilham olduğu, onlara yeni bir şiirin kapılarını araladığı ifade edilmektedir, denilebilir. Ayrıca Nâzım Hikmet'in fiziksel görünüşüyle de "güzel yüzlü, kumral bukleli Apollon'a" (Can, 1970: 21) benzemesi, şair ve Apollon arasındaki benzerliğin dikkate değer yanlarından biridir, denilebilir.

Bu mitolojik simgeleme onun bir şiiriyle sınırlı değildir. Hasan İzzettin Dinamo, yaşamöyküsel romanlarında kendisini temsil eden başkarakter için *Musa* adını seçer¹⁸. Başka şiirlerinde¹⁹ de kendisini

onlar için yabancı değildi. Onlar, geçmiş zamanın hâdiselerini, halin olaylarını, gelecek zamanın sırlarını biliyorlardı. Bu sevimli kızlar dokuz tane idi." (Can, 1970: 68)

¹⁸ Şairliğinin yanı sıra, romanlarının kurgusal dünyasında, kendi yaşamından kesitlere sıklıkla yer vermesiyle dikkat çeken bir romancıdır Hasan İzzettin Dinamo. *Öksüz Musa* ve *Savaş ve Açlar* romanlarında çocukluk yıllarını, *Musa'nın Mapusanesi*'nde hapisnede geçirdiği yılları (Burada Nâzım Hikmet'le geçirdiği günleri de anlatır), *Musa'nın Gecekondu*'nda siyasî ve toplumsal sebeplerle maddî sıkıntılarla gecekonduya yaşadığı zor günleri, *Açlık*'ta kısa bir dönem İstanbul'da Sultanahmet Camii'nin tuvaletlerinde kalarak aç bîlaç geçirdiği gençlik günlerine ait hatıralarını kurgusallaştırır. Dinamo, bu yaşamöyküsel romanlarında kendisini temsilen oluşturduğu başkaraktere, kitapların adından da görüleceği üzere "Musa" adını verir. "Yazar, ben anlatıcı yerine olay ve durumları sözünü emanet ettiği 'Musa' karakteri üzerinden okuyucusuna ulaştırır" (Türk, 2014: 179). Musa'nın yaşadıklarıyla, yazarın gerçek hayatta yaşadıkları arasındaki sıkı benzerlik ilişkisi de eserleri "otobiyografik

Mûz olarak simgeler. *Vatan Şarkısı*²⁰ şiirinde anlatıcının “Anadolu’nun ağlar sesli mûzü” diye seslendiği kişinin, şairin kendisi olduğu söylenebilir. Çünkü şiirin devamında Dinamo, Gavur gölünün yanı başındaki bataklıkta, güneşin altında kerpiç gibi kavrulup sivrisineklerin saldırısına uğramaktan usanan bir kişi olan mûzü tasvir ederken, aslında uzun sürgün ve askerlik yıllarında kendi yaşadıklarını anlatmaktadır. Zira aynı tabloyu şair, anılarında da aktarır²¹. Dinamo’nun “Yirmi Birinci Yüzyılın İnsanlarına Şiirler”de²² de şiirin anlatıcısı yoluyla kendisine mûz diye seslendiği görülür.

Bu verilerden hareketle Nâzım Hikmet ve Toplumcu Kırk Kuşağı şairlerini *Musa / Mûz* mitolojik karakteriyle simgeleyen Hasan İzzettin Dinamo’nun edebî eserlerinde kendisini temsilen de bu adları kullanmasının tesadüfi olmadığını söylemek mümkündür. O, Nâzım Hikmet’i Türk şiirinin güneşi, şiir ve musiki tanrısı Apollon olarak,

roman” kategorisine yerleştirir. Dinamo’nun yaşamöyküsel romanları hakkında bir inceleme için bk. Türk, 2016.

¹⁹ *Sürgün Şiirleri*’nde yer alan *Garip ve Pülümür Güzelleri* şiirlerinde *Musa*’yı kullandığı görülür (1975: 20, 87).

²⁰ “Çoktan beri Anadolu’nun ağlar sesli mûzü / Bizden esirgedin türkülerini. / İşitmedik çok zamandır / göğsümüzün üstünde / kalbinin gürültülerini. / Biliyorum usandığını üzgün şiirler dinlemekten, / Güneşin altında / kerpiç gibi kavrulup / Saldırısına uğramaktan / Mücevher bakışlı ayışığında / sivrisinek ordularının / Gavur gölünün yanı başındaki sazdan kulübende / Sahipsiz bir ney gibi inlemekten. (...) / Biliyorum Kızılmak / kıyısında oturup / Mapusane türküsü söyleyerek / mutlu bir Anadolu düşündüğün günleri” (Dinamo, 2000: 20, 22)

²¹ Dinamo, askerliğinin bir bölümünü İslahiye’de Gavur Gölü Bataklığı çevresinde sivrisineklerle, onların yaydığı hastalıklarla mücadele ederek geçirdiğini anılarında anlatır (Dinamo, 1989b: 112). Öğretmen okulunu da Sivas’ta Kızılmak kıyısında okuduğu bilinmektedir.

²² “Sen de bir şairsen eğer / Daha iyi anlarsın bizi / Okuduğunda / Dövüş için karaladığımız şiirlerimizi. / Yıktırılan bir gecekonduya / ağlamayan mûzüm / yok acıklı destanında yeri / türkümüzün” (Dinamo, 2000: 63)

kendisini ve Kırk Kuşığı şairlerini de Apollon'un arkadaşları olan, şiirin ve sanatın ilham perileri *Musalar / Mûzler* olarak görmektedir.

Nâzım Hikmet —————> Apollon
(Musagetos, Musaların resi)

H. İ. Dinamo ve Kırk Kuşığı —————> Musa, Mûz
(Şairlerin ilham perisi)

Nâzım'dan Meltemler şiirinde ve kitabının diğer şiirlerinde de Dinamo, Nâzım Hikmet'i mitik karakterlere benzetmenin yanında farklı benzetmelerle yüceltmeye devam eder. Nâzım Hikmet'in sadece şairliğiyle değil, devrimciliği ve insanî değerlere verdiği önemle Dinamo için önemli bir figür, örnek kişilik olduğu görülür. Dinamo, Nâzım Hikmet'in insanî yönleriyle sevilmesini "doğuştan" gelen bir özellik olarak görür. Bu yönüyle de şairi doğuştan belli özelliklere sahip olan mit kahramanlarına benzettiği söylenebilir. Onun doğuştan sevilecek bir insan olması, şairin, sadece "Hasan" İzzettin Dinamo tarafından değil, herkesçe sevilmesini sağlamıştır:

"Diyemem seni herkeslerden çok sevdi bu Hasan!
Seni herkes sevdi şundan ki sen
Sevilecek insandın biraz da doğuştan" (1989a: 10)

Şiirin bir başka yerinde ise Dinamo, şairi doğanın yaşam biçimiyle dikkat çeken yaratıklarından olan *albatros*²³ kuşuna benzettiği

²³ Geniş kanatlarıyla uzak mesafeleri hızlıca aşabilen bir kuştur. Fransız şair Charles Baudelaire *Albatros* (Baudelaire, 2001: 179) adlı bir şiir kaleme almış, bu şiirde albatros kuşlarının gemi tayfalarınca yakalanıp oyuncak haline getirilmesiyle, ailesinin kendisini zorla Kalküta'ya gönderip özgürlüğünün elinden alınmasını benzeştirerek kendisini Albatros kuşuna benzetir (Kolcu, 2011: 178-179). Baudelaire'in Türk şairleri üzerinde etkili bir şair olduğu göz önünde tutulduğunda, Dinamo'nun Nâzım Hikmet'i bir albatros kuşuna benzetmesinin tesadüfi olmadığı düşünülebilir. Zira hem Baudelaire hem de Nâzım Hikmet büyük tesir güçleriyle pek çok şairi etkisi altına almış, özgürlükleri de elinden alınmış şairlerdir. Böylece Dinamo'nun bu imgeleme

görüldür. Şair, Nâzım Hikmet'in yurt dışına gittiğini öğrendiği zamanı anlatırken onu, ömrü geniş kanatlarıyla okyanuslar üzerinde uzun süreli yolculuklar yaparak geçen albatros kuşuyla ilişkilendirmiştir:

“Öğrendik senin uçtuğunu cancağzım gazetelerden
Özgürlüğe doğru.
Albatros kanatlarını açtığını cancağzım” (1989a: 13)

Albatros, benzetmesi şairin bu şiiriyle sınırlı değildir. Başka üç şiirinde de bu benzetmeye rastlanır. Yine *Nâzım'dan Meltemler*'de yer alan *Nâzım Hikmet'e Ağıt* şiirinde Nâzım Hikmet'in şiir mecrasındaki yerinin genişliğini ifade etmek için “Yelken kanatlı bir albatrostu o şiirin okyanusunda” (1989a: 44) der. Aynı kitabın *Güzel Yurdum* başlıklı şiirinde yurduna seslenirken Nâzım Hikmet'i yurduna âşık, yelken kanatlı bir albatrosa benzetir:

“Bir âşıkın, bir çocuğun, o yelken kanatlı albatros,
O koskoca Nâzım bile
Vatan haini diye verildi yele,
gurbetlerde kocadı
kutsal bir bayrak gibi gezerken yeryüzünde adı” (Dinamo 1989a: 47)

Nâzım Hikmet'in yurdundan ayrılması ve ömrünü gurbette tamamlaması, sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada tanınan bir şair olmasını da sağlamıştır. Onun gurbette geçen yılları, bu şiirde de albatros kuşunun yaşamıyla özdeşleştirilmiştir. *Mapusanemden Şiirler*'in *Aydın Ufuklar* şiirinde ise Nâzım Hikmet şiirinin geniş bir okyanus olduğu, kendisinin de bu okyanusta kanosuyla yolculuk yaptığını, Nâzım'ın, gemilerinin de kendisine yol gösterdiğini anlatır.

dolaylı bir yolla, Nâzım Hikmet'i Baudelaire'e benzettiği sonucu da çıkarılabilir. İtalyan yazar ve eleştirmen Giancarlo Vigorelli, Nâzım Hikmet'in dolaylı bir biçimde Baudelaire'den etkilendiğini söyler (Akt. Nesin, 2014: 256). Ayrıca, Baudelaire'in Türk şiiri üzerindeki etkisi için bk. Kolcu, 2011.

Şiirde yine Nâzım Hikmet, Albatros'a, şiir dünyası da bir okyanusa benzetilir. Bu şiir, aynı zamanda kendisinin, Nâzım Hikmet'in bir takipçisi olduğunu ifade etmesi açısından da önemlidir:

*“Nâzım'ın aydınlık gemileri
Bana ufuklara doğru kılavuzluk eder
Büyük albatrosun okyanusunda.
Geçerim dalgaları göz kırpmadan
Yeğnik çevik bir vahşi kanosunda”* (1974: 110-111).

Dinamo, şiirlerinde sadece mitolojik kahramanlara değil, üstün özelliklere olan varlıklara da benzeterek Nâzım Hikmet'i Türk şiirinin tepesine yerleştirir. “Benim kutup yıldızım o koca Nâzım (...) (Dinamo, 1989a: 46) der. Onu Apollon'a benzeterek mitleştirir. Kendisini ve diğer Kırk Kuşığı şairlerini Apollon'un arkadaşı Musalar / Müzler olarak ifade ederek de bu mitleştirmeyi biraz daha genişletir. Özellikle eserlerinde kendisini temsil eden karaktere *Musa* adını vermesi bu simgelemeyi ne kadar içselleştirdiğinin de bir göstergesidir. Diğer taraftan onun müz olarak gördüğü diğer kuşakdaşları, Kırk Kuşığı şairleri Dinamo'nun bu benzetmesini destekler nitelikte, Nâzım Hikmet'i öven, onu yücelten şiirler yazarak şiirlerinin konusu haline getirirler. Onlar da Nâzım Hikmet'e büyük saygı ve sevgi beslerler. Bunu da şiirleriyle ifade etmekten çekinmezler. Nâzım Hikmet'in şiiri onlar için bir pusuladır. Ve her şair onun şiirinden bir şeyler alarak, onun üzerine koyduklarıyla özgünlük kazanarak Türk şiirinde adından söz ettirmeyi başarır. Ayrıca Nâzım Hikmet'in ve ondan öğrendikleriyle onun şiir anlayışının sürdürücüsü olarak gelecek kuşaklara taşıyıcısı olurlar. Bu bağlamda, çalışmanın bundan sonraki kısmında Kırk Kuşığı'ndaki diğer şairlerin, Dinamo'nun Nâzım Hikmet'i mitleştirmesini destekleyen, ona benzer nitelikte yazdıkları şiir örnekleri incelenecektir. Böylece kuşak şairlerinin Nâzım Hikmet'e nasıl baktığı, onu yüceltmekle, mitleştirmekle ne ifade ettikleri daha geniş bir bakış açısıyla somut bir biçimde ortaya koyulacaktır. Onların Nâzım Hikmet'e bakışlarının anlaşılması, kuşağın varlık sebebini de

açıklamış olacaktır. Zira bu şairler Nâzım Hikmet'in yasaklı olduğu, gizemli bir hâl aldığı 1940 ve 1950'li yıllarda onun şiir anlayışının aktarımında en önemli kaynak olmuşlardır.

A. Kadir, Harp Okulu davasında²⁴ birlikte yargılandığı, hem hapishane arkadaşı olan, hem de ustası olarak gördüğü Nâzım Hikmet'e büyük bir saygı ve sevgi besler. “Şu edebiyat ortamında Nazım Hikmet'i kıskanmadan²⁵ sevebilen çok az kişiden biri(...)” (Timuçin, 1989: 164) olarak değerlendirilir. Çünkü her fırsatta, Nâzım Hikmet'in hem şahsını hem şiirini övmekten geri durmaz. Özellikle şairi yakından tanınmasının, aynı ortamda vakit geçirmelerinin bu hayranlıkta önemli bir rol oynadığı görülür. Zira sanat yaşamında onu kendisine rehber edinmiştir:

“(...) Ankara Askerî Cezaevinde aylarca bir arada kaldık. Dostluğumuz pekişti. Onun her hareketini şaşarak izledim. Yaşama olan bağlılığı, insan sevgisi, dostluğu, alçakgönüllülüğü, memleket severliği, halkına düşkünlüğü, nerde yumuşak nerde sert olmak gerekir bilmesi, direnmesi, bütün bunlar bende derin izler bıraktı. (...) Anam nasıl çocukluk günlerimin yol göstericisi olmuşsa Nâzım da gençlik günlerimin yol göstericisi olmuştur, diyebilirim rahatlıkla.” (A. Kadir, 1994: 271)

İki şair hapishanede uzun uzun edebiyat sohbetleri yaparlar. Sanata olan yakınlığında annesinin en önemli yol gösterici olduğunu söyleyen şair, annesinden sonraki hocası da Nâzım Hikmet olduğunu belirtir. Şairliğinin yanı sıra insanî değerleriyle de Nâzım Hikmet, A. Kadir ve arkadaşlarının takdirini kazanmış, onlara rol model olmuştur. Bu sohbetlerdeki hayranlığını, dostluklarının karşılıklı olduğunu A. Kadir şu cümlelerle anlatır:

²⁴ İki şairin hapishanede birlikte geçirdikleri zamana dair anıları için bk.: A. Kadir, 1993.

²⁵ Nâzım Hikmet'in sevilmesi yanında kıskanılması da zaman zaman gündeme gelen bir konudur. Örneğin; Asım Bezirci, Aziz Nesin'in, Aziz Nesin de Necip Fazıl'ın Nâzım Hikmet'i kıskandığını söyler (Nesin, 2014: 216, 357).

“Hayran hayran dinlerdim onu, yirmi yaşımın taptazeliği, baharı içinde, dinlerdim. İsterdim ki bitmesin konuşması, sürsün akşamlara kadar. Büyük güç verirdi bana Nâzım. Hapishanede onun tek dert ortağı oluşundan da bayağı gurur duyuyordum. Ne olursa bana anlatıyordu. Ama doğrusu, en fazla da ben ilgileniyordum onunla. O da bunu biliyordu. Arkadaşlardan biri biraz tuhaf mı bugün? Hemen gelir bana, sorardı sebebini: (...) – Aman, canını seveyim, anlayıver şunu bir, küçük efendi!” (A. Kadir, 1993: 124)

Nâzım Hikmet de A. Kadir’e sevgiyle, samimiyetle yaklaşır. Öyle ki ona *küçük efendi*²⁶ diye seslenir. Nâzım Hikmet’in başka bir hapishaneye nakledilmesiyle şairler birbirinden ayrılır. A. Kadir, birkaç yıl sonra, Nâzım Hikmet’in cezaevindeyken *Yürüyüş* dergisine gönderdiği şiirleri İbrahim Sabri takma adıyla yayımlayan kişi olur²⁷.

²⁶ Hasan İzzettin Dinamo, Ankara Sivil Cezaevinde Nâzım Hikmet’le geçen günlerine yer verdiği *Musa’nın Mapusanesi* romanında şairin A. Kadir’e hakkında söylediklerini ve ona neden *küçük efendi* dediğini şöyle anlatır: “Şu Harbiyeli çocuklar arasında da benim, Alphonse Dauder’nin Le Petit Chose dediği bizde de Küçük Efendi diye çevrilmiş olan romandan esinlenerek Küçük Efendi dediğim ufak tefek bir çocuk var. Güzel şiirler yazabilecek gibime geliyor. Onu daha önce hapisten kıtaya yolladıklarını biliyorsunuz. Belki günün birinde o da sizin küçük kervana katılabilir. Adı Abdulkadir’dir” (2007: 181). Burada Nâzım Hikmet’in “küçük kervan” diye bahsettiği de o zaman henüz oluşmamış, Kırk Kuşığı adını almamış olan şairin izinden giden toplumcu gerçekçi şairlerdir.

²⁷ “Boş yere demezdi Nâzım, çocuklar, şiir yazmak nefes almaktır, diye. Sahi, Nâzım’ın da bir iki şiirini bastıydık o dergide. Bursa cezaevinden gönderdiği şiirlerdendi bunlar. Bir arkadaş getirirdi bana bu şiirleri. İbrahim Sabri adıyla yayımlardık. Ben almıştım üzerime bu şiirlerin sorumluluğunu, İbrahim benim göbek adım, Sabri babamın adıydı. Uçardım o şiirler yayımlanınca. Tabii Nâzım’ın haberi yoktu benim bu uçtuğumdan. Ama dergide benim ‘Bir İnsan’ şiirim çıkınca, yakayı ele verdik. Bir gün kahvede otururken, bana Nâzım’ın şiirlerini getiren arkadaş geldi, yanıma oturur oturmaz: ‘Yahu, dedi, senin Bir İnsan şiirini pek beğenmiş Nâzım kim bu A. Kadir, diye soruyor mektubunda’ der demez, içime güneş doğdu. Ama hiç istifimi bozmadım (Galiba yanında o vardı, hani şu şair, seni hiç çekemeyen. O zavallıyı çatlatmak için istifini bozmamışsındır). Yalnız: ‘A. Kadir, Ankara Askeri Cezaevi’ndeki Küçük Efendi’dir diye yaz’ dedim.” (A. Kadir, 1976: 10-11)

Nâzım Hikmet'se A. Kadir'in bu dergide yayımlanan şiirleri sayesinde tekrar onunla iletişime geçer ve mektuplaşmaya başlarlar. A. Kadir sürgündeyken de şairler mektuplaşmaya devam eder. Ancak bir polis baskınında Nâzım Hikmet'ten gelen mektuplara el konulur. Baskından sonra gelen mektupları da kaybolmasın diye bir arkadaşına emanet eden şair, yine de mektupların yitiklere karışmasına engel olamaz. Arkadaşının mektupları kaybettiğini öğrenir (A. Kadir, 1976: 21). Böylece iki şairin arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak belge niteliğinden mektuplar yok olur.

A. Kadir, Nâzım Hikmet'i, Türk şiirinin ölümsüzlüğe ulaşmış, dünya var oldukça yaşayacak bir değeri olarak görür. Şiirlerinde de ona olan sevgisini açıkça ifade eder²⁸. Dinamo'nun Mûz olarak gördüğü şairlerden biri olan A. Kadir, Dinamo'yu doğrularcasına bu şiirlerle Nâzım Hikmet'e sevgisini bağlılığını gösterir. *Ustasına methiyeler düzer ve onu yüceltir. Şiirin sonundaki tarihten (1945, Kırşehir) şairin sürgünde, Nâzım Hikmet'in Bursa Cezaevindeyken yazıldığı anlaşılan Ustaya Mektuplar*'da ustasına şöyle seslenir:

“Benim ustam,
benim ağabeyim,
beni doğuran.
Hapishanedesin sen.
Hapishanede hâlâ,
yüreği, dili, hürriyeti toprağımın” (s. 122)

Şairin, Nâzım Hikmet'e kendisini yetiştirmesi, sanatsal yönden onu yönlendirmesi manasında “beni doğuran” demesi, Yunan Mitolojisi'nde zekâ tanrısı Athena'nın Zeus'un kafasından doğması hadisesine de çağrışım yapar. Zeus'un akıllı ve uslu olan Metis'i, yani

²⁸ Onun Nâzım Hikmet için 12 tane şiir yazdığı tespit edilmiştir. Bunlar; *Ustaya Mektuplar* (5 şiir), 8 Nisan 1950, *Ağıtlar* (4 şiir), *Bir Sevdalı Kavak*, Nâzım'ı Gördüm şiirleridir. Bu şiirler dışında da Nâzım Hikmet'i andığı, onun söyleyişine yer verdiği şiirleri de vardır.

Hikmet'i yutmasıyla kafasından Athena'yı doğurması ve Nâzım Hikmet'in kafasıyla, ustalık ederek A. Kadir'i doğurması arasında ilişki kurulabilir²⁹. Burada Athena'nın annesinin adının da Hikmet olması dikkat çekicidir.

Şair, birden beşe kadar numaralandırdığı diğer *Ustaya Mektup* şiirlerinde de şair, Nâzım Hikmet'in hapisliğinden duyduğu üzüntüyü, ona beslediği saygıyı, sevgiyi, sosyal adaletin olmadığı bozuk düzene sitemini, her şeyin gelip geçtiği, birlikte yaşayacakları güzel günlere olan inancını, hayallerini dile getirir.

A. Kadir'in bir başka Nâzım Hikmet şiirine başlık olan *8 Nisan 1950*, Nâzım Hikmet'in hapishaneden çıkmak için sesini duyurmak adına açlık grevine başladığı günün tarihidir. Bu şiirde de onun haksızlık karşısındaki dik duruşunu, karanlıkta yanan bir ateşe benzeterek direnişin sembolü haline getirir:

*“Baktım, uzakta, karanlıkta bir ateş yanıyor,
baktım, öfkeli, tek başına ve hür.
Dayamış alnını demirlere hâlâ bizi düşünür,
yüreği, dili, hürriyeti toprağımın,
Nâzım Hikmet'im benim”* (s. 173)

Ateş, Yunan Mitolojisi'nde de önemli bir figürdür. İnsanı yaratan Prometheus, Zeus'tan habersizce, ateşi çalarak insana vermiş, böylece insanlığı bilime, aydınlığa ulaştırarak düzenin değişmesini sağlamıştır (Can, 1970: 10-11). Burada da insanlığı aydınlığa kavuşturacağına inanılan bir ideolojinin temsilcisi ve Türk şiirini

²⁹ “Zeus her bakımdan bütün Tanrıların en kudretlisi, en mükemmeli olduğundan, şairler onda hem maddî kuvvet ve kudretin, hem de akıl ve hikmetin birleşmiş olduğunu anlatabilmek için derler ki; O hikmeti, - Metis'i yutmuş yani kendi içine atmış ve onu kendine katmıştı. İşte bu suretle Zeus kafasıyla Zekâ tanrıçasına gebe kalmıştı.” Zeus, Metis'i uzun zaman dinç kafasında taşıdıktan sonra zamanı gelince demir ve ateş tanrısını çağırarak alnına balta ile vurmasını ister. Yarılan alnından da Athena doğar (Can, 1970: 50).

aydınlığa ulaştıran bir şair olarak görülen Nâzım Hikmet'in ateşe benzetilmesi ve Prometheus'un insanlara verdiği ateş arasındaki anlamsal benzerlik dikkat çeker.

A. Kadir, Nâzım Hikmet için dört tane ağıt yazmıştır. Bu şiirlerde kendisinin, ailesinin ve diğer insanların şaire olan sevgisini anlatır. Onun ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirirken diğer taraftan da “Toprak çürür, / o gözler çürümez, / açar mavi mavi çocukların gözlerinde” (1994: 190) mısralarıyla onun ölümsüzlüğe ulaşmış bir şair olduğunu söyler. Öyle ki ona göre dünya döndükçe insanlık Nâzım Hikmet'in şiirlerini okumaya devam edecektir:

*“Senin sesini duyacak insanlar kıyamete dek,
sabahlar gibi taze,
bal gibi tatlı,
ve yorgun
ve sevdalı
ve yiğit”* (s. 205)

Bir Sevdalı Kavak şiirinde ise ustasının mezarının Moskova'da kalmasından duyduğu üzüntüyü dile getirir. Şair bu durumu hazmedememiştir. Sovyetlere gezisinde Nâzım Hikmet'in mezarını ziyareti sırasında aklına Nâzım Hikmet'in *Vasiyet* şiirindeki “Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni” (s. 1517) mısralarıyla dile getirdiği arzusu gelir. “Bunu hiç birimiz unutmadık. Seni alacağız buradan, yurdumuzun toprağına götüreceğiz. Bu hem senin en tabii hakkın, hem bizim en tabii hakkımız” (A. Kadir, 1978: 13) der. Çünkü onun için Nâzım Hikmet, Türk insanına, Anadolu'ya ait bir kıymettir. O yüzden şiirinde de halk adına konuşur ve der ki:

*“Ben halkım, gider sırtlar getiririm Nâzım'ı Moskova'dan,
Sırtlar getirir yatırırım Anadolu'ya,
ben halkım, yurdumun sıcak toprağıyla örterim üzerini Nâzım'ın
ben halkım, dikerim Nâzım'ın başucuna bir sevdalı kavak
ben halkım
aldatılmış halk”* (1994: 200)

A. Kadir'in buradaki sahiplenme duygusunu sadece halkı adına değil aynı zamanda kuşağı adına yaptığını da düşünmek gerekir. Şairin Nâzım Hikmet'i yüceltmek adına kaleme aldığı en son şiiri, sonunda 1978 tarihi yer alan *Nâzım'ı Gördüm*'dür. Bu şiirde de Nâzım Hikmet'in harç karıp kan ter içinde kaldığı, bir fabrika kapısında nöbet tuttuğu, bir vapura bindiği gibi türlü hallerinin tasviri yapılarak onun işçinin, emekçinin yanında, zulme karşı duran, umudunu yitirmemiş kişiliği anlatılır.

Mitolojik benzetmelerin olmadığı şiirler de dâhil olmak üzere, A. Kadir'in, Nâzım Hikmet için yazdığı şiirlerin, Dinamo'nun *Mûz* benzetmesinin hakkını verir nitelikte olduğu görülür. Zira o da, Nâzım Hikmet'i kendisinin ustası olarak görür. Sevgisini her fırsatta dile getirip onu Türk şiirinin tepe noktasına yerleştirmekte, ölümsüzlüğe ulaşmış bir kahraman olarak addetmektedir. Sadece Nâzım Hikmet için yazdığı şiirlerle değil, diğer şiirlerinde de A. Kadir'in sıkı bir Nâzım Hikmet takipçisi olduğu görülür. Zira kendisi de Nâzım Hikmet şiirinin benzeri bir defter dolusu şiir yazdığını söyler. Ancak emanet ettiği arkadaşı korkudan bu defteri yaktığı için şiirler yok olur (A. Kadir, 1994: 270). Elde olan şiirleri de şekil ve muhteva açılarından değerlendirildiğinde bu etkiyi görmek mümkündür.

Arif Damar, Dinamo'nun müzlerinden biri olarak, Nâzım Hikmet şiirleri yazan şairlerden biridir. O da Nâzım Hikmet'i kendisine usta olarak görmüş, onun yolunu kendine yol edinmiştir. “Ben, Nâzım Hikmet, Maksim Gorki gibi toplumcu bir edebiyatçı olmak özlemindedim. Nâzım Hikmet'i kendime örnek alıyordum.” (Damar, 2007: 224) der. İlk kitabının sunusunda ise:

“Çırak durdum yanında memleketimin
İnancımın halkımın hürriyetimin
Türküler deniz gökyüzü
Bir de Nâzım Hikmet'in” (Damar, 2001: 11) der.

Türkiye’de Toplumcu Gerçekçi şiirin kurucusu ve ona yön veren kişi Nâzım Hikmet’tir. Arif Damar, bu düşüncesini bir iddiayla da destekler. Öyle ki ona göre; “Nâzım Hikmet aşk şiiri yazmasaydı, ondan sonra gelen toplumcu-gerçekçilerin hiçbirisi buna cesaret edemezdi.” (Damar, 2007: 224). Zira kendisi de önceleri bireysel temalı şiirler yazmaya çekindiğini belirtir. Şairliğinin olgunluk dönemlerinde asıl amacından, yani şiiriyle topluma hizmet etmek amacından sapmamak kaydıyla kendisi de farklı şiir akımlarından etkilenerek denemeler yapar. Ancak Nâzım Hikmet’in yeri onun hayatında hep sabittir, en tepededir. Nâzım Hikmet için şiirler yazmıştır. Bunlardan biri *Bir Fotoğrafta Nâzım Hikmet* şiiridir. Şairin arkadaşı, Sovyet şairi Lel Starostov’un Damar’a “Uzaktaki bir dosta” notuyla gönderdiği bir Nâzım Hikmet fotoğrafı üzerine yazılmıştır. Burada dikkat çeken en önemli noktalardan biri Nâzım Hikmet’in fotoğrafının şairler tarafından birbirlerine hediye olarak gönderilmesidir. Arif Damar’ın da bu hediyeden çok memnun kaldığı görülür. Arif Damar şiirde Nâzım Hikmet’in verdiği pozu yorumlamaktadır. Şiirdeki bilgilere göre 22 Kasım 1959’a ait fotoğrafta Nâzım Hikmet, ayak ayak üstüne atmış, elinde tüten bir sigara, uzun bir içki bardağı durmaktadır. Halinden mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Şiirin sonunda şair, Nâzım Hikmet’in başına gelenlerden dert yanarak şöyle sorgular:

“Şu küçük fotoğraftaki Nâzım Hikmet
Bizim evimizde değil de
Bir başka memlekette
Başka bir evde olsa
Böyle şeyler başına gelir miydi” (Damar, 2001: 442)

Nâzım Hikmet’in *Rubailer*’ini anımsatan *Dörtlükler* şiirinde de Arif Damar, Nâzım Hikmet ve Piraye Hanım’a sevgisini dile getirir. Nâzım Hikmet’in aşkının da davası için olduğunu söyler. Bu yüzden onu büyük şair olarak görür:

“Büyük şairdi sevdi sevdalandı Nâzım Hikmet
Karasevdamızı sevdi türküsünü güzel de söyleyerek

*O kadar aşk her şey türküsünü sürdürmek içindi
Karasevda emekçinin emek için” (Damar, 2001: 346)*

Gelibolulu olan Arif Damar'ın mitolojik unsurlarla oluşturduğu şiirleri de vardır. *Tenes'dim Ben de* başlıklı şiiri bunlardan biridir. Tenes, adını Bozcaada'ya (Tenedos)³⁰ veren kahramandır. Şair bu şiirde de Tenes, babası ve üvey annesi arasında geçen hikâyeyi³¹ şiirleştirir. Mitoloji sözlüğünde belirtilene göre; Tenes, Akhilleus'un Bozcaada'yı yağmalaması sırasında ona karşı gelir ve Akhilleus tarafından öldürülür. Fakat Akhilleus öldürdüğü kişinin Tenes olduğunu öğrenince üzüldü. Çünkü onu Apollon'un oğlu zannetmektedir. Arif Damar, *Tenes'dim Ben de* derken, Dinamo'nun Nâzım Hikmet'i Apollon'a benzettiği şiiri

³⁰ Şairi ayrıca *Bozcaada/Tenedos'tan* (Damar, 2001: 254-258) başlıklı bir şiiri de vardır.

³¹ “*Tenes: Adını Tenedos (Bozcaada) ya veren kahraman. Toria bölgesinde bulunan Kolones şehrinin kralı Kyknos'un oğludur. (Bu eski şehrin yerinde bugün Bayramiç'in doğusundaki Karaköy bulunmaktadır). Eskiden Leukophrys diye çağrılan Bozcaada'ya bu prens kendi adını taktı. Kral Kyknos, ikinci defa evlenmek istedi ve Kramgasos'un kızı Philonome'yi aldı. Bu kadın üvey oğlu Tenes'e gönül verdi. Fakat namuslu delikanlı, babasının karısı için kalbinde hürmetten başka bir arzu duymuyordu. Bu yüzden üvey anasının aşkına mukabelede bulunmadı. Bundan öfkelenen Philonome, ona iftira etti. Oğlunun zorla kendisinin ırzını ayak altına almak istediğini babasına söyledi. Bu iftiraya inanan Kyknos, oğlunu bir sandığın içine kapatarak denize attı. Delikanlı, kapalı sandığın içinde olduğu halde dalgalar arasında, bir hayli çalkandıktan sonra (Bozcaada) nın kıyısına düştü. Bu ada halkı; sandık içinden çıkardıkları namuslu prensi kendilerine kral yaptılar. Birkaç zaman sonra, Kral Kyknos karısının namussuzluğunu ve oğluna attığı iftirayı anladı. Bir gemiye bindi. Oğlunu bulup, af dilemek, onun gönlünü almak üzere yola çıktı. Tenedos adasına geldi. Gemisini bir ağaca bağladı. Karaya çıkmak üzere iken oğlu Tenes, elinde bir balta ile geldi, geminin halatını keserek, onun adadan uzaklaşmasını ve rüzgârların tesirine kapılarak, başka tarafa sürüklenmesini sağladı. Troia harbi sırasında Tenes yaşıyordu. Akhilleus Bozcaada'ya çıkıp yağmaya koyulunca, Tenes karşı koydu ve bu yüzden Akhilleus tarafından öldürüldü. Akhilleus öldürdüğü yiğidin Tenes olduğunu öğrenince çok üzüldü. Çünkü Tenes'in Apollon'un oğlu olduğuna inanıyordu. Bilmeden bir tanrı oğlu öldürmüştü.” (Can, 1970: 516)*

büyük ihtimalle bilmektedir. Ancak Damar'ın kendisini Apollon'un oğlu olarak bilinen Tenes'e benzetmesinin Dinamo'nun bu benzetmesiyle ne kadar ilişkili olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat mitolojide Tenes'in Apollon'un oğlu olarak bilinmesi, Dinamo'nun Nâzım Hikmet'i Apollon'a, Kırk Kuşığı şairlerini Apollon'un perilerine benzetmesi, Damar'ın da kendini Apollon'un oğlu olarak bilinen Tenes'in yerine koyması dikkat çekici bir durum olarak görülür. Bu durumdan hareketle, Arif Damar'ın da Nâzım Hikmet'i güneşin sembolü, şiir ve musikî tanrısı Apollon olarak gördüğü yorumlanabilir.

Suphi Taşhan, Nâzım Hikmet'i şiirlerinde öven, onu mitleştiren bir diğer Kırk Kuşığı şairidir. Otuz dokuz yaşında yaşama veda eden, daha çok lirik şiirleriyle dikkat çeken şairin ölümünden sonra kitaplaştırılan şiirleri arasında Nâzım Hikmet için yazdığı bir şiiri vardır. *24 Haziran / Allah Şiir Söylese Nâzım Kadar Söyler* adlı bu şiirin daha başlığından Nâzım Hikmet'in Allah'la kıyas edildiği görülür. Şiirde, Nâzım Hikmet'in hapisneden çıkmasının sevinci dile getirilirken şair hem ilahî kata yükseltir hem de tarihî şahsiyetlerle kıyas edilerek onlardan üstün tutulur. Osman Yüksel Serdengeçti'nin dizelerinin montajlanmasıyla Nâzım Hikmet'in hapisneden çıkışına gönderme yapılarak başlar şiir:

“ ‘Açın kapıları Osman geliyor,
Osman değil aslan geliyor.’ ”

Şair, bu dizelerle Nâzım Hikmet'i önce aslana benzeterek hapisneden çıkışını betimledikten sonra onun haksız yere yıllarca hapsedilmesine sitem eder. Bunun sorumlularının da yataklarında rahat uyumadığını söyler. Daha sonra Nâzım Hikmet'in Fatih'ten daha önemli bir konuma yerleştirerek onun hapisneden çıkışını bir bayram coşkusuyla karşılar:

“Süslen İstanbul! En güzel elbiselerini giyin
Bir kuş ol uç sevincinden

*Bin yıl sürececek bu bayramın
Bak Nâzım ağabey geliyor
Zindandan dönmüş
Fatih'ten büyük, Fatih'ten ehemmiyetli*” (Taşhan, 2010: 84)

Şiirin devamında Türk dilinin derin tarihine gönderme yapılarak Nâzım Hikmet, Türk dilinin, Türk tarihinin en önemli, en faydalı şahsiyeti olarak görülür. Bu yüceltme, Nâzım Hikmet'in sözü Allah'ın sözüyle eş değer tutularak taçlandırılır ve böylece şairin şiirine bir kutsiyet verilmiş olur:

*“Türk dili Orta Asya'dan beri söylenmiş
Binler, on binler söylemiş
Allah şiir söylese
Ancak Nâzım kadar söylerdi
Hoş geldin Nâzım ağabey
memleketimin en büyüğü
Sen Türk adıyla gelenlerin en faydalısı*” (Taşhan, 2010: 84-85)

Rıfat Ilgaz, Nâzım Hikmet'in yurt dışına çıktıktan sonra kaleme aldığı bir şiirde, ülkesinin onun kıymetini bilemeyeşinden yakınır. “*Biz bu güneş ülkesinin çocukları / Güneşi bulutların ötesinde bırakan*” dizelerinde şairi bulutların arkasındaki bir güneşe benzettiği anlaşılabılır. Derdini ise bir ucunda Nâzım Hikmet'in olduğunu bildiği Karadeniz'e; “*Karşıdan Nâzım'ı dalga dalga getiren deniz / Oturup dizdize bir kıyıda / aynı balık çorbasını kaşıklayabilirdik*” (Ilgaz, 2004: 265) diyerek paylaşır. Dizelerde Nâzım'ı dalga dalga getiren deniz tamlaması, Yunan Mitolojisi'nde deniz tanrısı, “dalgalar diyarının hükümdarı” (Can, 1970: 138) Poseidon'a bir çağrışım olduğu da söylenebilir. Zira denizleri dalgalandıran, Nâzım'ı taşıma gücünü sulara veren belki de Poseidon'dur. Böylece şiirde alt söylemin mitsel bir gönderme yaptığı da söylenebilir.

Nâzım Hikmet'i usta olarak gören, ancak onun etkisi altında kalmaktan çekinen bir şair olan Mehmed Kemal, *Söz Gibi* (1977) kitabında yer alan *Nerde* şiirinde sevgilinin sözünün kutsiyetini

anlatmak isterken, İncil ve Kuran gibi kutsal kitaplarla birlikte Nâzım Hikmet'in şiirini de bir kıyas ölçüsü olarak kullanır. Bu, onun Nâzım Hikmet şiirini ne kadar değerli gördüğünün, ona verdiği kutsiyetin göstergesidir:

*“Sözün İncil’de mi, Kuran’da,
Ya da Nâzım’ın şiirlerinde,
Ben dünyada senden başka söz bilmem”* (Mehmed Kemal, 1990: 92)

Ömer Faruk Toprak da Nâzım Hikmet için şiir yazan, yazılarında onu usta olarak gören, yücelten, bir başka Kırk Kuşak şairidir. Toprak için Nâzım Hikmet, ülkenin dramından şiirler kurmuş, dünya görüşü Türkiye koşullarına uyan, dili en iyi kullanan, söylediklerini yurtseverce söyleyen, bütün dizeleri tekrar tekrar okunan, dünyaca tanınmış, “ölmezlik katına erişmiş” (Toprak, 1968: 217) bir ozandır. Toprak, “nâzım’a mektup”,³² başlıklı şiirinde ise Nâzım Hikmet’le dertleşir gibidir. “dostum yak bakalım bir cigara daha” (1983: 73) diyerek başladığı şiire “step kokan, okyanus kokan hürriyet”in bir gün geleceğine olan inancıyla devam eder. Beklenen hürriyetin tasvirinden Rusya’dan geleceği anlaşılmaktadır. Toprak, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi açıktan açığa övgüler düzmez ustasına. Onu adına methiyeler düzmesine de yine de bir şiir yazmadan duramaz: “bu saatte gece olmuştur elbet Bursa’da” dizeleri, şiirin, o tarihte Bursa hapisanesinde olan Nâzım Hikmet için yazıldığını gösterir. Nâzım Hikmet’in mektup türünün imkânlarından yararlanarak pek çok şiir yazmıştır. Toprak’ın da şiirini mektup üslubuyla yazması şairlerin arasındaki ilişki açısından dikkat çekicidir.

³² Şiir ilk önce “kâzım’a mektup” başlığıyla şairin Hürriyet (Toprak & Taşer, 1945: 15-20) kitabında yayınlanır. Eşi Fûrzan Toprak, şairin bütün şiirlerini hazırlarken şairin baskı dönemi sebebiyle böyle bir yola başvurmuş olacağını belirtir (1983: 262). Ömer Faruk Toprak, daha sonra pek çok değişiklikler ve çıkarmalar sonunda şiiri “nâzım’a mektup” başlığıyla bütün şiirlerine alır (1983: 73-74).

İpek Film Stüdyosunda, bir süre (1950'de) Nâzım Hikmet'le birlikte çalışan Cahit Irgat ise farklı bir bakış açısıyla, şaire olan saygısını onun için şiir yazmayarak gösterme yoluna gitmiştir. Zira kendisini ona şiir yazacak yetkinlikte ve yakınlıkta görmemektedir. Nâzım Hikmet için elbette şiir yazmışsındır diyen bir yakınana şöyle yanıt verdiğini söyler: “–Hayır, dedim, yazamam. O öylesine büyük ki onun için öylesine güzel şeyler yazıldı ki! Üstelik ben onu şahsen çok tanımıyorum ki. Onu dünyanın tanıdığı kadar ben de tanıyorum elbet.” (Irgat, 2011: 213).

Bu şairlerin kendisinin etkisinde yazdığı şiirlerle yeni bir kervan oluşturduğunun farkında olan Nâzım Hikmet ise onları hapishaneden dergilerde yazdıkları şiirlerle takip eder. Bursa Hapishanesinden Müzehher Vânû'ya 1946'da gönderdiği bir mektupta “Gençlerin içinde çok beğendiğim şairler var, hepsinin ismini aklımda tutamıyorum, isimleri henüz yer etmedi, ama şiirlerini pek beğeniyorum. Şöyle aklımda kalanları sıra tefriki yapmadan sayayım: Dinamo, Suat Taşer, Rıfat Ilgaz, A. Kadir, Orhan Kemal, Cahit Irgat ve saire...” (Nâzım Hikmet, 1998: 55-56) der. Bu şairlerin yanında olamasa da yazdıklarıyla onların hem şiirlerine yön verir, hem şiirlerinin konusu olur. Kendisi de hapishaneyi bir okul haline çevirir. Bir taraftan kendisi öğrenirken diğer taraftan yanında Kemal Tahir, Orhan Kemal, İbrahim Balaban gibi isimlere hocalık ederek onların yetişmesine katkı sağlayıp onları sanat dünyasına kazandırır. Amacıysa Türkiye'de temellerini attığı Toplumcu Gerçekçi şiir anlayışının devamını sağlamaktır. Bu bir anlamda bir sanatçının ölümsüzlüğe kavuşma isteğidir, denilebilir³³.

³³ Nâzım Hikmet'in sanat anlayışının devamını sağlama isteği, Kemal Tahir'e şu mektubunda anlaşılır: “Bugün Piraye ile beraberdik, gazetede senin Göl İnsanları için yapılan reklamı okurken dünyaya bir çocuğumuz gelmiş gibi mağrur ve bahtiyardık. Bizi mağrur ve bahtiyar kılabildiğin için sana teşekkür ederiz, kardeşim. Fizyolojik imtidadın ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü çok sevdiğim iki çocuğum var ama bu fizyolojikman benim imtidadım değil. Sen bana ‘fikri imtidadın’ zevkini verdin.

Sonuç

Toplumcu Gerçekçi Kırk Kuşığı şairlerinin (Hasan İzzettin Dinamo, A. Kadir, Arif Damar, Suphi Taşhan, Rıfat Ilgaz, Mehmed Kemal, Ömer Faruk Toprak) şiirleri ve yazıları yazmıştır. Kuşağın en büyük şairi olan Hasan İzzettin Dinamo'nun bir yazısında ve şiirlerinde Yunan Mitolojisi'nden yararlanarak Nâzım Hikmet ve Kırk Kuşığı şairleri arasında bir ilişki kurduğu görülür. Bu ilişkide Nâzım Hikmet, Yunan Mitolojisi'nde şiir ve musikî tanrısı Apollon'a, Kırk Kuşığı şairleri de Apollon'un etrafında dans eden ilham perileri Musa / Müze karakterlerine benzetilir. Yunan Mitolojisi'nde Apollon, Musaların reisi ve onları yönlendiren tanrısıdır. Musalar, onun etrafında dönerler. Nâzım Hikmet de Kırk Kuşığı şairlerinin ustasıdır ve Kırk Kuşığı şairleri de ona yazdığı övgülerle onu yüceltirler. Şiirlerde Dinamo'nun, şairi bu mitolojik benzetme yoluyla yüceltmesinin yanında A. Kadir ve Rıfat Ilgaz'ın Nâzım Hikmet için yazdığı şiirlerde başka mitolojik göndermeler olduğu da tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra mitolojik göndermelerin dışında "albatros", "kutup yıldızı" gibi üstünlük ifadeleriyle şairler başka şiirlerle Nâzım Hikmet'i yüceltmeye devam eder. Mitolojide Mûzlerin Apollon etrafında dönmesi gibi, bu şairler de Nâzım Hikmet'in etrafında pervane gibidirler. Bunların hepsi,

Düşündüğüm, hazırladığım bir yığın sanat ruşeymlerinin sende inkişafı benim ömrümü senin ömrünce uzatacak. Çok yüksek bir yere çıkıp haykırmak istiyorum: 'Şu Göl İnsanları hikâyelerini yazanı biliyor musunuz? O daha ne güzel, ne güzel şeyler yazacaktır ve hepsinin içinde, temelinde benim tohumlarım var.' Fizyolojik babalık da böyle bir şey olacak. Ve analara yavruları bundan dolayı zümrütü anka görünüyorlar galiba... Bu platonik bir muhabbet değil. Bu, neslin, nevin, soyun muhafazası, idamesi, galebesi kavgasının gayet reel bir ifadesi. Şimdi, Nail filan gibi, çoğu maalesef kof bir yığın insanla niçin uğraştığımı anlıyorum. Ve bu uğraşmaya neden dolayı devam etmeye mahkûm bulunduğumu kavıyorum. Bu genç kabiliyetleri keşfetmek, onlara yardım etmek gibi palavra hayırseverlik falan gibi hislerin neticesi değil. Bu nevimin, neslimin idamesi kavgası..." (Nâzım Hikmet, 1993: 49)

Dinamo'nun Kırk Kuşığı şairleri ve Nâzım Hikmet arasındaki ilişkiyi anlatan mitolojik benzetmesinin birer destekleyici kanıtıdır, denilebilir.

Nâzım Hikmet'in ilk izleyicileri olan Kırk Kuşığı şairlerinin şiirlerinde Nâzım Hikmet'i yer yer mitleştirdikleri, onu yücelttikleri, görülür. Bu mitleştirme şairlerin Nâzım Hikmet'in getirdiği şiir anlayışını benimseyişlerinin, ona olan bağlılığın, duyulan saygının sevginin bir ifadesidir. Nâzım Hikmet onlar için yeni ifade biçimlerini öğreten, farklı bir şiir anlayışının temellerini atan, onlara yeni bir kapı aralayan, diyalektik şiir evreni sunan bir "usta"dır. Zira sosyal yaşamları, çektikleri ekonomik güçlükler, toplumsal koşullar onları Nâzım Hikmet şiirine yaklaştırmıştır. Hem kendi yaşam şartlarını hem de sömürü düzeni üzerine kurulmuş toplumsal ve küresel gerçekleri, savaş karıştıklarını Nâzım Hikmet'in Türk şiirine getirdiği biçim ve içeriğin birbiriyle uyumlu olduğu, dönemin insanının ve toplumun gerçeklerini yansıtan realist şiir tarzıyla ifade ederler. Buna bağlı olarak bir ideolojik birlikteliğin de bu sevgi gösterisindeki rolü inkâr edilemez. Bu yüzden Kırk Kuşığı şairlerinin Nâzım Hikmet'i şiirlerinin konusu haline getirmesi de bir teşekkürdür. Bu teşekkür, Garip hareketinin hüküm sürdüğü Türk edebiyatında yeni bir kulvar açmış, söz konusu şairler şiirlerinde onu anarak, ona göndermeler yaparak ya da onun şiirlerinden birer parça alarak hakkını teslim etmiştir. Böylece Türk edebiyatında varlığı devam eden bir Nâzım Hikmet olgusu meydana getirmişlerdir. Bir taraftan da Nâzım Hikmet'in istediğini yaparak, şiir anlayışının gelecek kuşaklara aktarılmasında bir köprü görevi üstelenerek onun ölümsüzlüğe ulaşmasını sağlamışlardır.

Kırk Kuşığı şairlerinin Nâzım Hikmet'e bakışları, bir anlamda bu kuşağın varlık sebebini de ortaya koyar. Bu şairler Nâzım Hikmet var olduğu için vardır. Nâzım Hikmet'in ölümsüzlüğe kavuşmasında da onların rolü inkâr edilemez. Nâzım Hikmet hapishanede olduğu, yasaklı yıllarda çalışmaya ve öğretmeye devam etmiş, onun unutulmasını, sesinin kesilmesini isteyen iktidara rağmen Türk şiirine getirdiği yeni

soluğun sürmesini amaçlamıştır. Bu yüzden hapishaneyi de bir okula çevirmiştir. O hapishanede yeni sanatçıların yetişmesine katkı sağlarken, Kırk Kuşığı şairleri de onun yasaklı olduğu günlerde hapishanede yatmak, sürgüne gönderilmek pahasına onun açtığı yolda ilerlemeye, toplumsal gerçekleri söylemeye, ustalarını da unutturmadan devam etmişlerdir. Yani Nâzım Hikmet şiiri bir edebiyat okulu olmuş, Kırk Kuşığı şairleri de bu okulun dışarıdaki ilk öğrencileri olmuştur. Nâzım Hikmet'in yasağının kalktığı yıllara dek bu şairler üzerinden Toplumcu Gerçekçi şiir varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de etkileri devam eden bir edebiyat anlayışının ilk sürdürücüleri olarak edebiyat tarihindeki yerlerini almışlardır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- A. Kadir (1976). *Mutlu olmak varken*. Hilal Matbaacılık.
- A. Kadir (1978). *Sovyet Rusya'da on beş gün*. Hilal Matbaacılık.
- A. Kadir (1993). *1938 Harp Okulu olayı ve Nâzım Hikmet*. Can Yayınları.
- A. Kadir (1994). *Mutlu olmak varken*. Can Yayınları.
- Altıntaş, G. (1966). Nâzım “Myht”miş!..... *Yeni Ufuklar*, 14(164), 36-41.
- Aydoğdu, Y. (2017). Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Toplumcu Gerçekçi şiirin serüveni. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 267-282.
- Baudelaire, C. (2001). *Kötülük çiçekleri*. (Çev: A. Necdet), Adam Yayınları.

- Berhumoğlu, C. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde 1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşağının yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bezirci, A. (1997). *Temele gül dikenler*. Evrensel Basım Yayın.
- Can, Ş. (1970). *Klâsik Yunan Mitolojisi*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Damar, A. (2001). *Kitaplar kitabı (toplu şiirler)*. Gendaş Kültür.
- Damar, A. (2007). *Edebiyat yazıları*. Hayal Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (1975). *Sürgün şiirleri*. May Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (1976). *Gecekondundan şiirler*. May Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (1982). *Çoban şiirleri*. Ayça.
- Dinamo, H. İ. (1989a). *Nazım 'dan meltemler*. Gerçek Sanat Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (1989b). *TKP aydınlar ve anılar*. Yalçın Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (2000). *Özgürlük türküsü*. Yalçın Yayınları.
- Dinamo, H. İ. (2007). *Musa'nın mapusanesi*. Tekin Yayınevi.
- Gülsoy, M. & Uysal, Z. (2019) *Günümüz Türk şairlerinde Nâzım Hikmet etkisi: bir sözlü tarih projesi*. O. Akyıldız, M. Gülsoy (Haz.), *Şiir Dünyadan İbaret: Nâzım Hikmet Üzerine Yeni Çalışmalar* içinde (237-314. ss.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Halman, T. S. (2006). *The Turkish Muse: views & reviews 1960s-1990s*. Syracuse University Press.
- İlgaz, R. (2004). *Bütün şiirleri 1927-1991*. A. İlgaz (Haz.), Çınar Yayınları.
- Irgat, C. (2011). *Çok yaşasın ölümler*. Notos Kitap.
- İsababayeveva, A. (2015). Musa'lar mitolojisinin ahlak öncülleri. *Art-Sanat*, (3), 1-14.

Kaya Y. (1950). *Nâzım Hikmet: hayatı-edebî şahsiyeti hakkında hükümler-şiiirlerinden örnekler*. Osmanbey Matbaası.

Kolcu, A. İ. (2011). *Albatros'un gölgesinde: Baudelaire'nin Türk Şiirine tesiri üzerine bir inceleme*. Salkımsöğüt Yayınevi.

Mehmed Kemal (1977). *Acılı kuşak*. de Yayınevi.

Mehmed Kemal (1990). *Tükenmez bütün şiirleri*. Gerçek Sanat Yayınları.

Muse Greek mythology. (2020, Temmuz 4).

<https://www.britannica.com/topic/Muse-Greek-mythology>

Müze kelimesinin kökeni. (2020, Temmuz 14).

<https://everthinglibrariesandmuseums.blogspot.com/2018/05/muze-kelimesinin-kokeni.html#:~:text=>

Nâzım Hikmet (1993). *Kemal Tahir'e mapusaneden mektuplar*. Adam Yayınları.

Nâzım Hikmet (1998). *Bursa Cezaevinden Vâ-Nû'lara mektuplar*. Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.

Nâzım Hikmet (2013). *Bütün şiirleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Nesin, A. (2014). *Türkiye şarkısı Nâzım*. Nesin Yayınevi.

Onger, F. (1946). *Bugünkü şiirimiz*. Yaratış Matbaası.

Oral, H. (2020). *Nâzım Hikmet'in yolculuğu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Perin, C. (1942). *Fransız Romantizmi*. Uzluk Basımevi.

Sakallı, F. (2013). *Toplumcu gerçekçi bir şair: Ömer Faruk Toprak (hayatı - sanatı - eserleri)*. Gazi Kitabevi.

Sharpe, K. B. (2019). Gerçekçilik ve kavgacılık: Nâzım Hikmet'in 1960'lar Türkiye sosyalist şairleri için önemi. O. Akyıldız, M. Gülsoy (Haz.), *Şiir Dünyadan İbarettir Nâzım Hikmet Üzerine Yeni Çalışmalar* içinde (179-217. ss.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Taşhan, S. (2010). *Kilometre taşları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Timuçin, A. (1989). Doğrunun peşinde bir ömür boyu. G. Aktaş, A. Timuçin, A. Hatipoğlu, E. Canberk (Haz.), A. Kadir içinde, Gerçek Sanat Yayınları.

Toprak, F. (1994). *Ömer Faruk Toprak'ın düzyazıları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Toprak, Ö. F. & Taşer, S. (1945). *Hürriyet*. Güneş Basım ve Yayınevi.

Toprak, Ö. F. (1968). *Duman ve alev*. May Yayınlar.

Toprak, Ö. F. (1983). *Tüm şiirleri*. F. Toprak (Haz.), Adam Yayıncılık.

Türk, E. B. (2016). *Kurmacadan gerçeğe Hasan İzzettin Dinamo (roman-otobiyografi)*. Serander Yayınlar.

Türk, H. (2013). Ahanda'dan Karacaahmet'e 80 yıllık bir şiirin öyküsü: Hasan İzzettin Dinamo'nun şiirleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 87-102.

Yağcı, Ö. (2020). *40 Kuşığı şairleri*. Telgrafhane Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

While Nâzım Hikmet was in the prison from 1938 to 1950 by political reasons, forty generation poets kept on socialist realist approach of poetry. Besides that, these poets aggrandized Nâzım Hikmet in their poems by writing poetries for him. It is seen that they make him a subject and a phenomenon in Turkish poetry.

In this study, it is determined who the forty generation poets composed of firstly. The opinions of some researchers such as Hikmet Altınkaynak and Öner Yağcı have been observed in respect to this. According to the last evaluation; it has been determined that İlhami Bekir, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz, Cahit Saffet (İrgat), M. Niyazi Akıncıoğlu, A. Kadir, Fahri Erdiñ, Muzaffer Arabul, Fethi Giray, Sabri Soran, Zihni Anadol, Suat Taşer, Avni Dökmeci, Enver Gökçe, Mehmed Kemal, Ömer Faruk Toprak, Suphi Taşan, Arif Damar, Atillâ İlhan, Ahmed Arif, Şükran Kurdakul are the forty generation poets. Secondly, the subject of seeing Nâzım Hikmet as a myth has been discussed in this study. In this study, thirdly the viewpoint of the forty-generation poets for Nâzım Hikmet has been revealed with reference to the examples from their articles. That is why, Hasan İzzettin Dinamo's literature articles and assimilating Nâzım Hikmet to Apollon and muses that are the mythological characters, in his poems have been based. In the continuation of this, the articles/poems that other forty-generation poets have written for Nâzım Hikmet have been observed.

As a result, it is seen that the forty-generation poets, that were first followers of Nâzım Hikmet, have mythologized him and aggrandized him in their poems. This mythicizing is an expression of the adoption of the approach brought by Nâzım Hikmet, the adherence to him and their respect and liking. Because their social life, financial difficulties, social conditions have made them familiar to Nâzım Hikmet's poetry. They have expressed both their own life conditions and social, global realities that have been predicated on system of exploitation and their opposition to war by using a poetry format. This format that brought by Nâzım Hikmet, is realist, reflects the realities of its human and society and has form and content harmony. Consequently, the role of ideological unity on show of love can not be denied. Also, it is also a thanking of forty generation poets to make Nâzım Hikmet a subject of their poems. This thanking has opened a new lane on Turkish Literature that Garip movement was prevailing on and these poets have given him credit by mentioning to him, making references to him in their poems, or taking some parts from his poems. So that, they have constituted a phenomenon which exists on Turkish Literature. They have provided Nâzım Hikmet to reach immortality by serving as a bridge about

handing down his poetry approach to the next generations, which is also Nâzım Hikmet's wish.

The forty generations' viewpoint about Nâzım Hikmet, has also revealed reason for being of this generation. These poetries exists because Nâzım Hikmet exists. Nâzım Hikmet has continued to study and teach at the proscriptive years that he is in prison, and claimed the new impulse, that he gave to Turkish Literature, to keep on despite the government that wanted him go silent. That is why he has transformed the prison into a school. While he was contributing raising new artists at prison, forty generation poets has continued to proceed on the path that he opened and telling the social realities without forgetting their master inspite of staying in prison, and being exiled. In other word, the poetry of Nâzım Hikmet has been a school of literature, and forty-generation poets have been the first students of this school at outside. The existance of the approach of socialist realist poem has continued to exist through these poets till the years that Nâzım Hikmet's cessation of restraint. They have taken their place as the first followers of a literature approach that continues to effect today, in literature history.

Eğri, S. (2021). Manzum hâl tercemelerinin (terceme-i ahvâl) edebiyat tarihi bakımından önemi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 393-420.

DOI: 10.21550/sosbilder.831186
Araştırma Makalesi / Research Article

MANZUM HÂL TERCEMELERİNİN (TERCEME-İ AHVÂL) EDEBİYAT TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Sadettin EĞRİ*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 25 Kasım / November 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 6 Ocak / January 2020

ÖZET

Türk edebiyat tarihinde hayatları ve eserleriyle önemli sayılabilecek kişiler hakkında her zaman yeterli bilgiye ulaşabilmek mümkün değildir. Asırlar öncesinde yaşamış olan kimi şairlerin biyografileriyle ilgili malumata kısmen de olsa ulaşmak edebî ve tarihî kaynaklar sayesinde ihtimal dâhilindedir. Şair tezkireleri, genellikle tanınmış ve ünlü şairlere yer verir. Bazen de bu biyografik bilgiler tekrar edilir. Oysaki Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde konu ile ilgili mechûliyet daha fazladır. İbnülemin Mahmud Kemal ve Ali Emiri Efendi gibi hayatlarını medeniyetin marifet sahiplerine ve onların eserlerine adanmış olan kişiler, bunun ıstırabını çekmiş ve eserlerine aktarmıştır. Edebiyat; her türlü bilgiye, her türlü ayrıntıya ihtiyaç duymaktadır. Bu konunun esasında olan biyografi ve otobiyografi metinleri değerli hazinelerdir. Klasik edebiyat döneminde şairler; gelenek ve tevazu gayesiyle kendilerinden pek bahsetmemişlerdir. Şüphesiz bunda şairin psikolojisi, dünyaya bakışı oldukça etkilidir. Farklı nazım şekilleri ve başlıklarla bazı şairler “terceme-i hâl”lerini yazmışlardır. Bu incelemede örneği verildiği gibi şairin öğrencisi veya sevenleri yine manzum olarak onların biyografilerini yazmışlardır. Sanatkarın yaşadığı devir, eğitimi, ailesi ve tasavvufî seyri ile ilgili zengin anlatımı bu metin ve eserlerde bulabiliriz.

Anahtar Kelimeler: terceme-i ahvâl, terceme-i hâl, biyografi, otobiyografi, edebiyat tarihi

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sadettin@uludag.edu.tr

The Importance of Verse Terceme-i Hal (Terceme-i Ahval) in terms of Literary History

ABSTRACT

In the history of Turkish literature, it is not always possible to reach sufficient information about people who can be considered important with their lives and works. It is possible to reach partial information about the biographies of some poets who lived centuries ago, thanks to literary and historical sources. Poet tezkires generally feature well-known and famous poets. Sometimes this biographical information is repeated. This situation is more common in the last periods of the Ottoman Empire. People like İbnülemin Mahmud Kemal and Ali Emiri Efendi who devoted their lives to the masters of civilization and their works suffered from this and transferred it to their works. Literature; It needs all kinds of information and all kinds of details. Biography and autobiographical texts, which are at the heart of this subject, are valuable treasures. Poets in the classical literature period; for the sake of tradition and humility, they did not talk about themselves much. Undoubtedly, the psychology of the poet and his view of the world are very effective in this. Some poets wrote their "terceme-i hal" with different poetry forms and titles. As exemplified in this review, the students or lovers of the poet wrote their biographies again in verse. In these texts and works, we can find a rich narrative about the era in which the artist lived, his education, his family and his mystical course.

Key words: terceme-i hal, terceme-i ahval, biography, autobiography, literary history

Giriş

Terceme-i hâl (ترجمه حال), tercüme-i hâl, terceme-i ahvâl, tercüme-i ahvâl veya izafet kesresi olmadan tercüme-i hâl gibi farklı şekillerde tekil veya çoğul halleriyle edebî metinlerde karşımıza çıkan bu kavramlar; bir kimsenin hayatını ve eserlerini anlatan yazı veya eser, öz geçmiş, yaşam öyküsü, hal tercümesi, Frenklerin biyografi dedikleri şahsî tarih gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca tercüme (kalemi), Bâbîâlî'de yabancı elçiliklerle olan yazışmaları yürüten Hâriciye Vekâleti'ne bağlı kalem olarak tarif edilir. Manzum terceme-i ahvâller ise; edebiyatta farklı nazım şekilleriyle yazılmış olan biyografik

eserlerdir. Edebiyat tarihi şair / müellif hakkında ne kadar fazla bilgiye ulaşabilirse, o oranda metinlerin doğru okunması ve değerlendirilmesini de sağlar.

Türk Edebiyat Tarihi ve Mechûliyet

Türk edebiyatında pek çok şairin hayatı ve eserleri hakkındaki “mechûliyet / bilinmezlik” bir problem olarak her zaman karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk edebiyatı uzunca müddet şuarâ tezkirelerine emanet edildiği için edebiyat tarihinin diğer kaynaklarına ulaşım, araştırma yapmak zorunlu hale gelmiştir. Şair tezkireleri belli sayıda ve tanınan şairler hakkında çoğu kez tekrar edilen bilgileri ihtiva etmektedir. Zamanla sanatı ile dikkati çeken kişilerin hayatları ve eserleri hakkında detaylı bilgi ve belgelere ulaşabilmek için başka edebî kaynaklara ihtiyaç duyulur. Mecmualar, bir meslek grubu veya yöreye ait metinler, vefeyâtnâmeler, tarihî metinler, Osmanlı arşiv belgeleri gibi pek çok kaynak bu belirsizliği belli düzeyde giderebilmelidir. Edebî eserlerde yazar veya şairin öğrenim durumu, hayat felsefesi, psikolojisi, sosyolojisi ve tüm sosyal çevresine dair ipuçları bulunur. Bunlar kelime hazinesinden üsluba kadar etkilidir. Bir araştırmacı üslup oluşturma ve kelime seçiminden şairin tüm yaşantısına nüfuz edebilir. Bu ölçüler devirlerin üslup özellikleri hakkında da ipucu verir (Karaköse, 2019: 69).

Türk tarihi ve medeniyetinin en değerli hazinelerinden olan edebî metinler, şair veya müellifleriyle ilgili her türlü ayrıntının ortaya çıkarılmasıyla daha isabetli değerlendirmelere yol açacaktır: En geniş anlamıyla “edebiyatın tarihi” olarak bilinen “edebiyat tarihi” kavramının, bugüne kadar ittifakla kabul görecekt kapsamlı bir tarifi yapılamamıştır. Batı’da edebiyat tarihinin bir bilim dalı haline gelmesinde büyük katkıları olan Gustave Lanson, edebiyat tarihini, “medeniyet tarihinin bir kısmı” olarak niteler. Bizim edebiyatımızda bu konuya dair ilk ciddi çalışmaları yapan Fuad Köprülü de Lanson’la aynı

düşünceyi paylaşır ve edebiyat tarihini “Bir milletin geçmişteki fikrî ve hissî hayatını göstermek itibarıyla medeniyet tarihinin, yani bir milletin umumî tarihinin parçalarındandır.” (Köprülü, 1986; aktaran Sağlam, 2006: 9) şeklinde tavsif eder. Köprülü’den sonra edebiyat tarihi alanında eser veren birçok yazar tarafından da aşağı yukarı benzer şekillerde ifade edilen bu kavram, daha açıklayıcı bir söyleyişle “bir milletin edebiyatının asırlar boyunca gösterdiği tekâmülü tam olarak inceleyen; edebî oluş ve cereyanları bir bütün olarak ele alıp onların siyasî, içtimâî, ruhî ve fikrî muhit ve şartlarla ilgi ve münasebetini tayin ederek ve estetik değerini belirterek açıklayan bir bilim dalı” şeklinde tanımlanabilir (Sağlam, 2006: 9).

Edebiyat tarihimizin en buhranlı dönemlerinde Ali Emîrî Efendi’nin yazılarında ve eserlerinde özellikle belirttiği gibi eski döneme ait edebî şahsiyetlere ve onların eserlerine bir şekilde ulaşmak ve bir nebze de olsa bilgi toplamak mümkün gibi görüldüğü halde, yakın döneme ait sanatçılara ve onların eserlerine ulaşabilmek ne yazık ki daha güçtür. Örneğin Bursa / Gemlik ilçesinin ilk belediye başkanı da olan şair Dr. Ahmet Ziya Kaya¹, ilginç şiirleri ve kişiliği ile belirsiz ve kayıtsız dünyamızdan nasibini almıştır. Ayrıca bu konunun önemini vurgulayan İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957); üç yüz sene evvel yaşayan şairlerimizin eserlerine ve hayatına ait bilgilere ulaşmak mümkün iken, çeyrek asır önceki şairler hakkındaki bilgilere ulaşmak daha da zorlaşmaktadır fikrindedir. Yazılarında kimi meçhul şairleri ve unutulmuş eserlerini örnek olsun diye vermiştir².

Medeniyet Marifetten Doğar

Edebiyat ve medeniyeti insanlığın temel mutluluk kaynağı olarak değerlendiren İbnülemin Mahmud Kemal; bunun ölçüsünün ise o

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Eğri, 2010: 143-157.

² Ayrıntılı bilgi için bk. İbnülemin Mahmud Kemal, 1928: 37-51.

milletin yetiştirdiği erbâb-ı mârifet ile değer kazandığını belirtir. Sanat erbabına hürmet edip, onları ve eserlerini “mechûliyet / bilinmezlik”ten kurtarmanın şart olduğunu tespit eder. Ona göre medeniyetteki seviye, o milletin marifet sahibi şahsiyetleriyle ölçülür. Sanat erbabı unutulmaya yüz tutarsa, medeniyet sayfasındaki yerimiz soluklaşır. Belli sayıdaki terâcim-i ahvâl kitapları titiz bir araştırmaya tabi tutulmalıdır.

İbnülemin Mahmud Kemal’in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin yayımlandığı tarihteki imlâsı ile bu konu şöyle değerlendirilmektedir:

“Hakayıkı basitedendir ki saadeti beşeriyeyi temin eden medeniyet, marifetten tevellüt eder. Marifetten mahrum insanlar, vahşetin mesaiibi gunagunundan tahaffuz edemezler. Medeni milletlere arzı didar eden saadet ve gayrimedeni milletlere isabet eden musibet meydandadır. Her milletin mertebesi medeniyeti, yetiştirdiği erbabı marifetle mukayese olunur. Marifet sahipleri -ziri zeminde kalan asarı kadime ve nefise gibi- mahkûmu nisyan olursa sahai medeniyette ibrazı mevki etmek müşküldür. Erbabı marifete hürmet eden milletlerin, milleti saire arasında ihraz ettikleri mevkii mümtaz izaha muhtaç değildir. Meşahitin teracimü ahvaline müteallik müellefatı mevcude, milletin efradı fazılası tamamen havi değildir. Her asırda vatanın muhtelif cihetlerinde zuhur eden nice erbabı tespit edilmemiştir. Onların ömrü sanisi mesabesinde olan nice asarı nafia da muhafaza edilemeyerek müessirleriyle beraber nabud olmuştur. Binaenaleyh -irfanı vatanın timsali olan- eslafi sahip kemalin mikdarı hakikisi ve hüviyetleri ile eserleri ahlafa mechul kalmıştır. Esasen madut olan teracimü ahval kitaplarını nazarı dikkate alıp da maarifin muhtelif şubelerinde ibrazı vücut eden kıymetli adamların zevatı mazbutadan ibaret olduğuna hükmetmemelidir. ... Binaenaleyh edebiyat ve tarihi edebiyat ile teveggul edenler, üçyüz sene evvel gelen şairlere dair- mümkün mertebe- malumat alabildikleri halde beş on sene evvel yaşayan bir saire dair menbâ malumat bulamıyorlar.” (İnal, 1969: 1)

Medeniyet namına asırlardan beri verilen eserlerin kayıp olmaktan kurtarılması için başta edebiyat olmak üzere tarihimizi

unutulmaktan kurtarmalıyız. Toprak altında unutulup, yok olan eski eserleri kaderine terk etmemeliyiz.

Biyografi, Otobiyografi ve Terceme-i Ahvâl

Tanınmış kişilerin hayat hikâyelerinden bahseden bir tür olan biyografi, denebilir ki insanlıkla yaşıt bir bilim dalıdır. Tanınmış şahsiyetlerin biyografileri, kolay gibi görünen ama aslında zorluklarla dolu bir araştırma sahası olarak dikkat çekmektedir (Emecen, 1997: 9). Başlangıçta tarih içinde yer alan bu tür, zamanla bağımsız bir bilim dalı hâlinde gelişip serpildi. Zaman zaman çeşitli kültürel ortamlarda bizde biyografi ile ilgili çalışmaların eksikliğinden söz edilir. Meseleye günümüz olarak bakıldığında bu doğrudur da. Gerçekten de bu denli zengin bir kültürel ve siyasi birikime sahip olunmasına rağmen bunların biyografiye dönüşmüş çağdaş örneklerine az rastlıyoruz. Oysa geçmişimizde bu alanla ilgili oldukça zengin bir gelenek ve buna bağlı olarak da bu türle ilgili çok sayıda örnek eser var (İsen, 2020). Tarih, günümüzden önce yaşayanların yüz yüze geldikleri olayları ve onların kahramanlarını anlatır. Olaylar kadar, o olaylarda etkili olmuş kişi ya da kişilerin hayat hikâyeleri, bizzat hadisenin kendisi kadar önemlidir. Olayları meydana getirenler insanlar olduğuna göre, onların hayat hikâyelerini tespit etmek de biyografinin konusudur. Bu yüzden doğulu ve batılı tarihçilerin büyük çoğunluğu, tarih içinde biyografiye büyük önem vermişlerdir.

Otobiyografi, şair veya yazarın kendi hayatı ve eserlerini anlattığı edebî bir türdür. Tezkire-i Şuarâ türünden farklı olarak dîbâcelerde, şairlere ait bilgiler otobiyografik sunum özelliği taşır. Harun Tolasa, Lâmi'nin (1472-1532) yayınlanmamış divanının (İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Manzum Eserler No. 380, elyazması nüshasından aktarılan) dîbâcesinden kimi otobiyografik sunumları aktarır. Lamî, eserini niye yazdığını, edebiyat alanındaki

yerini söyledikten sonra yaşını, eğitimi ve eserinin ortaya çıkmasını sağlayan kimi koşulları anlatır (Yazıcı, 2006: 210).

Bu âleme bakış tarzı farklı şekillerde tezahür eden Türk sanatçıları, çoğu kez dünyanın geçiciliğinden kaynaklanan bir yaklaşımla kendilerinden pek bahsetmezler. Çok sayıda esere sahip olan şairlerde bile birkaç mahlas dışında bir bilgiye rastlanmaz. Kimi eserin tamamında sadece bir yerde şairin isim veya mahlası geçer. Tevazu esaslı bu yaklaşım, özellikle yazma eserlerde araştırmacılar için büyük zorluklar getirir. Şüphesiz, eserlerini hâmilere takdim etmeleri söz konusu olduğundan “ben” tamamen ortadan kalkar. Tasavvuf anlayışındaki “varlık ve benliği terk” düşüncesi şairin kendinden bahsetmesini engeller. “Tasavvuf algısından kaynaklanan ve otobiyografi türü açısından da önemli olduğunu düşündüğümüz bir diğer unsur da kişinin kendi yaşadığı acı ya da “trajik” deneyimlerle kurduğu ilişkiye bakışıdır. Bu dünyanın ve bu dünyada yaşananların geçiciliği üzerine temellenen bu kavrayışın yansımasını Tanpınar şöyle dile getirir:

“Aynı mutlak varlığın yine kendisine dönecek değişik ve geçici tezahürleri olan bir dünyada elbette trajedi olamazdı. Aşk bile ne kadar velveleli başlarsa başlasın bu sistemde muayyen bir merhaleye erişir erişmez sadece fani objesini değil, duyan benliği de beraberce ortadan kaldıran bir ayniyette kendiliğinden değişiyordu. Hülasa, eski medeniyetimizde insan kendi kederi ile büyük manasında karşı karşıya kalmak fırsatını bulamıyordu.” (Tanpınar, 1988; aktaran Yazıcı, 2006: 211)

Bazı şair ve yazarların devlet görevlerinde bulunması nedeniyle o şahısların biyografileri hakkında kimi malumatı arşivlerde bulmak da mümkündür. Sicill-i Ahvâl Defterleri, detaylı ve özet bilgileri Başbakanlık Arşivi’nde bulunan belgelerdir. Devlet kademelerinde görev almış memurlarla ilgili birçok bilgiyi toplayan bu defterleri tutan kimseler devlet tarafından görevlendirilmişlerdir ve yazdıkları her bilgi resmî yazışmalara dayanır. Dolayısıyla verilen bilgilerin doğruluğundan

kuşku duyulmamalıdır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm incelemidir. İnceleme; Babası, Doğum Tarihi ve Yeri, Yetiştirilmesi ve Bildiği Yabancı Diller, Memuriyetleri, Aldığı Maaşlar, Meziyetleri, Aldığı Rütbe, Nişan ve Madalyalar olmak üzere yedi küçük başlık halindedir. Burada adı geçen şahsiyetlerle ilgili bilgiler kronolojik sırayla verilmiş ve aynı anda yürütülen değişik görevler tek madde içerisinde toplanmıştır. Tekrara düşmemek amacıyla memuriyetleri de gösterilen tayin olunan görevin tarihi, aldığı maaşlar kısmında belirtilmemiştir (Akgün, 1996: 229).

Edebiyat ve tarihimizde kimi müelliflerin tamamı manzum olmasa bile, mensur veya mensur-manzum karışık otobiyografi yazdıkları bilinmektedir. XVII. yüz yüzyılın en önemli simalarından Katib Çelebi'nin (1609-1657) de *Süllemül-Vusûl*, *Mîzânü'l-Hakk* ve *Cihânnümâ* adlı eserlerinde kendi hayat hikâyesini kaleme aldığı bilinmektedir (Sarıcaoğlu, 2002: 297). Klasik edebiyatımızda az sayıda şair, divanlarının “dîbâce”lerinde kendi şahsi maceralarını ve pek çok konudaki görüşlerini dile getirir. Mensur olarak yazılan terceme-i hâller bu konuya dâhil edilmemiştir. Manzum terceme-i ahvâller, farklı üslup ve konu ile edebiyat tarihimizde yerini almıştır:

- a. Şairin manzumelerle kendi hayatını, memleketini, eğitimini, ailesini, dünya görüşünü anlattığı metinler (otobiyografi).
- b. Talebesi, müridi veya dostluğu bulunan bir başka şairin, üstadının hayatını naklettiği şiirler (biyografi).
- c. Divanlarda farklı nazım şekilleri içerisinde kendi hal ve durumlarıyla ilgili şiirler.
- d. Menâkıbnâme gibi edebî ve tasavvufî eserlerdeki biyografik şiirler.

Bu çalışmada Murâd Nakşbendî'nin babasının hocası olan Beyzâde Mustafa Efendi'nin hayatını anlattığı terceme-i ahvâl ile Zorî

Mehmed Şerîfî'nin manzumesi ve Mehmed Şâkir Kudsî'nin divanında bulunan terceme-i hâlî örnek olarak ele alınıp incelenmiştir. Sözü edilen şairler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şiirlerin önemi ve içeriği başlıklar halinde ele alınacaktır.

Murad Nakşbendî; babasının şeyhi meşhur Beyzâde Mustafa Efendi'nin eserlerini toplamış, bir mecmuada ise “Terceme-i Ahvâl-i Beg-zâde Mustafa Efendi (kuddise sırruhû)” başlığı altında bu zatın manzum ahvâlini yazmıştır³.

Murâd Nakşbendî'nin müridleri arasına büyük dedesi yerinde gördüğü, babası Abdülhalim Efendi'nin şeyhi, Murâd Molla Dergâhî ilk postnişini Beyzâde Mustafa Efendi'yi de dâhil etmek mümkündür. Her ne kadar henüz üç yaşlarında bir çocukken kendisi vefat etmiş olsa da Murâd Nakşbendî'nin ilmî ve tasavvufî şahsiyetinin şekillenmesinde model olmuş, gerek babasının aktarımları gerekse diğer öğrencilerinin etkileriyle tasavvufî görüşlerinin olgunlaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Murâd Nakşbendî'nin babasının hocası olan Beyzâde Efendi (öl. 1200/1785) Ahıskalı olup, Ahıska'da doğup büyümüştür. Daha sonra İstanbul'a gelip tadrîse başlamış ve Eyüp Murâd Buhârî Dergâhî şeyhi Gelibolulu Mustafa Efendi'nin halifesi Hafız Muhammed b. Hüseyin Hisârî'ye (öl. 1236/1821) intisap ederek ondan halîfelik almıştır. Murâd Nakşbendî'nin yazdığı medhiyeden aldığımız bilgilere göre kendisi Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan olup seyyiddir. Ahıska beyi, Ahıskalı Ali Bey'in oğlu olması dolayısıyla “Beyzâde” lakabıyla meşhûr olmuştur (Özdil, 2018: 130-131).

Diğer şairimiz ise, 19. yüzyıl âlim ve şairlerinden Firdevsî-i Kudsî ve Hoca Şâkir lakaplarıyla da bilinen Mehmed Şâkir Efendi'dir. Onun hakkında geniş bilgi İbnü'l-Emin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde bulunmaktadır. Bu bilgileri bizzat tanışarak

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Murad Nakşibendî, 2020.

kendisinden ve yazdığı divandan edindiğini söyler. Mehmed Şakir Efendi, Elhac İbrahim Hilmi Habibullah namında bir zatın oğludur. 1245/1829'de İstanbul'un Hubyar mahallesinde doğmuştur. Terceme-i Hâl'inde pek çok mezanne-i kirama ve meşayih-i kibara hizmetde her birinden icaze ve destur aldığını, merhum Vidinli hoca gibi niçe zevat-ı kiramın halka-i tedirisinde bulunup istifade eylediğini bir müddet Çarşamba kurbindeki darulmesnevi odalarından birinde beytütetle ilmi tefsir ve hadis tahsiline çalıştığı sırada reis-i kurra hoca Feyzullah-ı Nakşibendi'den icaze alarak mesnevihanlık şerefine nail olduğunu, mütalaa ve tederrüs eylediği kütüb-i mutebireyi tamamen hafızasına aldığını, garaibden olarak Şehname-i Firdevsi'yi de hıfz ve "Firdevsi" mahlasıyla tahallüs eylediğini söylüyor (Cersel, 2006: 11).

Ele alınan bir başka manzum terceme-i ahvâl ise, Mehmed Şerîfî'nin *Tuhfe-i Şerîfî* adlı eseridir. Manzum bir tecvid olan *Tuhfe-i Şerîfî*'nin şairi Mehmed (Muhammed) Şerîfî, eserinde Artvin'in Livâne kazasında ve Zor (şimdiki ismi Esenyaka) köyünde doğduğunu bildirmektedir. Babasının adı Ahmed, dedesinin ise Halil'dir. Babasının Erzurum'da bulunması dolayısıyla Hicrî 2 Ramazan 1186 (27 Kasım 1772) tarihinde Erzurum'da doğdu. Annesinin ısrarları sonucu ailesi köylerine, Zor'a geri döndüler ve ömürlerinin sonuna kadar köyde kaldılar. Öğrenimini sürdürmek isteyen Şerîfî, bir süre sonra tekrar Erzurum'a gitti, medreselerde öğrenim gördükten sonra köyüne döndü ve evlendi. 1793'te Mustafa, 1803'te Hafız Osman adlı oğulları doğdu. 1816 yılında önce annesi, beş gün sonra da babası öldü. Şair, dört aya yakın süren bu ikinci tahsil hayatında pek çok dinî-ahlakî eserle tanışma imkânı bulur. Özellikle Diyarbakırlı Ahmed Mürşid Efendi'nin *Pend-i Mürşidî* adlı kitabına ilgi duyar ve bu esere nazire yapmak amacıyla tefsir ilmiyle iştigal etmeye başlar. Bu süre zarfında birkaç kez köyüne gidip gelmek zorunda kalan Şerîfî, sonunda anne-babaya hizmetin daha önemli olduğunu düşünür; ailesinin yanına döner ve hat sanatını geçim vesilesi olarak kullanıp hayatını burada devam ettirir. H 1260 (M 1844)

tarhinde vefat eden Muhammed Şerîfî'nin kabri köyündeki eski mezarlıkta yer almaktadır (Eğri, 2014: 68).

Şüphesiz ki çok zengin metin ve eserlere sahip olan edebiyat tarihimizin bütün manzum hâl tercümelerini bir makale hacmine sığdırmak mümkün değildir. Konuya ışık tutmak ve şairler hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşabilmek yegâne amaçtır. Manzum terâcim-i ahvâllerde verilen detaylı hayat hikâyeleri ve bir konu hakkındaki fikirlerinin gösterilmesi bakımından incelenen bu metinlerdeki başlıkları ve örnekleri şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

a. Şairin Nesebi ve Doğum Yeri

Şairler gerek kendi hallerini anlattığı otobiyografilerinde ve gerekse başka şairler tarafından yazılan biyografilerinde ailesi ve doğum yerleri ile bilgi verirler. Beyzade Mustafa, Ahıskalı ve Şavşat doğumludur. Hz. Peygamber soyundan gelmekte olup, o seyyiddir.

*Mevlidi oldu Ahışa vü vâlidî de Beg imiş
Şavşat ta 'bîr olunur yir imiş sancak ana
Nâm-ı pâkî Mustafâ hem seyyid-i Âlî-neseb
Hâtemidür hâk-i pây-ı Fahr-i âlem Mustafâ*

(Beyzâde Mustafa)

Mehmed Şerîfî ise babasının adının Şefîk, kendisinin aslen Livane'nin Zor köyünden olduğunu söylemektedir. Babasının görevi dolayısıyla Erzurum'da bulunduğunu, o esnada bu şehirde doğduğunu anlatır.

*Kazâ Livâne karye Zorî sâkin
Hakîre bu cezîredür emâkin
Mevâlid belde-i Erzurûm hakîkî
Tufeylî çâr-sâl peder Şefîkî*

(Mehmed Şerîfî)

b. Şairin Eğitimi ve Hocaları

Mehmed Murad Nakşibendî, babasının ve kendisinin üstadı Beyzade Mustafa Efendi'nin külliyyatını topladığı eserde onun terceme-i ahvâlini anlattığı bölümde eğitimi hakkında bilgiler verir: Beyzâde, önce Şeyh Ömer Erzincanî'den ilim tahsil etmiş, Sahn-ı Semân medreselerinde zamanını geçirmiş. On sene kadar Fatih Medresesi'nde farklı ilim dallarında ders almıştır.

*Şeyh Erzincanî Ömer'den eylemiş tahsil-i ilm
Hem mücâz olmuş yine andan o zât-ı pür-hüdâ
Vâhid-i Sahn-ı Semân'da sâkin imiş çok zamân
Akdeniz semtinde çifte ayağı olmuşdı câ
Cümle-i tahsilde tedrisde ol medrese
Yanî anda sâkin olmuş hâce iken dâimâ
Câmi-i Ebu 'l-Feth'de tedris-i envâ'-ı fûnûn
On sene mikdârı itmiş hâce-i gayret-nümâ*

(Beyzâde)

Çocukluk döneminde ailesi tarafından Kur'ân öğretildiğini söyleyen Şerîfî, ailesine ve kendisini yetiştiren hocalarına dua ettikten sonra *Tuhfe-i Şerîfî*'de onların ismini de verir: Vâiz Ali Efendi'den hadis dersleri, onun kardeşi Hulki Esad Efendi'den diğer dinî bilimler, Hâfız Şerif Mehmed Efendi'den Kur'ân ve tecvid okur. Ailesinin izni olmadan hiç bir yere gitmediğini, oysa eğitim için gönlünün yandığını söyleyen Mehmed Şerîfî, kitâbet ilmine başladığını ve hat sanatını öğrendiğini bildirir ve hocalarını hayırla yâd eder.

*Pes andan sâhib-i fazl-ı kemâlât
Ola rûhına rahmet bi-nihâyet
Ali Efendi-i vâ 'ız h'âceden hûş
Ehâdisden Fevâ'id eyledüm gûş
Birâder-zâdesi ol Hulkî Es'ad
'İlim bahri Şerîf Hâfız Muhammed⁴*

⁴ “‘ilim” kelimesi vezin gereği “‘ilim” şeklinde okunmuştur.

*İderdüm dahı andan istifâde
İde Hak rütbesin yevmen ziyâde
‘İlimden irdi bir nebze dimâga⁵
Koyup bunda olar gitdi ıraga
O hâzık h’âce çün uhrâya gitdi
Şerîf hâfız vüçûh kurrâya yitdi*

(Şerîfî)

Mehmed Şakir Firdevsî, ise çocukluk yaşlarından itibaren ilim tahsil etmek için medreselerde okuduğunu, ilk önce Kur’ân’ı ezberlediğini, ilim ve hüner sahibi kimselerden istifade ettiğini mısralarına aktarır. İlmin menbaı olan Hamdî Efendi’den ilim ve kemâlâtı aldığını anlatır. Şairler hayatlarını manzumelere nakş ederken diğer edebî eserlerde olduğu gibi konuya uygun şekilde Kur’ân ayetlerinden iktibaslar yaparlar.

*Olarak tıfl-ı debistân-ı ebu’l-’ilm ‘alîm
Sâkin-i medrese-i “zâlike zû fazlin ‘azîm”
Evvelâ olmuş idim hâfız-ı Kur’ân-ı mübîn
Sâniyen tâlib-i ‘ilm ü hüner-i ehl-i yakîn
Fünûn-ı hâssı aldım Hazret-i Hamdî Efendi’den
Derûn-ı hâmesinden neş’et itmiş sanki nâlîyim
Vidin’li hâceden ahz-ı icâzet eyledim ‘ilmen
Ki ol dâna-yı fâzıl vâris-i ‘ilm ü kemâlîyim*

(Mehmed Şakir / Firdevsî-i Kudsi)

c. Ataya İtaat

Şairler ve ehl-i hikmet, çocukluk dönemlerinden bahsederken; anne, baba ve aile büyüklerinin telkinlerine uymanın, onlara saygı göstermenin gerekliliğinden bahsederler.

Mehmed Şerîfî, henüz ilim ve hikmetten kendisinde bir iz bulunmadığı dönemlerde onların izni olmadan bir iş yapmadığını ve yine onların teşviki ile mektebe başladığını içli duygularla nazma döker.

⁵ “‘ilm” kelimesi vezin gereği “‘ilim” şeklinde okunmuştur.

*İrince sinnümüz hâl-i tûvâna
Te'ehhül bende saldı ata ana
Gedâ vâhid ata ana pîr idi
Taleb' ilme çıkar elden dir idi
Yogıdı gerçi bizde 'ilm ü hikmet
İderdük ata anaya itâ'at
İzinsiz çıkmaduk hiçbir kenâra
Yakarduk cismimiz hasretle nâra
Didi gönül bu âh u zârın olmaz
Hezâr tedbîrlerün takdîri bozmaz
Yapış ata vü ceddün pişesine
Nişîn ol hücre-i mekteb kûşesine*

(Şerîfî)

d. Dinî İlimler ve Arapça-Farsça Öğrenmeleri

Klasik Türk edebiyatında eline kalem alan, şiir yazmaya niyetlenen kişilerin geleneksel yapı içerisinde ve şairliğin şartı olarak Arapça ve Farsçayı da belli bir seviyede bilmesi gerekir. Terceme-i hâllerde bunun gerekliliği defalarca vurgulanmaktadır.

Şair Mehmed Şâkir, üçüncü önemli konunun dinî ilimleri öğrenmek olduğunu belirttikten sonra, Arapça hikemiyyatın, Farsça edebiyatın birbiri yerine konulamayacak derecede önemli olduğunu söyler.

*Sâlisen hâcib-i dervâze-i dâniş-ver-i dîn
Râbi'en kâbil-i tefhîm-i ûlu'l-fevz-i metîn
Hikemiyyât-ı 'Arabla edebiyyât-ı 'Acem
Biri ger olsa mukaddem biri lâ-bü'd akdem
Ferkadân menzil ü cevzâ'ya muzâhî tev'em
Her 'aleyhindeki lâ-yefheme dirler fe'fhem*

(Mehmed Şâkir)

Beyzâde Mustafa Efendi'nin tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerine sahip olduğu ifade edilir. Ayrıca Arapça ve Farsça yazan şairlerle kendisini mukayese ettikten sonra, aruz ilminin de şart olduğu eklenir.

*İlm-i tefsîr ü hadîs hem dahî ilm-i fikh
Zâtına oldu musahhar cümlesi bil ey baba
Oldı sana key dahî ilm-i belâgatda o zât
Hem arûz ilminde de oldu Halîl-i muktedâ
Di lûgat-i fende kâmûs-ı muhît olmuş idi
Sorulursa bir lûgat Türkîsi budur dirdi hâ
Dinilür ise kasâidde bu sayrıdur eger
Şübhe yokdur bunda lâkin bür'esinden mâ-adâ
İmrü'ü'l-Kays u Ferezdak görseler eş'ârını
Şâiriz biz dimege iderler ebedî bil hayâ*

(Beyzâde)

e. Hüsn-i Hat Öğrenmenin Önemi

Kimi şairler kitâbet ve hat sanatında eğitim almış, aldıkları icazet ile zamanının hattatları arasına girmiştir.

Mehmed Şerîfî, bu güzel işle (hüsn-i hatla) uğraşanlara Allah'ın yardımının eksik olmayacağını, nesih yazısının gerekli olduğunu nazm eder.

*Bu kâr-ı hüsnê Hak kıldı 'inâyet
Müzehheb âleti Neshi kitâbet*

(Şerîfî)

Mehmed Şâkir Efendi ise; kütüphanelerdeki hazinelerden değerli nesih yazıları bulup, can gözünü aydınlattığını şu beytiyle kalıcı hale getirir:

*Nesh-i nâdireyi genc-i kütüphânede ben
Bularak eylemişim dîde-i cânî rûşen*

(Mehmed Şâkir)

f. Tasavvuf ile İlgili Kayıtlar

Türk edebiyat tarihinde tasavvuf ve onun zenginlikleri farklı şekillerde eserlere yansır. Fuzûlî gibi pek çok şair, tasavvufî anlayışı herhangi bir tarikata intisap etmeden zengin bir biçimde eserlerine

yansıtırken, bir kısmı da bir mürşide gönül verip bu hayatı yaşar ve eserlerini bu manevi hava içerisinde kaleme alır.

Mehmed Şâkir; üstadı Hüsamettin'den ders alıp, “mesnevîhân” olduğunu, Mevlevî dergâhına gönülden bağlanıp, ehl-i beyte teslim olmuştur.

*Hoşâ bir mesnevî-hânım ki üstâdım Hüsâmeddîn
Der-i dergâh-ı Mevlânâ'da hakkıyla mevâlîyim
Nasîb-i himmet aldım feyz-i Feyzu'llâh-ı Kudsîden
Nice erbâb-ı fazlın mahrem-i bezm-i visâliyim
Magz-ı Kur'ân-ı Hudâ mesnevî-i Mevlânâ
Cihet-i câmi'a-i kâtî'adan olana Mevlânâ
Hamseten olmuşum ashâb-ı 'abâyâ teslim
Kalmadı kuvve-i fikriyye vü endîşe 'akîm*

(Mehmed Şâkir)

Devrin ilimlerini tahsil eden Beyzâde Mustafa Efendi'nin, ilahî aşk ateşi düştükten sonra seyr ü sülûkunu tamamladığını anlatan Murad Efendi, üç sene müddetince tekâmül-i sülûk eylemiştir.

*Sonra kalbine düşüp aşk-ı İlâhî âteşi
Sâlik olmuş hem de bulmuş mürşid-i râh-ı Hudâ
Sâik-ı takdîr ânı Hâfız Efendi'ye hemân
Sevk idüp göstermiş ana râh-ı Hakk'ı bî-riyâ
Sâyesinde Hazret-i Hâfız Efendi'nün belî
Olmış akrânı içinde dürr-i genc-i bî-behâ
Üç sene müddet içinde itdi tekâmül-i sülûk
Şeyhi nutk itmiş ki eyle hem seyâhat hem gazâ*

(Beyzâde)

g. Yaşadığı Dönemle İlgili Tarih Mısraları

Kimi şairler yaşadıkları dönemde yapılan savaşlara katılmışlardır. Bunlar arasında Şemseddin Sîvâsî gibi önemli şair ve sufiler vardır.

Beyzâde, Sultan Mustafa zamanında iki yüz gazi ile birlikte bu yapılan gazaya katıldığını anlatır.

*Pes il(i)m kıldı küşâd o sâhib-i tabl u alem
İkiyüz gâzi dahı kendüye itmiş iktidâ
Devr-i Sultân Mustafa Hân'un gazâsı idi bu
Avdet itdi gazve-i tekmilinde bâ-avn-i Hudâ*

(Beyzâde)

13 Şevval Çarşamba günü eserini yazdığını ve Sultan Selim'in (III) o tarihte sultan olduğunu bildiren şair, kendisinin ise otuz yaşına ulaştığını söyler (H 1226 / M 31 Ekim 1811).

*Çü sinnüm otuzunda idi devrân
Cihânun şâhı(y)dı Sultân Selîm Hân
Bidâyet oldu çün Şevvâl ayında
On üçünci çehârşenbe güninde*

(Şerîfi)

h. Hacc'a Gitmeleri

Müslüman hacıların emniyet ve huzur içerisinde ibadetlerini tamam etmelerini dileyen Şerîfi, Kâbe'yi tavaf etmesi, uzak yerleri yakın etmesi için duasına devam eder. Muhammed Mustafa'nın ravzasına ilet ki; Şam'ı, Mekke ve Medine'yi görüp o mübarek Peygamber'den şefaât dileyelim.

*Muhammed Mustafâ'nun ravzasına
İlet bizi hadîm it çevresine
Şefâ'at isteyelim biz 'usâta
Turup vakfe çıkalum 'Arafâta
Görelüm belde-i Şâm'ı muzahher
Dahı Mekke Medîne-i Münevver
Mücâvir kalalum anda kemâhî
Şefî' idinelüm ol pâdişâhı*

(Şerîfi)

Firdevsî-i Kudsî mahlasını da kullanan Mehmed Şâkir'in babası 1844'te (H 1260) farîza-i haccı edadan sonra, Bahr-i Ahmer'de (Kızıldeniz) gark olduğundan (boğulduğundan) kimsesiz kaldı. Alemdar Mustafa Paşanın oğlu -Bekâr Bey namıyla maruf- Şeyh

Kâmil'in [Efendi] himayesi ve vüzera kapu kethudalarından Hacı Keşşaf'ın [Efendi] himmeti ile 1844'te (H 1260) "Sadaret Mektubî Kalemi"ne kabul edildi.

*Edâ-yı Hac idüb 'avdetde tekmîl itdi enfâsı
Sorarsan Bahr-i Ahmer 'de garîk-i rahmet-i Hakdır*

(Mehmed Şâkir)

1. Duâ

Padişahın (III. Selim) döneminde emniyet ve huzur içerisinde olduklarını ifade eder. Kıyamet gününe kadar sabah akşam onların duacıları olduğunu şiirine nakş eden Şerîfî, vezir-i a'zam ile diğer devlet erkânının işlerinin kolaylaşması için yakarır.

*Hudâyâ pâdişâha vir selâmet
Ânun asrındayuz hoş emn ü râhat
Îlâ-yevmi 'l-kıyâm ola devâmı
Şerîfî hoş du 'âcî subh u şâmı
Vezîr-i a 'zamı cümle vüzerân
İşin âsân kıl pinhân ü a 'yân
Kamu ser-kâra vir insâf 'adâlet
Bulalar ehl-i İslâm istirâhat
Hudâ kahr eyleye a 'dâ-i dîni
Muzaffêr eyleye dîn-i mübîni*

(Şerîfî)

i. Şairin Şahsî Özellikleri

Biyografi şeklinde başkaları tarafından yazılan manzum terceme-i hâllerde ele alınan kişinin fizikî, ahlakî ve tasavvufî özellikleri de kimi zaman yazılmıştır.

Beyzâde Mustafa; arslan gibi mehabetli, etkileyici bir tavrı olan, keramet sahibi, mükemmel bir mürşid, gelip geçen insanlar arasında onun kadar cömerdi görülmemiştir.

*Vech-i pâkinde mehâbet var imiş arslan gibi
Her gören mer 'ûb olup olur imiş bî-dest ü pâ*

*Hep görenlerden işitdüm çok kerâmâtın anun
Mümkün olmaz kesretinden söylesem bir bir sana
Hâce imiş şeyh imiş gerçek imiş mürşid imiş
Yok hilâfım bu sözümde şübhe itme dâd-râ
Benzemez imiş ana asrında hiçbir şeyh olan
Kasr-ı İdrîsî'de ki sâkin meger Îsâ ola
Yokdur eslâfun seniün ahlâfuna eyle meded
Hep Sikender cûd u re'fet lutf u ihsân u atâ*

(Beyzâde)

Sonuç

Türk edebiyat tarihinde sayısız şairin hayatı ve eserleri ile ilgili her türlü bilgiye ihtiyacımız olduğu bir gerçektir. Sadece şair tezkireleriyle her şahsı ve konuyu aydınlatmak mümkün değildir. Divanlarda veya müstakil mecmualarda farklı amaç ve başlıklarla “manzum terceme-i ahvâl”ler yazılmıştır. Bu araştırmalarda kısmen örnekleri verilen metinlerde olduğu gibi; şairlerin, müelliflerin başka kaynaklarda ulaşılamayan hayat bilgilerine, eserlerine, özelliklerine, eğitimlerine, meşrebine, karakterine ve dönemiyle ilgili malumata bu şiirler sayesinde ulaşmak mümkün olabilir. Kısaca edebiyatımızı “mechûliyet”ten kurtarmak araştırmacıların başlıca görevlerindendir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akgün, A. (1996). Edebiyatçılarımızın resmî hâl tercümeleri. *İlmî Araştırmalar*, (2), 229-246.
- Artvinli, T. (2010). Mehmed Şerîfî ve Mevlid’i. M. Demirel, M. Akıllı (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri* içinde (459-492. ss.), Yusufeli Belediyesi Yayınları.

Cersel, F. (2006). *Mehmed Şâkir Gâlib Efendi Dîvânı (inceleme-metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eğri, S. (2010). Parçalanmış zamanın şairlerinden Doktor Ziya Ahmed Kaya: (sisli) Yollar ve (garip) İzler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 143-157.

Eğri, S. (2014). Manzum tecvidler ve Tuhfe-i Şerîfî. *Journal of Turkish Studies*, 42, 65-109.

Emecen, F. M. (1997). İki Osmanlı ricalinin resmî hayatlarının kaynaklarına dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 17, s. 91-97.

İbnülemin Mahmud Kemal (1928). Meşâhîr-i mechûle. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 37-51.

İnal, M. K. (1969). *Son asır Türk şairleri cüz-I*. Devlet Kitapları.

İsen, M. (2020, Şubat 3). Türkçenin biyografi kaynakları.

<https://docplayer.biz.tr/13366698-Turkcenin-biyografi-kaynaklari-prof-dr-mustafa-isen.html>.

Karaköse, S. (2019). Fuzûlî-Emrî: “Dâmen” ölçeğiyle iki sahanın panoraması, iki şairin sosyal konumu ve üslûbu. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 67-102.

Kiremitçi, F. (2010). Muhammed Şerîfî ve Pend-i Gülistân Mesnevisi. M. Demirel, M. Akıllı (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri*, Yusufeli Belediyesi Yayınları.

Murad Nakşibendî (2019, Şubat 23). Külliyyât-ı Beyzâde Mustafa Efendi (Matbu Mecmua).

<https://curiosity.lib.harvard.edu/islamic-heritage-project/catalog/40-990049444810203941>

Özdil, H. (2018). Mehmed Murad Nakşibendî ve nakşî gözüyle yazılmış tek, tam Mesnevî şerhi. *Bilig*, (85), 129-145.

Sağlam, N. (2006). Medeniyet tarihimizin en girift labirenti: Türk edebiyatı tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 9-23.

Sarıcaoğlu, F. (2002). Katib Çelebi'nin otobiyografileri. *Tarih Dergisi*, (37), 297-320.

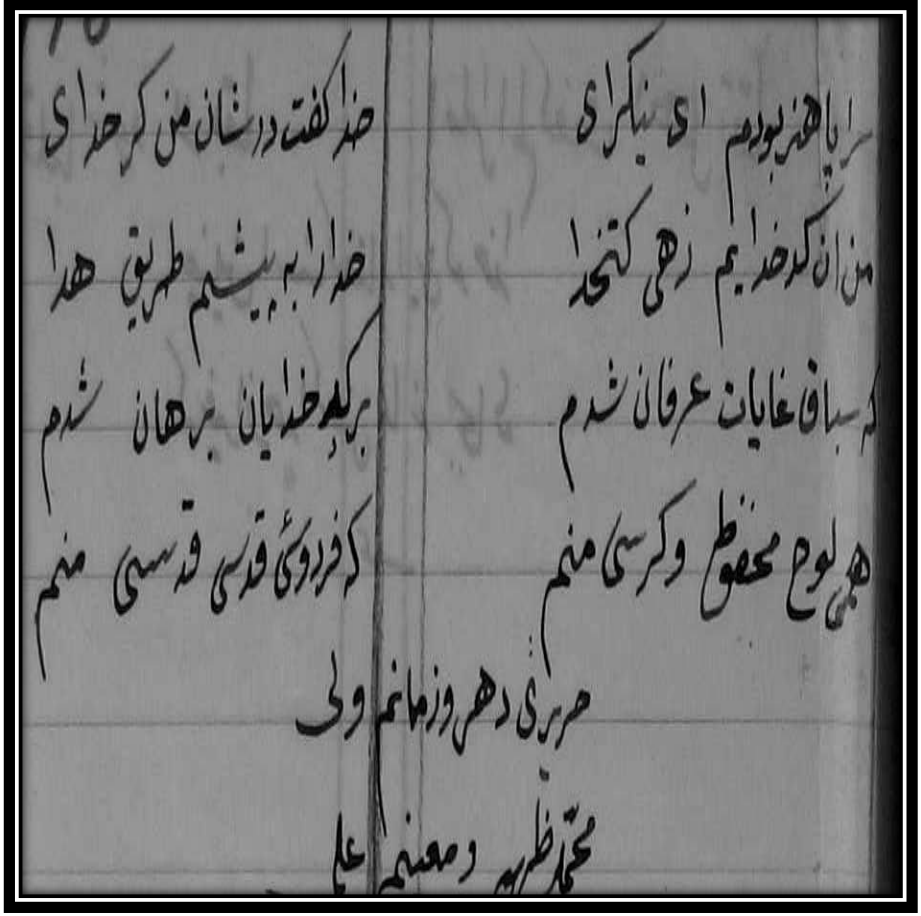
Yazıcı, N. (2011). Türk edebiyatında otobiyografi. *Türkbilig*, (11), 189-217.

Belge 1: Murad Nakşibendî, Terceme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa (Harvard Library)

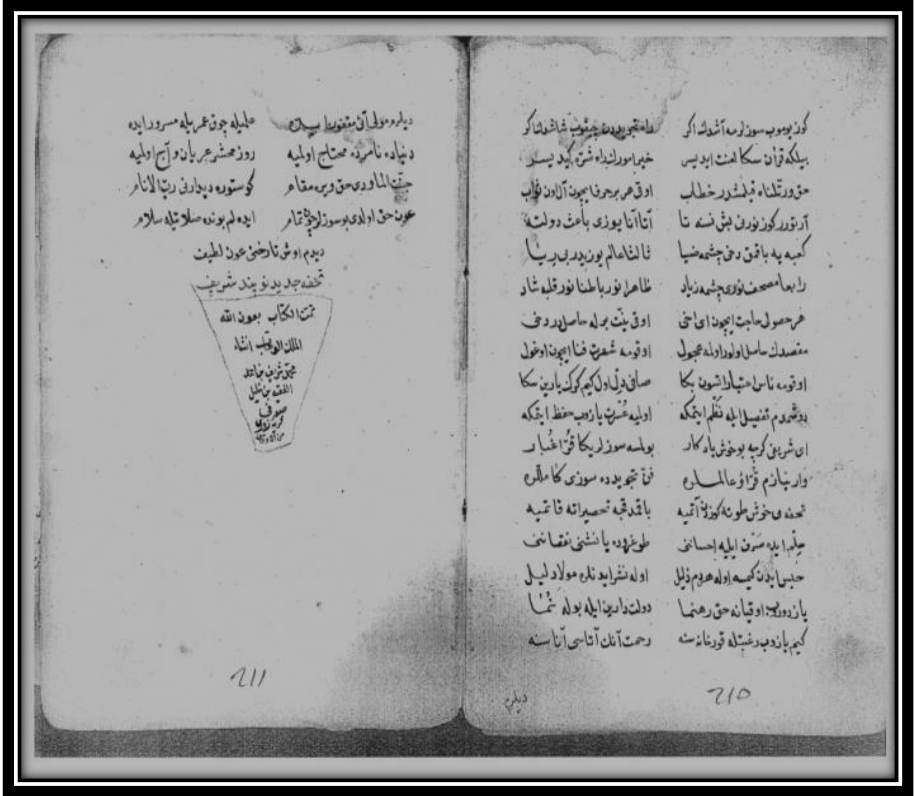
Belge 2: Murad Nakşibendî, Terceme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa (Harvard Library)

Belge 3: Mehmed Şâkir (Firdevsî-i Kudsi) Divanı (Cersel, 2006)

Belge 4: Mehmed Şerîfî, Tuhfe-i Şerîfî (Sadettin Eğri Özel Kütüphanesi)

Belge 5: Mehmed Şerîfî, Tuhfe-i Şerîfî (Sadettin Eğri Özel Kütüphanesi)

EXTENDED ABSTRACT

Terceme-i hal means an article or work, resume, life story that tells about a person's life and works. In Turkish literature, "*mechûliyet / unknownness*" about the lives and works of many poets always comes up as a problem. Since the old Turkish literature has been entrusted to the *şuarâ tezkires* for a long time, it has become necessary to reach other sources in the history of literature and to do research. For this reason, it is necessary to benefit from other literary texts about the lives of poets and writers.

Biography, a genre that talks about the life stories of well-known people, is a science that is as old as humanity. History tells about the events faced by those who lived before the present and their heroes. Life stories of the person or persons who were influential in those events are as important as the events itself. Since people are the people who bring about the events, determining their life stories is also the subject of the biography. Autobiography is the work in which the poet or writer describes his life and works. Verse *terceme-i hals* are also important works that provide information about poets and writers. The following four features are seen in these works:

- a. Texts in which the poet describes his life, hometown, education, family and world view in poems (autobiography)
- b. Poems (biography) in which he narrates the life of a person he cared about by another poet.
- c. Poems about their own state and situation in different poetic forms in Divan.
- d. Biographical poems in literary and mystical works.

In this study, the *terceme-i hal* of *Beyzâde Mustafa Efendi*, who was the teacher of *Murâd Nakşbandî's* father, and the poem of *Zorî Mehmed Şerîfî* and the *terceme-i hal* of *Mehmed Şâkir Kudsî* in his council were examined and examined as examples.

In the *terceme-i hal* examined in this study, the poet's lineage and birth place, the poet's education and teachers, obedience to the ancestor, religious sciences and Arabic-Persian learning, the importance of learning calligraphy, records about Sufism, historical lines about the period he lived, pilgrimage. Information such as their attendance to, prayer, and the personal characteristics of the poet came to light and were evaluated.

Undoubtedly, it is not possible to fit all verse translations of our literary history, which has very rich texts and works, into one article volume. The sole purpose is to shed light on the subject and to reach detailed information about poets. The detailed life stories given in verse teracim-i ahval and are examined in terms of showing their opinions on a subject.

It is a fact that we need all kinds of information about the lives and works of countless poets in the history of Turkish literature. It is not possible to enlighten every person and subject only with poet's memoirs. "Verse Terceme-i Ahval" has been written with different purposes and titles in Divans or individual journals. As in the texts partially given in these studies; Through these poems, it may be possible to reach the life information of poets and authors that cannot be reached in other sources, their works, features, education, character, character and period.

Oktaý Erkoç, G. (2021). “Millî / erkek”, “gayr-ı millî / kadın”: Türk romanında yabancı okullar ve cinsiyetler üzerine etkileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 421-460.

DOI: 10.21550/sosbilder.777025

Araştırma Makalesi / Research Article

“MİLLÎ / ERKEK”, “GAYR-I MİLLÎ / KADIN”: TÜRK ROMANINDA YABANCI OKULLAR VE CİNSİYETLER ÜZERİNE ETKİLERİ*

Gülçin OKTAY ERKOÇ**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 4 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Ekim / October 2020

ÖZET

Birtakım kanun ve yönetmeliklerle denetim altına alınan yabancı okullar, millî kimlik önünde her zaman bir tehdit olarak görülür. Özellikle Balkanlardaki toprak kayıplarıyla yükselişe geçen Türkçülük düşüncesi, farklı kültürler konusunda sert bir politika benimsenmesine neden olur. Cumhuriyet döneminde de yabancı okulların Türk millî kimliği önünde tehdit oluşturabilecek yönleri engellenmeye çalışılır. Millî kimliğin inşa edilmesinde kanonlaştırılan romanlar da bu tehdide kayıtsız kalmaz. Müfide Ferit’in “Pervaneler”, Mehmet İrfan’ın “Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire”, Halide Nusret’in “Gül’ün Babası Kim?” ve Necmettin Halil’in “Kolejli Nereye” adlı romanları yabancı okulları ana mesele hâline getirir. Halide Edib’in “Son Eseri” ile “Mev’ut Hüküm”, Yakup Kadri’nin “Sodom ve Gomore” ve Reşat Nuri’nin “Çalıkuşu” romanlarının odak noktası yabancı okullar olmasa da konu ile ilgili önemli noktalara işaret ederler. Bu anlamda yazarlar, konuya dair birbirlerinden farklı yaklaşımlar sergileseler de yabancı okulların olumsuz etkisine açık cinsiyetin kadın olduğu sonuca ulaşırlar. Ulaşılan bu sonuç ise cinsiyet ile etkilenme ilişkisi arasında -bilinçli veya bilinçsiz- kurulan bağı gösterir.

* Bu makale, “Türk Romanında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet: Kimlik, Sınıf, Temsil (Kadın Yazarlar Örneğinde 1877-1938)” başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale / TÜRKİYE, oktaygulcin@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 22 Sayı: 40 / Volume: 22 Issue: 40

Anahtar Kelimeler: yabancı okullar, Türk Romanı, milliyetçilik, cinsiyet, etkilenme

“National / Male”, “Non-National / Female”: Foreign Schools and Their Effects on Genders in Turkish Novel

ABSTRACT

Brought under control by certain rules and regulations, foreign schools have always been seen as a threat to national identity. The rise of Pan-Turkism after the losses in the Balkans particularly, caused a strict policy to be adopted towards different cultures. During the Republican Period as well, the aspects of foreign schools, which could pose a threat to national identity, were attempted to be inhibited. The novels canonized in the process of building a national identity also could not remain indifferent to this threat. The novels, Muftide Ferit's “Pervaneler”, Mehmet İrfan's “Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire”, Halide Nusret's “Gül'ün Babası Kim”, and Necmettin Halil's “Kolejli Nereye” had foreign schools as their main topic. The novels, Halide Edib's “Son Eseri” and “Mev'ut Hüküm”, Yakup Kadri's “Sodom ve Gomore” and Reşat Nuri's “Çalıkuşu” give us some important clues about the subject, although they do not directly focus on foreign schools. Despite the different approaches they have, the names mentioned in this respect reach the conclusion that it is the female gender which is open to the negative effects of foreign schools. These conclusions show the connection created -intentionally or unintentionally- between gender and being influenced.

Key words: foreign schools, Turkish Novel, nationalism, gender, being influenced

Giriş

Milliyetçi düşüncenin karşısında tehdit olarak görülen en önemli unsur, “öteki” ve “ötekinin varlığı”na dair işaretlerdir. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunda da “millet-i hâkime”nin dışında kalan unsurlar, milliyetçi faaliyetler baş gösterdiğinde bir sorun olarak görülür. Bu durumun en tipik örneği, Osmanlı toplumundaki “azınlıkların” ve “yabancıların” açtıkları okullar karşısında alınan tavırlardır. Bu anlamda Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilip “azınlık statüsünde” sayılan Rum, Ermeni, Yahudi gibi unsurların açtıkları okullar ile Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan gibi yabancıların Osmanlı

topraklarında açtıkları okullar, yaygın olarak “olumsuz” olabilecek yönleri üzerinden değerlendirilir. Bu aşamada Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın sağladıklarıyla azınlıkların toplum içerisindeki konumlarının iyileştirilmesi zorunluluğu önemlidir¹. Bu fermanlar ve daha sonraki yasal süreçler sayesinde Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar ve dışarıdan gelen yabancılar, okul açma konusunda kısmî bir serbestlik ve resmiyet kazanırlar.

Aslında bu okulların Osmanlı topraklarındaki varlığı, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethine kadar geri götürülür. Bu dönemde Katoliklerin ve Ortodoksların dinî faaliyetlerle iç içe geçen eğitim yapıları, söz konusu okulların erken örnekleri sayılır. 1535 yılında yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile imzalanan dostluk anlaşması da okulların toplum içerisindeki faaliyetlerini kolaylaştırır. Kapitülasyonlar daha doğrusu ticari ve siyasal imtiyaz süreçleri sonrası bu faaliyetler hızlanır ve bunun neticesinde 18 Kasım 1583’te Saint Benoit Manastırı içinde ya da yakınlarında Osmanlı topraklarındaki ilk yabancı okul açılır. Bu okuldan sonra da 1689’da Saint Louis açılır ve

¹ 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı’nda azınlıkların okul açmaları ile ilgili açık bir karar yoktur. Ancak azınlıkların hâkim unsur olan Türkler ile eşit konuma getirilmeleri ve haklarının güvence altına alınması, onlara da okullaşma konusunda serbestlik sağlar. 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı’nda ise azınlıkların okul açma haklarına açıkça yer verilir. Fermandaki “*Ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin Nizâmat-i mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz-i Devlet-i Âliyyemin mekâtib-i askeriye ve mülkiyesinde kabul olunması ve bundan başka her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektebler yapmağa mezun olup*” ifadesi azınlıkların da dikkate alındığını, onlara da okul açma hakkının verildiğini gösterir. Ancak maddenin devamındaki “*fakat bu makule mekâtib-i umûmiyenin usûl-ı tedrisi ve muallimlerinin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemdem mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezâret ve teftiş-i tahdında olması*” sözleri, bu okulların denetimden de uzak olmayacağını açıkça vurgular. Ayrıntılı bilgi için bk. Gümüş, 2008: 215-240.

böylece yabancı okullar sayılarını giderek artırır (Kılıç, 2005: 261-262). 1824’ten 1886’ya kadar İmparatorluktaki “sadece” Amerikan Okulları’nın sayısı 400’e ulaşır (Ortaylı, 1982: 88). Bir süre sonra okul sayısı fazla olan azınlıklar bile kendilerine burs, konaklama yeri, iş imkânı sağlayan yabancı okulları tercih etmeye başlarlar. Bunun üzerine ilgili okullar, bünyelerine kattıkları azınlıklar ve genellikle üst sınıf Müslüman Türk ailelerinin çocukları ile eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ederler.

Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan toprak kayıpları ile devletin asıl meselesi “yenilme / küçülme / yok olma” korkusu hâline gelir. Bu süreçte yabancı okullar ve bu okulların olumsuz olabilecek etkileri ikinci plana atılır; böylece ortaya denetimsiz bir şekilde sayıları artan okullar çıkar. Dışarıdaki düşmanla -iyi ya da kötü- hesaplaşıldıktan sonra sıra “içerideki düşman”a yani yabancı okullara gelir. Bu nedenle söz konusu okulların uyguladıkları eğitim, gösterdikleri faaliyetler gitgide millîleşen devlet ve kamuoyu tarafından sakıncalı olarak kabul edilir. 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde “yabancı okul” değil de “özel okul” ifadesiyle bu kurumlar hakkında düzenlemeler yapılır. Bu nizamnameye göre, özel okullarda çalışacak öğretmenlerin taşınması gereken özelliklerden okulların kurulacağı arazinin ruhsatına kadar her türlü faaliyet denetim altına alınmaya çalışılır (Mutlu, 2005: 25-33). Ancak 1869 yılındaki bu nizamname, uygulama aşamasında başarıya ulaşamaz ve özel okul statüsünde kabul edilen yabancı okullar yeniden denetimsiz bir hâle gelir. Buna bağlı olarak ruhsatsız şekilde faaliyetlerine devam eden okullar türer. 1879, 1881, 1896, 1910 ve 1914 yıllarında yabancı okullara yönelik bazı denetim girişimlerinde bulunulur; ancak başarılı olunamaz (Vahapoğlu, 1992: 87-96). Bu denetimsizlik Balkanlardaki toprak kayıpları sonucu yükselişe geçen Türkçülük düşüncesi ile daha fazla dikkat çekmeye başlar ve genel olarak yabancı okullar konusunda “olumsuz” ve “sert” bir tutum benimsenir. Okulların misyonerlik

faaliyetleri yaptıkları konusundaki görüş yaygınlaşır ve Türk millî kimliği önünde büyük bir tehdit ile karşılaşıldığı düşüncesinde birleşilir. Cumhuriyet döneminde de aynı bakış devam ettirilir ve yabancı okullarla ilgili önemli düzenlemeler yapılır. Bu düzenlemelerin en dikkat çekeni, 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile -yabancı okullar ile azınlık okulları da dâhil olmak üzere- tüm eğitim kurumlarının Maarif Vekâleti’ne bağlanmasıdır. Bir diğer uygulama ise tüm vatandaşların çocuklarını Türk okullarına göndermesi -gayr-ı Müslimler de dâhil olmak üzere- konusunda 1931 yılında yayımlanan genelgedir². Bu düzenlemeler eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili olmakla birlikte yeni kurulan ulus-devletin “yabancı” ve “öteki” karşısındaki temkinli tutumuna ve merkez olarak kabul edilen millî kimliğin kapsama alanına da işaret eder.

Bir tehdit unsuru olarak görülen bu okullar, millî kimliğin inşa edilmesinde ve benimsenmesinde kanonlaştırılan romanların da kayıtsız kalamadığı bir konudur. Kendileri de bir süre yabancı okullarda okumuş, okumak zorunda kalmış³ veya görev yapmış yazarlar, meseleyi

² Türk çocuklarının yabancı okullarda okumasını engellemeye yönelik 1929 yılında çıkarılan “Tehrisat-ı İptidaiye Kanunu”na ek olarak 25 Mart 1931 yılında çıkarılan 1778 sayılı genelge de önemli bir işleve sahiptir. 1931 yılındaki bu genelge ile ilköğretim çağındaki “tüm” çocukların Türk okullarına gitmeleri zorunluluğu yabancı okullar konusunda alınan büyük bir önleme işaret eder. Bu önlemler çerçevesinde, 1933 yılında bazı yabancı okullar kapatılır; 7 Kasım 1935 tarih ve 2584 sayılı kanun ile “Yabancı Okullar Yönergesi”yle de bu okullar üzerindeki denetimler ağırlık kazanır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yücel, 2016: 327.

³ Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde yabancı okulların Türk ve Müslüman aileler tarafından tercih edilmesinde birtakım zorunluluklar vardır. En önemli neden, devlet okullarının kalitesinin gün geçtikçe azalması ve ihtiyaca yetecek sayıda okulun bulunmamasıdır. Bir diğer neden ise yabancı okulların sunduğu yabancı dil imkânlarıdır. Bu okullarda yetişen öğrenciler, en az bir yabancı dili iyi seviyede öğrenerek iş bulma imkânlarını arttırmaktadırlar. Bu nedenle ailelerin ve öğrencilerin yabancı okulları tercih etmesinde hem eğitim kalitesi hem de sunulan imkânlar belirleyici olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Somel, 2010: 254-256.

içeriden gözlemlene imkânı bulmakla bu konuda yapılacak araştırmalarda önemli veriler sunarlar. Bu anlamda Müfide Ferit [Tek], Mehmet İrfan, Halide Nusret Zorlutuna ve Necmettin Halil Onan gibi yazarlar romanlarında yabancı okullarda okuyan karakterlere yer verirler, hatta bu durumu romanlarının temel meselesi hâline getirirler. Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin de romanlarında yabancı okullarda okuyan karakterlere yer verirler, ne var ki diğer yazarlar gibi bu durumu odak noktası hâline getirmezler. Ancak yazarlar romanlarını ister sadece yabancı okulların etkileri üzerine kursunlar, ister bu okullarda okuyan karakterlerin adını anmakla geçiştirsinler uzun yıllardır toplumu meşgul eden önemli bir meseleyi gündeme getirirler. Bu mesele de etkilenmeye açık olan cinsiyetin kadın olarak düşünülmesidir.

Avustralyalı feminist Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl-Batı Felsefesinde “Erkek” ve “Kadın”* adlı çalışmasında eski Yunan’dan beri erkeğin akıl, kadının ise akıl dışı ile ilişkilendirildiği gerçeğinden yola çıkarak kadının akıl idealarından dışlanmışlığını inceler. Lloyd bunu yaparken Platon, Aristoteles, Pisagor, Bacon, Descartes, Hume, Spinoza, Hegel gibi önemli felsefecilerden ve onların görüşlerinden yola çıkar. Buna göre erkeklik daima “açıklık”, “kesinlik” ve “başarı”; kadınlık da “muğlaklık”, “belirsizlik” ve “başarısızlık” ile ilişkilendirilir ve bunun sonucunda aklın erkek, duygunun kadın olarak kodlandığı ortaya çıkar (Lloyd, 2015: 24, 67). Lloyd tarihsel süreç içerisinde - özellikle de Bacon’ın görüşlerinden yola çıkarak- “erkek” akıl / rasyonel bilginin, “düzensiz” ve “kısmen bilinebilir” kadını / irrasyonel bilgiyi nasıl kontrol altına aldığını da gösterir (2015: 32-35). Böylece felsefi metinlerin ve kültürel oluşumların bu aşamadaki simgeleştirme ve dönüştürme gücüne değinen Lloyd, kadın-erkek ayrımının Batı felsefesindeki kökenlerini ve kadınlığın bu dışlanmışlık üzerinden

kurulumunu ortaya koyar⁴. Bu anlamda belirsizlik, muğlaklık ve düzensizlikle ilişkilendirilen kadınlık, her zaman etkilenmeye açık bir cins olarak kodlanır. Bu düşünce, gündelik hayatta olduğu gibi edebiyat metinlerinin de temellendiği zemindir. Buna verilebilecek örneklerden biri Osmanlı-Türk aydınlarının modernleşme karşısında takındıkları tavidir. Bilmedikleri, kontrol edemedikleri modernleşme süreci karşısında bu aydınlar, etkilenme ve erkekliklerini / akıllarını / kontrollerini yitirme korkusu yaşarlar. Nurdan Gürbilek, *Köy Ayna Kayıp Şark-Edebiyat ve Endişe* kitabında bu duruma “kadınsılaşma endişesi” adını verir. Gürbilek’in bu ifadesi Genevieve Lloyd’un akıl dışının kadın olarak kodlandığını gösteren incelemesiyle örtüşür. Bu anlamda akıl / erkek / Doğu, doğa / kadın / Batı karşısında zayıflamış ve onun etkisine açık hâle gelmiştir. Bu sebeple erilliğini yitiren oğul⁵ kadınsılaşmaya, kadın-adam olmaya ve efemineleşmeye başlar (2004: 51-74). Lloyd’un incelediği, Nurdan Gürbilek’in de değindiği bu meselenin bir diğer örneği ise yabancı okullara yer veren romanlarda

⁴ Burada kadına atfedilen “kadınsı” özelliklerin de feministler arasında tartışmalı bir mesele olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle feminist ahlak konusunda önemli çalışmalar yapan M. Alison Jaggar; feministlerin de kadını doğa, duygu ve uyum ile özdeşleştirilmelerine karşı çıkar. Bunu geleneksel eril söylemin bir benzeri kabul eden ve Aristotelesçi bir yaklaşım olarak gören Alison, toplumsal ve ahlaki dönüşümün bu şekilde sağlanamayacağını savunur. Hatta Alison, erkeğin kadına atfettiği bu özellikleri kabullenen ve onları yücelten feministleri de feminist değil “feminen” olmakla suçlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Jaggar 1991: 83-92.

⁵ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojisi* adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını ve bunun karşısında Batı etkisine açık hâle gelmesini “babalar ve oğullar” benzetmesiyle açıklar. Parla’ya göre, padişahın giderek otoritesini kaybetmesi “koruyan / denetleyen / düzenleyen baba” rolünün de ortadan kalkmasına neden olur ve bu otoritenin koruyuculuğu altında yaşamaya alışmış aydınlar, yazarlarda, halkta yani oğullarda ise “yetimlik korkusu” ortaya çıkar. Parla, Batı ile temas edince birey olamamış oğulların da bu korku ile “içki, kumar, kadına kapılarak” hanelerini maddi ve manevî zarara uğrattıkları tespitinde bulunur. Ayrıntılı bilgi için bk. Parla, 2018: 15, 75, 95.

görülebilir. Bu anlamda makale Osmanlı, erken Cumhuriyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yabancı okullar ile ilgili “tipik” örnekler sunan romanlara odaklanacaktır. Ancak dayanak noktası, -sıkça çalışıldığı gibi- yazarların yabancı okullar hakkındaki sadece “olumlu” veya “olumsuz” değerlendirmeleri değildir⁶. Makalenin asıl amacı, yazarların yabancı okullara yükledikleri anlamı ne tür karakterler üzerinden kurguladıkları ve bu karakterlerin “genellikle” hangi cinse karşılık geldiğidir. Bu anlamda yapılması gereken, yabancı okulları ana mesele hâline getiren veya konuya kısaca değinen erkek ve kadın yazarların metinlerine odaklanmak, bu metinlerdeki karakterlerin cinsiyetleri ile yabancı okulların etkisine kapılma / kapılmama ilişkilerini analiz etmektir.

Köksüz, Hasta ve Yenilmiş Karakterler

Müfide Ferit’in 1924 tarihli *Pervaneler* romanı, yabancı okullar konusunda verilebilecek tipik bir örnektir. Roman, yazarının Trablusgarp’ta St. Joseph rahibe okuluna, Paris’te ise Versailles Lisesi’ne gitme sürecinden izler taşır⁷. *Pervaneler*’de Müfide Ferit’in

⁶ Bu konuda anılması gereken çalışmalardan biri de Selahattin Çitçi’nin *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)* adlı kitabıdır. Çitçi’nin 2008’de Emel Kefeli danışmanlığında tamamladığı doktora tezinin kitaplaşmış hâli olan bu eser, yabancı okullar konusunda detaylı bir malzeme sunar. Üç bölümden oluşan kitap, azınlıkların ve yabancıların açtıkları okulların sayılarına dair detaylı istatistikler vermekle beraber bu okulların gündelik hayata olan etkilerine de değinir. Kitabın özellikle ikinci bölümünde değinilen bu konu eğlence, seyahat, giyim-kuşam, evlilik gibi meseleler üzerinden ele alınır. Bu anlamda yabancı okulların kültürel hayatta yarattığı değişimleri -özellikle de olumsuzlukları- görmek için bk. Çitçi, 2011: 91-294. Kitabın üçüncü bölümü ise Türk romanındaki yabancı okullara ayrılmıştır ve bu makalenin de oluşturduğu roman kümesine katkısı olmuştur.

⁷ Bu bilgi, Müfide Ferit’in de Türkiye şubesinin kurucusu olduğu, dünya meslek kadınlarını bir araya toplayan Soroptimist Kulübü’nün 1972 yılında çıkardığı *Türk Soroptimisti: In Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayısı*’nda görülebilir. Dergiye “Hayat Hikâyetim” başlıklı bir yazı yazan Müfide Ferit, aile bireylerini ve gittiği

yabancı okullara karşı olumsuz yaklaşımı; Leman, Nesime ve Bahire karakterleri çerçevesinde anlatılır. Bu üç kız, Heybeliada’da bulunan Bizans Koleji’nde okur. Anlatıcının “*Amerika ve Ermenilik ülkesi*” olarak tanımladığı okul, bahsedilen kızların ve onlar gibi diğer Türk kızlarının felaketi olur. Okulların özellikle Türk, Ermeni, Rum öğrencilere İngilizce öğretmek, Amerikan edebiyatını okutmak gibi amaçlarla misyonerlik faaliyetleri yaptıklarını vurgulayan anlatıcı; Leman, Nesime ve Bahire’yi “*akılsız pervaneler*”, “*kör pervaneler*” olarak isimlendirir ve onları “*sevinçle ateşinin alevine doğru götür[en]*” Bizans Koleji’ni olumsuz gösterir⁸. Romanın sonunda Leman da Nesime de okula “*Türk girer; fakat Türk çıkmaz*” (Tek, 2002: 97). Leman, bahriye zabiti Jack Peterson ile Amerika’ya kaçır; Nesime ise Mr. Cox’un ve dolayısıyla “*Hristiyanlar Cemiyeti*”nin himâyesine girerek Amerika’da Protestanlığı yaymak için yola çıkar (Tek, 2002: 80, 137). Ancak bu hevesler, “*ateşe koşan pervaneler*” için mutluluk getirmez. Leman, Amerika’dan ailesine yazdığı mektupta Amerikalı zabitin ailesinin çok fakir olduğunu yazar. Bir anlamda Leman ailesinden kurtuluş bekler; ancak aile bir daha kızlarından mektup alamaz. Nesime ise ailesinden kaçarak Amerika’ya gitmek için bindiği

okulları kısaca anlatır (Müfide Ferit 1972: 11-12). Aynı dergide yazarın kızı sanat tarihçisi Emel Esin de “Annem Muharrir Müfide Ferit Tek” adlı yazısında annesinin hayat hikâyesine, dolayısıyla gittiği okullara değinir. Ayrıntılı bilgi için bk. Esin 1972: 14-19.

⁸ Yüksel Topaloğlu, *Pervaneler* romanının yapısını ve anlamını incelerken yazarın bilinçli ya da bilinçsiz “şem”, “pervane” ve “araf” metaforlarıyla kurduğu bağlantılara dikkat çeker. Bir sevgili / mâşuk olarak Bizans Koleji “şem”, onun etrafında dönen pervaneler ise âşıklardır. “Şem”in etrafında dönen pervaneleri de üçe ayıran Topaloğlu; Nesime, Bahire ve Leman’ı “*avlanmış pervaneler*”, Claire ve Andree’yi “*bahtsız pervaneler*” ve Bizans Koleji’nin öğretmenlerini -Cemile de dâhil olmak üzere- “*gönüllü pervaneler*” olarak isimlendirir. Topaloğlu’na göre “araf”ta kalanlar ise Andree ile evli Sami, Claire ile evli Doktor Burhan Ahmet ve çocuklarıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Topaloğlu, 2011: 1211-1228.

vapurda pişmanlık hisleriyle boğuşur. Başarılı bir jimnastikçi olan Bahire de sadece millî kimliğinden uzaklaşmaz, “*her şeyde olduğu gibi dansa da delikanlı rolünü*” üstlenerek “tam bir erkek” kimliği almaya başlar (Tek, 2002: 37). Anlatıcı, bu kızların Türk olan her şeye karşı küçümseyici yaklaşımlarını da Bezm-i Âlem okulundan çıkan öğrenciler hakkındaki yorumlarıyla destekler. Leman ve Nesime’ye göre, “*üstlerinde kara önlükler, başlarında kara örtü, kollarında ağır çantalar*” ile yürüyen öğrenciler ve onların arkasından “[k]oyu tayyörler içinde soluk benizleri görülen, ciddi tavırlı hoca hanımlar” kendi okullarıyla ve çevreleriyle kıyaslanamayacak kadar “*büçür şeyler*”, “*hapis gibi mekteplerde büyüyen zavallılar*”dır (Tek, 2002: 61). Böylece Leman, Nesime veya onlar gibi “akılsız, kör pervaneler” ne Amerikalı olabilmiş ne de Türk kalabilmiş bireyler olarak kimlik bunalımları içerisinde kıvranırlar.

Romanın en dikkat çeken yönü ve konumuz bağlamında ele alınması gereken noktası, yabancı okullarda okuyan ve olumsuz etkilenen kişilerin kadınlar olmasıdır. Bu konuda karşımıza çıkan kıyaslayıcı karakterler ise Leman’ın ağabeyi Doktor Burhan Ahmet, Nesime’nin ağabeyi Sami ve Burhan Ahmet’in asistanı Cemil’dir. Doktor Burhan Ahmet eğitimi tamamlayıp Avrupa’ya gitmesine ve orada Claire adlı bir kadınla evlenmesine rağmen, millî kimliğini kaybetmez. Tam tersine Burhan Ahmet, memleketin uğradığı felaketlerden sonra özellikle de “*Balkan harbinden sonra en mutaassıp bir milliyetçi kesil[ir]*” (Tek, 2002: 31). Bu bilinçlenme sürecinden sonra Burhan Ahmet, karısı Claire ile anlaşılamamaya ve çocuklarının geleceği hakkında endişelenmeye başlar. Benzer bir durum, Andree ile Sami evliliğinde de görülür. Bu çiftin çocukları olmasa da Leh Andree, kimlik bunalımları yaşar. Sami’nin ise yaşadığı herhangi bir bunalıma yer verilmez. Cemil ise “*ecnebi tesiri*”ne kapılmış Leman’a âşık olsa da hocası Doktor Burhan Ahmet’in uyarıları sebebiyle bu aşktan

vazgeçer⁹. Bu anlamda romanda evlilik yoluyla veya yabancı okullar yüzünden “*sanatsız, vatansız, reddolunmuş bir zavallı*”, “*memleketsiz bir paçavra*” olanlar hep kadınlardır (Tek, 2002: 116)¹⁰. Burada gayr-ı millî olanın kadın, millî olanın ise erkek olması “ayrıca” manidardır¹¹.

⁹ Doktor Burhan Ahmet’in bu öğüdünü benimseyen ve Cemil’e benzeyen karakterlerden biri de Halide Edib’in 1909 yılında *Resimli Roman Mecmuası*’nda yayımlanan *Raik’in Annesi* romanında bulunur. Erkek anlatıcı Siret, sevmediği bir kadınla evlendirilmek tehlikesinden kaçır ve bir süre kafasını dinlemek üzere Heybeliada’da bir otele yerleşir. Siret, adada, Türk olduğu hâlde Fransızca konuşan ve çocuklarını da “*hangi milletten oldukları çıkar[ılamayacak]*” kadar Türklükten uzak yetiştiren bir anneye ve dadıya rast gelir. Bu tesadüf, Siret’in “nasıl” bir kadınla evlenmek istediğine dair düşünmesine sebep olur. Siret, sevimli ve samimî gördüğü “anne” kelimesinin yerine çocuklarına “mama” dedirten, “bonjur, bonsuvar” sözlerini kullanmayı meziyet sayan anneleri “[i]şte kendimi daima sakınmak istediğim, bir Türk kadını!” cümlesiyle eleştirir. Siret, sadece günlük konuşmalarda Türkçeden uzaklaşma noktasında eleştirilerde bulunmaz, aynı zamanda kılık-kıyafet konusunda “*millî geleneği kaybetmeye başla[yan]*” kadınlardan bahseder; bunun sebebini de “[h]azır elbise dükkânları[nın]” açılmasına, “*gramofonlar[ın] çık[ılmasına]*” bağlar. Siret’in evlenmeyi istediği kadın, bunlardan büsbütün farklıdır. Bunun için çözüm olabilecek tek formül ise, Müfide Ferit’in *Pervaneler* romanında da vurguladığı gibi kadının yabancı etkilere kapılmamasıdır. Siret ise bir erkek olarak “elbette” bu etkilere kapılmamış biridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Adıvar 1967: 138-139.

¹⁰ Reşat Nuri Güntekin’in *Eski Hastalık* romanındaki Züleyha karakteri de arada kalmış biridir. Bu anlamda Züleyha, *Pervaneler* romanının kadınları ile benzer özellikler gösterir. Züleyha da yabancı okulda okumuş ve bu çevrenin etkisinde kalmış bir kızdır. Eğlenceyi, yüzmeyi, gezmeyi çok seven Züleyha, Mis Lorey’in ve Amerikan Okulu’nun kendisine vaat ettiği gibi Amerika’ya gitme hayalleri kurar. Ancak bu hayal, Züleyha’nın babası Ali Osman yüzünden gerçekleşmez. Subay olan Ali Osman, Millî Mücadele’ye katılır ve önemli faaliyetlerde bulunur. Zafer kazanıldıktan sonra Ali Osman, kızını okuldan alır ve kimliğini bulması için onu Anadolu’ya (Silifke’ye) götürür. Ancak Züleyha yeni çevresini yadırgar, etrafındakileri küçümser ve babasının emir eri Yusuf ile yaptığı aşksız evliliğini de sürdüremez ve İstanbul’a geri döner. Sonunda Züleyha kendisini ne tam olarak İstanbul çevresine ne de Anadolu’ya ait hisseder. Romandaki Yusuf karakteri ise iki yıl Fransa’da eğitim görmesine rağmen hiçbir şekilde millî kimliğini sorgulamaz;

Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* (1928) romanında da gayr-ı millî olanlar yine kadınlardır. Bu karakterlerden biri olan Leyla, Duyûn-ı Umumiye memurlarından Sami Bey’in ve “*hâlâ gençlik taslayan ve kızlarıyla rekabet eden kart işvecilerden*” bir annenin kızıdır (Karaosmanoğlu, 2000: 16). Diğeri de Sami Bey’in eski dostlarından Hayri Bey’in ve Makbule Hanım’ın kızı Nermin’dir. Alafranga yaşama meraklı olan bu ailelerin kızları Leyla ile Nermin, İstanbul’un işgal altında olmasına aldırış etmeden “monden” yaşamın büyüüne kapılırlar. Üstelik Nermin, Amerikan Koleji’nde okuyan bir kızıdır. Bu anlamda Nermin hem aile içerisinde hem de kolejde aldığı terbiye ile gerçek kimliğinden uzaklaşır ve yabancı etkilere açık hâle gelir. Anlatıcıya göre bu etki öylesine büyür ki bir süre sonra Nermin, Miss. Fanny Moore adlı kadınla eşcinsel bir ilişki yaşamaya başlar. Romanda bu nokta ayrıca önemlidir. Anlatıcı, İstanbul’u işgal eden askerlerden ve onlarla birlikte gelen yabancı kadınlardan bahsederken özellikle eşcinsellik konusunu sıklıkla gündeme getirir. Yabancı kadınlar ve erkekler -romanın *Sodom ve Gomore* olan isminde de vurgulandığı gibi- türlü “sapkınlıklar” içerisinde olan kişiler olarak yansıtılır. Captain Gerald Jackson Read “*bir an flörtsüz kal[maz]*” (Karaosmanoğlu, 2000:

Birinci Dünya Savaşı başladığında Çanakkale’de kahramanca çarpışır. Ayrıntılı bilgi için bk. Güntekin, t.y.

¹¹ Ayşe Demir bu konuyu Ömer Seyfettin’in *Primo Türk Çocuğu*, *Nakarat* ve Yakup Kadri’nin *Katmerli Bir Hıyanet*, *Gizli Postalar I* hikâyelerine; Halide Edib’in *Ateşten Gömlek* romanına dayanarak ele alır. Demir, İrvın Cemil Shick’in *Batının Cinsel Kıyısı* adlı kitabındaki tespitlerinden yola çıkarak belirlediği metinlerde “öteki” olarak konumlandırılana odaklanır. Verdiği örnekler üzerinden “öteki” olanın dışı ve genellikle yabancı / gayr-ı millî olduğunu söyleyen Demir, aynı zamanda “öteki”nin tehlikeli görülen yönlerini de açığa çıkarır. Buna göre; metinlerde dışı / öteki ve tehlikeli olan kadinken, erkek / biz ve millî olan erkektir. Ancak Demir, “biz”in kadın olduğu nadir örneklerle değinmeyi de ihmâl etmez ve durumun yine “erkekleşmiş” bir kadın kimliği üzerinden kurulduğunu belirtir. Yani millî olan / biz olan kadın ise, muhakkak ki erkekleşmiş bir kadındır. Ayrıntılı bilgi için bk. Demir, 2011: 257-267.

12); Captain George Marlow “*Beyoğlu’nun yalnız en meşhur kumarbazlarından değil, aynı zamanda en tanınmış cinsî sapıklarından biri[dir]*” (Karaosmanoğlu, 2000: 149); Majör Will “*bir pişkin hovarda[dır]*” (Karaosmanoğlu, 2000: 19); Miss Fanny Moore “*Sodom’cu sevişme*” tutkunu bir kadındır (Karaosmanoğlu, 2000: 117); Madam Jimson ise “*şuh bir kadındır*” ve birden çok aşığıyla takılmayı seven biridir (Karaosmanoğlu, 2000: 179). Bu ifadelerle roman boyunca anlatıcı, yabancıları “ahlaksız” olmalarıyla öne çıkarır ve bu kişilerin etkisine kapılıp yozlaşan yerli kişileri -özellikle de kadınları- “*namuslarını yok pahasına yabancılara satan birtakım beyinsiz mahlûklar*” olarak tanımlar (Karaosmanoğlu, 2000: 271). Bu anlamda İstanbul’un zengin muhitlerinde yaşayan aileler, şehrin işgal edilmesine karşı herhangi bir öfke duymamanın yanında, işgali sosyetik meraklarına bir aracı olarak görürler. Bu sayede Nişantaşı ve Şişli çevresinde yaşayanlar, evlerini İtilaf Kuvvetleri’nin askerlerine açarlar; danslı, müzikli eğlenceler ve yemekler düzenlerler. Bu durum, İstanbul’un zengin kesimlerinde âdeta bir gelenek hâlini alır. Anadolu’da ise -İstanbul sosyetesinin umurunda olmasa da- Millî Mücadele başlar.

Romandaki Necdet karakteri ise -*Pervaneler* romanında olduğu gibi- Leyla ve Nermin karşısında kıyaslayıcı bir unsur olarak öne çıkarılır. Necdet, uzun yıllar Fransa’da eğitim görmesine ve Leyla’nın hem akrabası (dayısının oğlu) hem de nişanlısı olarak varlıklı bir aileden gelmesine rağmen millî kimliğinden kopmayan bir gençtir. Anlatıcı, Necdet’in Leyla ve Nermin’den farkını ortaya çıkarmak için onu şöyle tanıtır:

“*Leylâ’nın dayısının oğlu Necdet mutaassıp bir İngiliz düşmanı idi. Bir İngiliz’e uzaktan selâm vermek, bir İngiliz’le ahbablık etmek, bir İngiliz’in bulunduğu topluluğa girmek, hatta tramvay ve vapur gibi umumî yerlerde bir İngiliz’in yanına oturmak bile bu genç adam için dayanılmaz bir azap olurdu. Leylâ’ya göre dayısının oğlunun bu hali bir çeşit övünmeden başka bir şey değildi. Gerçi tahsilinin bir kısmını*

Fransa’da, bir kısmını Almanya’da yapmış olması, edebiyatta en çok Heine’in tesiri altında bulunması Necdet’e fikrî ve estetik bir İngiliz düşmanlığı aşılamış olabilirdi. Fakat ilkin böyle yapmacıkla başlamış olması pek ihtimal içinde olan bu duygunun Mütareke’den sonra, özellikle bir Türk aydınının kalbinde, derhal millî bir kin hâline çevrilivermesi için ortada sebepler yok değildi.” (Karaosmanoğlu, 2000: 24)

Romanın bir diğer erkek kahramanı Cemil Kâmi de Necdet gibi biridir; hatta ondan daha da aktif bir karakterdir. Bu iki erkek karakterin Galatasaray Lisesi’nde okuduğu bilgisi dikkat çeker. Necdet’in mesleği tam olarak söylenmese de Cemil Kâmi doktordur ve Anadolu’daki Millî Mücadeleye katılır. Necdet ise romanın sonuna kadar İngilizlerden nefret etmekle beraber -Leyla’nın cazibesine kapıldığı için- Anadolu’daki harekete katılamaz. Ancak Necdet İstanbul’daki yozlaşmaya yakından tanık olur. Hatta Leylâ’nın, Nermin’in ve onlar gibi diğer kişilerin felaketlerini gözlemler. Neticede Necdet, Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra bu insanlara ve onların çevrelerine karşı kesin bir kopuş yaşar. Bundan sonra Necdet, çok sevdiği Leylâ’ya karşı hiçbir şey hissetmez ve tek gayesi vatanı olur. Galatasaray Lisesi’nde okuyan Necdet’te romanın başından beri olduğu vurgulanan bu vatan sevgisi, İzmir’in Yunanlılardan geri alınması ile doruk noktasına ulaşır ve o “aşırı ve mutaassıp bir milliyetçi ol[ur]” (Karaosmanoğlu, 2000: 285). Cemil Kâmi ise zaten başından beri bu mücadelenin içindedir; yerli okullarda okuyan, etkilenmeye de kapalı bir cins olarak kimlik bunalımlarına düşmez. Necdet de Galatasaray Lisesi’nde okumanın ve erkek olmanın avantajıyla olumsuz etkilenmez. Oysaki Leylâ ile Nermin, yabancı okullarda okuyan ve de kadın olan cinsler olarak etkilenen, daha da ötesinde kötü etkilenen kişilerdir. Bu anlamda romanın sonunda Leyla, işgalci askerlerin gitmesine ve eğlencenin bitmesine üzüldürken Nermin de sevgilisi Miss Fanny Moore ile Amerika’ya kaçır. Romanın öncelikle vurgulamaya çalıştığı, yabancı erkek ve kadınların yozlaşmış yaşamları ve bu yaşamların yerli

yozlaşmış karakterler üzerindeki etkileri iken ikinci planda yozlaşmanın hangi sosyal sınıfa ve cinsiyete ait olduğudur. Buna göre, Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* romanında da yabancı okulların olumsuz gösterildiği, kötü etkilenen cinsin de kadınlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yakup Kadri gibi yabancı okulları ahlaksızlık çerçevesinde ele alan yazarlardan biri de Mehmet İrfan’dır. *Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire* (1912) romanında yabancı okulda okuyan kişi, on altı yaşında Nadire isimli bir kızdır. Nadire, küçük yaşta olmasına rağmen dört yıldır ailesinden gizli bir şekilde pek çok erkek ile cinsel birliktelik yaşamaktadır. Bir süre sonra da Nadire’nin ebeveynleri durumu fark eder ve yapılan muayenelerde kızlarının hamile olduğu ortaya çıkar. Üstelik bu muayene sonucunda Nadire’nin belsoğukluğu, frengi gibi hastalıklar taşıdığı da anlaşılır. Romanın bu kısımlarında Nadire’nin ahlaki çöküntüsü detaylı bir şekilde anlatılır; ancak kızın nasıl bir sona ulaştığı romanın yarım kalması sebebiyle tespit edilemez. Buna rağmen romanın muhtemel sonu hakkında tahminde bulunulduğunda, neticenin Nadire için olumlu olmadığı söylenebilir. Burada dikkat çeken en önemli nokta, yabancılardan ve onların okullarından etkilenenin -daha doğrusu kötü etkilenenin- kadın olmasıdır. Nadire’nin ağabeyi Bedri ise bu okullar hakkındaki tehlikeyi fark eden ve kardeşine önceden uyarıda bulunan kişidir. Romanın Nadire’den sonra suçlu bulunan bir diğer ismi de anne Âlûfte Hanım’dır. İsmi’nin iffetsiz anlamına gelmesinden de anlaşılacağı üzere, Nadire’nin annesi de anlatıcı tarafından “*laubali*”, “*ilgisiz*” ve “*ilm-i ahlâktan bîhaber*” olmakla suçlanır. Nadire’nin hamileliğini sonlandırmak için gittikleri doktor da Âlûfte Hanım’ı kızını Avrupa mekteplerine gönderdiği için suçlar. Doktora göre, Avrupa mektepleri “*bizim*” dediği kız çocuklarına kötü ahlaktan başka bir şey veremez ve milletimize kesinlikle uygun değildir (Mehmet İrfan, 1912: 28). Anlatıcı da Nadire’yi ve Nadire gibi “*sefilleri*” çevresine “*fesad-ı ahlâk mikrobu nakl ede[n]*” kişiler olarak tanıtır (Mehmet İrfan, 1912:

33). Bu durumda ailenin tavrı, yaşananları etraftan gizlemekten ve Nadire’yi namuslu bir adamla evlendirmekten yanadır. Bu aşamada Nadire’nin durumu ve tavırları ise ayrıca değinilmesi gereken konulardandır. Nadire, bu noktada yaşadıklarından pişman olup durumunu düzeltmeye çalışan biri değildir. Nadire ailesinin uyarılarına rağmen “ahlak”, “sevmek” ve “sevilmek” gibi konulara kayıtsız kalır; tek düşündüğü “pederi yaşında bir adam gibi görünen” delikanlı ile yapacağı evlilikten kurtulmaktır. Anlatıcının da vurguladığı gibi Nadire, yaşadıklarını sorgulamaz ve değişim emareleri göstermez. Oysaki Nadire’nin bir dönem görüştüğü Fikri, Nadire ile serbestçe görüşmesinden dolayı pişmanlık duyar. Üstelik Fikri, -kendisi de ilişkinin bir tarafı olmasına rağmen- Nadire’nin “namus”undan da şüpheyne düşer ve Nadire ile evlilik fikrinden vazgeçer. Millî / erkek-gayr-ı millî / kadın denklemi, Mehmet İrfan’ın yarım kalmış bu romanında da net bir şekilde görülür.

Etkilenen, Çile Çeken ve Arınan Karakterler

Halide Nusret Zorlutuna’nın *Gül’ün Babası Kim?* (1933) ile Necmettin Halil Onan’ın *Kolejli Nereye* (1932) romanları da yabancı okulları metnin ana meselesi hâline getirir. Bu romanlar, bir önceki bölümde incelenen romanlarla büyük oranda benzerlik göstermekle beraber bir noktada onlardan ayrılırlar. Bu, karakterlerin akıbeti ile ilgilidir. Müfide Ferit’in *Pervaneler*, Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore*, Mehmet İrfan’ın *Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire* romanlarında yabancı okullarda okuyan karakterler dönüşü olmayan felaketlere uğrarken Halide Nusret ile Necmettin Halil’in karakterleri belli bir çile ve “uyanma” döneminden sonra arınırlar.

Halide Nusret’in *Gül’ün Babası Kim?* romanında yabancı okulda okuyan karakter Meclâ adlı bir kızdır. Meclâ, ailesi tarafından yabancı okula gönderilir ve karşılaştığı çevreye kısa süre içerisinde kapılır. Meclâ’nın ablası Nezihe ise yabancı okula gönderilmemiş ve

Meclâ’nın ifadesiyle “geleneksel” kalmış biridir. Anlatıcı bu iki kardeş arasındaki farkı, “[k]alpleri ve kafaları gökteki yıldızlar kadar birbirinden ayrı olan bu iki kardeş” sözleriyle tanımlar ve bu farklılıktaki etkene yani yabancı okullara dikkat çeker (Zorlutuna, 2002: 6). Bu sebeple Meclâ kendisini, ablasından ve ablası gibi “geçen asırdan arta kal[an]” tiplerden farklı bulur (Zorlutuna, 2002: 17). Meclâ, ablası Nezihe’nin sevdiği adamla evlendirilmemesinden yola çıkarak evliliği “pek saçma bir müessese” olarak değerlendirir ve çocuk sahibi olmaya karşı olumsuz düşüncelerini “dünyaya bir insan getirmek budalalığı”, “cürüm, cinayet” kelimeleriyle dile getirir (Zorlutuna, 2002: 27, 11). Nezihe ise, kardeşi Meclâ’nın bu düşüncelerini küçük yaşta yabancı okula verilmesine bağlar.

Meclâ’nın yabancı okullarda okumasının kötü sonuçları ise çok geçmeden kendini göstermeye başlar. Talat ile ilişkisinden hamile kalan Meclâ, adı Havva olarak değiştirilerek Edirne’ye gönderilir. Burada Meclâ’nın adının Havva olarak değiştirilmesi önemlidir. Yazar, Meclâ’yı Talat ile evlenmeden önce cinsel ilişki yaşayıp hamile kalmasından dolayı, “günahkâr Havva” imgesiyle özdeşleştirerek bu adı verir. Millîlikten uzaklaşan Meclâ’nın sonu, Talat tarafından terk edilmekle sonuçlanır ve bir de evlilik dışı hamile kalınca durum içinden çıkılmaz bir hâl alır. Ancak taşrada geçirdiği süre, Meclâ’nın yabancı okulların kimliğinde yarattığı olumsuz etkileri silmesini sağlar. Arınma ve millî kimliğini geri kazanma sürecinin İstanbul’un dışında olması hemen etkisini gösterecek ve etkilenen karakterin yabancı okullara karşı tavrını değiştirecektir. Ablasının düşünceleri ile aynı noktaya ulaşan Meclâ, uğradığı felaketi şöyle anlatır:

“Dünyada, sevdiğim, bağlandığım, inandığım hemen hemen hiçbir şey yoktu. Beni yedi yaşında, süt damlası gibi bir çocukken, kaldırıp atıklarını mektepti, bütün sevdiğim. İnandığım şeylerden yavaş yavaş boşaltmışlar; fakat yıktıkları kıymetlerin yerine aynı kuvvette başkalarını ikame edememişlerdi. Ruhum ve kafam bir ihtilâl, bir herç ve merç içinde harap olmuş gitmişti.” (Zorlutuna, 2002: 93)

Romanın sonunda Meclâ, bu pişmanlığından dolayı ödüllendirilir ve İbrahim Mümtaz adlı bir yazar ile evlenir; Ankara’ya taşınır ve babasız bir çocuk büyütmekten de kurtulur. Meclâ’nın yozlaşmanın sembolü olarak görülen İstanbul’dan uzaklaştırılması, çile çekme ve arınma mekânı olarak yansıtılan taşraya gönderilmesi ve bunun sonucunda Ankara’da yaşamaya başlaması da önemli bir ayrıntıdır. Meclâ bu “uyanış”ın sonunda başka bir şehre değil de Ankara’ya yerleşir, çünkü Ankara yeni millî devletin kalbidir. Böylece Meclâ geçmişinden, yozlaşmış ve toparlanmaya çalışan bir şehirden uzak kalacak ve devletin merkezinin “yeni” ve “millî” oluşu gibi kendine benzer bir hayat kuracaktır. Aynı zamanda ailesi tarafından affedilen Meclâ, başlangıçta karşı çıktığı “millî” unsurların kıymetini anlar; ablasına çocuğunu “ecnebi okullar” a göndermeyeceği yönünde söz verir, hatta bu sözüne yabancı dadı ve mürebbiyeleri de dâhil eder. Meclâ’da görülen bu değişim fiziksel özelliklerine de yansır. Anlatıcının daha ilk sayfalarda [ç]ehresinin masum mânâsına bir küstahlık ilâve ed[en]”, “müstehzi, istifhamkâr [...] burun” lu (Zorlutuna, 2002: 5) diye bahsettiği Meclâ, millî kimliğinin kıymetini anladıktan ve çilesini doldurduktan sonra “fıdan boylu, bahar gözlü, karanfil gülüşlü genç kadın” a dönüşür (Zorlutuna, 2002: 171).

Meclâ’nın yaşadığı pişmanlığı Necmettin Halil Onan’ın *Kolejli Nereye* romanında da görürüz¹². Ancak bu romanın *Gül’ün Babası*

¹² *Kolejli Nereye*, Necmettin Halil Onan’ın 7 Kasım 1932-8 Ocak 1932 tarihleri arasında *İşleyen Yara* adıyla *Vakit* gazetesinde tefrika edilen romanıdır. Onan’ın roman türündeki bu tek eseri, ilk defa 1977 yılında Boğaziçi Yayınları tarafından basılır ve bu tarihten sonra *Kolejli Nereye* adıyla bilinir (Hayber 1988: 92). Romanın yazarının ölümünden yaklaşık on yıl sonra (1977) *Kolejli Nereye* adıyla yayımlanması da hayli ilginçtir. Başkarakter Turan; her geçen gün ruhuna, kimliğine ve hayatına işleyen yabancı okulları bir yara, çıban olarak tanımlar. Bu anlamda romanın *İşleyen Yara* başlığı Turan’ın durumunu ve elbette romanın aktarmak istediklerini daha vurucu bir şekilde anlatır. Oysaki Boğaziçi Yayınları, romanın başlığını *Kolejli Nereye* olarak değiştirerek yazarın değinmek istediği noktayı tam olarak

Kim?’den farkı, yabancı okulların cazibesine kapılan kişinin bu defa Turan adlı bir “erkek” çocuk olmasıdır. Turan, Türkçü Cevat’ın ve Amerikan Koleji’nde okumuş Nihal’in oğludur. Türk Ocaklarına devam eden ve orada yaptığı etkili konuşmalarla dikkat çeken Cevat, idealist genç bir öğretmendir. Kolejde okuyan Nihal de “dönemin modası” olduğu için Türk Ocağı’na bir iki kez gider ve orada karşılaştığı Cevat’a âşık olur. Hatta kolejdeki hocaların Nihal’in Türk Ocağı’na gitmesini istememelerine rağmen Nihal, Cevat’ı görebilmek için bu dayatmaya direnir. Çok geçmeden Cevat da Nihal ile ilgilenmeye başlar. Nihal kolejden mezun olunca çift evlenir ve bir yıl sonra da oğulları olur. Cevat, anlatıcının ifadesiyle “*memleketinin yarınını düşünen bir genç*” ve Türkçü düşüncelerle dolu olduğu için oğlunun adını Turan koyar (Onan, 1977: 9). Cevat’ın tek emeli, oğlu Turan’ı bir idealist olarak yetiştirmek ve ona Türklük şuuru aşılaktır. Ancak Cevat’ın eşi Nihal, elçilik yapan babasının görevi nedeniyle “yabancı memleketlerde” büyümüş, yarım yamalak eğitim alabilmiş ve ülkelerine döndüklerinde de Amerikan Kız Koleji’nde okumuştur. Bu anlamda Cevat’ın tam aksi bir çevrede büyüyen ve ekonomik olarak da iyi bir aileden gelen Nihal, “elbette” millî bir kimlik edinemez. “*Genç ülkücü*” Cevat, karısının benliğinin “*bulunduğu kabın şeklini alıveren bir sıvı hâlinde*” olduğunu düşünür (Onan, 1977: 12). Metin bu noktada bariz cinsiyetçi göndermeler içerir. Kadınlar özellikle de alafranga ve Batıcı kadınlar, şahsiyetsiz ve kendi kararlarını veremeyen kişiler olarak gösterilir. Bu durum “şahsiyetli” bir “erkek” olan Cevat’ın evlilikte ve çocuk yetiştirmede baskın kişi olarak yansıtılmasıyla çözülmeye çalışılır. Buna rağmen, erkek egemen aile kurumunda “evin direğinin / kocanın / babanın” zaman zaman kontrol edemediği olaylar da olur. Nihal’in oğluna “Toto, Totom” diye seslenmesi, küçük yaşlarda Turan’a İngilizce öğretmeye başlaması ve çocuğun “birthday”inin kutlanması

yansıtamamıştır. Yayınevi, *Kolejli Nereye* kitabına önsöz, giriş veya herhangi bir not koymadığından “neden” isim değişikliğine gidildiği sorusu da cevapsız kalmaktadır.

için ısrarcı olması, Cevat’ın hoşlanmadığı şeylerdir. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile İstanbul’da Maarif Müfettişliği yapan, bir süre sonra Anadolu’daki mücadeleye katılan ve zaferden sonra da Ankara’da milletvekilliği yapan Cevat’ın ölümü, kolejli Nihal’in ailede baskın olmasına neden olur. Cevat’ın oğlunu asker yapma planlarının aksine Nihal, Turan’ı Amerikan Koleji’ne gönderir.

Bu haber, Cevat’ın eski arkadaşları arasında yayılınca tepki çeker ve Lise müdürü olan Nimet Bey, Nihal ile konuşma kararı alır. Yabancı okulların zararlarından bahseden, özellikle Türkçü Cevat’ın oğlunun böyle bir okula gitmesinin doğru olmadığını söyleyen Nimet Bey, Turan’ın koleje gitmesini engellemeye çalışır. “Papaz mektepleri” olarak adlandırdığı bu okulların çocukları okutmak niyetinde olmadığını, onları İsa taraftarı yapma çabasında olduğunu belirten bu isim, Nihal’i kararından döndüremez. Hatta Nimet Bey’in bu okullardan birinde görev yapan Asım isimli bir Türk öğretmenin bile din değiştirdiğini söylemesi, Nihal üzerinde bir tesir yapmaz. Burada din değiştiren kişinin öğretmen olması ve isminin de Asım olması manidardır. Bu ayrıntı ile yazar, bir yandan Mehmet Âkif Ersoy’a (Asım’ın nesline) gönderme yaparken bir yandan da tehlikenin boyutuna işaret eder. Nimet Bey’in yabancı okullar hakkındaki fikirleri şöyledir:

“O papaz mektepleri ise, bütün faaliyet tarzlarıyla, dersleriyle, sporlarıyla, terbiyeleriyle çocuklarımızı bizden, bizim cemiyetimizden ayırıyorlar; başka bir cemiyete çeviriyorlar; yabancı ülküler peşinde koşturuyorlar. Yahut hiç bir cemiyete mensup olmayan, hiçbir cemiyette ruhuna huzur bulmayan karaktersiz, kozmopolit birer adam yapıyorlar.

Bizim millî tipimizin en birinci, en iyi koruyucuları hiç şüphe yok ki resmî okullarımızdır. Bu resmî okullarımız, memleketimizde bugünkü ve yarınki umumî terbiyenin düzenleyicisidirler. Bu terbiyenin esas vasıflarından biri olan lâykliği o ecnebi müesseselerini idare edenlerin anlıyabildiklerini, anladıklarını farzetsek bile, samimiyetle kabul ve takip edeceklerine inanıyor musunuz?” (Onan, 1977: 48)

Alıntıda da görüldüğü gibi Nimet Bey’in “laiklik” vurgusu yapması ilginçtir. Bu vurgu, yabancı okullar karşısındaki “endişe”nin sadece din değiştirmek ile ilgili olmadığını kanıtlar. Nimet Bey’in burada üzerinde durduğu nokta, yeni devletin en önemli ilkesi olan laikliğin ihlâl edilmesi endişesidir. Romanın 1932 yılında yayımlandığı da düşünülünce bu endişe bağlama oturmaktadır. Bu durum, “muasır medeniyet seviyesi”ni hedefleyen bir rejim dahi olsa yeni bir kimlik inşasına çalışılan sistemde, yabancı okulların yine “bozucu” bir unsur olarak görüldüğünü açıklar¹³. Ancak Nimet Bey’in uyarılarına rağmen

¹³ Orhan Koçak, “1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları” adlı yazısında “bozucu” görülen bu kurumlara 1928 yılında Bursa Amerikan Koleji’nin kapatılması olayı üzerinden değinir. Koçak, bahsedilen yılda Bursa’daki kolejde dört kız öğrencinin Müslümanlığı terk edip Protestan olmaları olayını aktararak yeni devletin olay karşısındaki tavrına odaklanır. Koçak’a göre üç ismin verdiği tepki, devletin de tepkisini özetler: Bu isimlerden biri, dönemin Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Müdürü Mehmet Emin Erişirgil’dir. Erişirgil’e göre bu okulların etkisine kapılanlar “*fitraten daha hassas ve daha romantik olan genç kızlar*” ile “*kozmopolit ve yabancı hayranı*” üst sınıflardır. İkinci isim ise, Bursa’daki din değiştirme meselesinin boykot edilmesi gerektiğini düşünen Halil Nimetullah Öztürk’tür. Öztürk’e göre “*içimize sırf insaniyet maksadıyla ve Türk maarifine yardım etmek için*” sokulmuş bu “*zehirli mikroplara*” müsaade edilmemelidir. Üçüncü isim ise, Fuad Köprülü’dür ve Köprülü ne olduğunu açıklamasa da millî dayanışmanın inşası için okullar karşısında “*başka bir biçim ve niteliğe*” ihtiyaç olduğunu söyler. Koçak’ın üzerinde durduğu bu üç isim ve verdikleri tepkiler, tam da yukarıdaki alıntıyı doğrular niteliktedir. Yeni kurulan devlet, romanın yazıldığı 1932 yılında henüz resmîleşme de pratikte laiktir, ancak bu laiklik din değiştirme gibi kişiyi ilgilendiren bir alana kayıtsız değildir. Halil Nimetullah Öztürk’ün ifadesindeki gibi “*yabancı okullar sırf Türk maarifine yardım etmek için*” ülkeye sokulmuştur; ancak bu onlara tepki gösterilmeyeceği anlamına gelmez. Bu noktada Koçak’ın da dikkat çektiği gibi ikircikli bir durum meydana gelir: Ne okullar boykot edilir, tamamen kapatılır ne de görmezden gelinir. Bu okullar hem düşmandır hem de modeldir; onlara karşı hem teyakkuz hâlinde bulunulmalı hem de eğitim kalitelerinden yararlanılmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Koçak, 2009: 380-386. Bu durum, 1930’lu yılların kültür politikalarını yansıtsa da günümüzde de bu anlayıştan uzaklaşıldığı söylenemez. Bugün, devlet okullarının müfredatlarının

Turan yatılı olarak Amerikan Koleji’ne başlar. İlk başlarda Turan, bu çevreye alışamasa da kolejin spor, gezi, kulüp gibi etkinlikleri acemiliklerin kısa sürede atılmasını sağlar. Aynı zamanda kolejin öğretmenleri de yeni gelen öğrencilere güler yüzlü ve arkadaşça yaklaşımlarda bulunarak emellerine ulaşma gayesi güderler. Bu çevrede Turan, Cevat Bey’in oğlu olmaktan gün geçtikçe uzaklaşır ve kendi gibi öğrenciler ile birlikte Türkçe derslerini “*kuru*” bulmaya başlar (Onan, 1977: 58). Hatta Turan ve onun gibi çocuklar kendilerine gösterilen New York resimleri ile büyülenirler ve Amerika’ya gitmek en büyük hayalleri olur. Bu tesirler altında Turan ve onun gibi çocuklar Türk olan, Türklüğe dair her şeyi küçümsemeye başlarlar. Bu noktada roman, Müfide Ferit’in *Pervaneler* romanı ile büyük oranda benzerlik gösterir. Özellikle Turan ve arkadaşlarının Kız Öğretmen Okulu öğrencileri ile karşılaştıkları sahne, *Pervaneler* romanında Leman ile Nesime’nin Bezm-i Âlem okulu öğrencileri ile karşılaşmaları ile aynıdır. Bu okuldaki kızları “*kuzu gibi ol[makla]*” ve “*basit öğrenci kız[lar]*” (Onan, 1977: 145, 135) olmakla suçlayan Turan, yabancı okullar ile yerli okulları kıyaslarken şu ifadeleri kullanır: “*Bu kızlar Kız Öğretmen Okulu’nun dört duvarı arasında mahpus gibi yaşıyorlar galiba. Kâinattan haberleri yok. İnsanın karşısında kızarıp bozuyorlar. Hâlbuki meselâ Kız Kolejinin öğrencileri ne canlı şeyler! Türk terbiyesiyle Amerikan terbiyesi arasında Türkiye ile Amerika arasındaki kadar fark var*” (Onan, 1977: 141).

Anlatıcı, Turan’ın bu hâle gelmesinde en büyük etkenin annesi olduğunu ısrarla vurgular. Zaten romanın başında da Turan’ın babası Cevat’ın Türkçülüğü ile annesi Nihal’in kolej terbiyesinin öne

yetersiz oluşu, öğrencilere yabancı dil öğretme kaygılarının olmayışı ve daha da ötesinde eğitim sistemlerinin düzensiz ve değişken olması öğrencilere ve ebeveynlere devlet okulları konusunda güven vermemektedir. Bu nedenle öğrenciler, donanım ve kalite bakımından öne çıkan özel okulları veya yurt dışı eğitim imkânlarını tercih etmektedir.

çıkartılmasının amacı da budur. Cevat’ın arkadaşlarının da Turan’ın millî kimliğini giderek yitirmesi karşısında sorumlu tuttukları kişinin Nihal olması da ayrıca önemlidir. Romanda, etkiye açık olan “yine” bir kadındır ve Turan da bu kadın tarafından büyütülerek yanlış yola sürüklenmiştir. Kız Öğretmen Okulu’nda okuyan Ayşe ise, “yerli ve millî” bir eğitim aldığı için “bozulma”dan kalabilmiştir. Bu anlamda *Kolejli Nereye*’de, karakterler milliyetlerine sahip çıktıkları oranda olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilirler. Bir anlamda yazarın ilk vurguladığı nokta, eğitimin yerli okullarda alınması gerekliliğidir¹⁴. Ancak bu okullarda okuyan karakterlerin cinsiyetleri ve etkilenme durumları arasındaki ilişki düşünüldüğünde, kadınların etkiye daha açık olarak yansıtıldığı açıkça görülür. Nitekim Turan kolejli annesi yüzünden bu okullara sürüklense de bir süre sonra millî kimliğini geri kazanır. Turan’ın okulunu bitirdikten sonra Amerika’ya gitmesi, kolej çevresinde kendisine anlatılanlar ile gördükleri arasında bir kıyas yapmasını sağlar. Çok geçmeden Turan, Amerika’nın sefil mahallelerini görmeye ve “*harikalar diyarı*”nın anlatıldığı gibi olmadığını anlamaya başlar. Yaşananlardan sonra Turan, ülkesini ve Türklüğünü hissetmeye başlar. Ülkesinin iklimini bile özler, Türkçe’nin güzelliğini keşfeder; Cornel Üniversitesi’ni bitirip ülkesine dönmek üzere olan ve bunun için sabırsızlanan Ferit adlı öğrenciyi kıskanır. Bir buhran dönemine girer, hasta yatar, dalgınlığından dolayı kaza geçirir ve sonunda ne pahasına olursa olsun ülkesine dönmeye karar verir. Columbia Üniversitesi’ne de devam etmeyen Turan, annesinden para ister. Dedesinin ölümü ile

¹⁴ Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olan Necmettin Halil Onan, çeşitli okullarda görev yaptığı için romanını eğitimdeki sorunlara ayırır. Roman, Onan’ın 1927’de İzmir Amerikan Erkek Koleji’nde görev yaptığı dönemde karşılaştıklarından izler taşır. Özellikle bu okulda okuyan iki öğrencinin din değiştirerek Amerika’ya kaçmak istemeleri Onan’ı etkiler ve yabancı okulların Türk millî kimliği önündeki zararlarına değinen bir romanın ortaya çıkmasını sağlar (Mazıoğlu 1972: 3).

kendi payına düşen parayı alır ve koleje cayma bedelini ödeyerek kontratını iptal ettirir. Böylece Turan, vaktiyle kendisini satın alan kolejden bu defa kendi “*kendi[sini] satın al[ır]*” (Onan, 1977: 203). Bir zamanlar sevdiği ve hayran olduğu Doktor Wood’u da “*riyakâr adam*” (Onan, 1977: 198) olarak anar. Turan, dersini almış bir “adam” olarak Türkiye’ye döner ve kendi milliyetinden bir kız ile (Ayşe) evlenmek ister. Ancak Turan Amerika’dan döndükten sonra -Ayşe başta olmak üzere- etrafının kötü bakışlarına maruz kalır. Amerika’da verdiği konferanslarda ülkesi aleyhine anlattıkları Türkiye’de de yayılır ve hiçbir yerde iş bulamamasına neden olur. Oysaki Turan, “[ç]öpcü olup bu memleketin sokaklarını süpürmeğe bile razı[dır]” (Onan, 1977: 209). “[V]atansız”lığını, “*iki cami arasında kalmış beynamaza dönmüş*” (Onan, 1977: 193) hâlini şöyle ifade eder:

“Yazık, hayatımı ve geleceğimi ziyan ettim; daha doğrusu onu ziyan ettiler. Herkesin sevgiyle andığı temiz ve milliyetçi Cevat’ın çocuğunu bir yılan olarak yetiştirdiler. Kinim, yalnız o mel’un Koleje, o fesat yuvasını idare edenlere değil. Beni oraya annem verdi, düşüncesizliğiyle, takdirsizliğiyle bana bu sonu baştan hazırladı. Bunu düşündükçe annem için de kalbimde kine, nefrete benzer hisler duyuyorum. Kolej bende her şeyi öldürdü, bu suretle beni anneme bile düşman etti. Artık bu kadını da iyi ve şefkatli bir anne diye sevmiyorum. Yakın kimsem kalmadı.

Eğer tahammülüm olsa, bir kat daha alçalmağa kalbim dayansa hatıralarımı meydana çıkarır, kendimi ‘Kolejin uğursuz zaferi’ diye teşhir ederdim; bunun ve buna benzer kurumların, memleketin bünyesinde nasıl durmadan işleyen bir yara, bir çiban olduğunu bütün fecaatiyle bir daha gösterirdim.” (Onan, 1977: 206)

Romanın sonunda ise Turan’ın öldüğü bir gazete haberi ile aktarılır. Bu haber, “*Firar mı? İntihar mı?*” başlığı ile çıkar; “*temiz ve vatansever faaliyetleriyle bütün hemşehrilerinin kalbinde büyük bir mevki tutmuş olan (A... mebusu) Cevat Bey’in oğlu[nun]*” akıbetinden bahseder. Gerçek ise bu haberden sonra anlaşılır: Turan’ın sandalı şiddetli bir rüzgâra yakalanır ve açıklarda alabora olur; cesedi ise

“*vatan sahillerinden uzaklara sürüklenip atıl[ır]*” (Onan, 1977: 213). Bu sona göre, vatanına ihanet eden Turan’ın cesedini “vatan toprağı” bile kabul etmez. *Gül’ün Babası Kim?* romanında Meclâ pişman olup İbrahim Mümtaz ile evlenirken Turan, pişman olsa da etrafı tarafından kabullenilmez. Bu nedenle romanın sonunda Turan, etkilenen bir erkek olarak yazar tarafından cezalandırılır. Ancak Turan’ın etkilenen bir karakter olmasının zemininde yatan asıl sebebi, yani Amerikan Koleji mezunu annesi Nihal’in etkisini unutmamak gerekir.

Çalışkan, Güçlü ve İradeli Karakterler

Halide Edib’in *Son Eseri* (1913) ile *Mev’ut Hüküm* (1917), Muazzez Tahsin Berkant’ın *Bahar Çiçeği* (1935) ve Reşat Nuri Güntekin’in *Çalıkuşu* (1922) romanları ise yabancı okullar sorununa farklı bir noktadan yaklaşır. Önceki iki başlıkta yabancı okulların etkisine kapılıp dönüşü olmayan felaketlere uğrayan veya pişman olup çile çektikten sonra arınan karakterler incelenirken bu başlıkta tüm olumsuzluklarına rağmen bu okullardan etkilenmeyen karakterlere yer verilecektir.

Halide Edib’in *Son Eseri*’nde bu konu Kâmuran üzerinden anlatılırken *Mev’ut Hüküm*’de Atife aracılığıyla aktarılır. İlk romanda Kâmuran, annesini ve babasını kaybedince Roma Sefareti Başkâtibi ağabeyi Asım’ın himayesinde büyür. Kâmuran uzun yıllar yurt dışında yaşamasına ve Dame de Sion’da okumasına rağmen kültürüne yabancılaşmaz. Roman, üst sınıf iki ailenin aşk ilişkilerine odaklansa da arka planda Kâmuran’ın hem modern hem de millî kimliği vurgulanır ve bu sayede karakterindeki sağlamlığa işaret edilir. Anlatıcı Feridun Hikmet, bunu öne çıkarmak için Kâmuran’ın evinin dekoruna dair ayrıntılı bilgi verir:

“İlk gözüme çarpan köşe minderi ve üstündeki eski nakışlarla işlenmiş yastıklar. Kim derdi, harici bu kadar Frenkleşmiş görünen bu kız köşe minderli bir odada otursun, hangi eski mahalledeki bir kız gibi kasnak işlesin... Eski ailelerin Garplaşması bizde daha uzun bir tekâmül

geçirdiği için daha ziyade içten gelme ve tabii oluyor. Zevkleri birdenbire kitaptan alma, yabancı zevklerin taklidi olmuyor. İstemeyerek Münire'nin yepyeni, biblodan geçilmeyen, alafranga odasını düşündüm. Onun bir de alaturka odası vardır. Fakat Bedesten'de Frenk müşterileri için düzülen suni şark odaları gibidir.”
(Adıvar, 2008: 52)

Halide Edib'in çizdiği Kâmuran tipini sonraki yıllarda Muazzez Tahsin Berkant da kullanır ve yazar *Bahar Çiçeği* romanında Kâmuran'a benzeyen Feyhan karakterini yaratır. Feyhan, Güzel Sanatlar Akademisi'nin verdiği burs ile Fransa'ya gidip orada uzun yıllar yaşamasına rağmen millî kimliğini kaybetmez. Hatta Fransız bir anne ile Türk bir babanın kızı olan Feyhan, ailesine verdiği söz üzerine Türk olmayan biri ile evlenmeme konusunda kararlılık gösterir. Bu konuda Feyhan'ı test eden en büyük olay, Fransa'da tanıştığı ve âşık olduğu Büyük Prens lakaplı erkekle evlenmemesidir. Bu evlilik ancak Büyük Prens'in ünlü Türk heykeltıraş Suat Nedim olduğu ortaya çıktıktan sonra gerçekleşir. Halide Edib'in Kâmuran karakterinin millî kimliğini test eden en önemli süreç ise, Dame de Sion'da okuduğu yıllardır. Kâmuran, bu okuldan hem faydalı hem de zararlı yönleriyle bahseder. Özellikle genç öğretmen Hemşire (Soeur / Rahibe) Terez, Kâmuran'ın “*zevkimin terbiyesi onunla başlar*” dediği kişidir (Adıvar, 2008: 100). Resim, musiki konusundaki terbiyeyi Hemşire Terez'den aldığını söyleyen Kâmuran, yabancı bir okulun hayatına olan katkısını belirtir¹⁵. Ancak hemen ardından okulun, dinî inançlarını sarsma

¹⁵ Bu konuda Mizancı Mehmet Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında da benzer bir tavır görülür. Romanda yabancı okulların eğitim politikası Türk ve Müslüman olan ancak sonradan Araplaşmış İbn-i Galipler ailesinin mensubu Mansur Bey üzerinden aktarılır. Mansur, Fransa'da Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitiren çalışkan bir geçtir. Tek hayali, İstanbul'a gitmek ve padişah adına çalışmaktır. Bir süre sonra Mansur bu hayale ulaşır; ancak daha vapurdayken İstanbul'un hayal ettiği gibi olmadığını anlar. Mansur'u İstanbul'a girerken karşılayan ilk manzara, Amerikan Koleji binasıdır. Vapurdaki bir fesli ile bir İngiliz seyyahın konuşmalarından binanın

yönündeki faaliyetlerine değinmeden de geçmez. Okulun ve Katolik olan Hemşire Terez’in kendisini Hristiyan yapmaktaki çabalarına değinen Kâmuran, yabancı bir okulun Müslüman gençler üzerindeki tehlikelerine -kısa da olsa- değinmiş olur. Ancak Dame de Sion, Kâmuran üzerinde okulun “amaç”ları aksine tesirler yapar; din hissinin daha da kuvvetlenmesine sebep olur. Neticede Kâmuran, “*beş vakit namaz kıl[an]*”, “*kuvvetli bir Müslüman olarak*” bu okuldan mezun olur (Adıvar, 2008: 100). Bu romanda yabancı okullar, tehlikeleriyle birlikte faydalı olabilecek unsurları ile öne çıkarılır.

Yine Halide Edib’in 1917 yılında *Yeni Mecmua*’da tefrika edilen ve aynı yıl kitap olarak basılan *Mev’ut Hüküm* romanında -ana mesele olmamakla beraber- yabancı okulda okuyan Atife isimli bir karakter

Amerikalılara ait bir kolej olduğunu duyan Mansur, anlatıcının ifadesiyle “*kulağına inanama[z]*”, “*gözleri garip bir surette parla[r], rengi tagayyür e[der]*” (2005: 7-8). Bu, Mansur’un yabancı okullar karşısında verdiği ilk olumsuz tepkidir. Ancak romanın ilerleyen kısımlarında Mansur’un verdiği bu tepkiyi tersine çeviren, daha doğrusu “kısmen” yumuşatan üç olay vardır: Amcası Şeyh Salih’in konağında karşılaştığı kişiler; Cezayir’i Fransızlardan kurtarmak isteyen Şeyh Salih ile Ahmet Şunûdi ile yapılan konuşmalar ve Hariciye’de memur olarak çalışmaya başladığında karşılaştığı aksaklıklardır. Bu üç olay üzerine Mansur; devlette, toplumda ve ailedeki bozuklukların eğitimsizlikten kaynaklandığını anlayarak yerli mekteplerin açılmasının önemine değinir. Mansur’a göre “*turfâ*” kişileri kurtarmanın yolu da, Cezayir’i Fransızlardan arındırmanın yolu da, devlet işlerindeki düzensizliklere çare bulmanın yolu da eğitimden geçer. Bu noktada Mansur, hükümetin eğitime yeterince önem vermemesini ve II. Mahmud’un yaptırdığı iki mektep üzerine hiçbir şey katıl(a)mamasını eleştirir ve “*misyoner mektepleri*” dediği okulların varlığına razı olur. Tıpkı Halide Edib’in *Son Eseri*’ndeki Kâmuran gibi Mansur da yabancı okullarda verilen eğitimin nitelikli oluşunu takdir eder. Mansur için tek çözüm ya kendisi gibi yabancı okullarda okuyup millî kimliği kaybetmemek ya da yerli okullar açmaktır. Ancak yine de Mansur için ikinci ihtimal daha olasıdır ki romanın sonunda onun Beyrut’ta ve Manisa’da mektep açma çabalarına şahit oluruz. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Murad, 2005.

bulunur. Anlatıcı genç, yakışıklı, bilgin ve yetenekli bir doktor olan Kasım Şinasi’yi ve güzelliğiyle dikkat çeken Sara isimli bir kadını merkeze alır. Sara’nın kızı Atife ise gerçek babası Süruri’nin ilgisiz tavırları, alkol ve eğlence bağımlılığı ve sonunda ölümüyle Kasım Şinasi tarafından büyütülür. Bir süre sonra Kasım Şinasi ve Sara’nın evlenmesi ile bu ilgi resmileşmiş olur. Kasım Şinasi, babası ölen ve annesi de histeri ile mücadele eden Atife’yi yatılı olarak Amerikan okuluna gönderir. Romanda Atife ile ilgili, “*ertesi günü okula gidecekti*”, “*Atife’nin [izne] çıktığı Pazar*” (Adivar, 1968: 123, 127) gibi ifadelerden başka okul hayatına yer verilmez. Sadece Kasım Şinasi’yi çok seven Atife’nin onun gibi doktor olmak istemesi dikkat çeker. Bu anlamda romandaki Amerikan Okulu, yukarıda bahsettiğimiz *Pervaneler* ve *Gül’ün Babası Kim?* romanlarında olduğu gibi ana mesele değildir. Atife, bu okulla ilgili konuşturulmaz ya da geleceğine etkisi konusunda bir ipucu yoktur. Ancak romanda Kasım Şinasi’nin, himayesindeki Ayşe Teyze’nin oğlu Mehmet’i Galatasaray Lisesi’ne gönderirken Atife’yi Amerikan Koleji’ne göndermesi ilginçtir. Bu noktada anlatıcı, Atife’nin yabancı okula gitmesine rağmen millî kimliğini kaybetmeyen bir kız olduğunu hissettirir. Özellikle Atife’nin doktorluk gibi bir hedefinin olması, Edirne’nin işgali üzerine oradan gelen hastalara gönüllü hastabakıcılık yapmak istemesi yabancı etkilere açık olmadığını ispatlar niteliktedir. Halide Edib de 11 Eylül 1908’de *Tanin* gazetesindeki “Bir Dost Çehresi Etrafında-Amerikan Koleji” başlıklı yazısında bu okulların, kendi hayatındaki olumlu etkilerine değinir:

“Beni bir insan, medenî bir insan, insaniyetkâr insan gibi yaşatan kütüphanenize; bana cins ve ırkın meslek ve mezhebin insanları ayırmayacağını, insanların yalnız büyük hisler, âlicenap fikirler, kendi cinsinin bekâsına hizmet edecek gayretlerle var olacağını tarz-ı hayatlarıyla telkin eden kadınlarınıza; hepsine; hepinize karşı şükranımı yine ancak sizin öğrettiğiniz esaslara tevfikaten yaşamaya başlamakla ifâ edebilirim.” (Akt. İnce, 2005: 10-11)

Hester Donaldson Jenkins de *Robert Kolej’in Kızları* (2008) kitabında Halide Edib’in de okuduğu bu okulları anlatırken yazar ile benzer bir bakış açısını yansıtır. Jenkins ilk olarak Üsküdar Amerikan Kız Koleji, 1915 yılında yeni binasına taşındıktan sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji olarak anılan okulu ve okulun kurucusu, ilk müdiresi Marry Mills Patrick’in hayatını anlatırken yabancı okulları “uluslararası bir kolej” (63) ve “enternasyonalizm kadar demokrasinin de eğitimini ver[en]” (68) kurumlar olarak anar. Hatta bu okulların dinî inançlar ve gelenekler konusunda saygılı olduklarını vurgulayan Jenkins, okullarında yetişen Halide Edib’in adını ve başarılarını sık sık gündeme getirerek modern Türk kadınının gelişimine olan katkılarını vurgular. Özellikle 31 Mart Vakası esnasında Halide Edib’e iki çocuğuyla kapılarını açan kolej, Müfide Ferit ve Halide Nusret’in anlatımından oldukça farklı yönleriyle gösterilir. Kitapta, misyonerlik faaliyetlerinden ziyade okulun eğitim sistemi, öğrenci çeşitliliği, II. Abdülhamid ve Jön Türklerin koleje yaklaşımı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda kolejin bir “barış adası” olduğu yönündeki anlatım, incelediğimiz romanlarda bu okulları millî kimlik önünde tehlikeli gören yaklaşımdan oldukça uzaktır. Jenkins Batılı bir gözle kolejin, farklı milletlerden ve inançlardan gelen öğrencilere yönelik hoşgörülü tavrını şu sözlerle vurgular:

“Bir yılda üç Yılbaşı, üç Noel, iki paskalya, bunların yanında Müslümanların iki ‘bayramı’, oruç ayları Ramazan ve Yahudilerin pek çok oruç günü... Herbir grubun takip ettiği oruçları, bayramları ayrı ayırdı. Bu yüzden, bir taraftan Paskalya’da oruç tutan Rumlara, öte taraftan kendi bayramları için oruç tutan Türklere ayrı ayrı masalar kurmak, yemekler hazırlamak gerçekten zordu. Bütün Hristiyanların bir yıl içerisindeki Noel kutlamalarına nasıl yer verileceği, her ders yılı başında bir muammaya dönüşürdü. İlk Noel (Yeni Sistem) Latinlere aitti; 25 Aralık’a denk düşerdi. Onlar tüm Batılıları buna çağırıyorlardı. İki hafta sonra, yani 25 Aralık’ta Rumların (Eski Sistem) Noel’i gelirdi. Bundan iki hafta sonrasında Ermeni Noel’i On İkinci Gece sırayı alırdı. Her bir Noel de üçer gün sürerdi. Latin Noel’ini

tatilimizin arasına almamak en kolayıydı. Bu yolla o güne tek bir tatil tahsis edilirdi ve bütün öğrenciler kolejde bulunduğu için de Latin Noel'i 'Kolej Noel'i' hâline gelirdi.” (Jenkins, 2008: 119)

Ancak satır aralarında Jenkins’in Şarklılardan “maymun iştahlılık ve kadercilik” noktasında yakınması, kolejde çıkan bir yangın üzerine Şark kızlarının “*acziyet içerisindeki kontrolsüz [olabilecek] hâl[leri]ni*” bu okulda eğitim aldıktan sonra “*kontrollü*” bir hâle dönuştürdüklerini söylemesi önemlidir (2008: 109, 127). Aynı zamanda kolejin, Arnavutköy’deki bina inşaatına gerekli malzemelerin “*altı bin mil uzaktaki Amerika’dan İstanbul’a nakle[dil]me[si]*” (Jenkins, 2008: 165) yoluyla tedarik edilmesi Müfide Ferit’in romanında geçen anlatıya yakındır. Jenkins’in kolejin “*en hayırsever üslubuyla, Ortadoğu’da barışın ve huzurun vahası olmayı her daim sürdür[dü]*” sözleri ve Halide Edib’e “*Türkiye’nin Jeanne d’Arc’i*” unvanını yakıştırması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur (2008: 225, 229). Burada Jenkins’in Halide Edib’in iyi eğitimli bir kadın oluşunu kurumlarına mâl etme noktasındaki çabası görülür. Diğer yandan da Jenkins onu “güçlü”, “millî” ve “kahraman” bir kadın olan Jeanne d’Arc’a benzeterek kendi tarihine, kutsallarına ve kahramanlarına atıf yapar. Jenkins’in bu okullardan mezun olan Türk kadınlarının başarılarını tek tek anlatması ve “yine” Türk kadınlarının feminist faaliyetlerde ilerlemelerinde müdireleri Marry Mills Patrick’in katkılarını vurgulaması da dikkat çekicidir. Hatta Jenkins’in, bu başarıları kolejde verilen “*hemşirelik, tıp, ticaret, tarım ve ev ekonomisi*” (2008: 255) gibi derslerin etkilerine mâl etmesi, Batılı bir seyyahın Batı’nın “üstün, gelişmiş, öğretici” yönlerini vurgulama çabaları olarak da değerlendirilebilir.

Reşat Nuri Güntekin’in *Çalıkuşu* (1922) romanı da yabancı okullar konusunda Halide Edib’in anlatımına yakın bir noktada durur. Romanın başkarakteri Feride, annesi ölünce babası tarafından Dame de Sion’a yatılı olarak gönderilir. Feride’nin anıları üzerinden ilerleyen

roman, bu okula karşı olumlu bir havayı yansıtır. Feride’nin nişanlısı Kamran tarafından aldatılması üzerine her şeyi geride bırakarak Anadolu’ya öğretmen olarak gidişi, okulda gördüğü eğitim sonucudur. Feride, Dame de Sion’da gördüğü ya da duyduğu kendi kendine seyahat eden, özgür ruhlu Amerikan kızlarından etkilenir. Feride, Anadolu’da karşılaştığı zorluklar karşısında da sık sık Dame de Sion’daki hocalarının nasihatlerini hatırlar. Okuldaki hocaların “ümit”, “çalışkanlık” ve “ciddiyet” konularındaki hassasiyetleri, Feride’yi zorluklar karşısında ayakta tutar. Bu anlamda Feride için Dame de Sion’da okumak, disiplin demektir. Zeyniler köyüne vardığında Feride’nin hatırladığı ilk şey, Sör Aleksi’nin şu sözleri olur: *“Kızlarım, ümitsiz hastalıkların, mukadder felaketlerin son bir ilacı vardır: Tahammül ve tevekkül. Elemlerde bir gizli şefkat var gibidir. Şikâyet etmeyenlere, kendilerini güler yüzle karşılayanlara karşı daha az zalim olurlar”* (Güntekin, t.y.: 178-179).

Aynı şekilde Feride, B.’de öğretmen olarak çalışırken tesadüfen gördüğü bir piyanonun başına oturduğunda da Dame de Sion’daki günlerini hatırlar. Bu süre içerisinde Feride’nin aklına mektebinin loş koridorları, siyah önlüklü, kesik saçlı arkadaşları gelir ve bu hatırlayış bir özlem hissini taşır. Buna rağmen Feride’nin Dame de Sion karşısındaki olumlu hisleri, bir noktadan sonra temkinli bir yaklaşıma dönüşür. Örneğin Feride, İzmir’de tayin edileceği bir okul beklerken Sör Berenis’in Karantina’daki okullarında çalışma teklifini reddeder. İşsiz Feride’yi bu teklif ilk başlarda cezbetse de o yine Maarif İdaresi’nin Kuşadası teklifini kabul eder. Feride kaldığı bu ikilemi şöyle anlatır:

“Bu tarafta rahat bir hayat vardı. Öbür tarafta belki yine zaruret, sefalet, fakat bunun da başka bir tesellisi, başka bir cazibesi yok muydu? Gözüümün önüne, mekteplerimizin bakımsız kalmış kaba saba ellere ziyan olmuş, miniminileri geldi. Bu biçareler, açılmak için biraz güneş, bir parça şefkat bekleyen çiçekler gibiydi. Bu şefkat, bu hareketi gösterenlere, gönüllerinin bütün minnet ve muhabbetini veriyorlardı.

Her şeye rağmen, bu küçük sefilleri, derin derin sevmeye başladığımı anladım. Munise bile onlar arasından gelmemiş miydi?” (Güntekin, t.y.: 334-335)

Feride’nin bu tercihi; Reşat Nuri’nin, Halide Edib’in, Muazzez Tahsin Berkant’ın ve dipnotta bahsettiğimiz Mizancı Murat’ın yabancı okullar karşısındaki tavrını örnekler niteliktedir. Buna göre yabancı okullar; eğitim ve disiplin yönünden takdir edilirken uzun vadede tercih edilmeyen kurumlardır¹⁶. Bunun sebebi de romanların satır aralarında hissettirilir. Güntekin’in *Çalıkuşu* romanında da Feride’nin okul anılarını anlattığı kısımlardan -olumsuz olmamakla beraber- bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Feride’nin özellikle Dame de Sion binasından bahsederken kullandığı “*manastır terbiyesinin istediği serin ve mağrur loşluğu temin için yapılmışa benzeyen*” (t.y.: 7) sözleri; okulun duvarlarındaki boyalı Meryem tablolarına dair göndermeleri (t.y.: 8); hocalarının “*siyah elbiselerine, solgun yüzleri*”ne atıf yapması (t.y.: 10), ara sıra mektebe gelen “*gözlüklü bir papaz*”dan bahsetmesi (t.y.: 23), Paskalya bayramında Katolik arkadaşlarının İsa ile nişanlanma törenini anlatması (t.y.: 30) gibi örnekler okuldaki atmosferin içeriğine dair önemli ipuçları sunar. Ancak Feride okul yıllarından bahsederken

¹⁶ 1953-1966 yılları arasında Tarsus Amerikan Koleji’nde görev yapan Frank A. Stone, bahsettiğimiz bu reflekse dair bir anekdot anlatır. Buna göre, Tarsus Koleji’nin 1926’dan 1928’e kadar müdürlüğünü yapan Dr. William L. Nute, Türk idarecilerinin Amerikan Okullarına düşmanlık beslemelerine bir anlam veremez. Sonunda Nute, bir Türk idareciye “*Kendi oğlunuzu göndermeyi sürdürdüğünüz halde bu okulu niçin kapatmaya uğraşıyorsunuz?*” sorusunu sorar. Türk idareci ise soruyu şöyle yanıtlar: “*Oğlum kolejden mezun oluncaya kadar bu koleji kapatmaya muktedir olamayacağımı biliyorum. Bu süre zarfında oğlumun, elde mevcut olan en iyi eğitimi almasını istiyorum*”. Amerikan Okullarının ortaya çıkışını, öğretmen kadrosunu ve eğitim programlarını inceleyen Stone, Dr. Nute’un kendisine mektup yoluyla anlattığı bu olayı, Türk entelektüellerinin yabancı okullar karşısında hissettikleri ikilem olarak değerlendirir (Stone, 2011: 378). Aynı zamanda bu örnek, onuncu dipnotta bahsettiğimiz Orhan Koçak’ın yazısındaki 1930’lu yılların kültür politikalarına da işaret eder.

Sörlerin bazı konularda kendisine yaptıkları etkiyi, “*yelin kayaya tesiri gibi bir şeydi*” şeklinde tanımlar (Güntekin, t.y.: 24). Bu söz, Feride’nin Dame de Sion’un eğitim, disiplin gibi yönlerinden etkilendiğini ancak din, kültür, kimlik değişimi konularında öz değerlerini kaybetmediğini ispatlar. Ancak romandaki / romanlardaki bu etkilenmeme, millî kalma konusu da aslında etkilenme endişesini göstermektedir. Yazarların etkilenmediklerini ısrarla vurgulama ve örnek karakter yaratma çabaları da etkilenme konusundaki endişelerini açığa çıkarır. Aynı zamanda bu durum, yazarların kanonlaşma sürecinde “kutsal metin” olma kaygılarını, hem “millî” hem “modern” bir kadın yaratarak örnek olma çabalarını da açıkça gösterir.

Sonuç

Birtakım kanun ve yönetmeliklerle denetim altına alınan yabancı okullar, millî kimlik önünde her zaman bir tehdit olarak görülür. Kendileri de bir süre yabancı okullarda okuyan veya çalışan yazarlar, meseleyi içeriden gözlemleme imkânı bulmakla önemli veriler sunarlar. Ancak yazarların yabancı okulları ele alış şekilleri birbirinden farklıdır. Bu durum, romanların farklı dönemlerde yazılması üzerinden değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Müfide Ferit’in *Pervaneler*, Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* ve Mehmet İrfan’ın *Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire* romanlarında yabancı okullar, Müslüman Türklerin millî kimliklerini kaybetmelerine neden olur. Halide Nusret’in *Gül’ün Babası Kim?* ve Necmettin Halil’in *Kolejli Nereye* romanlarında ise yabancı okullar, karakterler üzerinde olumsuz etkiler yapsa da millî kimliğin tam olarak kaybolmasına neden olmaz. Bu romanlardaki karakterler söz konusu okullardan etkilenseler de belirli bir çile sürecini tamamladıktan sonra arınırlar. Halide Edib’in *Son Eseri* ile *Mev’ut Hüküm*, Muazzez Tahsin’in *Bahar Çiçeği* ve Reşat Nuri’nin *Çalkıuşu* romanlarındaki karakterler ise yabancı okullarda okumalarına rağmen dinî, kültürel veya kimliksel kayba uğramazlar. Bu karakterler için

yabancı okulda okumak, nitelikli eğitim imkânından faydalanmak ve devamında ülkelerine hizmet etmek anlamına gelir.

Görüldüğü üzere yazarlar, yabancı okullar hakkında tamamen veya kısmî “olumsuz” bir yaklaşıma sahiplerdir. Ancak bu isimlerin ortaklaştıkları nokta, yabancı okulların etkisine kapılan karakterler hakkındadır. Bir örneklem kümesi içinden seçilen ve “tipik” veriler sunan dokuz romana baktığımızda, yabancı okullara giden veya onların zararlı etkilerine kapılan karakterlerin kadınlar olduğunu tespit ederiz. *Pervaneler*’de Leman, Nesime ve Bahire; *Sodom ve Gomore*’de Nermin; *Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire*’de Nadire; *Gül’ün Babası Kim?* romanında Meclâ; *Son Eseri*’nde Kâmuran; *Mev’ut Hüküm*’de Atıfe; *Bahar Çiçeği*’nde Feyhan ve *Çalıkuşu*’nda Feride yabancı okulda okurlar. Bir tek Necmettin Halil’in *Kolejli Nereye* romanındaki Turan, yabancı okulda okuyan bir erkek karakterdir. Ancak romanda Turan’ın yabancı okulda okumasının nedeni, kendisi de Amerikan Koleji’nde okuyan anne Nihal’dir. Bu nedenle romanda “olumsuz” etkilenen ve daha da ötesinde bu etkiyi genişleten kişi yine bir kadındır. Adı geçen romanlarda “aslı” erkek karakterler ise yerli okullarda okuyan (Galatasaray Lisesi), millî kimliklerinden ödün vermeyen ve “olumsuz” etkilenmeyen karakterlerdir. Bu nokta şüphesiz ki cinsiyet ile yabancı okulların etkisine kapılma / kapılmama denklemini ortaya çıkarır. Bu anlamda yabancı okullara giden, kötü etkilenen veya millî kimliğini kaybeden cinsiyet kadınlar, yerli okullarda okuyan, yabancı okulda okusa da etkilenmeyen ve kimlik kaybına uğramayan erkeklerdir. Böylece Genevieve Lloyd’un “erkek akıl-kadın akıl dışı”, Ayşe Demir’in “gayr-ı millî / kadın ile millî / erkek” ve Nurdan Gürbilek’in “kadınsılaşma endişesi” ve “erkek yazar, kadın okur” denkleminin bir benzeri ortaya çıkar. Bu anlamda incelediğimiz romanlar, -elbette farklı dönemlerin farklı dinamikleri olsa da- cinsiyet ile etkiye açık olma / olmama durumunu örnekleyen tipik metinlerdir. Diğer yandan yabancı okullarda okuyup “çalışkan”,

“güçlü” ve “iradeli” olan kadın karakterlerin “neden” etkiye kapalı olduğu da üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir. Burada, söz konusu karakterlerin yer aldığı romanların yazarlarına dikkat edilmelidir. Buna göre; *Son Eseri* ve *Mev’ut Hüküm*’ün yazarı Halide Edib; *Bahar Çiçeği* romanının yazarı Muazzez Tahsin ve *Çalılıkusu*’nun yazarı Reşat Nuri’dir. Bu isimler, erken Cumhuriyet ve Cumhuriyet döneminde yazdıkları romanlarla kanona dâhil edilme yolunda / çabasında olan ve son tahlilde edilenlerdir. Bu anlamda yazarların kanona dâhil edilmeleri, kurguladıkları kadın karakterlerin etkiye kapalı ve örnek kişiler olmalarını sağlar. Aynı zamanda bu durum, ulus-devletleşme sürecindeki hem modern hem millî olabilme kaygılarını da yabancı okullar üzerinden gösterir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (1967). *Yeni Turan-Raik’in annesi*. Atlas Kitabevi.
- Adıvar, H. E. (1968). *Mev’ut hüküm*. Atlas Kitabevi.
- Adıvar, H. E. (2008). *Son eseri*. Can Yayınları.
- Berkand, M. T. (1980). *Bahar çiçeği*. İnkılâp ve Aka Kitabevi.
- Çitçi, S. (2011). *Türk Romanında yabancı okullar ve kültürel değişimdeki rolleri (1881-1950)*. Akademi Titiz Yayınları.
- Demir, A. (2011). Kadının ötekileşmesi: Millî Edebiyat Döneminde kimlik inşa aracı olarak kadın olgusu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV(1), 257-267.

Esin, E. (1972). Annem muharrir Müfide Ferit Tek. N. Dirvana, S. Kazancıgil, N. Uluocak (Haz.), *Türk Soroptimisti In Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayısı* içinde (14-19. ss.), Çeltüt Matbaacılık.

Gümüş, M. (2008). Anayasal meşrûti yönetime medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın tam metin incelemesi. *Bilig*, (47), 215-240.

Güntekin, R. N. (t.y.). *Eski hastalık*. İnkılâp Kitabevi.

Güntekin, R. N. (t.y.). *Çalılıkısu*. İnkılâp Kitabevi.

Gürbilek, N. (2004). *Kör ayna, kayıp şark-edebiyat ve endişe*. Metis Yayınları.

Hayber, A. (1988). *Necmettin Halil Onan*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İnce, H. G. (2005). *Halide Edib Adivar’ın hikâyelerinde kadınlar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jaggar, A. M. (1991). Feminist ethics: problems, projects, prospect. C. Card (Ed.), *Feminist Ethics* içinde (pp. 78-104), University Press of Kansas.

Jenkins, H. D. (2008). *Robert Kolej’in kızları: misyonerlik, feminizm, yabancı okullar*. (Çev: A. Aksu), Dergâh Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2000). *Sodom ve Gomore*. İletişim Yayınları.

Kılıç, S. (2005). Cumhuriyet Döneminde yabancı okullar (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI(61), 259-280.

Koçak, O. (2009). 1920’lerden 1970’lere kültür politikaları. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm 2* içinde (370-418. ss.), İletişim Yayınları.

Lloyd, G. (2015). *Erkek akıl-Batı Felsefesinde “erkek” ve “kadın”*. (Çev: M. Özcan), Ayrıntı Yayınları.

Mazıoğlu, H. (1972). “Necmettin Halil Onan’ın kişiliği, eserleri ve şairliği”. *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 4(1), 1-36.

Mehmet İrfan (1328/1912). *Kız mı çiçek mi yahut mini mini Nadire*. Hurşit Matbaası.

Mehmed Murad (2005). *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*. Akçağ Yayınları.

Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devleti’nde misyoner okulları*. Gökkuşbu Yayınları.

Onan, N. H. (1977). *Kolejli nereye*. Boğaziçi Yayınları.

Ortaylı, İ. (1982). Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları üzerine bazı gözlemler. *Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 14(3), 87-96.

Parla, J. (2018). *Babalar ve oğullar: Tanzimat Romanının epistemolojik temelleri*. İletişim Yayınları.

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, otokrasi ve disiplin*. İletişim Yayınları.

Stone, F. A. (2011). *Sömürgeciliğin hasat mevsimi: Anadolu’da Amerikan Misyoner Okulları*. (Çev: A. Aksu), Dergâh Yayınları.

Tek, M. F. (1972). Hayat hikâyem. N. Dirvana, S. Kazancıgil, N. Uluocak (Haz.), *Türk Soroptimisti In Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayısı* içinde (11-12. ss.), Çeltüt Matbaacılık.

Tek, M. F. (2002). *Pervaneler*. R. Duymaz (Haz.), Kaknüs Yayınları.

Topaloğlu, Y. (2011). Pervaneler romanının yapısı ve anlamı üzerine. *Turkish Studies*, 6(3), 1211-1228.

Vahapoğlu, M. H. (1992). *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okulları*. Boğaziçi Yayınları.

Yücel, M. S. (2016). *Türkiye’de yabancı okullar ve azınlık okulları (1925-1926)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zorlutuna, H. N. (2002). *Gül’ün babası kim?*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The number of minority and foreigner schools in the Ottoman Empire was considerably increasing throughout the 19th century. After a while, this increase led to the schools education systems, teachers and their activities to be examined elaborately. Even though the schools in question were tried to be brought under control through various regulations, it could not be accomplished. This situation became a serious problem along with rise of the ideology of Turkism that started after territorial losses in the Balkans; a "harsh" and "negative" attitude was assumed against foreign schools by the increasingly nationalized state and public opinion.

The aim of the study is to examine nine novels presenting "typical" examples regarding foreign schools in the Ottoman, early Republican and Republican periods. However, the main point is not only the "positive" or "negative" evaluations of authors about foreign schools, as is often studied. Our main problem is the meaning given to foreign schools by the authors through which type of characters they fictionalized and to which gender is referred to these characters "generally". The authors, who studied or worked in private schools themselves for a certain period of time, present important data by finding the opportunity to observe the problems. However, the ways of discussing foreign schools are different from one author to another. In this respect, the study was divided into three headings to emphasize differences.

Accordingly, Müfide Ferit's "Pervaneler" (1924), Yakup Kadri's "Sodom ve Gomore" (1928) and Mehmet İrfan's "Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire" (1912) novels were addressed in the first heading "Rootless, Sick, Defeated Characters". The common ground of these novels is that foreign schools cause Muslim Turks to lose their national identities. Under the second heading "Affected, Suffering, Purifying Characters", Halide Nusret's novel "Gül'ün Babası Kim?" (1933) and Necmettin Halil's novel "Kolejli Nereye" (1932) were examined. In these two novels, even though foreign schools have negative effects on characters, they do not cause the national identity to disappear entirely. Even though the characters are affected by the schools in question, they are purified after completing a certain period of suffering. Under the third heading, which is "Hardworking, Strong and Willed Characters," Halide Edib's novel "Son Eseri" (1913) and "Mev'ut Hüküm" (1917), Muazzez Tahsin's "Bahar Çiçeği" (1935) and Reşat Nuri's "Çalkışu" (1922) novels constituted the focal point. The characters in these novels do not suffer from religious, cultural or identity losses even though they are educated in foreign schools. For these characters, being educated in foreign schools means benefiting from the opportunity of qualified education and serving their countries afterwards.

Considering the novels examined under three headings and the data obtained, authors are observed to have a complete or partial “negative” approach regarding foreign schools. However, authors agree on the characters influenced by foreign schools. In the novels examined, those who go to foreign schools and being affected negatively are women. Leman, Nesime and Bahire in “Pervaneler”, Nermin in “Sodom ve Gomore”, Nadire in “Kız mı Çiçek mi Yahut Mini Mini Nadire”, Meclâ in the novel “Gül’ün Babası Kim?”, Kâmuran in “Son Eseri”, Atife in “Mev’ut Hüküm”, Feyhan in “Bahar Çiçeği” and Feride in “Çalığışu” are educated in foreign schools. It is only Turan in Necmettin Halil’s “Kolejli Nereye” novel, who is a male character educated in a foreign school. However, the reason why Turan is educated in a foreign school in the novel is his mother Nihal, who herself is also an American College graduate.

Therefore, in the novel, the person who is “negatively” affected is again a woman. On the other hand, in the novels concerned, the “main” male characters are those who are educated in local schools (Galatasaray High School), do not compromise on their national characters and are not affected “negatively”. There is no doubt that it reveals the equation of gender and being / not being influenced by foreign schools. In this sense, while females are those who go to foreign schools, affected negatively or lose their national identity, males are those who are educated in local schools and are not affected negatively even if they are educated in foreign schools. Thus, something similar to Genevieve Lloyd’s “male / reason-female / emotion” Ayşe Demir’s equation “non-national / female and national / male” and Nurdan Gürbilek’s equation “fear of becoming effeminate” and “male writes, female reads” is seen. In this respect, the novels examined are typical texts that exemplify being open / not being open to being affected with respect to gender.

Sezer, C. (2021). Milli Mücadele sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki yardım faaliyetleri (1922-1923). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 461-497.

DOI: 10.21550/sosbilder.749296
Araştırma Makalesi / Research Article

MİLLİ MÜCADELE SONRASI 13. HİLÂL-İ AHMER SAĞLIK İMDAT HEYETİ'NİN BANDIRMA, KİRMASTI (MUSTAFAKEMALPAŞA) VE KARACABEY'DEKİ YARDIM FAALİYETLERİ (1922-1923)

Cemal SEZER*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Ekim / October 2020

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun dört bir tarafı İtilaf Kuvvetleri tarafından işgal edildi. İşgal edilen yerler arasında Bursa ve Balıkesir çevresi de vardı. Bölge halkı Yunan işgali altında öldürme, yaralama, tecavüz, gasp, yağma gibi zulümlere uğradı. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele'nin son askerî safhası Büyük Taarruz'un (26 Ağustos-30 Ağustos 1922) sonunda elde edilen büyük başarıyla Türk ordusu, Batı Anadolu'da ilerlemeye başladı. Türk ilerleyişi karşısında Yunanlar geri çekilirken halka yönelik zulümlerini sürdürerek her tarafı yakıp yıktılar. Yunanların Bursa ve Balıkesir'den çekildikten sonra geride bıraktıkları acıların hafifletilmesi için vakit kaybedilmeden halkın yaraları sarılmaya çalışıldı. Bu amaçla Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyetleri bölgeye gönderildi. Gönderilenlerden biri de 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti idi. Heyet; Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'de halkın yiyecek, giyecek, barınma, sağlık gibi ihtiyaçlarını karşılamak için Ekim 1922-Mayıs 1923 tarihleri arasında görev yapmıştır. Zor şartlar içerisinde başarıyla görev yapan Sağlık İmdat Heyeti, yerel makamların ve halkın takdirini kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Bandırma, Kirmasti, Karacabey, 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bolu / TÜRKİYE, sezer_c@ibu.edu.tr

Welfare Activities of the 13th Red Crescent Health Assistance Group in Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) and Karacabey after the National Struggle (1922-1923)

ABSTRACT

Anatolian lands were surrounded by the Allied States after the First World War. The cities of Bursa and Balıkesir and surrounding areas were some of these occupied lands. The local community went through all kinds of tyranny including slaughter, injury, rape, extortion, and looting. The final military stage of the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, named the Battle of Dumlupınar (August 26-30, 1922), started the trooping of the Turkish Army towards Western Anatolia. The retreating Greek Army burnt down wherever they could along with barbarism towards the local community. Healing the wounds of people in those lands after the retreat of Greeks was the priority of Turkish organizations. Red Crescent Health Assistance Groups were sent to these fields for this purpose. One of these groups was the 13th Red Crescent Health Assistance Group. The members of this group served in Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) and Karacabey to meet the necessities of the locals such as food, clothing, shelter, and health in October 1922 and May 1923. The Health Assistance Group, who successfully served under harsh circumstances, won the appreciation of the public and local authorities.

Key words: *National Struggle, Bandırma, Kirmasti, Karacabey, the 13th Red Crescent Health Assistance Group*

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleşen işgal sürecinde çok zarar görmüştür. Toplumun birçoğu zorunlu ihtiyaçlarını dâhi karşılayacak durumu yoktu. İçerisinde bulunan bu zor şartlar, Osmanlı yetkili makamlarının bildirisi ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin¹ incelemeleri sonucunda resmî bir dille de ortaya kondu.

¹ 1868'de yaralı ve hasta Osmanlı askerlerine bakmak amacıyla kuruldu. İlk olarak faaliyetlerine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında başladı. Belli bir süre faaliyetlerinde durgunluk gösterse de 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'yla

Ayrıca uzun süren savaşın ekonomik olarak Cemiyet'i etkilememesi mümkün değildi. Dolayısıyla Cemiyet'in içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar yapılacak faaliyetlerin kısıtlı olmasını sağladı. Buna rağmen Cemiyet, elindeki imkânları sonuna kadar kullandı. Cemiyet, savaştan sonra ilk olarak Rus işgali nedeniyle yerlerini terk eden, işgal son bulunca da yeniden memleketlerine geri dönen insanlara yardım etmekle göreve başladı. Bu amaçla Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Mamuretü'l-aziz'e yardım heyetleri gönderildi (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 139)².

I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından diğer bölgelere oranla Batı Anadolu Bölgesi daha az etkilenmişti. Fakat 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bölgede Yunan işgali başlayınca, yöre insanı da her türlü mezâlimle karşı karşıya kaldı³. 30 Haziran 1920 tarihinde Balıkesir, 2 Temmuz'da Karacabey, Kirmasti

faaliyetlerini devam etti. Daha sonra faaliyetlerini ara ara düşüren Cemiyet, Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasındaki faaliyetleriyle dikkati çekti. Milli Mücadele yıllarında kısıtlı imkânlarla rağmen faaliyetlerini sürdürmede büyük bir başarı göstermiştir. Cemiyet'in kurulması ve bu dönemlere ait yardım faaliyetleri için bk. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.; Çapa 2010; Karal Akgün & Uluğtekin, 2000; *Türkiye'de Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*, 1950; Dr. Besim Ömer, 2009; Sezer, 2019; Sezer & Metin, 2016; Özaydın, 2002: 687-695.

² Bu heyetlerin yardım faaliyetleri için bk. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 139-147; Çapa, 2010: 136-141; Karal Akgün & Uluğtekin, 2000: 253-257; *Türkiye'de Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*, 1950: 48-49; *Merhamet Güneşi Kızılay-Le Soleil de la Compassion- Hilâl-i Ahmer - 1912-1920-*, 2015: 47-50.

³ Yunan ordusuyla birlikte Rum ve Ermeni çetelerinin Müslümanlara yaptıkları mezâlim için bk. *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi*, C. II, 1996.

(Mustafakemalpaşa)⁴ ve Bandırma, 8 Temmuz'da Bursa işgal edildi⁵. İşgal yerlerindeki ihtiyaç sahiplerine ya da işgal nedeniyle yaşadıkları şehirleri terk eden kimselerin yaralarını sarmak, en azından acılarını hafifletmek için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sağlık İmdat heyetleri gönderildi (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 148)⁶.

İşgaller, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin merkez ve şubelerine ait her türlü mallarını korumayı güçleştirdi. İtilaf Devletleri, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ni işgal etmek için Cemiyet'in Genel Kâtibi Dr. Adnan Bey'in (Adıvar) Anadolu'ya geçmesini fırsat bildi. Yalnız

⁴ Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya atfen Kirmasti'nin ismi değiştirilmiştir. Bk. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), nr. 51-0-0-0-8-65-28.

⁵ Bk. *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, 1991: 284-286, 297; Yüceer, 2001: 69; Hülâgü, 2001: 128, 135; Akkılıç, 2008a: 351, 369, 376-379.

⁶ Akhisar, Nazilli, Alaşehir, Karamürsel, İzmit, Bilecik, Gördes, Haymana, Mihalicçık, Sivrihisar İmdat heyetlerinin yanı sıra belli bir süre Ermenilerin ama özellikle Fransızların idaresinde altında sıkıntı çeken halka yardım amacıyla Adana ve Antep'e İmdat heyetleri gönderilmiştir. Bunların dışında II. İnönü Savaşı (23 Mart-1 Nisan 1921) sırasında ya da Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) sonrasında Yunanların Türk şehirlerini yakıp yıkmaları üzerine yardım heyetleri görevlendirilmiştir. Örneğin Aydın ve çevresini boşaltan İtalyanların yerini alan Yunanların katliamına uğramak istemeyen halk, Muğla ve Bozdoğan çevresine göç etmiştir. Bunun üzerine buradaki halka yardım edilmesi için İmdat heyetleri sevk edilmiştir. Bk. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 148-171; Çapa, 2010: 141-160; Karal Akgün & Uluğtekin, 2000: 257-268. Ayrıca bk. *Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporu-23 Nisan 1920-23 Eylül 1921*, 2009: 55-78; *Türkiye'de Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*, 1950: 49-55; Sezer & Metin, 2013: 174-181; *Merhamet Güneşi Kızılay-Le Soleil de la Compassion- Hilâl-i Ahmer -1912-1920-*, 2015: 50-53. Milli Mücadele sırasında ve sonrasında İzmir ve çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri için bk. Çapa, 2015: 53-68.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılması ve düzenli ordunun kurulması, İtilaf Devletleriyle olan mücadelede farklı bir safhaya geçilmesine yol açtı. Yaşanan gelişmeler halkın moralini yükseltmiş, bu durum Hilâl-i Ahmer'e de yansımıştır. Cemiyet, bu sıralarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 30 merkez ve 60 şubede faaliyet gösteriyordu. TBMM'nin açılmasıyla başlayan Ankara-İstanbul ikilemi, kendisini Hilâl-i Ahmer'de de göstermiştir. Dr. Adnan Bey'in TBMM'nin Sıhhiye Vekili olması Cemiyet'in Ankara'dan yönetilmesini sağlamıştır (Karal Akgün & Uluğtekin, 2000: 268-271).

TBMM Hükümeti, bağımsızlık mücadelesini dünyaya duyurmak ve barışın sağlanması için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin saygın konumundan faydalanmıştır. Özellikle II. Londra Konferansı'ndan (21 Şubat-12 Mart 1921) sonra yabancı devletlerle ilişkilerin yürütülmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İkinci Başkanı Hamit Bey, TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi olmuştur (Karal Akgün & Uluğtekin, 2000: 273). Hatta kendisi Milli Mücadele'nin askerî safhasının başarıyla sonuçlanması üzerine Mudanya'da yapılacak ateşkes görüşmelerine katılmıştır⁷. Mudanya Ateşkes görüşmeleri ardından sıra barış görüşmelerine gelmiştir. Lozan'daki barış görüşmeleri öncesinde saltanatın kaldırılmasından bir gün sonra yani 2 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'yle ilgili bir karar alınmıştır. Bu karara göre; “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” ismi “*Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” olarak değiştirilmiştir. Böylece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, yeni kurulacak olan devletin vazgeçilmez bir kurumu olduğunu göstermiştir. Zaten 1925 yılında Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul'daki Genel Merkezi yeni Türk devletinin

⁷ Heyette; Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü), Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa, Harekât Şube Müdürü Tevfik (Bıyıklıoğlu) ve İstihbarat Şube Müdürü Tahsin Beyler bulunuyordu. Daha sonra Binbaşı Seyfettin ve Hamit Beyler katılmıştır. Bk. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I*, 2002: 322.

başkenti Ankara'ya taşınmıştır (Karal Akgün & Uluğtekin, 2000: 308-310).

Balıkesir-Bursa Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti'nin Kurulması

Yunanların Batı ve Orta Anadolu'da üç yıldır sürdürdükleri zulümlere, yardım amacıyla bölgeye giden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de şahit olmuştur. Bunun üzerine Hâriciye Nezâreti'nin teklifiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla düşmanın kötü davranışları protesto edilmiştir. Ayrıca yurt dışındaki Müslümanların yaptıkları para yardımlarının Cemiyet'e teslim edilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunulmasını Cenova'daki Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı tarafından istenmiştir. Ayrıca Nezâret, Yunan ordusunun gerçekleştirdiği tahribatı anlatmak için Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'na Ekim 1921 tarihinde müracaat etmiştir (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-006).

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığında Büyük Taarruz'u kaybeden Yunan ordusu, Batı Anadolu'dan çekilmeye başladı. 11 Eylül 1922 tarihinde Bursa, 14 Eylül'de Karacabey ve Kirmasti, 17 Eylül'de Bandırma düşman işgalinden kurtarıldı⁸. Fakat Yunan ordusu yenilginin acısını sivillerden çıkardı. Masum halkın mallarını ve eşyalarını gasp ettiler, evlerini yıktılar, yıkamadıklarını ise yaktılar (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 172).

⁸ Geniş bilgi için bk. *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, 1969: 176-222; Ayrıca bk. Hülâgü, 2001: 304-305, 310; Akkılıç, 2008b: 631; Karacabey ve Kirmasti düşman işgalinden kurtulduktan sonra 15 Eylül'de Bursa'da büyük bir miting düzenlendi. Coşkuyla geçen miting sırasında Bursa halkı, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Bursa'ya davet edip minnet borçlarını ödemek istediler. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursalıların isteklerini karşılıksız bırakmamış ve 17 Ekim 1922 tarihinde Bursa'ya gelmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa gezisi 29 Ekim'de sona ermiştir. Bk. Yüceer, 2001: 143-145.

Örneğin; Karacabey'e giren Türk ordusu karşılarında yanmış bir kasaba görmüştü. Kasabadaki camilere doldurulan halk, camilerin ateşe verilmesiyle acımasızca katledilmişti (*Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı* (31 Ağustos-18 Eylül 1922), 1969: 212). Yunan işgali süresince Bursa merkez ve bağlı yerlerde yakılan yapıların toplam sayısı 16.044'tü. Bunların içerisinde 7.158 ile Karacabey ilk sırada geliyordu⁹. Yunan askerleri Karacabey'den geri çekilirken 14 mahalle ve 9 köy tamamen, 5 köyü ise kısmen yakmışlardı¹⁰. Buralarda insanlık suçu işlenmişti (Yüceer, 2001: 133)¹¹. TBMM Hükümetine göre Yunanların batı vilayetlerde gerçekleştirdiği mezâlim ve tahribatın derecesi “*pek müthişti*”. Yunan ordusu peyderpey geri çekilince işgalin yıkıcı boyutu daha net bir şekilde görülecekti. Böylece ülke dışından özellikle Hindistan ve Afrika'daki Müslümanların yapacağı yardımların artacağı kesindi. Yapılan yüzbinlerce liralık para yardımıyla imar edilen yerlerde halk rahat bir nefes alacak ve ülkenin ekonomik kalkınmasında katkısı olacaktı (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-016).

Düşmanın terk ettiği kasaba ve köylerde gerçekleştirilen her türlü mezâlim tahmin edilenin de üstünde idi. Zavallı köylüler harabeyi andıran evlerinden, uzatılacak bir yardım elini bekliyorlardı. Bu nedenle TBMM Hükümeti, zaman kaybetmeden hükümetin şefkatli ellerini göstermek için işe koyuldu. Bunun için ihtiyaç sahiplerine hem nakdî hem de aynî olarak yapılacak yardımlar için Hilâl-i Ahmer heyetlerini

⁹ Yakılan diğer yerlerin sayısı şöyleydi: Merkez ilçe 1.238, Orhangazi 5.500, Gemlik 1.400, Orhanlı 426, Mudanya 142, Yenişehir 60, İnegöl 47, Kirmasti 23'tür. Bk. Akkılıç, 2008b: 634.

¹⁰ Karacabey'de yakılan evlerin sayısı, bunlar içerisinde tamir edilenlerin ve edilmeyi bekleyenlerin listesi için bk. BCA nr. 272-0-0-80-3-5-6.

¹¹ Bursa bölgesinde Yunan askerlerinin yaptıkları zulümler için bk. Hülâgü, 2001: 314-329.

faaliyete geçirdi. Hilâl-i Ahmer'in gidemediği yerlerde belediye ve ticaret odalarının katılımıyla yardımlar sağlanacaktı. Ayrıca Yunanların yaptıkları mezâlim hakkında Türk halkı bilgilendirilecekti. Bu şekilde toplanılacak para ve eşyalar Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı'na gönderilecekti (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-004).

Yunan ordusu geri çekilirken kasaba ve köylerde gerçekleştirdikleri zulümleri ve yakılan yerleri belirlemek üzere Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmet Asım (Us), Falih Rıfkı (Atay) ve Halide Edip'ten (Adivar) oluşan bir komisyon incelemelerde bulunmuştur. Türk heyetinin yanı sıra Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın görevlendirdiği bir heyet te Yunanların Türklere yönelik katliamlarını yerinde görmüş ve bunu raporlarında ifade etmişlerdir (Çapa, 2010: 156). Uluslararası Kızılhaç Dergisi'nin Kasım 1922 tarihinde yayınlanan sayısında iki Kızılhaç görevlisinin Anadolu'daki gözlemlerine yer verilmiştir. Kızılhaç temsilcileri birçok felakete tanıklık etmişlerdi. Ama bu gezi en korkunç olanı idi. Öyle ki halkın yaşadıkları korku ve dehşet gözlerinden anlaşılıyordu (Akkılıç, 2008b: 487).

Bölge halkının ihtiyaçlarını giderme noktasında Başkomutanlık'tan İcrâ Vekilleri Heyeti'ne gönderilen 6 Eylül 1922 tarihli yazı yapılacak yardım faaliyetleriyle ilgili aşağıdaki bilgileri içeriyordu:

- Rus ve Fransızlarda olduğu gibi Yunanların da geri çekildiği yerlerde halka yardım edilecektir.

- Yunan işgalinden kurtulan livalara 15.000 lira havale edilecektir.

- Müzakeresi başlanan bütçeden peyderpey olarak paralar gönderilecektir.

- Muhâcirîn ve Muâvenet-i İçtimâiyye Şubesi Müdürü Dr. Muhittin Celal Bey 10.000 lira parayla ilk yardım yapmak üzere Başkomutanlık'tan gelecek emirle hemen hareket edecektir.

- Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bir yardım heyetini malzemeleriyle birlikte gönderecektir.

- Heyette görev alacak kişiler ve malzemeler bir hafta içerisinde Konya'da toplanacaktır. Ayrıca 10.000 lira nakit para da ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılması için heyete teslim edilecektir (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-011)¹².

Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı tarafından yardıma muhtaç bir halde olan Türklere yardımda bulunulması için vakit kaybetmeksizin Afyon ve çevresine Salih Bey'in başkanlığında bir İmdat Sağlık Heyeti, beraberinde yiyecek, giyecek ve sağlık malzemeleriyle gönderildi (*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, No: 13, 15 Eylül 1338, 300). Ardından Cemiyet tarafından yardım faaliyetleri genişletilerek Uşak, Bilecik, Aydın, İzmir ve Balıkesir'de yardım merkezleri kuruldu ve her bir merkeze yardım heyetleri gönderilmiştir. Gönderilen heyetlerin üçü İstanbul'dan¹³ diğer ikisi Ankara'dan sevk edilmişti. Balıkesir-Bursa İmdat Heyetinin dışında Uşak-Afyonkarahisar, Bilecik-Eskişehir,

¹² Yardım malzemelerinden bazıları şunlardır: 2.500 metre Amerikan bezi, 200 metre basma, 500 çift erkek çorabı, 500 adet battaniye, 77 adet pamuklu, 37 adet erkek ceketi, 500 adet kız çocuklarına fistan, 25 takım çocuk kostümü, 200 adet eteklik, 100 adet uçkur, 100 adet bez patik, 40 çift çocuk potini, 200 adet makara, 250 adet peçete keten, 2.000 adet düğme, 100 adet çocuk donu, 100 adet çocuk fanila, 260 adet kadın gömleği, 5 adet kundak takımı, 200 çift kadın çorabı, 25 kilo kinin ve bir dispanser içerisinde kullanılacak her türlü alet, araç-gereç. Bk. BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-004; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-014; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-015.

¹³ Yunanların Batı Anadolu'dan çekilirken yakıp yıktıkları yerlerdeki halka yardım etmeleri amacıyla İstanbul'dan gönderilen heyetlerin faaliyetlerine izin verildiğine ilişkin Dâhiliye Vekâletince Batı Cephesi Komutanlığı bilgilendirilmiştir. Bk. *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar (Trablusgarb-Balkan-Milli Mücadele)*, 2019: 283.

İzmir-Manisa ve Aydın İmdat heyetleri görev yapacaktı (*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, No: 14, 15 Teşrinievvel 1338, 44; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 172)¹⁴. Balıkesir-Bursa bölgesinde görev yapacak heyet, İstanbul'dan gönderilmişti (Kızılay Arşivi (KA), nr. 252/49). Yanlarında malzemelerle yola çıkan heyetlere toplam 200.000 lira verilmiş, ayrıca ihtiyaç duyulduğu takdirde yeniden para havale edilecekti (Çapa, 2010: 156-157).

Batı Cephesi Komutanlığı'ndan Ankara'ya gönderilen 30 Eylül 1922 tarihli yazıda; Bandırma'daki olumsuz koşullar bildirilerek, Hilâl-i Ahmer'den yardım talep ediliyordu. Yine Bandırma Kaymakamı'nın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği 8 Ekim 1922 tarihli yazıda; Bandırma'da Yunanların yakmadığı tek evin bile kalmadığını, tedaviden yoksun halkın aç ve perişan bir halde sokaklarda yaşadıklarını ifade ediyordu (Çapa, 2010: 160). Dolayısıyla Balıkesir ve Bursa çevresinde görev yapacak heyet, “13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti” olarak Bandırma, Karacabey ve Kirmasti'de faaliyet yürütecekti (*Türkiye'de Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*, 1950: 57; *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar (Trablusgarb-Balkan-Milli Mücadele)*, 2019: 285).

¹⁴ Bu yardım heyetlerinin gönderildiği bölgelerde de Yunan mezâlimi yaşanmıştı. Örneğin Uşak'a bağlı Eşme merkez ve 24 köy tamamen ya da kısmen yakılmıştı. Uşak'ta belli bir süre faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti daha sonra faaliyet merkezini Eşme'ye taşımıştır. Çünkü buradaki daha halk muhtaç bir halde, çaresizce yardım yapılmasını bekliyordu. Bk. BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-007; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-010.

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Yardım Faaliyetleri

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti 30 Eylül 1922 tarihinde İtalyan bandıralı Bunera Vapuruyla İstanbul'dan Bandırma'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Heyette şu kişiler yer alıyordu:

Sertabip: Dr. Bahattin Bey,

Tabip: Dr. Muzaffer Bey,

Tabip: Dr. Eyüp Hikmet Bey,

Eczacı: Ali Tevfik Bey,

İdare Memuru: Muallim Muhittin Bey,

İdare Memuru Muavini: Mahmut Cemalettin Bey.

Heyetin yanında ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere 102 sandık ve balya tıbbi malzeme ile çamaşır, 69 sandık ve balya giyecek ve porselen, 39 sandık muhtelif eşya ile 200 çuval un bulunuyordu (*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, No: 14, 15 Teşrinievvel 1338, 45). Heyetin başkanlığını Dr. Bahattin yapıyordu (KA, nr. 1323/35). Dr. Eyüp Hikmet Bey bir süre görev yaptıktan sonra 3. Sağlık İmdat Heyeti'ne¹⁵ atandığından, yerine 5.000 kuruş tahsisat ve 3.000 kuruş iâşe bedeliyle emekli Binbaşı Dr. Mehmet Fevzi Bey (KA, nr. 44/343) görevlendirilmiştir. Mayıs 1923 sonuna kadar sekiz ay görev yapacak 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti, (*Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, No: 22, 15 Haziran 1339, 44) Ekim 1922 başında Bandırma'ya varmıştır (Çapa, 2010: 160).

Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti Bandırma'ya geldikten sonra ihtiyaç malzemelerini belirlemek amacıyla Karacabey ve Kirmasti'ye

¹⁵ Bilecik ve çevresinde görev yapmıştır. Bk. KA, nr. 1323/129.6.

memurlar sevk etti. Memurların incelemeleri sonucunda Karacabey'in yardıma muhtaç olan en öncelikli yer olduğu tespit edildi. Heyetin getirdiği malzemelerin bir kısmı Bandırma'dan Karacabey ve Kirmasti'ye gönderildi. Bandırma için gerekli olan malzemeler de İstanbul'dan sipariş verildi. Ayrıca buradaki ihtiyaç sahipleri belirlendi (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 177). Mevcut ve İstanbul'dan sipariş edilen malzemeler dışında bölgeden de satın almalar gerçekleştirildi. Ekim 1922-19 Şubat 1923 tarihleri arasında un, buğday, mısır tanelerinden oluşan 67.000 kıyye¹⁶ Balıkesir'den alındı ve toplam 498.750 kuruş ödeme yapıldı. Hatta buğdayın bir kısmı öğütülerek un haline getirilmesi için ayrıca ödenek ayrıldı (KA, nr. 1323/129.1). Un, kepek, mısır unu ve buğdayın olduğu bir başka alım ise Kirmasti'de gerçekleştirildi (KA, nr. 1323/129.2).

Kirmasti'de Kasım 1922 tarihinde Hilâl-i Ahmer şubesi açıldı. Burada yıl sonuna kadar 131.697 kuruş para toplandı. Toplanan paranın 43.067 kuruşu Kirmasti'ye göç eden Karacabey yangınzedelerin ihtiyaçları için harcandı (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 230).

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti yardım faaliyetleri kapsamında Karacabey'de bir dispanserin yanı sıra 1.000 kişilik bir aşhâne açıldı. Yunanlar tarafından bütün fırınlar yakıldığından yörenin ekmek ihtiyacının giderilmesi için 15 günlük un dağıtıldı. Kirmasti'de de bir dispanser ve 1.200 kişilik aşhâne faaliyete sokuldu. Binlerce kişinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılırken kışın yaklaşması nedeniyle Bandırma, Karacabey, Kirmasti'ye elbise ve diğer kışlık malzemeler

¹⁶ Tartı ölçülerinden birinin ismi olmakla birlikte “Okka” olarak da bilinmektedir. Şehir ve kasabalara göre değişmektedir. Ama en bilineni 400 dirheme karşılık gelen 1,282 gram olanıdır. Bk. Pakalın, 1993: 723.

verildi (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 177).

Bandırma, Karacabey, Kirmasti, Erdek ve çevrelerinde ihtiyaç sahibi kimselerin iâşesi için 206.523 kilo un, 18.799 kilo fasulye, 12.820 kilo tohumluk buğday, 10.256 kilo mısır, tarımda kullanılmak üzere 48 pulluk, 36 saban, evsizlerin iskân edilmeleri amacıyla 262 çadır, inşaat yapımı için 400 kazma ve kürek, giyecek olarak 14.898 don ve gömlek, 962 fanila, 5.806 elbise, 680 entari, 1.005 kadın ve çocuk çamaşır takımı, 24.482 çorap, 400 patik, 500 muhtelif çamaşır, 2.140 yorgan ile 1.701 battaniye dağıtıldı (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, y.y.: 177; Çapa, 2010: 160).

Karacabey Belediye Başkanı Mehmet Bey, 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin henüz iki aylık süreyi doldurmamışken gerçekleştirilen faaliyetlerden oldukça memnundu. 25 Kasım 1922 tarihinde Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'na aşağıda yer alan teşekkür yazısını göndermiştir (KA, nr. 28/314)¹⁷:

“Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı Huzur-ı Âlisine

Sefil düşman tarafından hâneleri ihrak ve emval-i eşyası gasp ve yağma edilen nâ-kabil-i tasvir fecâyi-i mezâlîme mâruz kalan kasabamız felâketzâdegânının tehvin-i âlâm ve ızdırabaatı maksad-ı ulvîyesiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i muhteremesince buraya izam kılınan 13. İmdâd-ı Sıhhiye Heyeti Doktoru Muzaffer ve İdare Memuru Cemaleddin Beyefendilerin küşad ettiği Karacabey şubesi fî 1 Teşrîniyyel sene [1]338 târihinden itibaren pek müthiş ve mübeccel olan vazîfelerine bi'l-ibtidar mahrûmiyet ve sefâletü'l-elimin pençe-i ıstırabında inleyen binlerce biçâregânın ilbası ve iâşeleri ve hastegânın emr-i tedavileri hususunda ibraz eyledikleri gayret ve faâliyet ve kendilerine

¹⁷ Bölgede sadece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımları olmamış, başka cemiyetlerin de yangınzedelerin ihtiyaçlarını giderme noktasında yardımları gerçekleştirmiştir. Bu duruma örnek için bk. KA, nr. 101/247.

karşı gösterdikleri fart-ı şevkat ve nezâket cidden umumun kalbinde pek derin ve nâ-kabil-i arz ve tasvir hürmet ve muhabbet tevlid eylemiş olduğundan ahlâk-ı cemile ve fezâil-i ber-güzide ile mütehallik ve mukaddes olan vazîfelerine fevkalâde aşık ve merbut bulunan mûmâileyhimâya karşı binlerce harikzâdegânın tercüman-ı hissiyatı olarak bî-pâyan şükranlarını takdim ile kesb-i fahr eylerim. Ol babda ferman. Fî 25 Teşrînisânî sene [1]338

Karacabey Belediye Reisi Mehmed”

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Ankara'daki Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'na 19 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği raporda yapılan faaliyetler, dağıtılan malzemeler hakkında istatistik bilgileri verilmektedir. Raporun içeriğinde özetle şu bilgiler yer almaktadır (KA, nr. 1323/129):

“Hilâl-i Ahmer 13. Sağlık İmdat Heyeti'nin faaliyet alanları Bandırma, Karacabey ve Kirmasti kazalarıyla bunların çevresindeki yanmış köylerdir. Heyet, yerel üyeler dışında doktor, eczacı ve idare memurlarından oluşmaktadır.

Karacabey ve Kirmasti'de dispanser ve aşhâne açılmıştır. Gayr-i muntazam zamanlarda Bandırma ve bağlı köylerdeki ihtiyaç sahiplerine un, fasulye, eşya verilmiştir. Ayrıca Bandırma'da da bir dispanser faaliyete sokulmuştur. Bunların dışında 1,5 ay önce satın alınan 7.000 kıyye zahire; Ocak ayının tamamında ve Şubat başlarında Kirmasti, Karacabey ve Karacabey'e bağlı 27 köyde dağıtılmıştır. Dolayısıyla Kirmasti ve Karacabey'de Nisan başına, Bandırma'da ise aynı ayın sonuna kadar ihtiyacı karşılayacak zahire bulunmaktadır.

Yardım faaliyetlerinin yürütüldüğü alanların birçoğu derelerle çevrili olduğu için geçişler köprülerle sağlanmaktaydı. Fakat düşmanın çekilirken köprüleri kullanılamaz hale getirmesi faaliyetlerin yapılmasını engellemiştir. Fakat bütün zorluklara rağmen yine de heyet başarıyla görev yapmaktadır. 1923 Şubat başlarına kadar yani dört aylık

süre içerisinde çalışanların iâşe masrafları 5.707, maaşlar için de 21.029 olmak üzere toplam 26.736 kuruş harcanmıştır.

Kasım ayının başından itibaren Kirmasti'de yaklaşık 1.250, Karacabey'de 1.120, Bandırma ve çevresinde 2.800 kişiye yemek verilmiştir. Ayrıca Kirmasti ve çevresinde 2.200, Karacabey ve çevresinde 3.564, Bandırma'da 800 kişiye de giyecek yardımı yapılmıştır.

Malzemelerin taşınmasında olağanüstü derecede tasarrufa gidilmiştir. Balıkesir'den satın alınan zahireyi Şimendifer Kumpanyası indirimli olarak nakletmiştir. Bu zahirenin 37.000 kıyyesi Bandırma'ya gönderilmiştir. Ama bozulma ihtimaline karşı 8.000 kıyye mısır da dane haline getirilmiştir. Ayrıca zahirenin bir kısmı öğütülerek 9/10'u Bandırma'da ve Bandırma'ya bağlı Akçapınar, Ergili, Alaşar köylerindeki yangınzedelere dağıtılmıştır. Bunların dışında geriye kalan 30.000 kıyye zahire ise Bandırma'daki ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere Balıkesir'de öğütülmüştür. Balıkesir'de buğdayın kıyyesi 2 kuruşa, mısırın 50 paraya öğütüldüğü bir zamanda buğday 50, mısır ise 25 paraya öğütülmüştür. Ayrıca Balıkesir'de şimendifer işçileri 625 çuval zahireyi ücretsiz taşımışlardır. İşçilerin bu örnek davranışı için Zafer-i Milli Gazetesine teşekkür beyânatı verilmiştir.

Fırka Komutanı Derviş ve Levâzım Daire Reisi Kadri Beylerin izniyle Kirmasti'de askeriye tarafından kullanılan değirmende 16.700 kıyyelik un öğütülmüş, böylece 42.500 kuruş tasarruf sağlanmıştır. Bundan dolayı Fırka Komutanı ve Levâzım Daire Reisine teşekkür edilmiştir. Şimdilik Bandırma'nın Nisan sonuna kadar ihtiyacı sağlanmışsa da Kirmasti ve Karacabey Aşhânesi için de tahminen 3.000 kilo fasulye ya da nohuta, ayrıca et ve yağa ihtiyaç vardır. Önceden iki defa alınmış olan avanslardan Şubat ayı masrafları çıktıktan sonra 300-400 lira para kalmıştır. Dolayısıyla daha sonraki masraflar için tahminen 2.500 liraya ihtiyaç vardır. Bu şekilde heyet görevini

tamamlamış olacaktır. Şimdiye kadar ifade edilenlerin dışında Bandırma, Karacabey ve Kirmasti'deki dispanserler faaliyetlerine devam etmektedir. Halka ilaçlar ücretsiz verilmektedir. 2.000'e yakın hasta tedavi edilmiş olup ağır hastalıklar gözükmemektedir”.

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin hedefi, Yunan ordusu geri çekilirken yakmış olduğu bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarını gidermektir. Gerçekleştirilen yardımlar yiyecek, giyecek ve sağlık alanlarında olmuştur. Yıkılan ya da kullanılamaz halde olan köprüler, yardım faaliyetlerini zorlaştırmıştır. Zira yardım malzemelerinin ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını güçleştirmiş ya da geciktirmiştir.

Sağlık İmdat Heyeti elindeki parayı mümkün olduğunca idareli kullanarak, düşük fiyattan malzemeler satın almaya çalışmıştır. Bunu da başardığını söyleyebiliriz. Ayrıca heyet malzemelerin taşınması ya da zahirenin öğütülmesi işlemlerinin ücretsiz olarak yapılmasını sağlayanları ve emeği geçenleri unutmamıştır. Onlara teşekkür etmiş, hatta onların bu güzel davranışlarını gazeteye ilan vererek kamuoyuna duyurmuştur.

Heyetin faaliyetler sırasında sıkıntılar çektiği anlaşılmaktadır. Köprülerin bakıma muhtaç olması bu duruma bir örnektir. Fakat sorunlar sadece bununla sınırlı değildir. Şüphesiz en önemli ihtiyaç para idi. Yardımların sağlanması ve ulaştırılması buna bağlıydı. Ayrıca rapora bakılırsa diğer bir sorun personel eksikliğinden kaynaklanıyordu. Fakat belirtilen olumsuzluklara rağmen heyet üyeleri elindeki imkânları sonuna kadar kullanmış, üstün bir çaba içerisinde yardım faaliyetlerini sürdürmüştür. Kirmasti, Karacabey ve Bandırma'da kurdukları dispanserler vasıtasıyla halkı tedavi ettikleri gibi ilaçları ücretsiz vermişlerdir. 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti yıllarca süren savaşlar ve özellikle Yunan işgali neticesinde yakıp yıkılmış viraneye dönmüş memleketlerde ihtiyaç sahibi kimselerin yiyecek, giyecek,

barınma ve sağlık dâhil olmak üzere temel ihtiyaçlarını gidermek için özverili ve yoğun bir çalışma göstermiştir.

Raporda da belirtildiği gibi Şubat 1923 tarihine kadar mevcut, dağıtılan ve geriye kalan malzemelerin istatistik tabloları şöyledir:

Tablo 1: Mevcut malzemeler (Şubat 1923)

Malzeme Adı	İstanbul'dan Gönderilen		Satın Alınan		Bağış		TOPLAM	
	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem
Un	93.150		68.776		2.221	750	164.147	750
Fasulye	14.600				205	130	14.805	130
Et			1.340	640	150	760	1.491	400
Sade ve İç yağı			50	590	3	930	54	520
Zeytin Yağı			45	250			45	250
Soğan					1.309		1.309	
Kırmızı Biber			27	220			27	220
Sebze					150	500	150	500
Pirinç					47	500	47	500
Yumurta			130 adet				130 adet	
Arpa			1.010				1010	
Saman			120				120	
Tuz			608				608	
Şeker	50						50	
Sabun	20						20	
Gaz yağı	42	500	56	360			98	860
Kibrit	50 kutu						50 kutu	
Mum	4	500					4	500
Odun			1 araba				1 araba	

Kömür			205	600			205	60

Kaynak: KA nr. 1323/129.4

Ayrıca 30.000 kıyye öğütülmüş buğday Balıkesir’de ve 8.000 kıyye mısır Bandırma’da bulunmaktadır.

Tablo 2: Harcanan malzemeler (Şubat 1923)

Malzeme Adı	Kirmasti ve Çevresinde		Karacabey ve Çevresinde		Bandırma ve Çevresinde		TOPLAM	
	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem	Kıyye	Dirhem
Un	50.990	40	46.724	500	61.738		159.452	540
Fasulye	5.017	880	3.380		4.254		12.651	880
Et	573	100	918	300			1.491	400
Sade ve İç yağı	10	880	43	640			54	520
Zeytin Yağı			45	.30			45	30
Soğan	409		885				1.294	
Kırmızı Biber	6	80	18	860			24	940
Sebze			150	500			150	500
Pirinç			47	500			47	500
Yumurta	130 adet						130 adet	
Arpa	956						956	
Saman	120						120	
Tuz	318		223				541	
Şeker	15		2				17	
Sabun							12	
Gaz yağı	49	380	25	950	7	600	82	930
Kibrit		40 adet			5 adet		45 adet	
Mum							2	500
Odun					1 araba		1 araba	

Kömür	98				107	600	205	600

Kaynak: KA nr. 1323/129.4.

Tablo 3: Giyecek, alet ve edevat dağıtımı (Şubat 1923)

Eşya veya Alet İsimleri	Mevcut Miktar	Dağıtılan Yerler ve Miktar				Kalan Miktar
		Kirmasti	Karacabey	Bandırma	Toplam	
Don	4.003	1.960	1.740		3.700	303
Gömlek	4.000	1.932	1.790		3.722	278
Yün Elbise	2.000	520	790	351	1.710	339
Çocuk donu	1.880	880	113	520	1.550	367
Çocuk Gömleği	2.500	1.100	1.150	200	2.450	50
Keten Ceket	556	296	260		556	
Fanila don	900	400	291	199	890	10
Havlu	500	190	240	70	500	
Pijama ve keten elbise	480	120	260	100	480	
Peçete	2.000	1.380	303	300	1.983	17
Erkek çocuk elbisesi	300	150	147		297	3
Eleklilik	100	50	50		100	
Kadın patiği	200	120	80		200	
Erkek patiği	200	130	70		200	
Battaniye	200	125	72		197	3
Hasta çorabı	525	175	350		525	
Tava	465	215	249		464	1
Kadın ceketi	500	220	250	30	500	
Kız çocuk elbisesi	500	250	240		490	10
Uçkur	2.000	1.500	500		2.000	
Yorgan	1.140	500	540	100	1.140	
Hasır	190		50	120	170	20

Milli Mücadele Sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki Yardım Faaliyetleri (1922-1923)

Ayakkabı	207	132	70		202	5
Fes	111	20	91		111	
Hırka	57	30	27		57	
Çocuk çamaşırı	858	468	390		858	
Muşamba		3	3		3	
Pantolon	464	260	201		461	3
İğne	1.000	500	56	333	889	111
Makara	1.000	500	186	297	997	17
Toplu iğne	1.000	656		92	748	252
Şerit	300	125	75	90	290	10
Düğme	20.000		1.900		1.900	18.100
Ceket	140	60	80		140	
Yelek	276	126	100	50	276	
Kadın elbise takımı	159			159	159	
Erkek elbise takımı	100			100	100	
Çocuk elbise takımı	41			38	38	3
Çorap	350	350			350	
Kadın çamaşırı	150	150			150	
Entari	110	110			110	
Kız entarisi	200	11		189	200	
Çocuk ceket	45	45			45	
Bel kuşağı	310	210		30	240	70
Patik	400	300	80		380	20
Çadır	140		140		140	
Kazma kürek	200		200		200	
Kibrit		2.088	3.000	1.800	6.888	

Kaynak: KA nr. 1323-129.5.

Bunların dışında 500'er don, uçkur ve gömlek, 59 çadır, 300 yorgan Karacabey'de; 700 yorgan, 550 çorap Bandırma'da ve toplam 1.182 çorap Karacabey ve Kirmasti'ye dağıtılması öngörülmüştür.

Yukardaki tablolara göre; başta un olmak üzere ihtiyaç sahiplerine değişik türde temel yiyecek maddelerinin dağıtıldığı görülmektedir. Yiyecek maddeleri dışında küçüğünden büyüğüne kadar mümkün olduğunca her çeşit giyecek yardımı da yapılmıştır. Bandırma'ya göre Kirmasti ve Karacabey'de daha çok malzeme dağıtımını gerçekleştirildiğinden ihtiyaç sahiplerinin buralarda daha fazla olduğunu göstermektedir.

3. (Bilecik), 9. (Uşak), 11.(Manisa), 12. (Aydın), 13. ve Kütahya Sağlık İmdat heyetlerinin dağıttıkları malzemeler ise şöyledir:

Tablo 4: Sağlık İmdat heyetlerinin dağıttıkları malzemeler

DAĞITILAN MALZEMELER (Adet)	SAĞLIK İMDAT HEYETLERİ						TOPLAM
	3.	9.	11.	12.	13.	Kütahya	
Amerikan gömlek	6.333		8.361	4.280	4.000		22.974
Amerikan don	6.166		6.376	7.207	4.003		23.752
Mintan	50		1.489	361	110		2.010
Yorgan	962		892	3.211	1.140	700	6.905
Battaniye	277		4.965	1.474	200		6.916
Yatak	140						140
Yastık	140						140
Yatak ve Yastık kılıfı	481		603			9	1.081
Amerikan bezi	8.166		686	389		5.000	14.241

Millî Mücadele Sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmastî (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki Yardım Faaliyetleri (1922-1923)

Basma	843					200	1.043
Erkek elbisesi (muhtelif)		13.321	6.683	3.196			23.200
Kadın elbisesi (muhtelif)	428		4.046	175	159	105	4.913
Çocuk elbisesi (muhtelif)	190		861	700	800	20	2.571
Kadın çamaşırı	21		4.834	810	750		6.415
Çocuk çamaşırı	572		11.539	9.712	5.505	560	27.888
Yün fanila (muhtelif)	5.483		4.052	1.335	900	1.000	12.770
Yün kuşak	250		2.923	2.559	310		6.042
Çorap (muhtelif)	7.390		19.635	8.207	875	1.800	37.907
Ayakkabı (muhtelif)	2.651		1.940	700	607	115	6.013
Erkek paltosu	88		973	397	203		1.661
Kadın paltosu			482	200	200		882
Hırka	395		3.069	601	473	65	4.603
Boyun atkısı	138		1.087	580		45	1.850
Havlu ve peçete	987		2.508	2.351	2.500		8.346
İğne (paket)	562		2.000	20.000	2.000	100	24.662
Tire (makara)	3.413		900	900	1.000		6.213

Milli Mücadele Sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki Yardım Faaliyetleri (1922-1923)

İplik (yumak)	500					1.500	2.000
Düğme ve kopça	7.500		22.000	10.000	20.000	1.500	61.000
Urgan	173						173
İp	28,5						28,5
Çuval	135		210	362			707
Kazma	187				100		287
Kürek	186		58		100		344
Çadır	200				140		340
Pösteki	1.259		1.000	1.000			3.259
Sac tava	93		403	400	465	50	1.411
Mendil	200		674				874
Kundak takımı	10						10
Kalpak fesi			663		111		774
Eldiven	36		1.148				1.184
Başörtüsü	34		52				86
Hasır	398		500	500	190		1.588
Kibrit (kutu)	26.704		144.000	25.000	50		195.754

Şalvar			1.400	560			1.960
Uçurluk şerit (metre)	2.520		21.910		4.000		28.430
Kur'an-ı Kerim						600	600
Sac kova	273					100	373
Un (kilo)	15.195			79.800	164.147		259.142
Buğday (kilo)		9.478					9.478
Arpa (kilo)		2.480					2.480
Mısır (kilo)		588					588
.....? (kilo)		1.801					1.801
Pirinç					47		47
Fasulye (kilo)				20.000	105		20.105
Et (kilo)					150		150

Kaynak: KA nr. 1323/129.6 ve 6a.

Dağıtılan yardım malzemeleri ihtiyaç sahibi kimselerin zorunlu temel ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. 9. ve Kütahya Sağlık İmdat heyetlerine göre; 3. 11. 12. ve 13. Sağlık İmdat heyetlerinin görev yaptığı bölgelerde dağıtım daha fazla olmuştur.

Batı Anadolu'ya gönderilen yardım heyetlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü bir sırada TBMM Hükümeti'nin raporu ve Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'nda görevli Ömer Lütfi Bey'in İzmir, Manisa,

Alaşehir, Uşak, Afyon ve Eskişehir'de gerçekleştirdiği gözlemler sonucunda 9., 10., 11., 12. ve 13. Sağlık İmdat heyetlerinin görev süreleri Cemiyetçe uzatılmıştır. Ayrıca Sağlık İmdat heyetleri; *“Muhtaç halkın isimlerini kapsayan bir defter tutacak; 12 yaşından büyük olanlara ayda 10 kilo, küçüklere ise 5 kilo buğday dağıtacaktır. Buğday verilmediği takdirde 10 kilo buğday yerine 9 kilo, 5 kilo yerine 4,5 kilo un dağıtılacaktır. Aşhanelerde haftada yalnız üç defa yemek verilecektir. Bir kişiye verilecek yemekte 125 gr. un veya kuru sebze, 50 gr. et, 5 gr. sade yağ ve 5 gr. tuz bulunacaktır.”*. Ayrıca heyetlere; *“30.000 yorgan ve battaniye, 30.000 kat çamaşır, 5.000 takım erkek elbisesi, 5.000 çocuk elbisesi, 30.000 çift çorap, 10.000 çift çarık, 6.000 kalın fanila, 1.000 pamuklu ve 4.000 kadın elbisesi veya kumaş”* gönderilecekti (Çapa, 2010: 157).

Ekim 1922-Mayıs 1923 tarihleri arasında 9., 10., 11., 12. ve 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat heyetlerinin sivillere yönelik yaptıkları yardımların tutarı 523.000 liraya ulaşmıştır (Sezer & Metin, 2013: 177). Sağlık İmdat heyetlerinin Ekim ayında 200.000 lira tahsisatla göreve başlamışlardı. Fakat Mayıs ayı sonuna gelindiğinde iki buçuk katından daha fazla bir kaynak aktarımının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele sırasında ihtiyaç sahibi kimselere yardım edilmesi ve yakılan köylerin imar edilmesi için Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı ile müzakereler yürütülmüştür. Bu amaçla Hamit Bey ile Cemiyet-i Akvam ve Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın İstanbul delegesi J. Burine arasında yapılan görüşmeler 9 Mart 1922 tarihinde olumlu sonuçlanmıştı. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesi için TBMM Hükümetince onaylanması gerekiyordu (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-005; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-021). Kızılhaç Teşkilatı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında varılan anlaşma Avrupa basınında da yer almıştı (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-022). Anlaşmaya göre bölgenin imarı Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın

denetiminde Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla yürütülecekti. Kızılhaç Teşkilatı İtilaf Devletleri'ne karşı taahhütlerinin ancak bu şekilde yerine getirebileceklerini TBMM'nin Roma temsilcisi ve Hilâl-i Ahmer delegesi Celalettin Arif Bey'e bildirmişlerdi. Celalettin Arif Bey de TBMM İcrâ Vekilleri Heyeti'ne 30 Haziran 1922 tarihli yazıyla durumu aktarmış, yapılan yardım teklifinin uzun süre bekletilmeyip bir an evvel karar verilmesini talep etmiştir (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-002). TBMM'nin Hariciye Vekâleti'nden Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekâletine gönderilen 9 Ağustos 1922 tarihli yazı Hamit Bey'in Uluslararası Kızılhaç Teşkilatıyla yapılan anlaşmayı içermekte idi. Yazıda yer alan bilgilere göre anlaşma büyük faydalar getirse de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Kâtibi Dr. Hikmet Bey'i düşündüren bir husus vardı. Bu husus; Kızılhaç Teşkilatı'nın bir müfettiş bulundurması ve müfettişin onayı olmaksızın hiçbir bir işlem yapılamamasıydı. Kızılhaç Teşkilatı ise kontrolün sadece sözde kaldığını, Hilâl-i Ahmer'e güvenlerinin tam olduğunu bildirmişti. Gerçekte Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın müfettiş görevlendirmesi usullere uygun bir durum değildi (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-009). Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın Yazı İşleri Şefi E. Kalazot ve komite üyelerinden Jack Shone Vivere'nin TBMM Hükümetine gönderdikleri mektupta; Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında varılan anlaşmanın henüz TBMM Hükümeti tarafından onaylanmamış olmasının Kızılhaç Teşkilatı'nı sabırsızlandırıldığını ve Hükümetin yardımların yapılmasına izin vereceğini ümit ettiklerini ifade ediyorlardı (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-023).

Sonuçta Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın yardım önerisi TBMM Hükümeti tarafından olumsuz karşılanmıştır. Çünkü faaliyetlerin Kızılhaç Teşkilatı'nın gözetiminde yürütülmesi, uluslararası alanda saygın bir kuruluş haline gelen Hilâl-i Ahmer'e karşı güvensizlik hissi verecekti. Ayrıca faaliyetler sırasında hükümetin kayıtsız kalacak olması egemenlik haklarına aykırı bulunmuştur. Ancak

TBMM Hükümetince önerilen şartlar kabul edilirse Kızılhaç Teşkilatı'nın yardım teklifi kabul edilecekti. Bu doğrultuda TBMM Hükümetince Kızılhaç Teşkilatı'na sunulan şartların bazıları şöyleydi:

- Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın belirleyeceği heyet, Hilâl-i Ahmer ve Amerikan Yakın Doğu Yardım cemiyetlerinin katılımıyla kurulan komisyon vasıtasıyla yürütülecek, fakat kurulacak komisyonda hükümet tarafından da atanmış bir komiser yer alacaktır.

- Yardım komisyonu her türlü satın almaları ve insan kaynak ihtiyaçlarını (mühendis, usta, işçi) yurt içerisinde karşılayacaktır. Dışarıdan getirilmesi zorunlu ise Türk tüccar ve şirketleri aracılık edecektir.

- İmar faaliyetlerine hükümetin gerekli gördüğü yerlerden başlanacaktır.

- Hükümet tarafından yerine getirilmesi sakıncalı değilse komisyon kararları geçerli olacaktır.

-Yunanların geri çekildiğinde harap haldeki köylerin ve bunların sayılarını gösteren ayrıntılı bir haritanın yapılması mümkündür. Ama tahribatın büyük çoğunluğunu oluşturan köyler hâlâ işgal altındadır. Bu nedenle yapılacak haritaya göre yardım boyutu belirlenmeyecektir (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-016; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-017; BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-020).

Fakat 5 Eylül 1922 tarihinde çıkan Kararnameyle; TBMM Hükümetinin istediği şartlar sağlanmamış ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tam anlamıyla güvenilmediği anlaşıldığından Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın yardım teklifi kabul edilmemiştir. Yalnız kapılar tam kapatılmamış, eksiklikler ortadan kaldırıldığı takdirde yardım faaliyetlerine izin verileceği kararnamede belirtiliyordu (BCA, nr. 030-18-01-01-5-27-20). Ancak savaştan sonra Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın isteği üzerine vilayet ve mutasarrıflıklardan bilgi istenmiştir. İstenilen bilgiler Yunan işgali öncesi ve sonrası muhtelif yerlerin nüfus ve ev sayıları, ihtiyaç duyulan yiyecek, barınma ve

tıbbi malzemeleri kapsıyordu. Bu amaçla İzmir Vilayeti, Çanakkale, Karesi ve Eskişehir mutasarrıflıklarından temin edilen belgeler Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'na gönderilmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne verilmiştir (KA, nr. 1261/7; KA, nr. 1261/12; KA, nr. 1261/12.1; KA nr. 1261/12.2). Şunu da ifade etmek gerekir ki TBMM Hükümeti, Yunanların gerçekleştirdiği katliamlara seyirci kalmamış, yapılanları uluslararası boyutta duyurmak için Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetince kitapçıklar ve broşürler hazırlamasını istemiştir (KA, nr. 39/49). Böylece hazırlanacak kitapçıklar ya da bildiriler sayesinde Yunanların yaptıkları vahşet ortaya çıkarılıp dünya kamuoyu bilgilendirilecekti (BCA, nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-003).

Sonuç

1868 yılında yaralı ve hasta askerlere yardım amacıyla kurulmuş olan Cemiyet, sivillere de yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Özellikle Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde aralıksız sürdürdüğü faaliyetleriyle dikkati çekmiştir. 10 yıldan fazla süren savaş döneminde askerî ve sivil halkın ihtiyaçlarını giderme doğrultusunda kısıtlı imkânlarla rağmen zorlukları aşmış, personelinin özverili çalışmaları sayesinde başarıyla görev yapmıştır. Yunanlar, Türk ordusunun Büyük Taaruzu'ndan sonra işgal etmiş olduğu yerlerden çekilirken Türk köylerini, beldelerini, şehirlerini yakıp yıkarak yenilginin acısını korumasız masum sivil halktan çıkarmışlardır. Acıların hafifletilmesi, yaraların sarılması amacıyla askeri ve yerel makamların isteği üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından İmdat heyetleri bölgeye gönderilmiştir. Bursa ve Balıkesir bölgesine gönderilen 13. Hilal-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti; Bandırma, Karacabey ve Kirmasti'de görev yapmıştır. Görev süresi toplam sekiz ay sürmüştür. Çalışmada belirtildiği üzere heyetin görev süresinin uzatılması Yunanların gerçekleştirdiği tahribatın ne boyutta olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Halkın temel ihtiyaçlarını gidermeye

yönelik yapılan yardımlar; yiyecek, giyecek, barınma, yakacak ve sağlık alanlarında olmuştur. Fakat bölge insanının geçimini kimseye muhtaç olmayacak şekilde tek başlarına yürütebilmeleri için tarım zirai aletleri de yapılan yardımlar içerisinde yer almıştır.

13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin yardım faaliyetlerini yürütürken en önemli ihtiyacı paraydı. Çünkü gerçekleştirilen faaliyetlerin başarısı maddi imkânlarla bağlıydı. Heyet Başkanı elindeki miktarı göz önünde bulundurarak malzeme alımını ya da nakliyatını elinden geldiği kadar tasarrufa giderek imkânlarını sonuna kadar kullanarak başarmıştır. Asker ya da sivillerin yardımıyla düşük maliyette ya da ücretsiz olarak malzeme elde edilmesi Cemiyete olan güveni göstermesi bakımından önemlidir. Zaten bu gibi örnek davranışları Sağlık İmdat Heyeti, Cemiyet adına teşekkür ederek karşılıksız bırakmamıştır. Ayrıca yerel halk ve temsilcileri de 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin faaliyetlerinden memnun kalmıştır.

Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın Milli Mücadele sırasında yardım faaliyetlerinde bulunmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile yaptığı müzakereler olumlu sonuçlanmıştı. Anlaşma her ne kadar büyük menfaatler içermiş olsa da anlaşmanın bazı maddeleri egemenlik haklarına aykırı bulunduğu ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tam güvenilmediği hissini verdiği için TBMM Hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Fakat TBMM Hükümeti istenilen şartlar sağlandığı takdirde yardım faaliyetlerine izin vereceğini de belirtmiştir. Milli Mücadele sonrasında Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın gerçekleştireceği yardım faaliyetlerinin boyutunu belirlemek için bölgeye ait nüfus ve yıkılan bina sayısı ile ilgili bilgiler ve fotoğraflar yerel makamlardan istenmiştir. Böylece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'na ulaştırılacak belgeler sayesinde Yunan mezâlimini tüm dünya görmüş olacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akkılıç, Y. (2008a). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa: Mondros'tan işgale, birinci kitap*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Akkılıç, Y. (2008b). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa: işgalden kurtuluşa, ikinci kitap*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Arşiv belgelerine göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan mezâlimi. (1996). II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çapa, M. (2010). *Kızılay [Hilâl-i Ahmer] cemiyeti (1914-1925)*. Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Çapa, M. (2015). Millî Mücadele Döneminde İzmir ve çevresinde Kızılay'ın (Hilâl-i Ahmer) faaliyetleri. M. A. Parlak (Yay. Haz.), *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri (26-28 Eylül 2012)* içinde (53-68. ss.), Araştırma Merkezi Yayınları.

Dr. Besim Ömer (2009). *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e dair konferans*. İ. Hacıfettahoğlu (Haz.), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Hülagü, O. (2001). *Millî Mücadelede Bursa*. Emre Yayınları.

Karal Akgün, S. & Uluğtekin, M. (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. I, Beyda Basımevi.

Kızılay arşiv belgelerinde savaşlar (Trablusgarb-Balkan-Millî Mücadele). (2019). Çelik, G., Karacakaya, R., Mete, Z., Genç, H., Bal, F. (Yay. Haz.), H. Genç (Ed.), Baydan Ofset.

Merhamet güneşi Kızılay-Le Soleil de la Compassion- Hilâl-i Ahmer - 1912-1920-. (2015). A. Tetik, E. Karapirirler (Yay. Haz.), A. Özgören (Ed.), Türk Kızılayı Yayınları.

Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşkilinden Sakarya Zaferi'ne kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti icraat raporu-23 Nisan 1920-23 Eylül 1921. (2009). İ. Hacıfettahoğlu (Haz.), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928. (y.y.). M. Uluğtekin, M. G. Uluğtekin (Haz.), C. Aygöl (Ed.), Türk Kızılayı Derneği Yayınları.

Özaydın, Z. (2002). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu ve çalışmaları. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (687-695. ss.), 13, Yeni Türkiye Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). Okka. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (723. ss.), II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sezer, C. & Metin, Ö. (2013). Balkan Savaşlarından Milli Mücadele'ye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım faaliyetleri (1912-1922). *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, XXXII(54), 174-181.

Sezer, C. & Metin, Ö. (2016). *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında muhacirlere yardımları*. Türk Kızılayı Yayınları.

Sezer, C. (2019). *Trablusgarp Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1912)*. Kriter Yayınları.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922). (1969). II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920). (1991). II, 2. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I. (2002). D. Yalçın, Y. Akbıyık, D. A. Akbulut, M. Balcıoğlu, N. Köstüklü, A. Süslü, R. Turan, C. Eraslan, M. A. Tural (Yay. Haz.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Türkiye'de Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949. (1950). (Basım yeri yok).

Yüceer, S. (2001). *Bursa'nın işgal ve kurtuluş süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922).* Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Arşiv Belgeleri*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kızılay Arşivi (KA)

Sürelî Yayınlar**

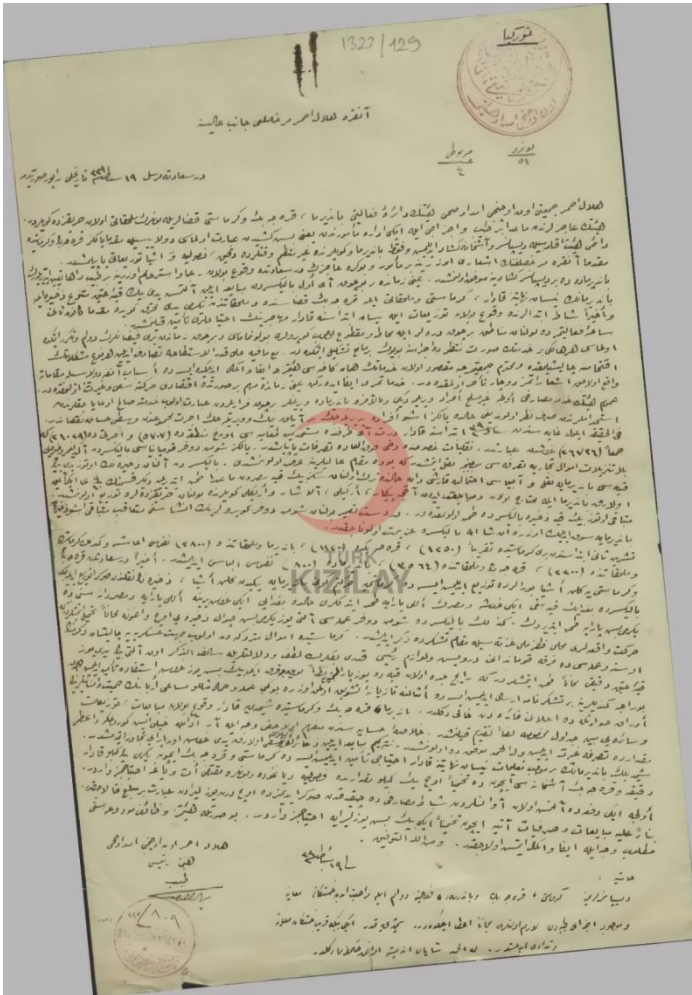
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası

* Arşiv belge numaraları metinde verilmiştir.

** Mecmua sayı ve tarihleri metinde verilmiştir.

Ekler

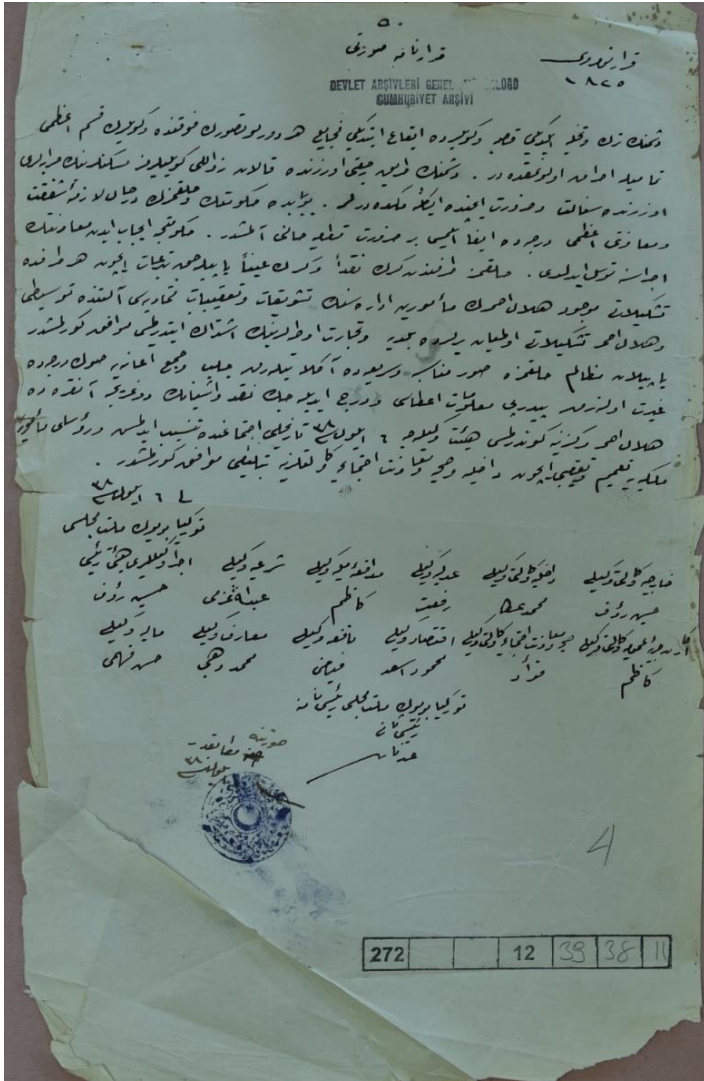

Ek I: 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Ankara'daki Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'na gönderdiği 19 Şubat 1923 tarihli rapor hakkında. Bk. KA, nr. 1323/129.

Millî Mücadele Sonrası 13. Hilâl-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmastî (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'deki Yardım Faaliyetleri (1922-1923)

[illegible]

Ek II: 13. Hilâ-i Ahmer Sağlık İmdat Heyeti'nin Bandırma, Kirmasti ve Karacabey'de dağıttığı malzemeler hakkında (Şubat 1923). Bk. KA, nr. 1323/129.4.

Ek III: Yunan mezâlimi ve Hilâl-i Ahmer heyetlerinin görevlendirilmesi hakkında.
Bk. BCA nr. 272-0-0-12-39-38-11-4-004.

EXTENDED ABSTRACT

The Anatolian lands of the Ottoman Empire, who had been defeated in the First World War, were occupied by the Allied States, led by England. Turkish Nation, wanting to end the invasion of enemy forces, gathered under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. The Turkish nation firstly completed the organization activities necessary for independence in this period, called National Struggle (War of Independence) (1919-1922); a regular army was established once organizations had been completed. Successes gained by the regular army ensured ending the enemy occupation in Anatolian lands. The final war won by the Turks at this struggle period was named the Battle of Dumlupınar (August 26-30), at the end of which the Greek Army started to retreat from the lands of Western Anatolia; however, Greek soldiers burnt the districts and cities down as they retreated. In addition to this, they tortured and oppressed the folk living in those lands. Bandırma in Balıkesir, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa), and Karacabey districts in Bursa were, unfortunately, some of the lands went through this barbarism. These three districts were occupied by the Greek Army on July 2, 1920. Kirmasti and Karacabey were freed from the occupation on September 13, and Bandırma on September 17, 1922. As said above, the retreating Greek army demolished and burnt down the lands they occupied.

The desperate people living in these lands had no shelter, nothing to eat, drink and they didn't have the chance to receive medical help. Red Crescent Group was specifically established to help these people; the health assistance group had five different centers in Bilecik, Uşak, Aydın, İzmir, and Balıkesir. They appointed Health Assistance Groups for specifically working in Balıkesir-Bursa, Uşak-Afyonkarahisar, Bilecik-Eskişehir, İzmir-Manisa, and Aydın. These groups operated medical assistance in Bilecik as the 3rd section, in Uşak as the 9th section, in Manisa as the 11th, in Aydın as the 12th; Balıkesir-Bursa Health Assistance Group worked as "the 13th Red Crescent Health Assistance Group" in Bandırma, Kirmasti, and Karacabey.

The 13th Red Crescent Health Assistance Group worked for 8 months, between October 1922 and May 1923. Three doctors and four health officers departed from İstanbul and arrived at Bandırma in the first week of October. Health officers brought some necessary materials with them while they collected some other equipment and materials from the region, they arrived in. The 13th Red Crescent Health Assistance Group firstly sent officers to Kirmasti and Karacabey for

determining the necessities once they arrived at Bandırma. They carried out their activities in Bandırma, Kirmasti, and Karacabey in line with the necessities. Soup-kitchens and dispensaries established by the group served thousands of people. On the other hand, winter clothes were distributed to those in need. However, the most significant necessity was sheltering; tents were put up and materials necessary for building houses were distributed. Seeds and agricultural tools were given to the people in need. Both the local administrators and the public were highly satisfied with the activities of the 13th Red Crescent Health Assistance Group in the region.

The 13th Red Crescent Health Assistance Group carried out its activities under extremely difficult conditions. First of all, the financial capacity of the organization was limited; members of the organization tried to work based on this fact. Another significant obstacle of the organization was the destroyed bridges; it was difficult to reach people in need as the Greek army destroyed important bridges when they retreated. Despite all these, the 13th Red Crescent Health Assistance Group had been successful in many dimensions. The hard work and sacrifices of the 13th Red Crescent Health Assistance Group members played a key role in this success; support of the Turkish Grand National Assembly and the public to the organization were the other significant factors for the organization.

International Red Cross made attempts to help and support the people of Anatolia during the period of National Struggle. However, the Turkish Grand National Assembly rejected the support of the Red Cross as they believed that their activities were against the right of independence and the Red Cross didn't completely trust in the activities of Red Crescent Organization. The National Assembly stated that they could permit the activities of the Red Cross if they would meet the specific conditions set by the Turkish Government. On the other hand, the Turkish Grand National Assembly Government couldn't be indifferent to the tyranny of the Greeks in Anatolia. They prepared booklets and announcements through the Press and Intelligence Administration to announce the Greek barbarism to the whole world.

Onuray Eğilmez, H. (2021). Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşları ile müzik performans kaygıları arasındaki ilişki. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 499-525.

DOI: 10.21550/sosbilder.735578
Araştırma Makalesi / Research Article

MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ İYİ OLUŞLARI İLE MÜZİK PERFORMANS KAYGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hatice ONURAY EĞİLMEZ*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 11 Mayıs / May 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 16 Temmuz / July 2020

ÖZET

Araştırma, müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarının sahne performansları sırasında karşılaşılabilecekleri kaygı düzeyine etkisini saptamak amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş ve müzik performans kaygıları (MPK) incelenmiş, her iki durum arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Araştırmaya Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında eğitim alan (kız n=51, erkek n=35) 86 öğrenci katılmıştır. Veriler Öğrenci Demografik Bilgi Formu, İyi Oluş Ölçeği (PERMA) ve Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri (KMPKE) ile toplanmıştır. PERMA, KMPKE puanlarının cinsiyete göre ilişkisinin analizinde t-testi, PERMA ve KMPKE puanlarının öğrenim yıllarına göre ilişkisinin analizindeyse ANOVA kullanılmıştır. PERMA ve KMPKE puanları arasındaki ilişki ile PERMA arasındaki ilişkinin belirlenmesi içinse Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş ve müzik performans kaygılarında cinsiyete, öğrenim yılına göre anlamlı fark tespit edilemezken, PERMA genel puanı ve tüm alt boyutları ile KMPKE puanları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışma sonunda sorunun çözümüne ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: iyi oluş, müzik, müzik öğretmeni adayları, performans kaygısı, performans

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, hegilmez@uludag.edu.tr

The Relationship between the Well-Being and Music Performance Anxiety of Pre-service Music Teachers

ABSTRACT

The research was carried out to determine the effect of the well-being of pre-service music teachers on the level of anxiety they may encounter during the stage performances. For this purpose, the well-being and music performance anxieties (MPA) of the pre-service music teachers were examined, and the relationship between the two situations was revealed. A total of 86 students (girls n= 51, boys n=35), educating in the Department of Music Education at Bursa Uludağ University Faculty of Education, participated in the study. Data were collected with Student Demographic Information Form, Perma Well-being Scale and Kenny Music Performance Anxiety Inventory (KMPAI). To analyze the relationship between PERMA and KMPAI scores by gender, t-test and to analyze the relationship between PERMA and KMPAI scores by education years, ANOVA was used. Pearson correlation coefficient was calculated to determine the relationship between PERMA and KMPAI scores. While there is no significant difference in the well-being and music performance anxiety of pre-service music teachers according to gender, and education year, a negative significant relationship was found between the PERMA general scores and all sub-dimensions scores with KMPKE. At the end of the investigation suggestions for the solution of the problem have been presented.

Key words: well-being, music, pre-service music teachers, performance anxiety, performance

Giriş

Performans sanatçılarının sahnede yaşadıkları ve zaman zaman sanatlarını icra etmelerini zorlaştıran “kaygı” bilimsel olarak ilk kez Freud tarafından incelenmiştir. Freud’a göre “kaygı”, “kişiyi içeriden tehdit eden tehlikeye karşı gösterilen bir tepki” olarak tanımlanırken (Morgan, 1991, Baydağ & Alpagut, 2016’dan) diğer bir tanımda kaygının kişinin dış veya iç dünyasından gelen bir uyarı ile karşılaştağında yaşadığı, bedensel, duygusal ve zihinsel bir tepki olduğu, başka deyişle kişinin karşılaştığı durum ve olaylar karşısında

duyduğu ve engellemekte zorluk çektiği aşırı endişe ve uyarılmışlık hali olduğu belirtilmektedir (Karakulak Özkan, 2020). Kaygının aslında, hayvanlar ve insanların karşılaştıkları tehlikelere karşı savunma mekanizması olduğu ve onların dış dünyada varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli bir dürtü olduğu bilinmektedir. Bu bakış açısıyla her canlıda olması gereken kaygı, tehdidin durumuna ve bireysel farklılıklara göre hafif tedirginlik şeklinde ortaya çıkabileceği gibi panik derecesinde de bireyleri etkileyebilmektedir (Köknel, 1982: 159). Kısacası kaygı bireyi olumlu yönde motive edebileceği gibi, olumsuz olarak da etkileyebilmektedir. Bu noktada bireyin sahip olduğu kaygının düzeyi üzerinde durulması ve kaygı kontrol edilebilir bir noktadan uzaklaşmışsa bu durum ile baş edebilme yöntemlerinin uygulanması gerekmektedir. Alan yazınında “performans kaygısı” (Baydağ & Alpagut, 2016; Baydağ & Bolat Başoğlu, 2018; Kabakçı, 2016; Özgür, 2017), “performans anksiyetesi” (Gidergi Alptekin, 2012; Kafadar, 2009; Yağışan, 2009; Yöndem, 2012), “konser kaygısı” (Çimen, 2001), “sahne heyecanı” (Teztel & Aşkın, 2007), “sahne korkusu” (Topoğlu, 2014) gibi çeşitli adlarla adlandırılan performans sırasında hissedilen söz konusu kaygının bazı icracıları mesleklerini bırakma noktasına getirdiği bilinmektedir (Fehm & Schmidt, 2006: 99). Nagel (2010, Özgür, 2017’den) performans kaygısının nedenlerini sıralarken performans sırasında sanatçıları endişelendiren şeyin sahneden çok, performans sırasında ortaya çıkabilecek aksiliklerin, bunların yaratacağı aşağılanma duygusu ve hissedilecek utancın olduğunu belirtmektedir. Cemali (2017: vii) ise müzisyenler özelinde olan performans kaygısını doğuran nedenleri, kişilik özellikleri, kişinin sahip olduğu olumsuz bilişsel düşünce, fiziksel çevre özellikleri, olumsuz öğretmen, arkadaş ve aile tutumu, gelecek kaygısı gibi nedenleri sıralayarak genellemektedir. Kaygının ortaya çıkmasında etkili olan neden ne olursa olsun, yaşanan aşırı kaygının, iyi odaklanamamaktan oluşan dikkat dağınıklarına, sinirliliğe, bellek hatalarına, huzursuz bir duygu durumuna, bedensel gerginliğe ve

sonuçta sahneye / konsere çıkmaktan korkmaya neden olduğu belirtilmektedir (Kafadar, 2009: 13).

İyi bir müzikal performans için müzisyenin öncelikle kendini iyi hissetmesi, iyi olması gerekmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, iyi hissetmenin, “iyi oluşun” müzisyenlerin performans kaygılarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Pozitif psikoloji alanının önemli kavramlarından biri olan “iyi oluş” insanın hayatındaki durumunu nasıl gördüğüyle ilgili bir kavramdır. “Öncelikle fiziksel iyi oluşu çağırırsa da ‘iyi oluş’, fiziksel, zihinsel ve ruhsal durumun tümünü kapsamakta, “bireyin bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan bir bütünlük içinde tam işlevde bulunarak iyi olma ve sağlıklılık halini yakalaması ve bu şekilde toplumsal ve doğal çevrede en verimli şekilde yaşamını sürdürmesi” (Myers vd., 2000: 252) olarak ifade edilmektedir.

Ryff (1989, Erdoğan, 2020’den) iyi oluş haline sahip olan bireylerin kendine karşı düşüncelerinin olumlu olduğunu, sağlam insan ilişkilerine sahip olduklarını, kendi kararlarını kendilerinin verebildiğini, kişisel gelişimlerine değer verdiklerini, yaşamın anlamının olduğuna inandıklarını ve zorluklarla başa çıkma becerilerinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

Kendini iyi hisseden bireylerin daha mutlu olma eğiliminde oldukları, hayatlarına iyi bir şekilde yön vermek için daha motive oldukları bilinmektedir. İyi hisseden bireylerin iş yerinde daha iyi performans sergiledikleri, daha işbirlikçi oldukları, tatmin edici ilişkiler kurdukları, güçlü bağışıklık sistemine, daha iyi fiziksel sağlığa, öz düzenleme ve başa çıkma yeteneklerine sahip oldukları, daha uzun yaşadıkları, daha az uyku problemlerinin olduğu, tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu ve daha kontrollü oldukları tespit edilmiştir (Perma, 2020).

İyi oluş kavramı ile ilgili yaklaşımlardan biri Seligman'ın kuramıdır. Mevcut araştırmada Seligman'ın (2011) kuramı ele alınmakta, söz konusu kuram göz önünde bulundurularak veri toplanmaktadır. Seligman'ın, farklı bileşenleri bir araya getirerek geliştirdiği çok boyutlu iyi oluş modelinde bireylerin mutluluğa erişebilmeleri için beş yol önerilmektedir. Seligman (2011, D'raven & Pasha-Zaidi, 2016'dan) birinci yolun, keyifli yaşam için “*olumlu duyguların*” en üst düzeye çıkmasıyla, ikinci yolun zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar kendini bir etkinliğe kaptırmak olarak tanımlanabilecek “*hayata bağlanmayla*”, üçüncü yolun hayatın amacı ve anlamıyla ilgili, insana yaşamanın değerli ve yaşanmaya değer olduğu hissi veren “*anlamlı yaşam*” ile, dördüncü yolun başkaları tarafından sevilme ve değer görmeyle neticelenen “*olumlu ilişkiler*” ile ve beşinci yolun ise öz-yeterliği beraberinde getirdiğine inanılan “*başarı*” ile elde edilebileceğine vurgu yapmaktadır. Nitekim araştırmalar yüksek düzeyde iyi oluşa sahip olan bireylerin birçok özelliği arasında daha sosyal ve yaratıcı oldukları, stresle daha iyi başa çıktıkları belirtilmektedir (Eryılmaz & Ercan, 2011: 140).

Araştırmalarla ortaya konan, iyi oluşu yüksek bireylerin sahip olduğu yaratıcılık ve stres ile daha iyi başa çıkma becerilerinin müzik performans kaygılarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. 4 yıllık lisans eğitimleri boyunca sınırlı sayıda sahne deneyimi yaşayan, jüri yönünde sınavlara tabii tutulan müzik öğretmeni adayları arasında da bazı öğrencilerin performans sırasında kaygı yaşadıkları gözlenmektedir. Araştırmada, müzisyenlerin kendilerini iyi hissetmelerinin performans sırasında karşılaşılabilecekleri kaygı düzeyine etkisinin olup olmadığına yönelik fikir vermesi açısından müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş ile performans kaygıları incelenmesi ve her iki durum arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Alan yazınında müzik performans kaygısının (MPK) nedenleri ve sonuçları üzerinde duran birçok araştırmaya rastlanmaktadır (Baydağ & Alpaut, 2016; Brotons, 1994; Çimen, 2001; Dobos vd., 2019; Eğilmez vd., 2013; Gidergi Alptekin, 2012; Kenny & Osborne, 2006; Kabakçı, 2016; Tamborrino, 2001; Tezcel & Aşkın, 2007; Topoğlu, 2014). Ayrıca müzik performans kaygısının bireyin benlik saygısı (Piji Küçük, 2010), öz yeterlik (Dempsey & Comeau, 2019; Girgin, 2017; Jelen, 2010; Onuray Eğilmez, 2015; Topoğlu, 2014) gibi bireysel özellikler ile ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmalar da göze çarpmaktadır.

Alan yazınında performans kaygısının nedenleri ve kaygı ile baş edebilme yöntemlerini ele alan yukarıda sıralanan araştırmalar yer alırken iyi oluş ile performans kaygısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmalara yeterince rastlanmamıştır. Araştırma, müzisyenlerin iyi oluşlarının performans kaygılarına etkisine yönelik fikir vermesi açısından önemli görülmektedir. Ayrıca bu ilişkiyi ortaya koyan az sayıda araştırmadan biri olması bakımından araştırma önemini daha da artırmaktadır.

Problem Durumu

Mevcut araştırmada olumlu duygulara sahip olma, hayata bağlanma, yaşamın anlamına vararak hayatını sürdürme, olumlu ilişkilere sahip olma ve en önemlisi öz-yeterliği beraberinde getirdiğine inanılan başarılı olmanın performans etkisinin olabileceğinden hareketle bireylerin iyi oluşlarının müzikal performanslarına olumlu etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Bunun paralelinde iyi oluşun müzik performans kaygısı üzerinde bir etkisinin olup olmadığı merak konusu olmuştur. Bu görüşten hareketle araştırmada, müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş ve müzik performans kaygısı durumları bazı değişkenlere göre incelenerek iyi oluş ile performans kaygısı arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

Söz konunu ilişkinin tespiti için aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır;

1. Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş durumları ile müzik performans kaygıları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
2. Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş durumları ile müzik performans kaygıları öğrenim yılına göre farklılık göstermekte midir?
3. Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş durumları ile performans kaygıları arasındaki ilişki nasıldır?
4. Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş alt boyut puanları ile performans kaygısı puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

İyi oluş ile müzik performans kaygısını, cinsiyet ve öğrenim yılı değişkenlerine göre incelemek ve iyi oluş ile müzik performans kaygısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bu çalışmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri “iki ve daha çok değişken arasındaki birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan” araştırma modelleri (Karasar, 2006) olduğundan seçilen modelin araştırmanın yöntemine uygun olduğu düşünülmektedir.

Örneklem

Araştırmaya basit örnekleme yöntemi ile 2019-2020 öğretim yılı güz yarıyılında Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında okuyan her sınıf düzeyinden (1, 2, 3, 4 ve 5. sınıf) seçilen 51 kız ve 35 erkek olmak üzere toplam 86 öğrenci katılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Örneklem

Cinsiyet	f	%
Kız	51	59.3
Erkek	35	40.7
Toplam	86	100
Sınıf	f	%
1	16	18.6
2	22	25.6
3	21	24.4
4	21	24.4
5	6	7.0
Toplam	86	100

Veri Toplama Araçları

Öğrenci Demografik Bilgi Formu

Üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler araştırmacı tarafından geliştirilen “Öğrenci Demografik Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Bilgi formunda, öğrencilerin cinsiyeti ve öğrenim yıllarına ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Perma İyi Oluş Ölçeği

Seligman’ın (2011) iyi oluş ile ilgili beş boyutlu (P=positive emotions=olumlu duygular, E=engagement=bağlanma, R=positive relationships=olumlu ilişkiler, M=meaning=anlam ve A=accomplishment=başarılar) kuramını ölçüme dökmeyi amaçlayan ölçek Butler ve Kern, 2016 yılında tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, Demirci vd. (2017) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılarak Türkçeye uyarlanmıştır. Demirci vd. (2017), orijinal formdaki 10’lu likert, 15 maddeli ve 5 alt boyutlu ölçme modeline uygun olarak Türkçe versiyonunu doğrulayıcı faktör analizi ile incelemişlerdir.

Ölçeğin 5 alt boyutu aşağıdaki gibidir;

(P) Olumlu duygular: Neşe gibi olumlu duyguları yaşamak. Çevreyi olumlu bir şekilde algılamak.

(E) Bağlanma: Okul, organizasyon vb. için gerçekleştirilen faaliyetlerle zamanın nasıl

geçtiğini anlamayacak kadar bağlantı kurmak.

(R) Olumlu / iyi ilişkiler: Sosyal olarak bütünleşmiş olmak, başkaları tarafından destek ve değer görmek. Sosyal bağlantılarından memnun olmak olarak tanımlanabilir.

(M) Anlam: Hayatının değerli olduğuna inanmak.

(A) Başarı: Kendi belirlediği yaşam / iş hedeflerinde doğru ilerleme, günlük aktiviteleri yapabilme duygusu ve başarma duygusuna sahip olmak (Singh & Raina, 2019).

Demirci vd. (2017) çalışmalarında ölçeğin faktör yüklerinin .42 ile .89 arasında değiştiği görülmüş ve beş boyutlu modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada da ölçekteki bu boyutları gösteren maddeler analizlere dâhil edilmiştir.

Demirci vd. (2017), çalışmalarında Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısını ölçeğin toplam puanı için .91, olumlu duygulanım alt boyutu için .81, bağlanma alt boyutu için .61, ilişkiler alt boyutu için .61, anlam alt boyutu için .77, başarı alt boyutu için .70 olarak hesaplanmışken, mevcut çalışmada ise Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ölçeğin toplam puanı için .93, olumlu duygulanım alt boyutu için .86, bağlanma alt boyutu için .70, ilişkiler alt boyutu için .66, anlam alt boyutu için .82, başarı alt boyutu için .77 olarak hesaplanmıştır.

Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri (KMPKE)

Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterinin Türkçe uyarlaması 7'li likert tipinde 25 maddeden oluşmaktadır. Özevin Tokinan (2013) tarafından yapılan uyarlama çalışmasında maddelerin madde toplam korelasyonlarının .336 ile .651 arasında değiştiği bulunmuştur. Özevin Tokinan (2013) tarafından yapılan çalışmada Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .895 olarak bulunurken, mevcut çalışmada ise bu değer .94 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Verilerin toplanmasında katılımcılara araştırmanın amacı konusunda bilgi verilmiş ve uygulamalar, okul ortamında öğrencilerin ders aralarında veya boş zamanlarında araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Toplanan verilerin normallik dağılımları yapılmış ve bunun sonucunda t-test ve Anova testlerinin kullanılması kararlaştırılmıştır. PERMA, KMPKE puanlarının cinsiyete göre ilişkisinin analizinde t-testi, PERMA ve KMPKE puanlarının öğrenim yıllarına göre ilişkisinin analizinde ise ANOVA kullanılmıştır. PERMA ve KMPKE puanları arasındaki ilişki ile PERMA, MPK ve GANO arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmada örneklem ile ilgili veriler ise betimsel istatistikler kullanılarak frekans ve yüzdelik olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş ve müzik performans kaygılarının cinsiyet, öğrenim yılı değişkenlerine göre ilişkisine yönelik bulgular yer almaktadır. Aynı zamanda iyi oluş ve müzik performans kaygısı arasındaki ilişkiye ait bulgulara değinilmekte iyi oluşun tüm alt boyutlarının müzik performans kaygısı ile ilişkisi incelenmektedir.

Tablo 2: KMPKE ve PERMA puanlama

	M	SD	Min	Max.
PERMA	6.65	1.55	0.60	9.27
KMPKE	3.30	1.06	1.32	5.64

Alınabilecek en düşük puanı 1, en yüksek puanı 10 olan Perma İyi Oluş Ölçeğini yanıtlayan müzik öğretmeni adaylarının puanları 0.60-9.27 arasında değişmekte olup, puan ortalamaları 6.65 olarak tespit edilmiştir. Alınabilecek en düşük puanı 0, en yüksek puanı 6 olan Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterini (KMPKE) yanıtlayan müzik öğretmeni adaylarının puanları ise 1.32-5.64 arasında değişmektedir. Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterini yanıtlayan müzik öğretmeni adaylarının puan ortalamaları ise 6.65 olarak tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 3: PERMA, KMPKE - cinsiyet

	Cinsiyet	M	SD	t	Df	P
PERMA	Kız	6.90	1.64	1.858	84	0.067
	Erkek	6.28	1.35			
KMPKE	Kız	3.32	1.11	0.202	84	0.840
	Erkek	3.27	1.00			

p<0,05

Tablo 3'te PERMA, KMPKE puanlarının cinsiyete göre değişimini gösterir t-testi analiz sonuçları görülmektedir. PERMA iyi oluş puanları cinsiyete göre değişmemektedir, $t(84) = 1.858$, $p = 0.067$. Aynı şekilde kızlar ve erkekler arasındaki müzik performans kaygıları farkı da anlamlı bulunmamıştır, $t(84) = 0.202$, $p = 0.840$. Ancak kız öğrencilerin gerek iyi oluş gerekse müzik performans kaygısı ortalama puanlarının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4: PERMA, KMPKE - öğrenim yılı

	Öğrenim Yılı	N	M	SD	F	P
PERMA	1	16	6.46	1.08	0.792	0.534
	2	22	6.74	1.24		
	3	21	6.77	1.84		
	4	21	6.87	1.69		
	5	6	5.68	2.09		
KMPKE	1	16	3.54	1.21	0.330	0.857
	2	22	3.16	1.02		
	3	21	3.35	1.02		
	4	21	3.24	0.94		
	5	6	3.17	1.49		

$p < 0,05$

Tablo 4’te PERMA ve KMPKE puanlarının öğrenim yılına göre değişim durumuna ilişkin ANOVA tablosu görülmektedir. PERMA iyi oluş puanları öğrenim yılına göre değişmemektedir, $F(4, 81) = 0.792$, $p = 0.534$. Ancak ana bilim dalının 4. yılında eğitim alan müzik öğretmeni adayları en yüksek iyi oluş puanına sahip olurken, en düşük iyi oluş puanına 5. öğretim yılında eğitim alan öğrencilerin olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde öğrenim yılının MPK üzerinde de anlamlı etkisi bulunamamaktadır, $F(4, 81) = 0.330$, $p = 0.857$. Ancak yıllara göre MPK ortalamalarına bakıldığında 1. yıl öğrencilerin en yüksek MPK puanına sahip oldukları görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 5: PERMA - KMPKE

	Pearson r	P
P-Olumlu Duygular	-0.400	0.001
E-Bağlanma	-0.231	0.033
R-Olumlu / İyi İlişkiler	-0.231	0.032
M-Anlam	-0.364	0.001
A-Başarı	-0.325	0.002
PERMA-KMPKE GENEL	-0.369	0.001

$p < 0,05$

Tablo 5’te PERMA ve KMPKE ilişkisini gösteren Pearson Korelasyon analizi yer almaktadır. PERMA’nın alt boyutları ile MPK arasındaki ilişkiye bakıldığında müzik performans kaygısının en az bağlanma ve olumlu/ iyi ilişkiler ile, en çok ise olumlu duygular boyutu ile olmak üzere tüm boyutlarla negatif yönde anlamlı korelasyona sahip olduğu görülmüştür.

PERMA genel puanı ile MPK arasında negatif yönlü ve anlamlı korelasyon bulunmuştur, $r = -0.369$, $p = 0.001$ (Tablo 5).

Tartışma ve Öneriler

Tartışma

Araştırmada müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarında cinsiyete göre anlamlı bir fark tespit edilememiş olmasına karşın kız öğrencilerin iyi oluş puan ortalamalarının erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Cinsiyetler arasında bir farkın tespit edilememiş olması Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalının her iki cinsiyet için sağladığı koşullardan kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında kadın veya erkek fark etmeksizin öğrenciler eşit haklar ve eşit imkânlardan faydalanmaktadırlar. Cinsiyet gözetmeksizin tüm müzik öğretmeni adayları benzer süreçlerden geçerek yetişmektedirler. Bu durum araştırmada müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarında cinsiyete göre anlamlı bir fark elde edilememesini açıklayabilir. Ayrıca öğrencilerin Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalına yetenek sınavı ile girdikleri unutulmamalıdır. Merkezi sınavlar ile yerleştirmenin aksine yetenek sınavı ile öğrenci alan bölümlere başvuru yapan öğrencilerin başvurdukları alanlar ilk tercihleri arasında yer almaktadır ve öğrenciler ilgi duydukları alanda eğitim almaktadırlar. Bu durumun müzik öğretmeni adaylarının ister kız isterse erkek olsun iyi oluşlarında etkili olduğu söylenebilir. Alan yazınında, mevcut araştırma sonucunu destekleyen ve değişik alanlarda da iyi oluşla cinsiyet arasında fark tespit edemeyen araştırmalara

rastlanmaktadır (Dağ vd., 2019; Koç & Keklik, 2020; Türköz & Şahin Kıralp, 2019; Tuzgöl Dost, 2014). Erkekler lehine sonuç elde etmiş araştırmaların (Eryılmaz & Ercan, 2011; Tümkaya, 2011) da tespit edilmiş olmasına karşın kadınların daha yüksek iyi oluş düzeylerinin olduğunu ortaya koyan araştırmalar da göze çarpmaktadır (Dilmaç & Bozgeyikli, 2009; Gündoğdu & Yavuzer, 2011; Nigar, 2014). Öztürk ve Siviş Çetinkaya, (2015: 340) iyi oluş konusunda cinsiyete özgü tutarlı bir farklılaşmanın bulunmadığı, bazı araştırma bulgularında kadın ve erkeklerin iyi oluş düzeylerinde cinsiyete özgü bir farklılaşmanın bulunması durumunda dahi, bu durumun çok küçük bir farklılığı tanımladığı yönünde görüş bildirmişlerdir.

Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygılarında da cinsiyete dayalı anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak kız müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı ortalama puanlarının erkeklerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalları müzik öğretmeni yetiştiren kurumlar olduğundan, öğrenciler çalgı dersleri dâhil tüm alan dersleri yanı sıra öğretim programında yer alan birçok öğretmenlik meslek bilgisi dersinden de başarılı olmak zorundadırlar. Teorik dersleri çalışmak öğrencilerin çalgı çalışmak için ayırdıkları zamanı azaltmaktadır. Bu nedenle yıl içerisinde sahne deneyimlerinin sıklığı her iki cinsiyet için de azalmaktadır. Her iki cinsiyet için sahne deneyimi olanakları, çalgı çalışma ortamları eşit oranda sunulmaktadır. Bu durum, müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygılarında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunamamış olmasının nedeni olarak açıklanabilir. Literatürde kız öğrencilerin müzik performans kaygılarının erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koyan araştırmalara rastlanırken (Abel & Larkin, 1990; Aydın & İşgörür, 2018; Baydağ ve Alpagut, 2016; Çırakoğlu, 2013; Jelen, 2010; Özevin Tokinan, 2014; Rae & McCambridge, 2004; Studer vd., 2011; Topoğlu, 2014; Yöndem, 2007) mevcut araştırmada olduğu gibi cinsiyetler arasında müzik

performans kaygılarında anlamlı fark tespit edilemeyen araştırmalara da rastlanmaktadır (Çevik Kılıç, 2018; Deniz, 1998; Küçük, 2010; Onuray Eğilmez, 2015; van Kemenade vd., 1995).

Araştırmada müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarında öğrenim yılına göre anlamlı fark elde edilememiştir. Ancak Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalının 4. yılında eğitim alan müzik öğretmeni adaylarının en yüksek iyi oluş puan ortalamalarına sahip oldukları, en düşük iyi oluş puan ortalamasına ise 5. öğretim yılında eğitim alan öğrencilerin sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın yürütüldüğü örneklem grubunun özellikleri göz önüne alındığında; 4 yıllık lisans programının 4. yılında gerek aldıkları eğitim sürecinde kendilerine belirledikleri hedefe yani mezuniyete yaklaşmış olmaları gerekse öğretmenlik uygulaması gibi meslek dersleri ile kendilerini öğretmenlik mesleğine yakınlaşmış hissetmeleri öğrencilerin iyi oluş düzeylerinin artmasında etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan normal öğrenim süresinde mezun olamayıp öğrenim süresi 5. yıla uzayan öğrencilerin en düşük iyi oluş puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Bu durumunun nedeni, öğrencilerin birlikte eğitim aldıkları sınıf arkadaşlarının mezun olmasıyla kendilerini yalnız hissediyor olmaları ve yılın uzamasından dolayı başarısızlık duygusunu yaşıyor olmaları olarak açıklanabilir.

Öğretim yılı arttıkça müzik öğretmeni adaylarının daha çok sahneye çıkma imkânları olduğu bilinmektedir. Sahnede yer alma sıklığının performans kaygısını azaltacağı varsayılmaktadır ancak öğrencilerin müzik performans kaygılarında da öğrenim yılı arttıkça bir farkın oluşmadığı görülmektedir. Yıllar arttıkça deneyim kazandığı düşünülen öğrencilerin performans kaygılarında anlamlı bir değişiklik görülmemektedir. Ancak yıllara göre MPK ortalamalarına bakıldığında 1. yıl öğrencilerin en yüksek MPK puanına sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bu durum, birinci sınıf öğrencilerinin performans sınavlarında ilk kez komisyon tarafından değerlendiriliyor olmalarından

ötürü olabileceği düşünülmektedir. Ancak Jelen (2010: 3389), araştırmasında birinci sınıf öğrencilerinin müzik performans kaygılarının ikinci ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Kılıç (2018) araştırmasında son sınıf öğrencilerinin sınav performans kaygısı düzeylerinin önemli ölçüde yüksek olduğunu, birinci sınıf öğrencilerin ise daha düşük kaygı düzeylerine sahip olduğunu belirtmektedir. Mevcut araştırma bulgusuna göre müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeyine göre MPK'larında anlamlı bir fark tespit edilememiş olmasıyla, örneklem grubunda yer alan müzik öğretmeni adaylarını sanatsal deneyimlerinin performans kaygılarını azaltan bir unsur olmadığı söylenebilir. Nitekim Sadler ve Miller (2010) ile Özevin Tokinan (2014) araştırmalarında daha uzun süre resmi eğitim görmenin performans kaygısı üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucunu paylaşmışlardır. Öğretim yılının performans kaygısı üzerinde etkili olmadığını ortaya koyan söz konusu araştırmalara rağmen alan yazınında sınıf düzeyi arttıkça müzik performans kaygı puan ortalamalarının arttığını ortaya koyan araştırmalar da göze çarpmaktadır (Onuray Eğilmez, 2015).

Araştırmada müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşları ile müzik performans kaygılarında negatif yönlü ve anlamlı korelasyon bulunmuştur. Görülmektedir ki kendilerini iyi hisseden müzik öğretmen adaylarının performans anındaki kaygıları da azalmaktadır. Ayrıca iyi oluşun alt boyutları ile müzik performans kaygıları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise neşe gibi olumlu duyguları yaşayan, çevreyi olumlu bir şekilde algılayan, yaptığı işle zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar bağlantı kuran, başkaları tarafından destek ve değer gören, hayatının değerli olduğuna inanan ve kendi belirlediği yaşam / iş hedeflerinde bir başarı hissi yaşayan müzik öğretmeni adaylarının performans sırasında hissettikleri kaygılarının da azaldığı görülmüştür.

Araştırmada tüm alt boyutlar arasında MPK'nın en az bağlanma ve olumlu / iyi ilişkiler ile, en çok ise olumlu duygular alt boyutu ile

negatif yönde anlamlı korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Sosyal varlık olan insanlar için sevilme ve başkaları tarafından destek, değer görmek önemlidir. Bu nedenle sosyal ilişkiler önem arz etmektedir (Forgeard vd., 2011 86). Butler ve Kern'e (2016: 3) göre sosyal ilişkiler bireylerin iyi oluşlarının özünü oluşturmakta, Tay ve diğerlerine (2012) göre ise sosyal destek depresyonu azaltmaktadır ancak müzik performans kaygısı göz önünde bulunduğunda mevcut araştırmada kaygının en az olumlu / iyi ilişkiler boyutu ile negatif yönlü ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle müzik öğretmeni adaylarının çevreleri ile sahip oldukları olumlu ilişkileri performans kaygılarını diğer alt boyutlara kıyasla daha düşük oranda azaltmaktadır.

MPK'nın, iyi oluşun diğer alt boyutları ile ilişkisi ele alındığında, bağlanma alt boyutunun da müzik öğretmeni adaylarının MPK'ları ile en az ilişkili olduğu görülmektedir. Yaptığı işe zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar bağlanan bireylerin, net hedefleri olduğu, yaptıkları iş ile içten ilgilendiği belirtilmektedir (Forgeard vd., 2011: 84). Ancak MPK göz önünde bulundurulduğunda, müzik öğretmeni adaylarının yaptığı işe bağlanma durumlarının müzik performans kaygılarına diğer alt boyutlara kıyasla daha az etki ettiği söylenebilir.

İyi oluş alt boyutlarından olumlu duygular alt boyutunun müzik performans kaygısı ile en çok ilişkili olan alt boyut olduğu görülmektedir. Seligman'a (2011) göre yaşamlarımızda iyi yaşamak için olumlu bir duyguya ihtiyacımız bulunmaktadır. Bağlılık, mutluluk, umut, sevgi ve huzur gibi olumlu duygular, enerjimizi yenileyerek bizi gençleştirmektedir. Mevcut araştırma sonucunda da neşe vb. olumlu duyguları yaşamamanın ve çevreyi olumlu bir şekilde algılamamanın müzik performans kaygısını azaltmada daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk ve Siviş Çetinkaya (2015) araştırmalarında bölümünü severek ve isteyerek tercih eden katılımcıların olumlu duygu puanlarının bölümünü severek ve isteyerek tercih etmeyen katılımcıların olumlu

duygu puanlarından anlamlı biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Müzik öğretmeni adaylarının okumak istedikleri alanda eğitim almak üzere yetenek sınavıyla Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalına girmiş oldukları varsayılırsa, bu durumun müzik öğretmeni adaylarının olumlu duygularının yüksek olabileceğini ve müzik performans kaygısını olumlu yönde etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları kendini iyi hissetmenin müzik öğretmeni adaylarının sahnede yaşadıkları kaygıyı azalttığını ancak müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarının öğretim yılıyla ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada müzik öğretmeni adaylarının sahne performanslarını etkileyebilecek kaygının azaltılmasında etkili olduğu belirlenen iyi oluşun farklı değişkenlerle olan ilişkisinin ortaya konulması gerekmekte, bu yönde yapılacak ileri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca müzik performans kaygısının da ilişkili olabileceği düşünülen diğer değişkenler ile ilişkisi araştırılmalı ve meslek hayatları boyunca topluluk önünde performans sergilemek zorunda olacak olan müzik öğretmeni adaylarının problem olarak algılanan performans kaygılarının azaltılmasına yönelik girişimlerde bulunulmalıdır. Müzik öğretmeni adaylarının çalgılarını daha çok çalışmalarına olanak sağlamak üzere müfredatta düzenlemeler yapılması, öğrencilere daha sık sahneye çıkabilme olanakları sağlanması, müzik performans kaygısı ile baş edebilme yöntemlerine yönelik bilgilendirme ve uygulamaların yapılması performans sırasında hissedilen kaygının azaltılmasında etkili olacaktır. Böylece müzik performans kaygıları ile negatif yönlü anlamlı ilişkisi tespit edilen müzik öğretmeni adaylarının iyi oluş düzeylerinde de artış görülecektir.

Araştırma bulguları, olumlu duyguları yüksek, sosyal ilişkileri iyi, yaptığı işe yüksek düzeyde bağlanabilen, hayatın anlamlı olduğuna inanan, başarılı müzik öğretmeni adaylarının müzik performans

kaygılarının düşük olacağını göstermektedir. Bu noktada müzik öğretmeni adaylarının bahsi geçen özellikler ile donanımlı yetişmelerinde Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalları tarafından gerekli ortamların sağlanması ve mevcut derslerin işleniş basamaklarında öğrencilerin olumlu ilişkiler, olumlu duygular vb. iyi oluşlarını yükseltecek etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir. Müzik öğretmeni adaylarının olumlu duyguları ve sosyal ilişkilerini güçlü tutmak için koro, orkestra vb. grup çalışmalarından yararlanılabilir, mevcut derslerde grup çalışmalarına yer verilebilir. Ayrıca Topluma Hizmet Uygulamaları derslerinde geliştirilecek projelerin de yine müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşlarına katkı sunacak projeler olmasına özen gösterilmelidir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurulu izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 3 Haziran 2020 tarihinde gerçekleştirdiği 2020-03 sayılı oturumda alınmıştır.

Kaynakça

- Abel, J. & Larkin, T. K. (1990). Anticipation of performance among musicians: physiological arousal, confidence, and state-anxiety. *Psychology of Music*, 18(2), 171-182.
- Ateş, B. (2016). Üniversite öğrencilerinde akademik başarının yordayıcısı olarak psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1203-1214.
- Aydın, B. & İşgörür, Ü. (2018). Ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören konservatuvar öğrencilerinin müzik performans kaygılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, (7), 1-20.

Baydağ, C. & Alpagut, U. (2016). Müzik eğitimi bölümü ve konservatuvar öğrencilerinin sahne / performans kaygısı açısından karşılaştırılması (pilot çalışma). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 857-864.

Baydağ, C. & Bolat Başoğlu, M. (2018). Müzik eğitimi perspektifinde performans kaygısına genel bir bakış. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(25), 2204-2212.

Brotons, M. (1994). Effects of performing conditions on music performance anxiety and performance quality. *Journal of Music Therapy*, 31(1), 63-81.

Butler, J. & Kern, L. M. (2016). The PERMA-profiler: a brief multidimensional measure of flourishing. *International Journal of Wellbeing*, 6(3), 1-48.

Cemali, M. (2017). *Müzik bölümü lisans öğrencilerinde performans kaygısına neden olan faktörlerin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Çevik Kılıç, D. B. (2018). An investigation of music teacher candidates' performance anxiety levels in piano examinations. *Journal of Education and Learning*, 7(1), 299-308.

Çırakoğlu, O. C. (2013). Sahnedeki düşman: müzisyenlerde performans kaygısı üzerine bir gözden geçirme. *Başkent Üniversitesi Türk Psikoloji Yazıları*, 16(32), 95-104.

Çimen, G. (2001). Konser kaygısı. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 125-133.

Dağ, A., Korkutata, A., Özavcı, R. (2019). Sportif etkinlik işletmelerinde çalışan personelin öznel iyi oluş düzeyleri ile yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Spor Egzersiz & Antrenman Bilimi Dergisi*, 5(3), 154-162.

Dempsey, E. & Comeau, G. (2019). Music performance anxiety and self-efficacy in young musicians: effects of gender and age. *Music Performance Research*, 9, 60-79.

Demirci, İ, Ekşi, H., Dinçer, D., Kardaş, S. (2017). Beş boyutlu iyi oluş modeli: Perma ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 60-77.

Deniz, J. (1998). Mesleki müzik eğitimi öğrencilerinin konser kaygılarının cinsiyet, kişilik ve okul değişkenleri açısından incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(10), 75-82.

Dilmaç, B. & Bozgeyikli, H. (2009). Öğretmen adaylarının öznel iyi olma ve karar verme stillerinin incelenmesi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 171-187.

D'raven, L. L. & Pasha-Zaidi, N. (2016). Using the PERMA model in the United Arab Emirates. *Social Indicators Research*, 125(3), 905-933.

Dobos, B., Piko, B. F., Kenny, D. T. (2019). Music performance anxiety and its relationship with social phobia and dimensions of perfectionism. *Research Studies in Music Education*, 41(3), 310-326.

Erdoğan, F. (2020, Nisan 25). *İyi oluş nedir?*.

<https://fatierdogan.com/psikolojik-iyi-olus>.

Eryılmaz, A. & Ercan, L. (2011). Öznel iyi oluşun cinsiyet, yaş grupları ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 139-151.

Fehm, L. & Schmidt, K. (2006). Performance anxiety in gifted adolescent musicians. *Journal of Anxiety Disorders*, 20(1), 98-109.

Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M., Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: measuring well-being for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 79-106.

- Gidergi Alptekin, A. (2012). Müzik performans anksiyetesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 137-148.
- Girgin, D. (2017). The relations among musical instrument performance self-efficacy, self-esteem and music performance anxiety in pre-service music teachers. *Educational Research and Review*, 12(11), 611-616.
- Gündoğdu, R. & Yavuzer, Y. (2011). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ve psikolojik ihtiyaçlarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 115-131.
- Jelen, B. (2010). Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı ve piyano performans öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi. *İdil Sanat Dergisi*, 6(39), 3389-3414.
- Kenny, T. D. & Osborne, S. M. (2006). Music performance anxiety: new insights from young musicians volume. *Advances in Cognitive Psychology*, 2(2-3), 103-11.
- Kabakçı, C. (2016). Sahne performansı kaygısında farkındalık ve mücadele. *Sahne ve Müzik Eğitim-Araştırma e-Dergisi*, (3), 86-96.
- Kafadar, A. (2009). *Piyanistler örneğinde müzisyenlere özgü performans anksiyetesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Karakulak Özkan, K. (2020, Nisan 27). Kaygı (anksiyete). <http://www.sokrates-psikiyatri.com.tr/index.php/makaleler/detay/18>.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç, M. & Keklik, İ. (2020). Hacettepe Üniversitesi'nde çalışan araştırma görevlilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yordanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 107-119.
- Köknel, Ö. (1982). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. Altın Kitaplar Matbaası.

Myers, J. E., Sweeney, T. J., Witmer, J. M. (2000). The wheel of wellness counseling for wellness: a holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling & Development*, 78, 251-266.

Nigar, F. (2014). *Ortaokul öğrencileri ile yatılı bölge ortaokul öğrencilerinin öznel iyi oluş ve temel psikolojik ihtiyaçlar düzeyinin karşılaştırması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Onuray Eğilmez, H. (2015). Pre-service music teachers' piano performance self-efficacy belief inversely related to musical performance anxiety levels. *Educational Research and Reviews*, 10(18), 2558-2567.

Özevin Tokinan, B. (2013). Kenny müzik performans kaygısı envanterini Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 53-65.

Özevin Tokinan, B. (2014). Öğretmen adaylarının müzik performans kaygılarının bireysel özellikler bakımından incelenmesi. *NWSA-Fine Arts*, 9(2), 84-100.

Özgür, C. (2017). Sahne performansında dikkat kaybı, stres ve kaygıya yönelik psikolojik yöntemler. *Konservatoryum*, 4(1), 21-41.

Öztürk, A. & Siviş Çetinkaya, R. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile tinsellik, iyimserlik, kaygı ve olumsuz duygu düzeyleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 42(42), 335-356.

Perma (2020, Nisan 26). Perma theory of well-being and Perma workshops.

<https://ppc.sas.upenn.edu/learn-more/perma-theory-well-being-and-perma-workshops>.

Piji Küçük, D. (2010). Müzik öğretmeni adaylarının sınav kaygısı, benlik saygısı ve çalgı başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 37-50.

Rae, G. & McCambridge, K. (2004). Correlates of performance anxiety in practical music exams. *Psychology of Music*, 32(4), 432-439.

Sadler, M. & Miller, J. C. (2010). Performance anxiety: a longitudinal study of the roles of personality and experience in musicians. *Social Psychological and Personality Science*, 1(3), 280-287.

Seligman, E. P. M. (2011). *Flourish: a visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.

Studer, R., Danuser, B., Hildebrandt, H., Arial, M., Gomez, P. (2011). Hyperventilation complaints in musical performance anxiety among classical music students. *Journal of Psychosomatic Research*, 70(6), 557-564.

Tamborrino, R. A. (2001). An examination of performance anxiety associated with solo performance of college-level music majors. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 62(5-A), 1636.

Tay, L. Tan, K., Diener, E., Gonzalez, E. (2012). Social relations, health behaviors, and health outcomes: a survey and synthesis. *Applied Psychology: Health and Well-being*, 5(1), 28-78.

Teztel, G. & Aşkın, C. (2007). Sahne heyecanının Türk müzisyenler arasındaki yaygınlığı ve çözüm yöntemleri. *İtÜdergisi / B Sosyal Bilimler*, 4(2), 3-10.

Topoğlu, O. (2014). Musical performance anxiety: relations between personal features and state anxiety levels of pre-service music teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 337-348.

Tuzgöl Dost, M. (2004). *Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tümkaya, S. (2011). Humor styles and socio-demographic variables as predictors of subjective well-being of Turkish university students. *Education and Science*, 36(160), 158-170.

Türköz, S. & Şahin Kıralp, F. S. (2019). Öğretmen adaylarının öznel iyi oluş, algılanan sosyal destek ve kendini saklama düzeylerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 51-66.

van Kemenade J. F., van Son M. J., van Heesch N. C. (1995). Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: a self-report study. *Psychological Reports*, 77(2), 555-562.

Yağışan, N. (2009). A survey of music performance anxiety among Turkish music students. *Turkish Journal of Music Education*, 2(1), 2-11.

Yöndem, Z. D. (2007). Performance anxiety, dysfunctional attitudes and gender in university music students. *Social Behavior and Personality An International Journal*, 35(10), 1415-1426.

EXTENDED ABSTRACT

It is believed that for a good musical performance, firstly the musician should feel well. This “feeling well” is called “well-being” in positive psychology and takes its place in the literature as a concept about how he/she sees the situation in his/her life. In the multidimensional well-being model that Seligman has developed by combining different components, five ways are suggested for individuals to reach happiness. Seligman (2011, from D’raven & Pasha-Zaidi, 2016) emphasizes that the first way to be happy is to maximize the “positive emotions” for the enjoyable life. The second way is “engaging to life”, which can be defined as being immersed in an event that cannot understand how time passes. Third way is “meaningful life” that is about the purpose and meaning, giving the feeling that life is valuable and worth living. Fourth way can be achieved with “positive relationships” that results in being loved and valued by others and the fifth way can be achieved through “accomplishment”, which is believed to bring self-efficacy.

Considering the model suggested by Seligman, the idea prevailed that well-being might have a positive relationship with music performance. In line with the said idea, it was assumed that there may be a relationship between well-being and music performance anxiety. The research, shaped by this assumption and was conducted to give an idea of whether music teacher candidates’ well-being have an effect on the level of anxiety they may encounter during performance. For this purpose, the well-being and musical performance anxiety states of the pre-service music teachers were analysed according to gender and education year variables, and the relationship between well-being and performance anxiety was determined. The effects of sub-dimensions of well-being, having positive emotions, attachment to life, sustaining life by means of life, having positive relationships, and success on performance anxiety were determined one by one.

In the research that correlational survey model has been used, the opinions of 86 students (51 girls and 35 boys), who were selected from each grade level (1, 2, 3, 4 and 5 grade) from Music Education Department, Bursa Uludağ University Faculty of Education, were asked. The data were collected with the Student Demographic Information Form, Perma Wellbeing Scale and the Kenny Music Performance Anxiety Inventory (KMPAI). To analyse the relationship between PERMA and KMPAI scores by gender, t-test was used. ANOVA was used to analyse the relationship between PERMA and KMPAI scores according to the education years. Pearson Correlation Coefficient was calculated to determine the relationship between PERMA and KMPAI scores.

There was no significant difference in the well-being and music performance anxiety of music teacher candidates according to gender and education year. Music performance anxiety was found to have a negative correlation in all sub-dimensions, with the least attachment and positive relationships in the sub-dimension and the most positive emotions sub-dimension. In addition, a negative and significant correlation was found between the PERMA general score and the MPK general score.

While there are studies in the literature that address the causes of performance anxiety and methods of dealing with anxiety, studies that reveal the relationship between well-being and performance anxiety have not been sufficiently encountered. The research is considered important in terms of giving an idea about the effect of the well-being of musicians on performance anxiety. In addition, it increases the importance of research in terms of being one of the few studies that reveal this relationship.

Research results reveal that feeling well reduces the anxiety experienced by pre-service music teachers on stage. Based on the results of the research, it is seen that the well-being of pre-service music teachers is not related to duration of education. At this point, the relationship between well-being, which is determined to be effective in reducing performance anxiety that may affect the stage performances of pre-service music teachers, should be revealed with different variables, and in this direction, further research is needed.

In addition, the relationship between other variables that are thought to be related to music performance anxiety should be investigated and solution suggestions should be brought for the performance anxiety perceived as a problem for pre-service music teachers who will have to perform in front of the community throughout their teaching profession.

Gürsoy, Y. (2021). Nadejda Teffi'nin öykülerinde olumsuz anne tipi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 527-546.

DOI: 10.21550/sosbilder.828250

Araştırma Makalesi / Research Article

NADEJDA TEFFİ'NİN ÖYKÜLERİNDE OLUMSUZ ANNE TİPİ

Yasemin GÜRSOY*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 19 Kasım / November 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Ocak / January 2021

ÖZET

Edebi eserleri oluşturan farklı unsurlar arasında tip önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle karakter ve tip kavramlarının edebi eserlerdeki kişileri tanımlarken kullanılması yani aynı ögeyi belirtmek amacıyla iki farklı terimin bulunması kimi zaman araştırmacıların tercih yapmasını zorlaştırmaktadır. Tip, belirli bir topluluğun ortak özelliklerini bünyesinde bulundurur. Eserde olayı ya da durumu aktarmak için kullanılan araçtır. Karakter ise yazarın kurguladığı özel bir kişidir, eserde araç değil amaçtır. Olay, karakter etrafında şekillenir, merkezde karakter bulunmaktadır. Rus göçmen edebiyatının önemli isimlerinden Nadejda Teffi, şiirle başladığı yazın yaşamına öykü türüyle devam eder. Rusya'nın ilk kadın mizah yazarı Teffi, eserlerindeki komik unsurlara hayatın gerçeği olan trajediyi, melankoliyi ve acıyı da katar. Yarattığı tipler halkın ortak özelliklerini barındırmaktadır. Bir kadın olarak olumsuz anne tipine öykülerinde yer vermekte ve anneliğin iki karşıt özelliğini eserlerinde kullanarak tek bir tip yaratmaktadır. Bu makalede edebi bir unsur olarak "tip" tanımlanmaya ve Teffi'nin öykülerindeki anne tipi, tip çözümlemesi yöntemiyle incelenerek örneklendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teffi, anne, tip, öykü, göçmen edebiyatı

The Negative Mother Type in Nadezhda Teffi's Stories

ABSTRACT

The type occupies an important place among the different elements that create literary works. In particular, the use of character and type concepts when describing people in

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Edirne / TÜRKİYE, yasemingursoy@trakya.edu.tr

a literary work, two different terms to indicate the same element, sometimes makes it difficult for researchers to choose. The type embodies the common characteristics of a particular community. The type is the tool used to convey the event or situation in the work. The character, who is a special person fictionalized by the author, not the tool in the work is the purpose. The event is shaped around the character; the character is in the center. Nadezhda Aleksandrovna Teffi, one of the most important figures of Russian immigrant literature, started her literary life with poetry, but continued with the story. Known as Russia's first female humor writer, Teffi also adds tragedy, melancholy and pain to the comic elements in her works. The types, she creates, have common characteristics of the people. As a woman, she gives rise to the negative type of mother in her stories and creates a single type by using the two opposite characteristics of motherhood in her different works. This article attempts to define "type" as a literary element and to examine and exemplify the mother type in Nadezhda Teffi's stories. Type analysis, as a research method, was used for the purpose of the study.

Key words: Teffi, mother, type, story, migrant literature

Giriş

Edebi eserleri oluşturan farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında “tip” ayrı bir önem arz eder. Özellikle “karakter” kavramı ile aynı ögeyi yani eser kadrosunu oluşturan kişileri belirtmek amacıyla kullanıldığı için araştırmacılar kimi durumlarda hataya düşebilmekte, iki kavramı birbirinin yerine tercih etmekte ve bu durum okuyucularda kafa karışıklığı yaratarak çalışmaların verimini azaltmaktadır. Temelde dikkat edilmesi gereken ilk husus, tip toplumun belirli bir kesimine ait özellikleri temsil ederken, karakter eserde kendine özgü tarafları olan kişidir. En net tanımlama ile tip geneli, karakter ise özeli yansıtmak amacıyla kurgulanır. Bu nedenle farklı yazarların eserlerinde benzer tipler görülmektedir. Ö. Solak (2014: 164) tip kavramını “*bir sınıf veya sosyal grubun müştereklerini kişiliğinde genelleştirmiş kurgusal bir elbiseye*” benzetir ve postmodern dönemde şablon tipler olmadığını, çağdaş eserlerde tip analizinin gittikçe

güçleştğini vurgular. Bu açıdan bakıldığında tip araştırması yaparken çağdaş eserlerden çok eski anlatılara yönelmek yerinde olacaktır.

Tip kavramını inceleyebilmek ve özelliklerini ortaya çıkarmak adına XX. yüzyıl Rus edebiyatının ilk yarısında aktif olarak edebi çalışmalar yapan dönemin önemli yazarlarından Nadejda Aleksandrovna Teffi'nin öyküleri, çeşitlilik bakımından kayda değer örnekler sunar. Yazarın bilhassa kadın ve çocukları ele aldığı eserleri üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda anne tipinin belirli ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Kendisi de anne olan ve gözlem yeteneğini çok iyi şekilde kullanan yazar, anne tipini gerçekçi bir şekilde ele alır. Toplumda olduğu gibi eserlerde de yazarın, anneleri ilgisiz ve fedakâr olarak iki temel özellik altında topladığı ortaya çıkar. Ancak iki karşıt özelliğin aslında tek bir tipi yani olumsuz anne tipini vermesi oldukça ilgi çekicidir. Teffi'nin olumsuz anne tipini iki farklı açıdan işlemesi, yazarın tipi yaratma sürecindeki rolünü göstermesi bakımından önemlidir ve çalışmanın çok yönlü olmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın amacı, tip ve karakter arasındaki farkları ortaya koyarak tip kavramının tanımını yapmak ve önemine dikkat çekmektir. Belirlenen amaca ulaşmak için Rus edebiyatının önemli kadın yazarlarından Nadejda Teffi'nin öyküleri seçilmiştir. Araştırma yöntemi olarak belirlenen tip çözümlemesi ışığında yazarın öyküleri detaylı şekilde incelenmiştir. Yapılan tip çözümlemesinde yazarın özellikle anneyi olumsuz bir tip olarak kurguladığı görülmüş ve araştırmanın konusu olumsuz anne tipi ile sınırlandırılmıştır.

Edebi Bir Unsur Olarak “Tip”

Türk Dil Kurumunun (2020) yaptığı tanıma göre tip “*hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişidir*”. Yapılan bu tanımlamada

belirli bir dönemden bahsedilmezken M. Kaplan (1991: 5) *Tip Tahlilleri* eserinde tip tanımlamasında “*muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler*” açıklamasıyla belirli bir süreci işaret etmektedir. Zaman kurgusunda yapılan bu sınırlamayı yerinde bulmayan M. Tekin (2009: 105), tiplerin yazar tarafından “*tarihsel ve toplumsal sorunları açıklamak, yorumlamak amacıyla*” yaratıldığını vurgular. B. Moran’a (2018: 150) göre ise tip kendisinden ve eserden bağımsızdır, çünkü “*dış dünyada mevcut bir kavramı ya da bir insan türünü temsil*” etme görevini üstlenmektedir. T. Eagleton (2016: 64) “*nevi şahsına münhasır karakterlerden tip*” olarak bahseder ancak bir noktaya da özellikle dikkat çeker: “*Bireylere tip roller vermek onları benzersizleştirmek değil, belli kategorilere oturtmaktır.*” Tüm dünyada Oblomov tipinin yaratıcısı olarak bilinen Rus yazar İ. Gonçarov, “*örneğin yarım akıllılar Lear ve Don Kişot, eski, yeni ve gelecekteki insan toplumunun sayısız benzerliklerini yansıtan aynalar yani tipler olarak değil de iki tuhaf kişinin portresi olarak verilselerdi kimin umurunda olurlardı ki*” sözleriyle edebi tipin önemine vurgu yapar (Timofeyev & Turayev, 1974: 413).

Tip ile ilgili en ayrıntılı çalışmalardan birini yapan N. Çetin (2015: 162) karakter ve tip arasındaki farka vurgu yapar. Çetin’e göre tip, sosyal bir sorunu işlerken kullanılan bir araç, karakter ise bireyselliği açığa çıkarmak için oluşturulduğundan eserde araç değil amaçtır. Kısacası tip toplumsal, karakter ise bireysel olanı ortaya koymak amacıyla yaratılır. Bu nedenle tip kavramı genelin ortak özelliklerini barındıran kişiler için kullanılır: “*Tip, birbirine az çok benzer insanların temel özelliklerini, ana niteliklerini toplayan, temsil eden kişidir. Tavır ve davranışları, aşağı yukarı ortaktır. Özel yaşantıları, özel durumları içinde genele ilişkin ortak çizgiler bulunur*” (Çetin, 2015: 149). Tipi oluşturan temel unsurlardan ilki, eser için seçilen kişinin gerçek hayatta temsil ettiği grubun ortak özelliklerini barındırmasıyken ikincisi ise yazarın tipin geldiği gruba karşı tutumu,

bakış açısı ve onu nasıl ele aldığıdır. Yazar, kafasında oluşturduğu tipi yalnızca bir eserinde kullanacağı gibi farklı eserlerinde de aynı tipe yer verebilir. Bunun yanı sıra aynı tip, yazarın farklı eserlerinde farklı baskın özellikleriyle de karşımıza çıkabilir. Yazarın belirlediği tipi, olumlu ya da olumsuz göstermesi tamamıyla eserdeki karakterizasyonuna bağlıdır.

Çeşitli bilim insanlarından yaptığımız alıntılara göre tip kavramıyla ilgili belirli özellikler ortaya çıkmaktadır. Yazarın eser kadrosuna dâhil ettiği bir kişinin tip olarak kabul görmesi için belirli şahsı değil toplumda bir grubu temsil etmesi, bu temsil sırasında ait olduğu grubun olumlu ya da olumsuz temel özelliklerine sahip olması, yazarın ele aldığı olay, durum ya da olguyu ortaya çıkarmak amacıyla bir araç olarak kullanılması gerekmektedir. Ayrıca yazarın seçtiği tipe karşı tutumu da oldukça önemli ve tipin oluşumunda belirleyici bir faktördür. Bu süreçte yazarın kendi yaşamından da yararlanması muhtemeldir. Nadejda Teffi de hem bir yazar hem de bir anne olarak otobiyografik unsurlar taşıyan olumsuz anne tipini yaratır ve farklı öykülerinde bu tipe yer verir.

Nadejda Teffi'nin Yaşamı ve Sanat Hayatı

Rusya'nın ilk kadın mizah yazarı Nadejda Aleksandrovna Lohvitskaya (1872-1952), soylu bir ailede dünyaya gelir. Liseyi bitirdikten sonra evlenir ve üç çocuk sahibi olur. Ancak ev hayatı, eşi, çocukları ve yazma arzusu arasında yaşadığı gelgitler sonucunda 28 yaşındaki yazar, ailesini ve çok küçük yaşlardaki üç çocuğunu ardında bırakıp Petersburg'a döner. Teffi takma adını kullanan yazarın eserleri, dönemin önemli dergilerinde yayımlanır, öykü ve şiir kitapları okuyucu ile buluşur. Ancak büyük bir umutla beklediği 1917 Ekim Devrimi, diğer birçok aydın gibi onu da hayal kırıklığına uğratar. Bolşevik iktidarının kurduğu yeni düzene ayak uyduramayacağını anlayınca yönetimdeki karışıklıklar düzelene kadar Odesa'da kalmak için çıktığı

yolculuğun son durağı Paris olur. Teffi, bir daha vatani Rusya'ya dönemeyiz, yaşamını ve sanat hayatını göçmen bir yazar olarak sürdürmek zorunda kalır.

Nadejda Teffi, Paris'te yaşayan Rus göçmenler için önemli ve yeri doldurulamayacak bir figür hâline gelir. Düzenlenen gecelere gönüllü olarak katılır, şiirlerini okur, zor durumda olan yurttaşları için para, iş ve kalacak yer bulmaya çalışır. Maddi desteklerinin yanı sıra yazdığı öyküler ile göç hayatını kolaylaştırmaya, Paris'te yaşamının olumlu yönlerini ortaya çıkarmaya ve göçmenlere dayanma gücü vermeye çalışır. Aynı zamanda öykülerinde Rus kültürünü de koruyup aktararak Rusya'yı hiç göremeyen ve tecrübe edemeyen gelecek nesillere tarihi ve edebi bir kaynak görevi üstlenir (Starostina-Trubitsna, 2013: 163).

Teffi yaşam dolu kişiliğinin de etkisiyle her ne kadar Paris'te hayata tutunmayı başarmış olsa da vatanını çok özler. Burada geçirdiği *“göçmen yaşamını, ölümden sonraki yaşam, uçuşunun üzerinde geçen bir yaşam”* olarak tanımlar (Dönmez, 2019: 242, Myanovska, 2007'den). Göç dönemi boyunca çektiği acılar, sefalet, ağır hastalıklar ve yalnızlık yazarın ruhuna ve kişiliğine, eserlerinde de hissedilen derin trajediyi katar.

Sanat yaşamına şiirle başlayıp öyküyle devam eden Teffi, her tarza hitap edebilen bir yazar olduğu için farklı siyasi görüşlere ya da edebi zevklere sahip insanlar tarafından ilgiyle takip edilir. Mizah yazarı olarak bilinse de onun mizahını diğer yazarlardan ayıran ve her kesim tarafından kabul görmesini sağlayan *“komik unsurlarla dramın, trajedinin, ciddi duyguların, melankolinin ve özeleştirinin birbirine geçtiği anlardır”* (Öksüz, 2017: 142). Aynı dönemlerde hem çarı ve çevresini hem de Lenin de aralarında olmak üzere çar karşıtlarını etkilemeyi başarır. G. Öksüz'e (2009: 147) göre Teffi'nin dili kimi zaman iğneleyici olsa da içinde alay, kınama, yargılama, yönlendirme

yoktur, bu nedenle insanlar Teffi'yi severek okurlar. Yazarın devrim öncesi ve devrim sonrası yapıtlarının okuyucular tarafından ayırt edilmeden sevilmesinin en önemli nedeni Teffi'nin eserlerinde kendi hayatlarından kesitler bulmalarıdır.

Nadejda Teffi'nin Öykülerinde Olumsuz Anne Tipi

Tipik davranış kalıplarıyla şekillenen annelik, milyonlarca yıllık evrimsel gelişimin ürünü olan nöral sistemler tarafından yönetilen ve yürütülen tamamen doğal bir süreçtir (Eşel, 2010: 76). Geleneksel aile yapısında anne, çocuk sahibi olan ve çocuğun gelişim sürecinde onunla ilgilenen, onu sevgi ve ilgisiyle büyüten kadındır. Ancak kimi zaman karışık bir anne figürü de ortaya çıkabilmektedir. Çocuğu ile arasında bağ kuramayan, onun isteklerini karşılayamayan, kendini eksik ya da yetersiz hisseden anneler, bir süre sonra çocuktan uzaklaşabilmektedir. Psikolog G. Graber (1998: 229) anneleri, karakterlerindeki aydınlık ve gölge tarafı simgeleyen renklerden yola çıkarak siyah ve beyaz olarak ikiye ayırmaktadır, beyaz anneler yaratıcı-doğurgan, siyah anneler ise kindar-yok edici özelliklerin temsilcileridir. Hayatın devam ettirici unsuru olan annenin bahsi geçen değişken yapısı sosyoloji, psikoloji, tıp gibi bilim dallarının yanı sıra edebiyatın da araştırma malzemesidir.

Kadın doğasını iyi bir şekilde gözlemlemesi sayesinde döneminin bütün özelliklerini karakterlerinde somutlaştırmayı başaran Teffi, eserlerinde farklı kadın tiplerine yer verir ve özellikle bu kadınlar arasında anneler önemli bir yer tutar (Popkova, 2011: 50). Bu durumun nedenlerinin başında, Teffi'nin de bir anne olması, ancak anneliğini iyi bir şekilde yerine getiremediğine inanması gelmektedir. Teffi, kızı Valeriya'ya yazdığı mektupta nasıl bir anne olduğunu anlatmaktadır: *“Sen iyi bir kızsın. Her şey için sana teşekkür ederim. Bana karşı hiçbir yükümlülüğün yok. Çünkü ben kötü bir anneydim. Aslında iyi bir anneyim, ancak koşullar beni o evden kovdu. O evde kalsaydım ölürdüm”* (Dönmez, 2019: 246, Trubilova, 1993'ten). Yazar kendisini

kötü bir anne olarak nitelendirirken öykülerinde otobiyografik unsurlarla olumsuz anne tipini yaratır. Bazı eserlerinde ise anne tipine, aşırı fedakâr bir özellik yükleyerek olumsuz anne tipinin iki belirgin yönünü ortaya çıkarır.

Teffi'nin öykülerinde temelde iki farklı anne özelliği üzerinden ele alınan olumsuz anne tipi görülmektedir. Bunlardan ilki, ilgisizlik özellikleri ön plana çıkarılan, çocuklarının sorumluluğunu almayan, sevgilerini onlara göstermeyen annelerdir. Bu tip, sürekli bağırarak, çocuğu kendinden uzaklaştırmak ve cezaıyla tehdit etmek gibi olumsuz özelliklerle tasvir edilmektedir (Boçkaryova, 2008: 91). Genellikle baş ağrısı ya da migren sorunu yaşayan annenin tek isteği yalnız kalmak ve çocuğundan uzak durmaktır. Çünkü bu sorunların kaynağı olarak çocuğunu görmekte ve kendisine ceza olarak çocuğunun gönderildiğini dile getirmektedir. Maddi durumu iyi olan ailelerde görülen bu ilgisiz anneler, çocuğun bakımını ya dadılara ya da mürebbiyelere bırakmaktadır.

Altın Çocukluk (Золотое детство) öyküsünde meraklı Yaşa'nın annesi ve çevresi ile ilişkisi anlatılmaktadır. Sorularıyla ve davranışlarıyla hem annesini hem de dadısını çaresiz bırakan Yaşa, treni ile oynarken yeni raylara ihtiyaç duyar ve dadısının uyarısını dikkate almadan annesinin odasına girer. Amacı annesini uyandırmak değil ondan *birazcık ray* istemektir, ancak annesi bu duruma oldukça sinirlenir: “*Dadı! diye bağırdı anne çaresiz bir sesle. Neden buraya gelmesine müsaade ediyorsunuz ki, biliyorsunuz migrenim tuttu! Tanrı beni bu çocukla cezalandırdı! Ne kadar mutsuzum*” (Teffi, 2011a: 289). Öykünün genelinden anlaşıldığı kadarıyla varlıklı bir ailede dünyaya gelen Yaşa, annesinin dikkatini çekebilmek için ona soru sormakta, ondan bir şeyler istemektedir. Anne ise çocukla ilgili bu sorumlulukları dadıya bırakıp ondan uzak kalmayı tercih etmekte ve hatta çocuğunu bir ceza olarak görmektedir.

İlgisiz annelere örnek teşkil eden *Cephe Gerisinde Bir Yerde* (Где-то в тылу) öyküsünde ise üç kardeşin savaş oyunu anlatılmaktadır. Erkek kardeşler, kız kardeşleri Buba'yı oyuna dâhil etmezler, bu nedenle Buba, yazarın deyimiyle ciyak ciyak ağlamaktadır. Anne bu çığlıkları duymasına rağmen sakince oturur ve kızıyla ilgilenmez. Buba'nın yanına giden kişi mürebbiyesi olur, ancak küçük kız annesini istemektedir: “*Ben sana ağlamıyorum, anneme ağlıyorum*” (Teffi, 2011c: 42). Buba'nın susmayacağı anlaşılınca annesi gelir ve yazarın farklı öykülerinde de karşımıza çıkan tepkiyi verir: “*Ne oldu? diye sordu ve gözlerini kırpmaya başladı. Senin çığlıkların yüzünden yine migrenim tutacak. Neden ağlıyorsun?*” (Teffi, 2011c: 42). Teffi'nin ilgisiz anne tipi bu öyküde de aynı özellikleri taşımaktadır. Çocuğunun ihtiyacı olduğu anda ona yardım etmek yerine önceliği mürebbiyeye bırakan anne, migren ağrılarının nedeni olarak da yine çocuğunu göstermektedir.

Eski Ev (Старый дом) öyküsünde evini terk eden bir annenin geride bıraktıklarına vurgu yapılmaktadır. Yazarın kendi hayatından yola çıkarak kaleme aldığı öyküde, kendi kızlarının yaşamından bir kesit verilir. Zu ve Buba karakterlerini kızları Valeriya ve Yelena'yı düşünerek oluşturmuştur, evi terk eden anne ise yazarın kendisidir. Ayrıca Teffi öyküyü kızı Yelena Buçinskaya'ya ithaf etmiştir (Öksüz, 2017: 12). Eserde evin boş, ölü, sıkıcı ve içindeki bazı eşyalar nedeniyle de kimi zaman korkutucu olduğu vurgulanmaktadır: “*Ev boş. Elbette evde hem baba hem hala hem Zu hem Buba hem de birçok hizmetli yaşıyor. Yine de ev boş, ev ölü, sanki ruhu içinden uçup gitmiş gibi*” (Teffi, 2005: 186). Evin boş olarak tasvir edilmesinin asıl nedeni evi ev yapan anne figürünün olmamasıdır. Evden uçup giden ruh annedir, evi ölü ve sıkıcı yapan onun yokluğudur, çocukların korkusu yalnızlıktan, annesizlikten kaynaklanmaktadır. Öykünün sonunda anne gece yarısı eve gelir, ağlayarak Buba'ya sarılır ve kızlara bebek getirdiğini söyler. Öykünün bu bölümünün küçük çocuğun rüyası mı yoksa gerçekten

yaşanmış bir olay mı olduğu ise belli değildir (Öksüz, 2017: 125). Ancak çocuklar için annenin ne kadar değerli ve yeri doldurulamayan bir figür olduğunu göstermesi açısından önemli bir örnektir. Teffi kendi hayatından, anneliğinden ve çocuklarından verdiği bu gerçek yaşam hikâyesiyle ilgisiz annenin ortak özelliklerini bir araya getirir.

Teffi'nin öykülerinde yer alan olumsuz anne tipinin diğer bir yönü ise aşırı fedakâr anneler aracılığıyla ortaya çıkarılır. Genellikle yalnız başına çocuğunu büyüten fedakâr anne tipi, tüm sevgisini ve ilgisini biricik yavrusuna verir. Geleceğe umutla bakmasının tek sebebi olan çocuğu için elinden geleni yapar. Onun için yokluğa, açlığa razıdır hatta gerekirse insanları kandırmaya ve dilenmeye bile hazırdır. Çocuğu iyi ve mutlu olduğu sürece kendisi ile alay edilmesine, hor görülmeğe ya da iftira atılmasına göz yumar. Hayattaki tek varlığı olan çocuğu için göze alamayacağı hiçbir şey yoktur. Aşırı fedakâr olmaları nedeniyle hem bu tip anneler hem de çocukları genellikle kaybederler. Ancak karşılarındaki kendi çocukları olduğu için yaşadıkları mağlubiyete üzüntü duymazlar. Onların hayattaki tek gayeleri çocuklarının mutlu olmasıdır. Göremedikleri ve onları olumsuz anne yapan nokta ise aşırı fedakârlıkları nedeniyle çocuklarının büyümesine, kendi ayakları üzerinde durmasına, sorumluluk almasına izin vermemiş olmalarıdır.

Fedakâr annelerin ilk örneği *Ryulya'nın Annesi* (Рюлина мама) öyküsündeki ana karakterdir. Kızının yetenekli olduğuna yürekten inanan anne, küçük bir tiyatrodan seçmelerin olacağını öğrenince kızını provalara götürür. Ancak Ryulya'nın ne dansa ve oyunculuğa yeteneği vardır ne de vücut yapısı görsel sanatlar için uygundur. “*Kız tam bir kentaur¹. Kendisine neden dans kariyerini seçtiğini anlamak oldukça zor*” (Teffi, 2011b: 289). Ryulya'nın provalardaki durumu o kadar kötüdür ki herkesin alay konusu olur. Tüm eleştirilere ve alaylara karşın

¹ Kentauroi (Kentaurlar): Kentaurlar, yani at adamlar yarı insan, yarı hayvan bedenli yaratıklardır (Erhat, 2009: 170).

annesi her zaman kızını desteklemeye ve onunla birlikte provalara gitmeye devam eder. Hatta onun bölümlerini ezberlemiştir, kızıyla beraber tüm hareketleri yapıp onun hatalarını düzeltir. Kızına desteğini esirgemeyen annenin tüm uğraşları sonuç verir ve oyuncularından biri işi bırakınca rol, yine annenin rejisörü ikna etmesi sonucunda Ryulya'ya verilir. Ancak Ryulya yeteneksizliği yüzünden hem kendisini hem oyunu hem de oyuncuları zor duruma sokar. Buna rağmen ekibin başka çaresi yoktur ve provalara devam ederler. Birkaç gün sonra ise Ryulya ayağını incitir ve annesi rolü kızından almamaları için onun yerine provalara katılır. Anne beklenmedik bir performans çıkarır ve herkesin beğenisini kazanır. Oyunun sahneleneceği gün Ryulya hâlâ iyileşememiştir. Yaşlı bir kadını sahneye çıkarmaktan başka çareleri kalmasa da anneyi perukla ve sahne kıyafetleri içinde bambaşka biri olarak görünce çok şaşırırlar. Sahnede ise öyle iyi bir etki bırakır ki onda bir yıldız yeteneği olduğu ortaya çıkar. Rejisör bundan sonra rolü anneye vermek istediklerini ve annenin kızından daha iyi olduğunu söyler. Ancak anne bu teklifi kabul etmez: *“Dalga mı geçiyorsunuz! diye bağırdı. Bu şekilde davranmaya hakkınız yok! Birkaç gün hasta oldu diye genç ve güzel bir sanatçıyı kovmak! Yetenekli ve parlak bir genci, istidatsız, komik yaşlı bir kadınla değiştirmek! Buna izin vermiyorum. Kızım yarın kendi yerine gelecek”* (Teffi, 2011b: 293). Ryulya'nın annesi, kızının hayallerini gerçekleştirmesi için ondan çok çabalayan, ondan çok uğraşan bir kadındır. Kızının yeteneksizliğini, tüm eleştirileri ve olumsuzlukları göz ardı ederek her zaman onun yanında olur, desteğini ondan esirgemez. Ancak göremediği nokta kızını bu duruma sokarak alay konusu hâline getirdiğidir, aynı zamanda öykü boyunca hiç konuşmayan Ryulya, annesinin gölgesinde kalmış pasif ve silik bir karakter hâlini alır. Anne kızının yerini her fırsatta doldurmaya devam eder ve sırf rolünü kaybetmesin diye onun yerine provalara gidip sahneye çıkar. Ancak kızından yetenekli olması ve rolün kendisine verilmesi durumunda ise tavrı nettir, onun önceliği kendisi değil kızıdır. Fedakâr bir anne olarak hayattaki amacı kızının

geleceğini kurtarmak, her ne kadar imkânsız gibi görünse de hayallerini gerçekleştirmektir. Ancak bu uğurda kızının yerini alması ve ona söz hakkı vermemesi olumsuz anne tipine örnek teşkil etmesine neden olur.

Bir Parça Hayat (Кусочек жизни) öyküsündeki olumsuz anne tipi Vera ve kızı Marusya tek odalı bir evde beraber yaşamaktadırlar. Kızına daha iyi yaşam sunabilmek için huysuz bir ihtiyara bakan Vera, tüm gün yaşlı kadının kaprislerini çeker. Tek isteği akşam olunca eve gitmek ve eserde hayatındaki “*asıl şey*” olarak bahsedilen kızına kavuşmaktır. Ancak annenin kızına gösterdiği ilgi ve şefkat karşılığını bulmaz. Vera'nın erkenden kalkıp hazırladığı yemeği bile ısıtıp yemeye üşenen Marusya, her işi sürekli annesinin yapmasını bekler. Annesinin aşırı fedakâr tutumu kızını sorumsuzluğa yöneltmiştir. Bir süre sonra Amerikalı bir gençle evlenip Amerika'ya taşınan Marusya'nın istekleri binlerce kilometre uzakta da olsa bitmemektedir. Annesinden maddi taleplerde bulunan Marusya mektubunda dikiş makinesini satın parasını yollamasını ister. Annesi ise kızının Amerika'da olmasından, damadının araba almasından o kadar gurur duymaktadır ki kendi yoksul yaşamının farkında bile değildir. Yediklerini sınırlı tutar, yeni kıyafetler almaktansa eskileri giymeye devam eder. Kızının Amerika'da refah içinde yaşadığını düşünmek bile Vera'ya açlığı ve sefaleti unutturmaya yeter. Sürekli kızını ve Amerika'daki yaşamını anlattığı için dostları ve baktığı yaşlı kadın artık bu durumdan sıkılıp Vera'dan uzaklaşırlar. Bu tutumu nedeniyle öykünün sonunda Vera işini kaybeder. Fedakâr bir anne olan Vera kızının her istediğini yapmaya çalışır. Hatta kendisi için en önemli varlık olan kızını, sırf mutlu olacağını düşündüğünden Amerika'ya, kendinden çok uzaklara yollamayı göze alır. Ancak sevgisi ve ilgisi kızında karşılık bulmaktan öte kızı tarafından kullanılmaktadır.

Anne (Мать) öyküsünde Teffi, bir annenin çocuğu için yapacaklarının sınırı olmadığını göstermektedir. Öyküye anne sevgisinin tanımını yaparak başlar: “*Her sevgi kutsaldır. Ancak binlerce kez kutsanmış, en fedakâr, en kırılgan sevgi, kendini aklamak için*

havarilerin sözlerini kullanmayan tek sevgi, anne sevgisidir” (Teffi, 2011b: 43). Olumsuz anne tipini temsil eden Madam Boba da oğlu Pol’e sonsuz bir sevgi duymaktadır. Onun gözünde hiç büyümeyen oğlu “*iki yaşında, tombul, kaprisli ve korumasız bir çocuk*” olarak kalır (Teffi, 2011b: 43). Gençliği Rusya’da geçen Boba, eşi öldükten ve devrim yaşandıktan sonra kendi vatanına yani Fransa’ya döner. 17 yaşındaki bir gençle tek başına uğraşmak oldukça zordur. Eğitimine devam etmeyi düşünmeyen Pol’ün çalışmaya da çok istekli olduğu söylenemez. Arkadaşları ile evde toplanıp eğlenirken bir yandan da annesi ile dalga geçer ve ona “*hindi*” lakabını takarlar. Madam Boba kendisini görmezden gelmelerine ve hatta dalga geçmelerine aldırmaz. Onlar tarafından kabul görebilmek için tanıdığı insanlardan çeşitli bahanelerle para isteyip topladığı tüm parayı oğluna verir. Gençlerle arasında bir köprü kurabilmek için insanları kandırmayı ve bir nevi dilencililiği bile göze alır. Ancak bir süre sonra Madam Boba’nın planı anlaşılıp para kaynağı kesilince gençler eve gelmez olur, oğlu ise yaşlı kadınla iletişimi keser.

Madam Boba daha sonra oğlunun bir garajda iş bulduğunu ve patronun kızı ile evleneceğini öğrenir. Ancak annesinin varlığını saklayan Pol, onu terk edip kendi yuvasını kurar. Bu süreçte Madam Boba hayattan kopmuştur, oğlunun gidişiyle her şey ölmüştür. Bir süre sonra oğlu bir anda çıkıp gelir ve her şeyin yolunda gittiğini, patronun tüm malını ona bırakacağını söyler. Bu ziyaretle birlikte Madam Boba yeniden hayata döner. Oğlunu kendisinden ayıran gelini Ernestina’yı sevmediğini düşünüp mutlu olur. Uzun süre sonra Pol ikinci ziyaretinde eşinin hamile olduğunu ve patronun her şeyi torununa bırakacağını söyler: “*Beni kandırdılar, dedi. Ernestina hamile, yaşlı adam her şeyi çocuğa bırakacak. Ben ise hayatım boyunca onlar için çalışacağım. Anne, yardım et bana! Bir şeyler düşün!*” (Teffi, 2011b: 48). Annesini yıllarca hor gören ve önemsemeyen Pol, yaşadığı en küçük sorunda yine ondan yardım istemektedir. Pol’ün babalığı bir sorun, doğmamış

çocuğunu ise rakip olarak görmesi öyküdeki ilginç bir detaydır. Madam Boba, çocuğu sevebileceğini söyleyerek oğlunu sakinleştirmeye çalışırken torunu olacağı fikri ise yaşlı kadını derinden mutlu etmiştir.

İkinci görüşmelerinden birkaç gün sonra Madam Boba bir mektup alır. Oğlu ve gelini kendisine uğrayacaktır. Geç vakitte gelirler ve geceyi annesinde geçirirler. İlk defa gelinini gören Madam Boba, genç kadını çok beğenir ve kalbi ona karşı derin bir sevgiyle dolar. Sabah hep beraber yola çıkarlar ancak ormanlık alanda Pol bir anda arabayı durdurup karısını vurur. Madam Boba büyük bir şok yaşamaktadır. Oğlu, haydutların karısını vurduğunu ve kim olduklarını görmediklerini söylemesi için annesini ikna eder. Ancak bu yalana kimse inanmaz ve Pol kendini kurtarabilmek için suçu annesine atar. Mahkemeye çıkarılan Madam Boba, oğlunu kışkırdığı için gelinini öldürdüğü gerekçesiyle tutuklanır. Eserde anne ve babanın çocuklarına karşı tutumu oldukça etkileyici şekilde vurgulanmaktadır. Madam Boba yıllar boyunca küçük bir çocuk gibi sevdiği oğlu için her şeyi yapar. Onun sevgisini kazanmak uğruna insanlardan para toplar, tüm aşağılamalarını, hatta iftirasını kabullenir. Bu tarz davranışlara sahip aşırı fedakâr ancak olumsuz anne tipi olarak ayakları üzerinde duramayan, sorumluluk alamayan bir insan yetiştirmiştir. Annesi onun suçunu üstlenirken, Pol ise henüz doğmamış bebeğini kendine rakip gördüğü için gözünü bile kırpmadan öldürür. Teffi, anne sevgisinin kutsallığını anlatarak başladığı öyküyü babalığa bir gönderme yaparak sonlandırır: “*İşte tam da böyle olmalıydı. Sadece bu şekilde akıllıca ve mükemmel olurdu. İşte çarmıha gerilenlerin susuzluğunu gideren bir baba*” (Teffi, 2011b: 48).

Sonuç

Nadejda Teffi'nin öykülerindeki olumsuz anne tipinin çözümlenmesi esnasında yazarın anneliğin iki farklı yönünü ortaya çıkarmaya çalıştığı sonucuna varılmıştır. Yazarın kendi idealleri uğruna

çocuklarını ardında bırakıp yeni bir hayata başlaması olumsuz anne tipinin ilgisiz yönü ile ilişkilendirilirken, çocuğunun yanında olup korumacı davranan aşırı fedakâr annelerin de olumsuz olabileceği Teffi tarafından incelikle kurgulanmaktadır. Bu durum tip kavramının, anlatıda üstlendiği işlev ve yazarın tutumuna göre farklı şekillerde ele alınabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Öncelikle ilgisiz annelerin işlendiği *Altın Çocukluk*, *Cephe Gerisinde Bir Yerde* ve *Eski Ev* gibi öykülerdeki kadınlar bir araya getirilmiştir. Yapılan değerlendirmede bu annelerin maddi durumu iyi olan ailelere sahip olduğu ve çocuğun bakımını dadıya ya da mürebbiyeye bıraktığı görülmektedir. Çalışma hayatına katılmayan, evde de bir sorumluluğu bulunmayan bu annelerden, çocuklarının tek istediği biraz ilgidir. Ancak ilgi vermekten öte çocuklarını, sağlık sorunlarının nedeni ve kendilerine verilmiş bir ceza olarak görürler. Yazarın kendi yaşamından izler taşıyan *Eski Ev* öyküsünde ise anne çocuklarını terk edip kendi yolunu çizme kararı alır. Bu açıdan yazarın ilgisiz anneleri arasında en uç örneği teşkil ederken aynı zamanda bir anne olarak kendini anlatması öyküyü daha da etkileyici bir hâle getirir.

Teffi'nin aşırı fedakâr anneleri ele aldığı *Ryulya'nın Annesi*, *Bir Parça Hayat* ve *Anne* öykülerinde ise kadınların göze çarpan ilk ortak özelliği çocuklarını yalnız başına büyötmeleridir. Tüm sorumluluğu tek başına üstlenen anneler çocuklarını maddi olarak rahat ettirmeye çalışırken aynı zamanda onlara aşırı ilgi de gösterirler. Tüm hayallerini ve umutlarını bağladıkları çocukları için ellerinden geleni yapan anneler, genel olarak hayal kırıklığına uğrarlar. Verdikleri emekler karşılıksız kalırken kurdukları hayaller ise gerçekleşmez. Yazarın oluşturduğu anne tipinde vurgulamak istediği nokta fedakârlığın da aşırı olması durumunda zararlı bir hâle geleceği ve olumsuz sonuçlar doğuracağıdır. Özellikle *Anne* öyküsündeki Madam Boba, anne sevgisinden kaynaklı fedakârlığın sınırları olmadığını göstermesi açısından yazarın yarattığı en farklı tiptir. Doğumundan itibaren kendini

adadığı oğlu, karısını öldürdüğünde suçunu üstlenerek kalan ömrünü de hiç düşünmeden oğlu için feda eder.

Sonuç olarak Teffi aynı tipin iki farklı özelliğini vurgulayarak ilgisiz ve fedakâr anneleri eserlerinde işlemektedir. Hem ilgisiz hem de fedakâr anneleri yaratırken yazar iki tarafı tek bir anne tipinde toplamayı başarır. Oluşturduğu olumsuz anne tipinde okuyucuya ilgisizliğin de aşırı fedakârlığın da annede ve çocukta bazı kayıplar yaratacağını gerçekçi bir şekilde göstermektedir. Edebi eserlerin bu tarz ders verici nitelikleri göz önüne alındığında tiplerin önemi bir kez daha açığa çıkmaktadır. Buna karşın edebi eserleri oluşturan öğeler arasında tip, üzerinde az durulan ve yeterince ele alınmayan bir kavramdır. Hem Türk hem de dünya edebiyatında yazarların farklı tipler yarattığı ve fikirlerini onlar aracılığıyla aktardığı eserleri incelenerek hem toplumun hem de yazarın belirli bir gruba karşı tutumu ortaya çıkarılabilir. Aynı zamanda oluşturulan tip, grubun ortak özelliklerini de taşıdığı için yapılan inceleme ve bu özelliklerin bir araya getirilmesi sonucunda sosyoloji, psikoloji gibi farklı bilim dallarının da yararlanabileceği veriler elde edilebilir. Bu açılardan bakıldığında tip kavramı üzerinde daha fazla durulması ve konuyla ilgili yeni çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Boçkaryova, Y. (2008). Mir Rebyonka i mir Vzroslogo V Rasskazah N. A. Teffi. *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. A. İ. Gertdena*, 70, 89-92.

Çetin, N. (2015). *Roman çözümleme yöntemi*. Akçağ Yayınları.

- Dönmez, N. (2019). *Rus göçmen edebiyatında nesir (1920-1990)*. İksad Publishing.
- Eagleton, T. (2016). *Edebiyat nasıl okunur?*. (Çev: E. Ersavcı), İletişim Yayınları.
- Erhat, A. (2009). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Eşel, E. (2010). Anneliğin nörobiyolojisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 68-78.
- Graber, G. H. (1998). *Kadın psikolojisi*. (Çev: K. Şipal), Cem Yayınevi.
- Kaplan, M. (1991). *Tip tahlilleri*. Dergâh Yayınları.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat üzerine: makaleler röportajlar*. İletişim Yayınları.
- Öksüz, G. (2009). Teffi'nin mizah anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49(2), 145-156.
- Öksüz, G. (2017). *Teffi: mizahın kraliçesi*. Çeviribilim Yayınları.
- Popkova, Y. (2011). Jenskiye Obrazı v Yumoristiçeskih Rasskazah N. A. Teffi. *Naukovi Zapiski Harkivskogo Natsionalnogo Pedagogičeskogo Uiversiteta im. G. S. Skovorodi, Ser. Literaturoznavstvo*, 2(1), 50-56.
- Solak, Ö. (2014). *Edebiyat biliminde kuram ve yöntem*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Starostina-Trubitsina, N. (2013). Pryamo Udivlyayeşsya, Kak Eta Malenkaya Jenşčina Smogla Vsyto Eto Perejit: Literaturno-Antropologičeskiy Analiz Opıta Rossiyskih Emigrantok V Mejduvoennoy Frantsii v Proizvedeniyah N. A. Teffi. *Puşkinskiye Çteniya*, XVIII, 162-168.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2020, Mart 30). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>.

- Teffi, N. (2005). *Sobraniye Soçineniy: Tom 6, Avantiyurniy Roman*. Nauka.
- Teffi, N. (2011a). *Sobraniye Soçineniy: V 5 Tomah Tom 2: Karusel; Dim Bez Ognya; Nejivoy Zver: Sborniki Rasskazov*. Knijniy Klub Knigovek.
- Teffi, N. (2011b). *Sobraniye Soçineniy: V 5 Tomah Tom 4: Kniga İyun; O nejnosti: Sborniki Rasskazov*. Knijniy Klub Knigovek.
- Teffi, N. (2011c). *Sobraniye Soçineniy: V 5 Tomah Tom 2: Zemnaya Raduga: Sborniki Rasskazov; Vospominaniya*. Knijniy Klub Knigovek.
- Tekin, M. (2009). *Roman sanatı romanın unsurları I*. Ötüken Neşriyat.
- Timofeyev, L. & Turayev, S. (1974). *Slovar Literaturovedçeskih Terminov*. Prosveşçeniye.

EXTENDED ABSTRACT

The main subject of the study is Nadezhda Aleksandrovna Teffi's stories. The main purpose of the study is to define "type" as a literary element through examine and exemplify the mother type in Nadezhda Teffi's stories. The main problem of the study is to define "type" as a literary element and separate "type" and "character" as different elements in a literary works. Type analysis, as a research method, was used for the purpose of the study.

The type occupies an important place among the different elements that creat literary works. In particular, the use of character and type concepts when describing people in a literary work, two different terms to indicate the same element, sometimes makes it difficult for researchers to choose. The type embodies the common characteristics of a particular community. The type is the tool used to convey the event or situation in the work. The character, who is a special fictionalized person by the author, not the tool in the work is the purpose. The event is shaped around the character, the character exist in the center.

During our study for bring to lightening the negative mother type in Teffi's stories, it was concluded that the author tried to reveal two different aspects of motherhood. This is an important situation that the concept of type can be treated in different ways according to the function which undertakes in the narrative and the attitude of the author. Women in the stories "The Golden Childhood", "A Place Behind The Frond" and "The Old House" primarily unrelated mothers are processed, are brought together. Assessment on these mothers shows that they have good financial condition families and leave the child's care to nanny or governess. From these mothers who neither participate in working life and nor have a responsibility at home, their children want only a little attention. But instead of attention, they see their children as a cause of health problems and punishment given to them. In "The Old House" that bears traces of the author's own life, the mother decides to leave her children and make her own way. From this point of view, it is the most extreme example among the author's unrelated mothers, while at the same time telling herself as a mother makes the story even more impressive.

"The Ryulya's Mother", "A Piece of Life" and "The Mother" in which Teffi deals with overly altruistic mothers, the first common feature is women raise their children alone. While mothers take full responsibility alone, they not only try to make their children financially comfortable, but also show excessive interest in them. Mothers pin their dreams, hopes and mettle for their children, but generally disappointed. While their efforts remain unrequited, their dreams do not come true.

The point that the author wants to emphasize types of mothers in the term of excessive altruism, it will become harmful and cause negative consequences. Especially in "The Mother", Madame Boba is the most distinct type created by the author in terms of showing that there are no limits to the sacrifice caused by maternal love. The mother who has dedicated herself to son since his birth, when the son kills his own wife, she takes his blame and sacrifices the rest of life for son without thinking.

As a result, Teffi emphasizes two different characteristics of the same type, processing irrelevant and altruistic mothers in her works. In creating both irrelevant and altruistic mothers, the author manages to gather the two sides into a single mother type. In the negative mother type, author shows to the reader that irrelevant and excessive altruism will cause some losses both the mother and child. To consider this kind of instructor literary works, importance of types to be laid of once again. However, among the components that make to literary works, type is a concept that is poorly focused and not adequately addressed. By examining the works of authors in both Turkish and world literature, in which they create different types and convey their ideas through them, the attitude of both society and the author towards a particular group can be revealed. Also the created type carries the common characteristics features of the group. Results of the study and combining these features, data can be obtained from different branches of science such as sociology, psychology can benefit from these datas. From these points of view, it is concluded that is necessary to more focus on the concept of type and make new studies on the subject.

Altunsoy, B. (2021). Reji uygulamaları ve tütün kaçakçılığını engellemeye yönelik bir girişim: Kordon Bölükleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 547-602.

DOI: 10.21550/sosbilder.795093
Araştırma Makalesi / Research Article

REJİ UYGULAMALARI VE TÜTÜN KAÇAKÇILIĞINI ENGELLEMeye YÖNELİK BİR GİRİŞİM: KORDON BÖLÜKLERİ

Burak ALTUNSOY*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 14 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 4 Aralık / December 2020

ÖZET

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve askeri sorunlar, beraberinde mâli bir darboğaz oluşturdu. Devletin bu sorunu aşmak adına ilk etapta iç borçlanmaya gitmesi ihtiyaç duyulan para teminini sağlayamayınca 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında ilk kez İngiltere'den dış borç alındı. Zaman içerisinde alınan dış borçlara yenilerinin eklenmesi bir süre sonra Osmanlı ekonomisinin iflasını doğurdu ve alacaklı devletler borçlarının teminini sağlamak için Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurarak Osmanlı Devleti'nin çeşitli vergi gelirlerine el koydu. Bu vergiler içerisinde yer alan tütün vergisinin gelirleri Reji İdaresi denilen kuruma bırakıldı ve Reji ülke içerisinde tekeli (yed-i vâhid) şeklinde bütün tütün vergilerini toplamakla görevlendirildi. Fakat zamanla Reji ile tütün üreticisi arasında yaşanan sorunlar tütün kaçakçılığının artmasına yol açtı. Kaçakçılığı engellemek adına Reji'nin silahlı birliği olan kolcular ile kaçakçılar arasında çatışmalar yaşandı. Çalışmamızda yaşanan bu çatışmalara, Reji kolcularına destek için kurulan Kordon bölüklerinin teşkilat şemasına ve faaliyet alanlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kordon bölüğü, Reji, tütün, kolcu, Düyûn-ı Umûmiye

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, burakaltunsoy13@gmail.com

Regie Practices and an Initiative to Prevent Tobacco Smuggling: Kordon Unions

ABSTRACT

The political and military problems of the Ottoman Empire in the last quarter of the 19th century revealed a financial bottleneck. In order to overcome this problem, the government first went to domestic borrowing and could not provide the money needed, and in the Crimean War of 1853-1856, foreign debt was borrowed from Britain for the first time. The addition of new foreign debts to the foreign debts over time caused the bankruptcy of the Ottoman economy, and the creditor states established the Ottoman Public Debt Administration (OPDA) and seized various tax revenues of the Ottoman Empire in order to provide their debts. The revenues of the tobacco tax included in these taxes were left to the institution called the Regie Administration and the Regie was charged with collecting all tobacco taxes in the form of a monopoly (yed-i vâhid) within the country. But over time, the problems between the Regie and the tobacco producer led to an increase in tobacco smuggling. To prevent smuggling, clashes took place between the armed forces of the Regie and the smugglers. In our study, these conflicts, the organizational chart and fields of activity of the Kordon unions established to support the Regie rangers will be discussed.

Key words: Kordon Unions, Regie, tobacco, kolcu, Ottoman Public Debt Administration (OPDA)

Giriş

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren başlayıp 18. yüzyılda artarak devam eden uzun ve çok cepheli savaşlar döneminden büyük yaralar alarak 19. yüzyıla girdi. Bu dönemde devletin siyasi ve askeri düzeni sarsılmış, ekonomik dengeler altüst olmuştu. Üstelik ülke içinde Fransız İhtilali neticesinde yaşanan milliyetçi ayaklanmalar Düvel-i Muazzama'nın desteğiyle büyüyor ve bastırılmıyordu. Daha önce yaşanan mâli sıkıntıları 1695 yılından itibaren mâlikâne, 1775 yılından sonra da esham uygulaması (Akkuş, 2018: 119) ve daha sonra Galata bankerlerinden aldığı borçlarla geçici bir şekilde öteleyen devlet, peş peşe gelen askeri harcamaları artık finanse edememeye başladı. Bu

nedenle devlet ricalinden yavaş yavaş dış borç alma fikri dillendirilmeye başladı¹. Ancak askeri ve kamu harcamalarının her geçen gün artması ve yapılan savaşlardan alınan yenilgiler sonucu yaşanan toprak kayıpları ve ödenen tazminatlar devleti Galata bankerlerinden ve Osmanlı bankasından borç almaya zorladı. Bunun yanında dış borç alımına bakış açısı da artık geçen yüzyılda olduğu gibi sert bir tepkiyle karşılanmıyordu. Toplanan vergilerin bütçeye olan katkısının görece artmasına rağmen (Quataert, 2004: 118) yetersizliği de² devleti bir dış borç alımına mecbur hale getirdi.

1853 yılında patlayan Kırım Savaşı ile artık devlet savaş finansmanını sağlamak adına kaçınılmaz olarak bir dış borç alımına gitme kararı aldı. Borç, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne fiili bir yardımda bulunmasa da yine de siyasi bir destek sağlayan İngiltere'den alındı. 1854 yılında alınan bu borç ileride kurulacak olan Düyûn-ı Umûmiye'nin ve Reji İdaresi'nin ilk adımı kabul edilebilir (Aydın vd., 2019: 21)³. Alınan bu borcun dışında 20 yıl gibi kısa bir sürede on dört kez daha dış borçlanmaya gidildi⁴.

¹ Dış borç alma fikri yeni bir fikir değildi, ilk kez 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhâkı ve muhtemel bir savaşın çıkacağına belli olması üzerine Difter Eminî Hasan Efendi, Fransa, Hollanda ve İspanya gibi devletlerden borç alınmasını teklif etmiş, Süleyman Fevzi Efendi ise Hristiyan memleketlerden borç almanın mahzurlarını anlatarak bu borcun Fas'tan alınabileceğini söylemişti (Akar & Al, 2003: 4).

² 19. yüzyılın başına kadar devletin önemli vergi kalemlerinden olan avarız, mukataa ve cizyeden sadece 141.508 Osmanlı lirası gibi düşük bir gelir elde edildi. Merkezi yapının güçlendiği Tanzimat dönemiyle vergi toplama konusundaki aksaklıklar giderilmiş olmasına rağmen dolaylı vergileri de eklediğimizde 1850 yılında devletin toplam vergi geliri 7.100.000 Osmanlı lirasıydı (Akkuş, 2018: 135). Anadolu'dan yapılan ihracatın % 85'i tarımsal ürünler olduğu için buradan da yüksek bir gelir elde edilemiyordu (Quataert, 1987: 19).

³ 1854 ve 1855 borçları hakkında detaylı bilgi için bk. Akar & Al, 2003.

⁴ 1854-1874 yılları arasında alınan borçların dökümü için bk. Aydın vd., 2019: 21; Küçük & Ertüzün, 1994: 60; Akkuş, 2018: 147.

1873 yılına gelindiğinde Avrupa’da meydana gelen krizin nakit para arzında yarattığı sıkıntıya 1874 yılı Osmanlı Devleti kıtlık ve kuraklığına bağlı vergi tahsilatı güçlüğü eklenince kaçınılmaz ekonomik kriz yaşandı ve Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875’te resmen iflasını açıkladı (Altun, 1995: 13).

Avrupa Tahvildarlarının Osmanlı Mâliyesine Müdahalesi: Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin Kurulması

Hükümet 1875 kararlarıyla iflasını gizlemek adına borçların yarısını nakit, kalan yarısını da % 5 faizli tahvillerle ödeyeceğini duyurdu. Avrupa’daki mevcut alacaklı devletlerden gelen tepkilere aldırmadan bu kararını 30 Ekim 1875’te kanunlaştırdı. Haliyle bu uygulama Avrupa’da Osmanlı Devleti’ne borç veren tahvil sahipleri tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. 1878 Berlin Antlaşması’nda Osmanlı Devleti her ne kadar borçlarını ödeme sözü verse de Avrupa’da artık açık bir şekilde Osmanlı mâliyesine el koyma fikirleri konuşulmaya başlandı. Hükümet, iç işlerine müdahale edilmesini engellemek adına Tunuslu Hayreddin Paşa’nın öncülüğünde bir komisyon kurdu. Komisyonda alınan karar gereği Osmanlı Devleti’ne ait altı gelir kalemi, iç borçların taksitlerinin ödenmesi için ayrılacak, gelir fazlası olursa artan parayla dış borçlar da ödenebilecekti. Bu gelir kalemleri, daha önce Rûsumat Emaneti marifetiyle toplanan şu vergilerdi: Tuz inhisarı, tütün gelirleri, damga resmi, her türlü alkollü içkiden alınan vergiler, İstanbul ve çevresi balık resmi, belirli bölgelerden sağlanan İpek öşrü gelirleri (Kazgan, 1985: 707). Böylece devletin en önemli gelir kalemlerinden olan tütün vergisi geliri ilk kez borçlara karşılık olarak inhisar ediliyordu.

“Rüsûm-ı Sitte” adıyla kurulan kurul⁵ iç borçları ödemek için bahsi geçen altı vergi gelirini toplamaya başladı ve 1880 yılındaki ilk faaliyet senesinde 643.357 lira (Oktar, 1999: 459), 1881 yılında ise 728.403 lira net gelir elde etti (Altun, 1995: 13). Rüsûm-ı Sitte İdaresi vergi toplama konusunda beklenmedik şekilde başarılı olunca, Avrupa’daki alacaklı devletler Osmanlı Devleti’ne baskı yaparak öncelikle kendi borçlarının ödenmesi gerektiğine dair hükümete çağrıda bulundu. Hatta bir İngiliz filosu Akdeniz açıklarında dolaşp işgal tehdidinde bulunarak gambot diplomasisi izledi⁶. Bu baskı sonuç verdi ve Avrupalı alacaklı devletler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakereler neticesinde 28 Muharrem 1299 (20 Aralık 1881) tarihinde “Muharrem Kararnamesi” ilan edildi (Pamuk, 2018: 109). Kararnamenin 15. maddesi gereğince borçların tahsilatını ilgili devletler adına toplamak için İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya adına birer temsilci ile Osmanlı Devleti adına bir ve Osmanlı Bankası adına da bir temsilci olmak üzere toplam 7 kişiden oluşan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kuruldu (Lewis, 1997: 677).

Düyûn-ı Umûmiye, 125 milyon liralık Osmanlı borçları karşılığında (Küçük vd., 1994: 60) Rüsûm-ı Sitte’nin elinde olan ve içinde tütün inhisarının da bulunduğu altı vergi gelirlerine el koyabilecekti. Ayrıca idare, nizamnamenin 9. maddesince tütün inhisarını ele geçirebilme hakkına da sahipti (Altun, 1995: 14) ki böyle

⁵ Rüsûm-ı Sitte 10 yıl süreyle altı vergiyi işletme hakkına sahipti ve başında Hamilton Lang bulunuyordu. Rüsûm-ı Sitte’de 130’u gayrimüslim toplam 5714 kişi görev alıyordu (Karcı, 2015: 514).

⁶ Gambot diplomasisi; bir devletin başka bir devlete, diplomatik anlamda istediğini yaptırabilmek için donanmasıyla bir bölgeyi işgal tehdidinde bulunması ve istediği durum gerçekleşmezse savaşabileceğine dair gözdağı vermesi, bir yönüyle askeri blöf yapmasıdır. Bu politika bazen başarısız olup savaş başlatırken burada olduğu gibi bazen de istenen neticeyi vermiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Cable, 1981; Yavuz, 2019: 31-45; Ernek Alan, 2015: 83-100.

bir durumda yılda 100.000 lira öşür geliri olan ve ihracatta ilk sırada yer alan (Quataert, 1987: 23) ayrıca 800.000 liranın üzerinde gelir sağlayan bir kaynağa sahip olabilecekti (Akpınar, 1998: 16). Zaten Düyûn-ı Umûmiye, kendisine verilen bu imtiyazı çok geçmeden Reji İdaresi'ni kurup tütünü tekelleştirerek kullandı.

Bir Gelir Kaynağı Olarak Tütün

Tütünün Osmanlı Devleti'nde ilk kez tanınmasının 1605 yılında I. Ahmed'in hükümdarlığı dönemine rastladığı düşünülse de (D'ohsson, 1980: 56) aslında tütün 1570 yılından itibaren Osmanlı topraklarında biliniyordu (Yılmaz, 2005: 15). İstanbul'a tam olarak hangi ülkeden geldiği bilinmiyor olsa da dönemin risalelerinde tütünün Avrupa'dan geldiği açık bir şekilde belirtilmiştir. (Akhisari, 2015: 51). Peçevi de tütünün Osmanlı'ya İngiltere'den şifâsı vardır denilerek getirilip satılmaya başladığı ama zaman içerisinde insanların müptela olduğu ve ehl-i keyf olmayanların dahi tütün kullanmaya başlayıp birbirlerinin yüzüne “puf puf” üflediklerini, hatta tütün hakkında manzumeler yazdığını, kokusunun ise keçelere dahi bulaştığını yazar (Peçevi, t.y.: 365). Gerçekten de tütün o kadar kısa sürede ülke içinde yayıldı ki günde 20 çubuk içmeyen yok denecek kadar az bir hale gelmeye başladı (D'ohsson, 1980: 56). Bu nedenle önceleri engellenmeye çalışılan tütün tüketimi, zamanla üretiminin yapılması ve önemli bir vergi kaynağı olmasının ardından devlet tarafından da serbest bırakıldı. Tütünden ilk resmi vergi 9 Ağustos 1688'de alındı (Çiftçi, 2014: 172). Tütünün yaygınlaşmasıyla zaman içinde tütün tüccarlarının sayısı da artmaya başladı. Mesela 1697'de İstanbul ve Selanik'te tütün tüccarı sayısı 229, satılan tütün miktarı ise yaklaşık 306.000 kıyye⁷ iken, 19. yüzyılın

⁷ Kıyye, Osmanlı Devleti ağırlık ölçülerinden olup 1 okka ve 400 dirheme denk gelmektedir. Bu da 1.2828 kilogram olarak hesaplanır. Osmanlı Devleti'nde tütün ağırlık hesaplamalarında genellikle kıyye (vukıyye) kullanılmıştır (İnalçık, 1991: 26-28).

hemen başında bu iki şehirde tütün tüccarı sayısı 1189, satılan tütün miktarı ise 7.443.000 kıyyeyi geçti (Yılmaz, 2005: 62). 1690 ile 1863 yılları arasında devlet tütünde sabit vergilendirme yönetimini uyguladı ancak beklediği geliri elde edemedi. 1863 bütçesinde tütün için beklenen gelir miktarının 13.800.000 milyon frank⁸ gibi düşük bir rakam olması bunu kanıtlar.

Tütünden sabit vergi toplama uygulaması 11 Ocak 1874 yılında yayımlanan “Duhan Resmi Hakkında Nizamname” ile sona erdi. Bu nizamname ile artık isteyen çiftçi istediği tütünü üretebilecek ancak üretim ve satış esnasında kontrol amaçlı paketlerin üzerine devlete ait bandrol yapıştırma zorunlu olacaktı. Böylece ilk defa tütün üzerinde devlet tekeli başladı (Çiftçi, 2014: 172). 1879’a kadar devam eden bandrol uygulaması ile toplanan tütün geliri, Osmanlı Devleti’nin iç ve dış borçlarının ödeyememesi neticesinde önce 1880’de Rûsûm-ı Sitte İdaresi’ne, 1881’de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne ve son olarak 1883’te Düyûn-ı Umûmiye’ye bağlı Reji İdaresi’ne bağlandı.

Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji İdaresi’nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti’nin 1854 yılıyla başlayan dış borç serüveninin 1875 yılında iflasla sonuçlanması, beraberinde Osmanlı gelirlerini alacaklıların inisiyatifine bırakacak sürecin başlangıcını oluşturdu. Bu gelirler içerisinde en dikkati çeken kaynak ise kuşkusuz tütün geliri idi. 17. yüzyıldan beri devletin vergi tahsil ettiği tütün, 19. yüzyıldan

⁸ Bu dönemde 23 frankın 1 Osmanlı lirasına denk geldiğini A. Du Velay’ın yayınladığı tablolardan anlıyoruz (Du Velay, 1903: 208). Bu durumda tütünden yaklaşık 600.000 Osmanlı lirası gibi bir gelir beklenmektedir ki 1863’te devletin toplam gelir beklentisinin yaklaşık 15.000.000 lira olduğu düşünüldüğünde tütünün toplam gelir içinde yalnızca % 4’lük bir miktarı karşıladığı anlaşıyor. Bu da 1861’de kabul edilen sabit vergilendirme uygulamasının ne denli başarısız olduğunu göstermektedir.

itibaren en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştu. Bu nedenle tütün geliri Osmanlı Devleti'ne borç veren Galata bankerlerinin de Avrupalı tahvil sahiplerinin de ilgisini çekmekteydi. Galata bankerleri Osmanlı Devleti'ne verdikleri iç borçları temin için kurdukları Rüsûm-ı Sitte'ye tütün varidatını aldıkları gibi Düvel-i Muazzama'nın baskısıyla kurulan Düyûn-ı Umûmiye'de doğrudan tütün gelirlerine el koydu.

Düyûn-ı Umûmiye, tütün gelirlerini daha iyi yönetebilmek adına Muharrem Kararnamesi'nin 9. maddesine tuz ve tütün inhisarını kendisine bağlı bir şirkete devredebileceğine dair bir madde ekletmişti⁹. Düyûn-ı Umûmiye idaresi, tuz inhisarını kendisi idare etmek istese de (Blaisdell, 1943: 119) tütün inhisarını kendisine bağlı bir şirkete devretmek için Osmanlı hükûmeti ile görüşmelere başladı. Osmanlı Devleti, tütün inhisarının ayrı bir şirkete devrini engellemeye çalışsa da netice de Muharrem Kararnamesi'nin 9. maddesi gereği Server Paşa yönetimindeki komisyon bu şirketin kuruluşunu engelleyemedi. Düyûn-ı Umûmiye meclisinde yer alan rapor bu durumu kanıtlamaktadır: "...Fakat, kendisine mevcut sistem yerine müşterekülmenfaa bir Reji ikamesi teklifleri yapıldı¹⁰. Bize (Meclise) yapılan teklifler çok faydalıdır. Bunları, ancak bazı talî noktaları tâdil eyledikten sonra kabul ettik ve Muharrem kararnamesinin bize bahsettiği salâhiyete istinaden imtiyazı talep eden grubun Bâbîâli nezdinde yaptığı teşebbüslerde kendisine müzaheretle bulunduk (Blaisdell, 1943: 119).

Düyûn-ı Umûmiye ile Reji şirketi kurmak isteyen şirketlerin yaptığı görüşmeler olumlu sonuçlandı ve 27 Mayıs 1883 tarihinde

⁹ Tuz ve tütün ithali 1854'ten beri devlet tarafından kısıtlanmıştı. Ancak Düyûn-ı Umûmiye'nin Osmanlı mâli denetimine kısmen el koymasıyla tuz ve tütünün yabancı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne ihracı da kolaylaştı (Rüsûmat Salnamesi, 1332: 126).

¹⁰ Düyûn-ı Umûmiye meclisine bu teklif muhtemel ki Reji şirketi kurmak isteyen konsorsiyumdan geldi.

Viyana'dan Credit Anstalt, Berlin'de Banker S. Bleichröder ve Osmanlı Bankası ile ortaklarının oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından resmi adı “Société de la Régie Co-interessée des Tabacs de l'Empire Ottoman” olan kuruluş nizamnamesindeki ismiyle “Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi” adıyla anılan Reji idaresi resmen kuruldu (Batman, 2013: 29) ve faaliyetlerine 14 Nisan 1884 tarihi itibarıyla başladı (Karaca, 2013: 60). Düyûn-ı Umûmiye'ye bağlı Reji idaresinin kuruluşu aslında “tütün gelirlerinin aile içi devri” anlamına geliyordu (Quataert, 1987: 25). Kurulan yeni şirketten herkesin beklentisi yüksekti çünkü tütün inhisarının Düyûn-ı Umûmiye'ye geçiş tarihi olan 1882 ile Reji'nin inhisarı devraldığı 1883 tarihindeki bir yıllık ara dönemde bile tütünden toplamda 737.466 lira gelir elde edilmişti (Parvus, 1977: 159).

Reji'nin görev ve sorumluluklarını belirleyen şartnamelerin hazırlanması için yapılan çalışmalar neticesinde “Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresinin Şartname ve Nizamnamesidir” ismiyle bir nizamname hazırlandı (BOA, İ. MMS. 75/3367)¹¹.

Nizamname toplam 29 asıl 1 de ek olmak üzere 30 maddeden oluşuyordu ve 30 yıl geçerliydi (Keskinkılıç, 1999: 151). Bu maddeler içerisinde ilk madde şirketin ortaklarını, 2. madde merkezinin İstanbul olduğunu karara bağladı. 3. madde: “şirket tütün kaçağının men'i için iktiza eden memurları kendisi tayin edecektir. Bu memurların kıyafeti yine o sınıfta bulunan devlet memurları kıyafetine mutâbık olmak üzere Mâliye Nezaretince tâyin olunacaktır. Hükümet-i Seniyye dahi kaçağın men'i için şirket-i merkumeye her türlü muaveneti îfâ eder. Kaçakçılar kanunen mevzu olan mücâzâtı göreceklendir” şeklindeydi. Bu madde Reji'ye kaçakçılığın önlenmesi vazifesini yüklemişti. Reji bu maddeye

¹¹ Nizamnamenin tam metin halinde çeviri yazısı için bk. Gökdemir, 1994: 171-186.

istinaden ileride kendisine bağlı silahlı kolcu gruplarını ve Kordon bölüklerini teşkil edecek ve kaçakçılarla bilfiil çatışmaya girecektir.

7. madde Reji'nin zarar dahi etse senelik toplam 750.000 liralık bir ödemeyi senenin 4 ayında (Mart-Haziran-Eylül - Kanun-i Evvel) taksitler halinde Düyûn-ı Umûmiye'ye ödemesini öngörüyordu. Yani Düyûn-ı Umûmiye kendi gelirini garanti altına almıştı. 750.000 liralık Düyûn-ı Umûmiye ödemesinin ardından eğer para artarsa, artan miktar şu oranlarda taraflara bölüşürülecekti:

Tablo 1: Tütün gelirlerinden artan miktarların taraflara dağılımı

GELİR (LİRA)	DÜYÛN-I UMÛMİYE (%)	OSMANLI DEVLETİ (%)	REJİ ŞİRKETİ (%)
0 - 500.000	35	30	35
500.000 - 1.000.000	34	39	27
1.000.000 - 1.500.000	30	52	18
1.500.000 - 2.000.000	20	70	10
2.000.000 üstü	15	75	10

Kaynak: BOA. İ. MMS. 75/3367

Reji nizamnamesinin 11. maddesinde Rumeli-i Şarkî dışında bandrol uygulamasının olduğu tüm yerlerde şirket tütünleri alma ve satma imtiyazına ve mecburiyetine sahip olacaktı. İthal ve ihraç mallarından ise yalnızca devletin topladığı vergiyi alabilecek, ihracata engel olamayacaktı.

14. madde; tütün ziraati yapmak isteyen kişilerin öncelikle Reji idaresinden ruhsat alma zorunluluğu olduğu ve Reji'nin yarım dönümden az olmayan tüm tarlalara ruhsat vermeye mecbur tutulduğu, 15. madde; Reji'nin çiftçiye faizsiz kredi verme zorunluluğu, 16. madde; üretilen tütünlerin Reji ambarlarına taşınması ve bu ambarları her 100.000 kıyye tütün üretilen karye için Reji'nin açma zorunluluğu

bulunduğu, 17. madde; Ağustos ayına kadar üreticinin tütünlerini Reji ambarlarına nakletmeye mecbur olduğu, 18. madde; ambarlarda saklanan tütünlerin ilk 6 ay ücretsiz sonraki iki seneye kadar ücretli bir şekilde muhafaza edileceği, 19. madde; çiftçinin tütünlerini yalnızca Reji'ye satabileceği, 20. madde; tütünlerin alımı konusunda yaşanacak Reji - üretici anlaşmazlığı konusunda muhamminlerin (bilirkişiler) belirleyeceği fiyat üzerinden satışın gerçekleşeceği, 22. madde; tütünlerin ruhsatı olan dükkânlarda satılacağı, 23. madde; tütün dükkânlarında satılan tütünün defterlere kaydedileceği ve gerekirse Reji görevlilerinin defterleri denetleyebileceği kararlarını içermektedir.

Yukarıda bahsi geçen istisnasız tüm maddeler Reji ile üreticiler arasında sorun oluşturdu. Bu sorunların ortaya çıkmasında Reji'nin maddeleri kendi lehine yorumlaması ve hatalı uygulamaları olduğu kadar üreticilerin de Reji'nin fiyat politikası ve kaçakçılığı önlemeye yönelik uygulamaları neticesinde kaçakçılığa verdiği zımni ve fiili destek etkili olmuştur.

Meşru Mütégallibin Mazlum Zürra'ya Tahakkümü: Reji Uygulamaları

Reji İdaresi, Nisan 1884'te fiilen göreve başladığında hem Düyûn-ı Umûmiye, hem Osmanlı Devleti hem de Reji şirketinin beklentileri çok yüksekti. Her biri Reji şirketinin sağlayacağı faydadan istifade etmeyi umuyordu. Fakat her şeyden önce şirketin daha kuruluş aşamasında bazı sorunlarla karşılaşacağı belliydi. Bir kere Osmanlı tarihinde ilk kez yabancı bir şirketin Osmanlı mâliyesinin bir bölümünü denetliyor olması halk ve yerel idareci sınıf nezdinde olumsuz bir intiba oluşturunuyordu. Tütün üreticileri mallarını Reji dışında herhangi bir yere satamıyorlardı ki bu durum istedikleri fiyatları muhtemelen alamayacakları algısı da oluşturmıştı. Bunun dışında Reji daha faaliyetlerine başlamadan önce ülkede hâlihazırda bir tütün kaçakçılığı sorunu mevcuttu. Hükümet kaçakçılığı önleme vazifesini de Reji'ye

yüklemişti. Tüm bunların yanında Avrupa devletlerine nazaran Osmanlı tebaasının kişi başı tütün tüketimi beklenenden çok aşağıdaydı¹². Bu da muhtemel tütün gelirlerinin beklenenden daha az olacağını gösteriyordu. Tüm bu olumsuz durumlara ilaveten Osmanlı Devleti'nin önemli tütün ihraç bölgelerinden olan Mısır, tütün inhisarı Reji'ye geçtiğinde Osmanlı Devleti'nden tütün alımını durdurma kararı aldı (Oktar, 1999: 461)¹³. Sonuç olarak Reji daha ülkede teşkilatlanmasını gerçekleştirir gerçekleştirmez bu sorunlarla boğuşmaya başladı.

Reji şirketi 5'i başkentte olmak üzere 12 kişilik bir yönetim kurulu ile Nisan 1884'te göreve başladı. Göreve başladığında Düyûn-ı Umûmiye'den devraldığı 500'ü fabrika işçisi olmak üzere yaklaşık 4500 kişiyi bünyesine dâhil etti. Böylece uygulama anlamında Düyûn-ı Umûmiye'den ayrılmayacağını belli etmişti. Zaten ayrışmasını gerektirecek bir durum da yoktu. İdari görev dışındaki çalışanların neredeyse tamamı Müslüman Osmanlı uyruğuydu (Quataert, 1987: 26). Rejinin çalışmalarına başlamasıyla birçok tütün fabrikası sahibi fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı (Nacar, 2019: 24). İşsiz kalan kişilerin bir kısmı başka yerlere göç etti, bir kısmı da kaçakçıların safına katıldı.

Reji ile tütün üretici arasında yaşanan ilk sorun ruhsat meselesiydi. Tütün tarımının yapılabilmesi için nizamnamenin 14. maddesi gereği üreticinin ruhsat alma zorunluluğu vardı¹⁴. Ruhsat verilmemesinin tek gerekçesi yarım dönümden küçük alanlarda tarım

¹² Kişi başı senelik tütün tüketimi Avusturya'da 1.3 kilogram, Macaristan'da 1.15 kilogram iken Osmanlı Devleti'nde 1895 yılında 256 gram, 1890 yılında ise 283 gramdı (Altun, 1995: 30).

¹³ Bu kararın alınmasında, Rejiyle beraber kapanan fabrikalarda çalışan işçilerin Mısır'a göçmesi ve Reji aleyhine Mısır'da kamuoyu oluşturmaları etkili olmuştur (Akpınar, 1998: 9-10).

¹⁴ Üreticilere verilen ruhsat için bk. Ek I, dükkânlarında tütün satmak isteyenlere verilen ruhsat için bk. Ek II.

yapılmasıydı. (Dığıroğlu, 2014: 237). Bundaki amaç da küçük alanlarda yapılan tütün ziraatinin denetimden uzak olması ve kaçakçılığa ortam hazırlama ihtimaliydi. Bu nedenle Reji böyle alanlara ruhsat vermedi ve buralarda yapılan tarımı kaçak kabul ederek elde edilen tütünlere el koydu ya da sktrd. Üstelik bu çiftçilere para cezası verip, deyemeyenleri ihtiyar heyetinden kefalet alamazsa hapse attırdı (Gözcü & akmak, 2014: 224). Fakat Osmanlı Devleti’nin tarımsal şekillenmesinde bu tip küçük plantasyonlar da önemli bir yer kapladığı için (Yılmaz, 2005: 128) ciddi miktarda ifti mağdur oldu. Hükümet, ruhsatsız ekilen tütünlerin sktrlmesi konusunda çoğu kez Reji’yi haksız buldu ve bu tütünlerin imha edilmemesi gerektiğini Reji’ye bildirdi. Bu uyarıya rağmen 1889’da Reji memur ve kolcuları Akçaabat’ta bir tütün tarlasındaki tütünleri, ruhsatnamede yazılandan fazla olduğu gerekçesiyle skmş ve arbeye yaşanmıştı. Bu işlemi gerçekleştiren memur, hükümet emirlerine aykırı hareket ettiği ve görevi kötüye kullandığı gerekçesiyle yargılanmıştı (Dığıroğlu, 2007: 68-69). Reji, mağdur olan çiftçiden ziyade gelir odaklı hareket ediyordu. Yarım dönümden küçük yerlere tarım izni verirse nizamnameye aykırı hareket edeceği gibi bir de buradan toplanacak tütün için daha fazla memur ve denetim için daha fazla kolcu istihdam etmek zorunda kalacaktı.

Reji’nin ruhsatname vermeme durumu yalnızca yarım dönümden küçük yerler için geçerliyken Reji ruhsatname vermeme hakkını yer yer kendi çıkarları için de kullanmıştı. Kalitesiz tütün satın almak istemediğinden belirli bölgelerde tütün tarımı yapan çiftçilere ruhsat verme konusunda gevsk davranmış, bazen ruhsat kâğıtlarını kabul etmemiş, hatta okuma-yazma bilmeyen köylüye ruhsat kâğıdı diye “Reji’den borç para istemeyeceğine dair” kâğıt bile imzalatmıştı (Gökdemir, 1994: 63). Ruhsat görünürde parasız olsa da ifti muhtariye, pul parası, arzuhalci parası, vekletname parası, yol parası gibi ücretler ödemek zorundaydı. Bu da üretici için fazladan mliyet

anlamı taşıyordu. Bazen bu ücretleri ödediği halde kendisine ruhsat verilmiyordu. Mesela Bursa’da, ruhsat için başvuranların yalnızca % 10’una ruhsat verildiği bir dönem olmuştı (Ösen, 2015: 53). Reji’den ruhsatname alma konusunda sıkıntı yaşayan ve bu durumu hükümete ileten yerler genellikle Selanik, Aydın, Yozgat, Adana, Ankara ve Hudâvendigâr bölgeleriydi (Dıġıroġlu, 2007: 67). Tütün kaçakçılığının bahsi geçen bölgelerde ağırlık kazanması ve Kordon bölüklerinin de bu bölgelerin bir kısmında teşkilatlandırılması bu açıdan oldukça anlamlıdır.

Reji’nin tütünlerini satın almayacağı tarlalara ruhsat vermesi de bir başka sorundu. Trabzon’daki Meşveret gazetesinin imtiyaz sahibi Naci Bey, “Zürra’ Sızlanıyor, Reji İnadına Sebat Ediyor” başlığıyla yazdığı makalesinde bu durumu açıkça ifade ediyordu:

“Ba-husus bir zürra’, tarlasına tütün zer’ etmek için Reji İdaresi’ne müracaatla ruhsatname istihsal etmeye mecbur tutulur ki bu da Reji ’nin zer’ edilecek tütünleri bilahare mübâyaa etmek mecburiyetinde olduğuna işarettir. Mademki Reji bir zürra’a tütün ekmek için müsaade veriyor, o fakir köylü de güneşin karşısında günlerce uğraşarak mahsulünü yetiştiriyor. Şu halde Reji, tütün zer’i için ruhsat verdiği tarlalarda yetiştirilecek mahsulatı mübâyaa edeceğini evvelce taahhüt etmiş oluyor. Eğer kendisine fazla mal lazım değilse bidayeten ruhsat vermemeliydi, ruhsat verdiği halde ‘bana iyi mal lazım değildir’ veyahut ‘bu sene tütün mübâyaa etmeyeceğim’ der ise fukara zürra’ın elindeki tütünler ne olacak? Zavallı zürra! Reji almaz, tüccar İskenderiye malı değildir diye rağbet göstermez, kaçağa vermiş olsa yarın koçanını dolduramayacağı için mesul ve mutazarrır olarak hükümete gider, derdini anlatamaz. Reji’ye gider kovulur, fırıncı ekmek vermez, manav yüzüne bakmaz. Şimdi düşünelim: Bu öyle bir mal ki ya Reji alacaktır veyahut memalik-i ecnebiyeye mal sevk eden birkaç tüccar mübâyaa edecektir. Halbuki her tütün, hariç için elverişli olmadığından behemehal dahilde sarf olunmak lazımdır. Bu tütünleri de ancak Reji alabilir ve şartname mucibince de almak mecburiyetindedir. Hükümet ise her zaman Reji’yi bu şartname dairesinde harekete davet eylemek hak ve salahiyetine haizdir.” (Akpınar, 2013: 229)

Şirket ruhsatnameyi yalnızca iyi tütün üretilecek yerlerde yenileyeceğini ve vazifesinin Türk tütününü dünyaya duyurmak olduğunu söyleyerek ruhsat meselesinde nizamnameye aykırı hareketini meşrulaştırmaya çalışıyordu (Dığıroğlu, 2012: 396).

Reji ile üretici arasında faizsiz kredi verme meselesi yaşanan bir diğer sorundu. Nizamnamenin 15. maddesinde Reji'nin üreticiye faizsiz borç verme zorunluluğu varken Reji kalitesiz tütün üretiminin yapıldığı yerlerde bu zorunluluğu uygulamıyordu. Reji'den önce çiftçiler, yerel toprak ağaları ve tüccardan borç para alıyor bunun karşılığında da alacaklılar topraktaki tütünün bir miktarına piyasadan daha ucuza el koyabiliyordu (Altun, 1995: 31). Reji'nin faizsiz borç vermesinin Osmanlı yönetimi tarafından istenmesindeki amaç hem bu aracı kesimi ortadan kaldırmak hem de üreticiyi rahatlatmaktı. Tahmini ürün bedelinin % 50'si kadar faizsiz borç vermek zorunda olan Reji, şirketinin sermaye yetersizliğini bahane ederek çoğu zaman çiftçiye faizle borç almaya itiyordu (Dığıroğlu, 2014: 241).

Rejinin, nizamnamenin 17. maddesine göre tütünleri saklamak için ambarlar inşa etmesi zorunluyken çoğu kez bu ambarları yapmıyordu. Altı ay ücretsiz sakladığı malları altıncı ayın sonunda yüksek kira bedelleriyle muhafazaya devam ediyor¹⁵ bazen ambara yüklenen ve satın alınan malların parasını ödemeyerek çiftçiye mağdur ediyordu. Rejinin ambar inşa etmemesi sonucu bazen üreticiler mallarını teslim tarihi olan Ağustos ayında teslim edemiyor bu durumda da Reji bu malları kaçak kabul ederek müsadere ediyordu (Akpınar, 1998: 12). Reji'nin bu uygulaması, üretici tarafından hükümete şikâyet edilmiş ve hükümet bu konuda üreticiyi haklı bularak tütün üreticilerinin ürünlerini nakledebilecek duruma geldiğinde nakletmesini, bunun için Reji'nin üreticiye ertesi senenin Ağustos ayına

¹⁵ 6 ayda bir her denk tütün için 10 kuruş, her bir balya için 7 kuruş 20 para alınıyordu (Düstur, 1937: 722).

kadar zaman tanınması gerektiğine dair emir yayınlamak zorunda kalmıştır (BOA. DH. MKT., 1356/118). Çoğu zaman ambarlara yüklenen mallardaki yaşanan firelerin üreticiye ihale edilmesi ve ödenecek fiyattan düşülmesi de bir başka problemdi (Yerasimos, 1975: 917)

Reji ile üretici arasındaki sorunların belki de en büyüğü ürünlerin fiyatlandırılmasıydı. Çoğu zaman ürünün bedelinden çok daha aşağı fiyat veren Reji, ülkede tekel olmasını da fırsat bilerek düşük fiyattan ürünü alabiliyordu. Bazen kıyyesi 100 kuruş olan tütüne 10 para gibi çok düşük ücretler ödüyordu. Hatta bazen tüccara kolcular vasıtasıyla şiddet uygulayarak düşük fiyattan mal alımı gerçekleştiriyordu (Ösen, 2015: 54). Reji'nin uyguladığı bu fiyat politikası zaman zaman halk tarafından yetkililere şikâyet edilmiştir. Mesela Trabzon'daki halk mülki amirlerine Reji'yi şikâyet ederken şunları söylüyordu: *“Daha önceki yıl 90 kuruşa aldığı malı bu sene 45-50 kuruşa alıyor. Bundan fazlaya kat'iyen almam diyor. Birçok defa itirazatta bulundukta idare-i mezkure bu feryat ve defatımıza hiç nazarı dikkat ve ehemmiyet vermiyor. Hal böyleyken Reji idaresi 'ben o fiyata almam, gidiniz tüccara satınız' diye bize şifahen emir veriyor”* (Akpınar, 2013: 230). Böylece üretici, tüccar ile Reji arasında bir tercih yapmaya zorlanıyor ve iki taraf arasında eziliyordu.

Sigara ve tütünlerin kalitesiz ve eksik üretimi sorunu da yaşanan bir diğer problemdi. Fakat diğer sorunlara nazaran bu sorun yalnızca üreticiyi değil tüm toplumu Reji idaresine karşı olumsuz düşüncelere sevk etti. 140 paraya satılan sigaraların tütünlerinin kaba kâğıtlara sarılması, sigaraların paketlerinden eksik sigara çıkması bazen de hiç sigara çıkmaması yaşanan problemlerin başında geliyordu. İzmir'deki Hizmet gazetesinin bir haberinde ismi verilmeyen bir sigara tiryakisinin yazdığı şikâyet yazısı yayınlanmış, bu yazıda tiryakinin üç meteliğe aldığı paketin içinden üzüm çöpü ve insan saçının çıktığı aktarılmıştı (Gökdemir, 1994: 91). Üstelik bu kalitesiz tütünlerin fahiş fiyatlara

satılması da toplumun Reji'ye karşı bakışını olumsuz yönde etkiledi. 1885 yılında ortalama 7,6 kuruştan tütün alan Reji İdaresi bu tütünleri 26,10 kuruşa satarak % 343, 1889'da ise 6,5 kuruşa aldığı tütünü 28,1 kuruşa satarak % 432 kar elde etmişti (Parvus, 1977: 161). Bir noktadan sonra Reji ile çiftçi arasında yaşanan sorunlar o denli arttı ki devlet iki taraf arasındaki ilişkileri düzenleyen 28 Kasım 1886 tarihli yeni bir nizamname hazırlamak zorunda kaldı¹⁶.

Bahsi geçen tüm bu sorunların ortaya çıkışında inhisar sisteminin kendinden kaynaklı açmazlar ve Reji nizamnamesinin kurgulanmasından doğan sonuçlar vardı. İhraç edilenler dışındaki tüm tütünlerin Reji tarafından alınmasını zorunlu tutmak Reji'nin hareket alanını kısıtlıyordu. Reji ülke içindeki tüm tütünleri satın alabilecek sermayeye sahip olmadığından ya sadece kaliteli ürünleri almayı tercih ediyor ya da üretimi sınırlandırarak sermayesi mikyasinca ürün almaya çalışıyordu. Ruhsat vermeme, ambar inşasını geciktirme ve üreticiye kredi sağlamama gibi sorunların temelinde bu durum yatmaktaydı. Tütünlerin tamamını alamayıp yalnız kaliteli tütünleri alma çabası, ülke genelinde yoğun olarak yapılan tütün ziraatinin üreticisini Reji'ye mahkûm etme durumuyla eşleşince çiftçilerin büyük çoğunluğu Reji'nin düşük fiyat politikasına ya da kalitesiz tütünlerini yüksek fiyattan satmasına boyun eğmek zorunda kalıyordu. Bunu kabul etmeyenler ise kaçak üretim yapıyor veya ürettiği tütünü kaçakçılara satıyordu. Böylece bu fâsit daireden yasal olmayan bir çıkış yolu bulmuş oluyordu. Kaçakçılık sayesinde ruhsat peşinde koşmak ya da ürününü ambarlara taşımak zorunda kalmayan üretici, devlete vermek zorunda olduğu vergiyi de ödememiş oluyordu. Dahası ürününü Reji'nin verdiği fiyattan çok daha fazlasına kaçakçılara satabiliyordu. Tüm bu etmenler ülke içinde kaçakçılığın yaygınlaşmasına yol açan gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶ Bu nizamname için bk. Düstur, 1937: 696-728.

Reji Kolcusu-Tütün Kaçakçıları Arasındaki Çatışmalar

Tütün kaçakçılığı, Reji'nin Osmanlı tütün inhisarını almasıyla yaygınlaşsa da esasında tütün üretiminin başladığı ilk dönemden yaklaşık 30 yıl sonra 17. yüzyılın başına kadar gitmektedir. Özellikle 1609-1649 yıllarında tütünün yasaklandığı dönemde ilk tütün kaçakçılığı faaliyetlerinin başladığı söylenebilir (Yılmaz, 2005: 127). Zaman içerisinde tütünün ülke topraklarında yaygınlaşması ve tütün tüccarının ortaya çıkışıyla birlikte kaçakçılık daha da arttı ve “*dıravacı*” denilen kaçakçı bir grup oluşmaya başladı.

Tütün kaçakçılığı yalnızca tüccarlar tarafından değil, üreticiler tarafından da yapılıyordu. Üreticiler kendi tüketimi için ayırdığını söylediği tütünleri herhangi bir vergi ödemeden pazarlara ulaştırıyor ve peyderpey satıyordu. Fakat üreticinin kaçırdığı tütün tüccarınkinden çok daha az miktardaydı.

Tütün kaçakçısı sayısı, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren tütün tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte artış göstermeye başladı. Tütün kaçakçılığı yalnızca kâr sağlayan bir iş değil aynı zamanda devletin yüklediği ağır vergilerden bir kaçış, yerel beylerin keyfi uygulamalarına bir başkaldırıydı. Devlet bu tip durumlarda gereken önlemleri almaya gayret gösteriyor ve kaçakçıları kürek, kalebentlik gibi cezalara çarptırıyordu.

Kaçakçılık taşrada daha kolay yapılıyor olsa da kaza ve şehir merkezlerinde de tütün kaçırma faaliyetleri yaşanıyordu. Buna karşı devlet gümrük emininin tayin ettiği bir vekil, semtin idarecisi, kadı ve imamdan oluşan 4 kişilik bir heyetle şüpheli evleri ve mekânları arayabiliyordu (Yılmaz, 2005: 139).

Tanzimat dönemiyle beraber kaçakçılığı önleme yöntemi daha da sistemleştirdi ve tütün üretiminin her adımı kanunlarla kontrol altına alındı. Bunun yanında zabtiye birliklerinin desteğiyle kaçakçılık mümkün olduğunca azaltılmaya çalışıldı. Reji İdaresi'nin menfi

uygulamaları ile birlikte tütün kaçakçılığının arttığı gerçeği ortadaysa da Tanzimat dönemi ile Reji idaresi arasındaki dönemde, bilhassa tütünün Rûsûmat Emaneti kontrolünde olduğu ara dönemde tütün kaçakçılığı çok sık yapılıyor ve devlet buna dair çeşitli önlemler alıyordu. Bu önlemler bazen para cezası ve kaçak tütün satan dükkânın mühürlenmesi ve kişilerin derdest edilmesi bazen de Rûsûmat kolcularının silahlandırılarak tütün kaçakçılarıyla mücadelesinin sağlanması şeklinde cereyan ediyordu. Mesela 1875 tarihli bir belgede Dersaadet'te bıçakhâne çavuşu olan Kemahlı Mehmet'in dükkânında 2 kıyye 160 dirhem kaçak tütün ve dört kıyyelik bandrollü boş kâğıt bulunmuş, normal şartlarda derdest edilmesi gerekirken kişi kaçmış ve bulunamamış bu nedenle dükkânı mühürlenmişti. Ayrıca bey'eye tezkiresi alınmaksızın tütüncü dükkânı açanların, bu dükkânlarda tömbeki, ecnebi sigarası satanların dükkânlarının kapatılıp kayıt altına alınması ve kendisine kesilen para cezasını on beş gün içinde ödenmezse dükkânlarındaki mallara el konulup satılacağı ve elde edilen paradan nakdi para cezası ve vergi ödeneceği belirtilmişti. Bu uygulama firar eden Mehmet ve dükkânı için de uygulanacaktı (BOA. ŞD., 562/11). Kaçak tütün satan dükkânlar için uygulanan para cezasının miktarı ise “bir kıyyeden ibaret olarak tutulan kaçak tütünlerden kırk ve yarım kıyyeden yirmi, rub' kıyyeden on kuruş olarak ceza-yı nakdi ahzı” şeklinde belirlenmişti (BOA. MV., 31/2).

Tütün kaçakçıları yaptıkları işin gayrimeşruluğu dışında bazen devlet görevlilerine cebri zorbalıklarda da bulunabiliyordu. Mesela Aydın vilayetinde Şemseddin oğlu İbrahim, kaçak tütününü yakaladı diye Kırkağaç Rûsûm-ı Sitte Tütün Yoklama Kâtibi Mustafa Efendi'nin burnunu kesmiş ve kaçan İbrahim'in yakalanması için emir yazılmıştı (BOA. DH. MKT., 1339/39)¹⁷. Kaçakçılığın özellikle sahil şeridinden

¹⁷ Tütün kaçakçılarının devlet görevlilerine karşı silahlı mücadelesi hakkında Konya'dan gönderilen bir belgede; tütün kaçakçılığının araştırılması ve takibi için

çok sık yapıldığı bilinmekteydi. Sahillerde kayıklarla yapılan tütün kaçakçılığı ile mücadele etmek için yakalanan malların müsadere edilmesine dair takip edilecek esaslar hükümet tarafından belirlenmişti. (BOA. HR. TH. 59/8). Ayrıca denizlerdeki kaçakçılığın engellenmesi için “tarassut kayıkları”, “karakol vapurları”, “muhafaza vapurları” adıyla sahil güvenlik timleri oluşturuldu (Dıgıroğlu, 2007: 121).

Devlet kaçakçılarla mücadelenin silahlı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini kısa sürede kavradı. Şûrâ-yı Devlet’ten Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 9 Aralık 1882 tarihli bir yazıda tuz ve tütün kaçakçılarının önünün alınamadığı, tuz kaçakçılığı az olsa da tütün kaçakçılığının çok yaygın olduğu ve tütün kaçakçıları silahlı gruplar halinde şehir içlerinde dolanırken Rûsûmat kolcuları¹⁸ silahsız olduklarından bunlara karşı koyamadığı belirtildikten sonra kolcuların da silahlanması kararı alındı. Rûsûmat kolcularının silahlarını nasıl kullanacaklarına dair bir nizamname olmadığından hâlihazırdaki silah kullanma nizamnamesine tabi olacakları da yine bu belgede belirtilmişti (BOA. ŞD. 572/4 Lef 7). Yine 1883 yılı başında Şûrâ-yı Devlet, Sürmene, Of ve Rize taraflarında tütün kaçakçılığının çok olduğundan o bölgelerde bir kol sandalı dolaştırılması gerektiğine dair bir mazbata hazırlamıştı (BOA. Y. A. RES., 20/16).

görevlendirilen Rûsûmat kolcularına ve yardımcı olmak için yanına verilen askerlere karşı kaçakçılar tarafından silah gösterilmesi durumunda askerlerin ve kolcuların “mukabele-i bi’l-misil icrasında tereddüt edilmemesi” gerektiğine dair ruhsat verilmiştir (BOA. ŞD. 571/50).

¹⁸ Kolcu, gümrük, orman ve tütün rejisi gibi müesseselerde muhafaza memurları için kullanılan bir tabirdir. Kaçakçıları takip için kol gezdiklerinden kendilerine bu ad verilmiştir. Kola çıkmak ise; hırsız, uğursuz takımının kötülüklerine mahal bırakmamak, asayiş korumak maksadıyla zabıta kuvvetlerinin şehir içinde dolaşmaları anlamına gelir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar kola yeniçeriler, zabıte teşkilatının yapılanmasından sonra zabtiyeler, en nihayet jandarmalar kola çıkarlardı (Pakalın, 1993: 288).

Reji'nin tütün inhisarını almasına kadar yaşanan bu gelişmeler şu iki durumu açıkça ortaya koymaktadır. Birincisi; tütün kaçakçılığının, Reji'ye karşı milli bir mesele haline getirilip ecnebi tahakkümüne karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıktığı düşüncesinin yanlışlığı anlaşılmış oldu. Çünkü daha Reji, Osmanlı Devleti'nde teşkilat kurmamışken yine de tütün kaçakçılarının silahlı bir şekilde örgütlendiği ve gerektiğinde devletin Osmanlı uyruklu Müslüman görevlileriyle de mücadele ettiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak; Reji'nin silahlı kolcularının, tütün kaçakçılarının silahlanmasına neden olduğu bilgisinin de düzeltilmesi gerekir. Çünkü Reji'den önce kaçakçılığı önlemek için faaliyette bulunan Rüsûmat kolcularının ellerinde henüz silah yokken bile tütün kaçakçılarının silahlarla hareket ettiği ve Rüsûmat kolcularına silahlı bir şekilde mukavemet ettiği anlaşılmaktadır¹⁹. Bu açıdan bakıldığında adına türküler, maniler yazılan²⁰ ve “kurt bunalırsa köye iner, kul bunalırsa dağa çıkar” sözüyle yaptıklarına meşruiyet kazandırılmaya çalışılan ayıngacıların²¹ esasında Reji'den önce de çeşitli amaçlarla silahlı gruplar halinde kaçakçılık yaptıkları anlaşılmaktadır.

Reji'den çok önce başlayan tütün kaçakçılığının Reji ile birlikte zirve yaptığı ve toplumun hemen her kesiminin ve yerel idarecilerin

¹⁹ Filiz Dıġıroġlu da, Quataert'in tütün kaçakçılarına toplumsal bir misyon yüklemesinin ihtiyatla yaklaşılmaması gerektiğini ve tütün kaçakçılığının Reji'nin uygulamaları sonucu değil daha öncesinde de var olduğunu ifade etmiştir (2007: 105-106).

²⁰ Kaçakçılar hakkında yazılan türkülerin bir kısmı için bk. Yardımcı, 2017: 100-127; Şenel, 2007: 361-370.

²¹ Ayıngacı, silahlı tütün kaçakçıları için kullanılan genel bir tabirdir. Bunlar içinde en meşhurları Çakırcalı Mehmet Efe'nin hayatı ve eşkıyalık faaliyetleri için bk. Yetgin, 2003. Ayrıca bu eşkıyaların bir kısmı Makedonya ve Karadeniz bölgesinde de faaliyetlerde bulunmuş ve bunlar hakkında “şaki”, “erbab-ı şekavet” gibi tabirler kullanılmıştır (Dıġıroġlu, 2014: 254).

kaçakçılar lehine hareket ettiği aşikârdır. Bu durumu, Reji genel müdürlüğünü yapan Lui Ramber'in anılarında görebilmekteyiz:

“Ekim'in birinci günü işe başladım. Elime verilen karmakarışık yumağı sökmeye çalışıyorum. Bu da kolay bir iş değil. Bir Reji inhisarı vücuda getirilmiş, fakat bundan mantıki sonuç alınamamıştır. Tütün ekimi serbesttir. Yalnız çiftçi Reji'den dikme müsaadesi alacaktır. Reji ise bu müsaadeyi vermeye mecburdur. Bundan başka yaprak tütün ihracatı da serbesttir. Satılmayan tütünlere gelince Reji, çoğu çiftçiler tarafından seçilen muhamminlerce takdir edilmiş bir fiyat karşılığında bunları almaya mecburdur. Bu tarz ile Reji öyle bir müessese haline gelmiştir ki ekici ile daima bir mücadele halindedir. Aynı zamanda ekiciyi koruyan mahalli hükümetle de boğaz boğaza uğraşır. Anlaşıyor ki bu işin idaresi gayet güçtür. Fakat buna rağmen kabul ediyorum.” (Ramber, 1975: 81)

Reji, tütün inhisarını Düyûn-ı Umûmiye'den devralıp göreve başladığında, kâr amacı güden uygulamaları ve tütün üreticisine yönelik sert tutumu neticesinde kaçakçılık iyiden iyiye artmaya başladı. Reji döneminde kaçakçı sayısındaki artışı, yalnızca Reji'nin fiiliyatta gerçekleştirdiği uygulamalarda değil “kaçakçı” tabirindeki geniş anlamda da aramak gerekir. Reji'ye göre tarlasına izinsiz veya ruhsatnâmesiz tütün eken çiftçiden dükkânında kaçak tütün bulunduran tütün bayisine, üretilen tütünü izinsiz nakliye eden nakliyatçıdan kaçakçılık işini meslek edinen kişilere kadar herkes kaçakçı olarak görülüyordu (Dıġıroġlu, 2007: 103). Son grupta yer alan kişiler çoġu zaman 8-10 kişilik gruplar halinde²² hareket ediyordu. Bahsi geçen kaçakçılara karşı, maaşlarını Reji'nin karşılayacağı bir kolcu teşkilatı kuruldu. Zaten Reji'nin oportünist yaklaşımından bıkan halk bir de Reji'nin kurduğu silahlı kolcuların sert müdahalelerine maruz kalınca kaçakçılara destek vermeye başladı. Kaçakçılarla tütün kolcuları arasında yaşanan silahlı mücadele çoġu zaman amacından saptı ve iki taraftan birinin, bulunduğu bölgede güç sağlama gösterisine dönmeye

²² Bu sayı bazı durumlarda 300-500 kişiye kadar çıkabiliyordu (Dıġıroġlu, 2007: 103).

başladı. Reji kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında yaşanan çatışmalar öyle boyuta ulaştı ki kaçakçılar çatışmalar sırasında ölme ihtimalleri olduğunu bildiği için vasiyetnamelerini yazıp kefenlerini yanlarında taşıyarak dolaşmaya başladı (Karaca, 2003: 69).

Reji'nin seçtiği tütün kolcuları genellikle daha önce suça bulaşmış sabıkalı insanlardan oluşuyordu (Ahmet, 2012: 196)²³. Kaçak tütün arama ve bulma görevi de kendilerine verildiğinden çoğu kez görevlerini kötüye kullanıyor ve halkın tepkisini çekecek uygulamalarda bulunuyorlardı. Mesela zâhire almak için Eskişehir'e giden köylüler dönüşte, yanlarında kaçak tütün olmadığı halde kolcular tarafından durdurulup hayvanlarına el konulmuş ve Bursa Reji Nezareti'ne gönderilmişti (BOA. DH. MKT., 573/65).

Başlangıçta düzensiz kuvvetlerden oluşan kolcular zamanla teşkilatlanmaya başladı. Kaçakçıların at kullanması üzerine kolcular da at kullanmaya başladı. (Dıñoğlu, 2012: 400). Polis ve jandarmanın, tütün kaçakçılığının engellenmesi konusunda yalnızca ihtiyaç halinde kolculara yardımcı olması, kaçakçılarla mücadele eden yegâne gücün Reji kolcuları olmasını sağladı (Temel, 2001: 9). Bu da kendilerine sınırsız bir özgüven ve çoğu kez kötüye kullandıkları kanuni bir güç veriyordu. Bu güç onlarda kısa sürede yalnızca kaçakçılara karşı değil halka karşı da uygunsuz davranışlar sergilemek gibi faaliyetlerde bulunma sonucunu doğurdu. Mesela basında çıkan haberlerde; Reji kolcularının piknik yapan insanların yiyeceklerine el koyduğu, yolcuların yollarını kesip paralarını aldığı, kadın erkek fark etmeksizin

²³ Kolculara genellikle tekâüd verilmemekteydi. Ayrıca 2 lira gibi düşük bir ücrete çalışmaktaydılar (Ramber, 1975: 160). Bu da onları gayr-i meşru maddi gelir elde etme arayışlarına sürüklemekteydi. Hâlbuki Reji'den önce tütün inhisarını işleten Düyûn-ı Umûmiye çalışanlarının, gelirlerini artırmak için başka işlerde çalışmalarına müsaade edildiği ve yaşlandıklarında tekâüd aldıkları bilinmektedir (Çiftçi: 2012: 912).

insanların üstlerini aradığı bunun yanında kaçakçılarla girişilen silahlı çatışmalarda çevre dükkânlara zarar verdikleri yazılıyordu. Hatta daha da ileri giden bir tütün kolcusu bir polis müdürünün arabasına tütün arama bahanesiyle elinde kama ile girmeye çalışınca müdür tarafından etkisiz hale getirilmişti (Gökdemir, 1993: 331). İzmir’de tütün kolcuları kaçak tütün arama bahanesiyle yoldan geçen halkın heybesine, çantasına, bavuluna ellerindeki şişleri sokup zarar veriyor karşı gelenleri de dövüyordu. Ayrıca insanların evlerine girip evin altını üstüne getiriyordu (Gözcü & Çakmak, 2014: 227). Mesela Hudâvendigâr’ın Avuniye mahallesinde Reji’nin tütün üreticilerine haksızlık yaptığı ve evlere tecavüz ettiğine dair Mâliye Nezareti’ne yazı yazılmıştı (BOA, DH. MKT., 1610/136). Bunun yanında üretici kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka kendine ayırmaya kalksa Reji kolcusu tarafından alınandan vuruluyordu (Berkes, 1997: 52). Reji kolcularının bu uygulamaları halk nezdinde kolcularla mücadele eden kaçakçılara destek olarak geri dönüyordu²⁴.

²⁴ Kolcuların bu uygulamaları Reji’ye karşı nefreti körükleyip bir an önce ülkeyi terk etmeleri yolunda propaganda faaliyetlerinin başlamasına neden oldu. Mesela “Tütün Meselesi” isimli eserde “şirket rejisi usulüne tabi olan yerlerde kaçakçılık adeta sarı hastalık gibidir. Her nerede bu usul cereyan etmiş ise orada kaçakçılık vardır. Reji usulünün olduğu yerlerde gelirlerin düşük olmasının sebebi, bölgelerin verimsizliği değil, kaçakçılığın fazla olmasıdır. Bunu engellemeye yönelik faaliyetler de başarılı olacak gibi gözükmemektedir” deniliyor (Nusret Bey, 1326: 36) ve Reji yerine yeniden bandrol sisteminin getirilmesi gerektiğine dair çeşitli fikirler savunuluyordu. Bu eserde bandrol ve monopol uygulayan devletlerin tütün gelirlerinin Osmanlı Devleti gelirlerinden ne kadar fazla olduğunu gösteren “Mâliye Encümeni’nin başka memleketlerde 1322 tarihli tütün geliri miktarlarını yazdığı tablo” ismiyle bir tablo da yayınlanmıştır (Nusret Bey, 1326: 64) (Ek III). Yine Parvus Efendi de Reji’nin gelişinden önce Osmanlı Devleti’nin tütünden çok daha fazla gelir elde ettiğini söylemiş ve Reji’nin olmadığı takdirde Osmanlı Devleti’nin elde edeceği gelirlerin ne kadar fazla olacağını farazi örneklerle açıklamaya çalışmıştır (1977: 160-163). İnhisar-bandrol konusundaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Kavalalı İbrahimpaşazâde Hüseyin Hüsnü, 1340; Ökten, 2007: 155-190.

Kaçakçılar, tütün kolcularına karşı oluşan toplumsal nefret ve Reji uygulamaları altında bunalan halk ve üreticiden aldıkları destekle çok yoğun şekilde kaçakçılık faaliyetleri yürütmeye başladı. Reji'nin ülkeye gelişi ve menfi uygulamaları neticesinde ülkede yetiştirilen tütünün neredeyse % 35'i kaçak hale geldi. Dahası bu kaçakçılık faaliyetleri esnasında yoğun bir kolcu-kaçakçı mücadelesi yaşanmaya başladı. Bu kaçakçılar bazen Ziraat Bankası memuru (Akpınar, 2002: 543) bazen de jandarma gibi devlet görevlileri olsa da çoğu zaman kaçakçılar herhangi bir yere bağlı olmayan ve geçimini bu işten sağlayan kişilerden oluşuyordu. Sayıları bir dönem sadece Trabzon'da 500 kişiye ulaşmış (Dıġıroġlu, 2014: 256) olan bu kaçakçılar bu işi açıktan açığa bile yapabiliyordu. Kaçakçılığın engellenmesinden Reji kolcuları sorumlu olduğundan kaçakçıların en büyük düşmanı Reji kolcularıydı. Yaşanan çatışmalar o denli artmıştı ki sadece Bursa'da senede 700-800 kaçakçı hayatını kaybediyordu (Ösen, 2015: 62).

Yaşanan kolcu-kaçakçı çatışmalarında Osmanlı hükümetinin kaçakçıları savunduğu, en azından kaçakçıları engellemeyerek zımnî bir destek verdiği ve hiçbir şekilde Reji'ye yardımcı olmadığına dair genel bir kanı vardır. Buradaki temel yanlış, kaçakçılığın gerçekleştiği bölgelerdeki yerel idarecilerin, o bölgelerdeki askeri erkânın ve bölgeye gönderilen memurların kaçakçıları desteklemiş olmasının²⁵ hükümetin Reji'ye karşı genel politikasıymış gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Yerel unsurların kaçakçılara destek vermesinin temelinde Reji'ye karşı olan düşmanca tutum yer almakla birlikte bunu bir hükümet politikası şeklinde algılamak hatalı olacaktır. Öyle olsaydı hükümetin Reji'ye karşı herhangi bir olumlu tutum sergilememesi gerekirdi ama mesela 1895 yılında Şûrâ-yı Devlet'e Reji hakkında gelen

²⁵ Bunun aksi örnekleri de vardır. Mesela Ramber anılarında Trabzon valisi Kadri Bey'in kaçakçılarla mücadelesi ve emrindeki az sayıdaki silahlı güçleri kolcuların emrine nasıl verdiğinden sitayişle bahseder (1975: 130-134).

şikâyetlerin sonucunda alınan 47 kararın 10'dan fazlasında Reji haklı bulunmuştu (Quataert, 1987: 34). Ayrıca hükümet, Reji kolcularının haksız uygulamalarını engellemekle beraber gerektiğinde kaçakçılara karşı kolculara destek vermeyi de ihmal etmemiştir²⁶. Bu noktada hükümetin Reji'ye ve kolcularına karşı uygulamalarını birçok şeyi gözeterek yaptığını anlamak gerekir: Bir taraftan kendi halkına karşı yabancı menşeli bir şirketin gerçekleştirdiği haksız uygulamaları engellemeye çalışıp toplumda saygınlığını artırmaya çalışırken öte yandan bir iç güvenlik sorunu haline gelen kaçakçılık mevzusunu da yine bu şirketin silahlı birliği olan Reji kolcuları ile çözmeye çalıştığını görüyoruz. Dahası Reji kolcularının kaçakçılığı engelleme konusunda yetersiz kalması üzerine silahlı kolcuların yanına ek olarak 1 Ocak 1887'de "Kordon bölükleri" adıyla bir birliğin kurulmasına da müsaade etmiştir.

Kordon Bölüklerinin Kurulması

Reji'nin uygulamaları sonucunda artan tütün kaçakçılığını engellemekte mevcut kolcular yetersiz kalmaktaydı. Osmanlı hükümeti daha en başta Reji'ye kaçakçılık ile mücadele misyonunu yükleyip güvenlik masraflarını azaltarak mâli anlamda bir fayda sağlamayı

²⁶ Bu konudaki örneklerden bazılarını Osmanlı arşivinde bulabilmekteyiz: Konya'da Reji kolcubaşısı Mehmed Emin ile kolcu Laz Tosunoğlu İbrahim'i öldüren kaçakçılar hakkında başlatılan tahkikat için bk. BOA. BEO. 3223/241693; tütün kaçakçılarının yakalanması için jandarma ve zabtiyenin kolculara yardım etmesi gerektiğine dair tebliğ için bk. BOA. DH. MKT.2037/41; Ertuğrul sancağında kaçakçılar ile Reji kolcuları arasında çıkan çatışmada çatışma sonrası kaçan kişilerin yakalanması hakkında bk. BOA. DH. MKT. 670/19; tütün kaçakçılığının artması ve alınan tedbirlerin yetersiz gelmesi üzerine kolculara benzer memurlar atanması hakkında bk. DH. TMIK. M. 189/51 Lef 1; İzmit'te gerçekleşmesi planlanan tütün kaçakçılığının engellenmesi konusunda Reji kolcularına yardımcı olmak için askeri müfrezelerin görevlendirilmesi gerektiğine dair Hudâvendigâr vilayetine yazılan yazı için bk. BOA. DH. ŞFR. 276/114.

ummuş, bununla mücadele edecek kolcuların masraflarını ödemekten kaçınmış hatta istisnai de olsa yakalanan kaçakçıların hapis masraflarını Reji'ye ödetmişti. (BOA. DH. MKT., 1447/112). Fakat gelinen noktada Reji kolcularının kaçakçılığı engelleme konusunda yetersiz kaldığı anlaşıldı. Bu nedenle Zabtiye kuvvetlerine ek olarak kaçakçılığın yoğun olarak yapıldığı Dersaadet, Selanik, Hudâvendigâr ve Aydın'da Kordon bölükleri kurulması kararı alındı.

Tütün kaçakçılığının engellenmesi için Reji idaresinin isteği ile kurulan ve maaşlarını Reji idaresinin vereceği bu teşkilat, Kuvve-i Umumiye-i Zabtiye kuvvetlerine ilaveten oluşturulacaktı. Jandarma dairesinde kaleme alınan talimatname sonrası Reji idaresinin bazı istekleri doğrultusunda makam-ı Seraskeriye'nin de onayıyla teşkilat yapısı ve fonksiyonunun incelenmesi için Meclis-i Vükela'ya gönderildi. Meclis-i Vükela ise daha detaylı bir tetkik için bunu Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Reji idaresi komiseri Nuri Bey ile Genel Müdür Mösyö Auboyneau'un hazır bulunduğu esnada Kordon bölüklerinin nizamnamesi Tanzimat Dairesi'nde yazıldı.

Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde Kordon bölüğünün kuruluş amacı ve kuruluş süreci şu şekilde anlatılmıştır: "Tütün kaçakçılığının men'i hakkında şimdiye kadar ittihaz olunan tedabirin temin-i maksada adem-i kifâyeti bi't-tahrir anlaşılmış olduğundan bu işte kullanılmak üzere Kuvve-i Umumiye-i Zabtiye'ye ilaveten Kordon bölükleri teşkil zımında Reji İdaresi'nin dermeyan eylediği teklif Maarif Nezareti'nde mahsusen teşkil kılınan komisyon canibinden bi't-tetkik esasen şartname hükmünü tağyir etmeyeceğine ve ale'l-husus mezkur bölüğün şimdilik Dersaadet ile Aydın ve Hudâvendigâr ve Selanik vilayetlerinde teşkil kılınarak tahrir edileceğine binaen kabul ve Meclis-i Ali Vükela'ca dahi tasvib edilmiş olduğundan..." (BOA. İ.MMS., 87/3753). Böylece Kordon bölüklerinin kurulması resmen 1 Ocak 1887'de 648 numaralı mazbata ile kabul edilmiş oldu (BOA. MV., 14/53).

Hükümet bu noktada Reji ile ortak hareket etmiş ve kaçakçılığın engellenmesi için Reji'nin isteği doğrultusunda Kordon bölüklerinin kuruluşuna müsaade etmiştir. Ancak şu ayrımı da ifade etmek gerekir: Kordon bölükleri, kaçakçılık ile mücadele eden Reji kolcularına ve Zabtiye neferatına destek vermek için kurulmuş ayrı bir kolluk kuvvetiydi. Yani ne Reji kolcularının tamamını oluşturuyor ne de Reji'den bağımsız hareket edebiliyordu. Mevcut Reji kolcu birlikleriyle Kordon bölüklerini birbiriyle iç içe geçmiş aynı birlikler olarak değerlendirmek yerine Kordon bölüklerini, kaçakçılığı önlemek için kurulan ve kolculara destek veren ayrı bir kolluk kuvveti olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Kordon bölüğünün oluşturulduğu 1887 yılında Reji'nin kolcu sayısı toplamda 3617 neferden ibaretti (Quataert 1987: 30). Kordon askerlerinin kuruluş aşamasında 1577 neferden oluştuğunu bildiğimizden dolayı aradaki 2040 nefer zaten Kordon bölüğünden önce de hâlihazırda görev yapan Reji kolcularıydı. Kaldı ki Kordon bölüğünün yalnızca dört ana merkezde kurulması amaçlandığından, ülke genelindeki kaçakçılığı engellemeye yönelik kurulan kolcuların tamamını teşkil ettiğini söylemek de güç olacaktır. Zira kaçakçılık sadece bu dört bölgede değil ülkenin hemen her kesiminde gerçekleşmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Kordon bölüklerinin yalnızca yardımcı kuvvetler olarak düşünüldüğü ve tütün kaçakçılığını engellemek başta olmak üzere iç güvenliği sağlamak adına tâli bir görevi olduğunu söyleyebiliriz.

Kordon Bölüklerinin Talimatnamesi ve Teşkilat Yapısı

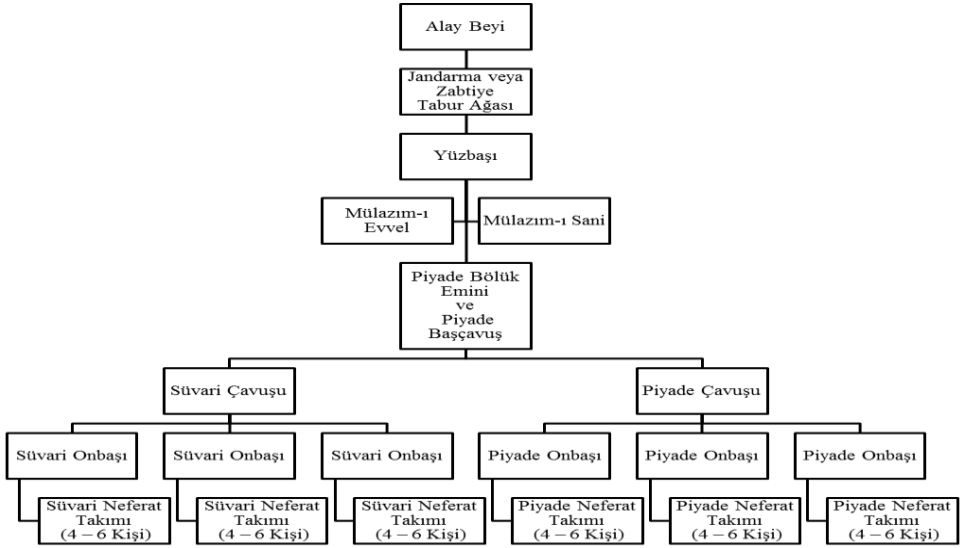
Kordon bölükleri yeni bir askeri teşkilat olduğu için kuruluş esnasında görev tanımları ve sınırları belirlenip teşkilat yapısı oluşturuldu. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde "Tütün Kaçakçılığının Men'i Hizmetinde Kullanılacak Kordon Bölüklerine Dair Talimattır" adıyla oluşturulan bu talimatname iki fasıldan oluşan toplam 33 madde ve bir hatime bölümünden ibaretti. Birinci fasıl 5

maddeden oluşuyor ve Kordon bölüklerinin teşkilat yapısı hakkında genel bilgiler veriyordu.

Birinci maddeye göre; Kordon bölüklerinin Jandarma ve Zabtiye bölükleriyle karıştırılmayarak mevcut zabıta kuvvetlerine ek olarak bölgelerin ihtiyaçlarına göre kurulacaktı. İkinci maddede, Kordon bölükleri efradı çeşitli baraka ve karakollara dağıtılacak ve her karakol ve baraka bir takım kabul edilerek gereğine göre bu birlikler süvari ve piyade olacaktı. Fakat bu baraka ve karakolların yerini tayin etme işi Reji memurları ve bölük zabıtine ait olacaktı. Buradan anlaşılabacağı üzere Kordon bölüklerinin kuruluşu esnasında Reji'nin ve mevcut zabtiye bölüklerinin ortaklaşa çalışmaları öngörülmektedir.

Üçüncü maddede, Kordon bölüklerinin kuruluş şeması açık bir şekilde anlatılıyordu: Her takım 4-6 kişilik süvari ya da piyade şeklinde oluşacak. Süvari takımının başına Süvari Onbaşı, piyade takımının başına Piyade Onbaşı gelecek, 3-4 piyade takımı birleşerek başlarına Piyade Çavuş, 2 ve daha fazla süvari takımının başına Süvari Çavuş getirilecekti. Ayrıca bunların başına da Piyade Başçavuş ve kayıt işleri için Piyade Bölük Emniyeti getirilecek, bu birlikler 100 kişiyi aşmamak üzere başlarına Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani ve Yüzbaşı gelecek, onun üstünde Zabtiye veya Jandarma Tabur Ağası ve onun üstünde de Alay Beyi olacaktı. Bu bilgilerden hareketle Kordon bölüğünün askeri teşkilat yapısı şu şekilde oluşuyordu:

Tablo 2: Kordon bölükleri teşkilat şeması

Kaynak: BOA. İMMS., 87/3753

Dördüncü maddede, Kordon bölüklerinin tabur ve alay beylerine tabii olduğu, beşinci maddede ise Kordon bölüğü neferatının tamamen zabtiye askerlerinden kabul edilerek erlerin, onbaşı ve çavuşların cezalandırılması, ödüllendirilmesi, tüm işlemleri, emeklilikleri, vazife esnasında hayatını kaybedenlerin dul ve yetimlerinin maaş ve ödemeleri mevcut zabtiye nizamnamesine göre ayarlanıp onbaşı ve çavuşların terfilerinde okur-yazarların tercih edilmesi yoksa yararlılıkları görülenler tercih edilmesi kararlaştırıldı.

Beşinci madde ile Birinci Fasil kapatılıyordu. İkinci Fasil'a geçmeden önce de Kordon bölüklerinin toplam asker sayısı, yerleri ve alacakları aylık ücretleri içeren bir tablo talimatnamede yer almaktaydı. Bu tablo şu şekildedir:

Tablo 3: Kordon bölüklerinin faaliyet alanları ve maaşları

		Dersaadet		Selanik		Bursa		İzmir	
		Nefer	Maaş-1 Şehri	Nefer	Maaş-1 Şehri	Nefer	Maaş-1 Şehri	Nefer	Maaş-1 Şehri
Süvari	Yüzbaşı	4	570	5	550	3	550	5	500
	Mülazım-1 Evvel	4	380	5	400	3	400	5	425
	Mülazım-1 Sani	4	335	5	350	3	350	5	350
Başçavuş		4	190	5	180	3	180	5	180
Bölük Emni		4	170	5	160	3	160	5	160
Süvari	Çavuş	4	240	5	200	3	200	5	200
	Onbaşı	8	225	22	185	12	185	22	185
	Neferat	32	210	108	170	70	170	108	170
Piyade	Çavuş	12	180	19	170	9	170	16	170
	Onbaşı	45	165	56	155	26	155	46	155
	Neferat	224	150	280	140	130	140	230	140

Kaynak: BOA. İ.MMS., 87/3753 (Ek V)

Bu tabloda hareketle şehirlerde yer alan toplam Kordon bölüğü asker sayısı ile ödenen maaşlar şu şekildedir:

Tablo 4: Kordon bölüklerinin toplam nefer sayısı ve toplam aylıkları

Dersaadet		Selanik		Bursa		İzmir	
Toplam Nefer	Toplam Maaş	Toplam Nefer	Toplam Maaş	Toplam Nefer	Toplam Maaş	Toplam Nefer	Toplam Maaş
345	2.815	515	2.660	265	2.660	452	2.635

GENEL TOPLAM	NEFER:	1.577
	AYLIK MASRAFI	10.770

Kaynak: BOA. İ.MMS., 87/3753

Tablodan anlaşılacağı üzere kaçakçılık faaliyetlerinin bilhassa Selanik ve İzmir bölgesinde yoğunlaştığı görülmekte ayrıca en çok maaşı Dersaadet'teki Kordon bölüğü askerlerinin aldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Kordon bölüğü maaş giderlerinin senelik 130.000 liraya tekabül ettiği görülmektedir. Tabloya yansımaya da maaş dışında başta silah olmak üzere diğer tüm teçhizat ve yan harcamaların giderleri de Reji tarafından ödeneceğinden bu meblağ daha da artmaktadır. Fakat Kordon bölüğünün kurulduğu yıl olan 1887'de kaçakçılığı önlemek için muhafaza masrafı olarak Reji'nin toplamda 115.000 lira harcama yaptığı düşünüldüğünde (Quataert, 1987: 30)²⁷ ve bu masraflar içinde, Kordon bölüğü maaşları ve harcamaları dışında geri kalan 2040 kolcunun masrafları da olacağı hesap edildiğinde Reji'nin Kordon bölüklerine tabloda geçen miktardan çok daha az ödeme yaptığı anlaşılmaktadır. Zaten ileride görüleceği üzere Kordon bölükleri kendileri için belirlenen tahsisatı Reji idaresinden alamadığı için planlanan sayıdan ve bölükten daha az miktarda bir birlikle faaliyet göstermeye çalışmıştır.

²⁷ Bu miktarın çok fazla bir değişim olmadan sonraki senelerde de devam ettiği görülmektedir. Reji, 1888'de güvenlik ve muhafaza masrafları için 126.000, 1889'da 139.000, 1890'da 143.000 lira harcamıştır (Quataert, 1987: 30). Güvenlik harcamaları yüzyılın sonunda bile hâlâ 205.000 lira civarına anca çıkabilmişti. Bu verilerin miktarı, Tütün Meselesi adlı kitapta gösterilen harcama tablosunda da hemen hemen aynıdır. Kitaptaki verilere göre Reji 1899'da toplam 1.469.201 liralık masraf yapmış, bu masrafın 202.191 lirasını muhafaza masrafları oluşturmuştur (Nusret Bey, 1326: 97). Burada Quataert'ın verilerinin tashihe muhtaç tek yanı, muhafaza masraflarının genel Reji harcamaları içindeki payının çok yüksek gösterilmesidir. Mesela 1894'te yapılan güvenlik harcamaları, toplam Reji harcamalarının % 52'si gibi yüksek bir oran olarak gösterilmektedir (Quataert, 1987: 29). Hâlbuki Reji'nin toplam masrafları içindeki harcamalarının yarısından fazlası güvenlik masrafı değil mübâyaa (satın alma) masrafıdır. Mesela 1899'da Reji'nin muhafaza masrafı için harcadığı miktar, toplam harcamalar içerisinde % 13,76'dır (Nusret Bey, 1326: 97).

Kordon bölüklerinin talimatnamesinde İkinci Fasl “Muhassasat ve Muamelâtı Hesabiye” adıyla 6. madde ile en son madde olan 33. maddeyi kapsar. Altıncı maddede; Kordon bölüğünde yer alan askerlerin, jandarma ve zabtiye askerlerine göre daha fazla ücret alacakları ve bu fazla ödemenin miktarı belirtilmiştir. Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddelerde Kordon bölüğünde görevli askerlerin hayvanları için yem, kendileri için palaska, yağmurluk ve kayış ihtiyaçlarının ve eyer takımının masraflarının Reji tarafından verileceği, onuncu maddede, süvarilerin atlarını kendilerinin temin edeceği, hayvanın telef olması halinde devlet tarafından yeni hayvan için tahsisat verileceği belirtilmiştir.

Talimatnamenin on ikinci maddesi dikkate değer bir maddedir. Başlangıçta Kordon bölüklerinin silah masraflarının devlet tarafından karşılanacağı ifade edilse de bu madde değiştirilerek bu masrafların Reji’ye ait olduğu belirtilmiştir. Maddenin ilk hali “Kordon bölükleri zabitan ve efradına jandarma efradına îta olunan esliha ve cebane misillû canib-i devletten esliha ve cebane îta olunacak ve bunun için Reji idaresinden bir şey talep olunmayacaktır” şeklinde olan madde Şûrâ-yı Devlet’te tashih edilip “ve bunun için Reji idaresinden bir şey talep olunmayacaktır” kısmı çizilerek “ve bunların esmanı Reji idaresinden tesviye ve îta kılınacaktır” şeklinde düzenlenmiştir (BOA. MV.,14/53). Bu durumun gerekçesi ise “Kordon bölüğü efrad ve zabitanına canib-i devletten verileceği muharrer esliha ve cephanenin meccanen îtası caiz olmayacağından bunların esmanın Reji idaresinden îta kılınacağını” şeklinde ifade edilmiştir (BOA. İ. MMS., 87/3753). Böylece Kordon bölüklerinin silah masrafları devlet tarafından değil Reji tarafından karşılanmıştır.

On üçüncü maddede, Kordon bölüklerinin asker sayısı her üç ayda bir Seraskeriye’ye kadar uzanan bir silsile ile üst kademelere bildirilecek, on altıncı maddede ise jandarma alay müfettişlerinin gerektiğinde Kordon bölüklerini denetleyebilecekti. Buradan

anlaşılacağı üzere Kordon bölükleri, Reji idaresinin isteği ile teşkil edilmiş ve maaşlarının Reji idaresince her ayın sonunda ödenmesi kararlaştırılmış olsa da (Madde 17) tamamen bağımsız bir askeri güç olarak ortaya çıkmasına müsaade edilmemiş ve kısmen Seraskeriye'nin kontrolünde tutulmuştur. Ancak özerk yapısını nispeten koruduğunu ve tayinat ile azil işlerinin Reji idaresince düzenlendiği, jandarma idaresinin aziller konusunda söz sahibi olamadığını da belirtmek gerekir (BOA. DH. MKT., 1349/9). Ayrıca Kordon bölüğünün mevcut jandarma birliklerinden ayrı tutulmasına da özen gösterilip on beşinci maddede ifade edildiği üzere Kordon bölükleri künye ve demirbaşları ve tüm mâli hesapları ayrı tutulmuştur.

Kordon bölüklerinin görevleri 19, 20, 21, 23 ve 25. maddelerde özetle şu şekilde aktarılmıştı: Tütün kaçakçılığını engellemek bölüklerin asli görevidir. Bunun dışındaki başka işlerle ilgilenip görevlerini aksatmayacaktır. Bunun yanında şehir ve kasabaların dışındaki kordon ve sahillerin muhafazasından sorumlu oldukları gibi şehir ve kasabaların içindeki kaçakçılığı da engelleme sorumlulukları vardır. Bu iş için devamlı suretle askerler görevlendirilecek ve bölük çavuşları da gündüz iki, gece iki olmak üzere dört kez bu askerleri denetleyip işlerini doğru yapıp yapmadıklarını kontrol edecektir. Herhangi bir vukuat olup olmadığını da tarih ve saatini belirtir şekilde defterlere yazacaktır. Vukuat durumunda olay tabur komutanına intikal edecek ayrıca nöbetler esnasında ve kola çıkıldığı zamanlarda her takım kendi sorumlu olduğu alanı denetleyecek, kendi alanının dışına taşmayacaktır. Bunun dışında şüpheli gördükleri yerlerde süvarilerle birlikte yüzbaşı nezaretinde kırlarda da denetlemeler yapılabilecektir. Tütün kaçakçılığının yapılacağı ihbarı geldiğinde, tütünlerin saklandığı haberi alındığında ya da yasak aletlerin kaçakçılığının yapılacağına dair bir durum tespit edildiğinde hemen bir kol oluşturularak ilgili yere sevk edilecektir. Bu kol kaçak tütünü ve yasak aletleri yakalamaya memur olacaktır. Nöbet esnasında tütün kaçakçılarına denk gelirse bu kişiler

yakalanarak ilgili karakola götürülüp defterlere kaydedilecek eğer kaçakçılar itaatsizlik eder veya silahla karşılık verirlerse aynı şekilde askeri birlikler kendilerini Osmanlı kanunlarına göre muhafaza etme hakkına sahip olacaktır (25. madde). Bu son madde Kordon bölükleri ve onlara yardım eden kolcu birlikleri tarafından keyfi olarak uygulandı ve çoğu kez kanunların verdiği yetkiyi aşarak ele geçirilen yasak mallara el konulup kişilere kanun dışı muamelelerde bulunuldu²⁸. Bu da kaçakçıların Reji muhafızlarına karşı halk nezdinde desteklenmesine yol açtı. Yani kaçakçıların yerel idareci ve halk tarafından desteklenmesinde salt ekonomik çıkarların etkili olmadığı söylenebilir²⁹.

Yirmi yedinci maddede, Reji memurlarının isteği doğrultusunda tütün kaçakçılığına dair araştırılma ve incelemeler yapılabilir fakat Kordon bölükleri insanların yaşadığı mahallelere yerel idarecinin yazılı izni olmadan giremezler. Eğer yazılı izin gelene kadar tütünün kaçırılma ihtimali söz konusu olursa bölgenin jandarma ve zabtiye neferi o bölgenin dışını çembere alarak kaçakçıların kaçmasını

²⁸ Kolcuların, ele geçirdikleri kaçak baruta el koymaları ve normalde kesmeleri gereken cezanın iki katını keserek fazlalık kısmı zimmetlerine geçirdiklerine dair bk. BOA. DH. MKT. 1577/26; kaçak tütün araması sırasında yanlarında kaçak tütün bulundurmadıkları halde arama yapılan kişilerin hayvanlarına kolcular tarafından el konulması ve mağdur kişilerin hayvanlarını talep etmeleri hakkında yapılan yazışma için bk. BOA. DH. MKT., 573/65

²⁹ Bu maddenin usulüne uygun bir şekilde uygulandığı bir olayı ise 1895 tarihinde Rumeli-i Şarki'den Dâhiliye Nezaret'i'ne yazılan bir yazıda görüyoruz: Tütün kaçakçılığının yaşandığına dair alınan bir ihbarda “beher fırkadan ikişer yüz nefer tefrik ve yanlarına altmışar nefer jandarma” alan Şark-i Rumeli'deki ikinci Kordon bölüğünün Harmanlı'da bulunan bir takımı Edirne'den Şark-i Rumeli'ye kaçakçılık ile tütün idhal etmeye çalışan bir cemiyete denk gelmiş, istimal-i silaha mecbur olan bu takımın mukavemeti ile “cemiyet-i mezkure efradının esna-yı firara terk ettiği bir miktar tütünü zabt ve müsadere eylediği istihbar kılınmış olmağla arz-ı ma'lumata ihbar kılınmıştır” (BOA. Y.A. HUS., 321/7).

engelleyecekti. Bu madde açık bir şekilde Kordon bölüklerinin ve kolcuların keyfi bir şekilde mahallelerdeki insanlara yazılı emir olmaksızın müdahale edemeyeceklerini göstermektedir. Daha önceki tecrübelerinden hareketle hükümetin, Reji idaresindeki silahlı bir grubun keyfi olarak ya da bir şüphe üzerine insanlara müdahale etmesini istemediği anlaşılmaktadır. Kordon bölüğünün kısmi özerk yapısının yaratacağı tehlikenin farkında olan hükümet bu birliklerin kaçakçılığı engellemek için kurulmasının sağladığı faydanın, idari otoriteyi zaafa uğratma ihtimalinin yaratacağı tehditte daha büyük olmama ihtimalinin farkındaydı. Kordon bölüğü ve bu bölük dışındaki kolcuların da çoğu kez bu maddeyi çiğner şekilde hareket etmesi ve halk üzerindeki keyfi uygulamaları hükümetin haklılığını ortaya çıkaracaktı. Bu nedenle Kordon bölüğünün devamının yaratacağı muhtemel sıkıntıları devlet açık bir şekilde görmüş ve ileride bu bölüklerin varlığını “hükümet içinde hükümet” olarak tanımlamıştı (BOA. İ. DH., 1154/90250 Lef 9).

Otuz ikinci maddeye göre Kordon bölüğüne dâhil olmak isteyenler Dersaadet’te Zabtiye Nezareti’ne³⁰ diğer yerlerde tabur komutanlarına arzuhal vereceklerdi. Kordon bölüklerine seçilecek olan kişilerin dışarıdan başvuru ile değil Reji’nin kolcuları içinden seçileceği “Reji idaresince müstahdem olan kolculardan teşkil olunacak Kordon bölüklerine dâhil olacakların idareden istihsal edecekleri şهادetnameleri Dersaadet’te Zabtiye Nezareti’ne îfa etmelerinin talimatta mukayyed olması” ifadesinden anlaşılyordu (BOA. DH. MKT., 1407/38).

Talimatnamenin son maddesi ise Kordon bölüklerinin, tütün kaçakçılığının men’i hizmeti dışında bir işle meşgul olmayacağından

³⁰ Dersaadet’teki başvuruların Zabtiye Nezareti’ne teslimi hakkında yaşanan karışıklıklar için bk. BOA. ŞD. 723/11

jandarma birliğinin bu konuda Reji'yi sorumlu tutamayacağı üzerineydi.

Hatime kısmında, Kordon bölüğünün, tütün kaçakçılığını engellemek adına Reji kolcularına yardım etmek maksadıyla Dersaadet, İzmir, Selanik ve Bursa'da tecrübe edileceği, bu birliğin fayda sağlaması halinde diğer vilayetlerde de kurulacağı, beklenen faydanın sağlanamaması halinde ise ilga edileceği, hükümetin talimatname dışında herhangi bir sorumluluğunun olmadığı ve son olarak gerektiğinde nefer sayısının Seraskeriye'nin onayıyla artırılabilirliği belirtilmiştir.

Kordon Bölüklerinin Oluşturulma Çabası ve Sonu

Reji inhisarı ile artan tütün kaçakçılığını engelleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Kordon bölükleri, kuruluş yapısı itibariyle zaten ölü doğmuş bir teşkilattı. Her şeyden evvel Reji kolcularına ve Zabtiye kuvvetlerine yardımcı olmak amacıyla ortaya çıkması yetki karmaşasına neden oluyordu. Bu teşkilat “doğrudan Reji'ye mi yoksa Zabtiye veya Seraskeriye'ye mi bağlı olacaktı?” sorusunun net bir cevabı yoktu. Maaş, silah temini, tayin ve tenzil gibi konularda Reji'ye bağlı olan Kordon birlikleri, asker sayısındaki artış, denetleme ve kullanılacak kıyafetler konusunda Seraskeriye'ye bağlı bir durumdaydı. Zaten toplum içerisinde olumsuz yer edinen kolcuların bir de yeni kurulan bu birliklerin içerisinde yer alması Kordon bölüğünün bürokraside ve yerel idarede olduğu kadar halk nezdinde de çalışmasını zorlaştırdı. Ayrıca silahlı bir güce sahip olan bu birliğin iç güvenlik açısından zâfiyet oluşturma durumu hükümeti de tedirgin ediyordu. Bu nedenle hükümet Kordon bölüğünün daha kurulurken, olumsuz bir durumda ilga edilebileceğini ifade ederek muhtemel bir tehdidin önüne geçiyordu.

Tüm olumsuzluklara rağmen Kordon bölüklerinin teşkilatlanması için Reji öncülüğünde çalışmalar başladı ve 1 Aralık

1886’da Kordon bölüklerinin kurulma kararı alındı (BOA. MV. 14/53 - Ek IV). Kuruluş esnasında Dersaadet, Hudâvendigâr, Aydın ve Selanik’te teşkilatlanacağı belli olan Kordon bölüklerinin öncelikle kıyafetleriyle ilgili çalışma yapıldı. Seraskeriye Jandarma Dairesi’nden Dâhiliye Nezareti’ne yazılan tahriratta; Kordon bölükleri kıyafetlerinin jandarma bölüklerindeki askerlerin kıyafetleriyle aynı olmasının yaratacağı mahsurlar ifade edildikten sonra bu iki grubun kıyafetlerinde farklılıklar olması gerektiği ifade edildi. Bu farklılıklar ise, “Kordon bölüklerinin omuzlarında bulunacak apoletlerin tabur numaraları dışında birer beyaz düğme yıldız ilavesi ve küçük zabitanının, alay küçük zabitanı misillü yakalarına taalluk edecekleri yıldızların beyaz olması gerektiğine dair” bir tavsiyede bulunuldu (BOA. İ.DH. 1026/80932). Böylece zabtiye ile maaş farklılığı olan Kordon bölüklerinin kıyafetlerinde de bir farklılığa gidilmişti.

Kordon bölüğünün en önemli çalışma alanı hiç kuşkusuz Dersaadet yani İstanbul olacaktı. Burada kurulacak olan Kordon bölüğü teşkilatının adım adım hangi alanlarda faaliyet göstereceği önceden net sınırlarla belirlenmeliydi. Bu işin halledilmesi için yapılan çalışmalar neticesinde Dersaadet’teki Kordon bölüğü teşkilatı şu şekilde planlandı:

Tablo 5: Dersaadet’teki Kordon bölüklerinin görev yerleri

	1. BÖLÜK		2. BÖLÜK		3. BÖLÜK		4. BÖLÜK
	Nefer	Görev Yeri	Nefer	Görev Yeri	Nefer	Görev Yeri	
PİYADE	40	Yedikule Kağıthane arası	40	Yedikule Kağıthane arası	40	Üsküdar Kadıköy arası	Reji idaresi tarafından oluşturulmamıştır
SÜVARI (7 - 8 kişilik müfrezelere bölünecek)	40	Yedikule Kağıthane Büyükdere arası	40	Yedikule Kağıthane Büyükdere arası	40	Çengelköy Erenköy Bulgurlu arası	

Kaynak: BOA. Y.A.RES. 37/5³¹

³¹ Dersaadet’teki Kordon bölüklerinin muhafaza alanlarında yapacakları faaliyetler şu şekilde ifade edilmiştir: “Tütün kaçakçılığının men’i hizmetinde kullanılmak üzere

Kordon bölüğü kuruluş talimatnamesinde Dersaadet'te 324 asker görevlendirilmesi planlanmasına rağmen sayının yaklaşık 240 kişide kaldığı görülmektedir. Sayının beklenenden daha az olmasının nedeni Reji idaresinin planlanan 4.bölüğü açmaktan vazgeçmesidir. Bu bölüğü neden açmadığına dair net bir bilgi olmasa da şirketin maddi saiklerle hareket ederek maliyeti artırmak istememesi bu durumun gerekçesi olmalıdır. Çünkü benzer şekilde Aydın'da da 5 bölük teşkil edilmesi planlanırken 4 bölük oluşturulmuş, bunun gerekçesi olarak da Reji idaresinin verdiği 111.500 kuruşluk tahsisatın 5 bölük kurmaya yeterli olmadığı belirtilmiştir (BOA. DH. MKT., 1423/61).

Halkta ve yerel idarecilerde, geçmiş uygulamalarından dolayı Reji kolcularına karşı bir ön yargı söz konusuydu. Kordon bölüklerinin, mevcut Reji kolcularından oluşturulması bu nedenle hatalı bir adımdı. Üstelik Reji idaresi daha ilk aşamada Kordon bölükleri için beklenen tahsisatı da yapmamıştı. Bu nedenle Kordon bölükleri Dersaadet ve Aydın'da beklediği teşkilatlanmayı gerçekleştiremedi. Bu yönüyle Kordon bölüklerinin âkim kalması daha başlangıçta olası gözükmekteydi. Zaten tütün kaçakçılığını engelleme konusunda kayda değer bir başarısı da bulunmayan Kordon bölüğünün, kurulma kararı alınmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden Dersaadet'teki teşkilatı ilga

kaleme alınan talimat mucibince ba-irade-i seniyye teşkili mukarrer olan Kordon bölüklerinden lace'l-tahrir şimdilik Dersaadet'te seksen mevcutlu üç bölüğün teşkili Reji idaresi tarafından beyan olunmasına ve talimat-ı mezkure ahkâmınca hükümet-i seniyye bundan dolayı bir gün mes'uliyet deruhte etmemiş olmasına mebni irade-i mezkurenin ifadesi terviç edildiği gibi mezkur üç bölüğün iki bölük piyadeleri Yedikule'den Kağıthane'ye kadar mümted olan hattın nikât-ı lüzûmesi kadime-i mevcut barakalara ikame olunacak kırk neferden ibaret süvarileri yedişer sekizer kişiden mürekkeb birer müfreze halinde yine Yedikule'den Kağıthane'ye ve oradan Büyükdere'ye kadar mahalleri seyyaren devir etmek ve diğer bir bölük süvari de Çengelköy'den Bulgurlu'ya ve oradan Erenköy'e kadar mesafedeki kır ve sahalarda geştüğüzar etmek ve piyadeleri Üsküdar'dan Kadıköy'e kadar olan mesafeyi muhafaza etmek üzere..." (BOA. Y.A. RES.37/5).

edildi. Bu kararın, yetkisi olmasına rağmen hükümetten değil Reji'den gelmiş olması ilginçtir: “Tütün kaçakçılığının men'i hizmetinde kullanılmak ve Kuvve-i Umumiye-i Zabtiye'ye ilave olmak üzere Dersaadet'le Selanik, Hudâvendigâr ve Aydın vilayetlerinde teşkil-i mukarrer olan Kordon bölüklerinden Dersaadet'te teşkil olacak olan üç bölüğün teşkilinden sarf-ı nazarla vilayet-i merkumece mevki-i icraya vaz' hakkında Reji komisyonundan vaki olan iş'ar üzerine icra-yı icabına dair (BOA. İ.DH., 1076/84413). Böylece Kordon bölüklerinin en önemli kolu olan Dersaadet bölüklerinin kurulmasından vazgeçilmiş oldu. Kuruluşunun üzerinden bir yıl bile geçmeden böyle bir kararın alınmasında, Kordon bölüklerinin Dersaadet kolunun sağlayacağı faydanın Reji beklentileriyle örtüşmediği ya da Kordon bölüklerinin sebep olacağı maddi külfetin Reji tarafından karşılanamayacak olması durumu düşünülebilir.

Kordon bölükleri Dersaadet'te kurulamamış olsa da geri kalan üç bölge yani Selanik, Aydın ve Hudâvendigâr vilayetleri Kordon bölüklerinin kuruluş alanlarıydı. Fakat bu kez de hükümet olaya müdahale ederek Kordon bölüklerinin bu bölgelerde teşkilatlanmasına sekte vurdu. Hükümet, bu askeri birliğin tütün kaçakçılığını engellemek gibi açık bir görevi bulunmasına rağmen bu konuda yeterince başarılı olamadığının farkındaydı. Ayrıca Reji'ye bağlı silahlı bir askeri grubun varlığı da hükümet açısından istenmeyen bir durumdu. Bunu en başta kestiremese de daha sonra bu durumun farkına varan hükümet, Kordon bölüklerinin ilgası için, talimatnamede kendisine verilen haktan da istifade ederek, çalışmalarda bulundu. Bilhassa sarayın Kordon bölükleri hakkındaki menfî tutumu şu ifadelerde açık bir şekilde görülmektedir: “Reji idaresi olan sair devletlerde bu idarelere böyle hükümet içinde hükümet gibi bir hak ve salahiyet verilmiş midir ve verilmediği halde ne yolda idare olunuyor ve bizim Reji için böyle hakk-ı imtiyaz îta kılınmış mıdır buraların tahkikiyle ve keyfiyetin ariz ve amik müzakeresiyle tespit edecek hal ve verilecek karara göre

icabının bi't-tekrar" incelenmesi istenmişti (BOA. İ. MMS., 98/4122). Bu sözler Kordon bölüğünün, henüz etkin bir şekilde faaliyet göstermeden bitişinin habercisiydi. 29 Eylül 1889 tarihinde Seraskeriye ile Dâhiliye Nezareti arasındaki bir yazışmada ise Kordon bölüklerinin "şimdilik Selanik ve Halep vilayetlerinde tecrübe olunmak üzere tahrir ve istihdamı" kararlaştırılsa da Kordon bölüklerinin varlığının hükümet içinde hükümet olacağı gerekçesiyle "bunların göreceği vazifenin jandarmaya ifa ettirilmesi" yolunda karar zaten alınmıştı (BOA. İ.DH., 1154/90250). Böylece Kordon bölüğünün Dersaadet dışında Aydın ve Hudâvendigâr'da da kurulma serüveni sona erdi. Selanik ve Halep'teki varlığını ise 1889 yılına kadar arşiv belgelerinden takip edebilmekteyiz ancak bu birlikler resmiyette gözükseler de aktif olarak herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır. Sonuç olarak Kordon bölüğünün yapacağı vazife artık jandarma birliklerine bırakılmıştı. Böylece kaçakçılığı engellemek için yardımcı bir kuvvet olarak kurulması planlanan Kordon bölüğü herhangi bir etkinlik gösterememiş oldu.

Kordon bölüklerinin ne zaman ilga edildiğine dair net bir tarih bilinmese de 20 Şubat 1895 tarihinde Rumeli-i Şarki'den Sadarete yazılan bir yazıda Kordon bölüğünün görünürde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu belgede; Harmanlı'da bulunan bir Kordon bölüğünün jandarmaya yardım ederek tütün kaçakçıları ile mücadele ettiğine ve kaçakçıların firar ettikleri anlatılmaktaydı. Bu durum, bu döneme kadar Kordon bölüklerinin farklı yerlerde küçük müfrezeler halinde varlığını devam ettirdiğini gösterse de ne planlandığı şekliyle bir teşkilat kurulabildi ne de kaçakçılığı engelleme konusunda jandarmanın gösterdiği başarıyı gösterebildi. Haliyle kaçakçılığı engellemek için girişilen başarısız bir deneme olarak tarihteki yerini aldı.

Sonuç

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına girişinden 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen süreçte tütün, tarımsal bir ürün olmasının yanında çiftçi-tüccar/eşraf-devlet ve kaçakçılar arasında önemli bir gelir kalemi ve geçim kaynağı olarak temayüz etti. Osmanlı Devleti'nin nakit para ihtiyacını dış borçlarla kapama girişimi beraberinde tütün gelirlerinin Düyûn-u Umûmiye kontrolündeki Reji İdaresi'ne geçiş sürecini başlattı ve 1883 yılından itibaren tütün üretimi ve satışının kontrolü resmen Reji'ye geçti. Böylece tütün üzerinde geliri olan taraflar arasındaki denge tamamen sarsılmış oldu. Bu duruma en büyük tepki kaçakçılardan geldi. Tütün kaçakçıları, Reji öncesi dönemde de var olan bir yapıydı fakat Reji, kuruluş felsefesi gereği kâr marjını artırıp gelirlerini yükseltme politikası izlediğinden dolayı kaçakçılığın önlenmesi gerektiğinin farkındaydı. Ayrıca nizamnamesi gereği de tütün kaçakçılığını engellemek kendi vazifeleri arasındaydı. Bu nedenle silahlı tütün kaçakçılarıyla mücadele etmek için maaşları ve silahları kendisi tarafından karşılanan kolcu birliklerini oluşturdu.

Kolcuların daha ilk andan itibaren kaçakçılarla mücadele adı altında halkın hoşuna gitmeyecek ve yer yer cebri zorbalığa varan hareketlerine, Reji'nin tütün üretimi ve satışı konusundaki gayr-i kanuni tutumu da eklenince halk ve yerel idareciler nezdinde kaçakçılar destek görmeye başlamıştır. Artan kaçakçılığın engellenmesinde mevcut kolcuların yetersiz kalması sonucu Reji, tütün kaçakçılığını engellemeye yönelik ek bir silahlı kuvvet kurma isteğini hükümete iletti ve Şûrâ-yı Devlet'in uygun görmesi ile 1 Ocak 1887'de “Kordon Bölükleri” adı altında bir birlik oluşturulma kararı alındı.

Kordon bölüklerinin asli amacı; tütün kaçakçılığının engellenmesini sağlama konusunda kolculara destek vermektir. İlk etapta Dersaadet, Selanik, Hudâvendigâr ve Aydın vilayetlerinde toplamda 1577 kişilik birlikler oluşturacaktı. Talimatnamesi ve

alacakları maaştan giyecekleri kıyafetlere kadar tüm hazırlıkları yapılan Kordon bölükleri hem Reji'den gereken maddi desteği alamaması hem de kaçakçılığın engellenmesinde beklenen katkıyı sağlamaması sonucu Osmanlı hükümeti ve Yıldız Sarayı'ndan gelen olumsuz görüşler sonucunda fiilen âkim kaldı ve yalnızca Halep ve Selanik'te tecrübe amaçlı kurulması kararlaştırıldı. 1895 yılında Harmanlı'da jandarma birliklerine destek olduklarını gördüğümüz bu birliklerin tam olarak ne zaman ilga edildiğini bilmiyoruz. Fakat 1899 yılına kadar arşiv kayıtlarında isimlerinin anılması ve daha sonraki dönemlerde herhangi bir resmi yazışmada isimlerinin geçmemesi, Kordon bölüklerinin 1899'da ilga edildiğini göstermektedir. Böylece tütün kaçakçılığını engellemek adına kurulan bu birlikler ne kurulması planlanan şehirlerde tam teşkilatlı şekilde kurulabilmiş ne de kaçakçılarla etkin bir şekilde mücadele edebilmiştir. Kordon bölüklerinin yapması gereken muhafaza ve kaçakçılarla mücadele işi hükümet emriyle jandarma birliklerine ve kolculara bırakıldı. Böylece tütün kaçakçılarına karşı etkin bir görev üstlenmesi beklenen Kordon bölüğü denemesi başarısız oldu. Yine de Reji kolcularının kaçakçılarla mücadelesi Kordon bölüğünün ilgasından sonra da devam etti ve bu mücadeleler sonucunda neredeyse 20.000 insan hayatını kaybetti.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akar, Ş. & Al, H. (2003). *Osmanlı dış borçları ve gözetim komisyonları 1854-1856*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Akhisari, Ahmed er-Rumi (2015). *Tütün içmek haram mıdır? Bir Osmanlı risalesi*. Kitap Yayınevi.

Akkuş, Y. (2018). Modern dönem Osmanlı maliyesine analitik bir bakış. *İstanbul Journal of Economics - İstanbul İktisat Dergisi*, 40(68), 113-160.

Akpınar, M. (1998). *Reji idaresi (1908-1925)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, M. (2002). Reji uygulamalarına bir tepki: tütün kaçakçılığı. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (ss. 305-312), 17, Yeni Türkiye Yayınları.

Akpınar, M. (2013). Akçaabat'ta tütün üretimi ve Reji İdaresi'nin tütün üreticilerine yönelik uygulamaları. *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 227-247), Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.

Alan, M. M. (2017). *İstanbul'daki tütün işçileri ve Reji İdaresi (1883-1925)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altun, M. (1995). *Osmanlı tütün tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül-Menfaa Reji idaresi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M., Kaya, P. H., Karaçor, Z. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda özelleştirme faaliyetlerine örnek olarak Reji tütün idaresi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 18-28.

Batman, M. (2013). *Tobacco smuggling in the Black-Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berkes, N. (1997). *200 yıldır neden bocalıyoruz I*. Cumhuriyet Kitap.

Blaisdell, D. (1943). Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali kontrolü. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 9(4), 48-70.

- Cable, J. (1981). *Gunboat diplomacy 1919-1979*. Palgrave Macmillan.
- Çiftçi, C. (2012). Hudâvendigâr vilâyetinde ipekböcekçiliğinin canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin rolü. *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 76(277), 905-949.
- Çiftçi, C. (2014). Düzce'de tütün üretimi ve Reji idaresi. A. Ertuğrul (Ed.), *I. Uluslararası Düzce Tarih ve Kültür Sempozyumu Kitabı* içinde, Gaye Kitabevi, 170-181.
- D'ohsson, I. M. (1980). *18. yüzyıl Türkiye'sinde örf ve âdetler*. (Çev: Z. Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Dıġıroġlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji idaresi (1883-1914)*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dıġıroġlu, F. (2012). Samsun Reji idaresi. M. Aydın, B. Şişman, S. Özyurt, H. Atsız (Ed.), *Samsun Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 393-400), 3, Samsun Valiliği Yayınları.
- Dıġıroġlu, F. (2014). Selanik ekonomisinde unutulmuş bir alan: tütün üretimi, ticareti ve reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 43(43), 227-272.
- Ernek Alan, G. A. (2015). Propaganda aracı olarak ganbot diplomasi. G. Ülger (Ed.), *Propaganda, Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler* içinde (ss. 83-100), Beta Basım Yayım.
- Gökdemir, O. (1993). XIX. yüzyıl sonunda İzmir ve çevresinde tütün kaçakçılığı. *DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 323-333.
- Gökdemir, O. (1994). *Aydın Vilayeti'nde tütün rejisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gözcü, A. & Çakmak, F. (2014). Osmanlı toplumunda tütün merkezli çatışma alanı: kolcular ve ayıncacılar. H. Mercimek, İ. E. Akçiçek (Ed.), *Mucizeden Belaya Yolculuk: Tütün içinde* (ss. 217-243), Tarihçi Kitabevi.

İnalcık, H. (1991). Osmanlı metrolojisine giriş. (Çev: E. B. Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (73), 21-49.

Karaca, A. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve tütün kaçakçılığında Trabzon örneği: bir yabancı sermaye serüveni. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Tütün Kitabı* içinde (ss. 56-73), Kitabevi Yayınları.

Karcı, E. (2015). Reji İdaresi'nin Tokat ve çevresindeki usulsüz uygulamalarına dair bazı tespitler (1886-1911). A. Açık, S. Başol, M. Hanılçe, E. Hisarcıklılar (Yay. Haz.), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler* içinde (ss. 513-526), 1, Tokat Valiliği.

Kavalalı İbrahimpazâde Hüseyin Hüsnü (1340). *Tütün meselemiz inhisarcıların iddialarına cevab*. Amedi Matbaası.

Kazgan, H. (1985). Düyûn-ı Umûmiye. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (ss. 691-716), 3, İletişim Yayınları.

Keskinkılıç, E. (1999). Bir Osmanlı özelleştirme modeli: Reji-tütün idaresi. *Liberal Düşünce*, 4(14), 151-155.

Küçük, C. & Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı Umûmiye. *İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 58-62), 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Lewis, B. (1991). Düyûn-ı Umûmiye. *The Encyclopaedia of Islam* içinde (ss. 677-678), 2, Brill.

Nacar, C. (2019). *Labor and Power in the Late Ottoman Empire tobacco workers, managers and the state, 1872-1912*. Palgrave Macmillan.

Nusret Bey. (1326). *Tütün meselesi*. Zaman Gazetesi Matbaası.

Oktar, T. Ö. (1999). Tütün Reji şirketi - Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji İdaresi, Reji şirketinin kuruluşundan önceki gelişmeler. G. Eren (Ed.), *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde (ss. 459-464), 3, Türkiye Yayınları.

Ökten, E. (2007). Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütün. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Tütün Kitabı* içinde (ss. 155-190), Kitabevi Yayınları.

Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde tütün kaçakçılarıyla mücadele: Niğde örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 49-68.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü II*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Parvus Efendi (1977). *Türkiye'nin mali tutsaklığı*. M. Sencer (Haz.), May Yayınları.

Peçevi, İ. (t.y.). *Peçevi tarihi*. 2.

Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş (1881-1908)*. (Çev: S. Tekay), Yurt Yayınları.

Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İletişim Yayınları.

Ramber, L. (1975). *Gizli notlar*. N. A. Banoğlu (Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser.

Şenel, S. (2007). Ayıngacı türküler. *Tütün Kitabı*, E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Tütün Kitabı* içinde (ss. 361-370), Kitabevi Yayınları.

Temel, M. (2001). Osmanlı Devleti'nin son döneminde tütün politikası ve artan tütün kaçakçılığı. *Toplumsal Tarih*, (88), 4-11.

Velay, A. (1903). *Essai sur l'histoire financière de la Turquie: depuis le règne du Sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours*. Arthur Rousseau.

Yardımcı, E. (2017). *Osmanlı'nın tütün çıkmazı: Reji'ye karşı toplumsal muhalefet (1883-1925)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuz, F. (2019). Düvel-i Muazzama'nın baskı unsuru olarak gambot diplomasisi ve Osmanlı Devleti. B. Karaca, E. İslamoğlu, E. Kirik (Ed.), *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı* içinde (ss. 31-45), Doğuhan Tanıtım Matbaa Yayıncılık.

Yerasimos, S. (1975). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 2 (Tanzimattan I. Dünya Savaşı'na)*. Gözlem Yayınevi.

Yetgin, S. (2003). *Ege'de eşkıyalık*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün: sosyal, siyasi ve ekonomik tahlili (1600-1883)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüksel, A. (2012). Türkiye'de tütüncülerin kaçakçılığa sürecinde kolculuğun baskısını iki kolcunun tercüme-i hâlinde anlama denemesi. *Kebikeç*, (34), 185-200.

Arşiv Belgeleri

BOA. DH. MKT. 1339/39; 1356/118; 1407/38; 1447/112; 1610/136; 573/65; 670/19; 1349/9; 1423/61; 2037/41; 1577/26

BOA. BEO. 3223/241693

BOA. DH. ŞFR.276/114

BOA. DH. TMIK. M. 189/51

BOA. HR. TH. 59/8

BOA. İ. DH. 1154/90250

BOA. İ. MMS. 75/3367; 98/4122; 87/3753

BOA. İ.DH. 1026/80932; 1076/84413, 1154/90250

BOA. MV. 14/53; 31/2

BOA. ŞD. 562/11; 572/4; 723/11; 571/50

BOA. Y. A. RES. 20/16; 37/5

BOA. Y.A. HUS. 321/7

Resmi Yayınlar

Düstur (1937). I. Tertib, 5, Başvekâlet Matbaası.

Rüsûmat Salnamesi (1332). Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

Ek I: Tütün ziraati yapmak için çiftçilere verilen ruhsatname

(Ziraat Ruhsatnamesi Sureti)

Varaka No:

**Memaliki mahrusa duhanları müşterekül
menfaa Reji İdaresi
Memuriyeti yahut şube müdüriyeti**

Cilt No:

Zür'ram İsmi

Tabiiyeti

İkametgahı

Tarlanın Vüs'atı

Tarlanın Mevkii

Tarlanın Hududu

Kariye

Dönüm

Kariye

Kaza

Kaza

İşbu ruhsatname şahsa mahsus olup ahara
intikal etmez 130 senesi mahsulü
hakkındadır
fi sene 130 tarihinde ita olunuştur.
Memurun veyahut şube memurunun imzası

Reji memurlarının icra edecekleri tahariyat ve muayenata
asla muhalefet etmeyeceğimi taahhüd ederim.

Zür'ram mührü yahut imzası

Ek II: Dükkânında tütün satacak kişilere Reji tarafından verilen ruhsatname

Cilt No:

**Memaliki osmaniye duhanları
müşterekülmenfaa Reji
idaresi No:**

Varaka No:

Ruhsatname No:	Memaliki osmaniye duhanları müşterekülmenfaa Reji idaresi ruhsatnamesidir	Defter No:
İşbu ruhsatname ba iradei seniye her nevinin imali külliye Rejiye münhasır olan yerli enfiye ve mamul sigar ve sigaret ve kıyılmış tütünleri satmak için dükkâncı tütüncüler ile gezginci tütüncülere ita olunur		
Dükkâncı tütüncü yahut gezginci tütüncü		
Mevkii		
Dükkâncı tütüncü- nün yahut gezginci tütüncünün isim ve şöhreti		
Tabiiyeti		
Ahzolunan ruhsat- name resmi bedeli		
şehir gayetine kadar numaralı sandık makbuzundan müsteban olduğu veçhile ruhsatname resmi plan balâda muharrer kuruş osmanlı altını olarak ahz ve kabzedilmiştir. Fi ve fi		

Ek III: 1322 tarihinde Avrupa devletlerinde tütün gelirleri ve tütünleri toplama çeşitleri

HÜKÜMET	USULÜ	VARİDAT (LİRA-YI OSMANİ)	NÜFUS BAŞINA İSABET EDEN MİKTAR (GURUŞ)
Almanya	Bandrol	4.370.436	7,18
İngiltere	Bandrol	14.646.800	33,58
Fransa	Monopol	16.562.128	40,93
Avusturya - Macaristan	Monopol	14.925.825	30,51
İtalya	Monopol	10.514.944	32,07
İspanya	Şirket Rejimi	5.900.462	29,59
Rusya	Bandrol	6.745.487	5,44
Amerika	Bandrol	16.267.500	19,49
Bulgaristan	Bandrol	726.000	19,6
Devlet-i Aliye	Şirket Rejimi	902.755	4,51

EXTENDED ABSTRACT

Tobacco smuggling in the Ottoman Empire started in the 17th century and continued until the collapse of the state. It is seen that tobacco smuggling has increased especially after the Regie Administration took control of tobacco. In our study; First of all, it is mentioned about the entry of tobacco into the Ottoman Empire, and then it continues with the acceptance and taxation of tobacco by the state. It is seen that tobacco, whose agriculture increased over time, began to gain importance with the increase in the use and production of the society. The production and sale of tobacco, which has become a profitable business, started to attract the attention of smugglers who wanted to make a profit by getting the state out of the way, so smuggling activities continued to increase. Our primary purpose in our study is to focus on these smuggling activities and to address the unrest caused by the Regie practices in society and to reveal the reasons for the increase in smuggling. Then, after mentioning the negative practices of the military units called “kolcu” of the Regie administration, which was assigned to fight against smuggling in addition to collecting tobacco taxes, we examined the increase in smuggling. Finally, the organizational structure and fields of activity of the “Kordon union”, which were established as an auxiliary force to prevent increasing smuggling, were evaluated and their success or not.

Although there have been many studies reporting the clashes between tobacco smugglers and Regie’s kolcu, it has been observed that there was no special study, except for a few superficial discourses, of the Kordon union established to assist the kolcu and the Zabtiye troops. This caused the Kordon union not to be fully understood. In some sources, the fact that the Regie’s kolcu and Kordon union are cited as the same thing is a manifestation of this incomprehensibility. In our study, in the light of archive documents, the establishment steps, establishment and organizational plan of the Kordon union and their situation after they were established were evaluated. The findings obtained here were compared with second-hand sources and errors were tried to be corrected in the light of archive documents.

During the study, it was stated that tobacco smuggling in second-hand sources in general started with the entrance of the Regie to the country, the use of weapons by tobacco smugglers was caused by the use of weapons by the Regie’s kolcu, as the Regie security expenditures correspond to approximately 50 % of the Regie expenditures, and most importantly, the Kordon union are exactly the same as the Regie’s kolcu, the statements were tried to be corrected. It was tried to be proved by archive documents, books written about the period and doctoral theses on the subject that the registry’s security expenditures corresponded only to around 10-15 %

of the total expenditures and that Kordon troops and tobacco rangers were different unions, tobacco smuggling was carried out in the Ottoman Empire long before the Regie and finally tobacco smugglers used weapons before the Regie's kolcu.

The scarcity of archive documents belonging to the Kordon union was the biggest problem encountered during the study. In the archive scanning, about 20 individual archive documents belonging to Kordon union were found. Undoubtedly, among these documents, the directive issued by the Şûrâ-yı Devlet is the most important. In this way, the numerical data and establishment purposes of the Kordon union could be clearly understood.

As a result, the main purpose of the study is to contribute to the military and social conflict between tobacco smugglers and Regie's kolcu and to enrich the literature on this subject.

Can, R. R. (2021). Romanya’da modernizasyon ve işgücü kıtlığı arasında tarımsal sorunlar ve çözüm önerileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 603-632.

DOI: 10.21550/sosbilder.795734
Araştırma Makalesi / Research Article

ROMANYA’DA MODERNİZASYON VE İŞGÜCÜ KİTLİĞİ ARASINDA TARIMSAL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Reyhan Rafet CAN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 2 Kasım / November 2020

ÖZET

Romanya verimli topraklar bakımından zengindir, ancak binlerce hektarlık arazi hâlâ ıssızdır. Ülke hükümeti yerli yatırımları teşvik edemediği için topraklarının bir kısmı yabancılara satılmıştır. Kırsal alanda yaşayan milyonlarca Romen vatandaşı için toprak her türlü ürünün yetiştirdiği yerdir. Ülke nüfusunun neredeyse yarısı tarımla uğraşmasına rağmen, çoğu çiftlikler kapandığı için tarım sektörünün payı GSYİH’nin % 10’undan fazla değildir. Buna ek olarak, neredeyse her dört Romen vatandaşından biri hayatını devam ettirmek için tarımla uğraşırken, bu sektörün modernizasyonu bir hükümet önceliği hâline gelememiştir. Tarımın modernizasyonu büyük yatırımlar gerektirdiği için hükümet tarım sektörünü yabancılara açarak, karşılayamadığı mali desteğin yabancı yatırımcılar tarafından yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Romanya’da tarımın sektörel özellikleri, yapısı ile uygulanan tarımsal politikalar analiz edilip sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışma sonucunda ülkenin belkemiği konumundaki tarımın Komünizm Dönemi’nden başlayarak günümüze kadar modernize olamadığı, tarımsal verimin giderek düştüğü ve Romen çiftçilerin kendi topraklarında işgücünü kaybetmeye başladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Romanya, coğrafya, tarım, sorun ve çözüm

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE, canreyhanrafet@gmail.com

Agricultural Problems and Solutions between Modernization and Labor Shortages in Romania

ABSTRACT

Romania is rich in fertile land, but thousands of hectares of land are still uninhabited. Part of the land has been sold to foreigners because the government of the country cannot encourage domestic investments. For millions of Romanian citizens living in the countryside, the land is the place where all kinds of products grow. Although almost half of the country’s population is engaged in agriculture, the share of the agricultural sector is not more than 10 % of GDP as most farms are closed. In addition, while nearly one in four Romanians is engaged in agriculture to survive, modernization of this sector has not become a government priority. Since the modernization of agriculture requires large investments, the government has opened the agricultural sector to foreigners and ensured that the financial support it cannot afford is provided by foreign investors. In this study, the sectoral characteristics of agriculture in Romania, agricultural policies applied with its structure are analyzed and solutions are offered to the problems. As a result of the study, it was concluded that agriculture, which is the backbone of the country, has not been modernized from the communist era until today, agricultural productivity has gradually decreased and Romanian farmers have started to lose their workforce in their own lands.

Key words: European Union, Romania, geography, agriculture, problem and solution

Giriş

Romanya, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yaşayan bir endüstriyel-tarım ülkesidir. 1946’dan 1989’a kadar Romanya’nın siyasi ve ekonomik yönetimine Romanya Komünist Partisi hâkim olmuştur. Balkanlar’daki çoğu eski sosyalist ülkede olduğu gibi, Romanya’daki ekonomik kriz ülkenin totaliter rejiminin düşüşünden bu yana şiddetlenmiştir. Merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte sanayi, tarımsal üretimdeki düşüş, istihdam yapısındaki olumsuz değişiklikler, yüksek enflasyon, artan dış borçlar ülkenin en önemli sorunlarının başında gelmiştir. 1990’ların ilk yarısında Romanya, piyasa ekonomisi mekanizmalarını uygulama açısından çoğu doğu

Avrupa ülkesinin gerisinde kaldı. 1994 yılındaki ilk büyük krizin ardından Romanya ekonomisinde özellikle metalürji, elektrik, kimya sanayisi, makine yapımı, kömür, petrol ve doğal gaz gibi sektörlerde bir miktar toparlanma ve kademeli gelişme başladı. Tarım sektöründe, başta mahsul üretimi olmak üzere, üretimindeki ilk kriz düşüşünden sonra hızlı şekilde toparlandı.

Romanya’nın en eski endüstrilerinden birisi olan tarım doğrudan tüketim için hayati önem taşıyan insan gıdası ve hafif sanayi için hammadde üretir. Diğer ekonomik dallarla karşılaştırıldığında tarım, bir dizi coğrafi ve üretim-teknolojik özellikleri ile ayırt edilir. Tarımın karmaşık sosyoekonomik ve ekolojik verimliliği, hem ekonomik faktörlerin hem de biyolojik yasaların kombinasyonuna bağlıdır. Romanya, tarımın gelişmesi için uygun doğal koşullara (coğrafi konum, rölöf, iklim ve toprak, hidrografya) ve uzun süredir devam eden üretim geleneklerine sahiptir (Toma, 2010: 9). Ülkede meydana gelen sosyopolitik, siyasi ve ekonomik dönüşümler, Romanya’da tarımın gelişmesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olamamıştır (Karastoyanov, 1988: 240). Avrupa Komisyonu’nun yaptığı analize göre, 2004-2007 döneminde ülkenin tarımda 2,1 milyon işçi kaybetmesinin nedeni budur (Karastoyanov & Popov, 2018: 48). Bu gerçeğe rağmen, Avrupa Birliği (AB) tarımındaki toplam işgücünün yaklaşık % 40’ı Romanya ve Polonya gibi ülkelerde yoğunlaşmıştır. 2010 yılından bu yana, Romanya hükümeti tarıma yatırım yapmak için kararlı önlemler almıştır. Örneğin, 2011 yılı için tarım sektörü hükümetten 3,3 milyar avro destek alırken 2018 yılında bu rakam 4,2 milyar avroya çıkmıştır. Bu durum tarımın modernizasyonunu etkileyerek, Romanya’da tarımı önemli bir ekonomik büyüme aracı hâline getirmeye yönelik orta ve uzun vadeli planların uygulanmasını sağladı (Anghelache & Dumitrescu, 2015: 68).

2016 yılından bu yana tarım sektörünü canlandırmak için Romanya hükümeti, tarımsal ürünlerin yanı sıra bu ürünler üzerindeki

katma değer vergisini düşürdü. Tarım vergisi, Ağustos 2016 itibariyle % 20’den % 9’a indirildi. Avrupa Kırsal Kalkınma Ağı (The European Network for Rural Development-ENRD) kararları Romanya’da tarımın gelişmesi için büyük önem taşımaktadır. Romanya, Ulusal Kırsal Kalkınma Programının (Natsional Rulal Development Programme Romania-PNDR) uygulanması için Ulusal Stratejik Planı’nı (National Strategic Plan-NSP) kabul etti. Bu program, NSP’nin üç ana hedefiyle yakından ilgilidir: Tarım ve ormancılık sektöründe rekabet gücünün artırılması; tarım ve orman alanlarının sürdürülebilir kullanımı yoluyla çevre ve kırsal alanların kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi; Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi (Karastoyanov & Popov, 2018: 48-49).

Romanya, yaklaşık 15 milyon hektar tarım arazisine sahiptir, bunun 9,3 milyon hektarı ekilebilir arazi, 0,6 milyon hektarı üzüm bağları ve meyve bahçeleri, 4,8 milyon hektarı ise çayırlardan oluşur (Flanders, 2017: 4). Küçük ve orta yükseklikteki yer şekillerinin (çayırlar, ovalar, çöküntüler vb.) baskın olmasından dolayı, Romanya’nın arazi yapısı, ülkenin ana ve en güvenli zenginliği olan tarım alanlarının % 60’ını ekilebilir hâle getirmiştir. Tarım arazilerinin niteliklerine ve coğrafi konumuna bağlı olarak, farklı tarım sektörleri yapılandırılmış ve geliştirilmiştir. Romanya’da tarımsal üretimin yapısına hayvancılıktan çok bitkisel üretim hâkimdir (Maksakovski, 2009: 162). Bitkisel üretimin gelişimi ve bölgesel konumu, çok sayıda doğal, sosyoekonomik ve politik faktörün birleşik etkisine bağlıdır, bunların arasında ekilebilir arazinin miktarı ve kalitesi özel bir öneme sahiptir. Güneydoğu Avrupa’daki diğer ülkeler gibi, Romanya da önde gelen tarımsal büyüme hedeflerine sahiptir. Bitkisel ürünler içinde en yüksek verim tahıldan elde edilirken, mısır ve buğday üretimi açısından Romanya, Avrupa’da ilk sıralarda yer alır. Ekilen alanın % 64’ü tahıl ve baklagiller tarafından işgal edilmektedir. Ülke topraklarının % 63’ünün tarımda kullanıldığı vurgulanmalıdır ki bu da yüksek derecede emilimi

gösterir (Institutul National de Statistica-Agricultura, 2020). Romanya, tarım sektöründe en yüksek potansiyele sahip Avrupa ülkelerinden biridir ve AB ülkeleri arasında kullanılan en büyük 6. tarım alanına sahiptir, ancak çeşitli faktörlerden dolayı çok düşük bir tarımsal üretim verimi ile karşı karşıyadır. Bu çalışmada Romanya’daki tarımsal sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Ülkede tarımsal üretkenliği artırmak için bir dizi önlem de önerilmiştir. Yapılan bu çalışma için öncelikle literatür taranmıştır. Bu kapsamda konu ile ilgili kurumsal raporlardan ve alan araştırmalarından yararlanılmıştır. Araştırmada coğrafyanın temel araştırma metotları gözetilmiş, ilgili kaynaklar ve yayınlar temin edilerek veri tabanı oluşturulmuş, Romanya’da tarım coğrafyasını ele alan çalışmalar incelenmiştir.

Romanya’nın Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Balkan Yarımadası’nın kuzeydoğusunda bir doğu Avrupa ülkesidir. Doğuda Karadeniz, Moldova, kuzeyde Ukrayna, batısında Macaristan ve Sırbistan, güneyinde Bulgaristan ile çevrilidir (Özey, 2017: 360). Asya, Avrupa ve Ortadoğu’nun kavşak noktasında, Tuna Nehri ve Karadeniz yakınlarında 237.500 km² olan Romanya coğrafi yönden iki bölüme ayrılır. Romanya’nın orta kısımları dağlıktır. Burada genç kıvrım dağlarında Karpatlar, Transilvanya Dağları ve batıda Bihar Dağları Transilvanya havzasını çevirir. Ülkenin güney ve doğu kısımları genellikle Tuna Nehri’ne giden akarsuların geçtiği çok geniş ovalardan meydana gelir. Karpatlar ve Transilvanya havzası: Transilvanya havzasını doğudan çeviren doğu Karpatlar ve güneyden çeviren Güney Karpatlar üçüncü zaman kıvrımlarından meydana gelmiş genç dağlardır. Doğu Karpatlar Çek Cumhuriyeti’nden uzanarak Romanya’ya girerler. Doğu Karpatlar’ın uzantısı olan Güney Karpatlar’a Transilvanya Dağları adı da verilir. Etrafı Karpat kıvrımlarıyla çevrilmiş olan Transilvanya havzasının batısında yükselen Bihar Dağları şistlerden ve granitlerden meydana gelmiştir. Doğudaki ve güneydeki ova ve platolar: Romanya’nın ortasında büyük bir yay

meydana getiren Karpat Dağları’nın dışında kalan kısımlar genellikle geniş ovalar hâlidir. Güney Karpatlar’la Tuna Nehri arasında kalan düzlüklere Eflak ovaları denir. Eflak ovalarının doğusunda Tuna ve Karadeniz arasında yer alan Dobruca, Kuzey Bulgaristan platosunun devamı sayılır (Seçkin, 1972: 76).

Orta Avrupa’da egemen olan iklimin etkileri Romanya’da da sürer. Bununla birlikte Eflak ve Boğdan’da doğu Avrupa ikliminin etkileri yer yer baskındır. Kuzeydoğudaki Rusya ovalarından esen Krivetz rüzgârları Eflak ve Boğdan’da kışların çok soğuk geçmesine neden olur (Güney, 2006: 136). Ülkenin orta ve batı kesimlerinde nemli bir iklim, güneydoğuda karasal bir iklim, kıyılarda ise ılıman bir iklim görülmektedir (Sezer, 1991: 1). Sıcaklık güney ve güneydoğuya doğru artmakta ise de her yerde kışlar uzun ve çok soğuktur (Bükreş’te Ocak ayı ortalaması -3,5°C), yağın kar aylarca eriyip kalkmaz. Kuzey ve güneyde yıllık ortalama sıcaklıkları 11°C, yüksek kesimlerde 2,6°C’dir. Yazlar sıcak ve yağmurludur. Güneybatıdan esen sıcak rüzgârlar, sıcaklıkların artmasına neden olur. Mutlak maksimum sıcaklıkların en yüksek ölçüldüğü yer Braşov’dur (44,5°C) (Ministry of Environment and Forests, 2010: 16). Yağışlar ülkede genellikle yazın düşer. Dağlık bölgelerde 1200 mm’yi geçen yağışlar düzlüklerde azdır ve orta tutardadır (Güney 2006: 136). Romanya’da doğal bitki örtüsü bakımından 800 metre yükseltiye kadar meşe, 1400 metreye kadar kayın, 1800 metreye kadar iğne yapraklı ormanlar bulunur. Daha yüksek kesimlerde ise Alpin çayırlara geçilir. Ormanlar ülke yüzölçümünün % 25 kadarını kaplarlar. Transilvanya bölgesi ve Karpat Dağları ormanlık alanların başında gelir.

Güney Bulgaristan sınırının kabaca % 90’ını çizen Tuna, Romanya’nın en büyük akarsuyudur ve ülkede bulunan hemen hemen tüm akarsular Tuna’ya bağlanırlar. Tuna’nın Romanya içindeki akışı oldukça yavaş olup, yatağı yer yer 3 km genişliğe ulaşabilir. Karadeniz kıyısında Ukrayna sınırına yakın bir konumda oluşan deltası 4340 km²

alan kaplar ve önemli sulak alanların başında gelir. Tuna burada üç ana kol olarak denize ulaşır. Tuna ayrıca Cernavoda kasabası yakınından bir kanalla Karadeniz kıyısındaki Köstence Limanı’na da bağlanmıştır. Ülkenin Tuna’ya bağlanan başlıca kolları Mureş, Timiş, Jiu, Olt, Argeş, Lamonita, Siret ve Prut’tur (Gümüş, 2006: 54). Ülkede en büyük göller Karadeniz ve Tuna kıyılarındadır. Başlıcaları şunlardır: Razelm, Sinoe, Zmeica, Barates, Moştıştea, Oltina’dır (Alpan, 1976: 31).

Ülke nüfusunun çoğunluğunu (% 88) Romenler oluşturur. Ayrıca farklı etnik gruplara (Macar, Alman, Ukraynalı, Rus, Türk, Sırp, Slovak ve Çekler) ait toplumlar bulunur. Nüfusun çoğunluğu ovalarda (Erdel, Boğdan ve Eflak ovaları) toplanmıştır. Ülkenin başkenti Bükreş, önemli bir sanayi kentidir. Diğer kentler Braşov, Timişoara, Piteşti, Iasi, Cluj-Napoca, Timisoara, Craiova, Galati ve Ploiesti’dir. 1990 yılından beri, gerek dışarıya göç gerekse artan ölüm ve azalan doğum oranları nedeniyle, Romanya’nın nüfusu sürekli azalma kaydetmiştir. 1990 yılının Temmuz ayında 23,21 milyon kişi olan ülke nüfusu, 2000 yılı başı itibarıyla 22,45 milyon kişiye düşmüştür (Gülsoy, 2002: 2). Ülke nüfusu 2018 yılında 19,5 milyon iken 2019 yılı sonunda bu rakam 19,3 milyona gerilemiştir. Ülkede 2020 yılı verilerine göre doğurganlık oranı % 1,6’dır. Bebek ölüm oranı 5,8, beş yaşın altındaki ölümlerin oranı 6,9’dır. Ülkede nüfus yoğunluğu km²’ye 84 kişidir (Institutul National De Statistica-Romania in cifre, 2020: 11-12).

Baia Mare ve Metalic yerleşimlerinin çevresinde polimetalik cevher yatakları bulunmaktadır. Baia Mare yakınlarında kurşun, çinko, bakır, altın çıkarılır. Romanya kaya tuzu açısından çok zengindir. Ülkede kaya tuzu Karpatlar’da Oknele Mar ve Slanik yakınlarında çıkarılır. Bukovina çevresinde (Kachika) ve Transilvanya’da (Okna Mures) büyük kaya tuzu yatakları da vardır. Ülkenin farklı yerlerinde kömür, linyit, demir filizi, manganez, krom, çinko, gümüş, altın, antimon, civa ve uranyum çıkarılır. Romanya, Rusya’dan sonra Avrupa’nın en çok petrol üreten ülkesidir. Ayrıca dünyada nadir olarak

çıkarılan metan gazı bakımından da oldukça zengindir. Romanya dünyanın on dördüncü büyük makine yapımı ve metal işçiliği bakımından gelişmiş ülkesidir. Daha çok traktör, lokomotif, elektrikli aletler ve yol delme teçhizatı yapılır, sanayi esas olarak demir ve çelik üzerine kurulmuştur (Özey, 2010: 79).

Avrupa’nın önemli bir kavşağında yer alması nedeniyle, Romanya’ya başlıca merkezlerden demir yolu, kara yolu, hava yolu ve su yoluyla ulaşmak çok kolaydır. Son yıllarda kara yolu ulaştırma sisteminde gelişmeler görülmüştür. Kara yolları daha çok Transilvanya bölgesinde yer alır. Toplam uzunluğu 78,000 km olan kara yolları, Bükreş-Pitesti ve Fetesti-Cernavoda otobanlarını ve 11. Avrupa yolunun 4.783 km’sini oluşturmaktadır (Özey, 2018: 310). Romanya’da demir yollarının uzunluğu 14.000 km’dir. En önemli demir yolları Avrupa’nın endüstri bölgeleriyle bağlantı sağlayan yollardır. Milletlerarası önemi olan Tuna nehri Romanya’nın Orta Avrupa ülkeleri ve dış ülkelerle ilişkilerinde büyük değere sahiptir. Ülkenin en büyük limanı Köstence’dir (Atalay, 2000: 151).

Ülkede turizm nispeten iyi gelişmiş bir sektördür. Turizm açısından önemli kaynaklar Karadeniz sahilleri, Danube Deltası, Transilvanya ile Karpatlar’ın dağlık bölgeleridir. Ülkeyi yılda yaklaşık 3,3 milyon turist ziyaret etmektedir. Deniz, dağ, balneoloji ve av turizmi için çok iyi koşullar vardır. Romanya Karadeniz Riviera’sı, 8 km uzunluğundaki büyük ve modern bir sahil beldesi olan Mamaia’dır. Köstence’nin güneyinde, sadece deniz rekreasyonu ve kaplıca tedavisi sunmayan Ajija, Libertaya, Eforie Nord, Tekirgöl ve Skitu’da sık ziyaret edilen yerler arasındadır. Karpat geyikleri ve geyikleriyle iyi korunmuş Alpin faunası arasında yer alan Karpatlar’da birçok dağ beldesi bulunur. Birçoğu, spor ve rekreasyon için uygundur. Sinaia (Prahova Nehri Vadisi’nde), Poiana Brasov, Predyal vb. Bukovina manastırları, büyük sanatsal değerleri nedeniyle UNESCO tarafından

dünya kültürel ve tarihi mirasının başyapıtları olarak tanınmıştır (Masters vd., 2013: 683-738).

Romanya Tarımının Dünü ve Bugünü

Romanya’nın geçmişte dengesiz toprak dağılımı ve tasarrufu kavgaları, daha Romanya Birleşik Prenslik hâlini aldığı 1864 yıllarında başlamıştır. Yeni teşekkül eden Romanya devletinde toplumsal, ekonomik ve siyasal birliği düşünen Prens Alexandru CUZA, 23 Nisan-5 Mayıs 1865 tarihinde yürürlüğe giren bir Tarım-Toprak Reformu Kararnamesi çıkardı. Bu kararname ile 1.810.311 ha arazi 463.544 köylü aileye dağıtıldı. Daha sonra bu toprak 2.035.640 hektara çıktı, bu topraklardan 511.896 aile yararlandı. Fakat bunlardan tatmin olmayan Romenler, 1881-1891 yılları arasında ayaklandılar. Ülkedeki ayaklanmalar 1907 yılında şiddetlenerek tüm ülkeye yayıldı. Bunun üzerine Romanya devleti, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu’nu genişletmek ve daha tatminkâr duruma getirmek zorundan kaldı. 1930-1935 rakamlarına göre 700.000 köylü topraksızdı. Ülkede 1938 yılından önce tarımcılık; insan gücü, sayısı ve milli gelire katkısı bakımından endüstriden evvel geliyor ve ağır basıyordu.

Tablo 1: Romen tarımının işletme yüzdeleri (1930-1935)

İşletme Kategorileri (ha)	%	
	İşletme Sayısı	Elde Tutulan Arazi
0-1	18,6	1,6
1-3	33,5	11,1
3-5	22,8	16,3
5-10	17,1	20,0
10-20	5,5	12,0
20-50	1,7	7,8
50-100	0,4	4,5
100-500	0,3	10,6
500’den fazla	0,1	17,1

Kaynak: Alpan, 1976: 92.

Bu rakamlara göre, 3 hektara kadar arazi işletenler, % 52,1 oranında oldukları hâlde, bunlar ancak % 12,7 gibi bir alana sahipti. Diğer yandan 50 hektardan fazla işletenler % 0,8 oranında olmakla beraber, arazinin % 32’sine sahipti. 22 Mart 1945’te kabul edilen Toprak-Tarım Reformu’na göre: 50 hektardan fazla ekilebilen toprakların % 15’i dağıtıldı, tüm toprakların % 10’u topraksız köylüye verildi. Ayrıca 1 milyon 109 bin hektarlık arazi yarım milyon aileye dağıtıldı. 1947’de kiliseye ait 500.000 hektarlık toprağın % 10’u devlete bırakıldı. 1948 yılında halkın % 75’i 10 ha, % 18,7’si 1-3 ha, % 3,6’sı 4-5 hektar ekilebilir arazisi bulunuyordu (Alpan, 1976: 97-98). 1949-1950 yıllarında birer yıllık kalkınma planı uygulandı. Bu denemelerden sonra 1951 yılından itibaren beşer yıllık Ekonomik Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Bu plana göre 1951 yılına kurulmaya başlamış olan ve 1962’de ülkenin her tarafına yayılan Üretim Tarım Kooperatifleri açılmıştır (Neidik, 1975: 76). Beş yıllık kalkınma planları süresince 1975 yılından sonra Romanya milli ekonomisinin diğer kollarının yanı sıra, tarımda teknik-maddi temellerin gelişmesi ve modernleşmesi başlamıştır. 1975 yılında Devlet Tarım İşletmesi bünyesinde 370 adet kurum toplam 2.069.900 hektar alanı işlemekteydi. Tarım sektörüne teknik araçlar, makine ve parçalarını sağlayan Tarım Mekanizasyon İşletmesinin 1975 yılında 743 istasyonu vardı (Şandru, 1979: 92).

1974 yılında ürünlerinin fazlalaşması ve gelirlerinin artması amacıyla küçük ve orta hâlli köylülerin birleşmeleri sayesinde kurulan 4420 tarım kooperatifi, Romen tarımının başlıca kooperatifleri, 8,8 milyon hektar araziye sahiptir. Yapı işlerine 1974 yılında girilmiş olan iki büyük sulama sistemi açılmıştır. 17.600 hektar araziye kapsayan Jegalia sistemi, bütün kapasite ile 1970’te çalışmaya başlamıştır. Hemen hemen aynı süre içinde, Pietroiu-Stefancel Mare kentleri yöresindeki 55.700 hektarlık alan sulanmıştır. Ülkenin bir diğer sulama sistemi Dobruca’nın merkezinde, Carasu Vadisi’nin kuzeyinde bulunur ve Babadağ ormanlarına kadar yayılır (Neidik, 1975: 118-122).

Romanya’da Devrim’den önceki dönemde tarımsal alanların % 61’ini kooperatif çiftlikleri; % 30’unu devlet çiftlikleri, % 10’unu ise çiftçiler tarafından işletilen özel tarım alanları oluşturuyordu. Ülkede 1986 yılından sonra tarım sektöründe önemli gelişmeler sağlanmış, sulanan arazi miktarının artmasıyla tarımsal üretim de hızla yükselmiş, tarımsal arazilerin daha iyi düzenlenmesine ve istikrarlı bir tarımsal üretim sağlanmasına çalışılmıştır. Komünist Dönem’de (1988-89) Romanya’da yaklaşık 15 milyon hektar alanda tarım yapılmaktaydı. Tüm tarım arazileri, Ortak Tarım Politikası (Politica Agrícola Comuna-PAC) ve Eski Devlet Tarım İşletmeleri (Fostelor Intreprinderi Agricole de Stat- IAS) aracılığıyla devlete aitti. O dönemde iki milyon hektar arazi sulanmaktaydı. Milyonlarca insan Tarımsal Üretim Kooperatifleri’nde (Cooperative agricole de producție-OTP) son derece düşük ücretlerle çalışıyor, köylüler ise yoksulluk içinde yaşıyordu. Tüm tarımsal üretim devlete aitti. Ancak 1990 yılında sanayi durgunlaştıkça tarımın ülkenin GSYİH’sine katkısı % 21,8 oldu. Sonraki yıllarda önemli ölçüde azaldı (Dermendjiev, 1998: 69).

1989 Aralık Devrimi’nden hemen sonra, Petre ROMAN ve Teodor STOLOJAN liderliğindeki hükümet tarım politikalarında iyileştirmeler yaparak, komünistlerin el koyduğu servetin en azından bir kısmını köylülere dağıttı, devlet destek programlarıyla da tarıma dayalı kalkınma stratejileri oluşturuldu (Bezemer & Headey, 2008: 1343). Ülkedeki hemen hemen tüm OTP’ler tahrip edildi, hayvan çiftlikleri yıkıldı ve hayvanlar insanlar arasında paylaştırıldı. 1991 yılında toprağın köylülere iade edilmesini sağlayan yasa ile köylü en çok 10 hektarlık bir alanda tarım yapma hakkına sahip oldu. Araziler, yıllara yayılan birçok suiistimal ve dava ile ulusal düzeyde gerçek bir karmaşa yaratan yerel komisyonlar tarafından bölünmüştür. Hükümet tarafından hazırlanan programda köylülerin 0,5 hektar araziye kendi hesapları adına işlemelerine müsaade edilmiştir. Daha sonra yayınlanan 19 Şubat 1991 tarih ve 18 sayılı Toprak Kanunu ile;

- Sosyalist rejim tarafından halkın elinden alınarak devletleştirilmiş olan topraklar, sahip ve mirasçılarınca o dönemden önce toprağa sahip olduğundan belgelenmesi kaydıyla,
- Yine devletleştirilmiş topraklardan harpte savaşanlara verilmiş olanlar, aile başına en fazla 10 hektar olmak üzere sahip ve mirasçılarına iade edilmesi kararlaştırılmıştır,
- Tarım kooperatiflerindeki çiftçilerden 5000 m²’den az toprağı olup 3 yıldır kooperatif bünyesinde çalışanlara,
- Manastırlara,
- İhtilale katılanlardan ölen, sakat kalan veya çalışamaz hâle gelenlere veya mirasçılarına,
- Toprak miktarına göre işleyen kişilerin yetersiz olduğu bölgelerdeki topraklarda çalışmak için müracaat edenlere,

yine aile başına 10 hektarı aşmamak üzere toprak verilmesi planlanmıştır (Sezer, 1991: 13-14).

Geleneksel olarak temel bir tarım ürünleri üreticisi olan Romanya’da 1995 yılından itibaren bu sektörde çalışan nüfus toplam işgücünün % 35’ine ulaşmıştır. Komünist Dönem’de el konulan bina ve arazilerin özelleştirilmesi tamamlanamamış ve bu konu ülkede siyasi tartışmalara yol açmıştır. Devrim’den sonraki ilk yıllarda Komünizm Dönemi’nde dikilen meyve bahçeleri ve bağlar ortadan kalmıştır. 1997’de Lupu yasası, komünistler tarafından toprağı el konulan köylülerin 50 hektara kadar olan bölümünün geri alabileceğini ve onu satma hakkına sahip olduğu belirtmiştir (Çavdarova, 1999: 39). Tarımsal girdi ve ürün fiyatlarının liberalizasyonu süreci 1999 yılında hız kazanmış, buna bağlı olarak pek çok küçük tarımsal işletme ciddi rekabetçi baskılara maruz kalmıştır. Ülkede tarımsal destek

programlarının kaldırılmasından dolayı çiftçiler zor duruma düşmüştür. Bürokratik engeller (Komünist Dönem’de el konulan bina ve arazilerin özelleştirilememesi) ve çeşitli yasal sorunlara rağmen, 2000 yılının sonu itibarıyla, toplam ekilebilir arazinin % 85’inden fazlası ve hâlen tarımsal amaçlarla kullanılan alanların % 72’si özel sektörün eline geçmiş, arazi sahiplerinin % 78’i mülkiyet belgesi almışlardır. Hükümet, tarımsal reformun hızlandırılmasına yönelik öncelik vermekle beraber, gelişmeler istenilen hızda gerçekleşmemektedir (Gülsoy, 2002: 8). Ülkede tarım sektörü ile ilgili 2002 yılında, işleri daha da karmaşık hâle getiren yeni yasaya göre: eski sitelerde mülkün iadesi yapılmış, böylece arazinin parçalanması maksimum seviyeye ulaşmıştır. Romanya’da toplamda, dokuz milyon hektarlık arazide 4,2 milyon bireysel çiftlik bulunmaktadır. Her çiftlik ortalama üç parsele bölünmüştür. Ülke nüfusunun % 30’u tarımda çalışmaktadır (Institutul National de Statistica-Agricultura, 2020). Ülkede 2000’lerin ortalarına gelindiğinde, neredeyse dört milyon hektar arazi ekilmemiş durumdaydı (Badea, 2011: 146). Ulusal düzeyde önem arz eden bu konu için bir vizyon ve strateji yoktur.

Romanya’da Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Romanya 14,8 milyon hektar tarım alanına sahip olmasına rağmen, ekilebilir araziler 10 milyon hektardır. Başka bir ifade ile ekilebilir arazi ülke yüz ölçümünün % 41’ini oluşturur. Tarımsal arazilerin çoğu aşağı Tuna, Panoniyen ile Moldova ve Dobruca ovalarında, ülke topraklarının % 60-70’ini işgal ettikleri yerde bulunurlar. Otlaklar Romanya’nın yaklaşık % 13’ünü, çayırlar % 6’sını kaplar ve çoğunlukla çok engebeli arazinin hâkim olduğu Karpatlar’ın dağlık ve engebeli bölgesindedir. Yamaçlarda çok yıllık bitkiler yetiştirilir. Romanya’nın deniz seviyesinden 300 metreye kadar yükselen tarıma en çok elverişli ovaları ise güneyde ve doğuda Tuna ile Prut ırmaklarının suladığı düzlüklerdir. Tarım sektörünün geleneksel yapısı hem özel teşebbüsün hem de kooperatiflerin devletle ortak

faaliyette bulunmalarına imkân tanımaktadır. Ülkedeki sebze üretimi son beş yılda % 26 artarak 13,9 milyar avro ile 2018 yılında AB’de 6’ncı sırada, toplamda yaklaşık % 6 arttı. Romanya, geçtiğimiz yıl 18,7 milyon tonluk üretimle mısır ekili alan açısından AB üye ülkeleri arasında birinci sırada yer aldı. Romanya ayrıca AB’deki en büyük ayçiçeği üretimini (3 milyon ton) gerçekleştirdi, bu üretimi Bulgaristan, Macaristan, Fransa ve İspanya izledi. Romanya, 10,1 milyon ton buğday üreterek, AB’de toplam buğday üretiminin % 7,3’ünü tek başına karşılayarak, Fransa, Almanya ve İngiltere’den sonra 4. sırada yer almıştır (Lowder vd., 2017: 104). Soya fasulyesi söz konusu olduğunda, Romanya hem ekili alan hem de üretim açısından ikinci sırada yer almış ve AB toplamının % 16’sından fazlasını sağlamıştır (Flanders, 2017: 8).

Bitkisel üretim, ülkenin tarımsal üretiminin yaklaşık % 60’ını sağlayan bir daldır. Ülkede tarıma elverişli arazinin çoğu tahıl üretimi için kullanılmaktadır. Mısır ve buğday başlıca ekilen ürünlerdir. Mısır üretimi 13,2 milyon tondur (2004) ve ülke dünyada 7. sırada yer almaktadır. Her yerde yetiştirilir, ancak ana bölgeler aşağı Tuna Ovası, Dobruca, Moldova ve Transilvanya platolarıdır. Alan ve yıllık üründe ikinci sırada (7,7 milyon ton) buğday yer alır. Ülke, üretimi açısından dünyada 18. sırada yer almaktadır. Deniz seviyesinden 600 m yüksekliğe kadar olan yerlerde yetiştirilir. Aşağı Tuna Ovası, Dobruca ve Banat’ta buğday üretimi için elverişli koşullar vardır. Romanya’da tahıl (baklagiller ve bezelye) yetiştiriciliği de yaygındır. Çavdar, arpa, yulaf ve darı önemli ölçüde daha küçük alanları kaplarken, aynı zamanda ülkenin ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Çavdar, çoğunlukla aşağı Tuna Ovası ve Dobruca’da; arpa, Moldova Platosu’nda ve Dobruca’da; yulaf, ülkenin batı kısmının daha nemli bölgelerinde yaygın olarak ekilmektedir (Dimitrov vd., 2006: 241).

Tablo 2: Romanya’da tarla bitkilerinin ekiliş alanları, verimi ve üretim miktarları

Yıl	Ürün	Alanı (ha)	Verim (kg/ha)	Üretim (ton)
2010	Buğday	2162.4	2688	5811.8
	Mısır	2098.4	4309	9042.0
	Arpa	515.8	2542	1311.0
	Pirinç	12.4	4966	61.6
2018	Buğday	2109.0	4803	10130.0
	Mısır	2371.0	7740	18353.0
	Arpa	424.0	4424	1876.0
	Pirinç	8.4	5280	44.4

Kaynak: İNS verileri ile 2018 Romanya İstatistik Yıllığı-MADR Operatif verileri

Tuna Nehri boyunca pirinç yetiştirilir. Endüstri bitkileri arasında en önemlileri, çoğunlukla ayçiçeği (1,6 milyon ton), şeker pancarı (ovaların hemen hemen her yerinde), keten (daha soğuk dağlar arası vadilerde), kenevir (yağmur bakımından zengin batıda) ve tütün (Dobrogea’da, Panoniyen Ovası’nda, güneydoğu bozkır bölgeleri).

Tablo 3. Romanya’da sanayi bitkilerinin ekiliş alanları, verimi ve üretim miktarları

Yıl	Ürün	Alanı (ha)	Verim (kg/ha)	Üretim (ton)
2010	Ayçiçeği	790.8	1597	1362.9
	Şekerpancarı	21.7	38036	837.9
	Tütün	1.5	1939	3.0
	Soya	63.9	2345	149.9
2018	Ayçiçeği	1098.0	2805	3080.0
	Şekerpancarı	25.2	38817	978.2
	Tütün	1.1	1282	1.4
	Soya	167.0	2754	460.0

Kaynak: İNS verileri ile 2018 Romanya İstatistik Yıllığı-MADR Operatif verileri.

Ülkede sebze üretiminin gelişmesi için çok uygun koşullar bulunur. Bol miktarda domates (1,3 milyon ton), salatalık, biber, soğan, pırasa, sarımsak, lahana, havuç, patlıcan, bamya yetiştirilmektedir. En büyük seralar Oltenia bölgesinde yer alır. Ülkenin her yerinde patates, karpuz ve kavun yetiştirilmektedir. Patatesin yetiştirildiği sahalar (4,2 milyon ton) Transilvanya Platosu, Banat ve Bukovina’dır. Doğal koşullar bağcılık ve meyve yetiştiriciliğinin gelişmesine yardımcı olur. Üzüm bağları en çok Karpatlar’ın ve Moldova Platosu’nun eteklerinde, Siret Nehri Vadisi’nde bulunur. Dobrogea’da büyük üzüm bağları da vardır. Romanya meyve bahçeleriyle de ünlüdür (Doykov & Doykov, 2010: 17). Ülkede erik (Oltenia ve Muntenia, Moldova’daki engebeli topraklar), elma (Transilvanya Platosu’nun kuzey kısımları, Bistritsa Nehri Vadisi), kayısı ve şeftali (Banat) yetiştirilmektedir (Dimitrov vd., 2006: 242).

Romanya’da Tarımsal Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Romanya, 2018 yılında Fransa’dan (29,1 milyon hektar), İspanya’dan (24,6 milyon hektar) ve İngiltere’den (17,4 milyon hektar) sonra 13,8 milyon hektarlık ekilebilir tarım alanına sahiptir. Ülkede kullanılan tarımsal alanının % 60’ı (8,2 milyon ha) ekilebilir arazilerle temsil edilmektedir ve bu alanın yaklaşık üçte ikisi tahıl ürünleri için kullanılmaktadır. Böylece Romanya, dünyadaki en büyük 10 tahıl ihracatçısından biridir (buğday ihracatında dünya 9’uncusu, mısır ihracatında 6’ncı). Tarımın Romanya’nın GSYİH’si içindeki payı son 20 yılda düzenli olarak azalmıştır. Tarım sektörünün 1993 yılında GSYİH’ye katkısı % 22,6 iken, 2008 yılında bu katkı % 7,5, 2015’te ise % 5’inin altına düşmüştür (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania, 2017: 7). Balkan ülkeleri ve batı Avrupa’da 80’li yılların sonunda kişi başına gayri safi hâsıla düşerken, 90’ların sonlarında yükselen GSYİH ile neredeyse iki katına çıkmıştır. Oysa Romanya’da kişi başına gayri safi hâsıla yıldan yıla düşmüştür (Çavdarova, 1999: 72). Bu düşüş, Romanya ekonomisinin ağırlıklı olarak endüstriyel-

tarımsal bir ekonomiden temelde hizmetlere dayalı bir ekonomiye yapısal dönüşümünün de göstergesidir. Tarımın GSYİH’ye katkısı azalıyor olsa da, Romanya, Avrupa Birliği’ndeki tüm ülkeler arasında, Avrupa ortalamasının 3 buçuk katı ile GSYİH’nin yapısında hâlen en büyük paya sahiptir. Buna ek olarak, 2014 yılında tarım Romanya’nın aktif nüfusunun % 27,3’ünü, 2019 yılında ise % 26,9’unu istihdam etmiştir (Anghelache vd., 2014: 82).

Romanya’da tarımda istihdam edilen işgücünün payı, 2014 yılında 1992’de kaydedilene oldukça yakın bir değere sahipti, ancak bu dönemde tarımın GSYİH içindeki payı 4 kattan fazla azalarak tarımsal kayba neden oldu. Temel olarak, 2013 yılında tarımda istihdam edilen kişi başına brüt katma değer, Avrupa Birliği ortalamasının yalnızca % 18’i kadardı ve batı Avrupa’daki ülkelere baktığımızda durum daha da endişe vericidir. Oysa bu durum 2019 yılında % 16’ya düşmüştür. Romanya’da tarımda çalışan bir kişinin ürettiği brüt katma değer, Fransa’da üretilenin sadece % 7’si, İspanya’da üretilenin % 9’udur. Ülkede toplam tarımsal işgücünün yaklaşık % 85’i kendi çiftliklerinde çalışırken, AB’de tarım sektöründe kendi hesabına çalışanların ortalama payı % 72’dir ve bazı ülkelerde daha da düşüktür (İspanya % 50, Fransa % 63,1, Almanya % 55,8). Tarımda en fazla maaşlı işçiye sahip ülkeler, işçi düzeyinde üretilen en yüksek brüt katma değere sahip ülkelerdir. Açıklanan sorunların tamamı Romanya tarımının karşılaştığı temel soruna, yani tarımsal üretimin nispeten düşük verimine yol açmaktadır (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania, 2017: 7-9).

Geniş tarım alanlarının Romanya’daki kullanım oranı göz önüne alındığında, bu tarım alanlarından elde edilen verim oldukça düşüktür. Romanya buğday yıllık ürün üretiminde % 37,1, mısır üretiminde ise % 49,3 ile Avrupa ortalamasının gerisindedir ve ülke bu konuda orta ve doğu Avrupa’daki birçok ülke tarafından geride bırakılmıştır. Yetersiz tahıl verimi, yıllık tahıl üretiminin hacmini, değerini ve GSYİH’ye katkısını sınırlamıştır. Bu olumsuz durumu açıklayan birkaç faktör

vardır: Romanya’daki çiftliklerin neredeyse % 75’i 2 hektardan daha az alana sahiptir ve 10 hektarın altındaki çiftliklerin payı toplam % 98 ve kullanılan toplam tarım alanının % 39’una eşittir. Diğer yandan, 100 hektarın üzerinde büyüklüğe sahip çiftlikler, toplam sayının yalnızca % 0,5’ini temsil ederken, bu çiftlikler tarım alanlarının % 49’unu kullanmışlardır. Diğer Avrupa ülkelerinin aksine, 10 ile 100 hektar arasındaki orta büyüklükteki çiftliklerin sayısı Romanya’da nispeten azdır. Tarımsal üretim için yüksek verime sahip olan Fransa ve Çek Cumhuriyeti’nde 50 hektarın üzerindeki çiftlikler toplam çiftliklerin % 29’undan fazlasını oluşturur (Anghelache, 2017: 32).

Tarım Romanya İçin Neden Bu Kadar Önemli?

Ulusal düzeyde tarım, Romanya ekonomisinin önemli dallarından biridir. Romanya’nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası’nın oluşumunda tarımın katkısı % 6’dır. Bu nedenle ülkede tarımsal alanın geliştirilmesine ve modernizasyonuna ihtiyaç vardır. Tarım ve Bölgesel Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan verilere göre, ülkedeki 23,8 milyon hektarın tarımsal işletmelerde kullanılan tarım alanı yaklaşık 13,3 milyon hektardır (% 55,9), bunun yaklaşık 8,3’ü milyon hektar ekilebilir arazidir. Ayrıca tahıllar ve yağlı tohumlar ekilebilir arazinin yaklaşık % 80’ini kaplar. Eurostat tahminlerine göre, Romen tarımı 2016 yılında ekonomiye 2015 yılındaki rakamlara göre % 2,7 ve son beş yılın ortalamasından % 8,7 düşüşle yaklaşık 15 milyar avro kazandırdı (Institutul National de Statistica-Agricultura, 2020).

Romanya’da Tarımın Temel Eksiklikleri Nelerdir?

Parçalanmış ve Küçülmüş Çiftlik Sayısının Fazlalığı

Tarım Bakanlığı’nın raporuna göre, çok büyük çiftliklere paralel olarak çok sayıda küçük çiftliğin varlığı, ülkede tarımı ve rekabet gücünü etkileyen yapısal dengesizliği ortaya koymaktadır (Strategia pentru dezvoltarea sectorului agroalimentar pe termen mediu si lung orizont 2020-2030, 2020). Bu nedenle yeterince kullanılmasa da

Romanya’da tarım sektörü önemli bir gelişme potansiyeline sahiptir. 238 bin km²’lik toplam yüzölçümüyle Romanya, Avrupa Birliği’nin toplam yüzölçümünün % 6’sını temsil etmektedir. Ancak tarım arazileri parçalanmış, küçük arazilere bölünmüş ve çiftçileri üretim maliyetlerinin düşürülmesi için çeşitli dernek veya kooperatiflere katılmaya teşvik etmeye yönelik girişimlerde bulunulmuş olmasına rağmen, bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Tarım Bakanlığı’nın resmi verilerine göre Romanya, tarımsal alanların parçalanması açısından Avrupa Birliği’nde iki küçük ülke olan Malta ve Güney Kıbrıs’tan sonra üçüncü ülke konumundadır.

- Ülkede her biri 1-5 hektar arasında 830.200 tarımsal işletme vardır. Başka bir ifade ile Romanya’daki toplam ekili tarım alanlarının yaklaşık % 19’unu 1-5 hektar arası tarım alanları oluşturur. Bu rakam Romanya’nın toplam tarım alanının neredeyse beşte birini kapsar.
- Ülkede 13.100 çiftliğin her biri 100 hektardan fazla alana sahiptir. Toplam 5,3 milyon hektarlık alan Romanya’nın toplam tarım alanının yarısından fazlasıdır.
- 176.700 tarımsal işletme (1,6 milyon hektar), ülkenin toplam tarım alanının yaklaşık % 16’sını oluşturur (5 ila 30 hektar arası).
- 30-50 ha arasında sadece 11.700 çiftlik vardır. 464.500 hektar arazi ülkenin toplam tarım alanının % 5’ini oluşturur.
- 8.600 çiftliğin her biri 50 ila 100 hektar arasında olup, toplamda 613.900 hektarlık (ülkenin toplam tarım alanının % 6’sından fazlası) alanı oluşturur (Institutul Național de Statistică-Agricultura, 2020).

Yaşlanan İş Gücü ve Nitelikli Eleman Eksikliği

Tarımda çalışan nüfusun yaşlanma süreci ve doğal azalması da Romanya tarımının önemli bir sorunudur. Bu durum, özellikle uzun vadede kırsal alanlarda geniş bir şekilde yansır. Bu nedenle, Romanya’nın kırsal alanlarındaki işgücü azlığı ve kırsal alanın niteliksel yapısında hem yaş hem de eğitim açısından değişiklikler sunmuştur. Tarıma dâhil olan nüfusun önemli bir kısmı sosyal açıdan çok savunmasızdır, aynı zamanda yaşlıdır ve eğitim düzeyi düşüktür, bu da Romanya’nın bazı kırsal alanlarında toplulukların sınırlı kapasitesi nedeniyle gerçek yoksulluk sınırının ortaya çıktığı anlamına gelir. Kırsal kesimden tarımda çalışan insan sayısının azaltılmasına, bu alana mesleki eğitim eksikliğinin de eklenmesine neden olmuştur.

Tarımda Teknik Donanım Eksikliği

Romanya ile diğer AB üye ülkeleri arasındaki tarım makinelerinin yetersizliği arasındaki uçurum oldukça yüksektir. Romanya’nın tarımdaki az gelişmişliğinin ve düşük performansının ana nedenlerinden biri, çiftçileri teçhizatla donatmak açısından yetersiz sermayeye sahip olması ile açıklanabilir. Bu nedenle, Romen tarım işletmelerinden bir çiftçinin bağıışı, AB’li bir çiftçinin ekipman bağıışına kıyasla 25-26 kat daha düşüktür. Ek olarak, Tarım Bakanlığı verileri, önemli sayıda çiftliğin - toplam tarım arazisinin % 31,1’i traktör kullanmadığını ve çiftliklerin % 91,1’inin traktör sahibi olmadığını göstermektedir (Ministerul Agriculturerei Şi Dezvoltării Rurale, 2020: 8-10).

Sulama Sistemlerinin Eksikliği

Romanya’daki tarım arazilerinin yalnızca % 24’ünün sulama sistemlerinden faydalandığını, ancak çoğunun işlevsel olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, sulama altyapısı olan 3,1 milyon hektarın yalnızca % 50’si uygulanabilir olarak kabul edilmektedir. Ek olarak, drenaj için düzenlenen yüzey neredeyse sulama için düzenlenen yüzeyle

aynıdır ve toprak erozyonuyla mücadele Romanya’nın tarımsal yüzeyinin yaklaşık % 15’inde yapılmaktadır (Institutul Național de Statistică-Agricultura, 2020). Sulama sistemin gelişimini sınırlayan ana sorunlar şunlardır: tarımsal işletmelerin yüksek düzeyde parçalanması, sulama sistemlerini yeniden başlatmak için gerekli ekonomik kaynaklara sahip olmayan birçok küçük ve çok küçük çiftliğin bulunması, büyük çiftlikler için sulama sistemlerinin tasarlanması. Kuraklıkların tarım arazilerinin % 50’sinden fazlasını sıklıkla etkilediği, ancak tarım arazilerinin yalnızca % 12’sinin uygun sulamaya sahip olduğu göz önüne alındığında, Romanya sulama sistemi açısından diğer Avrupa ülkelerinin çok gerisindedir.

Krediler Yoluyla Finansman Eksikliği

Tarım sektörünün yanı sıra Romanya’nın kırsal ekonomisi, ülke ekonomisinin geri kalanına kıyasla bankacılık sistemi tarafından sunulan mali hizmetlere daha az erişilebilirliğe sahiptir. Bankacılık sistemi son yıllarda hızla gelişmesine ve bankaların KOBİ’leri ve tarımda sektörünü finanse etmek için daha fazla açıklık göstermesine rağmen, krediye erişim çoğu çiftçi ve kırsal işletme için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, Romanya’nın Avrupa Birliği’ne katılımından sonra bir dizi yararlı değişiklik olmasına rağmen, Romanya tarımı hâlâ bu sektörün gelişimini engelleyen bir takım sorunlarla karşı karşıyadır. Bu engellerden bazılarının çözülmesi, sektörün önümüzdeki yıllarda büyümesine ve dolaylı olarak Romanya ekonomisine önemli katkılarda bulunmasına yardımcı olacaktır (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din România, 2017: 29-31).

Tarım İşçileri COVID-19’a Karşı Savunmasız

Romanya’daki aktif nüfusun en büyük yüzdesi tarımda istihdam edilmektedir. Bu sektördeki en büyük sorun, yeni korona virüs ile enfeksiyona karşı daha büyük bir savunmasızlığı ifade eden ileri yaştaki işçilerdir. Ayrıca İtalya, İspanya, Almanya veya Birleşik Krallık gibi

salgından etkilenen Avrupa ülkelerinden ülkeye dönen Romenler, çoğunlukla çiftçiler, tarım işçileri ve aileleri için ek risk oluşturan kırsal alanlardan gelmektedir.

Çiftçilerin Eğitim Seviyesi

Romanya tarım sektöründeki işgücü, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla yetersiz eğitim düzeyine sahiptir. Bu nedenle, Avrupa Komisyonu’na göre, Rumen çiftçilerin % 96,4’ü tarım alanındaki bilgilerini, Avrupa Birliği’ndeki çiftçilerin % 70,9’una kıyasla, pratik deneyime dayalı olarak edinmişlerdir. Romen çiftçilerin eğitim seviyesi, çiftçilerin sırasıyla % 17,9 ve % 47,8’inin tarımda temel ve tam resmi eğitim aldıklarını bildirdiği Macaristan ve Polonya gibi yeni üye devletlerin altındadır (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania, 2017: 21). İnsan kaynakları açısından Romanya tarım sektörünün bir diğer sorunu da çiftçinin açıkça tanımlanmış bir mesleki statüsünün olmamasıdır (Bezemer & Headey, 2008: 1359).

Tarımda Düşük Sermaye Gücü

Romanya, tarımsal işletmelerin sermayeleştirilmesi açısından Avrupa Birliği’nde sondan bir önceki yerdedir. Bu düşük dereceli kapitalizasyonun nedenleri arasında, yüksek düzeyde parçalanma (ölçek ekonomisinin eksikliği ve kolayca finansman elde etme olasılığı), düşük çiftlik gelirleri ve çiftçiler arasında tarımsal eğitim eksikliği yer almaktadır. Tarımda düşük kapitalizasyon belirtileri çoktur ve üretim verimini önemli ölçüde etkiler. Örneğin, tarımsal işletmelerin teknolojik donanımı ilkindir. Romanya’daki çiftliklerin % 2’sinden azında en az bir traktör vardır. Romen çiftçilerinin teknolojik donanımlarının önündeki ana engel, modern teknolojik araçların verimli kullanımına izin vermeyen ve verim açısından bunlara yapılan yatırımı haklı çıkarmayan küçük tarımsal işletmelerdir. Diğer bir sorun, sıvı yakıt gibi gerekli altyapıya erişim eksikliğidir. Macaristan ve Bulgaristan da dâhil olmak üzere tüm AB ülkeleri, sıvı yakıt altyapısına sahip tarım

alanlarını % 100 kapsama elde ederken, Romanya’da bu kapsama sadece % 56’dır. Romanya, çiftçilerin tarımsal verimi etkileyen diğer bir faktör olan bitki koruma ürünlerine yaptığı harcamalar açısından diğer AB üye devletlerinin gerisinde kalmıştır. Romanya, tarıma yapılan devlet bütçesi harcamaları açısından AB içinde sondan ikinci sırada yer alır. Romanya’da tarıma yapılan yatırımların büyük bir kısmı, büyük ölçüde Avrupa’dan finanse edilen Ulusal Kırsal Kalkınma Programı veya Ortak Tarım Politikası gibi programlardan gelmektedir (Institutul National de Statistica-Agricultura, 2020).

Tarım Sektöründe Yüksek Oranda Vergi Kaçırma

PwC analiz raporuna göre, tarım sektörü Romanya’daki toplam vergi kaçakçılığında % 9 veya yaklaşık 1,7 milyar avro ile ikinci en büyük paya sahiptir. Tarımda bu tür vergi kaçakçılığının en çok dile getirildiği alan, birincil tarım ürünlerinin özellikle de tahıl ve sebzelerin satışından elde edilen gelirdir (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania, 2017: 25-33).

Romanya Tarımının Üretkenliğini Arttırmak İçin Çözüm Önerileri

1. Ulusal kadastro sistemine mülkleri kaydettirerek, küçük çiftlikler için sübvansiyonların verilme şeklini iyileştirerek, çiftçi birliklerini canlandırarak, asgari bir ticari boyut ve hedeflenen mali tedbirler getirerek;
2. Çiftçilerin tarımsal kredi, garanti mekanizmaları yoluyla krediye erişimini kolaylaştırarak, sulama sistemlerinin kullanımını teşvik ve modernize ederek, ilgili Avrupa fonlarına ve ulusal fonlara erişimi kolaylaştırarak;
3. Tarımsal mesleki ve teknik eğitimi modernize ve teşvik ederek çiftçilerin mesleki eğitim derecesini artırmak, onları desteklemek için programlar uygulamak;

4. Tahıl depolarına ruhsat vererek, tarım sektöründe vergilendirmeyi optimize ederek, vergi kaçakçılığını azaltmaya yönelik düzenleyici tedbirler geliştirmek;

5. Çiftlik faaliyetlerinin dikey ve yatay entegrasyonu ve kırsal kümelenmelerin oluşturulması yoluyla diğer Avrupa ülkelerinden en son yenilikleri benimseyerek, düşük çevresel etkiye ve sürdürülebilir enerji üretimine vurgu yaparak Romanya tarımında üretkenliği arttırabiliriz (Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania, 2017: 27-35).

Sonuç

Romanya’nın Avrupa Birliği’ne giriş tarihi olan 2007 yılı, ülkenin tarım ve kırsal kalkınma ekonomisinde yeni bir döneme damgasını vurdu. Bu bağlamda, Romanya’nın Avrupa Birliği’nin iç pazarına entegre olabilmesi ve Ortak Tarım Politikası’nı (CAP) tam olarak benimseyebilmesi için tarımsal ve kırsal kalkınma ekonomisine hızla adapte olması gerekir. Avrupa kırsal ekonomisine başarılı entegrasyon ihtiyacı göz önüne alındığında, AB üyeliği, Romanya tarım ve kırsal ekonomisinin hızlı reformu için muhtemelen en güçlü baskı faktörüdür. Avrupa tarım modeli, rekabetçi, pazar odaklı bir sektöre dayanırken, aynı zamanda çevreyi koruma, kırsal nüfus için daha uygun yerleşim yerleri sağlama ve tarımı çevre ile bütünleştirme gibi diğer kamusal işlevleri de yerine getirmiştir. Ortak Tarım Politikası, odak noktasını doğrudan sübvansiyonlardan tarıma, kırsal ekonominin entegre kalkınmasına ve çevrenin korunmasına yönelik uygulanır. Büyük ölçüde tarımın hâkim olduğu Romanya kırsal ekonomisi, hâlâ piyasa ekonomisine zayıf bir şekilde entegre edilmiştir. Pazar ekonomisinin mevcut bağlamında, kırsal ve kentsel alandaki vatandaşların refahı ile tarımsal üreticilerin refahı, pazarlama tekniklerini anlama ve uygulama yoluna bağlıdır.

Romen tarımı, yalnızca 34 dekar/çiftlik ortalama büyüklüğü ile Avrupa Birliği’nin 28 ülkesi içinde en çok parçalanmış durumda olanıdır. Romanya, AB’nin yirmi sekiz ülkesi içinde en küçük tarıma sahip, ancak daha iyi korunmuş köylere ve tarım arazisinin kullanımına sahiptir. Verimli tarım arazisine sahip olan ülkede, Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikaları’nın uygulanması için Romanya’nın finansman ihtiyacını gidermesi gerekir. Bu ihtiyacı gidermek için ülkenin tarım arazilerini satarak gelir elde etmeye çalışması tarımın ve ülkenin geleceği için oldukça riskli sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Romanya’daki tarım arazilerinin % 7’si yabancılar tarafından alınmış ve işletilmektedir. Son yıllarda yabancıların Romen tarımında söz sahibi olması, başta geçim kaynağı tarım olan Romenleri rahatsız etmiştir. Romenlerin kendi ülkesinde tarım arazilerinde çalışamaması veya düşük ücretle çalışması artan sorunların başında gelir. Bulgaristan’dan çok sayıda kişi komşusu olan Romanya’nın kullanılabilir olan tarım arazisinde istihdam edilmişti. Sonuç olarak ülkede tarımsal altyapı ve verimliliğe yönelik yapılan yatırımların doğru kullanılması bu sektörün ekonomiye yük değil, bilhassa ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayan bir endüstri olduğunun farkına varılması gerekir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Alpan, N. (1976). *Ceauşescu ve dün, bugün ve yarınki Romanya*. Doğu Matbaası.

Anghelache, C. (2017). *Romania 2017 starea economica la un deceniu de la aderare*. Editura Economica.

Anghelache, C., Ursache, A., Dinca, Nicola, Z., Baltac, A. G., Ionescu, E. (2014). Analysis of the evolution of the agricultural production in Romania. *Romanian Statistical Review*, (4), 78-86.

Anghelache, C. & Dumitrescu, D. (2015). The production indices in agriculture. *Romanian Statistical Review Supplement*, 1, 67-71.

Atalay, İ. (2000). *Ülkeler coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Badea, D. (2011). *Anuarul statistic al României 2011*. Institutul National De Statistica Yayınları.

Bezemer, D. & Headey, D. (2008). Agriculture, development, and urban bias. *World Development*, 36(8), 1342-1364.

Çavdarova, M. (1999). *Balkanski strani. politika, iekonomika, mejdunarodni vrızki*.

Dermendjiev, A. (1998). *Rumuniya na Balkanite-geopolitişeski beleşki*. Sv. Kiril ve Metodi Üniversitesi Yayınları.

Dimitrov, E., Vladev, İ., Stoyanova, M. (2006). *Geografiya na Balkanskite strani*. Universitetsko İzdatelstvo Episkop Konstantin Preslavski.

Doykov, V. & Doykov, M. (2010). *Rumuniya*. İzdatelstvo Kovaçev.

Flanders (2017). *Agriculture in Romania 2017*. Flanders Investment & Trade Market Survey.

Gülsoy, E. (2002). *Romanya*. İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Gümüş, E. (2006). *Ülkeler coğrafyası*. Nobel Yayın Dağıtım.

Güney, E. (2006). *Komşu ülkeler coğrafyası*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Institutul National de Statistica-Agricultura. (2020, Ağustos 26).

<http://statistici.insse.ro/shop>.

Institutul National de Statistica-Romania in cifre. (2020, Ağustos 29).
<https://insse.ro/cms/ro/tags/romania-cifre>.

Karastoyanov, S. (1988). *Rumıniya. v: iekonomıçeska i sotsialna geografiya na sotsialistiçeskite strani vıv Evropa*, İzdatelstvo Su.

Karastoyanov, S. & Popov, N. (2018). *Regionalna i politiçeska geografiya na Balkanskite strani*. Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.

Lowder, S., Bertini, R., Croppenstedt, A. (2017). Poverty, social protection and agriculture: levels and trends in data. *Global Food Security*, 15, 94-107.

Maksakovski, B. (2009). *Obştaya ekonomıçeskaya i sotsialnaya geografiya*. M. Gardariki Yayınevi.

Masters, T. (2013). *Eastern Europe*. Lonely Planet Publications.

Ministerul Agriculturerıı şı dezvoltarıı rurale. (2020, Haziran 28).
<https://www.madr.ro/docs/agricultura>.

Ministry of environment and forests (2010). *5th national communication of Romania*. Ministry of Environment and Forests Publications.

Neidik, B. (1976). *Bugünkü yönüyle Romanya*. Eko Matbaası.

Özey, R. (2017). *Avrupa coğrafyası*. Aktif Yayınevi.

Özey, R. (2018). *Balkanlar ve balkan ülkeleri coğrafyası*. Pegem Akademi.

Potentialul dezvoltării sectorului agricol din Romania. (2017).
https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2017/03/Raport_PwC-agricultura.pdf.

Seçkin, N. (1972). *Devletler coğrafyası*. İnkılap ve Aka Kitapevi.

Sezer, Ö. (1991). *Romanya ülke etüdü*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Strategia pentru dezvoltarea sectorului agroalimentar pe termen mediu si lung orizont 2020-2030. (2020, Haziran 11).

<https://www.madr.ro/strategia-pentru-dezvoltarea-sectorului-agroalimentar-pe-termen-mediu-si-lung-orizont-2020-2030.html>.

Şandru, İ. (1979). *Ekonomiçeskaya geografiya Rumuniya*. İzdatelstvoya Mısli.

Toma, E. (2010). *Agricultura României in procesul de integrare europeana-evaluari si prognoze*. ARS Acaddemica.

EXTENDED ABSTRACT

Romania is an industrial-agricultural country that is experiencing a transition from a planned economy to a market economy. From 1946 to 1989, the Romanian Communist Party dominated the political and economic administration of Romania. As in most former socialist countries in the Balkans, the economic crisis in Romania has intensified since the fall of the country's totalitarian regime. In the transition from the central economy to the market economy, industry, the decline in agricultural production, negative changes in the employment structure, high inflation, and increasing foreign debts were the main problems of the country. It is an Eastern European country in the northeast of the Balkan Peninsula. It is surrounded by the Black Sea in the east, Moldova in the north, Hungary and Serbia in the west, and Bulgaria in the south. At the crossroads of Asia, Europe and the Middle East, near the Danube River and the Black Sea, Romania is divided into two parts geographically. The effects of the climate prevailing in Central Europe continue in Romania. However, the effects of Eastern European climate are dominant in Wallachia and East in places. The Krivetz winds blowing from the Russian plains in the northeast cause very cold winters in Wallachia and Moldavia.

Romania's unbalanced land distribution and conservation fights in the past started in 1864, when Romania became the United Principality. Considering the social, economic and political peace and tranquility in the newly formed Romanian state, Prince Alexandru CUZA issued an Agriculture-Land reform decree that entered into force on 23 April-5 May 1865. By this decree 1,810,311 ha. The land was distributed to 463,544 peasant families. Later, this land increased to 2,035,640 hectares, 511,896 families benefited from this land. But the Romanians, who were not satisfied with them, revolted between 1881 and 1891. The uprisings in the country intensified in 1907 and spread throughout the country.

- *High number of fragmented and shrunken farms:* According to the report of the Ministry of Agriculture, the existence of many small farms in parallel with very large farms reveals the structural imbalance in the country that affects agriculture and competitiveness.
- *Aging workforce and lack of qualified staff:* The aging process and natural decline of the agricultural working population is also an important problem in Romanian agriculture. This situation is widely reflected in rural areas, especially in the long term. Therefore, it presented labor shortage in rural areas of Romania and changes in the qualitative structure of rural areas in terms of both age and education.

- *Lack of technical equipment in agriculture: The gap between the shortage of agricultural machinery between Romania and other EU member states is quite high. One of the main reasons for Romania's underdevelopment and poor performance in agriculture can be explained by its insufficient capital to equip farmers.*
- *Lack of irrigation systems: It shows that only 24 % of the agricultural land in Romania benefits from irrigation systems, but most of them are not functional. Therefore, only 50 % of 3,1 million hectares of irrigation infrastructure are considered viable. In addition, the surface arranged for drainage is almost the same as the one for irrigation, and soil erosion is tackled on about 15 % of Romania's agricultural surface.*
- *Lack of financing through loans: Besides the agricultural sector, Romania's rural economy has less accessibility to financial services offered by the banking system compared to the rest of the country's economy. Although the banking system has developed rapidly in recent years and banks show more openness to finance SMEs and the agri-food sector, access to credit remains a major problem for most farmers and rural businesses.*

The year 2007, the date of Romania's entry into the European Union, marked a new era in the country's agriculture and rural development economy. In this context, Romania needs to adapt rapidly to the agricultural and rural development economy in order to integrate into the internal market of the European Union and to fully adopt the common agricultural policy (CAP). Given the need for successful integration into the European rural economy, EU membership is probably the strongest pressure factor for the rapid reform of the Romanian agriculture and rural economy. In the country that has fertile agricultural land, Romania needs to meet its financing needs in order to implement the Common Agricultural Policies of the European Union. In order to meet this need, the country's efforts to earn income by selling agricultural land will create very risky consequences for the future of agriculture and the country. 7 % of the agricultural land in Romania has been bought and operated by foreigners.

SUALTI ARKEOLOJİSİ VE MARMARA DENİZİ*

Serkan GÜNDÜZ**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 7 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 15 Ekim / October 2020

ÖZET

Sualtı Arkeolojisi 20. yüzyılın başlarında keşfedilen sanat eserleri taşıyan batıkların keşfiyle dikkat çekmeye başlamıştır. 1960 yılında gerçekleştirilen Gelidonya Batığı kazısı ile ise bilimsel kimlik kazanmıştır. Zaman içinde popülaritesini arttıran arkeolojik sualtı çalışmaları Anadolu kıyılarında gün geçtikçe artmış ve keşfedilen Uluburun Batığı ve Antalya Batığı gibi batıklar ile Anadolu kıyılarındaki denizcilik tarihini değiştirmiştir. Uzun yıllar Akdeniz ve Ege kıyılarında yoğunlaşan arkeolojik sualtı çalışmalarının Marmara Denizi'ne ulaşması ancak 1980'lerde olmuştur. Marmara Denizi, Neolitik Dönem'de çevresinde kurulan yerleşimler için besin kaynağı olarak oldukça önemli bir konumdadır. Birinci bin içindeki kolonizasyon hareketleri esnasında kıyılarına birçok yeni koloni kenti kurulduğu bilinmektedir. Fakat, Marmara Denizi'nin denizcilik tarihi büyük oranda gizemini korumaktadır. Geç Roma Dönemi ve Bizans Dönemi'ne tarihlenen batıkların çokluğu başkente ev sahipliği yapan Marmara Denizi'nde artan denizcilik faaliyetlerine işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Marmara Denizi'ne dikkatleri çekmektir. Yenikapı Kazıları buluntu grubu bakımından Sualtı Arkeolojisi konusuna girse de kullanılan teknik farklılığı nedeniyle çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sualtı Arkeolojisi, Marmara Denizi, Antik şehirler, denizcilik, batık*

* Bu araştırma, Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından KUAP (F)-2018/16 numaralı ve “Antik Helenopolis (Altınova/YALOVA) Kenti Liman ve Sualtı Araştırması” başlıklı proje ile desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sgunduz@uludag.edu.tr

Underwater Archaeology and the Marmara Sea

ABSTRACT

Underwater Archaeology first started to gain public attention with the discovery of shipwrecks carrying works of art in the early-20th century, although the scientific value of the field truly became apparent with the excavation of the Gelidonya Wreck in 1960. Since that time, the number of underwater archaeological researches has increased steadily in number, and these studies have left their mark on the history of maritime activity on the Anatolian peninsula with the discovery of, for example, the Uluburun wreck and the Antalya wreck. Underwater archaeological researches in Turkey were concentrated on the Mediterranean and Aegean coasts for many years, expanding to the Marmara Sea only in the 1980s. The Marmara Sea was a significant source of food for the settlements established around it in the Neolithic Period, and the period following the first millennium BC is particularly important in maritime history, when many new cities were established on its shores during the colonization movements. While the maritime history of the Marmara Sea is still largely shrouded in mystery, the abundance of shipwrecks dating back to the Late-Roman and Byzantine periods point to an increase in maritime activity in the Marmara Sea at the time, when it was host to the capital of the East Roman Empire. There is, however, a lack of knowledge of earlier periods, but this may be attributed to the scarcity of studies conducted to date. The focus of the present study is the Marmara Sea and the important position it has held in every period due to its geopolitical location. Although the Yenikapı Excavations are considered underwater archaeology in terms of the founding group, they were excluded from this study due to the difference in the adopted technical approaches.

Key words: Underwater Archaeology, Marmara Sea, Ancient cities, maritime, wreck

Giriş

Marmara Denizi, Türkiye'nin sınırları içerisinde kalan en genç deniz olma özelliğine sahiptir. Miyosen denizinin Sarmasiyen Dönemi'nin bir kalıntısı ve küçük bir iç deniz niteliğindedir (Artüz vd., 2007: 2). İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile birlikte Asya ile Avrupa kıtasını birbirinden ayırmasının yanı sıra Karadeniz kıyısındaki halklarının Ege Denizi halkları ile bağlantı kurmasını sağlaması

nedeniyle tarih sahnesinde önemli bir konuma sahiptir (Dinçer, 2016: 221).

Neolitik Dönem’de İstanbul Boğazı’nın açılıp Karadeniz ile birleşmesinden sonra göl oluşumundan çıkıp suları Akdeniz ve Karadeniz’in etkisi ile tuzlu olan iç deniz formuna dönüşmüştür (Artüz vd., 2007: 29; Özdoğan, 2018: 15). Anadolu topraklarında Neolitik Dönem farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda yaşanmıştır (Özdoğan & Başgelen, 2007). Marmara Bölgesi’nde yerleşik hayata geçen insanların oluşturduğu kültürün izleri yaklaşık olarak MÖ 7. binin başlarında görülmektedir (Özdoğan, 2018: 17). Gerek yazılı kaynakların gerekse araştırmaların azlığından Marmara Denizi’nin denizcilik tarihi ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde gerçekleştirilen arkeolojik sualtı çalışmalarının daha çok Ege ve Akdeniz’de yoğunlaştığı görülmektedir (Aslan vd., 2018, 2019, 2020; Aslan & Orhan, 2019; Bass, 1967, 1972; Bass vd., 1984; Büyüközer, 2019; Dumankaya & Gündüz, 2016a, 2016b; Öniz, 2016, 2018, 2019b, 2019a; Öniz & Karademir, 2016; Özdaş vd., 2011, 2012; Pulak, 2006; Şahin vd., 2008; Tuğcu, 2017). MÖ 1. binde yaşanan kolonizasyon hareketleri ile birlikte Marmara Denizi’nin önemi giderek artmıştır. Özellikle MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Ege Denizi kıyısındaki medeniyetler Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloni kenti kurmuşlardır (Graham vd., 1982: 160) (Resim1).

Resim 1: Marmara Denizi'ndeki kolonizasyon yerleşimleri

Gerek Marmara Bölgesi'nde, gerekse Karadeniz kıyılarında gerçekleştirilmiş olan arkeolojik çalışmaların azlığı bölge tarihi konusunda daha çok yazılı kaynaklara başvurulmasını zorunlu kılmıştır (Drews, 1976: 18). Antik kaynaklara göre, Marmara Denizi kıyılarında kurulan ilk koloni yerleşimi Miletoslular tarafından MÖ 8. yüzyılın ortalarında kurulan Kyzikos Antik kentidir (Graham, 1982: 119). Mevcut bilgiler ışığında, Marmara Denizi çevresinde kurulan koloni kentleri Kyzikos (MÖ 756), Astakos (MÖ 711), Parion (MÖ 709), Prokonnessos (MÖ 690'dan önce), Khalkedon (MÖ 685), Selymbria (MÖ 668'den önce), Byzantion (MÖ 668), Kios (MÖ 627), Perinthos (MÖ 602), Myrleia (?) ve Placia (?) olarak bilinmektedir (Graham, 1982: 160).

MÖ 1. binde kurulan koloni kentleri sayesinde Marmara Denizi'ndeki ticaret rotalarında söz konusu şehir devletlerinin hâkimiyeti söz konusu olmuştur. MÖ 5. yüzyılda Perslerin Anadolu topraklarını fethetmesi esnasında Marmara Denizi kıyısında kurulan birçok kentin Atina Delos Deniz Birliği'ne üye olduğu bilinmektedir (Meritt vd., 1950: 204). Roma Dönemi'ne kadar hiçbir medeniyet Propontis üzerinde tek başına hâkim olmamıştır. Özellikle Roma'nın Bithynia Krallığına son vermesinden sonra Propontis dört tarafı Roma İmparatorluğu'nun bir iç denizi duruma gelmiştir. Bu dönemden sonra güvenliği Roma İmparatorluğu himayesinde görülen Propontis içerisinde ticaret yolları daha sıkı bağlantı içerisine girmiştir. Nikomedia'nın Roma İmparatorluğu'nun iki başkentinden birisi olarak seçilmesi ve daha sonra MS 324 yılında Konstantinopolis'in Geç Roma Dönemi'nde Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkent olmasından sonra önemini iyice arttırmıştır (Grig & Kelly, 2012: 3; Kayaalp, 2010: 9; Ramsay, 1890: 74) .

Marmara Denizi ve Arkeolojik Sualtı Çalışmaları

Marmara Denizi medeniyetlerin kesişim noktasında önemli bir konumda bulunmaktadır. Marmara Denizi, Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan, Asya ile Avrupa'yı ise birbirinden ayıran kritik bir konumda olmasına rağmen Sualtı Arkeolojisi çalışmaları hak ettiği önemi görmediği anlaşılmaktadır. Akdeniz ve Ege Denizi'nde arkeolojik sualtı çalışmaları 1960'lı yıllara kadar geriye giden bir geçmişe sahip iken Marmara Denizi'ndeki çalışmalar ancak 1980'lerde başlayabilmiştir. Rönesans ile birlikte kültür varlıklarına olan ilginin artması 19. yüzyıl araştırmacılarını günümüz bilimsel arkeoloji sorularını cevaplamaktan çok görsel güzelliği ve zenginliği olan kentlere ve eserlere yönlendirmiştir (Mutlu & Mutlu, 2018: 65). Anadolu topraklarında yapılan ilk kazı çalışmaları da Truva, Milet, Priene, Didim, Knidos, Halikarnasos, Asos ve Efes gibi önemli Klasik Dönem kentlerinin yanı sıra anıtsal arkeolojik verileri günümüz Avrupa

ve İngiltere müzelerini süsleyen Hitit ve Urartu medeniyetlerinin kurulduğu bölgelerde başlatılmıştır. Marmara Denizi kıyılarında günümüzde de devam eden Kyzikos, Perinthos, Parion gibi kazıların geçmişine baktığımızda en erken kazının 20. yüzyılın ortalarına kadar geriye gittiği anlaşılmaktadır (Akurgal, 1956: 43). Bölgedeki sualtı çalışmalarının diğer denizlerimizdeki çalışmalarımızdan daha geç başlamasının nedenlerinden birisi de bölgedeki arkeolojik çalışmaların da daha geç başlaması ile bağdaştırılabilir.

Marmara Adaları Sualtı Araştırmaları

Marmara Adaları, Marmara Denizi'nin güneybatı kısmında, Kapıdağ Yarımadası'nın batısında ve kuzeybatısında bulunan irili ufaklı 14 adet adadan oluşan bir topluluktur. Marmara Adası, Avşa Adası, Paşalimanı Adası, Ekinlik Adası grubu oluşturan en büyük adalardır (Resim 2).

Resim 2: Marmara adaları topluluğu

Prokonnesos adı ile Antik Dönem'in en önemli mermer kaynaklarından biri olarak bilinen Marmara Adası, Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Marmara Adaları'nın en büyüğüdür (Magie, 1950: 44). Marmara Denizi'nde gerçekleştirilen ilk arkeolojik sualtı araştırmalarının Marmara Adası çevresinde başlamasının nedenlerinden birisi de adanın Antik Dönem'deki önemi ile bağlantılı olmalıdır.

Marmara Adaları çevresindeki ilk bilimsel arkeolojik sualtı araştırmaları INA (Institute of Nautical Archaeology) adına Cemal Pulak başkanlığında başlatılmıştır. Bu çalışmalar esnasında 1983-84 yıllarında Marmara Denizi'nin karanlık sularında yedi adet batık tespit edilmiştir (Pulak, 1985: 47). Bu batıklardan, altı tanesi Marmara Adaları çevresinde, bir tanesi ise Büyükçekmece (İstanbul) açıklarında yer almaktadır (Pulak, 1985: 56).

1993 yılında Nergis Günsenin tarafından Marmara Adası çevresinde sualtı araştırmaları yeniden başlatılmıştır (Günsenin, 1995: 206). Araştırmalar esnasında sekiz adet yeni batık tespit edilmiştir. 1994 yılı sualtı araştırmalarına yine Marmara Adası çevresinde devam edilmiş ve 1994 kampanyasında toplam on batığın konumları, tarihleri ve özellikleri belirlenmiştir (Günsenin, 1996: 360). 1993-1996 yıllarında yüzey araştırması esnasında toplamda 12 adet batık keşfedilmiştir (Günsenin, 1998: 301). Günsenin, 1998-2004 yılları arasında Çamaltı Burnu I Batığı kazısını gerçekleştirerek, sualtında arkeolojik kazı yapan ilk Türk kazı başkanı olma unvanını da kazanmıştır (Günsenin & Özaydın, 2000).

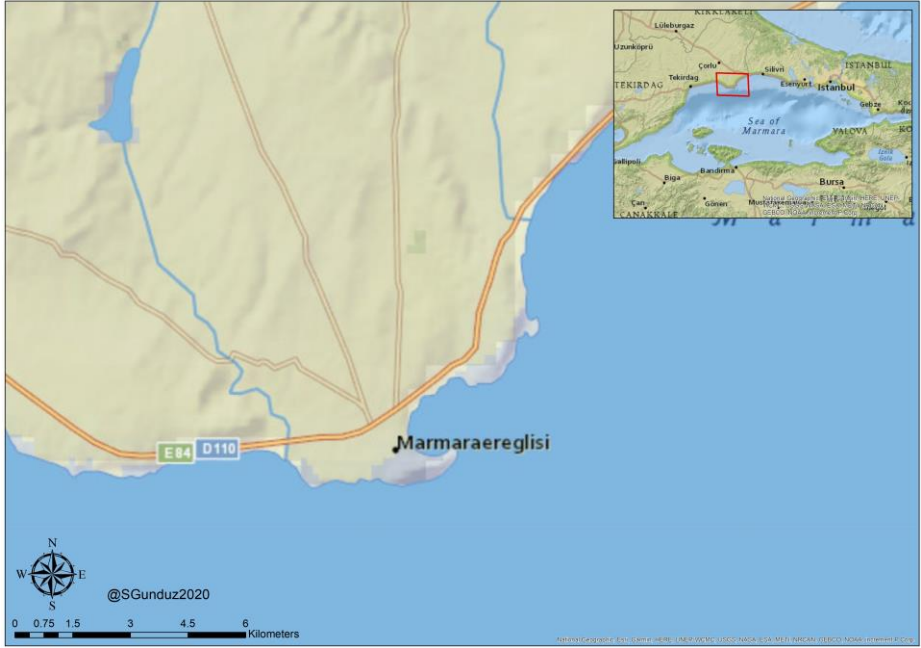
Ayrıca, 1994 yılında Günsenin tarafından, daha önceden Mehmet Özdoğan'ın tespit ettiği Tunç Çağı'na ait Manastır Mevkii Höyüğü'nde de belgeleme çalışmaları gerçekleştirmiştir (Resim 3) (Günsenin, 1996: 361).

Resim 3: Manastır Mevkii Höyüğü - Avşa Adası

Perinthos Sualtı Araştırmaları

1995 yılında Tekirdağ Müze Müdürlüğü başkanlığında Perinthos Antik Limanı'nda ve çevresinde arkeolojik sualtı araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 4). Araştırmalar esnasında Helenistik Dönem'e tarihlenen amphora batığı, Geç Roma - Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen tuğla ve kiremit batığı ile MS 15-16. yüzyıla tarihlenen fayans batığı tespit edilmiştir (Işın, 1997: 100).

Resim 4: Perinthos Antik kenti (Marmara Ereğlisi / Tekirdağ)

Kyzikos Antik Kenti Sualtı Araştırmaları

2004 yılında Nergis Günsenin'in kazısının tamamlanmasının ardından uzunca bir süre Marmara Denizi'nin sualtı kültürel zenginlikleri kaderine terk edilmiştir. 2008-2009 yıllarında Prof. Dr. Mustafa Şahin'in bilimsel danışmanlığında yürütülen Kyzikos Antik kenti Hytos Limanı sualtı çalışmaları Güney Marmara kıyılarındaki ilk Antik liman araştırması olması açısından önem arz etmektedir (Resim 5) (Şahin & Gündüz, 2010). 2019 yılı çalışmalarına kentin üç Antik limanından birisi olan Hytos Limanı'nda araştırmalar yapılmış ve Hytos liman mendireğinin çizimi gerçekleştirilmiştir.

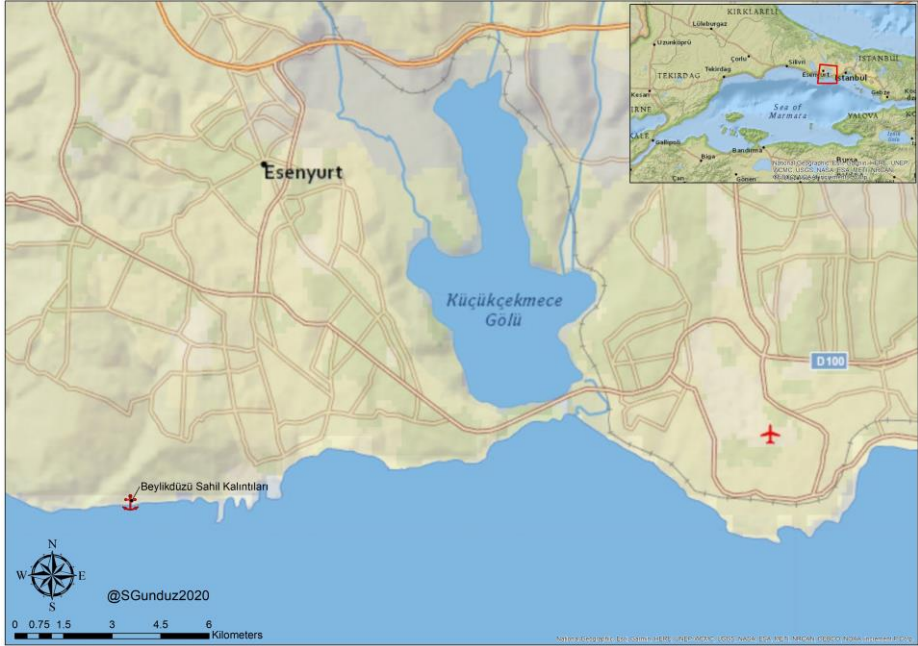

Resim 5: Hytos Limanı - Kyzikos

Küçükçekmece Gölü Sualtı Çalışmaları

2007 yılında yapılan yüzey araştırmaları esnasında Şengül Aydıngün tarafından tespit edilen kıyı şeridindeki kalıntılar çevresinde 2008 Hakan Öniz bilimsel başkanlığında Küçükçekmece Gölü'nde arkeolojik sualtı araştırmaları başlatılmıştır (Aydıngün vd. 2010: 275; Aydıngün vd. 2011). Küçükçekmece Gölü, İstanbul'un Avrupa yakasında Büyükçekmece ve Avcılar arasında yer alan bir lagün gölüdür (Resim 6). Gölde yapılan araştırmalarda çeşitli yapılara ait kalıntılar tespit edilmiştir (Aydıngün vd. 2011). Aynı ekip, İstanbul'un Beylikdüzü ilçesi Marmara Denizi kıyı şeridinde, Büyükçekmece ve Küçükçekmece gölleri arasındaki yarımada'nın güneyindeki burunda kıyı kesitinde

tespit edilen yapılar ile ilgili de çalışma gerçekleştirmişlerdir (Öniz vd. 2014).

Resim 6: Küçükçekmece Gölü ve Beylikdüzü sahil kalıntıları - İstanbul

Bursa İli Kıyıları Sualtı Çalışmaları

2009-2015 yılları arasında doktora çalışması kapsamında Bursa'nın Marmara Denizi kıyısındaki ve sualtındaki kültür varlıkları araştırılmıştır (Gündüz, 2017; Şahin vd., 2011: 207). Bu çalışmanın ana amacı Bursa ili sınırları içerisinde bulunan liman kentlerinin kalıntılarının tespiti ve belgelenmesi olmuştur. Bursa ili sınırlarında tespit edilen limanların ve dalgakıranların tamamının düzensiz iri taşlar ile yapılmış dalgakıranlar olduğu ve kentler arasında mesafeye

bakılmaksızın coğrafi şartlara bağlı olarak yerleşimlerin konumlandırıldığı tespit edilmiştir (Resim 7) (Gündüz, 2017: 121).

Resim 7: Bursa kıyıları Antik limanları

Balıkesir İli Marmara Kıyısı Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti

“Balıkesir İli Marmara Kıyısı Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti” isimli proje 2016 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Oktay Dumankaya tarafından Balıkesir ili Marmara Denizi kıyı şeridinde başlatılmıştır (Resim 8).

Resim 8: “Balıkesir İli Marmara Kıyısı Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Projesi” sınırları

2016 yılında başlayan arkeolojik sualtı araştırmaları 2019 yılına kadar devam etmiştir. 3 yıllık süre içerisinde Bandırma ili Balıkesir ilçesinin doğusunda bulunan kıyı şeridinde Antik liman ve söz konusu limanların sualtında kalmış kalıntılarını tespit etmek ve batık potansiyelini amaçlanmıştır (Dumankaya, 2018a, 2018b; Dumankaya vd., 2019). Bu çalışmalar esnasında Kapıdağ Yarımadası'nın batısında Şirinçavuş Mahallesi'nin kıyı hattında bulunan Cunill(i)ere veya Palleo / Palormo Antik Limanı (Dumankaya, 2019: 23), Liman'ın 0,37 mil doğusunda bir diğer dalgakıran ve yaklaşık 1,6 mil batısında ise antik taş ocağı kalıntıları (Dumankaya, 2019: 22) belgelenmiştir. Liman'da ve çevresinde yapılan çalışmalar Şirinçavuş Limanı'nda Klasik

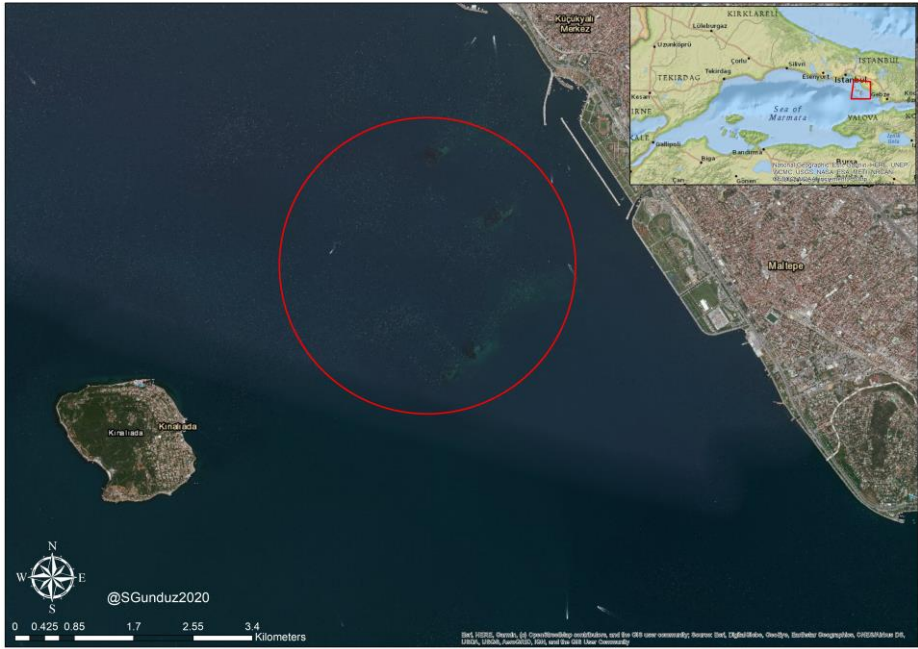
Dönem’den Bizans Dönemi’ne kadar var olan insan izlerini ortaya koymuştur (Dumankaya, 2018a: 128). Ayrıca, Şirinçavuş Limanı’nın yaklaşık 700 metre doğusunda Geç Roma Dönemi’nden Orta / Geç Roma Dönemi’ne kadar kullanılan yeni bir dalgakıranın varlığı tespit edilmiştir (Dumankaya, 2018a: 129, 2018b: 172) (Resim 9).

Resim 9: Şirinçavuş Limanı ve dalgakıran (Dumankaya 2018a: 128, fig. 4)

Kuzey Doğu Marmara Sualtı Araştırmaları

2016 yılında İstanbul’un Anadolu yakası kıyı şeridinde Düzce Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Ahmet Bilir tarafından başlanılan projenin ilk aşaması tarihi kaynaklardan ve haritalardan bilinen fakat günümüzde kayıp olan Vordonisi Adası’nın tespiti üzerine gerçekleştirilmiştir (Bilir vd., 2017: 134). Söz konusu araştırmalar halk arasında Manastır Kayalıkları olarak adlandırılan yerde gerçekleştirilmiştir (Resim 10).

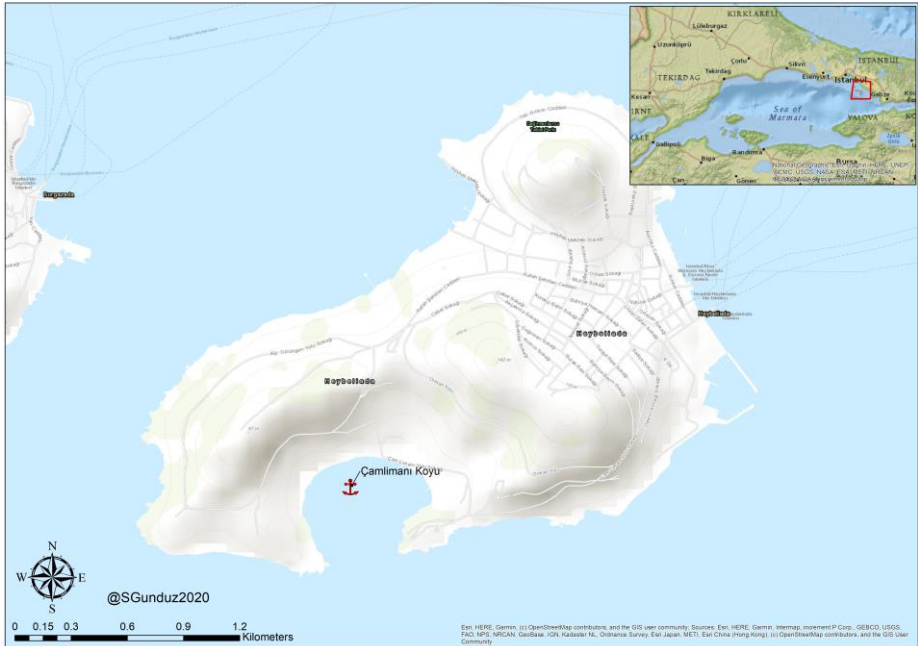

Resim 10: Manastır Kayalıkları mevki

Manastır Kayalıkları mevkiinde yapılan dalışlar bölgenin dip yapısının tamamen kavrı ile kaplı olduğunu, bu kavrılar nedeni ile yüzey araştırması ile olası bir yapının tespitinin zor olacağını ortaya koymuştur (Bilir vd., 2017: 140). Kayalıkların yakınında tespit edilen toplam 18 parça işlenmemiş ham mermerin Prokonnesos'dan hareket eden bir gemiye ait batık olduğu düşünülmektedir (Bilir & Şahin, 2019: 106).

İki yıl boyunca Maltepe ilçesi açıklarındaki Manastır Kayalıkları'nda gerçekleştirilen araştırmalardan sonra 2018 yılındaki çalışmalar Heybeliada kıyılarına yönlendirilmiştir (Resim 11) (Bilir, 2019). Heybeliada çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik sualtı

araştırmaları esnasında Aristoteles'in bahsettiği Klasik Dönem'de kullanıldığı bilinen bakır yatakları tespit edilmiştir (Bilir, 2019: 413).

Resim 11: Çamlımanı Koyu - Heybeliada

Yalova İli Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırması

İlk kez 2018 yılında başkanlığımda başlatılan Yalova İli Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırması projesi bugüne kadar 105 kilometre kıyı şeridine sahip Yalova ili kıyılarında gerçekleştirilen ilk arkeolojik sualtı araştırması olması açısından önemlidir. Tüm Yalova ili sınırları için altı yıllık bir süre öngörüsü ile başlanılan projenin ilk üç yıl çalışmaları Yalova ilinin en doğusunda bulunan Altınova ilçesi kıyılarında gerçekleştirilmiştir (Resim 12).

Resim 12: Altınova ilçesi - Yalova

İki yıllık çalışma süresince Altınova ilçesi Hersek Mahallesi'nin içinde bulunduğu deltanın çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Gündüz & Akalan Gündüz, 2019). Helenopolis Antik kentinin kuzeyinde, deltanın en uç noktasında Bizans Dönemi'ne tarihlenen yarım yuvarlak formda bir yapı, yapının kuzeydoğusunda, günümüzde kara ile bağlantısı olmayan bir iskele kalıntısı (Resim 13) ve Hersek Lagünü'nün güneyinde Karamürselbey Eğitim Merkezi Komutanlığı sınırları içerisinde sualtında yaklaşık 3500 metrekarelik bir alana dağılmış kalıntılar tespit edilmiştir (Resim 14). 2020 yılı çalışmaları ise tamamen Karamürselbey Eğitim Merkezi Komutanlığı kıyısında tespit edilen duvarların temizliğine ayrılmıştır.

Resim 13: Dilburnu iskele kalıntısı - Hersek (Altınova)

Resim 14: Karamürselbey Eğitim Merkezi duvar kalıntısı

2019 yılında Altınova'ya ek olarak Çiftlikköy kıyı şeridinde de araştırmalar gerçekleştirilmiş, Kara Kilise yakınlarındaki liman kalıntıları belgelenmiştir (Resim 15). Söz konusu iki kalıntı deniz kenarında kısmen sualtında bulunmaktadır. İkisi arasındaki mesafe yaklaşık olarak 200 metre civarındadır. Modern yapılaşmanın neden olduğu yoğun tahribat nedeni ile yapının tam formu seçilememesine rağmen harçlı kalıntıların dağılımı total station yardımı ile çizilmiş ve haritaya işlenmiştir.

Resim 15: Karakilise yakınındaki liman kalıntısı

Sonuç

1960 yılından günümüze Akdeniz ve Ege Denizi'nde gerçekleştirilen Uluburun, Gelidonya, Yassıada, Serçe Limanı gibi batıklar bilimsel yöntemlerle kazılmıştır (Erkurt & Parker, 2015: 132). Bugüne kadar ülkemiz kıyılarında gerçekleştirilen arkeolojik sualtı kazı

ve araştırmalarından elde edilen bilgi ve deneyimler sualtı arkeolojisinin gelişmesinde oldukça önemli yer tutmaktadır (Öniz, 2009: 1). Son 50 yılda popülaritesini arttıran Sualtı Arkeolojisi ile ilgili kazı ve araştırmaların Ege ve Akdeniz kıyılarında yoğunlaştığı görölmektedir. 1980li yıllara kadar Ege ve Akdeniz’den çıkamayan arkeolojik sualtı çalışmaları 1983 yılında ilk kez Marmara Denizi’ne girmiştir. Marmara Denizi ise 1983 yılından sonra da Ege ve Akdeniz kadar popüler olmasa da bazı bilim insanlarının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Uzun yıllardır hem Akdeniz ve Ege Denizi’nde hem de Marmara Denizi’ndeki arkeolojik sualtı çalışmalarında edinilen tecrübeler ile Marmara Denizi’nde çalışmanın Ege ve Akdeniz’de yapılan çalışmalara göre birkaç dezavantajı bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu dezavantajların başında dip yapısı gelmektedir. Ege ve Akdeniz’in aksine Marmara Denizi’nin dibinde bulunan kavrıkların çok yoğun olması zeminin doğrudan incelenmesini zorlaştırmıştır. Bu durum batıkların ve kalıntıların tespit edilmesini nispeten güçleştirmektedir. Ayrıca, mermer, taş gibi mimari kalıntılar üzerine yerleşen midyelerin oluşturduğu katman, kalıntıların tespitini zorlaştıran etkenlerden bir diğeri. Ege ve Akdeniz’e oranla Marmara Denizi’nin daha karanlık yapısı da özellikle görsel belgeleme esnasında araştırmacılara sıkıntı yaratmaktadır. Saydığımız dezavantajlara rağmen son 37 yılda, az sayıda olsa da, gerçeleştirilen bu çalışmalar aslında Marmara Denizi’nin sualtı kültür varlığı zenginliğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Marmara Denizi’nde daha keşfedecek çok şey vardır. Ege Denizi’nin, Karadeniz’in ve iki kıtanın arkeolojisini burada bulmak mümkündür. Kuzey ile güneyin ve doğu ile batının bağlantı noktası olarak da bölgenin limanları oldukça önem arz etmektedir. Günümüze kadar Marmara Denizi’nin kuzeybatısında İstanbul’un Anadolu kıyıları, güneydoğuda Bursa ve Yalova ili kıyıları ile güneybatıda Balıkesir ili sınırları içerisinde sistematik arkeolojik çalışmalar gerçeleştirilmiş ve gerçeleştirilmektedir. Marmara Denizi’nin kuzeydoğusunda ise Marmara Ereğlisi kıyılarındaki

Perinthos Limanı'nda ve Küçükçekmece Gölü'nde arkeolojik sualtı araştırmaları gerçekleştirilmemiştir.

Araştırılmamış olan alanların da araştırılması ile Marmara Denizi'ndeki Antik kentlerin liman hiyerarşisi ve deniz ticareti de daha net anlaşılabilecektir. Yapılan yayınlardan ulaşabildiğimiz kadarı ile tespit edilen ve yayımlanan batıklardan en erkeni MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenirken en geç tarihli batık MS 18. yüzyıl olarak gözükmektedir (Tablo 1). Anadolu'nun güney kıyılarında tespit edilen Tunç Çağı batıkları nedeni ile açık denizlerde denizcilik faaliyetlerinin 2. binin içlerine kadar geriye gittiği bilinmektedir. Yalnızca Marmara Denizi'ndeki yayımlanan batıklar göz önünde tutulduğunda Marmara Denizi'nin denizcilik tarihi ile ilgili "MÖ 4. yüzyıl ile MS 18. yüzyıl arası yapılmıştır." ifadesini kullanmamız mümkün görünse de gerçeği yansıtmamaktadır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda arkeolojik verilerin bulunamaması nedeni ile Marmara Denizi'nin Neolitik Dönem içlerinden birinci binin ikinci yarısına kadar kullanılmadığını savlamak yanlış bir varsayım olacaktır. İleriki yıllarda artacak olan çalışmalar Marmara Denizi'nin Tunç Dönemi ve erken birinci bin döneminin denizciliğinin aydınlatılması için oldukça önem arz etmektedir.

	Batıklar	Dönem	Kaynak
1	Sisam Batığı	MÖ 4. yüzyıl sonu	Pulak, 1985: 47
2	Ayıtaşı Burnu Sakız Batığı	MÖ 4. yüzyıl ilk yarısı	Pulak, 1985: 55
3	Akmanlar Çizmeci Batığı	MÖ 4. yüzyıl ikinci yarısı	Pulak, 1985: 57
4	Amphora Batığı	Helenistik Dönem	Işın, 1997: 100
5	Ekinlik Adası Mermer Batığı	MS 6. yüzyıl	Günsenin, 1998: 298
6	Küçük Ada Künk Batığı	MS 7. yüzyıl	Günsenin, 1996: 360
7	Çıhlı Burnu Batığı	MS 7. yüzyıl	Günsenin, 1997: 99
8	Kuyu Burnu Kiremit Batığı	MS 7. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
9	Tuğla ve Kiremit Batığı	MS 5-6. yüzyıl	Işın, 1997: 100
10	Tekmezar I Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
11	Tekmezar II Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
12	Anataş Adacık Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
13	Taşada Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
14	Eşek Adaları Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
15	Kocayemişlik Limanı Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
16	Ocaklar Burnu Batığı	MS 11. yüzyıl	Günsenin, 1998: 301
17	Çamaltı Burnu Batığı	MS 13. yüzyıl	Günsenin, 1996: 360; Günsenin, 1997: 98
18	Gündoğrusu Limanı Batığı	MS 18. yüzyıl	Pulak, 1985: 53
19	Hayırsız Ada Batığı	MS 10. yüzyıl	Pulak, 1985: 55
20	Fayans Batığı	MS 15-16. yüzyıl	Işın, 1997: 100
21	Vordonisi Mermer Batığı	?	Bilir & Şahin, 2019: 106

Tablo 1: Marmara Denizi'nde tespit edilip yayımlanmış ulaşılabilen batıklar

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Destek için Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlük makamına ve Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine çok teşekkür ederim.

Helenopolis Antik kentinin içerisinde bulunduğu Yalova ili Altınova ilçesi sualtı araştırmaları esnasında destek, izin ve yardımlarından dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü personeline, Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, Altınova Belediye Başkanı Dr. Metin ORAL'a, Altınova Belediyesi'nden arkeolog Sabire Şentürk YAZICI'ya, Dilburnu D/G İstasyon Merkezi Komutanlığı personeline, Karamürselbey Eğitim Merkezi Komutanlığı personeline ve arazi çalışmalarında özveri ile çalışan Leicester Üniversitesi Arkeoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi Işıl AKALAN GÜNDÜZ başta olmak üzere Sinop Üniversitesi'nden harita mühendisi Öğretim Görevlisi İlke EKİZOĞLU ve araştırmalarda yer alan Bursa Uludağ Üniversitesi, Düzce Üniversitesi ve Kahramanmaraş Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca Yalova İli Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırması'nın 2019 yılı arazi çalışmaları Türk Tarih Kurumu tarafından da desteklenmiştir.

Kaynakça

Akurgal, E. (1956). Kyzikos ve Ergili araştırmaları İon yayılışının tarihi hakkında. *Anatolia*, 1, 43-51.

Artüz, M. L., Okay, A., Mater, B., Artüz, O. B., Gürseler, G., Okay, N. (2007). *Bilimsel Açıdan Marmara Denizi (Scientific Aspects of the Sea of Marmara)*. M. L. Artüz (Ed.), Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

- Aslan, E., Kılıç, Y., Orhan, U. (2018). Phaselis güney limanı. *Phaselis*, IV, 1-13.
- Aslan, E., Kılıç, Y., Orhan, U. (2019). Kekova Adası arkeolojik yüzey / sualtı araştırması 2017. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 36(2), 1-21.
- Aslan, E. & Orhan, U. (2019). Phaselis 2018 yılı güney liman alanı sualtı araştırmalarında tespit edilen amphoralar. *Phaselis*, V, 85-99.
- Aslan, E., Orhan, U., Erdoğan, U. (2020). Aslanlı Burun ve Kap Krio sualtı araştırmaları. *OLBA*, (28), 207-242.
- Bass, G. F. (1967). *Cape Gelidonya: a bronze age shipwreck*. American Philosophical Society.
- Bass, G. F. (1972). *A history of seafaring: based on underwater archaeology*. Walker and Co.
- Bass, G. F., Frey, D. A., Pulak, C. (1984). A late bronze age shipwreck at Kaş, Turkey. *International Journal of Nautical Archaeology*, 13(4), 271-279.
- Bilir, A. (2019). Aristoteles'in bahsettiği Heybeliada'daki sualtı bakır madeni ve bir özel pazar ürünü olarak Khalkon Kalymbeten / Dalgıç Bakırının Geç Klasik Dönem heykel sanatına yansımaları. O. Dumankaya (Ed.), *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne içinde* (413-427. ss.). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Bilir, A., Gündüz, S., Ciner, C. (2017). 2016 yılı Vordonisi sualtı araştırmaları. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, (8), 132-150.
- Bilir, A. & Şahin, M. (2019). The studies on the underwater cultural heritage of Istanbul from the Anatolian Side to the Prince Islands: The NEMSUS Project. P. Kalamara, B. Davidde (Ed.), *International Conference in Management of Accessible Underwater, Cultural and Natural Heritage Sites: "Dive in Blue Growth" içinde* (100-110. ss.).

Büyüközer, A. (2019). Knidos liman duvarları. *Cedrus*, 7, 215-237.

Dinçer, B. (2016). The Lower Paleolithic in Turkey: Anatolia and hominin dispersals out of Africa. K. Harvati, M. Roksandic (Ed.), *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human Evolution and Its Context* içinde (213-228. ss.), Springer Netherlands.

Drews, R. (1976). The earliest Greek settlements on the Black Sea. *The Journal of Hellenic Studies*, (96), 18-31.

Dumankaya, O. (2018a). Bandırma ilçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik liman, yerleşim ve batık potansiyelinin tespiti araştırmaları. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, (10), 127-132.

Dumankaya, O. (2018b). Bandırma ilçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik liman, yerleşim ve batık potansiyelinin tespiti araştırmaları 2017. U. T. Sivrioğlu (Ed.), *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* içinde (165-175. ss.), Dora Yayınları.

Dumankaya, O. (2019). The Ancient harbor and quarry of cunill(i)ere or Palleo / Palormo (?). *Colloquium Anatolicum*, (18), 15-34.

Dumankaya, O., Açar, E., Gündüz, S., Bilir, A., Akdağ, Ç. (2019). Balıkesir ili Marmara kıyıları Antik liman yerleşim ve batık potansiyelinin tespiti yüzey araştırması 2017. C. Keskin (Ed.), *Araştırma Sonuçları Toplantısı 36,3* içinde (207-221. ss.).

Dumankaya, O. & Gündüz, S. (2016a). Myndos Antik kentinin doğu limanı ve yapıları. D. Şahin (Ed.), *Myndos Kazı ve Araştırmaları Myndos Excavations and Researches 2004-2013* içinde (9-34. ss.), Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Dumankaya, O. & Gündüz, S. (2016b). Myndos sualtı araştırmalarında yeni bir keşif: batı limanı. D. Şahin (Ed.), *Myndos Kazı ve Araştırmaları Myndos Excavations and Researches 2004-2013* içinde (1-8. ss.), Uludağ Üniversitesi Yayınları.

- Erkurt, O. & Paker, S. (2015). Sualtı arkeoparkları ve deniz turizmi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6(2), 131-144.
- Graham, A. J. (1982). The colonial expansion of Greece. *The Cambridge Ancient History*, 3(3), 83-162.
- Grig, L. & Kelly, G. (2012). Introduction: from Rome to Constantinople. L. Grig, G. Kelly (Ed.), *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity* içinde (3-30. ss.), Oxford University Press.
- Gündüz, S. (2017). Bursa'nın Antik deniz limanları. *International Journal of Social Inquiry*, 8(1), 105-146.
- Gündüz, S. & Akalan Gündüz, I. (2019). Ancient harbors and underwater surveys of Yalova coasts - Altınova district. B. Karaca, E. İslamoğlu, E. Kirik, 4. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri* içinde (857-867. ss.), Do uhan Tanıtım-Matbaa-Yayıncılık.
- Günsenin, N. (1995). 1993 yılı Tekirdağ ve Balıkesir illeri Hoşk y-Gaziköy jeofizik (manyetik) Marmara adaları sualtı araştırması. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (X), 201-220.
- Günsenin, N. (1996). 1994 yılı Marmara adaları sualtı araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 13*, (1), 357-373.
- Günsenin, N. (1998). 1996 yılı Marmara adaları yan taramaları sonar araştırması Ekinlik Adası mermer bata ı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 15*, (1), 295-306.
- Günsenin, N. &  zaydın, N. (2000). Marmara Adası, Çamaltı Burnu I batı ı 1998. *Kazı Sonuçları Toplantısı 21*, (2), 341-350.
- Işın, M. A. (1997). 1995 yılı Marmara Ereğlisi (Perinthos) sualtı araştırmaları. *M ze Kurtarma Kazıları Semineri 7*, 99-104.

- Kayaalp, E. K. (2010). Bizans İstanbul'u çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 9-32.
- Magie, D. (1950). *Roman rule in Asia Minor to the end of the third century AD. 1*, Princeton University.
- Meritt, B. D., Wade-Gery, H. T., McGregor, M. F. (1950). *The Athenian tribute lists vol. III*. The American School of Classical Studies at Athens.
- Mutlu, S. & Mutlu, M. B. (2018). Anadolu'da arkeolojinin kurumsallaşma süreci ve gelişimi. *Academic Knowledge*, 1(1), 64-76.
- Öniz, H. (2009). *Temel sualtı arkeolojisi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öniz, H. (2016). Akdeniz kıyıları arkeolojik sualtı araştırmaları. *ANMED (Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri)*, (14), 155-161.
- Öniz, H. (2018). Harbour of Soli-Pompeiopolis: Recent underwater archaeological research. *International Journal of Nautical Archaeology*, 47(2), 337-342.
- Öniz, H. (2019a). A new Bronze Age shipwreck with ingots in the west of Antalya - Preliminary results. *Palestine Exploration Quarterly*, 151(1), 3-14.
- Öniz, H. (2019b). Antalya-Kumluca bronze Age shipwreck 2019 studies - First analyses. *Palestine Exploration Quarterly*, 151(3-4), 172-183.
- Öniz, H. & Karademir, M. (2016). Antalya kıyıları arkeolojik sualtı araştırmaları üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(41. yıl özel sayısı), 261-277.
- Özdaş, H., Hirschfeld, N., Bass, G. F., Pulak, C. (2011). 2010 yılı Gelidonya batığı kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33.3, 115-126.

- Özdaş, H., Kızıldağ, N., Okan, E. (2012). Ege-Akdeniz Bölgesi sualtı araştırması 2010 yılı çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29, 2, 267-281.
- Özdoğan, M. (2018). Marmara Denizi ve Neolitik yaşam biçiminin Anadolu'dan Avrupa'ya aktarımı. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, (10), 9-30.
- Özdoğan, M. & Başgelen, N. (2007). Türkiye'de Neolitik Dönem. M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* içinde (VII-IX. ss.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pulak, C. (2006). Uluburun batığı. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Ed.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* içinde (57-104. ss.), Ege Yayınları.
- Pulak, C. (1985). 1984 yılı Marmara sualtı araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3, 47-62.
- Ramsay, W. M. (1890). *The historical geography of Asia Minor*. John Murray.
- Şahin, M. & Gündüz, S. (2010). Kyzikos sualtı araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27(3), 179-186.
- Şahin, M., Gündüz, S., Aslan, E. (2008). Myndos sualtı araştırmaları 2006. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25(1), 1-10.
- Şahin, M., Polat, Y. & Zimmermann, T. (2011). Kapanca Limanı - Caesarea Germanica kentinin lokalizasyonu için yeni bir öneri. *OLBA*, (19), 197-232.
- Tuğcu, İ. (2017). Liman Tepe / Klazomenai Antik Limanı doğu mendireği çalışmaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 85-101.

EXTENDED ABSTRACT

The Marmara Sea stands at the intersection of the Black Sea and the Aegean Sea, and remains as an important maritime route in the modern world. Its significance throughout the ages is evident from the host of settlements that were established on its coastlines, including Constantinople, Nicomedia, Cyzicus, etc. Traces of the cultural heritage left behind by those who settled in the Marmara region date back to the beginning of the 7th millennium BC, however our knowledge of the maritime history of the Marmara Sea is limited due to the scarcity of both written sources and research, as the underwater archaeological studies carried out in the Republic of Turkey have concentrated more on the Aegean and the Mediterranean Seas.

The colonization movements in the 1st millennium BC led to a gradual increase in the importance of the Marmara Sea as a maritime environment. The first scientific underwater archaeological research around Marmara Island was initiated by Cemal Pulak of the Institute of Nautical Archaeology (INA), during which, seven shipwrecks were found in the dark waters of the sea between 1983 and 1984, with six found dotted around Marmara Island, and one off the coast of Büyükçekmece (İstanbul).

Underwater studies around Marmara Island were resumed by Nergis Günsenin in 1993, who made eight new shipwreck finds, and the campaign continued around the Island in 1994 when the locations, dates, and characteristics of 10 further shipwrecks were determined. Subsequently, a total of 12 further shipwrecks were discovered in surveys between 1993 and 1996. Günsenin would go on to excavate the Çamaltı Burnu I Shipwreck between 1998 and 2004, and her works would earn her the accolade of the first Turkish excavation chief to conduct an underwater archaeological excavation. In 1994, Günsenin had carried out documentation studies of the Bronze Age Manastır Mevkii Mound, discovered previously by Mehmet Özdoğan (Picture 3).

In 1995, under the direction of the Tekirdağ Museum Directorate, an underwater archaeological research was carried out of the Ancient port and the surroundings of Perinthos (Picture 4), during which a number of wrecks were identified, including an amphora wreck dating to the Hellenistic period, a brick and tile wreck from the Late Roman/Early Byzantine Period (15-16 AD) and a tile wreck from the 19th century.

Between 2008 and 2009, underwater studies of Kyzikos Harbours were carried out under the scientific consultancy of Prof. Dr. Mustafa Şahin, being the first studies of an Ancient harbour on the South Marmara coast (Figure 5). In 2009,

further studies were made of Hytos Port, one of the three Ancient harbours in the city, including drawings of the mole of Hytos Harbour.

At the same time, in 2019, underwater archaeological studies were carried out in Küçükçekmece Lake and on the foreland of the peninsula between Büyükçekmece and Küçükçekmece Lakes under the direction of Şengül Anydıngün and Hakan Öñiz.

Between 2009 and 2015, the coastal and underwater cultural heritage of the Bursa province was researched within the scope of a Ph.D. study entitled "The Ancient South Marmara Harbours".

A project entitled the "Detection of the Ancient Ports, Settlements and Submerged Potential in the Balıkesir province on the Marmara Coast" was initiated in 2016 by Oktay Dumankaya from the Archaeology Department of Kahramanmaraş Sütçü İmam University. During these studies, the ruins of the harbour and a quarry located on the coastline of the Şirinçavuş district on the western side of Kapıdağ Peninsula were documented.

Ahmet Bilir from the Archaeology Department of Düzce University launched a survey in 2016 in which the focus in the first season was on Vordonisi Island - one of the Princes' Islands -, which can be identified in historical sources and maps, although it is lost today.

The Ancient Harbours and Underwater Survey of the Yalova Province project was launched in 2016 under the directorship of Serkan Gündüz, as the first underwater and coastal survey of the 105 km Yalova Province shoreline. For the first three years of the project, focus was on the Altınova shoreline, with the aim being to locate the port and other structures of the submerged Ancient city of Helenopolis. The Çiftlikköy coastline was surveyed in 2019, upon the condition that its harbour be documented, and the discoveries made to date are a clear indication of the richness of the Marmara Sea for underwater archaeological studies.

Saylan, İ. & Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2021). The significance of the Kemalist modernization for modernization theory. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 22(40), 663-703.

DOI: 10.21550/sosbilder.719120

Research Article

THE SIGNIFICANCE OF THE KEMALIST MODERNIZATION FOR MODERNIZATION THEORY*

İbrahim SAYLAN**

İlkin ÖZDİKMENLİ ÇELİKOĞLU***

Sending Date: 13 April / Nisan 2020

Acceptance Date: 16 July / Temmuz 2020

ABSTRACT

Modernization theory, which dominated academic studies from the early 1950s until the late 1970s, attributed a “special place” to the Turkish case among many other non-Western countries, with a special emphasis on the Kemalist modernization of the Early Republican Period. This paper seeks to explore the reasons for Turkey’s special place and the ways Kemalist modernization is positioned vis-a-vis other non-Western countries by tracking the scholarly works by Walt Rostow, Dankwart Rustow, Daniel Lerner, Bernard Lewis and Shmuel Eisenstadt. Without ignoring the particular reflections of disciplinary perspectives they have, their analyses of the Turkish case are investigated with a focus on a number of common themes. Thus, this study does not only shed light on the historical origins of the so-called “Turkish model”, it also seeks to provide a basis for future studies in making a more empirically grounded critique of modernization theory’s analysis of the Turkish case.

Key words: modernization theory, Kemalist modernization, Turkish model, development, developing countries

* An earlier version of this study is presented at the 17th Annual International Conference on Politics and International Studies, ATINER, Athens, 17-20 June 2019.

** Assist. Prof. Dr., Dokuz Eylül University Faculty of Business Administration Department of International Relations, İzmir / TURKEY, ibrahim.saylan@deu.edu.tr

*** Assist. Prof. Dr., Dokuz Eylül University Faculty of Business Administration Department of International Relations, İzmir / TURKEY, ilkin.ozdikmenli@deu.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 22 Sayı: 40 / Volume: 22 Issue: 40

Kemalist Modernleşmenin Modernleşme Kuramı Açısından Önemi

ÖZET

Modernleşme Kuramı akademik çalışmaları 1950'lerin başından, 1970'lerin sonuna kadar derinden etkilemiş ve diğer Batılı olmayan ülkeler arasında Türkiye örneğine “özel bir yer” vermiştir. Bunu yaparken de Erken Cumhuriyet dönemi Kemalist modernleşmesinin önemini özellikle vurgulamıştır. Bu çalışma, Modernleşme Kuramı'nın başlıca temsilcileri arasında yer alan Walt Rostow, Dankwart Rustow, Daniel Lerner, Bernard Lewis and Shmuel Eisenstadt'ın akademik eserlerini inceleyerek, modernleşme kuramının Türkiye'ye neden özel bir yer verdiğini ve Kemalist modernleşmeyi diğer Batılı olmayan örneklerden farklı şekillerde nasıl konumlandığını araştırmaktadır. Adı geçen kuramcıların dâhil oldukları akademik disiplinlerin özgül etkilerini göz ardı etmeden, Türkiye örneği üzerine yaptıkları analizler bir dizi ortak tema çerçevesinde incelenmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma “Türk modeli” tezinin tarihsel köklerine ışık tutmanın yanı sıra, Modernleşme Kuramı'nın Türkiye örneği analizinin daha ampirik temelli bir eleştirisini yapma yolunda gelecekteki araştırmalara da bir zemin sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: modernleşme kuramı, Kemalist modernleşme, Türkiye modeli, kalkınma, gelişmekte olan ülkeler

Introduction

Classical modernization theory, hereinafter referred to as modernization theory, developed a paradigmatic understanding of modernity that dominated academic studies on modernization from the early 1950s until the late 1970s. Combining a strong belief in the idea of an evolutionary and progressive social change, it envisaged the processes of industrialization, democratization and secularization that created Western modern society as universal, inevitable and irreversible (Gilman, 2003). Largely conditioned by the US geopolitical concerns in the Cold-War hegemonic rivalry, this theory asserted that the West, particularly the USA, as the representative of modernity would guide non-Western societies on their journey to modernization. In close cooperation with the US administration, modernizationists as “Cold

Warriors” at the same time sought to justify external intervention in the name of “development” in different parts of the world (Citino, 2008). Although it gradually lost intellectual dominance in the 1970s, modernization theory as an idea system, a structure of knowledge or a at least a theoretical orientation, had a lasting impact on social sciences in terms of grasping social reality and social change.

Turkey was not an exception in this sense since main theses of modernization theory have inspired many scholars of Turkish studies for years¹. The impact of this theory on the development of social sciences in Turkey has therefore become a much-discussed topic. Parallel to growing challenges to modernization theory in the academic world, various flaws of the theory have come into question, especially with references to its universalist, essentialist and deterministic implications. However, although Turkey was once “darling of modernizationists” (Kubicek, 2013: 68), the significance of the Turkish case for modernization theory in its formative years for the verification of its main hypotheses has largely remained a neglected issue.²

This paper seeks to explore the significance of Kemalist modernization for modernization theory through a detailed analysis of published scholarship of modernizationists. For this purpose, the references to the Turkish case in the scholarly works of five prominent representatives of the theory, namely, Walt Rostow, Dankwart Rustow, Daniel Lerner, Bernard Lewis and Shmuel Eisenstadt are scrutinized. These names were chosen due to their deep impact on the literature of modernization. Moreover, each of them drew on a particular scholarly discipline in providing their accounts of modernization. Rostow as an economist and one of the early representatives of the theory which

¹ Among others, one can see Berkes, 1964; Tunaya, 1960; Kongar, 1978; Toprak, 1982.

² Örnek (2015) and Altun (2017) in their works indirectly point to the significance of the Turkish case for modernization theory.

prioritized economic processes over others put economic development at the center of his phase-model modernization. Adopting a behavioralist stance, Lerner developed a “psychosocial theory of modernization” which saw the development of “empathic personality” central to modernist transformation. In his historically-informed comparative and case studies, Rustow sought to discover political aspect of modernization with a particular emphasis on the development of political institutions. While Rustow was like a bridge between Political Science and Ottoman-Turkish Studies which emerged as part of the Middle East Studies, Lewis as a specialist of Ottoman-Turkish Studies explored historical development of modernity in Turkey since the late Ottoman period. In addition, Eisenstadt in the early stage of his academic career gave a sociological account of the nature and dynamics of modernization with a particular emphasis on the vital role of cultural transformation.

In their references to the Turkish case, all of these names are seen to have necessarily dealt with some critical questions such as the beginnings of modernization in Turkey, the nature and major characteristics of the Kemalist experience, the role of elites in social change, secularism in a Muslim-majority society, the role of foreign aid, and the level of development in comparison mostly with the Middle Eastern countries. Depending on the scholarly discipline and applied methodology, their emphases in their explanations varied. Furthermore, they revised some of their views on the Turkish case, which may be partly explained by rapid political transformations in Turkey during the decades they published their works. However, it is remarkable to note that they all saw Turkey as an exemplary case to affirm their modernizationist theses. Considering as a relatively successful and promising case, they featured Turkey a pioneer country in the non-western world and more particularly as a model for Muslim Middle East and North African countries.

Within this context, following a brief introduction about the historical and political background conditions that urged modernizationists to launch such an intellectual undertaking, this paper first elaborates on the main theses of the theory. Then, the reasons for the special place given to Turkish modernization, with a particular emphasis on the Kemalist reforms in the early republican period, and the ways Kemalist modernization was positioned vis-a-vis other non-Western countries are examined through a detailed analysis of published scholarship. In doing this, while the abovementioned critical questions provide the analytical framework for this investigation, common and particular points in the works of these scholars regarding the Kemalist modernization and its significance for modernization theory are specified.

Thus, the authors seek to make a contribution to the field by shedding more light on the historical origins of the so-called “Turkish model”, a concept that became quite popular in political and academic circles in the first decade of the 21st century. In addition to that, the revealed significance of the Kemalist modernization is hoped to help to make a more empirically grounded critique of modernization theory by allowing to detect false causalities, anachronisms, and neglect of backtracks, disruptions and “roads not taken” in the references of the pioneers of the modernization theory to the Turkish case.

1. Modernization Theory: Development for All in the Mirror of the Western Model

Modernization theory was the response of American political elites and intellectuals to the postwar international setting (Tipps, 1973: 200). While decolonization had led to the establishment of many newly independent states in Asia, Africa, and the Middle East, promotion of American interests and foiling the spread of communism in these areas became an urgent issue on American political agenda. Correspondingly, American social scientists not only aimed at a comprehensive theory to

understand/explain main characteristics and major problems of these societies, but also worked for a policy initiative designed to orient these societies toward the American side amidst the Cold War rivalry for hegemony in world politics. In this sense, modernization theory which was produced at such a particular historical moment was more than a theory. Its theoretical linkages, conceptual frameworks had specific policy implications including provision of foreign aid and military intervention by the USA (Shah, 2011: 9). As Rostow's "The Stages of Growth: A Non-Communist Manifesto" symbolically signifies the ideological motivations of the theory, an anti-communist and pro-American international policy was aimed to take root in developing countries (Abid, 2004: 598). Equally importantly, this ideological aspect had an "image-making" dimension. Supported with the notions of "complacency and self-satisfaction" attributed to American society inside (Tipps, 1973: 209), this theory at the same time contributed to intellectual efforts aimed at building an image of American society outside the country as the most developed, stable and prosperous society at the outset of "the American century" (Gilman, 2003: 3).

Modernization theorists, namely, Edward Shills, Gabriel Almond, Lucian Pye, David Apter, Cyril Black, Karl Deutsch, Clifford Geertz, Daniel Lerner, Walt Rustow, Danwart Rustow, Samuel Huntington³ and some other important names did not constitute a homogenous group of intellectuals. Most of them worked and produced in American academia (especially in the universities of Harvard, Columbia, University of California-Berkeley, and MIT) in close cooperation with the American policy makers. Their research programs

³ Although Gilman (2003: 230) disagrees with it, Huntington is often classified as a modernizationist due to his emphasis on the universal traits of modernization in his early works. On the other hand, there is no doubt that Huntington was at the same time one of the early revisionists who questioned unilinearity thesis of modernization theory by arguing that rapid modernization in developing countries produces not political development but political decay. See Huntington, 1968.

and projects were usually financed either by the American state or private funds such as Ford Foundation, Carnegie Corporation, Rockefeller Foundation (Gilman, 2003). These social scientists saw their efforts both as a patriotic duty to American nation and a “noble obligation” to developing nations⁴.

Modernizationist theses were descriptive but assertive. The starting point of the theory was based on the idea that modernity referred to the highest level of economic, political, social, cultural, technological and military development. Western countries were modern countries. Any nation could become modern and the Western experience provided a universal model. Especially the USA among other Western nations was the model country for the development of non-western societies. Nevertheless, modernizationists were particularly careful about the terminology. Instead of Westernization which pointed to a particular geography and Western forceful impositions through colonization, modernization was intentionally coined as a “global referent” for a progressive, irreversible and universal process (Lerner, 1968: 386-387). Such a term was indeed very useful in skillfully replacing the “superior” colonizer - “inferior” colonized hierarchy with modern-traditional continuum which offered the prospect of bright future for all nations of the world on an equal footing (Gilman, 2003).

The intellectual engagement with the issue of underdevelopment or backwardness of non-Western countries necessarily came along with the question of how Western societies could have become developed. Drawing upon the Enlightenment tradition, modernization theorists

⁴ The Executive Committee of American Political Science Association in 1969 announced the purpose of political science is “to serve the poor, oppressed and underdeveloped people at home and abroad against the established hierarchies and elite institutions of manipulations; ...to know the urgent problems and to protect human values of civilisation. The role of an intellectual is to determine the goal of society and to divert it in that direction” (cited in Abid 2004: 598-599).

explained development through a particular philosophy of history which had a strong belief in the idea of progress. As a result of dynamics of social forces, according to this understanding, history inevitably and irreversibly moves in the direction of progress in all aspects of social life as it is best exemplified by the Western experience. As development is defined by progress in technology, military and bureaucratic institutions and the political and social structure (Gilman, 2003: 3), the Western experience also constitutes the reference point about how social change occurs. Benefiting from 19th century sociology, modernizationists argue that all these developments gave rise to modern society that replaced the traditional one. A set of factors and processes altogether ignited a great transformation in the old social structure and the western societies underwent a gradual transition to modern society as of the 16th century. This evolutionary, linear and transformative process of development that created modernity is called modernization. Modernity is characterized by “urbanization, widespread literacy, a high degree of usage of inanimate power, rising per capita income, the widespread participation of the populace in political affairs, and the increasingly rational and secular orientation of the individual in his environment” (Garon, 1994: 347). As well as Enlightenment tradition and 19th century sociology, Parsons’ structural functionalism constituted the third component of modernization theory. Influenced by Durkheim’s functionalism and Weber’s social theory, Parsons (1991) views society as a system that is composed of interdependent and functionally differentiated parts. According to him, a society is based on four functional imperatives (or, “pattern variables”), relating to economy, politics, value system and motivation. It is possible to classify societies according to the degree of institutional specialization around each of these functions. Such a classification also explains his evolutionary approach to social change. Parsons (1982) claims that social institutions such as market, democracy and the rule of law had an

evolutionary advantage over their alternative forms in meeting social functions.

Thus, combining a strong belief in the idea of an evolutionary and progressive social change inherited from the Enlightenment tradition and 19th century sociology with Talcott Parsons' structural functionalism, modernization theorists thought that modernization comprised of economic, social and political development as the three inter-related, mutually reinforcing processes of societal transformation. While "economic development" referred to industrialization, mechanization, urbanization, "social development" meant the gradual elimination of the influence of traditional and religious belief systems and their replacement via secularization process by the rule of logic and science. "Political development" required the formation of centralized state structures with efficient decision-making mechanisms as well as democratization with the growing participation of citizens into political life (Apter, 1965; Lerner, 1958a; Rustow, 1970; Huntington, 1968). Considering these processes as inevitable, irreversible and universal, modernization theorists described the Western experience of modernity which is characterized by industrialization, democratization and secularization as the model for non-Western countries. As a corollary, modernization theorists put forward "a model of societal transformation" according to which non-Western societies would embrace "Western manufacturing technology, political structures, values, and systems of mass communication" to enter the modern world (Shah, 2011: 1).

According to modernizationists, societal transformation would take place through phases or stages. For instance, Rostow (1960) who equated development with economic growth claimed that all countries pass through five stages on the road to economic development, which are "the traditional society", "the preconditions for take-off", "the take-off", "the drive to maturity" and "the age of high mass consumption".

He claimed that the USA was the first country to reach the fifth and final stage of development in the 1920s. Lerner's "phase model" of modernization is another typical example how modernization would occur in non-Western societies by looking at the Western experience. According to him, "the secular evolution of a participant society" develops out of a regular sequence of particular stages. The historical development of modernity in the West shows that urbanization referring to a broad process including industrialization paves the way to two interdependently linked phases of literacy and mass communication, and they altogether finally extend to political participation (Lerner, 1958a: 42-75).

As seen, modernizationists were sure about the direction of change all over the world. However, in practice, due to universalism in their conceptualization of social change through stages and towards a certain goal, modernization theorists chronically suffered from a set of methodological and empirical constraints. For instance, criticizing modernization theory on various grounds, Tipps (1973: 222) claims that rather than being empirically-backed, this theory was normative as it just adopted an evolutionary cognitive line that had been produced in the 19th century. Moreover, inclusiveness of the concept of modernization led to vagueness in its meaning and critical difficulties in terms of operational utility of the concept. Finally, comparative method employed to explore dynamics and patterns of social change in non-Western countries was distressed by the tension between the presupposed universalistic claims of the theory and particularities of each case. Methodological difficulties in comparing non-Western countries with each other or these countries with Western countries unavoidably crippled reliability of the research⁵.

⁵ As Tipps (1973: 218) rightfully argues that since modernization was goal-oriented, similarities rather than differences attracted attention in comparative studies sometimes at the expense of reaching meaningless tautologies.

Therefore, modernization theory gradually became subject to revisions “from within” as of the late 1960s, creating neo-modernization theory stressing the role of historically shaped cultural particularities in terms of modernization experiences in different parts of the world. Revisionism of some neo-modernists like Eisenstadt was radicalized as a part of cultural relativism of postmodernism as of the late-1970s and led to “multiple modernities” approach that obviously differed from the main premises of classical version of modernization theory. In the meantime, modernization theory also had to face much more severe criticisms “from outside”, especially from Dependency Theory and World-System Analysis⁶.

The significance of Turkish experience of modernization for modernization theory and problematic aspects of modernizationist analyses can be understood within this broad framework. Now, we can explore first the reasons for Turkey’s special place and then analyze the references to Kemalist modernization in the works of Walt Rostow, Dankwart Rustow, Daniel Lerner, Bernard Lewis⁷ and Shmuel Eisenstadt.

⁶ For example see Frank, 1967; Wallerstein, 1976.

⁷ At first glance Lewis, a British Orientalist, seems like an outsider to the modernization theory. However, various direct and indirect contacts and exchanges are visible. According to Citino, Orientalist belief in Western superiority and subsequent historical analyses provided an important source for the modernization theory, especially after famous Orientalist Sir Hamilton A.R. Gibb relocated to Harvard in the mid-1950s and contributed to the work of the Council on Foreign Relations (CFR). *Islamic Society and the West*, co-authored by Gibb, was referred a lot “in the modernization literature as the definitive depiction of ‘traditional’ Islamic society”. Lewis himself was also known to Modernization theorists as early as late 1950s. Dankwart A. Rustow was the one who corrected the proofs of Lewis’ *The Emergence of Modern Turkey*, long before Lewis moved to the US in the 1970s and was involved in the CFR (Citino 2008).

2. Why Did Turkey Become “Darling of Modernizationists”?

One can observe that Turkey was given a “special place” in the literature of modernization theory, which can be explained on several grounds. Considering the fact that this theory emerged in a particular international setting, geopolitical concerns uttered in the Truman Doctrine motivated American policy makers to assist Turkey and Greece to prevent any potential spread of Soviet influence upon these “unstable nations” (Shah, 2011: 13). In addition to that, Turkey was geographically, historically and culturally a part of the Middle East, and as Citino (2008: 586) states, Turkey was at the center of Americans’ Middle East map during the early Cold War. There were obvious contrasts between Turkey and recently independent Arab states in terms of their relations with the Western world. Compared to Arab countries in the region which had at that time mostly nationalist and pro-Soviet political stances, anti-communist Turkish governments did not only show readiness to take US aid and loans but also eagerness to politically and military cooperate with the West, which was now led by the USA. Therefore, Turkey’s growing political importance for the USA after the WWII urged a group of American scholars to make research on economic, social and political development in Turkey.

The second reason was the fact that Turkish modernization experience which was viewed as an early and successful example of modernization of a non-Western society could provide empirical evidence to support theoretical claims of modernizationists. While modernization theory made development a political goal for non-Western countries, Turkey had already taken modernization as a political goal. More importantly, it could cover a remarkable distance on this way. Following a long and toilsome period of societal transformation, it made a transition to multi-party system and free market capitalism in the wake of the WWII. Therefore, the success of the Turkish case was worthwhile for the verification of modernist

theses. Modernizationists thought that the Ottoman-Turkish past contained lessons for US policy toward the Third World (Citino, 2008: 580). Modern, secular Turkey in the Muslim world could be an inspiration for the other Middle Eastern countries. The claim to universalism also made the Turkish case subject to a number of comparative studies, including Ward and Rustow's (1964) well-known comparison of modernization in Japan and Turkey.

Last but not the least, ideological compatibility between modernization theory and Kemalism -the set of ideas and policies lying the base of modern Turkey- was another factor that made Turkey significant for modernization theorists. Indeed, Atatürk, the founding leader of Modern Turkey, was the first person who popularized modernization as a political program that aimed at a total transformation in a non-Western society in the interwar period (Gilman, 2003: 30). While the belief in progress collapsed in the West with the rise of the dark side of modernity, showing itself through the Great Depression, fascism and mounting nationalist strife, Kemalist Turkey heartedly adopted a modernization program that was intellectually and politically inspired by the Western experience. Turkish modernization had its roots in the late Ottoman period and Kemalism culminated as a radical interpretation of social change that equated modernization with Westernization. Atatürk thought that there was only one civilization that was Western modernity in the contemporary world. In order to be politically powerful, economically prosperous, socially stable, the "new Turkey" had to follow the Western model on its journey to modernity. Such a journey necessarily meant a relentless struggle against "the traditional" which was equal to backward, feeble and superstitious (Dumont, 1984). Thus, Kemalist modernization aimed at a radical transformation in the existing social, political and economic structure. While state-led economic development programs would lead to form a capitalist market economy, "cultural revolution" would reshape the society in line with rational/scientific thinking and secular morality.

Cultural revolution meant radical secularism supported with a nationwide educational campaign to replace traditional Islamic values which were viewed as an obstacle before progress. Civil and military bureaucracy would lead this assertive program in an authoritarian manner until the society became mature enough to reach a democratic regime and keep it alive (Ahmad, 1993).

3. The Turkish Case in the Works of Modernizationists

For the abovementioned reasons, the Turkish experience of modernization with a special emphasis on the Kemalist modernization of the early republican period has been subject to close examination of modernization theorists. While analyzing the Turkish experience, they often cooperated with scholars of Turkish-Ottoman Studies whose growing efforts would gradually shed more light on the Ottoman legacy in the following years. The five scholars whose works have been chosen for this study have necessarily dealt with some critical questions as analyzed below.

3.1. The Beginnings of Modernization in Turkey

While appreciating Kemalist reforms in the early republican period, modernizationists were well aware of the importance of the Ottoman legacy in terms of Turkish modernization. This awareness grew as much as Ottoman-Turkish Studies contributed to accumulated knowledge on the multi-dimensional connections between the late Ottoman and early republican periods.

These theoretical tendencies are even visible in the works of Walt Rostow who, compared to other scholars examined in this study, had a narrower economic focus and preferred generalizations over empirically grounded case studies. In *The Stages of Economic Growth* published in 1960, he simply stated in passing that the take-off stage in Turkey started in 1937, following an inauguration of industrialization measures in the mid-1930s. He also praised the Democratic Party rule

in the 1950s by referring to a remarkable momentum observed in the rapid increase in agricultural income and productivity (Rostow, 1960: 38). Upon a set of critiques from within the modernization theory regarding this book's weak empirical basis and neglect of social and political factors (Menzel, 2006: 214), he paid greater attention to domestic and external political factors in economic modernization in *Politics and the Stages of Growth* published in 1971. In this book, he also made references to the Ottoman past; explaining how the pre-conditions for take-off started with the political reforms of Selim III in the late 18th century in an attempt to close the gap between the very efficient military machine of the West and the incapable Ottoman army (Rostow, 1971).

Dankwart Rustow, on the other hand, completely shifted the focus toward political institutions and the continuity in their evolution. His description of modernization put particular emphasis on the need for a territorial state with a new optimum-size unit, and popular identification with and involvement in the political system. Accordingly, Turkish-Ottoman modernization which started as a “defensive modernization” in the late 18th century; i.e., a form of modernization in which indigenous ruler(s) initiated modernization in an attempt to respond to the military threat from the West (Rustow & Ward, 1964: 3-11), reached its climax with the establishment of democratic nation-state in the 20th century. Rustow argued that Turkish political evolution seemed quite gradual but one must not ignore decisive moments of change. For instance, he defined the 20-year period between 1908 and 1928 as the phase of political “take-off” for modernity (Ward & Rustow, 1964: 435-36).

Bernard Lewis, who was among the first ones to study the Ottoman archives when they have been opened to foreign scholars, also considers that Kemalist modernization was a logical consequence of two-century-old Ottoman-Turkish modernization. In *The Emergence of*

Modern Turkey, published in 1961, he made a detailed analysis of the long continuous tradition of modernization that began with the deliberate attempts at Westernization in the early 18th century. In this narrative, each successive step seems to prepare the path for others. Military educational reforms of Selim III had given way to Mahmud II's bolder reform program which included establishing a new army, diverting *timar* (feudal fiefs) and *evkaf* (religious endowments) revenues to the use of centralized institutions, developments in military and civilian education, clothing reform etc. Then came the long Tanzimat (Reorganization) Era which, despite certain moments of restoration under the reactionaries, deepened the process of reform. To depict the momentum that modernization gained in this period, he stated that Turkey "could move fast or slowly, straight or deviously; she could not go back." Even the autocratic Sultan Abdulhamid II was a "modernizer", especially in the field of education, in the reign of whom Tanzimat movement "reached its fruition and its climax". Young Turk Revolution of 1908 too, despite at times degenerating into a reign of terror, was vital for the emergence of modern Turkey (Lewis, 1968: 128, 179, 226).

The historical roots of the Turkish case became a specific research question in Eisenstadt's works as well especially after he revised his views on modernization. He examined the Turkish revolution (or, Kemalist revolution as he uses interchangeably) as an example of classical or real revolution in his comparative historical sociological studies on revolutions and post-revolutionary regimes. Comparing it with the great "classical" revolutions in England and Russia, Eisenstadt located the Turkish revolution between these two revolutions on the basis of continuities and discontinuities with the imperial period. According to him, Ottoman Empire truly gained an imperial character in the 19th century as a result of modernizing reforms through which imperial character of the state could eventually dominate its centuries-old patrimonialism. It was this historical background that

increased the potentiality of the Kemalist revolution and then its post-revolutionary institutionalization (Eisenstadt, 1997: 133; Eisenstadt, 1984).

In general sense, it is possible to conclude that the extent of the impact of Ottoman legacy on the early republican period is a contentious issue. Nevertheless, there is no doubt that the Ottoman legacy matters in terms of Kemalist modernization, and Kemalist reforms refer to a “decisive moment” in Turkish modernization.

3.2. The Role of Elites in Modernization

Universality and irreversibility of modernization did not eliminate the role of agency in societal transformation. Modernizationists particularly discussed the roles assumed by elites in the initiation and continuation of modernization in developing countries. This discussion inevitably brought up the question of authoritarianism, leading to ambivalent, yet usually supportive positions about Kemalist authoritarianism.

Eisenstadt, as a sociologist, put forward that modernization was fundamentally characterized by social mobilization and social differentiation (Eisenstadt, 1964a: 580; 1966: 1-19; 2002). Modernization was not just a type of change but also a response to change. Therefore, modern political system needed to assure a balance between political demands and policies, but at the same time, it had to maintain such a balance in a dynamic structure. The need to meet these conditions expectedly oriented Eisenstadt to analyze the role of elites (“charismatic groups or personalities”) in modernization process (Eisenstadt, 1964a: 591). According to him, while the Western experience had the advantage of facilitating conditions for “sustained growth”, modernizing elites in non-Western contexts had similar and troublesome missions of imposing their policies on the wider social groups, drawing them into the more differentiated institutional

framework, and finally regulating their integration within this framework (Eisenstadt, 1964b: 363).

Lerner considers Turkey an early example among developing countries that realized the fact that the Western experience gave the picture of the future. As a non-Western, developing country, it then set on devising its own policies to hasten the social change by rational planning. Kemalist modernization as a revolutionary period in Turkey's history sought to catch up with the Western countries by accelerating the pace of social change by "stateways" (bureaucratic-military elites) in an authoritarian way (Lerner, 1958a: 111-113).

Thus, not only the Cold War security concerns but also the course of development as conceptualized by their theory brought modernizationists to embrace elite authority. The Western model pointed to industrialization, secularization and liberal democracy as the ultimate goal of modernization process. Elites would be expectedly to lead their peoples in this goal-oriented, historically irreversible journey. If needed, they could force their people for the sake of the common goal. Political authoritarianism was thus legitimized as a transitory phenomenon in the early stages of political development. Lerner (1958a) typically reflects this understanding. According to him, industrialization, urbanization, mass literacy and secularization would ultimately lead to social cohesion around national identity and a civic culture. Until then, a relationship of tutelage between the elites as the leaders of modernization and the immature mass would continue. In other words, this phase-model explanation of development implied that democracy as the ultimate goal of political development could be postponed until a certain level of development was achieved.

Rostow, in *The Stages of Economic Growth*, mentioned the Kemalist phase of Turkish modernization as a case in which civil servants played the role of leading elite in economic growth, and a coalition of soldiers, merchants and intellectuals successfully created a

modern state. When certain members of such coalitions that had been initially built against the foreign intruder puts the state at the service of modernization, the preconditions for take-off are completed. Kemalist cadres correspond to this new generation of nationalists. He described Atatürk's Turkey "as one peculiarly inhumane form of political organization capable of launching and sustaining the growth process in societies where the preconditions period did not yield a substantial and enterprising commercial middle class and an adequate political consensus among the leaders of the society." (Rostow, 1960: 28-30, 51, 163-164) In a later study, he tracked how the traditionalists turned against the military and civilian modernizers since the political reforms of Selim III, a further justification for strong leadership. Analyzing the leadership role of Atatürk in passing to the stage of take-off, Rostow argued that Atatürk was a better "optimizer" than his forerunners and he consolidated political and social modernization in a compelling authoritarian framework (Rostow, 1971).

Rustow also emphasized the groundbreaking role of this authoritarian modernization, especially in earlier studies. He praised Kemalist revolution for creating a stable foundation for a new Turkey at a time when other Near Eastern countries were in a painful search for directions. He regarded Turkey as an example of "self-directed and rapid westernization" and spoke of Atatürk as a farsighted leader. He also defined him as "the greatest and most ruthless of Westernizers" and used the term "benevolent dictatorship" for his rule (Rustow, 1956a). After a series of extensive historical-institutional research, Rustow later started to focus on the "continuity" in the role of elites, by highlighting how modern Turkey inherited ingredients of a modern nation state from the institutional structure of the Ottoman Empire. Compared to colonized nations, Turkish modernizers had an advantage of having change been led by an indigenous elite. The army and civilian bureaucracy, with a more or less steady mindset and spirit, linked the traditional and the modern (Rustow, 1965; Rustow, 1967: 119-120).

Thanks to the continuity of institutions and diffused sense of political responsibility among the state elite, despite a series of coups, the latest being in 1960, “there have been no outbreaks of endemic uncontrolled violence and no sudden social revolution”. He paralleled this gradual and steady modernization that combined progressivism and conservatism with the unique experiences in Britain and Japan (Rustow, 1965: 197-198).

A continuity in the role of modernist elites is also implied in the narrative of long history of modernization of Lewis. According to him, a new elite, educated in the schools established in the 19th century, with a new spirit and perception, has slowly evolved. “The value of that elite to Turkey is strikingly confirmed by the penalties of its absence in other countries with a similar legacy and similar problems.” (Lewis, 1968: 127) Lewis nevertheless gave much credit to Mustafa Kemal regarding his role in the creation of modern Turkey (1951: 331):

It was the political framework of the Kemalist State which made possible the orderly march towards parliamentary government. It was the economic and social reforms of Atatürk that lifted Turkey out of the vicious circle of misery and corruption, enabled her to rebuild her economy and her society without falling under foreign control, and thus to produce a liberal bourgeoisie and an educated public opinion which, though still limited if judged by Western standards, were nevertheless capable of carrying out the historic tasks that devolved on them.

As other modernization theorists, Lewis admitted that Mustafa Kemal was a dictator but quite different from other leaders for whom the same term has been used. His dictatorship did not involve police surveillance and state terror. Use of force was limited to the aim and phase of making and maintaining revolutionary changes. Thanks to his rule and to the political maturing of the Turkish people under this regime, his party unprecedentedly gave up political power through free and peaceful elections in 1950 (Lewis, 1968: 290-292, 303). In other

words, “Kemal Atatürk was a dictator in order that there might never again be a dictator in Turkey” (Lewis, 1951: 331).

3.3. The Role of the Military

Due to its structural functionalism, modernization theory was always in favor of finding a balance between the pace of change and social stability. Even when modernizationists labelled modernization as a revolutionary change, they equally emphasized the concepts of change and order. Therefore, when military bureaucratic elites intervened in politics in Turkey through a military coup in 1960, their attitude was generally positive.

The article authored by Lerner and Robinson in 1960, just after the military coup, is highly illustrative in this sense. According to Lerner and Robinson (1960: 39-42), the military coup in Turkey was a response to rising political instability which resulted from a “revolution of rising frustration”⁸. Turkey urbanized too rapidly; urbanization ignited expectations for a better life. Turkey failed to meet these rapidly increasing expectations and the military had to intervene. According to them, the problem was not about the unilinear phase model of modernization, the problem resulted from the pace of social change⁹. Lerner had actually pointed to possible consequences of deviations from the phase-based development in his classical work of “The Passing of Traditional Society”. He had argued there that due to the systemic character of modernization, the various sectors of modernizing society had to be balanced. If modernization in a country went “out of

⁸ For a detailed analysis on this issue, see Lerner, 1973-1974.

⁹ In giving another example for the ‘out of phase’ situation, Lerner (1958: 221) criticizes Nasser’s policies and his use of radio for propaganda rather than just broadcasting news. According Lerner, Egypt under Nasser gave radio propaganda primacy over economic development and education, which in turn leads to ‘apocalyptic politics of illiterate and impoverished pseudo-participants’ (Lerner, 1958b).

phase”, or in Lerner’s terminology, if there was an “over-production of Transitionals”, that country would probably face political instability (Lerner, 1958a: 398-399). However, that possibility had now become the reality itself.

This article by Lerner and Robinson was also noticeable due to their specific arguments about the positive role attributed to the military in modernization. By looking at the Turkish case, Lerner and Robinson (1960: 33-35) argued that the military could be a modernizing force. Turkish military as one of the most professionalized armed forces in the region would serve modernization in two ways. First, it would restabilize the country and put modernization into its normal course. Second, the military in Turkey could instill soldiers recruited from rural areas with modern ideas and provide them with new knowledge of organization, punctuality, and rational problem solving. Briefly, the military could play the role of functional elite capable of mobilizing new symbols and providing guidance to the masses (Gilman, 2003: 174).

Rustow was also among the modernizationists who emphasized the role of soldiers in founding modern institutions and restoring them when necessary. He defined the Kemalist regime established in 1919 as an example of “military revolution” or “revolution under military aegis”. Such revolutions soon carry out a separation of military and politics, and execute an all-encompassing modernization program through the agency of a political party and a charismatic leader that mobilize popular support (Rustow, 1967: 199-203). The coup in 1960, on the other hand, was a “restorative revolution,” in which the army chose to disobey the orders of a civilian superior that systematically violated the constitution, betrayed reformism, and politicized the army. Rustow advised the politicians of post-coup era that “such Kemalist goals as the secularization of education, the withdrawal of the military from politics, and an independent foreign policy combined with a firm

cultural orientation to the West must be vigorously reasserted”, supported with policies of social justice and rapid economic development that would fix the gulf between educated rulers and peasant masses (Rustow, 1965: 171, 186-87, 198; Rustow, 1968b: 824).

Another support for the consolidation of the road to modernization in the 1960s came from Rostow. He argued that the excessive political response of PM Menderes to an acute problem of growth led to a constitutional crisis in the late 1950s, which was resolved by the 1960 coup d’état. He stated that “Turkey found in the 1960s at least transient reconciliation between a policy consonant with rapid movement towards industrial maturity and a competitive democratic political system”. According to him, the 1960s witnessed the movement of Turkey into a more diversified stage of growth, a greater degree of economic liberalism, and the birth of a new generation of politicians engaged in growth rather than cultural conflicts (Rostow, 1971: 137-138). Lewis who, in his masterpiece about Turkey, preferred to end his analysis of modern Turkey in 1950, was rather silent on the coup d’état and its aftermath. The intention of not to undermine the exemplary democratic character of Turkey that he often highlighted might explain that silence. Nevertheless, one may find indirect justifications, such as his accusation of ousted leader Adnan Menderes for “pandering to” the religious reactionaries that campaign against Kemalist revolution (Lewis, 1964:113).

3.4. Secularism in a Muslim-Majority Society

Modernizationists grasped modernization as a comprehensive and holistic transformation of all aspects of social life. Just as seen in economic and political transformation, homogenizing tendencies were expected to give a certain direction to cultural change in developing countries. The more or less successful constitution of a secular and national identity in contrast to a primordial and traditional one in Turkey was extensively analyzed by modernizationists.

Even Rostow, who equated development with economic growth, discussed the significance of eliminating political and social structures that hindered economic development. According to him, Turkish people had to create “a new vision of who they were and what their destiny should be - an escape to conventional secular nationhood from the role of imperial masters of a large and complex domain, linked to a religious mission.” Furthermore, one major reason for the delay in modernization was the dominance of conservative religious institutions, including religious schools. It was the secular and republican reforms under Atatürk such as abolishing the sultanate and the caliphate or the new westernized laws, calendar and dress, that consolidated political and social modernization and thus provided the preconditions for economic take-off (Rostow, 1971: 74-75, 81).

Among others, Eisenstadt was particularly interested in the role of culture in modernization. Following Weber’s thesis on the vital role of Protestant ethics in the development of modern culture, Eisenstadt thought the development of secular and rational values was of critical importance in terms of cultural development (Eisenstadt, 1966). In this sense, his view of radical Kemalist cultural reforms in the early republican period was affirmative. Identifying some parallels with the Tunisian experience, Eisenstadt thought that the Turkish case was a very different example in the Muslim world since Turkish modernizationists (Kemalists) completely negated the Islamic tradition at central political and symbolic levels (Eisenstadt, 1965: 664). Compared to other non-western examples, Turkish modernizing elites as well as those of Mexico and Japan were relatively more successful in creating new symbols and political frameworks and to effect far-reaching structural transformations in their society, which would facilitate sustained growth (Eisenstadt, 1964a: 592). Thus, Turkey attracted attention of Eisenstadt in the early 1960s since it provided a remarkable and daring attempt of modernization in the Muslim world at the expense of liquidating crucial elements of Islamic institutional and

ideational framework in order to become a member of the modern world.

Lewis has traditionally been considered as one of the leading figures of a very powerful paradigm in approaching recent Turkish history, together with such social scientists as Tarık Zafer Tunaya and Niyazi Berkes. This paradigm perceives late Ottoman-Turkish history as a struggle between traditionalist and progressive forces, and identifies assertive secularization as an indispensable element of modernization (Göksel, 2015: 26). According to Lewis, Mustafa Kemal gave a final and definitive answer to a question that started to be discussed in the Second Constitutional Period: whether the social entity to be saved was a Muslim community or Turkish nation. It was a question of choosing between Islamic and Western civilization. Moreover, Mustafa Kemal was determined to prevent the traditional groups from hindering reforms like they had done many times in the past. To these aims, he did not only deliver major blows into the institutional structure of religious establishment in Turkey but also made great symbolic revolutions that forcibly transferred the Turks from one civilization to another: prohibiting wearing fez, adapting Swiss civil code, and replacing Arabic script by Latin alphabet (Lewis, 1968: 265-272).

Lewis' studies on Turkey, however, also bear the imprint of his ambivalence towards the conservative but pro-Western Democratic Party rule of the 1950s. He highlighted the importance of democratic procedures and culture since 1950, and claimed that the limited return to religion might have arisen "from the revolt of a profoundly religious people against the coldness and emptiness of the secularist creed, which, in the words of Adnan Adıvar, had made Turkey into a 'positivistic mausoleum'" (Lewis, 1955: 311-327). He argued that a synthesis between acquired modern values and inherited Islamic values was necessary in order to reach a balance after many years of

revolutionary changes and to set an example for other Islamic countries; however, he had doubts about a non-reactionary Islamic revival that would continue the process of modernization (Lewis, 1951: 329).

Rustow's focus on continuity resulted in some unique arguments about how traditional elements were integrated into modern culture. For him traditional society is not a "*tabula rasa*, an inert and plastic mass ready to be activated and shaped by the modernizing impact of the West." (Rustow & Ward, 1964: 7, 12) He talked about a cultural "amalgamation" of modern and traditional elements. Nevertheless, he also argued that Westernization acquired an independent momentum at some point, thanks to massive cultural and political changes in the 19th and early 20th century (Rustow, 1956a; 1965). The Young Turk officers converted to nationalist and constitutionalist ideas engaged in the goal of establishing a modern state capable of resisting European powers' intrusion and a new civic allegiance for that state. Upon this background, a more radical movement was born at a moment of total defeat and invasion, and Mustafa Kemal implemented an unprecedented, extensive and resolute program of Westernization in education, law and culture, which strengthened social cohesion (Rustow, 1959). Mustafa Kemal's charismatic authority, supplemented by a legal-rational bureaucracy was indispensable; however, he also used traditional Ottoman-Islamic symbols to speed up modernization. This latter appeal to traditions with the aim of modernization, e.g. Kemal's use of the traditional title Ghazi, is a case of "reinforcing dualism" according to Rustow (1968b: 793-94, 822, 827).

3.5. Foreign Aid

The elite-driven character of modernization in the Third World did not only legitimize elite authority at home but also external intervention for the sake of development in the countries in question. Lerner was the most outspoken scholar in this respect. According to him (1958a: ix), compared to other Middle Eastern countries which

suffered from a set of technical difficulties and social hindrances, Turkey was relatively successful in achieving a balance between rapid change and social stability. Nevertheless, considering the amount of change needed in such a still largely rural and illiterate country, internal dynamics had to be assisted. In the same study, Lerner also made a general assessment on the attitudes of Middle Eastern countries regarding foreign aid, Lerner here either blamed the post-colonial Middle Eastern countries with ethnocentrism, leading them to the rejection of every appearance of foreign tutelage and/or reminded them of the extent and complexity of the process. In any case, Lerner stressed the importance of foreign (you can read it as “American”) aid and guidance on their journey to modernity.

Like Lerner, Rustow and Ward (1964: 11) stressed the importance of foreign assistance in the form of financial aid and/or technical assistance in order to direct and shorten the process of modernization. Regarding Turkey, Rustow also focused on how foreign assistance could help fixing the gap between urban educated classes and the rural areas in terms of their adoption of modern values. He expected that the US-sponsored “revolution” in agriculture and light industry would incorporate peasants into market economy and persuade them about how cultural modernization comes with material benefits. As peasants were further exposed to the impact of westernization, a moderate and pragmatic accommodation between the Islamic character of the society and Turkey’s place in the Western family of nations could continue (Rustow, 1956b: 1965).

Rostow was from the very beginning an earnest believer and practitioner¹⁰ of the policy of promoting economic modernization

¹⁰ He had the chance to put his ideas into practice thanks to his government posts under presidents Kennedy and Johnson. Such projects and institutions as USAID, the Peace Corps, OECD and World Bank financial aid for development etc. bear his signature as deputy national security adviser (Menzel 2006: 215-16).

through Western capital and technical know-how as the cure to all ills in the third world (Engerman & Unger, 2009: 375). For him, increase in agricultural productivity and supply of foreign finances were usually vital for a successful take-off (Rostow, 1960). He listed Turkey among “success stories” in the assisted developing world, with special emphasis on the economic leap of the 1960s -the early phase of the drive to technological maturity. Rather than highlighting direct external influence, he chose to refer to domestic leadership. He particularly praised president Demirel, a figure known in Turkish political history for pursuing firm and stable relations with the US, for shifting the focus of politics from reformers-conservatives conflict to economic growth (Rostow, 1971: 135-38, 316).

Lewis too made less pretentious arguments about the role of American loans and advisors in modernization, possibly not to further irritate the developing world about American influence. Regarding the Turkish case, he admitted that there has been a strong American pressure against etatism in economic policies but denied any direct action for political change. Instead, American action indirectly helped to create a favorable atmosphere for political change as the Turkish government decided that promoting private enterprise would be the only way to effectively employ Marshall Aid and other grants and loans (Lewis, 1951: 323, 328; Lewis, 1968: 315). According to him, this welcoming attitude towards American aid was also shared by Persia, another old sovereign state. Both had foreign policies based on a rational calculation of national interest while Arab states’ anti-Western foreign policy bore the memories of colonization and was made on the basis of primordial collective identities and hatreds (Lewis, 1964: 130-35).

3.6. Turkish Modernization as an Exemplary Case

Within the light of abovementioned elements, the most distinctive argument of modernizationists about the Turkish case was

probably about its exemplary character. The historical roots of the so-called Turkish model mainly result from this argument. As seen, the growing academic interest on non-western countries triggered by geopolitical concerns of the USA, the need for empirical evidence to support theoretical claims on the field, and ideological compatibility with Kemalism, made Turkish modernization a significant example for modernization theory. Modernizationists appreciated the Turkish experience and commonly defended that the net result of Kemalist reforms was a success. It was true that Turkey still had a long way to become a modern society, but it could establish institutions it needed.

In Rostow's *The Stages of Economic Growth* (1960) a detailed description of Turkey was missing and there were frozen comparisons in which one country simply lags behind another in a universal trajectory of development. Yet, Turkey was mentioned as the only Middle Eastern country that started its take-off for growth in the 1930s and experienced another surge in the 1950s. When Rostow made detailed country studies and dynamic comparisons between countries in later studies, Turkey was more under the spotlights. In *Politics and The Stages of Growth* (1971), Turkish case was specifically analyzed alongside six developed countries and Mexico, as an exemplary story of success in economic and social modernization, rapidly moving towards the stage of maturity.

Compared to other Middle Eastern countries, Lerner saw Turkey as the one of the most developed countries of the region. According to his development-based classification, Turkey was a transitional country (a third category between traditional and modern) undergoing a huge transformation in economic, political and social fields. The "special place" given to Turkish modernization is probably the most obvious in Lerner's classical work, *The Passing of Traditional Society*. Reflecting universalist claims of the theory *par excellence*, this book starts with the story of "the grocer and the chief", which is, Lerner suggests, like a

parable full of lessons. The characters, “the grocer and the chief”, symbolize strained dynamics of modernization process in which tradition decomposes in the face of progressive modernizing forces. The picture of Balgat as portrayed by Lerner, he argues, represents the story of the modernization in the Middle East in general (Lerner, 1958a: 44). Lerner then compared his field study observations about Balgat made in 1950 and 1954. Within the light of these observations about the “amount and tempo of social change” in the picture of Balgat, Lerner seemed to be making the conclusion below with the satisfaction of affirming the validity of his theory: “The ancient village I had known for what now seemed only four short years was passing, had passed. The Grocer was dead. The Chief -“the last Muhtar of Balgat”- had reincarnated the Grocer in the flesh of his sons.” (Lerner, 1958a: 42).

In various studies, Lewis referred to a contrast between Turkey and other Muslim Middle Eastern countries (Lewis, 1955; 1958a; 1964) and did not hide his anger at the other countries, which disliked the “liberal and retreating” Western imperialism but ignored the “ruthless and advancing” Russian imperialism (Lewis, 1956). He mentioned Turkey’s friendly attitude towards West in foreign policy, its relatively strong democratic institutions, people’s orientation towards national solidarity rather than a communal and religious one, growing individualist and secular inclinations among the masses etc. (Lewis, 1955: 311). This was particularly unique considering the predominantly Muslim population of Turkey unlike the other democratic exceptions in the region such as Israel or Lebanon. In order to explain this striking contrast, on the one hand, he employed some essentialist arguments like “the greater realism, responsibility and practical approach of the Turks” or geographical factors like immediate threat from Russia. Nevertheless, he paid greater attention to the great socio-cultural transformations brought by “secularist revolutions” as well as economic and social policies leading to advances like a relatively high income,

mileage of railways and rate of literacy (Lewis, 1958a: 45, 57-58; Lewis, 1964: 56, 60).

Rustow might be considered in the revisionist group within the modernization theory, as he called for a refinement in the assumption of a unilinear change from traditional-patrimonial societies to modern bureaucratic complex societies and for a more sophisticated use of historical data so that variations in modernization could be understood (Rustow, 1968a). He admitted that there were back and forth movements between different regimes in a single country, and some traditional traits indifferent to modernity survived or were even intentionally retained by modernizers to stabilize and reinforce the process. However, he argued that this margin of choice within the great uniformity of modernity made the intellectual task of finding plausible models of political development for late modernizers even more important than before (Rustow, 1967: 10-18, 204-206, 241-49). In line with that task, he paid a special attention to Turkey. In the interregional comparison he co-edited with Ward, *Political Modernization in Japan and Turkey*, he depicted Turkey as a society of Asian background but one that fulfils “such essential criteria of political modernization as secularization, functional differentiation of governmental organization, or the creation of a professionalized, achievement-oriented bureaucracy” (Rustow & Ward, 1964: 9). Atatürk, heir to a long and piecemeal Westernization process, was behind the Turk’s quite unique anti-communist foreign policy and successful modernization. Rustow appreciated Atatürk’s “benign and transitory dictatorship”, which did not involve a doctrine, purges or concentration camps, rapidly transformed the society. In Citino’s words, Rustow regarded Turkey as a model for achieving “security and economic stability through a process that began with a revolution from above and that later permitted dictatorship to give way to democracy” (Citino, 2008: 587-89).

The success of Turkey on the way to modernization led modernization theorists to offer Turkey as a model country especially for Muslim Middle Eastern countries¹¹. According to modernization theorists, Turkey as a non-Western country offered a model for Middle Eastern countries since a poor, rural country in the region was having a successful transition to modern society. Since modernization referred to a set of interrelated, mutually reinforcing, gradual and painful processes, the “elite authoritarian pattern” was understandably followed in developing Turkey to achieve major objectives of modernization. However, they also stated that the parliamentary nature of the political regime prevented extremism and paved the way to a democratic multi-party system. Since political modernization developed in stages, it was the logical course of expected gradual transition to democracy (Turner, 1976: 11). Briefly, Turkey as a Muslim-majority country was definitely on the right side in the clash between modernity and tradition. Therefore, prospects for Turkey were so good and its successful reforms including radical secularism could inspire other Muslim countries as well.

Conclusion

Modernization theory was a politically motivated intellectual creation shaped by the US interests in the early years of the Cold War. In this period, development was made a political issue, and American academia provided a particular model of development based on the Western experience for the Third World countries. Industrial capitalism, secularization and liberal democracy were fundamental components of this model which defined modernization as a universal, irreversible and inevitable process. In other words, Third World countries most of which had recently gained their independence were delivered a political

¹¹ As we have recently witnessed, the Turkish model has once more become an issue but in a different manner at the turn of century around the question whether Islam and democracy have been compatible.

invitation. They were called to take side with the USA which was democratic and prosperous unlike the Communist Russia and its allies.

Within this historical context, capitalist, secular, anti-communist Turkey with its multi-party parliamentary political system attracted attention of modernization theorists who were in need of empirical evidence for their theses. Turkey had already defined modernization as a political goal before the advent of modernization theory and it also proved to be keen to cooperate with the West. According to modernizationists, Turkey's past provided a model and its future a test for developing countries (Lerner & Robinson, 1963: 44), especially Muslim countries of the Middle East. Each scholar examined in this study agreed on the legacy of late Ottoman modernization, the significance of Kemalist revolution for rapid economic, political and cultural change, a justification for Kemalist political authoritarianism and enforced secularism as well as for later military correction of deviations from modernization, the role of foreign assistance in shortening the path to modernity, and the exemplary character of the Turkish case that set a model for other Middle Eastern countries.

Modernizationist theses began to erode gradually starting from the mid-1960s. Meanwhile, Turkey's position as an exemplary case in the theory has lost its significance for some particular reasons. Contrary to deterministic claims about modernization expressed as "the more developed, the more similar", scholarly studies which expected to find out similarities between modernizing countries unintentionally undermined the theory. It gradually became clear that "the specific changes in various societies or institutional constellations within them" might led to different outcomes (Eisenstadt, 1984: 5). While modernization theory originally considered modernity and tradition being mutually exclusive, some significant names of the theory now began to speak of the successful combinations of the traditional and modern. For instance, according to Eisenstadt (1973), Japan and the UK

were good examples for such a marriage. However, anomalies of social change in the non-Western context rather than successful examples weakened the theory. Political, economic and social instabilities in the form of military coup, financial crisis and social upheavals brought about the circulation of new concepts like “breakdowns” of modernization and “political decay”. Resonating Huntington’s thesis, Rustow (1968a: 50) stated that “where there can be development, there can also be decay.”

In this context, while the 1960 military coup was not yet enough to discredit the Turkish model of modernization, particularities of the Ottoman-Turkish case became more visible and accentuated due to the growing interaction between modernizationists and Ottomanists like Halil İnalcık, Kemal Karpat and Bernard Lewis. Moreover, Turkey’s relations with the USA was negatively influenced by the Cyprus Issue in the mid-1960s. Consequently, just as the universalist modernization theory lost its intellectual hegemony, the arguments in favor of Turkey’s exemplary character for developing countries were gradually abandoned. Nevertheless, modernization theory left a quite controversial but still highly influential legacy behind, especially in the form of a certain way of reading Ottoman-Turkish history.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval. The authors contributed jointly to the study and there is no conflict of interest between the authors.

References

- Abid, M. (2004). Political modernisation: the concept, contours and dynamics. *The Indian Journal of Political Science*, 65(4), 590-602.
- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.

- Altun, F. (2017). *Modernleşme kuramı - Eleştirel bir giriş*. İnsan Yayınları.
- Apter, D. E. (1965). *The politics of modernization*. Chicago University Press.
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. McGill University Press.
- Citino, N. (2008). Ottoman legacy in Cold War modernization. *International Journal of Middle East Studies*, 40, 579-597.
- Dumont, P. (1984). The origins of Kemalist ideology. J. M. Landau (Ed.), In *Atatürk and the Modernization of Turkey* (25-44. pp.), Westview Press.
- Eisenstadt, S. N. (1964a). Modernization and conditions of sustained growth. *World Politics*, 16(4), 576-594.
- Eisenstadt, S. N. (1964b). Breakdowns of modernization. *Economic Development and Cultural Change*, 12(4), 345-367.
- Eisenstadt, S. N. (1965). Transformation of social, political, and cultural orders in modernization. *American Sociological Review*, 30(5), 659-673.
- Eisenstadt, S. N. (1966). *Modernization, protest and change*. Prentice-Hall.
- Eisenstadt, S. N. (1973). *Tradition, change and modernity*. John Wiley and Sons.
- Eisenstadt, S. N. (1984). The Kemalist regime and modernization: some comparative analytical remarks. J. M. Landau (Ed.), In *Atatürk and the Modernization of Turkey* (3-15. pp.), Westview Press.

- Eisenstadt, S. N. (1997). The Kemalist revolution in comparative perspective. A. Kazancıgil, E. Özbudun (Eds.), In *Atatürk - Founder of a Modern State* (127-142. pp.), Hurst & Company.
- Eisenstadt, S. N. et al. (2002). Introduction: the context of multiple modernities paradigm. D. Sachsenmaier, J. Riedel, S. N. Eisenstadt (Eds.), In *Reflections on Multiple Modernities - European, Chinese and Other Interpretations* (1-23. pp.), Brill.
- Engerman, D. C. & Unger, C. R. (2009). Introduction: towards a global history of modernization. *Diplomatic History*, Special Forum: Modernization as a Global Project, 33(3), 375-385.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press.
- Garon, S. (1994). Rethinking modernization and modernity in Japanese history: a focus on state-society relations. *The Journal of Asian Studies*, 53(2), 346-366.
- Gilman, N. (2003). *The Mandarins of the future- modernization theory in Cold War America*. The Johns Hopkins University Press.
- Göksel, O. (2015). *Assessing the Turkish model: the modernisation trajectory of Turkey through the lens of the multiple modernities paradigm*. (Unpublished doctoral thesis). Durham: Durham University School of Government and International Affairs.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. Yale University Press.
- Kongar, E. (1978). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı*. Cem Yayınevi.
- Kubicek, P. (2013). Debating the merits of the 'Turkish model' for democratization in the Middle East. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 12(3), 66-80.

- Lerner, D. (1958a). *The passing of traditional society: modernizing the Middle East*. Free Press of Glencoe.
- Lerner, D. (1958b). Introduction. *The Public Opinion Quarterly*, 22(2), 217-222.
- Lerner, D. (1968). Modernization: social aspects. D. Sills (Ed.), In *Encyclopedia of the Social Sciences* (389-395. pp.), Macmillan.
- Lerner, D. (1973-1974). Notes on communication and the nation state. *The Public Opinion Quarterly*, 37(4), 541-550.
- Lerner, D. & Robinson, J. (1960). Swords and ploughshares: the Turkish Army as a modernizing force. *World Politics*, 13(1), 19-44.
- Lewis, B. (1951). Recent developments in Turkey. *International Affairs*, 27(3), 320-331.
- Lewis, B. (1955). Turkey: westernization. G. E. von Grunebaum (Ed.), In *Unity and Variety in Muslim Civilization* (311-331. pp.), The University of Chicago Press.
- Lewis, B. (1956). The Middle Eastern reaction to Soviet pressures. *Middle East Journal*, 10(2), 125-137.
- Lewis, B. (1958). Democratic institutions in the Islamic Middle East. W. Burmeister (Ed.), In *Democratic Institutions in the World Today* (45-61. pp.), *Library of World Affairs*, Praeger Publishers.
- Lewis, B. (1964). *The Middle East and the West*. Indiana University Press.
- Lewis, B. (1968). *The emergence of modern Turkey*. Oxford University Press.
- Menzel, U. (2006). Walt Whitman Rostow. D, Simon (Ed.), In *Fifty Key Thinkers on Development* (211-217. pp.), Routledge.

- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı-antikomünizm ve Amerikan etkisi*. Can Yayınları.
- Parsons, T. (1982). *On institutions and social evolution, selected writing*. L. H. Mayhew (Ed.), The University of Chicago Press.
- Parsons, T. (1991). *The social system*. Routledge.
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth - A non-communist manifesto*. Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (1971). *Politics and the stages of growth*. Cambridge University Press.
- Rustow, D. A. (1956a). *Politics and westernization in the Near East*. R. Nolle (Ed.), *The Modern Middle East*, Atherton Press.
- Rustow, D. A. (1956b). *Politics and Islam in Turkey - 1920-1955*. R. N. Frye (Ed.), In *Islam and the West* (69-107. pp.), Mouton and Co.
- Rustow, D. A. (1959). *The Army and the founding of the Turkish Republic*. *World Politics*, 11(4), 513-552.
- Rustow, D. A. (1965). *Turkey: the modernity of tradition*. L. W. Pye, S. Verba (Eds.), In *Political Culture and Political Development* (171-198. pp.), Princeton University Press.
- Rustow, D. A. (1967). *A world of nations: problems of political modernization*. Brookings Institution.
- Rustow, D. A. (1968a). *Modernization and comparative politics: prospects in research and theory*. *Comparative Politics*, 1(1), 37-51.
- Rustow, D. A. (1968b). *Atatürk as founder of a state*. *Daedalus*, 97(3), 793-828.
- Rustow, D. A. (1970). *Transitions to democracy: toward a dynamic model*. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363.

Rustow, D. A. & Ward, R. E. (1964). Introduction. R. E. Ward, D. A. Rustow (Eds.), In *Political Modernization in Japan and Turkey* (3-13. pp.), Princeton University Press.

Shah, H. (2011). *The production of modernization - Daniel Lerner, mass media and the passing of traditional society*. Temple University Press.

Tipps, D. C. (1973). Modernization theory and the comparative study of societies: a critical perspective. *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), 199-226.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de milli iktisat (1908-1918)*. Yurt Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1960). *Türk siyasi hayatında batılılaşma hareketleri - müşahedeler ve tezler*. Yedigün Matbaası.

Turner, M. A. (1976). Changing patterns of Turkish politics: a developmental perspective. *Turkish Studies Association Bulletin*, 1(1), 6-13.

Wallerstein, I. (1976). Modernization: requiescat in pace. L. A. Coser, O. N. Larsen (Eds.), In *The Uses of Controversy in Sociology* (131-135. pp.), Free Press.

Ward, R. E. & Rustow, D. (1964). Conclusion. R. E. Ward, D. A. Rustow (Eds.), In *Political Modernization in Japan and Turkey* (434-468. pp.), Princeton University Press.

EXTENDED ABSTRACT

Modernization theory developed a paradigmatic understanding of modernity that dominated academic studies on modernization from the early 1950s until the late 1970s. Combining a strong belief in the idea of an evolutionary and progressive social change, it envisaged the processes of industrialization, democratization and secularization that created Western modern society as universal, inevitable and irreversible (Gilman, 2003). Largely conditioned by the US geopolitical concerns in the Cold-War hegemonic rivalry, this theory asserted that the West, particularly the USA, as the representative of modernity would guide non-Western societies on their journey to modernization. In close cooperation with the US administration, modernizationists as “Cold Warriors” at the same time sought to justify external intervention in the name of “development” in different parts of the world (Citino, 2008). Although it gradually lost intellectual dominance in the 1970s, modernization theory as an idea system, a structure of knowledge or a at least a theoretical orientation, had a lasting impact on social sciences in terms of grasping social reality and social change.

Modernization theory attributed a “special place” to the Turkish case among many other non-Western countries, with a special emphasis on the Kemalist modernization of the early republican period. However, although Turkey was once “darling of modernizationists” (Kubicek, 2013: 68), the significance of the Turkish case for modernization theory in its formative years for the verification of its main hypotheses has largely remained a neglected issue.

This paper seeks to explore the reasons for Turkey’s special place and the ways Kemalist modernization is positioned vis-a-vis other non-western countries through a detailed analysis of published scholarship of modernizationists. For this purpose, the references to the Turkish case in the scholarly works of five prominent representatives of the theory, namely, Walt Rostow, Dankwart Rustow, Daniel Lerner, Bernard Lewis and Shmuel Eisenstadt are scrutinized. Without ignoring the particular reflections of disciplinary perspectives they have, their analyses of the Turkish case are investigated with a focus on such common themes as the beginnings of modernization in Turkey, the nature and major characteristics of the Kemalist experience, the role of elites in social change, secularism in a Muslim-majority society, the role of foreign aid, and the level of development in comparison mostly with Middle Eastern countries.

Within this context, following a brief introduction about the historical and political background conditions that urged modernizationists to launch such an

intellectual undertaking, this paper first elaborates on the main theses of the theory. Then, the reasons for the special place given to Turkish modernization, with a particular emphasis on the Kemalist reforms in the early republican period, and the ways Kemalist modernization was positioned vis-a-vis other non-Western countries are examined through a detailed analysis of published scholarship. In doing this, while the abovementioned critical questions provide the analytical framework for this investigation, common and particular points in the works of these scholars regarding the Kemalist modernization and its significance for modernization theory are specified.

Our study shows that, depending on the scholarly discipline and applied methodology, modernizationists' emphases on the Turkish experience of modernization in their explanations vary. Furthermore, it is seen that they revised some of their views on the Turkish case, which may be partly explained by rapid political transformations in Turkey during the decades they published their works. Nevertheless, this research reveals that each scholar examined in this study agrees on the positive legacy of late Ottoman modernization, the significance of Kemalist revolution for rapid economic, political and cultural change, a justification for Kemalist political authoritarianism and enforced secularism as well as for the 1960 coup d'état, the role of foreign assistance in shortening the path to modernity, and the exemplary character of the Turkish case that set a model for other Middle Eastern countries.

This study sheds light on the historical origins of the so-called "Turkish model", a concept that became quite popular in political and academic circles in the first decade of the 21st century. In addition to that, the revealed significance of the Kemalist modernization is hoped to help to make a more empirically grounded critique of modernization theory by allowing to detect false causalities, anachronisms, and neglect of backtracks, disruptions and "roads not taken" in the references of the pioneers of the modernization theory to the Turkish case.

İşık, R. & Bulut, M. B. (2021). Yasmina Khadra'nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romanının teknik yönden incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 703-737.

DOI: 10.21550/sosbilder.787472

Araştırma Makalesi / Research Article

YASMINA KHADRA'NIN "KADDAFI'NİN SON GECESİ" ADLI ROMANININ TEKNİK YÖNDEN İNCELENMESİ

Rıfat İŞİK*

Mehmet Beşir BULUT**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 28 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Kasım / November 2020

ÖZET

Asker kökenli bir yazar ve modern Arap edebiyatının son dönemde eser veren önemli kalemlerinden biri olan Yasmina Khadra, Fransa'da yaptığı çalışmalarında gerçek ismini kullanmamış, onun yerine eşinin ismini (Yasmina Khadra) kullanmış ve bu isimle meşhur olmuştur. Yazarın eserleri kırktan fazla dile çevrilmiş, bazıları filmlere konu olmuştur. Yasmina Khadra, bu romanında, Libya lideri Muammer Kaddafi'nin 2011 yılının Ekim ayında en yakınında bulunanlarla beraber, memleketi Sirte'de saklandığı son zamanlarını, sıra dışı hayatından birtakım kesitleri ve onun Batı'ya karşı olan dinmez öfkesini etkileyici ve akıcı bir üslupla okuyucuya aktarmıştır. Avrupa'nın yanı sıra ülkemizde de büyük ses getiren bu eser, genel roman çözümleme yöntemleri kullanılarak teknik açıdan incelenerek çalışmamıza konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Yasmina Khadra, Muammer Kaddafi, Son Gece

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya / TÜRKİYE, rifatisik@selcuk.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya / TÜRKİYE, besirbulutt@gmail.com

A Technical Analysis of Yasmina Khadra's Novel "Gaddafi's Last Night"

ABSTRACT

Yasmina Khadra, a military-based writer and one of the most important writers of modern Arabic literature, did not use his real name in his works in France; instead he used his wife's name (Yasmina Khadra) and became famous with this name. The author's works have been translated into more than forty languages; some of them have been the subject of films. In this novel, the writer conveys the last time of Libyan leader Muammar Gaddafi, who was hiding in his hometown Sirte in October 2011, with the closest ones, some parts of his extraordinary life and his inconsolable anger towards the West in an impressive style. This work, which has made a tremendous impact in Europe and in our country, has been the subject of our study by analyzing it technically using general novel analysis methods.

Key words: *Modern Arabic Literature, Yasmina Khadra, Muammar Gaddafi, The Last Night*

Giriş

Arap edebiyatında romanın sanatsal olarak Mısır'da Muhammed Hüseyin Heykel'in 1914 yılında yayımlanan "Zeynep" romanı ile başladığı görülürken Cezayir'e bakıldığında romanın sanatsal olarak ortaya çıkışı arasında ciddi bir zamansal farklılık olduğu ortadadır. Bu durumun nedeni ise Cezayir halkı ve aydınlarının tüm çabalarını, halkı asimile etme çabası içerisinde olan sömürgeci yönetime karşı kullanmaları ve tüm çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmalarından kaynaklanmaktadır (Can, 2013b: 48). Cezayir romanı, toplumun bünyesinde bulunan tüm grupların ve toplumun geleneklerinin bir yansıması görünümündedir (Hıdır, 1967: 142). Cezayir, Fransa'nın sömürgesi altında uzun dönem kalmıştır. Cezayir, Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde sömürge etkisini en şiddetli şekilde hisseden ülkedir. Fransızca yazılmış (Frankofon) olgusu, Fransız sömürgesinin Cezayir'de kökleşmeye başladığı zamanlarda ortaya çıkmış bir olgudur.

Bu olgu, Cezayir edebiyatı içerisinde son dönemlere kadar etkisini korumuştur (Can, 2013b: 60). Ayrıca Fransızca yazılan Cezayir romanı 1920'lerde başlamış, 1950'li yıllarda büyük bir ilerleme kaydetmiştir (Gökgöz, 2018: 294).

Cezayirli roman ve hikâye yazarı olan Yasmina Khadra'nın asıl adı, Muhammed Mûlsehûl'dur. 1955 yılında Cezayir'in güneybatısında bulunan Beşşâr iline bağlı olan Kinadsa'da dünyaya gelmiş olan yazar, göçebe bir aileye mensuptur. Babasının askeri kökenli olması nedeniyle 9 yaşında iken askeri okula kayıt ettirilmiştir. Edebiyata ve yazmaya olan eğilimi bu okuldayken başlamıştır (Gökgöz, 2017: 174). Uzun bir süre Cezayir ordusunda görev yapan yazar 1980'li yıllarda yazılarını yayımlamaya başlamıştır. Ancak 1978-2000 yılları arasında genel anlamda var olan askeri sansür sebebiyle eşinin adı olan "Yasmina Khadra" takma adını kullanmaya başlamıştır. Mûlsehûl, bu konu ile ilgili olarak Fransız gazetesi *Le Monde*'ye vermiş olduğu röportajda şu ifadeleri kullanmıştır: "*Sen bana ismini hayatım boyunca kullanmam için verirken ben sana sonsuza dek kullanman için veriyorum*". Yazar, eşinin kullanmış olduğu bu ifadelerin ardından hem eşine duymuş olduğu sevgi hem de Cezayir kadınına duymuş olduğu saygıdan dolayı bu takma adı kullanmaya karar verdiğini belirtmiştir (Fischbach, 2008: 417, 418; Gökgöz, 2017: 174).

Yukarıda da belirtildiği üzere çocukluğundan itibaren yazmaya ilgi duyan yazar, edebi hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Yazmış olduğu eserler aracılığıyla bazı ödüllere layık görülmüştür. Bu ödüller, San Francisco Chronicle ve The Christian Science Monitor tarafından "2005'in En İyi Kitabı", Fransa, Belçika, İsviçre ve Kanada'daki yaklaşık beş bin kitapçı tarafından seçilen 2006'da "Prix des libraires Ödülü", 2011 yılında Fransız Akademisi tarafından verilen "Littérature Henri Gal Grand Prix Ödülü" ve son olarak, 2018 Belles-Lettres kategorisinde "Grand Prix of Literary Associations"dır.

45 yaşına kadar orduda görev yapan Khadra, 36 yıllık askeri geçmişine rağmen kendisini her zaman bir yazar gibi hissettiğini söylemiştir. İlerleyen dönemlerde gerçek kimliği ortaya çıkmış ve Paris'e taşınmak zorunda kalmıştır. Youcef Merahi kendisi ile yapmış olduğu röportajda ilk olarak kendisine nasıl hitap etmesi gerektiği ile ilgili bir soru sormuştur. O da herkes gibi "Yasmina Khadra" olarak hitap edilmesini istemiştir. Kimliği açığa çıktıktan sonra da takma adını kullanmaya devam eden yazar, bunun sebebi olarak kadınlığı savunmanın kendisi için bir yol olduğunu ve kadınların gücünü tanımanın utanç verici olmadığını söylemiştir. Ayrıca kadın isminin kendisine saygısını artırdığını ve annesi, eşi, kız kardeşi gibi sevdiği kadınlarla aynı seviyeye getirdiğini belirtmiştir (Durham, 2013: 234, 235).

Eserlerini Fransızca olarak kaleme alan Yasmina Khadra, savaş, terör, kimlik ve ulusal sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. Akıcı ve anlaşılır bir üslup ile kaleme aldığı eserleri, kendisinin yaratıcılığını gösteren en önemli noktalardan birisidir. Yazmış olduğu romanları ile adından sıkça söz ettiren yazar, uluslararası arenada tanınır eserler kaleme almıştır (Gökgöz, 2017: 175-179). *Amen, La fille du pont* (Köprüdeki Kız), *el-Kahira, cellule de la mort* (Kahire: Ölüm Hücresi), *De l'aure cote de la ville* (Şehrin Öteki Yüzü), *Les Agneaux de Seigneur* (Tanrı'nın Adı), *L'écrivain* (Yazar), *L'Imposture des mots* (Kelimelerin Sahtekalığı), *L'attentat* (Saldırı), *Les Sirenes de Bagdad* (Bağdat'ın Sirenleri) ve *Ce que le jour doit à la nuit* (Günün Geceye Borcu) en meşhur eserleri arasında yer almaktadır (Fischbach, 2008: 417-419).

Yasmina Khadra kamuoyuna yapmış olduğu pek çok açıklamada, yazdıklarında bir hikâye anlatmayı amaçlamadığını ve bundan daha önemli bir şey inşa etme arzusu olduğunu aktarmıştır (Fischbach, 2008: 419).

Bu bağlamda Yasmina Khadra'nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romanını incelemeye geçmeden önce roman kelimesinin anlamı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Roman, hayatı açan, sergileyen, var olan ayrıntıları ait olduğu yere koyan ve gerçekleri genellikle yeniden şekillendirerek sunan edebi bir türdür. Roman, hikâyeden daha uzun, kişi, yer ve zamana bağlı bir şekilde nesir tarzında kurgulanarak olayların anlatılma biçimidir. Bir şekilde birbirleriyle bağlantılı olayların, metin hâlinde anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde verilmesidir (Çetin, 2019: 67). Günümüzde, modern dünyayı en iyi anlatmanın yaygın metotlarından biri olan romanın tarihsel bir süreci olmakla beraber günümüz şekliyle kullanılması XVIII. yüzyıla dayanmaktadır (Tepebaşılı, 2019: 23; Tekin, 2019: 1). Yasmina Khadra'nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romanı, yukarıda verilen tanıma tam olarak uymaktadır. 2015 yılının en çok satan kitapları arasına giren eser, yakın tarihimizin önemli siyasi simalarından ve ülkesine kırk yıllık bir yönetimle damga vurmuş Muammer Kaddafi'nin yaşamış olduğu son anları, detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Roman, tam anlamıyla kronolojik bir akış düzeni olmadan, bir giriş ve on altı bölümden oluşmaktadır.

1. Olay Örgüsü

Olay, kavram olarak yazar tarafından sunulan içeriğin peş peşe öylesine sıralanarak okuyucuya sunulmasıdır. Olayın farklı yazarlarca bir takım küçük değişikliklerle tekrar verilmesi mümkündür. Olay örgüsü ise, yazarın elinden çıkmış, detaylarla yoğurularak belli basamaklarla örülen olgudur. Diğer bir ifadeyle, somut bir şekilde o eserde yer alan mekân yapısı, kişi sunumu, anlatıcı ve dilin kullanımı, olay zinciri, işlenen olayların ustalıkla birbirine bağlanmasını kapsamaktadır (Tepebaşılı, 2019: 61-62). Olay örgüsünde önemli olan, anlatıda bir sebep ve sonuç ilişkisinin olmasıdır. Ayrıca, yazarın anlatıyı belli bir amaca göre şekillendirmesi ve öznel bir bakış açısı

içerisinde olmasıdır (Tekin, 2019: 71). Yazar, sürükleyici bir olay örgüsüyle romanını kurgulamış ve okuyucunun beğenisine sunmuştur.

Yazar, romanın anlatıcısını, Kaddafi olarak belirlemiştir. Roman, “*Sirte, ikinci bölge, 2011 19 Ekim’i 20 Ekim’e bağlayan gece*” ibaresiyle başlamaktadır. Bu tarih, romanın da konusunu teşkil eden ve Kaddafi’nin son gecesini ele almaktadır. Roman, Kaddafi’nin çocukluk dönemine ait olan ve dayısıyla yaşadığı bir anıyla başlamaktadır.

Kaddafi, dayısıyla zaman zaman çöle gitmektedir. Bu gezilerin amacı, ruhlarını arındırmaktır. Dayısı, tanınmayan mütevazı bir şair, dokunaklı bir bedavidir. Kaddafi, dayısıyla beraber çölde kalmaktan oldukça mutlu olmaktadır. O dönem yaşadıklarını hiç unutamamaktadır. Özellikle gece karanlığında gökyüzünde izlediği ayı hiç unutamamış ve ayı izlemeyi sonraki dönemlerinde de hep tekrarlamıştır. Söz konusu son gecede de karanlık odasında gökyüzündeki dolunayı izlerken tekrar çocukluğundaki o günlere gitmiştir. Derin düşüncelerden yaverinin sesiyle sıyrılan Kaddafi, akşam yemeğinin hazır olduğunu öğrenir. Yemeğinin yanına getirilmesini istemesine rağmen bulunduğu oda güvenli olmadığı gerekçesiyle camları karartılan yan taraftaki odaya davet edilir. Yaveri önde, kendisi arkada söylenen odaya geçerler.

Kaldığı bu yer, oğlu Muttasım tarafından askerleri ve çevresindekiler için karargâh olarak kullanılan, ikinci bölge olarak isimlendirilen bölgenin merkezinde eski bir okul binasıdır. Kaddafi, kendisine ayrılan odada yemek yerken yaveri Mustafa ile konuştuğu sırada büyük bir patlama meydana gelir. Bu patlama, koalisyon güçlerinin savaş uçaklarından atılan ve karargâha yakın bir yere düşen bir bombadır. Kaddafi, durumu savunma bakanı General Ebû Bekir Yunus Cebir ve Halk Muhafızları Komutanı Mansur Dhao ile değerlendirmiş, gelen haberlere göre yapılan saldırının bulundukları bölgeye yapılacak olan kapsamlı bir hava harekâtının başlangıcı olduğu, yakın zamanda da tam olarak başlayacağı bilgisini almıştır. Bunu

gösteren en büyük delil, yapılan bu saldırı ve karşı muhalif güçlerin bölgeyi boşaltmaya başladıkları bilgisidir. Yapılan değerlendirme neticesinde, bölgeyi boşaltmanın faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Odasına çekilen Kaddafi, Irak lideri Saddam Hüseyin'in başına gelenleri, Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk olaylarını, Tunus lideri Bin Ali'nin bu olayların sonucunda yaşadıkları ile ülkesinden ayrılışını ve bundan duyduğu sevinci, derin derin düşünmektedir. Nitekim Kaddafi, Bin Ali'yi Arap liderleri içinde en tecrübesiz, korkak ve kendi çıkarları için ülkesinin ve Arap halklarının menfaatlerini satabilen bir lider olarak görmektedir. Ayrıca, Bin Ali'yi gevşek, zavallı ve cansız olarak tarif etmektedir. Bu şekilde gördüğü ve tasvir ettiği bir Arap liderinin devrilmiş olması ise ona mutluluk vermiştir.

Kaddafi, gelen bir arabanın sesiyle daldığı düşüncelerden sıyrılır. Gelen arabanın, oğlu Muttasım'a ait olduğunu düşünmüştür. Ancak, gelenlerin bölgede bulunan ve kendilerine ait olan keşif takımından olduklarını öğrenir. Bu keşif takımı, pusuya düşmüştür. Pusuya düşen bu birlikten kurtulan bazı askerler, yaralı bir şekilde merkeze sığınmayı başarmışlardır. Fakat gelen bu askerlerden dolayı da merkezin yerinin tespit edilme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda merkezin derhal boşaltılması teklif edilmiş ancak Kaddafi, oğlu Muttasım'dan bir haber gelene kadar burada kalmaya karar vermiştir.

Kısa bir süre sonra planlı bir şekilde on iki araç ve elli kadar askerle Yarbay Trid, karargâha gelir. Onun gelişi, Kaddafi'yi çok sevindirmiştir. Nitekim Yarbay Trid, Kaddafi'nin en sevdiği ve güvendiği adamlarından birisidir. Kısa bir muhabbetten sonra Yarbay Trid, durum raporu verir. Kaddafi'nin oğlu Muttasım'dan selam getirmiş ve yaklaşık iki saat sonra kendisinin de geleceğini haber vermiştir. Hemen sonra Kaddafi, karargâhta bulunan komutan ve bakanlarla bir toplantı gerçekleştirmiş, durum değerlendirmesi

yapmıştır. Toplantı sonucunda Muttasım'ın gelmesiyle koalisyon bombardımanına yakalanmamak için bölgenin boşaltılması kararına varılmıştır. Kaddafi, odasına çekilmiş Kur'an okuduğu bir sırada bulundukları bölgenin yakınlarında art arda üç patlama meydana gelir. Koalisyon bombardımanının başladığını zanneden Kaddafi, bulunduğu binanın damına çıkmış, her şeyin burada bitmesini istemiştir. Yapılan tüm uyarılara rağmen içeri girmemiş, sonunun öldürülen Arap liderlerinin (Saddam) sonu gibi olamayacağını haykırıp durmuştur. Eski günlerini ve Arap liderlerini düşünerek lanetler okumuş ve bulunduğu yerin yakınında yaşanan bir patlamanın ardından yaşadığı aşırı stres ve düşen şekerinin de etkisiyle bayılmıştır. Ardından Yarbay Trid tarafından alınıp güvenli bir yere götürülmüştür. Kendine geldikten sonra getirilen yemeği yememiş, doktorun muayene isteğini de reddetmiştir. Oğlu Muttasım'ın gelip gelmediğini sormuş, olumsuz cevap almasıyla da etrafındakilere bağırıp gerginlik çıkartmıştır.

Yarbay Trid ile yaptıkları konuşma sırasında bulundukları binada iki el silah sesi duyulur. Yapılan inceleme sonucunda hizmetçilerden birisinin cinnet geçirdiği ve bunun etkisiyle önce arkadaşını ardından da kendisini vurarak intihar ettiği anlaşılmıştır. Bu kısa panik hâlden sonra Kaddafi, yanındakilere bulundukları bölgeyi en kısa zamanda terk etmek için birliklerin hazır olması emrini vermiştir.

Kaddafi, yanında bulunan Yarbay Trid ile saat sabahın beşinde sohbet etmektedir. Binanın giriş katı oldukça kalabalıklaşmış, bağırış çağrışlar artmıştır. Durumu öğrenmek isteyen Kaddafi'nin huzuruna sorumlu subay getirilir. Subay, oğlunun gönderdiği yirmi araçlık konvoyun geldiğini ve oğlunun da arkalarından gelmekte olduğu bilgisini vermiştir. Ayrıca, babası ve beraberindekilerin bölgeyi terk etmeleriyle kendilerine yetiyeceği haberini verir. Bunun üzerine Kaddafi, Halk Muhafızları Komutanı Mansur Dhao ve Savunma Bakanı General Ebû Bekir Yunus Cebir ile beraber zırhlı aracına biner. Yarbay

Trid'in yaptığı plan çerçevesinde konvoy, bulundukları bölgeyi terk ederek yola düşer. Kısa bir yolculuğun ardından konvoy, pusuya düşürülür. Konvoya yetişen Kaddafi'nin oğlu Muttasım'ın birliği de aynı pusuya düşmekten kurtulamamıştır. Çatışmanın şiddetiyle konvoy dağılmıştır. Tek başına kalan ve devrilen aracından çıkmak zorunda kalan Kaddafi, sığınacak bir yer ararken kendini yol üzerindeki bir menfezin içine atmayı başarmıştır. Kısa bir süre sonra çatışmalar durmuş, Kaddafi saklandığı yerden çıkarılarak yakalanmıştır. Muhafiflerin eline geçen Kaddafi, o anda bulunduğu yerde kalabalık tarafından linç edilerek öldürülmüştür.

2. Anlatıcı

Romanda anlatıcı, gören, duyan, konuşan, tanıtan, önemli elemanlardan birisi olarak tabir edilir. Romanın temeli, anlatı üzerine kuruludur. Bundan dolayı romanda anlatıcı önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı, var olan olayı okuyucuya sunan kişidir. Kurgulanan metnin sesi, konuşan kişisidir. Anlatıcı, romanın kahramanlarından biri olabilir (Tekin, 2019: 28).

Ele alınan eserde yazar, "*ben anlatıcı*" konumunda olup romanın başkarakteri Kaddafi'yi konuşturmuştur. Ben anlatıcı, epik mesafeyi ortadan kaldıracak kadar kurgulanan olayın içinde var olan kişidir. Kişiliği bellidir ve olay veya olaylar sürecinde kimliği daima açıktır. Olaylar onun kontrolündedir. Duruma göre değişiklik gösterse bile satır aralarında kimliği hakkında bilgi mevcuttur (Tepebaşılı, 2019: 214). Bu doğrultuda Yasmina Khadra'nın yukarıda verilen anlatıcı tipinin sağlamış olduğu imkânları, çok iyi kullandığı görülmektedir.

Eserin büyük bir bölümü, birinci tekil şahıs ile yazılmıştır. Eserde "*Ben anlatıcı*", hayatının son saatlerini yaşayan Muammer Kaddafi ile özdeşleşmemizi sağlayan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda zaman olgusu saatlerle sınırlı olduğundan, okuyucunun romanın başkarakterini tanıma şansı sınırlı olacaktır.

Bundan dolayı olay örgüsünün okuyucuya sunulması için seçilen “ben anlatıcısının” teknik açıdan gayet yerinde olduğu açıktır. Yazar, romanın başkarakterini verirken “Ben Muammer Kaddafi’yim. İnancı korumak için bunun yeterli olması gerekir. Kurtuluşu sağlayacak olan kişi benim. Ne kasırgalardan ne de ayaklanmalardan korkarım. Dokunsanız kalbimin şimdiden, alçakların çil yavrusu gibi dağıldığı zamanı görmek için gün saydığını anlarsınız... Allah benimle beraber! Dünyanın en büyük güçlerini ve onların egemenlik hırslarını dize getirmem için, insanların içinden beni seçen O değil mi?” ifadelerini kullanmıştır (Khadra, 2016: 9).

Yazarın ben anlatıcısını kullanmadaki yeteneğini göstermesi açısından roman kahramanın, olayların içindeki konumunu ve anlık yaşadıklarını okuyucuya ustalıkla nasıl aktardığı, şu ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır:

“Bir arabanın geldiğini duyuyorum. Bu, konvoyu toplayıp gelen oğlum Mutttasım mı? Hemen koridora fırlayıp, merdivenleri bir çırpıda iniyorum. Zemin katta hiç kimse yok. Evin acil çıkış kapısına doğru hızlı adımlarla birilerinin gittiğini duyuyorum. Avluda, birisi durdurana kadar motoru patırdamaya devam eden, sivil görünümlü bir araç var. Bu, bir pikap, artık acınası bir hale gelmiş.” (Khadra, 2016: 9)

3. Şahıs Kadrosu

Romanın kurgusunun önemli yapı taşlarından bir tanesi de kişi kadrosudur. Şahıs kadrosu da denilen bu kişiler, romanda ya etken ya da edilgen konumda olabilirler. Roman bir insan sanatı olduğundan dolayı kişiler veya kişilere özgü karaktere sahip herhangi bir şeyin olmaması düşünülemez (Çetin, 2019: 146).

İncelenen eserde klasik romanlarda görüldüğü şekliyle kalabalık denilebilecek bir şahıs kadrosu bulunmamaktadır. Kişi kadrosu, Muammer Kaddafi’nin yaşadığı son saatlerde gizlendiği yerde, yakınında olanlardan ve zaman zaman anlatıcının konuyla bağlantısı olmamasına rağmen geçmişinde yaşadıklarının anlatıldığı hatıralarında

geçen kişilerden oluşmaktadır. Şahıs kadrosunun tamamı gerçek kişilerden oluşmaktadır. Bazı karakterlerin fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilirken bazıları hakkında ise herhangi bir fiziksel tanıma gidilmeden, doğrudan görevi veya yaptıklarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Şahıs kadrosu, Kaddafi'nin son saatlerinde yanında olanlar ve geçmişinde irtibatlı olduğu birtakım kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler; Muammer Kaddafi, Dayı, Muttasım, Seyfulislâm, Mustafa, Saber, Maher, General Ebu Bekir Yunus Cebir, Mansur Dhao, Amira, Faten, Yarbay İbrahim Trid ve Binbaşı Celal Snusi'dir.

3.1. Muammer Kaddafi

Muammer Kaddafi, romanın başkarakteri ve olayların merkezinde olan kişidir. Yasmina Khadra, Kaddafi'yi fiziksel özelliklerinden ziyade daha çok geçmişte yaşadıkları ve kişiliği hakkında bilgiler vererek okuyucuya sunmuştur. Yer yer Kaddafi'nin çocukluk dönemine de değinen yazar, hayatıyla ilgili olarak kronolojik bir sıralama izlememiştir. Onun çocukluk dönemiyle ilgili şu bilgilerle yer verilmiştir:

“Annem, onu dinlemediğimi anladığında, bana büyü yapıldığından emin olup saçını başını yolardı. Beni her çeşit şarlatana götürdü. Ne iksirleri ne de tılsımları beni uslandırdı. Kendi kafamın dikine gider, azarlamalara kulaklarımı tıkır işime gelmeyen her şeye kendimi kapatırdım. İçine şeytan girmiş, diye ağlardı annem çaresiz kalınca... On bir yaşına kadar beni hasta bir çocuk olarak gördüler. Beni akıl hastanesine kapatmaları bile söz konusu oldu, ama ailem çok fakirdi. En sonunda ortalığı yatıştırmak için, kabilem para toplayıp beni okula gönderdi.” (Khadra, 2016: 67,68)

Yazar, Muammer Kaddafi'nin okul yılları ile ilgili olarak ise *“Sebha'daki okulda, sonra da Misrata'da, arkadaşlarım benim sözlerimi adeta sarhoş olana kadar içerlerdi. Onları büyüleyen sözlerim değil, varlığımın ardında şakiyan ses'ti. Hocalarım bana tahammül edemezdi. Tembelleri savunur, bana verilen notlara itiraz eder, diğerlerini isyana teşvik ederdim. Adaletsizliğe karşı çıkar, fakir*

çocukları zengin çocuklarına karşı kıskırtır, açıkça kralı eleştirirdim. Okuldan atılmalar da bu durumu pek değiştirmedir." bilgilerine yer vermiştir (Khadra, 2016: 68).

Ayrıca romanda Muammer Kaddafi'nin askeri akademi yıllarının ilk dönemleriyle ilgili olarak da şu bilgilere yer verilmiştir:

"Askeri akademide kıskırtıcı yönüm daha da şiddetlendi. Ne kurallar ne de iftiralar beni engelleyebiliyordu. Bazı protesto hücreleri kuruyor ve beni bir Mao'nun ya da Nasır'ın seviyesine getirecek, büyük bir devrim düşlüyordum." (Khadra, 2016: 68,69)

Kişiliği ve karakteriyle alakalı olarak "Ben Muammer Kaddafi'yim, mitolojinin içinden çıkıp gelen. Bu gece Sirte semalarında daha az yıldız varsa ve ay bir tırnak kırpıntısı kadar küçük görünüyorsa bu, benim aslanan takımyıldızı olarak kalabilmem için. Sahip oldukları bütün füzeleri üzerime atsinlar, benim göreceğim şey, yalnızca varlığımı kutlayan havai fişekler olur. Dağları yerinden oynatsalar, ben yuvarlanan taşların gürültüsünde yalnızca beni selamlayan halkımın uğultusunu duyacağım. Yaşlı şeytanlarının hepsini salsınlar koruyucu meleklerimin üzerine, uğursuz güçlerinden hiçbirini beni misyonumdan vazgeçirmeyecek. Çünkü henüz Kasr Ebu Hadi köyü beni beşiğine bile almadan önce, Şeytana ve ortaklarına diz çöktürerek, ezilen halklara karşı işlenen suçların öcünü alacak kişinin ben olacağım yazılmıştı." bilgilerine yer verilmiştir (Khadra, 2016: 10).

Romanda Kaddafi'nin kişiliği ile alakalı bir diğer ifade de şu şekildedir:

"Ben bir diktatör değilim. Ben amansız bir koruyucuyum... bana tepeden bakıldığında ne belimi büker ne de yere bakarım. Burnum havada gezerim, dolunay benim halem ve hizmetkârlarıyla birlikte dünyanın bütün efendilerini ayağımın altında ezerim. Benim megaloman olduğum söyleniyor. Yanlış. Ben özel bir varlığım, tanrıların kışkırttığı (envieux des dieux), davasından bir din yaratmayı bilmiş, ete kemiğe bürünmüş bir kurtarıcıyım." (Khadra, 2016: 66)

3.2. Dayı

Dayı karakteri, çölde yaşamını sürdüren bir çöl bedevisidir. İki doru atı, iki Arap tazısı ve yaban koyunu avında kullandığı eski bir tüfeği olan bir çöl insanı. Çekingen, neredeyse silik bir kişilik. Karakteri ağır, duyguları belirsizdir. Oldukça sessiz ve düşünceli bir yapısı vardır. Bu karakter, yazar tarafından fiziksel özelliklerinden ziyade yaptıkları ve yaşantı tarzıyla okuyucuya sunulmuştur.

“Tanınmamış ve mütevazı bir şair, alçakgönüllülüğü dokunaklı bir bedeviydi dayım. Tek isteği bir kayanın gölgesine çadırını kurmak ve tıpkı gölgeler gibi hızlı bir şekilde kumların üzerinden esip geçen rüzgârın sesine kulak vermektir.” (Khadra, 2016: 7)

3.3. Muttasım

Muammer Kaddafi'nin oğullarından birisidir. Babasının saklandığı ikinci bölgede bulunan ve mevcut kuşatmayı aşmakla görevli birlikleri yöneten komutanıdır.

“Oğlum Muttasım'ın operasyonları yönettiğini görüyorum. O da beni görüyor ve eliyle olduğum yerde kalmamı işaret ediyor.” (Khadra, 2016: 129)

3.4. Seyfulislâm

Muammer Kaddafi'nin diğer oğlu ve güneyde bulunan askeri birliklerin komutanıdır.

“Birliklerini güneyde topluyor... Büyük bir ihtimalle Sebha yakınlarında bir yerde. İşte benim cesur oğlum Seyfulislâm bu! Yanımda olsaydı, bu yenilmiş suratlardan intikamımı alırdı. Ettiği yeminlerden geri dönmemeyi, tehlikeleri önemsememeyi benden öğrendi. Aslına bakılırsa, onun için hiç endişelenmiyorum. Kurnaz ve gözü pek, bir söz verdiği zaman, sözünü namusunu korurcasına tutar... oğlum Seyf karizmatik bir insan. Doğuştan gelen, büyük bir lider karakteri var.” (Khadra, 2016: 27)

3.5. Mustafa

Muammer Kaddafi'nin yaverlerinden biri olup 33 yaşında, 13 yıldır orduda görev alan bir askerdir. Bingazi'de doğan, daha önce bir otoparkta görevliyken ölen yaverin yerine geçmiş ve hizmet etmeye başlamıştır. Evli ve üç kız babasıdır. Kendisi gibi kardeşi de orduda görevli Mustafa'nın babası ise emeklidir. Kaddafi, onun çocuklarının olduğunu duyduktan sonra, çocuklarının yanına dönmesi için emir vermiş, ancak o gizli olarak bu emre uymamıştır. Kısa bir süre sonra da geçirdiği cinnet sonucu yanında bulunan iki kişiyle beraber kendini de vurarak intihar etmiştir.

"...Birkaç saattir iyi durumda değildi. Hatta korunaklı bir yere geçmeyi bile reddetti. Sonra da dayanamadı. Eline bir silah aldı ve daha fazla beklemeye tahammül edemeyeceğini ve artık kurtulmak istediğini söyledi. İki asker silahını elinden almak istediler. Önce onları vurdu, sonra intihar etti... Okul kapısının girişinden iki adım ötede, yerde bir erkek bedeni yatıyor, bacakları ve kolları yayılmış. Kafatasının yarısı kopmuş. Bileğini sıkın bilezikten tanıyorum onu: Mustafa bu, bana akşam yemeğimi getiren yaver." (Khadra, 2016: 106)

3.6. Saber

Muammer Kaddafi'nin yaverlerinden bir diğeridir. Romanda, annesini bir uçak kazasında kaybeden, uzun boylu kızıl saçlı birisi olarak tarif edilmiştir. Düştüğü bir pusuda aracına roket isabet etmiş, çıkan çatışmada direnerek ölmüştür.

3.7. Maher

Muammer Kaddafi'nin yaverlerinden olan Maher, bir ikmal operasyonu sırasında düşman tarafına teslim olan birisi olarak tarif edilmiştir.

"İsyancıların kontrol noktasını gördüğümüzde, kamyonla geri geri gitmeye başladık. O sırada Maher, kamyonun atladığı ve ellerini kaldırarak hainlere doğru koşmaya başladı." (Khadra, 2016: 15)

3.8. General Ebu Bekir Yunus Cebir

Muammer Kaddafi'nin savunma bakanı olan General Ebu Bekir Yunus Cebir.

"Bingazi Harp Akademisi'nde dönem arkadaşımdı. 1969 darbesi esnasında benimleydi. Devrim Komuta Konseyi'nin on iki üyesinden birisiydi. Bir kez olsun arkamdan iş çevirip, beni hayal kırıklığına uğratmadı." ifadeleriyle okuyucuya aktarılmıştır. (Khadra, 2016: 24)

3.9. Mansur Dhao

Muammer Kaddafi'nin halk muhafızları komutanıdır. Kendisinin halk isyanından önce ve isyan sırasındaki durumu karşılaştırılarak okuyucuya aktarılmıştır. İsyandan önceki durumu:

"Bir zamanlar dikkatinden hiçbir şey kaçmazdı, her şeyden haberi vardı, iki eroin vuruşu arasında kızlığını bozduğum bakirelerin inlemelerine varıncaya kadar. Mansur önceden Demokles'in kılıcıydı. Hem buğdaya hem de değirmene sahip çıkar, daha yeşirmeden kötü tohumların kokusunu alırdı. Onunla hiçbir şey şansa bırakılmazdı. Hizmetindekiler özenle seçilerek görevlendirilirlerdi. En küçük bir şüphede cezalandırılırlardı. Şüpheliler bir duman izinden daha hızlı ortalıktan kaybolurlar ve ben geceleri rahatça uyuyabilirdim." (Khadra, 2016: 55)

İsyan sırasındaki durumu:

"Mansur Dhao, şimdi dilenci sakalı, yakası kirlenmiş gömleği ve çözülmüş ayakkabı bağları ile tepeden tırnağa perişan bir durumda. Artık eski bir hatıranın gölgesi olmuş; bakışı bir zamanlar şimşek gibiydi, artık kirpiklerinin ötesine gitmekte zorlanıyor." (Khadra, 2016: 55)

3.10. Amira

Muammer Kaddafi'nin yakın koruması ve hemşiresidir.

"Güçlü ve atik bir kadın, siyah tenli denilebilir, gür saçlı ve dolgun göğüslü. İlk korumalarından biri olan bu gözü pek ve yorulmak bilmez amazon, çalışmaya başladığı günden beri dibimden ayrılmadı. Küstah,

fakat bana sarsılmaz bir sadakatle bağlı. Daha genç olduğu zamanlar, onun yatağını paylaşmasına ve soframda oturmasına izin veriyordum.” (Khadra, 2016: 41)

3.11. Faten

Muammer Kaddafi'nin çocukluk aşkıdır.

“Fizan’da kabilelerin bulunduğu Sebha’da okuldaydım. On beş yaşındaydım... Faten Müdür’ün kızıydı. Bazen bize, erkeklere bakmaya gelir, okulun bahçesinde bizimle dalaşırdı. Ufuktan engin gözleri, kalçalarına kadar uzun siyah saçları şeffaf cildiyle bir yaz gecesi rüyasından çıkmış gibiydi. Onu ilk gördüğüm anda sevdim. Uykusuz gecelerim onun kokusuyla doluydu.” (Khadra, 2016: 43)

3.12. Yarbay İbrahim Trid

Muammer Kaddafi'nin ordusunun en genç subayı ve çok yakınında olan adamlarından birisidir.

“İbrahim Trid, ordumun en genç subayı. Daha otuz yaşında ama sayısız başarılarla inza atmış. Kısa boylu, yakışıklı, ergen yüzünden neredeyse tuhaf duran bıyığı ile askeri kadromun tamamında görmek istediğim örnek kişi... mağrur duruşu, jilet gibi kıyafeti, taze cilalı çizmeleriyle savaşın ve kargaşanın üzerinden süzülüyormuş gibi bir hali var. Öyle ki üniformasının üzerindeki toz zerrecikleri bile peri tozu gibi parlıyor. Yarbay İbrahim Trid benim Otto Skorzeny’m. Yiğit, üstün zekâlı; ona gerçekleştirilmesi imkânsız görevler verdim ve hepsini ender görülen bir görkemle başardı.” (Khadra, 2016: 71)

3.13. Binbaşı Celal Snusi

Muammer Kaddafi'nin askeri akademi yıllarında tanıdığı, bir dönem ders aldığı hocasıdır.

“Yüzünde çiçek bozuğu olan, kırmızı suratlı, kafasında üç el saç kalmış ve tuhaf kulakları olan bir adamdı. Domuza benzeyen tipinden, ne kadar doymak bilmez bir adam olduğu belli oluyordu; ama bakışıyla sadece bir an bile karşılaşan en kötü insan, dehşete kapılırdı. Bir subayda en sevmediğim özelliklere sahipti: dışarı taşan göbeğiyle üniformasının ona vermesi gereken savaşı görüntüyü, kaba bir biçimde

alçaltıyordu... Topografaya dersine giriyordu, hâlbuki sahada bir harita ve bir pusulayla yönünü bulmaktan acizdi. Akademi'deki asıl görevi ise sahtekârları fişlemek ve yeni gelenlerin hal ve tavırları hakkında günlük raporlar vermektir: resmi bir gammazdı." (Khadra, 2016: 82)

4. Zaman

Evrende zamanın dışında kalan herhangi bir şey düşünülemez. Zamanın dışında tutulan hareket ise, varlık olarak tanımlanamaz. Zaman kavramı, düşünceye olduğu kadar hayata da hâkimdir. Bu durum açıklanamazsa da sezilir ve yaşanır. Bundan dolayı zaman, salt din ve felsefenin konusu olarak kalmamış, sanatın da en önemli konusu olmuştur. Özellikle müzik ve edebiyat gibi sanat alanları belli bir zaman kurgusuyla ön plana çıkarlar (Can, 2013a: 107-108). Romanda işlenen konu, olayın geçtiği zaman dilimlerini karşılayan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Roman, zaman sanatıdır (Çetin, 2019: 128). Dolayısıyla, her roman kendi zamanının türküsü mahiyetindedir. Vermeye çalıştığı zamanın sesini ve havasını iyi bestelemeyen roman başarılı olamayacaktır. Çünkü verilen ses ve havadan ayrı kalmış bir olayın anlamı olmayacaktır (Can, 2013a: 108). Romanda verilen olayın zaman akışı kronolojik olabileceği gibi zamanda geriye dönüşler veya ileriye gidişler de olabilir (Narlı, 2002: 93).

Çalışmanın konusu olan romanda zaman kavramı, açık ve net bir şekilde verilmiştir. Roman, "*Sirte, ikinci bölge, 2011 19 Ekim'i 20 Ekim'e bağlayan gece*" ibaresiyle başlamaktadır. Süre, son geceden ve birkaç saatten ibaret olsa da vaka tam bir kronolojik sıralamayla verilmemiştir. Anlatma zamanı, genel olarak anında aktarma tekniği kullanılarak verilmiştir. Yer yer zamanda geri gitme tekniğiyle, geçmişte yaşanmış birtakım olaylara ve hatıralara da değinilmiştir. Kaddafi'nin dilinden olaylar, anlık olarak anlatılırken, zaman zaman ana karakter, geçmişe gitmiş ve olayları yine o an içinde okuyucuya

aktarmıştır. Romanın bazı yerlerinde olayın geçtiği saat belirtilerek vakanın seyri, daha açık bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Bunun ilk örneğini roman girişinde görmek mümkündür. Yazar romana ana karakterin dayısıyla beraber çocukken yaşadığı bir anısıyla başlamaktadır. Bununla, vakanın ele alındığı ve girişte verilen zaman, birbiriyle ters düşmüştür. Yazarın burada, zamanda geri gitme tekniğini kullandığını görmekteyiz.

“Çocukken, dayım beni zaman zaman çöle götürürdü. Bu geziler, dayıma göre köklerimize dönüşten ziyade ruhumuzun arınmasını sağlıyordu. O sıralar, dayımın bana aşılamaya çalıştığı şeyin ne olduğunu anlayabilmek için çok küçüktüm yine de onu dinlemeye bayıldım... bana yeryüzündeki her yiğidin kendine ait bir yıldız olduğunu söylerdi. Ben de bir gün benimkini göstermesini istemiştım... Ay'ı göstermişti.” (Khadra, 2016: 7)

Bu girişten sonra vakanın seyri, olayın yaşandığı zamana geri döner. Romanın başkarakterinin yaşadığı ana dönüş yaşanır.

“Tam altmış üç yıl sonra bu akşam gökyüzüne baktığımda, Sirte'nin semalarında sanki daha az yıldız var gibi görünüyor. Dolunayından geriye yalnızca, hemen hemen bir turnak kırpıntısından biraz daha büyük, soluk gri bir çizik kalmış.” (Khadra, 2016: 8)

Yazar, Arap Baharı sonucunda Tunus'ta başlayan gösteriler ve sonucunda yaşananlar ile romanın konusu olan Libya'daki halk ayaklanması sonucu iktidarda bulunan Muammer Kaddafi'nin yaşadığı son saatlerin konu edildiği olaylar arasında bağlantı kurmuştur. Yazar, bu kurgusuyla okuyucuya bu bağlantıyı daha açık ve anlaşılır bir şekilde sunmak ve okuyucunun olaya daha iyi bir şekilde hâkim olması için, zamanda geri gitme tekniğini başarılı bir şekilde kullanmıştır.

“O gece oğlum Seyfulislâm'ın evindeydim. Salonun bir köşesinde torunumla oynuyordum. Seyf televizyonun karşısında ayakta duruyordu... Seyf aniden ellerini birbirine çarptı. Gördüklerine inanmadığı belliydi. Kaçmış, Bin Ali tüymüş.” (Khadra, 2016: 33)

Roman, kahramanın son saatlerini okuyucuya aktarmasına rağmen, kronolojik bir seyir hâlinde ele alınmamıştır. Zaman ifadeleri kullanılmamakla birlikte romanın sadece bir noktasında doğrudan saat bilgisi verilmiştir.

“Saatim beşi gösteriyor. Binanın duvarları arasında motor sesleri duyuluyor. Parmaklarımın ucuyla pencereyi örten tenteyi aralayıp, dışarı bakıyorum.” (Khadra, 2016: 109)

Muammer Kaddafi'nin son saatlerinin anlatıldığı bu roman, zaman olarak karmaşık görünse de bir bütün hâlinde bakıldığında, zamansal bağlantılar sayesinde daha anlamlı görünmektedir.

5. Mekân

Roman, ana karakteri itibariyle bir terkipten meydana gelir. Bünyesinde barındırdığı diğer birçok eleman gibi mekân kavramı da meydana gelen bu terkip içerisinde önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar (Tekin, 2019: 137). Önemli bir unsur olmasının sebebi; bu terkipte ana unsur olan olayın, gerçek veya muhayyel hatta ütöpik olsun, mutlaka bir mekâna ihtiyaç duymasındandır. Bundan dolayı mekân unsuru, roman sanatında işlevsel bir özellik taşır. Romancı, bu önemli unsuru; olayın gerçekleştiği çevreyi ve olayın yaşandığı toplumu tanıtmak ve belli bir atmosfer yaratmak yönleriyle kullanabilir. O, romanını şekillendirirken bunlardan birini veya hepsini dikkate alabilir (Harmancı, 2013: 85). Mekân, hem gerçek hem de kurgulanmış olan bir dünyayı çevresel bir şekilde kuşatır. Kişinin iç dünyasında yaşadığı fırtınalar, çevresiyle çelişen bir karakterde sunularak oldukça güçlü bir mekân olgusu oluşturulabilir veya kişinin içinde bulunduğu fiziksel ve ruhsal durum, yaşanan zamanla uyumlu bir mekân olgusuyla verilebilir. Mekânın ifade edilmesindeki üslup başarısı, vaka ve mekân arasında kurgunun sağlam olmasını sağlayacak önemli bir unsurdur. Mekân, romanda sahne görevini görmektedir (Şengül, 2010: 531). Sonuç olarak, romanın insanla ve insanın yaşadığı çevreyle ilgili bir sanat türü olduğu gerçeğinden yola çıkarak insanın yaşadığı mekânın da roman

sanatında belirleyici öğelerden bir olması gerektiği söylenebilir. Bugüne kadar mekân unsurunun olmadığı bir roman yazılmamıştır. Bu da söz konusu gerçeği göstermesi açısından önemlidir (Gördebil, 2019: 207).

Yazar, Libya'nın Sirte kasabasında bulunan ve ikinci bölge olarak tabir edilen bir bölgeyi somut ve ana mekân olarak kullanmıştır. Ancak olay çoğunlukla ikinci bölgenin merkezinde, Muammer Kaddafi'nin askerleri için karargâh olarak kullanılan terk edilmiş bir okulda geçmektedir. Halk ayaklanmasının sonucu olarak yanındakilerle beraber, bu bölgede sıkışmış olan romanın başkarakterinin son gecesinin konu edindiği romanda yazar, buranın dışında açık ve kapalı başka mekânlar da zikretmektedir.

5.1. Açık Mekânlar

Yazarın romanda söz ettiği açık mekânların başında “çöl” gelmektedir. Kaddafi'nin hayatının bir kısmını çöllerde geçirmiş olması ve burada yaşamış olduğu olayların hayatına etkisi göz önüne alındığında çöl, ele alınan roman için oldukça önemli bir açık mekân konumundadır.

“Çocukken, dayım beni zaman zaman çöle götürürdü... Karanlık çöktüğünde bir kamp ateşi yakar, sade yemeğini yiyip bol şekerli çayını da içtikten sonra kendini hayal âlemine bırakırdı. Dayımın, çölün o sonsuz sessizliği ve sadeliğiyle bütünleşmesini izlemek benim için büyük bir lütuftu.” (Khadra, 2016: 7)

“Sirte”, halk ayaklanmasından sonra Muammer Kaddafi'nin sığındığı şehir, romanın konusunu teşkil eden olayların cereyan ettiği ana açık mekândır.

“Egemenliğimin şehri, devrimin beşiği Sirte bile, bana sırtını dönüyor.” (Khadra, 2016: 120)

Bu mekânın Kaddafi'nin hayatında bu denli önemli olmasının ve “Devrimin beşiği olarak” tanımlamasının sebebi, doğduğu yer olmasından kaynaklanmaktadır. İktidara geldiği dönemden beri yoğun

bir destek gördüğü bu şehir, yaşanan hadiselerden sonra adeta kendisine yabancılaşmış ve "sırt dönmüş" olarak tarif edilmesi olayların boyutunu göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Olayın geçtiği açık mekânlardan bir diğeri ise yukarıda bahsi geçen Sirte şehrinin merkezinde yer alan ve "ikinci bölge" olarak tabir edilen yerdir.

"Sirte'nin savunmasından sorumlu olan oğlum Muttasım, askerlerim için karargâh olarak İkinci Bölge'nin merkezinde terk edilmiş bir okulu seçti." (Khadra, 2016: 13)

İfadelerden anlaşılacağı üzere Kaddafi için oldukça önemli olan Sirte şehrinin savunmasının yine hayatında güvendiği kişilerden birisi olan oğlu Muttasım'a verilmesi dikkate şayandır. Ayrıca karargâh olarak terk edilmiş bir okulun seçilmesi ise gizlenmek zorunda olan bir kişi için oldukça iyi seçilmiş olan bir mekândır.

Açık mekânlardan bir diğeri ise, "Bingazi"dir. Bu şehir, romanda halk ayaklanmasının başladığı yer olarak tarif edilir.

"Bingazi! Bu yerin adını bile duyduğumda, bu lanet şehri ve çevresindeki irili ve ufaklı tüm köyleri yerle bir edecek bir tsunami oluşturacak kadar kusasım geliyor. Her şey oradan başladı, tıpkı şeytan gibi bütün ruhları bir bir ele geçiren korkunç bir salgın. Onu ilk günden başlayarak yok etmem lazımdı..." (Khadra, 2016: 16)

Yaklaşık kırk yıllık bir iktidarın sona erdiği ayaklanmaların başladığı yer olması açısından Bingazi şehrinin, adeta lanetli ve haritadan silinmesi gereken bir yer olarak tarif edilmesi ana karakterin bu şehre olan bakışını ve taşıdığı ruh hâlini açık bir şekilde göstermektedir.

Romanda zikredilen bir diğer açık mekân, başkarakter Muammer Kaddafi'nin bir zamanlar yaşadığı ve hatıralarında yer verdiği "Fizan" denilen bölgedir. Muammer Kaddafi'nin geçmişinde önemli bir yer tutan bu mekân, yaşadıklarından ötürü kendisinde derin

izler bırakmıştır. Bu sebeple her hatırladığında burayı, acımasız bir mekân olarak tanımlamaktadır. Yaşadığı bu zorluklar, sonraki dönemlerde onun kişiliğinde ve karakteristik yapısında kendini açıkça göstermiştir.

"Fizan'ın amansız güneşinin altında seraplar zorlukla şekilleniyorken, koyu sarı renkte bir rüzgâr, yakıcı taşların üstüne doğru esiyor. Bir kayanın üzerinde ayakta duruyorum, paçavralara sarmalanmış bir çocuk var, uzaktan çölün yansımalarının içinde, bir oluşup bir kaybolan siyah bir noktayı gözliyorum." (Khadra, 2016: 49)

"Huzursuz ve acınası bir bölge olan Fizan, Ghous'ların daha iyisini bulamadıklarından ya da sırf lanetlendiklerinden, aç bir sırtlanın, bir leş kalıntısının üstüne atladığı gibi kendilerine ev olarak seçtikleri, cehenneme benzeyen bir yerd. Hatta bir zamanlar onu cehennemin kendisi olarak görürdüm." (Khadra, 2016: 87)

5.2. Kapalı Mekânlar

Romanda yer verilen kapalı mekânların başında yukarıda da zikredilen, ikinci bölgenin merkezinde Muammer Kaddafi'nin askerleri için karargâh olarak kullanılan terk edilmiş bir "okul" ve yanındaki "ev" gelmektedir.

"Birkaç gündür kaldığım bu okulun hemen yanındaki evin kime ait olduğunu bilmiyorum geldiği hale bakılırsa, büyük bir ihtimalle bana sadık kalan yurttaşlarımdan birine ait olmalı." (Khadra, 2016: 14)

Kaddafi'nin son anlarını saklanarak geçirdiği herkesçe bilinmektedir. Romanda yıkık ve harabeye dönmüş bir evin her şeye rağmen Kaddafi'ye sadık kalmış bir yurttaşın ait olarak tasvir edilmesi, ülkede yaşanan ayaklanmalar neticesinde yaşananların ülkeyi ve ana kahramanı getirdiği noktayı göstermesi açısından okuyucuya ipuçları vermektedir. Bu doğrultuda kahramanın içinde bulunduğu zor şartlar ve yaşadığı güvenlik kaygılarının, çevresindeki herkese ve her duruma sirayet etmiş olması kaçınılmazdır. Ülkenin en tepesinde yer almış, her

türlü imkâna sahip bir şahsiyetin kısa bir süre içinde girdiği bu durum da olayların geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

“Odamı temizleyip, pencereleri tenteli perdelerle kapatmışlar ve bir otomobil aküsünden güç alan bir el fenerinden, bir tür gece lambası yapmışlar.” (Khadra, 2016: 31)

Kapalı mekân olarak verilen bir diğer mekân ise Muammer Kaddafi'nin oğullarından biri olan “Seyfulislâm'ın evi”dir.

“O gece oğlum Seyfulislâm'ın evindeydim. Salonun bir köşesinde torunumla oynuyordum” (Khadra, 2016: 32)

Romanın başkarakterinin gençlik yıllarında sevdiği kız olan Faten'i istemek için gittiği “ev”, kullanılan kapalı mekânlardan bir diğeridir. Bu ev, kahramanın henüz devlet başkanlığına geçmeden ve devletin şaşalı zenginliklerini görmeden tanık olduğu mekânlardan bir tanesidir. Karşılaştığı zenginlik ile geçmişini kıyaslayan kahraman, tam bir ters psikoloji içerisine girerek kendi geçmişini hatırlatmaktadır.

“Hayatımda ilk defa Libya burjuvazisine ait bir evden içeri giriyordum. Adeta suratıma çarpan bu zenginlik, bana mütevazı köklerimi hatırlatıyor, ama bunu önemsemiyordum.” (Khadra, 2016: 44)

Romanda göze çarpan bir diğer kapalı mekân ise, başkahramanın yüzbaşılığa terfi ettikten sonra gittiği “karargâh binası”dır.

“Karargâhta beni B bloka yönlendirdiler, Majesteleri Kral İdris el-Sanusi'nin özel hizmetlerinin verildiği kasvetli bir bina.” (Khadra, 2016: 81)

Son olarak zikredilebilecek kapalı mekân, romanın başkarakterinin görmüş olduğu rüyadaki “mağara”dır. Kahraman, ülkesindeki halk olaylarının neticesinde içine girmiş olduğu sıkıntılı ve çaresizlik durumunun bir neticesi olarak yaşadığı ruhsal bunalımın etkisi, rüyalarına da yansımaktadır.

"Üşüyorum. İlerlediğim mağaranın içi, sanki dünyanın başlangıcından bu yana hiç ışık girmemiş gibi karanlık. El yordamıyla yürüyorum, korku içinde; nereye gittiğimi bilmiyorum ama yalnız olmadığımı biliyorum. Etrafımda gezen soyut bir varlık var. Bir ayak sesi duyuyorum; ben durduğum zaman o ses de hemen duruyor." (Khadra, 2016: 97)

6. Dil ve Üslup

Dil, bir anlatım ve iletişim aracı olarak bilinir. Anlatıma dayalı edebi sanatlar, bu araçtan farklı şekil ve düzeylerde yararlanırlar (Tekin, 2019: 164). Ele alınan bir edebi eser okuyucuya sunulurken, iç içe geçmiş olan ifade, edebi dil ve üslup olmak üzere üç önemli teknik ile sunulmaktadır. Edebi metin, ifade edilirken ait olduğu edebi dilin özellikleriyle verilir. Verilen edebi dil de oluşturulan metnin üslup özelliklerini ortaya koyar. Üslup, belli bir tecrübeye sahip olan sanatçının seçtiği konuyu, belli yöntemler kullanarak kendine özel bir biçimde ortaya koyduğu edebi değer ve ölçü olarak tabir edilir (Önal, 2008: 23,32). Diğer bir ifadeyle üslup, genel olarak estetik yanı olan bir yazı dili görünüşünün karşılığıdır (Karahanci, 2016: 155). Yasmina Khadra da yazmış olduğu bu romanında, diğer teknik unsurlarda olduğu gibi vermeye çalıştığı konuyu, zengin bir dil ve üslup özellikleriyle vermiştir.

6.1. Dil Özellikleri

Romanın orijinal adı, *La Dernière Nuit du Raïs*'dir. Dili Fransızcadır. Türkçeye Arpi Haddeler tarafından *Kaddafi'nin Son Gecesi* ismiyle çevrilmiştir. Romanda konuşma dili, devrik cümle, deyimler, argo ve birtakım kaba sözlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Romanın başkarakteri olan Muammer Kaddafi'nin yapısı gereği kaba ve aşağılayıcı ifadelerin sıklığı göze çarpmaktadır. Yaşanan durum itibarıyla roman kahramanlarının içinde bulundukları ruh hâli, konuşmalarına yansımıştır.

Roman sanatında çok fazla kullanılan konuşma diline, özellikle ilk bölümlerde ve başkahraman Muammer Kaddafi'nin hatıralarında sıklıkla rastlanılmaktadır.

"İnanılmaz güzellikte doru bir atı, iki Arap tazısı, yaban koyunu avında kullandığı eski bir tüfeği vardı. Şifalı özellikleri dilden dile dolaşan Arap tavşanlarını tuzağa düşürmeyi herkesten daha iyi bilirdi, tıpkı içini samanla doldurup cilalayarak, pazarda sattığı çöl kertenkeleleri gibi." (Khadra, 2016: 7)

"Kaçmış... Bin Ali tüymüş.

Ne bekliyordun ki, oğlum? Pohpohlanmış bir tavuktan da bu beklenirdi. İnek osuruğunu tüfek sesi sanıyordu.

Allah kahretsin! Dizginleri elinde tutan o değil mi? Yeniden düzeni sağlamak için kaşını kaldırsa yeter. Polisi, ordusu ne yapıyor bu adamın?

Ponpon kızlar genelde ne yapıyorlarsa onu." (Khadra, 2016: 33)

Romanda kullanılan bir diğer dil özelliği de devrik cümlelere yer verilmiş olmasıdır.

"Mansur, askerlere ön koltukta oturan yaralıyı tahliye etmeleri için işaret ediyor" (Khadra, 2016: 36)

"Sirte, istediği kadar yangınlarını güneş parçalarıyla bir tutsun, gecenin geri gelmesine engel olamayacak." (Khadra, 2016: 109)

Deyim ve atasözü kullanımı, eserde ön plana çıkan dil özelliklerinden bir diğeridir.

"Dik durmayı bilmeyenler için gitmenin doğru bir zamanı yoktur." (Khadra, 2016: 33)

Hayatın her alanına hitap eden bir edebi sanat olan romanda, dil özelliği olarak argo ve kaba sözlerin olması beklenmektedir. Yazar, romanında bu kaba ve argo sözlere, romanın başkarakterinin de kişiliğini göstermesi açısından fazlaca yer vermiştir. Genel anlamda Arap liderler arasında karakteristik özelliklere ve yetiştirme tarzı

açısından oldukça spesifik bir kişiliğe sahip olan Kaddafi'nin tezat davranışları vardır. Yeri geldiğinde kendisini Allah tarafından gönderilen bir kurtarıcı olarak gösterirken, öte yandan bunun aksine söz ve davranışlar sergilemekten çekinmeyen bir portre çizmektedir.

"Ben hiçbir zaman bu tür insanlara itibar etmedim. En ufak bir imtiyaz karşılığında, analarını bile satmaya hazır olan çıkarıcı tiplerdi hepsi." (Khadra, 2016: 25)

"O adam hiçbir zaman bir yönetici olmadı, Seyf. En küçük dalaşmada, aradan sıvışıp kaçmaya hazır, burjuvalaşmış pezevenğin tekiydi. Kapkaççılar bile onuruna ondan daha düşkündür." (Khadra, 2016: 34)

6.2. Üslup Özellikleri

Romana üslup özellikleri açısından bakıldığında yazarın eleştirel, dramatik, hiciv (kötüleme) ve nesnel tasvir üsluplarını kullandığı görülmektedir.

Yasmina Khadra'nın eserinde en çok kullandığı üslup, eleştirel üslup olmuştur. Esere konu olan başkarakterin üslubu gereği yazar, eserini bu üslup üzerine kurgulamıştır. Başkarakter Kaddafi hem çevresinde bulunan kişileri hem de kendi toplumuna ve diğer toplumlara eleştirel bakışı prensip edinmiş bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

"Tunusluların patirtisinde pek kulak vermiyordum. Ama sürünün Bin Ali'ye karşı hareketliliğini görmek güzeldi... akıl almaz bir şekilde tahta çıkarıldığından beri zirvelere yükselişinin, yalnızca düşüşünün daha sert olması için olduğundan emindim.

Reis statüsüne erişmiş bir gangster!" (Khadra, 2016: 33)

"Bir zamanlar, iki yakasını bir araya getiremeyen basit bir memurdu, okulun tuvaletinde sigara içen serserilerle ilgileneneğine, sefil sofrasının üstünde uçan sineklerle ilgilenirdi. Bütün gün ayağında sürüdüğü delik deşik çarıkları, müteşekkir bir velinin ikram ettiği bir gözlemenin karşısında, salyaları akan o hayalet kılıklı hallerini ne çabuk unutmuştu." (Khadra, 2016: 46)

Ana karakterin bu özelliğine rağmen nadir de olsa eleştirmedeği kişi ve durumlar da bulunmaktadır.

"Bu oğlan şahane biri. Asaleti, derinliği, onu gözümde gittikçe büyüten haşmetli bir sakinliği var; en çok da ender görülen bir erdem olan doğallığı. Ona ne kadar değer verdiğimin farkında ama bu ayrıcalık onu şımartmıyor. Onun yerinde başkası olsa bunu tıksırana kadar istismar ederdi; oysa bu çocuk, ortalıkta dursa zarar görecektir kutsal bir hediye gibi kalbine gömüyor bu ayrıcalığı." (Khadra, 2016: 111)

Uzun yıllar hüküm sürmüş bir Arap liderin son saatlerinin anlatıldığı bu romanda, kullanılan bir diğer üslup ise, dramatik üslup olmuştur.

"Dünyanın bütün sessizlikleri gerçekleri susturamaz, Reis. Sizi suçlamıyorum, size anlatıyorum. Yarın hala hayatta olur muyuz, bilemiyorum, Muammer, kardeşim, dostum, efendim. Bana ya da aileme ne olacağı hiç umurumda değil, ben önemli değilim. Sizin için korkuyorum, sadece sizin için. Sizin başınıza bir iş gelecek olsa, Libya asla toparlanamaz." (Khadra, 2016: 63)

"Ağlamak istiyorum, gözyaşlarım akıyor; açık havaya çıkıp "buradayım" diye bağırarak istiyorum; tek bir ayak parmağımı bile oynatmaya cesaretim yok. Eski cesaretimden eser kalmadı, pervasız karizmam artık mazi oldu." (Khadra, 2016: 133)

Yazarın kullandığı üsluplardan bir diğeri hiciv (kötüleme) üslubudur.

"Gerçekte, pis bir çakaldan daha asil değildi. Her yolsuzlukta bir parmağı olan, gözleri midesinden daha aç bakan bu adam, en ufak bir işi halletmek için bile rüşvet alıyor ve elini cebine atmadan, kırallığın parasıyla karnını tıka basa dolduruyordu. Hatta yiyeceğini içeceğini, komutanlarını ellerinde oynattığı garnizonlardan temin etmeye kadar varyordu işler." (Khadra, 2016: 83)

Yazarın eserinde en sık kullandığı üsluplardan birisi de nesnel tasvir üslubudur.

"Savunma Bakanım General Ebu Bekir Yusuf Cebir'in yüzü, yarıya indirilmiş bir bayraktan farklı değil." (Khadra, 2016: 23)

"Yatak olarak kullandığım kanepenin altında, muhtemelen küçük bir kıza ait olan ince, altın bir bilezik buldum. İnce bir işçilik ürünü, güzel bir mücevher, iç kısmında titizlikle kazınmış bir yazı var: "Meleğim ve güneşim Hatice için." o an Hatice'nin yüzünü gözümde canlandırmak istedim." (Khadra, 2016: 31)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Yasmina Khadra'nın eserinde kullandığı dil konusunda oldukça hassas olduğu görülmektedir. Bu açıdan yazar romanını ele alırken oldukça başarılı bir üslup kullanmıştır.

Sonuç

Son dönem modern Arap edebiyatının güçlü kalemlerinden birisi de Yasmina Khadra'dır. Cezayirli yazarın hem ülkesinde hem de göç ettiği Fransa'da edebi çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Edebi hayatı boyunca birçok ödül alan Yasmina Khadra'nın yazmış olduğu romanlar pek çok farklı dile çevrilmiştir. Bir dönem Cezayir devlet başkanlığına da aday olan yazarın kaleme aldığı son eseri, orijinal adıyla; *La Dernière Nuit du Raïs* adlı romanıdır. Dilimize de *Kaddafi'nin Son Gecesi* adıyla çevrilen bu roman, kısa sürede Avrupa'nın en çok satan kitapları arasına girmeyi başarmıştır. Yakın tarihin önemli figürlerinden birisi olan ve Libya'yı kırk yıl tek başına yöneten Muammer Kaddafi'nin son anlarında yaşadıklarının anlatıldığı bu roman, büyük ses getirmiştir. Yazar, Muammer Kaddafi'nin son saatlerinin yanı sıra kişiliği ve geçmişiyle ilgili önemli bilgileri de büyük bir ustalık ve etkileyici bir üslupla okuyucuya aktarmıştır.

Romanın bu edebi başarısı ve dünya genelinde gördüğü ilgi, eseri çalışmamıza ve konu edinmemize sebep olmuştur. Yasmina Khadra, romanında akıcı bir olay örgüsü kurgulamıştır. Olay, Muammer Kaddafi'nin son saatlerini anlatmasına rağmen yazarın kurgusu ile detaylı bir seyir izlemektedir. Yazar, okuyucuya vermek

istediği mesajı daha net ve kolay bir üslupla ulaştırmak istediğinden dolayı "ben anlatım dilini" kullanmıştır. Roman, ana tema itibarıyla belli bir şahıs ve kısıtlı bir zaman aralığına odaklı olduğundan çok zengin bir şahıs kadrosu bulunmamaktadır. Kronolojik bir zaman akışı bulunmayan romanda yazar, başarılı bir yöntem kullanarak olaylar arasında geçişleri ustalıkla gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte yazar, "flashback" tekniğiyle hem romandaki boşlukları okuyucunun zihninde doldurmuş hem de konuyu bir bütünlük içerisinde okuyucuya vermeyi başarmıştır. Romanda zaman, mekân ve karakterler tam bir uyum içerisinde verilmiştir. Yasmina Khadra, açık ve kapalı mekânları büyük bir titizlikle kullanmış, detaylı tasvirlerle okuyucuyu esere bağlamıştır. Yazar, eleştirel, dramatik, hiciv (kötüleme) ve nesnel tasvir üsluplarını başarılı bir şekilde kullanmıştır. Yazarın kullandığı dil ve üslubundaki başarısı da eserin inandırıcılığını ve kalitesini artırmıştır. Sonuç olarak Yasmina Khadra'nın, bu romanında olay örgüsünü, anlatıcılığı, şahıs kadrosunu, zamanı ve mekânı, son olarak dil ve üslubu büyük bir ustalıkla kullandığını söylememiz mümkündür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Can, Â. (2013a). Romanda zaman meselesi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (9), 107-137.
- Can, A. H. (2013b). *Modern Cezayir edebiyatı ve Et-Tâhir Vattâr'ın romanlarında toplumcu gerçekçilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, N. (2019). *Roman çözümleme yöntemi*. Akçağ Basım.

Durham, B. (2013). An analysis of the self-identification of Algerian novelist Mouloud Feraoun and Yasmina Khadra and their French education. *The Pennsylvania State University*, 213-249.

Fischbach, M. R. (2008). Khadra, Yasmina (Muhammad Moulessehouli) (1955-). *Biographical Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, 2, Thomson Gale.

Gökgöz, T. (2017). Frankofon Cezayir edebiyatında Yasmina Khadra ve edebi kişiliği. O. Düzgün, H. Yılmaz, A. Aldyab, M. S. Gür, A. Işıdan (Ed.), *Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih ve Edebiyat) Bildiri Kitabı 2* içinde (173-180. ss.), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Gökgöz, T. (2018). *Bağımsızlık sonrası Cezayir'de edebi ve kültürel çevre (1962-2016)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gördebil, M. (2019). Amin Maalouf'un "Tanios Kayası" adlı romanının teknik ve tematik açıdan incelenmesi. *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)*, 2(2), 181-218.

Harmancı, H. (2013). Abdurrahman Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk adlı romanının teknik yönden incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 67-96.

Hıdır, M. S. (1967). *el-Edebu'l- Cezâiruyyu'l-Mu'âsır*. Menşurâtu'l-Mektebeti'l-'Asriyye.

Karahancı, İ. (2016). Üslup belirleme girişimlerine dil verileri üzerinden yaklaşmak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 154-161.

Khadra, Y. (2016). *Kaddafi'nin son gecesi*. (Çev: A. Haddeler), Bal Yayınları.

- Narlı, M. (2002). Romanda zaman ve mekân kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-106.
- Önal, M. (2008). Edebî dil ve üslup. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 23-47.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda mekân kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 528-538.
- Tekin, M. (2019). *Roman sanatı*. Ötüken Neşriyat.
- Tepebaşılı, F. (2019). *Roman incelemesi*. Çizgi Kitabevi.

EXTENDED SUMMARY

The real name of Yasmina Khadra, an Algerian novel and storywriter, is Mohammed Mulessehl. The author, who was born in 1955 in Kinadsa, in Bashar province in the southwest of Algeria, belongs to a nomadic family. Due to his father's military background, he was enrolled in a military school when he was 9 years old. His inclination towards literature and writing started when he was at this school. The author, who worked in the Algerian army for a long time, started to publish his articles in the 80's. However, due to the military censorship inflicted on him between 1978 and 2000, he started using the pseudonym "Yasmina Khadra", which was the name of his wife. The author stated that after these statements by his wife, he decided to use this nickname because of the love he felt for his wife and the respect he had for the Algerian woman. The writer, who has been interested in writing since his childhood, wrote many works throughout his literary life. Khadra, who served in the military up to the age of 45, said that despite his 36-year military background, you always felt like a writer. The author, who continued to use his pseudonym even after his identity was revealed, said that the reason for this was that defending femininity was a way for him and that it was not embarrassing to recognize the power of women. He also stated that the name of the woman increased his self-respect and brought him to the same argument with the women he loved, such as his mother, wife and sister. Yasmina Khadra, who wrote his works in French, focused on war, terrorism, identity and national problems. His works, which he wrote with a fluent and understandable style, are one of the most important points showing his creativity. The author, who has been mentioned frequently with his novels, has written works that are recognized in the international arena.

Yasmina Khadra is one of the powerful pens of modern Arabic literature. It is known that the author, who is from Algeria, does literary works both in his country and in France where he immigrated. The novels written by Yasmina Khadra, who received many awards throughout her literary life, have been translated into many different languages.

*The author's works have been translated into more than forty languages, some of them have been the subject of films. Gaddafi's novel *The Last Night*, which is the subject of the study, was published in 2015, and soon became an international bestseller. In this novel, the writer conveys the last time of Libyan leader Muammar Gaddafi, who was hiding in his hometown Sirte in October 2011, with the closest ones, some parts of his extraordinary life and his anger towards the West in an impressive style. This work, which has made a tremendous impact in Europe and in*

our country, has been the subject of our study by analyzing it technically using general novel analysis methods.

Yasmina Khadra has set up a fluent plot in his novel. Time, place and characters are given in complete harmony in the novel. The writer used the "self-expression language" because he wanted to convey the message he wanted to give to the reader in a clear and easy style. In addition, although he is not a very rich staff, he has succeeded in successfully constructing the plot. In the novel, which does not have a chronological timeline, the author made the transitions between the events by using a successful method. In addition, the author, who also made use of the technique of "going back in time", aimed to give the reader the subject with a holistic perspective. Yasmina Khadra used the open and closed spaces with great care in his novel, and connected the reader to the work with detailed descriptions. The success of the author's language and style has also increased the credibility and quality of his work.

ZONGULDAK KOMÜNİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ

Erkan AYDINLI*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Mayıs / May 2020

ÖZET

Bu çalışmada, Zonguldak'ta kurulan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin kuruluşu, amacı, faaliyetleri ve kapanışı incelenmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nin anti-komünist siyasetinin etkisinde kurulan bu dernek, yaklaşık olarak dört yıl faaliyet göstererek geliştirdiği milliyetçi söylemlerle birlikte mitingler, konferanslar ve toplantılar düzenlerken, bir yandan da neşrettikleri yayınlarla hem kamuoyunda hem de siyasette etkin bir görünüm sergileyerek komünizmle mücadele etmiştir. Yerel bir dernek olarak kurulan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, kadrosuna kattığı Nejdet Sançar, Halit Taşman gibi Türkçü isimlerin etkisiyle yeni milliyetçi söylemler geliştirmiştir. Yürütülen bu faaliyetlerle Dernek'in etki alanı Zonguldak ilinin sınırları dışına çıkmıştır. Böylelikle Türk siyasi hayatına da etki eden Dernek, kendinden sonra açılacak olan komünizmle mücadele derneklerine de komünizmle mücadele konusunda örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Zonguldak, komünizmle mücadele, Komünizmle Mücadele Derneği, Zonguldak dernekleri, Zonguldak'ta komünizmle mücadele*

Association for Fighting Communism of Zonguldak

ABSTRACT

In this study, the establishment, purpose, activities and closing of the Association for Fighting Communism of Zonguldak, which was established in Zonguldak, was examined. Founded under the influence of the anti-communist politics of the Cold War Era, this association has operated for approximately four years. While struggling with communism with various methods along with the nationalist rhetoric they developed,

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, erkanaydinli67@icloud.com

on the other hand they were holding meetings, conferences and meetings; they also displayed an active appearance both in public and in politics with the publications they published. With the influence of Turkish names such as Nejdett Sançar, Halit Taşman, which he was added Association for Fighting Communism of Zonguldak, which was established as a local association, the association developed new nationalist rhetoric and the scope of the association went beyond the boundaries of the province of Zonguldak with these activities. Thus, the association, which had an impact on the Turkish political life, which had become an example for future associations about fight against communism.

Key words: Zonguldak, fighting communism, Association Fighting Communism, associations of Zonguldak, fighting communism in Zonguldak

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlü bir şekilde çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, savaş sonrası Türkiye'den 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması'nın yenilenmesi için kabul edilmesi mümkün olmayan bazı taleplerde bulunmuştur (Gürün, 1983: 144-147). Sovyetlerin, Boğazlardan kendine üs verilmesi ve 1921 yılında çizilen Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesi gibi şartları içeren bu talepler (Foreign Relations of the United States, 1945: 89-90), Sovyetlerin savaş sonrası yayılmacı bir politika yürüteceğinin sinyallerini vermişti. Sovyetlerin 1945 tarihli bu taleplerinin gündeme gelmesiyle birlikte, Türk toplumunun hafızasında “*Rus Düşmanlığı ve Moskof*” imgesi tekrar ortaya çıkmıştır. Bu imge, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı'nın savaştan mağlup ayrılmasıyla birlikte meydana gelen gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Bu savaştan sonra, Osmanlı'nın tüm dinamikleri sarsılmış ve baştan aşağıya tüm imparatorluk savaşın yarattığı olumsuz etkilerden dolayı büyük bir yara almıştır. Savaş sonrası büyük toprak kayıpları yaşanırken, yüklü bir savaş tazminatı altına da giren Osmanlı İmparatorluğu, ağır ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Muharebeyle birlikte birçok Osmanlı şehri tahrip olurken, Balkanlar'da yaşayan Türk nüfusun büyük bir bölümü

Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır (Karal, 2000: 40-67). Osmanlı, bu göçün ve savaşın verdiği zorluklarla mücadele ederken (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 44-124), bir yandan da Rus orduları tarafından yapılan insanlık dışı hareketlere maruz kalmıştı. Meydana gelen bu gelişmeler, Türk toplumunun hafızasında olumsuz bir “*Moskof imgesinin*” yaratılmasına neden olmuştur.

Bir düşman imgesi olarak Türk Toplumunun hafızasında yatan “*Moskof imgesi*”, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma ve yok olma yönündeki kaygısının müsebbibi olarak görülen ezeli düşman Rusya’nın, Türklere karşı tehdidinin maskesi olarak büyük bir tehlikeyi temsil ediyordu (Bora, 2012: 14). Rus devleti ile yaşanan bu tarihi, siyasi ve sosyal olayların sonuçları nedeniyle ortaya çıkan olumsuz “*Moskof imgesinin*” yansımaları, sosyal hayattan edebiyata kadar birçok alanda hissedilmiştir (Meşe, 2013: 13-14). Her ne kadar Milli Mücadele Dönemi’nde ikili ilişkilerde yakınlık sağlanıp, 7 Aralık 1925 tarihinde SSCB-Türkiye Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanırsa da¹, Sovyetlerin, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’den toprak ve üs talep etmesiyle birlikte bu dostluk yerini anlaşmazlıklara bırakmıştır. Böylelikle Osmanlı Dönemi’nde oluşan “*Moskof imgesi*”, bu süreçte tekrar Türk toplumunun hafızasında ortaya çıkmıştır. Ancak bu defa komünizm ve Rus Emperyalizmi üzerinden beslenen bu imge, Soğuk Savaş Dönemi’nin yaygın söylemlerinden olan anti-komünizme evrilmiştir.

Türk toplumunun hafızasında oluşan “*Moskof imgesinin*” anti-komünizme evrilmesindeki dış etken ise; Sovyetlere karşı çevreleme politikası yürüten Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Çünkü Amerika’ya göre Sovyetler; Türkiye, İran ve Yunanistan gibi ülkeleri tehdit edebilir ve diğer ülkelerde var olan komünist grupları siyasi

¹ Milli Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yüceer, 1997.

liderliği ele geçirecek derecede güçlendirebilirdi. Bu nedenle Amerikan yönetimi, Sovyet tehdidi altındaki milletlerin direncini politik, psikolojik ve askeri yardımlarla güçlendirebileceğini düşünmüştür. Sovyetlerin bu politikalarını önleme çerçevesinde Amerika, Sovyetlerin Türk boğazları hakkında verdiği notaları açık bir dille eleştirmiştir (Gürbüz, 2010: 147-148). Dışişleri Bakanı Dean Acheson da Sovyetlerin talepleri hususunda Türkiye'ye kişisel güvence vermesiyle (Truman, 1995: 97-98) Amerika, Sovyetlere karşı Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Böylelikle Türkiye, Soğuk Savaş yılları boyunca Amerika tarafından “*önemli bir müttefik*”, Sovyetler ve komünizm tehdidine karşı bir “*bariyer*” olmuştur. Türkiye'nin iç şartları, Sovyet tehdidi ve Amerika'nın süper güç olması gibi şartlar, Türkiye'yi Amerika'ya yaklaştırmış ve yegâne dış destek kaynağı olarak belirmesine neden olmuştur. Böylece Türkiye, Amerika'nın komünizme karşı McCharthyism'le² açtığı savaşa ortak olmuş ve Sovyet tehlikesi iki ülkeyi ortak paydada birleştirmişti. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın en büyük sembolü de ABD'de vefat eden Türkiye Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin Amerikan Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden biri olan Missouri zırhlısıyla Türkiye'ye gönderilmesi olmuştur. Büyük bir heyecanla karşılanan Missouri zırhlısı, iki ülke arasında başlayacak olan yakın ilişkilerin sinyallerini vermişti (Foreign Relations of the United States, 1946: Document 644).

Türkiye ve Amerika arasında ikili ilişkiler devam ederken, Amerika'nın komünizme karşı aldığı küresel önlemlerden olan Truman

² ABD'de senatör olarak görev yapan Joseph R. McCarty, ABD'de komünizme karşı sert politikalar üretilmesi ve uygulanması konusunda oldukça etkili bir isimdir. Komünizme yol açabilecek her türlü aktiviteyi soruşturmaya tabi tutan McCarty'nin uyguladığı cadı avı “McCharthyism” olarak adlandırılmış ve bu yöntemler benzer bir şekilde ABD ile ilişkisi olan ülkelere büyük oranda yansımıştır (Tokgöz, 2008: 104-105).

ve Marshall Yardımları, Türkiye için büyük bir askeri ve ekonomik fırsat olmuştur. Yunanistan'daki komünizm kıpırdanmalarının Türkiye'ye sıçramaması ve Türkiye'nin Sovyet etkisinden uzaklaştırılması amacıyla Truman Doktrini kapsamına alınan Türkiye (Foreign Relations of the United States, 1946: Document 76-77), bu yardımlardan olabildiğince faydalanmak istemiştir. Komünizm tehdidi altındaki ülkelere mali ve askeri yardım yapılmasını içeren bu doktrinle birlikte, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım yapılmıştır (Aslan, 2016: 180). Amerikan yardımlarıyla birlikte batıya entegre olmaya başlayan Türkiye, resmen Soğuk Savaş'ta taraf olmuş ve doktrin kapsamında imzalanan anlaşmalarla birlikte Amerikan propagandası, Türkiye sınırları içerisinde resmî olarak yerini almaya başlamıştı³.

Truman Doktrini sadece Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altında olan Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmasını öngörürken, Marshall Planı ise; Avrupa odaklı bir yardım planı olmuştur. Savaş sonrası Avrupa'nın ekonomik durumunun kötüleşmesi ve Sovyetlerin artan komünist propagandasına önlem olarak hazırlanan Marshall Planı'yla birlikte Avrupa, Sovyet etkisinden uzaklaştırılacaktı (Foreign Relations of the United States, 1946: Document 76-77). Komünist yayılmaya karşı cevap olarak görülen bu plana Türkiye, savaşa dâhil olmadığı ve savaştan herhangi bir zarar görmemesi gibi nedenlerle dâhil edilmek istenmiyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1948: 4-9). Ancak Türkiye'nin bu plan dâhiline alınması için doğrudan Amerikan Hükümeti'ne başvurmasıyla Türkiye'nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini tekrar ele alan Amerikalı idareciler, bu

³ Truman Doktrini kapsamında yer alan anlaşma metninin “ABD’li basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanışını serbesçe müşahede etmelerine ve bu müşahedelerini tam olarak bildirmeleri sağlanacaktır. Bu yardımlarla ilgili Türkiye’de tam ve devamlı yayın yapılacaktır.” maddesi ABD propagandasının Türkiye topraklarında yürütüleceğinin teminatı olmuştur. Anlaşmanın tam metni için bk. TBMM tutanakları, 2020a.

plana Türkiye’yi de dâhil etmeye karar verdiler (Ülman, 1961: 119). Bunda en büyük etkenlerden biri de Türkiye’nin jeopolitik önemi olmuş ve Amerika, Ortadoğu’da Sovyet yayılcılığına karşı coğrafi olarak kilit bir rol üstlenen Türkiye’yi kendi safında tutmak istemiştir.

Marshall Planı kapsamında imzalanan ikili anlaşmalarla birlikte Amerika tarafından sağlanan yardımlar bazı şart ve kayıtlara bağlanmıştı. Antlaşmanın dördüncü maddesine göre; “*Türkiye’ye gönderilen yardım malzemeleri Türkiye’nin mülkiyetinde olmamakla birlikte amacı dışında kullanılamayacak*” (Aslan, 2016: 180) ifadesi, yapılan bu yardımların sadece komünizm ve Sovyetlere karşı kullanılacağını belirtmekteydi. Ayrıca yapılacak olan yardımların Amerikan Hükümeti’nin onay verdiği alanlar çerçevesinde kullanılması ve denetlenmesi için Türkiye’de Misyon Şeflikleri oluşturulmasına karar verilmişti⁴. Yardım programlarının yürütülmesi için bu şefliklerde birçok Amerikalı askeri ve sivil personel yer alırken⁵ bu birimlerde komünizme karşı ortak çalışma büroları oluşturulmuştur (İlhan, 2015: 251). Bu yakın ilişkilerle birlikte Amerikalı personeller uzun yıllar Türkiye’deki hem askeri hem de sivil bürokrasiyle iç içe çalışmış ve bu da ülke siyasetinin Amerika çizgisinde ilerlemesini sağlama yolunda önemli bir etken olmuştur⁶. Türkiye’nin Truman ve Marshall

⁴ Marshall Planı çerçevesinde imzalanan antlaşmanın tam metni için bk. TBMM tutanakları, 2020b.

⁵ 1951-53 yılları arasında ABD Ankara Büyükelçiliği yapan McGhee, misyon personellerinin sayısının 25 bini bulunduğunu belirtmektedir (McGhee, 1992: 165).

⁶ 27 Mayıs askeri müdahalesinin önemli isimlerinden biri olan Alparslan Türkeş Amerikalıların Türk kurumlarında yer almasını şu şekilde eleştirmiştir:

“27 Mayıs’tan sonra Başbakanlık’a oturunca bakanlıkları dolaşmaya başladım. İçişleri Bakanlığına gittiğimde, orada ayrı bir odada, bir ayrı büroda Amerikalıları gördüm. Bizim yetkililere durumu sorduğumda, komünizmle işbirliği çerçevesinde yapılan çalışmalarla memurlarımızı eğittiklerini, koordinasyon yaptıklarını söylediler. Ama işi biraz daha araştırınca, bakanlığa dışarıdan gelen ve giden tüm şifre, mektup, telgraf ve evrakların oradan geçtiğini öğrendim.” (Turgut, 1995: 202)

yardımlarına dâhil olmasıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasındaki bu değişimler iç politikaya da anti-komünist politikalar olarak yansımaya başlamıştır.

Türk toplumunun hafızasında oluşan “*Moskof imgesinin*” anti-komünizme evrilmesindeki en büyük iç faktör; ülkedeki milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerin söylemleri olmuştur. Komünizme karşı panzehir olarak Milliyetçi ve İslamcı ideolojiyi kullanan bu çevreler, Türkiye’de anti-komünizmin birer savunucusu hâline gelmişlerdir. Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında komünizm, memleket dâhilinde önemli bir tehlike arz edecek şekilde dallanıp budaklanmış bir hâlde olmamakla birlikte (Türk Sesi, 14 Temmuz 1948: 1) o dönemde komünizmle mücadele; komünist cereyanlara karşı halkı bilinçlendirmek ve komünizme karşı önlem alma yolunda amaçlar doğrultusunda tedbir amaçlı yürütülmekteydi. Fakat Amerika’nın komünizme karşı savaşına müdahil olan Türkiye, ülkedeki komünist tehdidin varlığını abartarak⁷ Sovyetlere karşı Amerika’nın askeri, ekonomik ve siyasi desteğini tam olarak almak istemiştir. Amerika’yla kurulan ilişkiler doğrultusunda komünizme karşı yürütülen faaliyetler bir tedbir ya da önlem olmaktan çıkarak bir “*cadı avına*” dönüşmüştür. Ülkedeki her sol hareket komünistlikle itham edilirken, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin, sol ideolojiye karşı milliyetçi gençleri desteklemeye başlaması Tan

⁷ Türkiye’de o dönem içerisinde ciddi bir komünizm karşıtı propaganda yer almasına rağmen o dönemki ABD belgelerine baktığımızda ise “*Türkiye’nin güçlü bir anti-komünist olmakla birlikte Sovyet ve komünist propaganda etkisinin çok az olduğu bir devlet olarak tanımlanması*” Türkiye’nin ülkedeki komünist tehdidini abarttığını göstermektedir (CIA Archive, 1948: 6, 7). Ayrıca, 1953 yılında CIA’nın *Communism in the Free World* belgesinde komünizmin dünyadaki durumu incelenmiş ve Türkiye’nin bu listede adı bile geçmemiştir (CIA Archive, 1953). Gün gün ayrıntılı olarak Türkiye’nin genel bir haritasını çıkaran ABD’li yetkililerin en çok vurguladığı konu ise Türkiye’nin çok güçlü bir anti-komünist olduğu, “*Türkiye’de hükümetin sağlam bir şekilde kurulup işçilerin zayıf ve örgütsüz olduğu*”dur (Foreign Relations of the United States, 1947: Document 535-537).

Olaylarındaki tavrıyla belirmişti⁸. Bu dönemde “sola” karşı artan basın yasakları (Aslan, 2016: 184), DTCF üyelerinin cezalandırılması ve Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davaları gibi olaylar ise, Türkiye’deki sol düşünceye karşı siyasetin değiştiğini kanıtlar nitelikteydi. Özellikle Milliyetçilik ve “sol” karşılaşmasında önemli bir dönüm noktası teşkil eden Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası, o döneme damga vurmuştur⁹. Bu dava Demokrat Parti (DP) teşkilatında yer alan Kenan Öner’in, Yücel’i “komünistleri himaye etmek ve Irkçılık-Turancılık davasında milliyetçi gençlere yapılan işkencelerin azmettiricisi” olarak suçlamasıyla başlamış ve Yücel davanın kaybeden tarafı olmuştur (Koçak, 2013: 321-323). CHP yönetiminin, Yücel’in komünistlikle itham edilmesine sessiz kalması ise hükümetin o dönemde sol ve komünizme karşı bakış açısını ortaya koymaktadır. Türkiye’de sol ve komünizme karşı hükümetin takındığı tavrı simgeleyen Yücel-Öner davasıyla birlikte, Türk siyasi hayatında önemli bir aşama olarak değerlendirilen bu süreç, Türkiye’de milliyetçilerin sol çevrelere karşı zaferini yansıtmaktadır.

Milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin komünizm düşmanlığıyla yükselişe geçen anti-komünist siyasetle birlikte sol düşünce, eski önemini yitirmiş ve DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte büyük baskı altında kalmıştır. Bu noktada komünizmle mücadelede DP mensupları, öncelikle kavramları netleştirerek “aşırı solculuk” tabiri yerine “komünizmin” kullanılmasını uygun gördüler. Böylelikle sol düşünce, anti-komünist siyasetin hedefi olmaktan kurtulamadı. Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddeleri değiştirilerek aşırı sol faaliyet ve

⁸ Tan Olayları sırasında “Yaşasın Halk Partisi, Yaşasın Altıok” gibi sloganların atılması ve olay sonrası göstericilerin CHP binası önünde toplanması gibi olaylar göz önüne getirildiğinde olayların arkasında CHP yönetiminin parmağının olduğu kuvvetle ihtimaldir (İkdam, 4 Aralık 1945).

⁹ CHP Hükümeti’nin Tan Baskını, DTFC öğretim üyeleri olayları ve Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası karşısındaki tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mumcu, 1994.

propagandalara karşı cezalar artırılması da (Resmi Gazete, 11 Aralık 1951: 1) sol düşünce ve komünizme karşı sert kararların alınmaya başlandığını gösterir nitelikteydi.

DP Dönemi'nde anti-komünizm, dış politikaya uyumlu bir şekilde ve Türkiye'de komünist faaliyetlerin var olduğunu kanıtlayıcı bir tavırla kullanılmıştır. Rus tehdidine karşı NATO'ya girme çabası, Kore Savaşı'na Türk askerlerinin katılması ve ABD'nin desteğini sağlama isteği gibi gelişmeler, anti-komünist politikaların güçlü olarak hissedildiği bu süreçte yaşanmıştır. Ancak DP Dönemi'nde Türkiye'deki komünizm varlığının kamuoyuna yansıtıldığı seviyede olmadığı ve abartıldığını görmekteyiz. Çünkü o dönem CIA'nın raporlarını incelediğimizde Türkiye'deki komünizm varlığı ve komünizm propagandasının oldukça minimal düzeyde olduğu tasvir edilirken, komünizme karşı hükümetin oldukça sert tedbirler aldığı altı çizilmiştir (CIA, 1958: 52; CIA, 1960: 1). DP hükümeti aldığı bu sert tedbirleri ise; hem muhalefete karşı hem de ülkedeki sol akımlara karşı kullanarak bunları komünizmle ilişkilendirmesi¹⁰, Türkiye'deki anti-komünizm politikalarının suiistimal edildiğinin önemli bir kanıtı olmuştur. Behice Boran, Adnan Cemgil ve Nevzat Özmeriç gibi önde gelen solcular tutuklanmış (Bulut, 2019: 152-154), komünizmi çağrıştıran her konudan uzak durma konusunda çabalar gösterilmiştir. Bir “cadı avına” benzeyen bu uygulamaların basın ve yayın araçlarına yansması ise; “*komünizm propagandası yapmak*” suçlamasıyla uygulanan sansür olmuştur. DP'nin iktidarı dönemlerinde toplam 126 yayın komünizm propagandası nedeniyle yasaklanırken, buna karşılık ırkçılık suçundan hiçbir yayın yasaklanmamıştır (Bulut, 2019: 167).

¹⁰ DP'nin 6-7 Eylül olaylarını komünistlere mâl etmesi, Halkevleri ve Köy Enstitülerini CHP'nin arka bahçesi olmakla ve komünistlikle ilişkilendirip suçlaması, Türkiye'de DP Dönemi'nde uygulanan anti-komünizm politikalarının suiistimal edildiğinin örneklerini teşkil etmektedir (Aslan, 2016: 187).

Dış politikada DP'nin Sovyet Rusya'ya bakışı, iç politikada solculara karşı tutumunu belirleyen önemli bir etken olmuştur (Aslan, 2016: 185). Komünizme karşı alınan tedbirlerle birlikte ülkenin dört bir yanında Komünizm'i Tel'in mitingleri (Mahiroğulları, 2019: 19-24) ve konferanslar düzenlenerek halk komünizm karşısında bilinçlendirilmeye çalışılırken, basın da bu doğrultuda yeni yayın politikaları üreterek komünistlere ve komünizme karşı güçlü bir propagandaya girişmiştir (Yılmaz, 2010: 46-52). Bu noktada Tan Baskını, basının dönüşümüne örnek teşkil etmiş, Sovyet ve komünizm yanlısı olmakla eleştirilen Tan'a karşı yapılan bu saldırılarla birlikte, Türk basınında büyük bir dönüşüm yaşanmış ve basında Amerikan siyasetinin etkisi gözle görülür bir şekilde hissedilmeye başlanmıştı. Anti-komünizmin ülkedeki tüm dinamiklere yansması ve devlet politikası hâlini almasıyla birlikte komünizm, Türk bünyesine uymayan dinsizlik, Allahsızlık ve vatansızlık olarak tanımlanırken, komünistler ise; vicdanını bir efendiye satmış sadık bir köpek, çevresine zehir akıtmakla görevli bir yılan ve insanları korkunç kızıl cehennemin alevinde yakan bir hain olarak tanımlanmıştır (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950: 3). Türkiye'nin anti-komünizm politikasının siyasete ve kamuoyuna yansmasıyla birlikte örgütsüz bir şekilde komünizme karşı başlatılan kampanyalar zamanla örgütlü bir hâl almaya başlamış, bu amaçla çalışan aydınlar hep bir ağızdan komünizmi lanetleyerek çıkardığı yayınlarla ve kurdukları derneklerle komünizme karşı mücadele etmeye başlamışlardır.

Komünizme karşı mücadele etmek için kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri de komünizm karşısında örgütlü bir mücadele sergilemek için Türk siyasi hayatında üç ayrı şehirde olmak üzere dört defa kurulmuştur. Bu iller sırasıyla İstanbul (1948), Zonguldak (1948), İstanbul (1956) ve İzmir'dir (1963). Soğuk Savaş Dönemi'nin anti-komünizm rüzgârından etkilenecek kurulan bu dernekler, Türk siyasi hayatında önemli bir yer teşkil etmekle birlikte Dönem'in iç ve dış

politikalarından etkilenecek geliştirdikleri söylemlerle hem kamuoyunda hem de siyasette yerini yıllarca korumuşlardır. İlk olarak 1948 yılında İstanbul'da kurulan, ancak etkin bir faaliyet gösteremeyen bu derneği yine aynı yıl Zonguldak'ta kurulan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği takip etmişti. İstanbul'da kurulana göre oldukça etkin bir görünüm sergileyen Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, hem yerelde hem de Türkiye genelinde geniş çapta faaliyetler yürüterek kendinden sonra kurulacak olan komünizmle mücadele derneklerine öncülük etmiştir.

1. Zonguldak'ta Komünizm Algısı

Avrupa'da kömür daha erken zamanlarda keşfedilmesine rağmen Osmanlı'nın kömür madenlerini keşfetmesi 19. yüzyılda meydana gelmiş ve Zonguldak'ın önemi kömür madenlerinin bulunmasıyla ancak bu yıllarda kavranmıştır. Kömür havzalarının açılmasıyla birlikte şehir görünümünü almaya başlayan Zonguldak, Osmanlı Dönemi'nin en yeni şehirlerinden biri olmuştur. Fransız sermayesiyle şehre yapılan liman ve rıhtım inşaatlarında çalışmak için bölgeye gelen Fransız ve İtalyanlar, bölgeye yerleşerek zamanla bölgede gayrimüslim nüfusun oluşmasına neden olmuştur (BOA, 880-65972). Yabancıların imtiyazına bırakılan kömür havzaları nedeniyle de yurt dışından çalıştırılmak üzere birçok gayrimüslim getirilmiştir¹¹. Zonguldak'ta yaşayan gayrimüslim nüfusun yüksek olması nedeniyle farklı kültürlerin bir arada yaşaması, şehri farklı bir havaya sokmuştur. Bir yanda işgal günlerinden itibaren bölgede yaşayan Fransız ve

¹¹ 1911 yılında staj yapmak için Kömür Havzasına gelen A. Hüsrev Guleman anılarında, Zonguldak'ta Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice ve Hırvatçanın konuşulduğunu fark ederek şehirde bu dilleri konuşacak kadar da gayrimüslim nüfusun mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca çarşı esnafının da ekseriyetle gayrimüslim ve gayri Türk nüfustan oluştuğunun altını çizerek Zonguldak'taki Türk olmayan unsurların oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir (Guleman, 1938: 25-31).

İtalyanlar balolar düzenleyip kendi kültürlerine göre madencilerin koruyucusu olarak kabul edilen Azize Santa Barbara anısına Santa Barbara Yortusu yapıyorlardı (Efiloğlu & Tan, 2016: 27-29). Diğer yanda ise; düşük ücretle karnını doyurmaya çalışan maden işçi sınıfı, zorlu geçim şartlarında hayata tutunmaya çalışıyordu. Zonguldak'ın atmosferini anlatan Nazım Hikmet'te şehrin bu görünümünü “*Deniz kıyısında bir dağ. Dağın güzel sırtlarında villalar. Eteklerinde mağaralar. Villalarda patronlar, mağaralarda da maden işçileri.*” (Sertel, 1977: 87) şeklinde tasvir ederek, Zonguldak'taki sosyal adaletsizliğe değinmiştir.

Zonguldak, sınıfsal farklılığın oldukça belirgin olduğu ve halkın büyük bir çoğunluğunun düşük ücretlerle kömür ocaklarında çalıştığı bir işçi kenti olması nedeniyle, Türkiye’de üretilen anti-komünist siyasetin odak noktası hâline gelmiştir. Hükümete ve rejime karşı hareketlerin bu bölgede gelişme ihtimalinin yüksek olması CIA belgelerinde de göze çarpmaktadır (CIA 1949: 18). Zonguldak'ın kızıl komünizm mıntıkası olarak adlandırılan SSCB ile coğrafi olarak karşı karşıya olması da şehrin, komünist tehditlerine açık bir bölge olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Bu nedenle CHP İl Teşkilatı, şehirdeki şüpheli durumları ve şahısları emniyete bildirmeye hazır olduğunu ifade ederek parti ocaklarının bu konuda çalışmalar yaptığını belirtmiştir. Komünizm cereyanlarını önlemek için Zonguldak'taki partililer, milli türküler söyleyerek, tarihimizin kahraman sahifelerinden konuşmalar yaparak milli duyguları şahlandırmışlar, böyle zehirli akımlar hakkında da korku histerisi yaratarak komünizm ideolojisinin işçi sınıfına sıçraması engellenmeye çalışmışlardır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), 490-1-0-0, 723-476-1). Ayrıca o dönemde komünizmle mücadele için Halkevlerinde komünizm hakkında konferanslar düzenlenmiş ve eski Kırım Dışişleri Bakanı olan ve

milliyetçiliğiyle tanınan Cafer Kırimer¹², komünizm hakkında 28-29 Mayıs 1948 tarihinde Zonguldak Halkevi'nde iki konferans vermiştir. Şehir idarecilerinin büyük bir çoğunluğunun katıldığı bu konferanslar, maden bölgelerinde de devam etmiştir (BCA, 490-1-0 -0,1013-911-1). Şehrin diğer ilçelerinde de devam eden bu konferansların konusu (Zonguldak, 18 Haziran 1948: 1) Rus tarihi, Rus Emperyalizmi ve komünizmin olumsuz yönleri olmuştur. Sovyet topraklarındaki kötü yaşam koşullarından da örnekler verilen bu konferanslarla birlikte (Kömür, 8 Haziran 1948: 2; Zonguldak, 4 Haziran 1948: 1), bölge halkının komünizme karşı sempati beslemesinin önüne geçilmek istenmiştir.

1943 komünist tutuklamalarının içerisinde Zonguldak şehrinden bazı kişilerin yer alması (TBMM Tutanak Dergisi, 1947: 68) ve komünistlikle ilgili birkaç münferit olayın meydana gelmesi şehirde, *“komünizme karşı önlemlerin alınmasının gerekliliğini”* ortaya koyuyordu. O dönemin atmosferini anlatan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin önemli üyelerinden biri olan Nejdet Sançar da Zonguldak'tan; *“bir işçi şehri olması dolayısıyla kızılların ihmal edemeyecekleri bir yer”* olarak bahsetmesi ve orada bulunduğu süre içerisinde etrafta irili ufaklı bir hayli solak (solcu) olduğunu dile getirmesi (Sançar, 1963: 26), Zonguldak'ın diğer bölgelere nazaran daha hassas bir bölge olduğunun önemli bir göstergesi olmuştur. Bu

¹² Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960), uzun yıllar Türkiye'de yaşamış Kırimli bir Türkçü düşünür ve yazardır. Kırim'in bağımsızlığını kazanması yolunda yürütülen mücadelenin önderlerinden biri olan Kırimer, Kırim Müslümanları Merkez Komitesi'nin kurulmasına önderlik ederek Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları Kurultayı'na Kırim temsilcisi olarak katılmıştır. Kırim Halk Cumhuriyeti'nin (KHC) kuruluşunda ve anayasasının hazırlanmasında etkin görevler almıştır. KHC'de belirli sürelerde Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlığı gibi görevlerde bulunan Kırimer, koyu Türkçülüğüyle bilinmektedir. Kırimer'in Türkçü kimliği ve Sovyetler hakkında geniş bilgiye sahip olması onun komünizme karşı düzenlenen konferanslarda görev almasına neden olmuştur (Karaoğuz, 2007: 39, 59).

nedenle şehirdeki hem sivil toplum kuruluşları hem de siyasiler, komünizmin yayılmasına engel olmak için birçok önlem alırken, 1948 yılında kurulan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği de, giriştiği faaliyet ve söylemlerle birlikte örgütlü bir şekilde komünizmle mücadele etmiştir.

2. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Kurulması

Zonguldak'ta komünizmle mücadelenin ana yürütücüsü olarak görülen Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği 1948 yılının Temmuz ayında kurulmuştur (Türk Sesi, 9 Temmuz 1948: 2). Ancak Dernek'in başvurusu, statüsü belirli olmayan bir dernek olarak valilik katında uzun bir süre bekletilmiştir. Bu süre zarfında Dernek, faaliyetlerini yürütmeye devam ederek toplantılarını yapmış, hatta yayınlarını bile çıkarmıştır¹³. Öncelikle Dernek'in adı Kömür Havzası Komünizmle Savaş Derneği olarak belirlenmiş ve kurucuları da Bahattin Dökerel (işadami), Zeki Kandemiroğlu (gazeteci), Baha Açıknel, Yaşar Tüzün ve Nuri Gürtuna olmuştur (Türk Sesi, 9 Temmuz 1948: 2).

Dernek'in kuruluşu basına; *“Zonguldak'ın gayretli gençlerinden beş kişilik bir grup¹⁴ aralarında bir nizamname ile gerek aktif gerekse pasif her çeşit komünizm hareket ve gayretlerine elden gelen bütün çalışmalarla karşı koymağa karar verdikleri için bir dernek kurdular.”* şeklinde yansımıştır. Gazetenin belirttiği bu dernek Kömür Havzası Komünizmle Savaş Derneği'dir. Gazete, haberi verirken bir yurt davası olarak nitelendirilen komünizme karşı, kendimizi korumanın bir vazife olduğunu ifade etmiş ve komünizmle mücadele

¹³ Bu yayınlar için bk. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1949a; 1949b.

¹⁴ Türk Sesi gazetesi, Dernek'i kuran bu beş gencin Bahattin Dökerel, Zeki Kandemiroğlu, Baha Açıknel, Yaşar Tüzün ve Nuri Gürtuna olduğunu belirtmiştir (9 Temmuz 1948: 1)

için bu derneğe hep beraber üye olunmasının gerekliliğinin altını çizmiştir (Zonguldak Postası, 28 Temmuz 1948: 2). *Türk Sesi* gazetesi ise Dernek'in kuruluşunu; “*Memleketimizde sinsi sinsi yayılmaya çalışan emperyalist kızıkların komünizm dedikleri uydurma rejim karşısında birleşen memleketimiz gençliğinin komünizmle mücadele dernekleri kurdukları malumdur. Son olarak şehrimizde de Kömür Havzası Komünizmle Savaş Cemiyeti adı altında bir dernek kurulmuştur.*” (Türk Sesi, 16 Temmuz 1948: 1-2) şeklinde ifade etmiştir. Görüldüğü üzere Dernek'in kurulması basın tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü kurulduğu dönem içerisinde Türkiye'deki atmosfere baktığımızda; Sovyet taleplerinden sonra ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri desteğinden olabildiğince faydalanmak isteyen Türkiye, anti-komünist siyaseti yavaş yavaş bir devlet politikası hâline getirmişti. Bu yüzden böyle bir süreçte komünizme karşı kurulan bu derneğin memnuniyetle karşılanması gayet doğal olmakla birlikte çalışma şekli ve statüsü de oldukça merak konusu olmuştur.

Dernek'in idare merkezi, Zonguldak'ın merkezinde yer alan On Temmuz Mahallesi, Alparslan Sok. No. 9/B adresinde bulunan bir daire olarak belirlenmiş ve ilk kongresi 17 Ağustos 1948 yılında Halkevi konferans salonunda yapılmıştır. Kurucu başkan Bahattin Dökerel tarafından açılan kongrede, idare kurulu seçimi yapılmıştır. Zonguldak'ın en önemli kurumu olan Ereğli Kömür İşletmelerinin genel müdürü İhsan Soyak, başkanlığa seçilmiştir¹⁵. Yapılan ilk kongreyle birlikte Dernek'in ana tüzüğü belirlenerek komünizme karşı yapılacak mücadele hakkında kararlar alınmıştır. Bunun yanı sıra

¹⁵ Dernek'in kurucu başkanı Bahattin Dökerel olmasına rağmen başkanlığa E.K.İ Müessese müdürünün seçilmesi kararı, şehrin en prestijli ve en güçlü makamlarından olan E.K.İ Müessese Müdürlüğünün prestijinin kullanılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü başkan olarak pek bir faaliyete girismeyen Soyak, zaten bu görevi kısa bir süre sürdürmüş ve başkanlığa yine Bahattin Dökerel getirilmiştir.

kongrede, Dernek'in adı Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği olarak değiştirilerek daha kapsamlı bir hâle getirilmiştir (Türk Sesi, 20 Ağustos 1948: 1-2).

3. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Kurulma Amacı

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin kurulma amacı, komünizmle her şekilde mücadele etmektir. Ama yürütülen “*koyu milliyetçi politika*” komünizme karşı yapılan bu mücadelenin önüne geçmiştir. Komünizmin vatani, milliyeti, dini, gelenek ve göreneği reddeden bir ideoloji olarak kabul edilmesi nedeniyle Dernek'in kurucuları komünizmle mücadele etmenin en önemli silahını milliyetçilik olarak görüyor, milliyetçiliğin olduğu yerde de komünizmin barınmasının pek de mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Bu fikirden hareketle komünizmle mücadele etmek için milliyetçi bir söylem geliştirmişlerdir. Bu yeni söylemle birlikte komünizme karşı faaliyetlere girişen Dernek, öncelikle ülke içerisindeki komünistlere cephe alarak onların temizlenmesi gerektiğine vurgu yapmış ve memlekette herkesin el ele verip komünizmle mücadele etmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Memleketin ancak bu şekilde kurtulacağını belirten yöneticiler, öte yandan da gençlerin bu derneğe karşı ilgili olmadığından şikâyet ediyordu. “*Memleketi, milliyetçi gençlerin kurtaracağını, ancak şehirdeki gençlerin bana ne lazım hastalığı nedeniyle komünizmle savaşmak için ellerini taşın altına koymaya çekindiğini*” belirten kuruculardan Zeki Kandemiroğlu, gençlerin bana ne lazım sözlerine bakmadan yollarına devam edeceklerini dile getirmiş ve “*Allah Bizimle Beraberdur*” (Demokrat Postası, 27 Kasım 1950: 2) diyerek milliyetçi söylemlerin yanına bir de İslamcı söylem ekleyerek Dernek'in kuruluş amacını gazetede ki köşesine taşımıştır.

Dernek'in valiliğe verdiği tüzüğü incelediğimizde, merkezi Zonguldak olarak ifade edilmiş ve üyeleri Zonguldak'ta ikamet eden Bahattin Dökerel, Zeki Kandemiroğlu, Bahaeddin Açikel, Yaşar Tüzün ve Nuri Gürtuna olarak belirtilmiştir. Dernek'in gayesi ise tüzükte; komünist fikir ve faaliyetlerle mücadele etmek olarak ifade edilmiştir. Çalışma şekli de; komünizmle mücadele kapsamında resmî makam ve müesseselerle işbirliği yapmak, bununla birlikte konferans, konuşma ve neşriyat yoluyla da komünizmle mücadelenin destekleneceğinin şeklinde belirtilmiştir. Özellikle işçi ve halka bu tehlikeli cereyanı anlatmak ve halkın maneviyatını mücadele ruhuna göre hazırlamak Dernek'in ana gayelerinden biri olarak açıklanmıştır. Dernek, komünizmin kötü yanlarını açıklamak ve halka komünizmin ne kadar kötü bir ideoloji olduğunu anlatmak için toplantı, konferans, miting gibi faaliyetlerle komünizme karşı mücadele edecekti. Siyasetle de bir bağı olmadığını dile getiren Dernek, tüzükte bunu belirtmişse de (Türk Sesi, 16 Temmuz 1948: 3) sonraki süreçte üyeler, hatta başkanları dahi bazı partilerde siyasetle uğraşmışlar ve bunu da Dernek'e yansıtmışlardır¹⁶. Hatta ilk toplantıda bile yapılacak faaliyetlerden çok siyasi söylemlerin sıklıkla dile geldiği ifade edilmektedir (Türk Sesi, 29 Mart 1948: 1-2).

Dernek'in gayesi, çalışma şekli ve statüsü tüzükte açıkça belirtilmesine rağmen 1949 yılına gelindiğinde henüz tam olarak statüsü ve çalışma şekli üzerinde henüz bir uzlaşa sağlanamamıştır. Cemiyetin bir polis teşkilatı gibi çalışmasını isteyen bazı üyeler, dilediği vatandaşın peşine takılıp komünist takibatı yapmayı düşünürken, diğer üyeler henüz Dernek'in siyasi olup olmadığını tartışıyordu (Türk Sesi, 29 Mart 1948: 1-2). İlk zamanlarda Dernek'in kurulması kamuoyunda memnuniyetle karşılansa da, henüz komünizmle mücadele kapsamında yapılan herhangi bir faaliyetinin görülmemesi, Dernek'in basında

¹⁶ Dernek'te başkanlık yapmış olan Halit Taşman, Demokrat Parti'de uzun yıllar İl Meclis üyeliği yaparak aktif siyasetin içerisinde bulunmuştur (Ocak, 29 Mart 1948: 3).

eleştirilmesine neden olmuştur. Kamuoyunun beklediği atılımı yapamayan Dernek, komünizme karşı herhangi bir broşür, toplantı ya da konferans düzenlemediği için kendinden bekleneni veremiyordu (Türk Sesi, 1 Şubat 1949: 1-2). Dernek'in herhangi bir faaliyet içerisinde olmaması bir yana, gerekli çoğunluğu sağlayamadığı için toplantılarını dahi düzenleyemiyordu. Örneğin 19 Mart'taki toplantı, gerekli çoğunluk sağlanamadığı için 26 Mart 1949 tarihine ertelenmiş (Zonguldak, 25 Mart 1949: 2), hatta bu tarihte de gerekli çoğunluğun sağlanamaması nedeniyle yapılamamıştı (Zonguldak, 1 Nisan 1949: 1). Bu durum büyük ümitlerle kurulan ve kamuoyunda memnuniyetle karşılanan bu derneğin hareketsiz bir şekilde kalmasına, hatta üyelerinin toplantılara katılmaması nedeniyle geleceği hakkında karar bile alınamamasına neden oluyordu.

Dernek hakkında yapılan eleştirilerden kısa bir süre sonra gazetelerin “*Hayırlı Bir Başlangıç*” olarak verdiği haberde, bir yıl önce kurulan Dernek'in ilk yazısını çıkarttığı ve “hapishanelerde yatan komünizm suçlularının diğerlerinden ayrılması gerektiğini” ilgili makamlara bildirmesi gibi faaliyetlere girişmesi, yüklenmiş olduğu vazifeyi başarıma yolunda attığı ilk adımlar olarak ifade edilmekteydi (Türk Sesi, 16 Nisan 1949: 1-2). Fakat Dernek hâlâ kendinden bekleneni veremiyor, yani komünizme karşı güçlü bir şekilde mücadele etmiyordu. Bundaki en büyük etken de kurucular ve üyelerden kaynaklanıyordu. Cumhuriyet Halk Partili olan kurucu üyeler¹⁷ komünizmle mücadele etmek için politikalar üretememekle birlikte çalışma şekli konusunda henüz bir irade ortaya koyamadıkları için Dernek, 1949 yılının sonlarına kadar herhangi bir varlık

¹⁷ Dernek'in kurulduğu ilk dönemde üyelerinin CHP taraftarı kişiler olduğunu Zonguldak ili teftiş raporlarında geçen “*Komünizmle mücadele maksadıyla Partili arkadaşlar tarafından bir Komünizmle Mücadele Cemiyeti kurulmuştur.*” ifadesinden anlamaktayız (BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 723-476-1; Zonguldak İlinin Teftiş ve Çalışma Raporları, 14.09.1950: 77).

gösterememiştir. Ancak 1949 yılında Dernek'in idare heyetinde büyük değişimler yaşanmıştır¹⁸. Uzun bir durgunluk sürecinden sonra kendini yenileyerek bünyesine aktif üyeleri alan Dernek, faaliyetlerini hızlandırmıştı. Yeni katılan üyeler arasında en dikkat çeken isimler ise; komünizme karşı panzehir olarak görülen milliyetçi ve muhafazakâr ideolojinin önemli savunucularından olan DP üyesi Halit Taşman ve İnönü'ye muhalifliğiyle bilinen Türkçü Nejdet Sançar olmuştur.

Şehirde Türkçü kimliğiyle tanınan Halit Taşman, dış hekimiydi ve Zonguldak'ta yaşıyordu. Halit Taşman, 1945 yılında *Bucak* adlı bir Türkçü dergi çıkarmış ve imtiyaz sahibi olduğu bu dergide, Türkçü-Turancı bir yayın politikası sürdürerek birçok Türkçü aydınını bir araya getirmişti¹⁹. İlk zamanlar dergi fikir-sanat-aktüalite dergisi olarak yayımlanmasına rağmen²⁰ 9. sayısından sonra ön kapağına “*Aylık Türkçü Dergi*” ibaresi eklenmiş ve dergideki bu değişim o dönem CHP raporlarına da yansımıştır (BCA, 12.Ocak 1946: 2). Dönemin CHP milletvekili olan ve sonradan Demokrat Parti'ye geçen Ali Rıza İncealemdaroğlu'nun matbaasında basılan ve onunda ortağı olduğu bu

¹⁸ Dernek'in 1949 yılında düzenlenen genel kurulunda yapılan değişiklikler hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Ancak 1950 yılının başlarında idare heyetinde büyük değişimler yaşandığını görmekle birlikte bu değişikliğin 1949 yılının son aylarında gerçekleştirilen genel kurulda yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yeni idare kurulunda bulunan Nejdet Sançar, 1949 yılının son aylarında Dernek adına “*Türk Gencine Açık Mektuplar*” ve “*Nazım Hikmet Meselesi'nde Ahmet Emin Yalman'a Cevap*” adlı iki adet yayın çıkarmıştır.

¹⁹ İlhan Darendelioğlu, Nejdet Sançar ve Selahattin Ertürk gibi ünlü Türkçü aydınlar bu dergide uzun bir süre yazılarına devam etmişlerdir. *Bucak Dergisi*'nde çıkan birçok Türkçü makaleler ise dönemin CHP hükümeti tarafından ırkçılık gayesi gütmesi nedeniyle takibe alınmıştır (BCA, Fon: 490-1-00, Yer: 1383-591-2; *Bucak* adlı aylık Türkçü dergide çıkan Necdet Sançar'a ait yazılar ve dergi ile ilgili CHP Genel Sekreterliğine verilen malumat, 12.01.1946: 2).

²⁰ Derginin ilk başlarda Türkçü dergi olarak belirtilmemesinin sebebi, 1944 yılında meydana gelen Türkçülük olaylarının ve Türkçülerin yargılanmasının etkisinden olduğu düşünülmektedir.

derginin kapanmasından sonra Halit Taşman, *Kara İnci* adında ikinci bir Türkçü dergi daha çıkarmıştır (Yırsutimur, 2008: 135). *Demokrat Zonguldak* ve *Demokrat Postası* gibi Demokrat Parti yanlısı gazetelerde yazılar yazan ve başyazarlık da yapan Halit Taşman, siyasi olarak renkli bir kişilik olmakla birlikte koyu bir Demokrat Partilidir. Bununla birlikte koyu bir CHP karşıtı olan Taşman, CHP Dönemi’ni diktatörlük dönemi olarak adlandırarak CHP’yi yıkmak ve şehirdeki etkinliğini yok etmek için çabalamıştır (Türk’ün Sesi, 28 Şubat 1950: 3). Zonguldak’ta basın-yayın alanında ve kamuoyunda Türkçülüğüyle bilinen Halit Taşman, aynı etkinliği şehirde düzenlenen Komünizmi Tel’in mitinglerinde de göstermiştir. Hem Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği’nin hem de şehirde yer alan diğer sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği bu mitinglerde sahneye çıkan Taşman, komünizm ve Türklük üzerine gerçekleştirdiği uzun konuşmalarla bilinmektedir²¹.

Dernek’in kurucuları arasında olan ve etkin faaliyet sergileyen bir diğer isim de Nejd det Sançar’dır. Ünlü Türkçü aydın Nihal Atsız’ın kardeşi olan Nejd det Sançar, Dernek’teki ideolojik değişiminin en önemli simgelerinden biri olmuştur. CHP’ye karşı muhalif bir isim olmakla birlikte 1944 yılı Türkçülük olayları olarak adlandırılan davada yargılandıktan sonra eşinin tayininin Zonguldak’a çıkmasıyla birlikte şehre gelen Sançar, davalar nedeniyle sıkıntılı bir süreç geçiriyor, bir yandan da ekonomik sıkıntılarını aşmak için iş arıyordu. Geçimini sağlamak için dönemin CHP ve sonradan DP vekili olan Ali Rıza İncealemdaroğlu ve Halit Taşman’ın çıkardığı *Bucak* adlı dergide yazılar yazmaya başlamıştır (Sançar, 1963: 13-18). Ancak Halit Taşman’la kurduğu yakın ilişkiler ve Bucak dergisinde yazdığı yazılar, CHP İl İdare Kurulu Başkanlığının dikkatini çekmiş, “bu kişilerin

²¹ Halit Taşman’ın mitinglerdeki konuşmaları için bk. Türk’ün Sesi, 31 Ocak 1951: 2; Demokrat Postası, 13 Eylül 1950: 1-2.

yazdığı makalelerle ırkçılık gayesi güttükleri ve CHP'ye karşı muhalif bir görünüm sergiledikleri" ifade edilmiştir (BCA, 12 Ocak 1946: 1-2).

CHP tarafından takibe takılan Taşman ve Sançar arasında başlayan yakınlık onları tekrar Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nde birleştirmişti. Nejdet Sançar'ın 1944 yılı Türkçülük olaylarında yargılanması onu Türkçülük-Turancılık ideolojisinden uzaklaştırmasa da faaliyetlerini Türkçülük adı altında değil de "*Komünizmle Mücadele*" adı altında gerçekleştirmesine neden olmuştur. Ayrıca *Bucak* ve *Kara İnci* gibi Türkçü dergilerde yayımladığı makaleleri bu dernek adı altında çıkarmaya başlayan²² Sançar, Dernek'e yeni bir ivme kazandırarak komünizme karşı bir panzehir olarak görülen "*milliyetçiliği*" kullanmıştır. Halit Taşman'la birlikte yürüttükleri faaliyetlerle o dönemin Türkiye'sinde yaygın olan anti-komünist ideolojiyi benimseyerek Türkçülük ideolojisi üzerinden komünizme karşı mücadele etmeye başlayan bu ikili, kendi ideolojilerini Dernek'e yansıtmışlardır.

4. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Faaliyetleri

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, yeni aktif üyeleriyle birlikte milliyetçi bir hüviyet kazanarak 1949 yılından sonra daha önceki atıl görünümünden sıyrılmış ve etkin faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Dernek'in komünizmle mücadele konusunda daha aktif bir şekilde çalışması ve geniş kitlelere hitap etmesi sağlanarak kurulduğu ilk yıllarda gerçekleştirilmeyen toplantılar sık sık yapılmaya başlanmış ve alınan yeni kararlarla Dernek diri tutulmaya çalışılmıştır. Bu noktada 1950 yılının kongresini 12 Kasım 1950 yılında yapan Dernek,

²² Nejdet Sançar "Komünist Nedir?" başlıklı makalesini 1946 yılında *Bucak Dergisi*'nde yayımlarken 1950 yılında bu makalesini Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları adı altında tekrar yayımlamıştır (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950a).

başkanlığa Halit Taşman'ı, ikinci başkanlığa ise Nejdet Sançar'ı seçmişti (Demokrat Postası, 18 Kasım 1950: 1).

1950 yılında yapılan kongreyle birlikte Dernek'in kuruluşunda yer alan ilk idare heyetinin büyük bir kısmı Dernek'ten ayrılmış ve Dernek'te ikinci idare heyeti dönemi başlamıştır. Bu idare heyeti de; Halit Taşman, Bahattin Dökerel, Ziya Özkaynak, Nejdet Sançar, Behçet Akın, Alparslan Avdan, Abdülkadir Telcioğlu, Salim Sağkan, Bahattin Yurteri, Osman Kalyoncu ve Tahsin Baysal gibi isimlerden oluşmuştur. Eski kurucu üyelerden sadece işadama olan Bahattin Dökerel ve gazeteci Ziya Özkaynak kalmıştır. İdare heyetinin değişmesiyle birlikte aktif bir şekilde çalışan Dernek, ilk olarak düzenlediği toplantı ve konferanslarla dikkat çekmiştir. Komünizmle mücadele etmek amacıyla düzenlenen bu toplantı ve konferanslar, merkez ofisin küçük olması nedeniyle şehrin Halkevi salonunda düzenlenmekteydi. Dernek'in 12 Kasım 1950 tarihinde düzenlediği kongresinde ileride yapılması planlanan toplantı ve konferanslar için Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Fahri Kuruluş gibi önemli Türkçü aydınlarla davet mektupları gönderilmiş ve ilk fırsatta bu kişilerin davete icap edecekleri ifade edilmiştir. 1950 yılının kongresi sonunda Dernek adına, dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri'ye *“komünizmle mücadele yolunda göstermekte olduğu faaliyetler için”* bir tebrik telgrafi çekilmiştir (Demokrat Postası, 13 Kasım 1950: 1-2). Bu tebrik telgrafından yaklaşık iki yıl sonra şehre gelen Tevfik İleri, Kız Enstitüsü, Maden Teknik Okulu ve valiliği ziyaret ettikten sonra Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin düzenlediği bir toplantıya katılarak *“milli davalarımız ve milliyetçilikten ne anlayacağız”* konusu üzerine konuşmalar yapmıştır. Geniş bir halk kitlesinin toplantıya dinleyici olarak katılmasıyla birlikte Türkçülük ve milliyetçilik üzerine de konuşmalar yapan Tevfik İleri'nin, (Zonguldak Postası, 15 Temmuz 1952: 1) Dernek'in tertiplelediği bir toplantıya katılması ve konuşma yapması Dernek'in o dönemde saygınlık

kazanarak siyasilerle kurduğu yakın ilişkilerin önemli bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Tevfik İleri'nin Dernek'in toplantısına katılmasında Nejdet Sançar'la olan yakın arkadaşlığının da etkisi olduğu düşünülmektedir²³.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin bir diğer önemli etkinliği, şehirde komünizmi lanetlemek amacıyla düzenlenen mitinglere katılması ve bu mitingleri organize etmesi olmuştur. Şehrin milliyetçi yüzleri tarafından tertip edilen bu mitinglerde, hitabet gücü yüksek olan üyelere Nejdet Sançar ve Halit Taşman gibi isimler kürsüye çıkarak uzun konuşmalar yapmıştır. 1951 yılında üçüncüsü yapılan ve 27 Ocak 1951 tarihinde Zonguldak'ta düzenlenen Komünizmi Tel'in mitingi bunun örneklerinden biridir. Milliyetçi gençler tarafından tertip edilen miting, havanın yağmurlu olması sebebiyle Halkevi'nde yapılmış ve coşkulu bir kalabalığın yer aldığı bu miting, İstiklal Marşı'yla açılmıştır. Kürsüye ilk olarak Halit Taşman çıkmış ve komünizmin artık dünyada var olmadığına vurgu yaparak, *“şu anki komünizmin Moskof canavarının dini kıymetleri ortadan kaldırmak için uydurduğu bir vasıta olduğunu, o halde komünist denildiği zaman bir Rus casusunu ve Kremlin uşağını hatırlamamız gerektiğini”* dile getirmiştir. Komünistler hakkında ahlaksız, iğrenç, dinsiz ve aile düşmanı gibi ağır ifadelerle başvuran Taşman, komünizmin Türklüğe karşı düşman olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şehirde o zamana kadar üç komünistin yakalandığı bilgisini veren Taşman, kömür havzası gibi büyük bir bölgede bunların sayısının daha fazla olduğunu ifade ederek bunlara karşı ciddi önlemler almak adına

²³ Nejdet Sançar-Turhan Tinay davasında mahkemede tanık olarak ifade veren İbrahim Çaydamar, Nejdet Sançar'ın M. Çelikel Lisesi'nde ders esnasında İnönü hakkındaki söylediği sözleri nedeniyle bu durumu Tevfik İleri'ye bir mektupla bildirmiştir. Ancak tanık Çaydamar, Sançar'ın İleri'yle yakın arkadaş olmaları dolayısıyla bu mektubun kaale alınmadığı ifade etmiştir (Türk'ün Sesi, 05 Mayıs 1951: 1).

katılımcılara, Başbakanlık'a ve milletvekillerine komünizme karşı verilecek cezaların arttırılmasına dair dilekçe yazmalarını tavsiye etmiştir (Türk'ün Sesi, 31 Ocak 1951: 1-2). Genel olarak Taşman'ın katıldığı mitinglere baktığımızda tam anlamıyla koyu milliyetçilik söylemlerine başvurduğunu görmekteyiz. Hitabet yeteneğiyle kitlelere seslenen Taşman, o dönemde komünizme karşı yapılan birçok mitingde yer alarak²⁴ Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'ni temsil etmiştir.

Şehirde düzenlenen mitinglerin bir diğer önemli yüzü ise Nejdet Sançar olmuştur. Ancak Sançar, mitinglerde Halit Taşman'a göre daha bilimsel konuşarak genelde komünizmin tarihinden bahseden ve Türklerin gerek dinine gerekse de milli kuvvetlere olan bağlılığından dolayı komünizmin ülkede barınmasının mümkün olmadığını dile getiren sosyolojik çıkarımlar yapıyordu. Ülkede gizli bir şekilde yapılan komünist propagandalara karşı halkı uyarmaya çalışan Sançar, komünistlerin dinci, milliyetçi ve demokrat gibi maskelerin altında faaliyet gösterebileceklerini belirtmiştir. Nejdet Sançar'a göre komünizmin panzehiri din ve milliyetçiliktir. Bu nedenle komünistler en çok bunlara saldırırlar ve bu yüzden ki maddi manevi tüm kuvvetlerle komünizmin tepelenmesinin gerekliliğinin altını çizen Sançar, komünizmin dünyadaki tüm deprem, sel ve yangın felaketlerinden daha ölümcül olduğuna sıklıkla değinmektedir. Bazı konuşmalarında CHP Dönemi'ne de atıflarda bulunan Sançar, özellikle CHP'nin 27 yıllık din politikasını eleştirmekteydi (Türk'ün Sesi, 3 Şubat 1951: 1-2). Aynı şekilde Halit Taşman da daha önce şehirde yapılan bir diğer mitingde CHP yönetimini eleştirip, komünistlerin başımıza bela olduğunu dile getirerek, zamanında bu kişilerin en yüksek

²⁴ Halit Taşman'ın şehirde katıldığı Kore ve Komünizm Mitingi için bk. Sabah, 17 Aralık 1950: 1. Halit Taşman'ın 09.09.1950 tarihinde katıldığı ve konuşma yaptığı bir diğer miting ise; Zonguldak Gençliğinin Komünizmi Tel'in mitingi olmuştur (Demokrat Posta, 13 Eylül 1950: 1).

mevkilere çıkarılarak bizi yıkmak için elden gelen gayretlerin gösterildiğini ve bunda da CHP yönetiminin etkisinin olduğunu ifade etmiştir (Demokrat Postası, 13 Ekim 1950: 2). Demokrat Parti ağzından yapılan bu konuşma, Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davasının çıkış noktasını oluşturmaktaydı. Bu noktadan bakıldığında Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin siyasi düşüncesinin CHP yönetiminin karşısında olduğu görülmektedir. Zaten o dönemdeki Türkçüler, CHP iktidarına karşı olumsuz bakmaktaydılar. Çünkü 1944 yılı Türkçülük olaylarında hapis yatmışlar ve işkence gördüklerini iddia etmişlerdi. Nejdet Sançar örneğinde olduğu gibi okulundan, işinden ve ailesinden ayrılan birçok Türkçü o yılları unutmuyordu ve bu nedenle CHP zihniyetini Türkçülüğün düşmanı olarak “*kahredici, menhus ve müstebit*” olarak tanımlıyorlardı (Sançar, 1950: 4). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle memlekette hâkim olan devrî-i sabık havasına onlar da yakalanmışlardı.

DP iktidarıyla birlikte Türkçü aydınlar, devrî-i sabık hisleriyle her fırsatta CHP yönetimine saldırırken kendilerini DP saflarında buluyorlardı. Örneğin başkan Halit Taşman bile resmî olarak Demokrat Partiliydi²⁵. Zaten bu derneğin faaliyetlerini hızlandırması da DP iktidarı döneminde olmuştur. DP yönetiminin anti-komünist siyaseti devlet politikası hâline getirmesiyle Türkçü-milliyetçi çevreler, eski prestijini sağlamak için önceden savundukları koyu milliyetçi fikirlerini anti-komünist söylemler altında özgürce ifade eder hâle gelmişlerdir. Ayrıca komünizmle mücadele çerçevesinde ifade edilen bu fikir ve söylemler, devlet tarafından da destekleniyor, Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği tarafından yapılan toplantıya dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın katılması gibi örnekler gün geçtikçe artıyordu. Böyle bir

²⁵ Halit Taşman 20 Ocak 1948 tarihinde Demokrat Parti İl Kongre üyeliğine seçilmiştir (Ocak, 29 Mart 1948: 3).

ortamda faaliyetlerini yürüten Dernek, Türkçülerin bir durak noktası olarak siyasi hayatta yerini almıştır.

Genel olarak şehirde yapılan komünizm karşıtı mitingler bu atmosferde gerçekleşirken anti-komünist söylemler mitinglerin ortak noktası olmuştur. Mitinglerde İslam ve Türk milliyetçiliğine yapılan vurgu artarken, komünizmin her şeklini lanetleniyordu. Türkçülüğüyle bilinen Dernek'in önemli isimleri de bu mitinglerde oldukça etkin bir faaliyet sergilemişlerdir. Özellikle Halit Taşman'ın güçlü hitabet yönü, onun bir yıl içerisinde üç komünizm karşıtı mitinge sözcü olarak katılmasını sağlamıştır²⁶. Buna ek olarak gençlik tarafından Kore'deki şehitler için düzenlenen mevlit programları ve mitinglere de her fırsatta katılan Halit Taşman, buralarda yaptığı konuşmalarla ve komünistliği lanetlemesiyle Zonguldak'ın tanınan yüzü olmuştur. Komünizmin panzehiri olarak görülen İslam ve Türkçülükten beslenen bu mitinglerde, aile yuvası sevgisi bilmeyen, dinsiz, ahlaksız, vatansız olarak tasvir edilen komünistlere karşı “*Komünistlerin Bu Vatan'da Yeri Yoktur*”, “*Komünist Allah'tan Kork*” gibi sloganlar (Sabah, 17 Aralık 1950: 1-2) atılarak komünizmin her şekli lanetlenmiştir.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin bir diğer önemli faaliyeti ise Dernek adına çıkartılan yayınlar olmuştur. 1948 yılında kurulan Dernek'in ilk yılında yayın konusuna önem vermemesi basında eleştiri konusu olmuştur (Türk Sesi, 29 Mart 1949: 1-2). Ancak 1949'da Dernek'e Halit Taşman ve Nejdet Sançar gibi ünlü Türkçü isimlerin katılmasıyla bu eleştiriler etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü bu ikili yayın konusunda oldukça tecrübeli olmakla birlikte, Halit Taşman *Bucak* ve *Kara İnci* gibi Türkçü dergileri çıkartırken, Nejdet Sançar da ağabeyi Nihal Atsız gibi Türkçü-Turancı yazılarıyla tanınmaktaydı. Dernek, 1949 yılı içerisinde ilk olarak Nejdet Sançar'ın büyük

²⁶ Halit Taşman 27 Ocak 1951 tarihli komünizmi telin mitingini “*bir yıl içerisinde katıldığım üçüncü miting*” diye belirtmiştir (Türk'ün Sesi, 31 Ocak 1951: 1).

katkılarıyla *Türk Gencine Açık Mektuplar* ve *Nazım Hikmet Meselesinde Ahmet Emin Yalman'a Cevap* adlı iki yayın çıkarmıştır. Bu yayınlardan *Türk Gencine Açık Mektuplar*, içeriğinde Türkçülük ve milliyetçilik hakkında birçok makalelerin barındırmıştır. Dernek'in 1949 yılından sonraki politikasına benzer olarak bu yayında da komünizmle mücadele etmek için Türk milliyetçiliği oldukça etkili bir söylem olarak kullanılmış ve komünizm lanetlenerek Türk bünyesine uymayan bir ideoloji olarak tasvir edilmekle birlikte komünizmin olumsuz yönleri vurgulanmıştır (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1949a: 3-9).

1949 yılında çıkarılan diğer bir yayın ise *Nazım Hikmet Meselesinde Ahmet Emin Yalman'a Cevap*'dır. Türkiye çapında oldukça tanınan bir eser olarak o dönemde oldukça rağbet gören bu yayın, ulusal basında da yerini almıştır (Yeni Sabah, 31 Ocak 1953: 2). Dernek'in, komünistlikte itham edilen Nazım Hikmet adına çıkardığı bu yayında, Nazım Hikmet'i savunan ve onu bir vatanperver olarak değerlendiren Ahmet Emin Yalman'ın yazısına yer verilmiştir (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1949b: 5-9). Yalman'ın bu yazısından sonra Nazım Hikmet'in komünist olduğu onun eserlerinden örnekler verilerek kanıtlanmaya çalışılarak (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1949: 18-23) Nazım Hikmet'in aldığı cezanın da hak edilmiş bir ceza olduğu vurgulanmıştır (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1949b: 12-26). Yalman'ın iddialarını çürütmek için çıkarılan bu yayında, Nazım Hikmet'ten memleketi rahatsız eden, Türk'ü Kremlin'e satmak isteyen ve birçok masumun kanına giren biri olarak bahsedilirken, onu savunmaya kalkan Ahmet Emin Yalman ise yerden yere vurularak gerçek bir "dönme" olarak tanımlanmıştır. Zaten 1950'li yılların siyaseti anti-komünizmle şekillendiği için geliştirilen söylemler de bu doğrultuda olmuş, gerek basında gerekse de kamuoyunda komünistler, hatta komünist olmayan hükümete karşı muhalif olanlar bile ağza alınmayacak hakaretlerle karşılaşmışlardır. Bu

yayınla birlikte Dernek'in yalnızca yerelde faaliyet göstermediği, yerel meselelerle birlikte ulusal konularla da ilgilendiği görülmektedir. Nazım Hikmet hakkında hazırlanan bu yayının ulusal basına yansımaları ise; Dernek'in Türkiye genelinde tanınırlığını ve prestijini arttırdığının önemli bir kanıtı olmuştur (Yeni Sabah, 31 Ocak 1953: 2).

1950 yılına gelindiğinde ise Dernek, kendi adına üç yayın daha neşretmiştir. Bunlardan ilki olan *“Komünist Nedir?”* adlı yayında komünizmin ne olduğu ve hangi amaçları taşıdığı gibi konularda detaylı yorumlamalar yapılmıştır. Nejdett Sançar'ın bizzat kendi hazırladığı bu yayında, komünizm tarihiyle ilgili kısa açıklamalardan sonra komünistlerin hiçbir şahsiyetleri olmadığı, gafil ve zavallı oldukları şeklinde betimlemeler yapılarak komünizmin dünyaya ve Türkiye'ye verebileceği zararların üzerinde durulmuştur (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950a: 5-9). Böylelikle okuyucuları komünizm düşüncesinden uzaklaştırma amacıyla kaleme alınan bu yayının, Dernek'in komünizmle mücadele etme stratejisine ve tüzükte belirtilen *“komünist fikir ve faaliyetlere karşı neşriyat yoluyla komünizme karşı mücadele etme”* (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Tüzüğü, Madde:2) maddesi doğrultusunda hazırlandığını görmekteyiz. Dernek'in tüzüğünde yer alan aynı maddeye ve amaca göre 1950 yılı içerisinde çıkarılan bir diğer yayın ise *“Komünizmin İç Yüzü”*dür. Bu yayın da İsmail Suphi Soysallıoğlu, Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu, Prof. Zeki Velidi Togan gibi ünlü Türk aydın ve bilim adamları tarafından komünizm hakkında yazılan makalelerden oluşmaktadır. *“Komünizm denilen afetin iç yüzünü belirten eserler”* olarak ifade edilen makalelerin oluşturduğu bu yayında (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950b: 3-4), *“Komünist Nedir?”*de olduğu gibi komünizm hakkında olumsuz düşüncelerin yer almış ve tarihi olaylardan çıkarımlar yapılmıştır. Ancak ondan farkı bu yayında yer alan eserlerin Dernek dışından başka kişilere ait parçalardan oluştuğudur.

Dernek'in beş numaralı ve en son yayını ise “*Kızıl Cennet Masalı*” adlı yayın olmuş ve bu da 1950 yılında Nejdî Sançar tarafından Dernek adına yayımlanmıştır. Burada genel olarak Türkiye’de yapılan Sovyet ve komünist propagandaların asılsız ve kandırmaca olduğu, aslında Sovyetlerde birçok insanın yaşamını çok zor şartlar altında sürdürdüğü gibi konulara değinilmiş, “*oradaki milyonların bir dilim ekmek, bir çanak çorba için zorbalıkla çalıştırıldığı*” gibi ifadelerle başvurulmuştur. Türkiye’deki komünist propagandacıların Kızıl Cennet olarak tanıttığı Sovyetlerin aslında bir kızıl cehennem olduğu, hadise, vesika ve rakamlarla ifade edilmeye çalışılmıştır (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950c: 3-9). Öyle ki bu yayın TBMM gündemine bile yansırken, irtica hakkında konuşan Hikmet Bayur, burada geçen bazı ifadeler nedeniyle Demokrat Parti’yi suçlamıştır (Öztürk, 1998: 6125). Koyu bir milliyetçilik anlayışıyla hazırlanan bu yayınlar, bazı çevreler tarafından tepki çekse de, milliyetçi ve muhafazakâr gruplar bunlara karşı oldukça ilgi göstermiş, hatta bazıları tükenmiştir²⁷. Basında da geniş yer ayrılan bu yayınlar, yerel gazetelerde “*Yeni Yayın*” başlığı adı altında tanıtılarak okuyucunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır (Zonguldak, 21 Ağustos 1950: 2)

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği çıkardığı beş yayının yanında bir de kendi adına çıkardığı “*Komünizme Karşı Türklük*” adlı bir gazete de bulunmaktadır. Daha önce Dernek’in kongresinde alınan kararla Dernek adına komünizmle mücadele etme gayesiyle bir gazete çıkarılacağı ve bunun da işçiye ve halka hitap edeceği kararı alınmıştı (Demokrat Postası, 21 Aralık 1950: 1). Bu karardan dört ay sonra 15 Nisan 1951 tarihinde, ilk nüshası çıkarılan

²⁷ Dernek’in son çıkardığı “*Kızıl Cennet Masalı*” adlı yayının arka kapağında yayınlarıyla ilgili fiyat bilgileri verilmiş ve “*Türk Gencine Açık Mektup*” adlı yayının tükendiği belirtilmiştir (Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, 1950c).

(Türk'ün Sesi, 14 Nisan 1951: 1) bu gazeteyle birlikte Dernek, ilk zamanlarda çıkardığı gibi broşürler ve kitapçıklarla yayın yapmayı bırakarak komünizmle mücadeleyi bu gazete üzerinden yürütmeye devam etmiştir. Her ayın 1'i ve 5'inde²⁸ olmak üzere ayda iki defa çıkarılacağı ifade edilen bu gazetenin yazı işleri müdürlüğü ise yayıncılık konusundaki tecrübelerinden dolayı Nejdet Sançar'a verilmiştir (Türk'ün Sesi, 07 Nisan 1951: 1). Dernek tarafından çıkarılan *Komünizme Karşı Türklük* gazetesinin yazarları ise genellikle Halit Taşman ve Nejdet Sançar gibi Dernek üyelerinden oluşurken, Seyfi Kurtbek gibi siyasilere ve Mustafa Hakkı Akansel²⁹ gibi düşünürlerin de yazıları gazetede sıklıkla yer almıştır (Komünizme Karşı Türklük, 20 Mayıs - 20 Ağustos - 20 Temmuz 1951). Komünizme Karşı Türklük gazetesi, basında da oldukça ilgi görmüş ve burada yayımlanan bazı yazılar farklı gazetelerde kendine yer bulmuştur. Özellikle Nazım Hikmet meselesiyle ilgili yayımlanan yazı birçok basın organında paylaşılmıştır (Türk'ün Sesi, 22 Haziran 1951: 1).

Çıkarılan yayınlar önemli bir gelir kaynağı oluşturmakta, 30 ile 50 kuruş arası bir fiyata satılan bu yayınlarla birlikte Dernek'in kendi adına çıkardığı gazete 10 kuruşa satılmaktaydı. Bu rakamlar gelirin bir kısmını oluşturuyor ve yürütülen faaliyetler için bir gelir kaynağı olarak kasaya giriyordu. Çıkarılan bu yayınlar dışındaki diğer gelir kaynakları ise; tüzükte belirtilen şekilde üyelerden alınan aidatlar, şahıslar ya da kurumlar tarafından yapılan bağışlar ve temsil, konferans, sinema vb. gibi alanlarda yapılan faaliyetler olmuştur. Bu anlamda en büyük gelir kaynağı ise; büyük müesseselerden aldığı yardımlardır. Dernek sadece 1950 yılında 9 büyük müesseseden yardım talebinde bulunmuş ve

²⁸ Basında gazetenin her ayın 1'i ve 15'inde çıkarılacağı bilgisi verilmiş, ancak gazete her ayın 5'i ve 25'inde çıkarılmıştır.

²⁹ Alanında uzman bir doktor olan ve Türkçülüğüyle bilinen Mustafa Hakkı Akansel, gazete ve dergilerde paylaştığı yazılarını toplayıp neşretme hakkını Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'ne bırakmıştır.

bunlardan Zonguldak yerelinde dönemin en büyük kuruluşları olan Kömür işletmeleri ve Demir-Çelik Fabrikası Dernek'e 1000 lira gibi büyük bir bağışta bulunmuştur (Demokrat Postası, 13 Kasım 1950: 1). Diğer müesseselerin ise ne kadar yardım yaptığı ve yıllık gelirin ne kadar olduğu gibi muhasebe konularına hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

5. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Kapanması

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, Türkiye'de anti-komünist politikaların henüz yeni başladığı süreçte kurulmuş ve komünizmle mücadele konusunda başarılı faaliyetlere girişmiştir. Dernek, ilk zamanlar atıl bir görünümde olmasına rağmen, üyelerinin ve ideolojisinin değişmesiyle birlikte faaliyetlerini hızlandırmıştır. Kısa bir süre zarfında prestijini yükselterek ulusal çapta tanınan bir dernek olmuştur. Dernek'in 1949-1950 yılları arasındaki büyük değişiminde Halit Taşman ve Nejdet Sançar gibi ünlü Türkçü düşünürler önemli bir rol oynadığı gerçektir. Ancak bunda 1950 yılından sonra Türkiye'deki siyasetin ve iktidar değişiminin de etkisi oldukça büyüktür. Çünkü Soğuk Savaş Dönemi'yle birlikte Türkiye'de artan anti-komünist söylemler, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle oldukça şiddetlenmiş ve bir devlet politikası hâlini almıştır.

Neşrettiği yayınlarla, tertiplelediği Komünizmi Tel'in mitingleriyle ve düzenlediği konferanslarla etkinliğini arttıran Dernek, faaliyetleriyle birlikte kamuoyunda etkin bir görünüm sergileyerek prestijini arttırmıştır. Öyle ki dönemin en tanınan siyasetçilerinden olan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, şehre ziyarete geldiğinde kendi görev alanıyla ilgili kurumlara ziyarete bulunmanın dışında, yalnızca Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin tertiplelediği toplantıya katılarak (Zonguldak, 15 Temmuz 1952: 1) Dernek'e karşı olan sempatisini göstermiştir. Bunun dışında faaliyetler basın tarafından da

adım adım takip edilerek hakkındaki bilgiler gazete sütunlarında yerini almıştır. Ancak 1952 yılına girildiğinde, basında yapılan araştırmalar doğrultusunda Dernek'in etkinliğini kaybetmeye başladığını görmekteyiz.

Dernek'in etkisinin kaybetmeye başladığı süreç, öncelikle faaliyetlerinde öne çıkan isimlerden biri olan Halit Taşman ve Nejdet Sançar gibi isimlerin uzaklaşmasıyla başlamıştır. DP'li olan Halit Taşman siyasete yoğunlaşırken, Nejdet Sançar ise; Zonguldak'tan Edirne'ye zorunlu tayininin çıkması nedeniyle şehirden ve Dernek'ten uzaklaştırılmıştır. Tayin olayının perde arkasını burada yaptığı çalışmalara bağlayan Sançar, Dernek'in çalışmalarının baltalanması için kendisinin şehirden gönderilmek istendiğini ifade etmiştir (Sançar, 1963: 26). Nitekim durum Nejdet Sançar'ın ifade ettiği gibi olmuş, çıkarılan yayınlarda ve broşürlerin hazırlanmasında büyük rolü bulunan Sançar'ın şehirden ayrılmasından sonra Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği faaliyetlerini azaltarak eski gücünü yitirmiştir.

Nejdet Sançar'ın tayin sürecinin perde arkasında ise; Zonguldak'ın önemli gazetecilerinden olan CHP taraftarı Turhan Tinay'ın bir köşe yazısı yer almaktadır. Tinay'ın 1951 yılında, isim vermeyerek “*Bu Öğretmen Derhal İstifa Etmelidir*” başlıklı yazısı, Sançar'ın tayin sürecini başlatan olay olmuştur. Tinay bu yazısında bir öğretmenin ders sırasında İnönü hakkında “*diktatör, bunak*” gibi ağır ifadelerde bulunduğu iddiasını ortaya atmış ve tüm oklar Nejdet Sançar'a çevrilmişti. Bu nedenle Mehmet Çelikel Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapan Sançar hakkında 1951 yılında bir soruşturma başlatılmıştır. Nejdet Sançar'a yönelik yapılan soruşturma sonucunda hadiseleri inceleyen müfettişler, “Hakkında işlem yapılmasına gerek görülmemiştir.” kararına varmalarına rağmen, Sançar Edirne'ye gönderilmiştir. Bir sürgün niteliğinde olan bu kararın arkasında Milli Eğitim Bakanlığında bulunan milliyetçilik düşmanları olduğunu belirten Sançar, (Sançar, 1963: 26) bu olayların meydana gelmesinde Turhan

Tinay'ın etkisi olduğunu düşünerek onun kendisi hakkında yazdığı yazıları delil göstererek “*sapık, şaşkın, namussuz vb.*” (Türk'ün Sesi, 13 Haziran 1951: 1-2) ifadeleri nedeniyle Turhan Tinay hakkında hakaret davası açmıştır. Basında geniş yer ayrılan bu dava, hakaret davası çerçevesinden çıkarak bir ideoloji savaşı hâlini almıştır³⁰.

Dernek'in etkisini kaybetmesinin bir diğer nedeni ise; 1951 yılında kurulmaya başlayan Milliyetçiler Derneği olmuştur. Komünizme karşı aynı çizgide politikalar takip eden, oldukça etkili reklamı yapılan ve Türkiye'de şubeler açarak bir konfederasyon biçiminde örgütlenen Milliyetçiler Derneği'nin açılmasıyla, Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği bu derneğin gölgesinde kalmış ve Milliyetçiler Derneği Zonguldak Şubesi bünyesine dâhil olmuştur³¹. Aynı amaçlar uğruna çalışan bu iki derneğin de zaten aynı adreste ve yan yana odalarda faaliyet göstermesi, amaçları ve çalışma şekilleri bakımından benzer olduklarını (Türk'ün Sesi, 14 Haziran 1952: 2) kanıtlar niteliktedir. Ancak Milliyetçiler Derneği uzun ömürlü olmamış, 22 Kasım 1952 tarihinde Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast, bu derneklerin kapanmasına giden süreci hızlandırmıştır. Yalman'a düzenlenen bu suikastin faileri muhafazakâr kesimi temsil eden Büyük Doğu çevresi olarak görülmüştür. Resmi ilanlarla Büyük Doğu'yu destekleyen DP iktidarı da, bu konudan bir hayli rahatsız olmuş ve suikast sonrası Yalman ile çok yakın ilişkilerde bulunmuştur. Öyle ki; o

³⁰ Mahkemeye Nejdet Sançar'ın bir öğrencisinin şahit olarak getirilmesiyle şahidin “*Öğretmen, İnönü hakkında bunak, diktatör ve Nurullah Ataç hakkında iyi bir insan değildi dedi*” gibi ifadelerde bulunması ve Turhan Tinay'ın Orkun Dergisi'nden Sançar'ın yazdığı bazı nüshaları mahkemeye sunması gibi eylemler, bu davanın hakaret davası boyutundan çıkıp bir ideoloji davasına dönüşmesine yol açmıştır (Türk'ün Sesi, 13 Haziran - 30 Haziran - 5 Mayıs 1951).

³¹ Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği yöneticilerinden Altan Deliorman, bir yazısında Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Milliyetçiler Derneği bünyesine dâhil olduğu bilgisini vermiştir (Milliyetçilerin alınları aktır, 2020).

dönemde hükümetin yaptığı faaliyetlerden önce Yalman'ın haberi oluyor ve Bakanlar dâhil Yalman'la ilgilenerek dilediği dosyaları incelemesi için gereken yardımı yapıyorlardı (Çetinkaya, 2016: 44-52).

Yalman'a yapılan suikastla birlikte hükümet irticayla mücadeleyle hız vermişti. Bu noktada Milliyetçiler Derneği'nin ayrıştırıcı bir zihniyete sahip olduğu ve vatandaşları birbirine katma arzusunda olduğu gibi Dernek hakkında olumsuz eleştiriler basına yansırken (Zafer, 25 Ocak 1953: 1), Başbakan Adnan Menderes de bu derneği siyasi bulduğuna dair açıklamalar yapıyordu (Yücel, 2001: 96). Bu açıklamalardan sonra Menderes'in 17-18 Ocak'ta Gaziantep'te irtica ve komünizme karşıt konuşmasından (Vatan, 19 Ocak 1953: 1) beş gün sonra Milliyetçiler Derneği kapatılmıştır (Ahmad, 2010: 468). 26 Ocak 1953'te basında yer alan bir haber Milliyetçiler derneklerinin tüm Türkiye'de kapatıldığını bildirirken (Kıvılcım, 26 Ocak 1953: 1), bu derneğin Zonguldak Şubesi'nin de mühürlendiği bilgisine yer verilmiştir (Zonguldak, 26 Ocak 1953: 1). Ancak bu derneğin idare merkezinin yan odasından bulunan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu da bize Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin Milliyetçiler Derneği Zonguldak Şubesiyle birleştiğini göstermektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Kömür havzalarıyla bilinen Zonguldak şehri, işçilerin yoğun olması ve şehrin Karadeniz üzerinden Sovyetlerle coğrafi komşuluk yapması gibi sebepler nedeniyle komünist cereyanlara karşı hassas bir bölge olarak görülmüştür. Bu nedenle 1948 yılında CHP Hükümeti Dönemi'nde kurulan Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, komünizmle mücadele etmek için kurulmuş ve DP Dönemi'nde de ülkede gelişen anti-komünist siyasetle birlikte daha aktif bir şekilde çalışmalarını yürütmüştür. Komünizmle mücadele konusunda şehirde önde gelen bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışan bu dernek,

gerçekleştirdikleri faaliyetlerle birçok organizasyona önyak olmuş ve kitleleri etkilemiştir.

Dernek kurulduğu ilk zamanlarda etkin bir faaliyet sergilemese de Türkiye'nin yöneldiği anti-komünist siyasetle birlikte yükselişe geçmiş; dönemin anti-komünist siyasetine uygun olarak Türkçülüğün ana söylemlerini benimseyen Nejdet Sançar, Halit Taşman ve Zeki Kandemiroğlu gibi isimleri bünyesine katarak büyük bir dönüşüme uğramıştır. Dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti'yle de iyi ilişkiler kuran Dernek, iktidarın ana söylemlerinden olan anti-komünist söylemi Dernek politikası hâline getirerek iktidar çizgisinde bir siyaset takip etmiştir. Dernek'in bu siyasetinin yürütücüleri ise CHP'ye karşı muhalif olmasıyla bilinen Nejdet Sançar ve DP'li Halit Taşman olmuştur. Bu noktada Dernek'e karşı yapılan eleştiriler de CHP taraftarı olan gazeteciler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği'nin siyasetle ilişkisi hiçbir zaman 1963 yılında Türkiye çapında şubeler açarak geniş bir alana yayılacak olan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin³² siyasetle olan ilişkisine benzememekle birlikte bu dernek siyasi bir amaçtan çok şehirdeki komünizmi yok etmek için çabalamıştır. Ancak komünizmle mücadele etmek için yürütülen bu çabaların şahıslar üzerinden yapılp Dernek'in tamamına yayılmaması, kısa bir süre içerisinde faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Özellikle en etkin üyelerden Nejdet Sançar'ın şehirden ayrılması ve Halit Taşman'ın siyasete yoğunlaşması nedeniyle Dernek eski gücünü yitirmiş,

³² Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği 1963 yılında İzmir'de kurulmuştur. Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin en sonuncusu ve en kapsamlısı olan bu dernek, Türkiye çapında giriştiği faaliyetlerle 110 şube açmıştır. Dernek kurulduğu süreçte dönemin Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel'in fahri başkanlığını yapması, dönemin iktidarı Adalet Partisi'yle olan yakın ilişkileri ve giriştiği siyasal faaliyetlerle güçlü bir kamuoyunu arkasına alarak partiler arasında paylaşılamayacak bir düzeye ulaşmıştır (Meşe, 2013: 66-74).

Milliyetçiler Derneği'nin teşkilatlanmasıyla da eski prestijini kaybederek kapanmıştır. Dernek'in faaliyetlerini durdurmasında Ahmet Emin Yalman'a karşı yapılan suikast de önemli bir yer tutmaktadır. Dernek'in faaliyetleri şehirde yıllar boyunca devam edecek olan komünizmle mücadeleye örnek teşkil ederek milliyetçi çevrelerin bir arada toplanıp bu tür dernekler etrafında birleşmesine neden olmuştur. Ayrıca Türkçü ve İslamcı ideolojiyi komünizmle mücadelede etkin bir şekilde kullanan Dernek, hem ürettiği söylemlerle hem de Türkçü-İslamcı ideolojileri bünyesinde yoğurmasıyla, 1963 yılında Türkiye çapında kurulacak olan Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne de öncülük etmiştir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev: A. Fethi). Hil Yayınları.
- Aslan, Z. (2016). Türk-Rus ilişkileri ekseninde Türkiye'de iktidarların “sol” algısı (1923-1960). *Karadeniz Araştırmaları*, (51), 171-190.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan yıllar*. R. Sezer (Ed.), İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2012). Türk sağ: siyasal düşünce tarihi açısından bir çerçeve denemesi. İ. Ö. Ketencioğlu, G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İletişim Yayınları.
- Bulut, E. Ç. (2019). *Modern Türkiye'de komünizm algısı (1923-1960)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetinkaya, S. (2016). Ahmet Emin Yalman suikastı ve etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 42-57.

Efiloğlu, A. & Tan, Ç. (2016). Tek parti dönemi Uzun Mehmet Kömür Bayramı kutlamaları. *History Studies*, 8(3), 21-36.

Guleman, A. H. (1938). Madencilik hayatımdan birkaç hatıra. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 3(4), 25-32.

Gürbüz, V. (2010). Türk-Amerikan ilişkilerinde ittifak sürecinin başlaması. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 139-170.

Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

İlhan, M. (2015). II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de Amerikan destekli mücadele (1945-1965). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(16), 248-263.

Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı tarihi. VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karaoğuz, D. (2007). Cafer Seydahmet Kırmır'ın Türkçülük üzerindeki görüşleri. *Türk Yurdu Dergisi*, 27(239), 47-63.

Koçak, C. (2013). *Rejim krizi*. İletişim Yayınları.

Mahiroğulları, A. (2019). Türk sendikacılık tarihinde “Komünizmi Tel'in” ve “Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacaktır” mitingleri. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, (14), 15-34.

McGhee, G. (1992). *ABD - Türkiye - NATO - Ortadoğu*. Bilgi Yayınları.

Meşe, E. (2013). *Türk siyasal yaşamında komünizmle mücadele dernekleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Milliyetçilerin alınları aktır. (2020, Nisan 29).

<https://www.kavgamiz.com/orkun-dergisi/milliyetcilerin-alinlari-aktir-2288/>.

- Mumcu, U. (1994). *40'ların cadı kazanı*. Tekin Yayınevi.
- Öztürk, K. (1998). *Türk parlamento tarihi, TBMM-IX Dönem 1950-1954*. V(27), TBMM Vakfı Yayınları, 6125.
- Sançar, N. (1950). Türkçülük düşmanları. *Orkun Dergisi*, (1), 4-5.
- Sançar, N. (1963). *Afşin'e mektuplar*. Orkun Basımevi.
- Sertel, Z. (1977). *Mavi gözlü dev: Nazım Hikmet ve sanatı*. Cem Yayınevi.
- TBMM tutanakları. (2020a, Nisan 9).
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905123.pdf.
- TBMM tutanakları. (2020b, Nisan 9).
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc030/kanuntbmmc030/kanuntbmmc03005253.pdf.
- Tokgöz, O. (2008). *Siyasal iletişimi anlamak*. İmge Yayınları.
- Truman, H. S. (1995). *Memoirs, years of trial and hope*. 2, Doubleday & Co.
- Turgut, H. (1995). *Şahinlerin dansı*. ABC Yayınları.
- Yapıcı, H. (2012). 93 Harbi sonrası yaşanan göçler ve neticeleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 181-189.
- Yılmaz, S. (2010). *İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de Sovyetler Birliği ve komünizm algısının toplum ve kurumlarına biçimlendirilişindeki etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yirsutimur, D. (2008). *Zonguldak basın tarihi (1923-2007)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüceer, S. (1997). *Milli Mücadele yıllarında Ankara - Moskova ilişkileri*. Ekin Yayınları.

Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. Ülke Kitapları.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği (1949a). *Nazım Hikmet Meselesi'nde Ahmet Emin Yalman'a cevap*. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği (1949b). *Türk gencine açık mektuplar*. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği (1950a). *Komünist nedir?*. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği (1950b). *Komünizmin iç yüzü*. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği (1950c). *Kızıl cennet masalı*. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA). Fon: 490-1-0-0, Yer: 1383-591-2. Bucak adlı aylık Türkçü dergide çıkan Nejdet Sançar'a ait bazı yazılar ve dergi ile ilgili CHP Genel Sekreterliğine verilen malumat. 12.01.1946.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA). Fon: 490-1-0-0, Yer: 1013-911-1. Zonguldak Halkevi'nde verilen konferanslar. 06.05.1948.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA). Fon: 490-1-0-0, Yer: 723-476-1. Zonguldak ilinin teftiş ve çalışma raporları. 14.09.1950.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). Fon: YEE, Yer: 44-124. Rumeli'den dönen İslam muhacirlerinin sefalet ve perişanlıklarına dair Saffet Paşa'nın tezkiresi. 20.12.1296.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). Fon: BEO, Yer: 880-65972. Zonguldak'ta inşa edilmekte bulunan rıhtım ameliyatında çalıştırılmak üzere Marsilya'dan getirilen Fransız amelelerin pasaportlarının usulüne uygun olduğu ve azametlerine müsaade edilmesine tabii olduğu. 08.07.1314.

CIA Archive. CIA-RDP78-01617A0014000200001-3. 22.12.1948.

CIA Archive. CIA-RDP78-01617A000500100013-8. 04.02.1949.

CIA Archive. CIA-RDP86B00269R000800080001-4. Ocak 1953.

CIA Archive. FOIA Collection. 0005757344. 02.05.1960.

CIA Archive. CIA-RDP81-01043R003200210001-8. Intelligence Report No. 5650.75, Aralık 1958.

Resmi Belgeler

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. (1945). Record by the United Kingdom Delegation of a Meeting at the Moscow Conference of Foreign Ministers. General: Political and Economic Matters, Volume II.

Foreign Relations of the United States. (1946). The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State. The Near East and Africa, Volume VII, Document: 644, 701.6711/4-1246: Telegram, Ankara, April 12, 1946.

Foreign Relations of the United States. (1947). Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV, Document: 535-537.

Foreign Relations of the United States. (1947). The Near East and Africa, Volume V, Document: 76.

Foreign Relations of the United States. (1951). The Near East and Africa, Volume V, Document: 660.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem: 8, Cilt: 4, Birleşim: 37, 29.01.1947.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem: 8, Cilt: 10, Birleşim: 37, 02.11.1948.

Sürelî Yayınlar

Ocak. (29 Mart 1948). DP il kongresi yapıldı.

Bucak Dergisi. (Ocak-Şubat 1946). (9-10).

Demokrat Postası. (13 Eylül 1950). Zonguldak gençliği komünizmi tel'in etti.

Demokrat Postası. (13 Kasım 1950). Komünizmle Mücadele Derneği kongresi.

Demokrat Postası. (18 Kasım 1950). Komünizmle Mücadele Derneği'nde.

Demokrat Postası. (27 Kasım 1950). Zeki Kandemiroğlu: Komünizmle Mücadele Cemiyeti ve Zonguldak gençliği.

Demokrat Postası. (21 Aralık 1950). Komünizmle Mücadele Derneği.

Halk Dostu. (14 Kasım 1950). Komünizmle Mücadele Derneği'nin kongresi.

İkdam. (4 Aralık 1945).

Kıvılcım. (26 Ocak 1953). Türk Milliyetçiler Derneği kapatıldı.

Komünizme Karşı Türklük. (20 Mayıs 1951).

Komünizme Karşı Türklük. (20 Ağustos 1951).

Komünizme Karşı Türklük. (20 Temmuz 1951).

Kömür. (8 Haziran 1948). Cafer Kırimer, Maden Bölgelerinde binlerce işçi ve köylüye komünizm üzerine konferans verdi.

Resmi Gazete. (11 Aralık 1951). Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun.

Sabah. (17 Aralık 1950). Gençliğin büyük mitingi.

Türk Sesi. (1 Şubat 1948). Turhan Tinay: bir cemiyet ve bir ideoloji.

Türk Sesi. (14 Temmuz 1948). Komünist tahrikâtı mı?

Türk Sesi. (9 Temmuz 1948). K. H. Komünizmle Savaş Derneği kuruldu.

Türk Sesi. (16 Temmuz 1948). E. Sermin: Komünizmle mücadele.

Türk Sesi. (16 Temmuz 1948). Kömür Havzası Komünizmle Mücadele Derneği muvakkat tüzüğü.

Türk Sesi. (20 Ağustos 1948). Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği kongresi yapıldı.

Türk Sesi. (26 Mart 1949). Turhan Tinay: Zonguldak'ta komünist tahrikâtı mı?

Türk Sesi. (29 Mart 1949). Turhan Tinay: Bir toplantıdan intibalar.

Türk Sesi. (7 Nisan 1951). Komünizmle Mücadele Derneği'nin çalışmaları.

Türk Sesi. (16 Nisan 1949). Turhan Tinay: Hayırlı bir başlangıç.

Türk'ün Sesi. (31 Ocak 1951). Komünizmle Mücadele Derneği Başkanı Halit Taşman'ın konuşmasını aynen neşrediyoruz.

Türk'ün Sesi. (3 Şubat 1951). Komünizmi Tel'in mitinginde Nejdet Sançar'ın hitabesi.

Türk'ün Sesi. (28 Şubat 1951). Merkez ilçe kongresi, Halit Taşman'ın kongredeki tenkidi.

Türk'ün Sesi. (7 Nisan 1951). Komünizmle Mücadele Derneği'nin çalışmaları.

Türk'ün Sesi. (14 Nisan 1951). Komünizme karşı Türklük adında yeni bir gazete çıkıyor.

Türk'ün Sesi. (5 Mayıs 1951). Nejdet Sançar'ın Turhan Tinay aleyhindeki davası.

Türk'ün Sesi. (13 Haziran 1951). Nejdet Sançar-Turhan Tinay davası.

Türk'ün Sesi. (14 Haziran 1952). Turumtay: Türk Milliyetçiler Derneği.

Türk'ün Sesi. (22 Haziran 1951). Nazım Hikmet meselesi.

Türk'ün Sesi. (30 Haziran 1951). Sançar-Tinay davası.

Vatan. (19 Ocak 1953). Bu memlekette irtica yoktur, mürteci vardır.

Yeni Sabah. (31 Ocak 1953). Mukaddes inançlara hakaret.

Zafer. (25 Ocak 1953). Milliyetçiler Derneği ve faşizm.

Zonguldak. (4 Haziran 1948). Cafer Kırimer, binlerce işçi kütelleri tarafından büyük bir heyecan ve coşkunluğuyla dinlenen konferanslarına devam ediyor.

Zonguldak. (25 Mayıs 1948). Bugün saat 18'de aydın, gençlerimizi, halkımızı Halkevi'nde Cafer Kırimer'in konferansını dinlemeğe çağırıyoruz.

Zonguldak. (25 Mart 1949). Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Başkanlığından.

Zonguldak. (1 Nisan 1949). Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Başkanlığından.

Zonguldak. (15 Temmuz 1952). Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri şehrimizde.

Zonguldak. (26 Ocak 1953). Milliyetçiler Derneği kapatıldı.

Zonguldak Postası. (28 Temmuz 1948). Zonguldak'ta komünistlikle savaş.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the establishment, purpose, activities and closing of the Association for Fighting Communism of Zonguldak, which was established in Zonguldak, was examined. Because of developments, occurring during the cold war was to change the turkey's policies and therefore emerged policy of fighting to communism. So this association, which struggled with communism in the anti-communist politics of the period, fought against communism by engaging in a wide range of activities both locally and nationally. In the researches, all activities carried out by the association were examined and associations of local and Zonguldak have been examined as well as the effects of this part of the fight against communism throughout Turkey. According to the findings obtained, the activities carried out by the association in the fight against communism were highly effective.

This association, which was established for the second time in Turkey in 1948, is important in terms of being an example to the associations opened in the next period. Although it was established locally, this association, which had a national impact, prevented the spread of communist thought in the city with its activities, while ook after with national subject such as the Nazım Hikmet issue. While this association started a great struggle against communism with the publications, it published with meetings and rallies organized with a nationalist and Islamist ideology. On the other hand, it has made the public conscious about communism through meetings, rallies and publications. Association members who participated in other activities against communism in the city also played an active role in these activities such as meetings and demonstration. They also based their awareness raising activities on nationalist and Islamic ideology. Thus, they conducted anti-communist politics around these ideologies.

This association, which conducts politics along the line of power, has found itself a very wide area within the anti-communist politics of the period with its Turkic ideas. In addition, the association affecting the society with its nationalist discourse tried to prevent the communist formations by explaining the bad aspects of communism to the public. With the participation of famous nationalist names of the period, the association increased its activities and carried out a nationalist and Islamic policy. In particular, nationalist individuals such as Nejdet Sançar and Halit Taşman have had a great importance in the association's attaining a nationalist identity. The association, which uses the nationalist and Islamist ideology, which is a powerful weapon against communism, has established good relations with the power and has carried out the main policy of the association in line with the power. In this study, the archive and periodicals, which are generally the primary sources, were

used. In the newspapers that made an important contribution in terms of examining the atmosphere of the period, there was extensive information about the association, which was widely reflected in the study. In addition, many news about the association in the newspapers show that the association carried out an effective propaganda at that time.

The main feature that distinguishes this association, from other associations, which affects the anti-communist associations that will be established after it, and the association is not very involved in politics. Although most of the association's members were anti-CHP, the association did not receive any support from the parties or the government. In this sense, the association has tried to raise the awareness of the people against communism by focusing on communism.